

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

Klementina Batina

**ASPEKTI ŽENSKOG AUTORSTVA:
KOMPARATIVNA ANALIZA ETNOLOŠKE I
FOLKLORISTIČKE GRAĐE HAZU**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2015.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

Klementina Batina

**ASPEKTI ŽENSKOG AUTORSTVA:
KOMPARATIVNA ANALIZA ETNOLOŠKE I
FOLKLORISTIČKE GRAĐE HAZU**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Prof. dr. sc. Lada Čale Feldman

Zagreb, 2015.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Ivana Lučića 3

Klementina Batina

**ASPECTS OF FEMALE AUTHORSHIP:
COMPARATIVE ANALYSIS OF
ETHNOLOGICAL AND FOLKLORE
MATERIALS FROM THE CROATIAN
ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Prof. dr. sc. Lada Čale Feldman

Zagreb, 2015.

ZAHVALA

Prvu zahvalu upućujem mentorici prof. dr. sc. Ladi Čale Feldman koja mi je pružala znanstvenu i stručnu pomoć tijekom višegodišnjeg nastajanja ovoga rada.

Potom, od srca, zahvaljujem dr. sc. Tanja Perić-Polonijo, vanjskoj suradnici Odsjeka za etnologiju, na inspirativnim razgovorima, znanstvenoj i prijateljskoj podršci.

Voditelju Odsjeka za etnologiju, akademiku Ivanu Cifriću i znanstvenom suradniku Odsjeka, dr. sc. Jakši Primorcu zahvaljujem na kolegijalnosti i susretljivosti.

Na tehničkoj podršci zahvaljujem studenticama Meliti Nikolić i Katarini Dimšić koje su vrijedno prepisivale i kolacionirale odabrane dijelove rukopisa te dr. sc. Branislavi Milić koja je prevodila na engleski jezik.

Prijateljska podrška bila mi je i dr. sc. Irena Miloš čiji su jezični savjeti bili dragocjeni.

Mojima hvala na bezrezervnoj podršci i razumijevanju!

Autorica

U Zagrebu, 30. lipnja 2015.

KRATKI SAŽETAK

Klementina Batina u doktorskoj radnji "Aspekti ženskog autorstva: komparativna analiza etnološke i folklorističke građe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU)" nastoji komparativnom analizom rukopisnih zbirki iz arhiva Akademijina Odsjeka za etnologiju utvrditi doprinose žena ranoj hrvatskoj etnologiji i folkloristici primjenom triju konstrukata: **žena-zapisivačica**, **žena-istraživačica** i **žena-kazivačica**. U Hrvatskoj je organiziran etnološki i folkloristički rad započeo u posljednjoj trećini 19. stoljeća u okrilju dviju središnjih kulturnih i znanstvenih institucija: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas: Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) i Matice ilirske (danas: Matice hrvatske).

Ženska zapisivačka praksa u sklopu Matičine književne djelatnosti podrazumijevala je bilježenje folklorističke građe prema napatku Matice hrvatske (*Poziv za sabiranje spomenika tradicionalne literature*, 1877.). Pregled rukopisnih zbirki Matice hrvatske otvorio je prostor za rekonstrukciju uloge i značaja žena kazivačica u okviru hrvatske usmenoknjiževne tradicije. Urednici Matičine desetomne antologije *Hrvatske narodne pjesme* (1896. – 1942.) su posebno istaknuli značaj žena kazivačica u tradiranju usmenih pjesama *junačkog* sadržaja te značaj balada i romanci kao žanra koji se najviše oblikovao pod utjecajem ženskog kazivačkog diskursa i prevladavajuće ženske recepcije. S druge strane, u ženskim rukopisnim zbirkama Matice hrvatske, tradicionalna se društvena binarna podjela uloga u kojoj muškarci djeluju u javnoj sferi, a žene pripadaju privatnoj sferi preslikala i na "žanrovsku" podjelu usmenih pjesama (*muške* ili *junačke* pjesme – *ženske* pjesme). Takva podjela usmenoknjiževnih oblika tek djelomično korespondira s osnovnim genološkim modelom književne teorije (*epsko – lirsko*).

Ženska zapisivačka i istraživačka praksa u sklopu Akademijine etnološko-folklorističke djelatnosti odvijala se kroz bilježenje građe na terenu prema napatku Antuna Radića (*Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, 1897.) prema istom obrascu kao i muška praksa. Rodna perspektiva hrvatskog patrijarhalnog društva utjecala je na pisanje ženskih etnoloških radova. Žene autorice u svoje tekstove upisuju različitost. Razlike se očituju u fokusu na ženske teme (ženski poslovi, ženski razgovori, žensko odijelo, svadbeni običaji) i žensku svakodnevicu, odabir ženskih kazivača, pretežitu uporabu folklorističkog naspram etnografskog diskursa te nedosljedno i nekonzistentno etnografsko (subjektivno) opisivanje i bilježenje s obzirom na zadanu konvenciju.

Komparativna analiza etnološke i folklorističke građe Odsjeka za etnologiju HAZU pokazala je u cjelini kako je žensko zapisivačko, kazivačko i istraživačko autorstvo u početcima hrvatske etnologije i folkloristike bilo obilježeno rodnom (ženskom) perspektivom i zaokretom prema "ženskim temama". Rodne su se razlike očitovale u praksi i poetici *sabiranja*. Posao *sabiranja* iziskivao je odlazak na teren (javnu sferu) i to u *pučki* milje koji nije bio primjeren obrazovanim ženama. Skupljanje je uz interakciju s kazivačima iziskivalo i komuniciranje s kolegama i nadređenima koji su u slučaju žena učiteljica u pravilu bili muškarci. Zapisivačice se s obzirom na svoje muške autoritete u obitelji i u profesionalnom okruženju poticalo na skupljačke aktivnosti ili im se to skupljanje, najčešće nakon udaje, onemogućivalo. Više uspjeha imale su one žene-zapisivačice koje su si osigurale mušku podršku u procesu skupljanja i objavljivanja građe. Suradnja s muškim skupljačima bila je nerijetko obilježena mizoginijom, nepravednim optužbama i omalovažavanjem.

Ključne riječi:

žensko autorstvo, ženska izvedba, hrvatsko patrijarhalno društvo, Antun Radić, narodni život i običaji, Matica hrvatska, usmena književnost

SAŽETAK

Klementina Batina u doktorskoj radnji "Aspekti ženskog autorstva: komparativna analiza etnološke i folklorističke građe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU)" nastoji komparativnom analizom rukopisnih zbirki iz arhiva Akademijina Odsjeka za etnologiju utvrditi doprinose žena ranoj hrvatskoj etnologiji i folkloristici, kroz primjenu triju konstrukata: **žena-zapisivačica**, **žena-istraživačica** i **žena-kazivačica**.

Rukopisi su prema vrsti građe i vremenskom periodu njezinog nastanka, klasificirani u tri različite kolekcije: *Stara zbirka*, *Nova zbirka* i *Zbirka Matice hrvatske*. Rukopisi koje potpisuju žene kao autorice – skupljačice odnosno zapisivačice – etnološke i folklorističke građe zastupljeni su unutar sve tri rukopisne zbirke Odsjeka. Unutar najstarije, *Matičine kolekcije* (uglavnom druga pol. 19. st.) ženskim autorstvom obilježeno je ukupno sedam zbirki usmenih pjesama, a unutar *Stare zbirke* (1888. – 1945.) devetnaest etnoloških monografija koje potpisuje devet autorica. Najmlađa, *Nova zbirka*, koja potječe od 1945. godine do danas, nije uključena u istraživanje jer vremenski pripada novijoj fazi hrvatske etnologije i jer su joj autori u najvećoj mjeri profesionalni etnolozi.

U Hrvatskoj je organiziran etnološki i folkloristički rad započeo u posljednjoj trećini 19. stoljeća u okrilju dviju središnjih kulturnih i znanstvenih institucija: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas: Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) i Matice ilirske (danas Matice hrvatske). Matičin *Poziv za sabiranje spomenika tradicionalne literature* objavljen 1877. godine i osnutak Akademijinog Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature 1888. godine bili su prijelomni trenutci. Usto je osobito Akademijin *Zbornik za narodni život i običaje* (Južnih Slavena) od 1896. kao prvi etnološko-folkloristički časopis dao veliki doprinos razvoju i etabliranju etnologije kao domaće znanosti te omogućio sustavna istraživanja hrvatske usmene književnosti i dijalektologije. Unatoč kratkotrajnom petogodišnjem razdoblju koje je dr. Antun Radić proveo kao urednik tog *Zbornika*, od 1897. do 1902., ostavio je velik doprinos hrvatskoj etnologiji i folkloristici. Radić je 1897. godine objavio naputak *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Njegova etnološka paradigma postavila je etnografski terenski rad kao osnovicu struke.

Preobrazba hrvatskog tradicionalnog patrijarhalnog društva u moderno građansko društvo tijekom druge polovice 19. stoljeća strogo je definirala rodne uloge. Politika odgoja i obrazovanja provodila se kroz zasebne rodne nastavne programe i obuku kako bi se izgradili poželjni ženski identiteti budućih supruga i majki. Tomu su doprinosile i razne pedagoške, medicinske i čudoredne rasprave koje su promovirale sliku dobre kućanice i nastojale jačati domoljublje i nacionalnu ideologiju. U takvom sustavu vrijednosti hrvatske su se učiteljice, uključene aktivno u ženski učiteljski pokret, ipak uspjele izboriti za ravnopravno školovanje i studiranje sa svojim muškim kolegama. Mnoge su se među njima bavile publicističkim i književnim radom, a ujedno su i participirale u onodobnim liberalnim reformatorskim strujanjima. Zbog toga nije iznenađujuće što je većina ženskih autorica u rukopisnim zbirkama Odsjeka za etnologiju HAZU pripadala učiteljskom krugu.

Ženska **zapisivačka** praksa u sklopu Matičine književne djelatnosti podrazumijevala je bilježenje folklorističke građe prema naputku Matice hrvatske prema istom obrascu kao i muška praksa. O nekim zapisivačicama ne postoji nikakav pisani trag koji bi omogućio rekonstrukciju života i konteksta njihova skupljačkog rada. Ovaj podatak je u uskoj vezi s fenomenom *nevidljivosti* žena u hrvatskoj kulturi i društvu 19. stoljeća. Zapisivačice o kojima

postoji više podataka pretežno su bile učiteljice. One su za svoje kazivače češće odabirale žene nego muškarce, a "ženske" teme i motivi koji se vežu uz obiteljski i ljubavni život zastupljeni su znatno u njihovim pretežno lirskim usmenoknjiževnim opusima.

Pregled rukopisnih zbirki Matice hrvatske otvorio je prostor i za rekonstrukciju uloge i značaja žena **kazivačica** u okviru hrvatske usmenoknjiževne tradicije. Urednici Matičine desettomne antologije *Hrvatske narodne pjesme* (1896. – 1942.) su posebno istaknuli značaj žena kazivačica u tradiranju usmenih pjesama *junačkog* sadržaja i zasebno su istaknuli značaj balada i romanci kao žanra koji se najviše oblikovao pod utjecajem ženskog kazivačkog diskursa i prevladavajuće ženske recepcije. S druge strane, u ženskim rukopisnim zbirkama Matice hrvatske, tradicionalna se društvena binarna podjela uloga u kojoj muškarci djeluju u javnoj sferi, a žene pripadaju privatnoj sferi preslikala i na "žanrovsku" podjelu usmenih pjesama (*muške* ili *junačke* pjesme – *ženske* pjesme). Takva podjela usmenoknjiževnih oblika tek djelomično korespondira s osnovnim genološkim modelom književne teorije (*epsko – lirsko*). Naime, postojanje takozvanih *prijelaznih* oblika usmenih pjesama (*poluženske, polumuške*) u kojima je epska pripovjedna struktura "omekšana" lirskim komponentama ukazuje na rodnu interferenciju i rodno izmještanje. Dalje, fenomeni *otočkih kazivačica* i *kazivačica sljepica* pokazuju kako su žene usprkos uvriježenim društvenim normama i pravilima katkad pronašle način da postanu vidljive i sudjeluju u javnoj folklornoj izvedbi kao važnom aspektu tradicijske kulture i društva. Time su potvrdile svoju važnu ulogu u preuzimanju, čuvanju i kontinuiranju usmenosti u tradicijskoj književnosti.

Ženska zapisivačka i **istraživačka** praksa u sklopu Akademijine etnološko-folklorističke djelatnosti odvijala se kroz bilježenje građe na terenu prema napatku Antuna Radića prema istom obrascu kao i muška praksa. U etnografijama ženskih autorica uočen je međutim veći interes za opisivanje onih poglavlja Radićeve *Osnove* u kojima se tematizira žena i ženska subkultura. Pritom zapisivačice odnosno etnografkinje u toj kulturi sudjeluju ili kao njezine dionice (*insajderi*) ili kao promatračice i istraživačice (*autsajderi*). *Pučka* etnografkinja Katarina Jančir jedina je ženska autorica čija je monografija objavljena u *Zborniku*. Njezinu monografiju *Trebarjevo*, iako pisanu prema *Osnovi*, obilježava nelinearno, dijaloško i polifono opisivanje svakodnevice iz ženske perspektive. Dubrovačke učiteljice Nike Balarin-Monopoli i Pavlina Bogdan-Bijelić dvije su Akademijine suradnice koje su radile samostalno, bez etnografskog predloška, a u svojim su rukopisima pokazale sklonost prema obradi tema koje su odgovarale njihovom ženskom senzibilitetu (svadbeni običaji, konavoski ručni rad, tradicijska vjerovanja, usmenoknjiževni zapisi). Tri etnografkinje iz sjeverozapadne Hrvatske, Ana Wálka Stipetić, Marica Križe i Olga Jerman, iako su bilježile prema Radićevoj *Osnovi*, pisale su nedosljedno i fragmentarno. U njihovom su zapisivačkom fokusu prvenstveno obitelj i obiteljski odnosi s posebnim naglaskom na podređen položaj žena, zatim životni i svakidašnji običaji te folklorno stvaralaštvo. Učiteljica Milena Sajvert Pokupska, jedina je zapisivačica koja je dosljedno slijedila strukturu Radićeve *Osnove*. Ona je ispicala monografiju o Hrnetiću kroz dominantnu književno-folklorističku prizmu.

Komparativna analiza etnološke i folklorističke građe Odsjeka za etnologiju HAZU pokazala je u cjelini kako je žensko zapisivačko, kazivačko i istraživačko autorstvo u počecima hrvatske etnologije i folkloristike bilo obilježeno rodnom (ženskom) perspektivom i zaokretom prema "ženskim temama". Dakle, postojale su rodne razlike u skupljanju folklorističke i etnološke građe. Te su se razlike očitovale u praksi i poetici *sabiranja*. Posao *sabiranja* iziskivao je odlazak na teren (javnu sferu) i to u *pučki* milje koji nije bio primjeren obrazovanim ženama. Skupljanje je uz interakciju s kazivačima iziskivalo i komuniciranje s kolegama i nadređenima koji su u slučaju žena učiteljica u pravilu bili muškarci. Zapisivačice

se s obzirom na svoje muške autoritete u obitelji i u profesionalnom okuženju poticalo na skupljačke aktivnosti ili im se to skupljanje bilo, najčešće nakon udaje, onemogućivalo. Više uspjeha imale su one žene-zapisivačice koje su si osigurale mušku podršku u procesu skupljanja i objavljivanja građe. Suradnja s muškim skupljačima bila je nerijetko obilježena mizoginijom, nepravednim optužbama i omalovažavanjem.

Rodna perspektiva hrvatskog patrijarhalnog društva utjecala je i na pisanje ženskih etnoloških i folklorističkih radova. Žene autorice u svoje tekstove upisuju različitost. Razlike se očituju u fokusu na ženske teme (ženski poslovi, ženski razgovori, žensko odijelo, svadbeni običaji) i žensku svakodnevicu, odabir ženskih kazivača, pretežitou uporabu folklorističkog naspram etnografskog diskursa te nedosljedno i nekonzistentno etnografsko (subjektivno) opisivanje i bilježenje s obzirom na zadanu konvenciju.

S obzirom da je pitanje ženskog autorstva i ženske usmenoknjiževne izvedbe još uvijek nedovoljno istražena tema u okviru domaće književnoznanstvene teorije te na činjenicu da su *ženske* zbirke Odsjeka za etnologiju HAZU bile nepravedno zapostavljene u kontekstu rodnih studija, etnologije i folkloristike, vjerojatno će daljnja obrada i objava tih zbirki doprinijeti razvoju novih spoznaja o hrvatskoj tradicijskoj kulturi s posebnim osvrtom na odnos ženska kultura / muška kultura čime će se omogućiti nova preispitivanja pojma ženskog identiteta i ženske perspektive.

Ključne riječi:

žensko autorstvo, ženska izvedba, hrvatsko patrijarhalno društvo, Antun Radić, narodni život i običaji, Matica hrvatska, usmena književnost

SUMMARY

In her dissertation "Aspects of female authorship: comparative analysis of ethnological and folkloristic materials of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU)," Klementina Batina attempts to determine the contributions of women to early Croatian ethnology and folklore research. This is achieved by comparative research of the manuscripts from the archive of the Academy's Department of Ethnology, more precisely through the application of three constructs: women-recorders, women-researchers, and women-narrators.

According to the types and the time of origin, the manuscripts are classified into three different collections: *Old Collection*, *New Collection*, and the *Matica hrvatska Collection*. The manuscripts created by women authors are present in all three Department's collections. In the oldest collection, the *Matica hrvatska* one (mostly from the second part of the 19th century), there are seven oral poems collections authored by women, while in the *Old Collection* (1888. – 1945.), there are nineteen ethnological monographs authored by seven female authors. The newest collection, *New Collection*, which includes the material from 1945 until today, is not a part of this research, because, time-wise, it belongs to a newer phase of Croatian ethnology, and its authors are mostly professional ethnologists.

An organized ethnological and folkloristic research in Croatia started in the last third of the 19th century. It was conducted by two central cultural and scientific institutions: the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (today: Croatian Academy of Sciences and Arts) and *Matica ilirska* (today *Matica hrvatska*). The *Matica's Call for Collection of Traditional Literature Monuments*, published in 1877, and the foundation of the Academy's Committee for Collection of Traditional Literature Monuments in 1888 were the breakpoints. Besides, from 1896, the Academy's *Journal for Folk Life and Customs (of the South Slavs)*, as the first ethnological and folkloristic publication, contributed greatly to the development and establishment of ethnology in Croatia, and facilitated systematic research of Croatian oral tradition and dialectology. Despite the fact that he was the editor of the *Journal* for only five years, from 1897 until 1902, Dr Antun Radić contributed immensely to Croatian ethnology and folkloristics. In 1897, Radić published the famous questionnaire *The Basis for Collection and Study of Material on Folk Life*. His ethnological paradigm determined ethnological fieldwork as the discipline's basis.

The transformation of Croatian patriarchal society into the modern civil society during the second half of the 19th century strictly defined gender roles. The politics of upbringing and education was conducted through separate gender curricula and training, with the aim to develop the desired female identities of the future wives and mothers. These identities were encouraged by various pedagogical, medical, and moral debates, which promoted the ideal of a good housewife and attempted to strengthen patriotism and national ideology. In that value system, Croatian women teachers, who were actively involved in the female teachers' movement, managed to obtain the right on equal education and studying with their male colleagues. Many of them were also engaged in literary work and journalism, and, at the same time, they participated in liberal and reforming currents of the time. That is why it is not surprising that most of the female authors of the HAZU's Department of Ethnology manuscripts were teachers.

Female practice of oral literature recording within *Matica's* literary activities implied a fieldwork, according to the *Matica hrvatska* instructions. There's no written record about life

and work of some female recorders. This fact is in close connection with the phenomenon of the women's invisibility in the Croatian culture of the 19th century. The female recorders about whose lives there are some written records are mostly teachers. They cooperated with female narrators more often than with the male ones, and "female" topics and motifs connected to the family and love life are very present in their manuscripts.

The review of the Matica hrvatska manuscripts also opened the space for the reconstruction of the role and importance of women narrators within Croatian oral literary tradition. The editors of the Matica's ten-volume anthology *Croatian Folk Poems* (1896-1942) emphasized the importance of women narrators in the transmission of oral epics, and they especially stressed the importance of ballads and romances as a genre which was mostly developed under the influence of the female narrating discourse and the prevailing female reception. On the other hand, in the Matica manuscripts, the traditional binary gender roles division, in which men act in the public sphere, while women belong to the private one, is reflected in the well-known genre division of oral poems (*male* or *heroic* versus *female* poems). This kind of division of oral literary modes only partially corresponds to the basic literary genre division model (epic vs. lyric). In fact, the existence of the so-called intermediate genres of oral poems (*semi-female* and *semi-male*), in which the epic narrating structure becomes "softened" by lyric components, points out to gender interference, as well as gender displacement. Furthermore, the phenomena of island women narrators and blind women narrators indicate that some women, despite the ingrained social rules and norms, found the ways to be visible and to participate in public folklore performance. This way, they confirmed their important role in transferring, preserving, and continuing of orality in traditional literature.

The recording and research practices of women within the Academy's ethnological and folkloristic activities were carried out according to Antun Radić's instructions. In the female authors' ethnographies, we could note an increased interest to describe those chapters of Radić's *Basis* which regard a female subculture. In this research, women recorders participate either as insiders or observers and researchers (outsiders). Folk ethnographer Katarina Jančir is the only female author whose ethnographic monograph was published in the *Journal*. Her monograph *Trebarjevo*, although written according to the Radić's *Basis*, is characterized by nonlinear, dialogical, and polyphonic description of everyday life from the female perspective. Teachers from Dubrovnik, Nike Balarin-Monopoli and Pavlina Bogdan-Bijelić, were two Academy's partners who worked independently, without ethnographic model. In their manuscripts, they showed an affinity toward an analysis of the topics which corresponded to their female sensibility (wedding customs, handicraft from Konavle, traditional beliefs, oral literature). Three women ethnographers from northwest Croatia, Ana Wálka Stipetić, Marica Križe, and Olga Jerman, although they researched according to Radić's *Basis*, they wrote inconsistently and in fragments. They focussed primarily on familial topics, with a special stress on the position of women, life and everyday customs, as well as folklore. A teacher Milena Sajvert Pokupska is the only woman ethnographer who consistently followed the structure of Radić's *Basis*, however, she wrote a monograph about Hrnetić through the dominant literary-folkloristic prism.

The comparative analysis of the HAZU Department of Ethnology's archive manuscripts demonstrated how female recording, narrating and research authorship at the beginnings of Croatian ethnology and folkloristics was marked by gender perspective and by a turn toward "female topics." Gender differences in collecting of folkloristic and ethnological material were evident in the fieldwork practice. A fieldwork (public sphere), i.e. the folk milieu, was not appropriate for educated women. The activity of collecting, besides an interaction with

women narrators, also implied a communication with colleagues and superiors, who, in the case of women teachers, were mostly men. Depending on their male authorities in the family or in their work environment, women recorders were either encouraged to collect material or, mostly after getting married, they were not allowed any more to conduct those activities. Women recorders who ensured male support in the process of collecting and publishing were more successful; however, cooperation with male collectors was often characterized by misogyny, unfair accusations and contempt.

The gender perspective of Croatian patriarchal society influenced the writings of female ethnological and folkloristic works. Women authors wrote a difference in their texts. The differences are evident in the following aspects: the focus on female topics (women activities, discussions, clothes, and wedding customs) and on everyday life of women, the choice of women narrators, and prevalent use of folkloristic in comparison with ethnographic discourse, as well as inconsistent ethnographic (subjective) description and recording, depending on the set convention.

Since the questions of female authorship and female oral literary performance are still insufficiently researched topics in Croatian literary theory, and *female* manuscripts of the Department of Ethnology (HAZU) were unjustly neglected in the context of gender studies, ethnology and folkloristics, we hope that further research and publishing of these works will contribute to new findings about Croatian traditional culture. A special critical review of the relationship of female culture/ male culture will enable a new reconsideration of the concepts of "female identity" and "female perspective."

Keywords:

female authorship, female performance, Croatian patriarchal society, Antun Radić, folk life and customs, Matica hrvatska, oral literature

SADRŽAJ:

0. Uvod	1
0.1. Uz istraživanje ženskog autorstva: osnovna polazišta, svrha i cilj istraživanja.....	2
0.2. Teorijski okvir istraživanja i aktualne relevantne spoznaje.....	4
0.3. Od poglavlja do poglavlja: struktura, kompozicija i metodologija rada	11
1. (Pred)institucionalni okvir prikupljanja, proučavanja i objavljivanja etnološke i folklorističke građe u Hrvatskoj u 19. stoljeću	16
1.1. Određenje pojma <i>sabiranja</i> u povijesnom i suvremenom kontekstu.....	16
1.2. Uloga <i>sabiranja</i> i <i>sabirača</i> u kontekstu nacionalne građanske kulture 19. stoljeća.....	19
1.3. Značaj <i>sabiranja</i> u vrijeme osnivanja prvih znanstvenih i kulturnih institucija i društava u Hrvatskoj.....	25
1.4. <i>Sabiranje</i> kao historiografska metoda prikupljanja <i>narodnog blaga</i>	34
1.5. Muški i/ili ženski princip <i>sabiranja</i>	45
2. Položaj i uloga žena u hrvatskoj kulturi i društvu u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća	48
2.1. <i>(Ne)vidljivost</i> žena u hrvatskoj kulturi i društvu 19. stoljeća.....	49
2.2. Odgoj i obrazovanje žena u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća.....	60
2.3. Pokret učiteljica u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća.....	72
2.4. <i>Žensko pitanje</i> u prvoj polovici 20. stoljeća.....	85
3. Folkloristička praksa zapisivanja u sklopu književne djelatnosti Matice hrvatske (1875. – 1951.)	92
3.1. Matica hrvatska – prva nacionalna kulturna institucija.....	92
3.1.1. Kulturna i izdavačka politika Matice hrvatske.....	92
3.1.2. Matičina osnova i poziv za sabiranje folklorističke građe.....	95
3.1.3. Matičini skupljači između politike i prakse <i>sabiranja</i>	104
3.2. Ženska folkloristička praksa zapisivanja usmenoknjiževne građe.....	112
3.2.1. Tragom <i>nevidljivih</i> zapisivačica.....	113
3.2.2. Učiteljice u folklorističkom diskursu: Katarina Fritz, Marijana Kovačević, Marija Vudy i Klotilda Kučera.....	118
4. Etnološka praksa zapisivanja u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1888. – 1945.)	132
4.1. Akademijin <i>Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature</i> – prva etnološka institucija u Hrvatskoj.....	132
4.1.1. <i>Folkloristički</i> i/ili <i>etnografski</i> zbornik: koncepcija Ivana Milčetića.....	135
4.1.2. Radićeva organizacija rada na prikupljanju i objavljivanju etnološke i folklorističke građe (1897. – 1902.).....	142
4.1.3. Uloga Dragutina Boranića kao dugogodišnjeg urednika <i>Zbornika</i> i predsjednika <i>Odbora za narodni život i običaje</i> (1902. – 1955.).....	151

4.2. Učiteljice, <i>gospoje</i> i seljanke: ženska etnološka praksa zapisivanja prema Radićevoj <i>Osnovi</i>	156
4.2.1. Etnografska upitnica Antuna Radića i proučavanje "ženske kulture".....	157
4.2.2. <i>Pučka</i> etnografkinja: Katarina Jančir.....	167
4.2.3. Dubrovačke <i>folkloriste</i> : Nike Balarin-Monopoli i Pavlina Bogdan-Bijelić.....	172
4.2.4. <i>Gospodje inoga staleža</i> : Ana Walka Stipetić, Marica Križe i Olga Jerman.....	182
4.2.5. Učiteljica i književnica: Milena Sajvert Pokupska.....	189
4.2.5. Žensko istraživačko autorstvo u sklopu nove teorije i prakse proučavanja hrvatske tradicijske kulture.....	194
4.2.6. Zapisivanje etnološke i folklorističke građe iz <i>ženske perspektive</i>	203
5. Žensko autorstvo i ženska izvedba u hrvatskoj usmenoj tradiciji	212
5.1. Folkloristička (meta)teorija i praksa – (inter)nacionalni okvir.....	213
5.2. Kulturnopovijesni i društveni kontekst nastanka i izvedbe usmenoknjiževnih žanrova..	219
5.2.1. Književna i/ili kulturnoantropološka načela klasifikacije.....	219
5.2.2. Rukopisni korpus <i>narodnih pjesama</i> Matice hrvatske.....	223
5.2.3. Izvedba usmenih pjesama: pojam kazivačkog autorstva.....	230
5.3. Žena kazivačica i njena uloga u očuvanju usmene tradicije.....	232
5.3.1. <i>Ženska</i> izvedba u kontekstu: pokušaj rekonstrukcije.....	232
5.3.2. Rodna obilježja izvedbe i folklorna komunikacija.....	251
6. Zaključak	263
7. Izvori i literatura	273
8. Prilozi	298
I. Poslovna korespondencija urednika <i>Zbornika za narodni život i običaje</i> i zapisnici sjednica Odbora za narodni život i običaje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Prilozi 1 – 8)	
II. Zapisnici odborskih sjednica Matice hrvatske (Prilozi 9 – 10)	
III. Korespondencija i zabilješke Matičinih suradnika i suradnica na projektu zapisivanja folklorističke građe (Prilozi 11 – 20)	
IV. Dokumentacijski pregled ženskih zbirki iz arhiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – kolekcija Matice hrvatske (MH) (Prilog 21)	
V. <i>Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu</i> . Koncept poglavlja prema nacrtu Antuna Radića iz 1897. godine (<i>Zbornik za narodni život i običaje</i> južnih Slavena, sv. II, str. 1–88) (Prilog 22).	
VI. Korespondencija Akademijinih suradnica s urednicima <i>Zbornika za narodni život i običaje</i> (Prilozi 23–30)	
VII. Dokumentacijski pregled ženskih zbirki iz arhiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – <i>Stara zbirka</i> (SZ) (Prilog 31)	
VIII. Odabrani dijelovi etnografskih zapisa akademijinih suradnica (Prilozi 32 – 39)	

IX. Kata Čovo – kazivačica narodnih pjesama i molitava (prilog Kate s. Judite Čovo uz rekonstrukciju života i djelovanja kazivačice fra Jeronima Šetke) (Prilog 40)

X. Popis kratica i tekstološka napomena

9. **Životopis**.....419

0. UVOD

Tematiziranje ženskog autorstva unutar nacionalnog okvira druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća potaknuto je činjenicom da je obrada ženskog književnog, a podjednako i etnografsko-folklorističkog ženskog spisateljskog korpusa marginalna i još uvijek nedovoljno istražena tema u okviru domaće književnoznanstvene teorije i etnološke/kulturnoantropološke discipline. U području znanosti o književnosti uglavnom je riječ o kronološkim opisima unutar nacionalnih književnopovijesnih pregleda koji su zasnovani na tradicionalnim teorijskim postavkama i podjelama između "visoke" i "niske" književnosti ili studijama u kojima se ženski spisateljski korpus nastoji prikazati distinkcijom između *lijepa* i *"ljepše" književnosti* (Detoni-Dujmić 1998) bez estetskih kriterija određenih spolnom pripadnošću i s uvažavanjem vrijednosnog suda "muškog kritičarskog pera" (Čale-Feldman 1999). Iako su hrvatska etnologija i folkloristika znanstvene discipline koje od sedamdesetih godina 20. stoljeća među prvima ulaze u prostor istraživanja ženskog autorstva i ženske kulture (M. Bošković-Stulli, V. Čulinović-Konstantinović, O. Delorko, V. Erlich Stein, T. Perić-Polonijo, J. Ribarić-Radauš, D. Rihtman-Auguštin), a od početka devedesetih godina 20. stoljeća u područje svog rada prenose antropološke smjernice i teorijske doprinose problematike spola i roda unutar granica vlastite narodne kulture (S. Delić, L. Čale-Feldman, R. Jambrešić-Kirin, J. Lulić-Štorić, L. Sklevicky, A. Muraj, I. Niemčić, Vince-Pallua, S. Potkonjak, I. Prica, R. Senjković, T. Škokić i dr.), izostale su sveobuhvatne interpretacije i upisivanje žena autorica, zapisivačica etnografskih i folklorističkih tekstova koje su djelovale na mijeni 19. i 20. stoljeća, u hrvatski etnološki i folkloristički korpus. U recentnom kronološkom pregledu znanstvenih i stručnih radova o ženskim temama u hrvatskoj etnologiji i antropologiji od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas spominje se samo jedna zapisivačica – Kata Jajnčerova (Premuž Đipalo 2013). Dunja Rihtman-Auguštin je obradila ovu pučku etnografkinju kao jedinu žensku autoricu među sedam reprezentativnih monografskih prikaza tradicijske kulture rađenih prema naputku Antuna Radića (Rihtman-Auguštin 1984), a Sanja Potkonjak s Katom Jajnčerovom i njezinim "protoznanstvenim doprinosom" započinje genealoško nizanje i uspostavu ženskog autorstva u hrvatskoj etnologiji dvadesetog stoljeća (Potkonjak 2009, 2011). Namjera je ovog rada kritičkim čitanjem i komparativnom analizom tekstova i neobjavljenih rukopisnih zbirki arhiva Odsjeka za etnologiju kojima su autorice žene pokušati rekonstruirati tragove ženskog etnografskog,

folklorističkog i kazivačkog autorstva, a zatim i uspostaviti kronološki pregled ženske etnografske i folklorističke produkcije u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća.

0.1. Uz istraživanje ženskog autorstva¹: osnovna polazišta, cilj i svrha istraživanja

Izradi doktorske disertacije pristupa se s namjerom da se komparativno obrade i analiziraju svi oni tekstovi obilježeni ženskim autorstvom koji se kao integralni dio korpusa *Matice hrvatske* i *Stare zbirke Odbora za narodni život i običaje* čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU). U arhivu Odsjeka, uz *Zbirku korespondencije* i *Zbirku fotografija*, pohranjene su 654 rukopisne zbirke koje su, kao rezultat kontinuiranog skupljačkog etnografskog i folklorističkog rada, nastajale pod okriljem dviju institucija od temeljnog značaja za disciplinarni razvoj hrvatske etnologije i folkloristike. Matičin *Poziv za sabiranje spomenika tradicionalne literature* objavljen 1877. godine i osnutak Akademijina *Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature* 1888. godine prijelomni su trenutci u strukovnom razvoju spomenutih disciplina. Prikupljena etnološka i folkloristička građa sustavno se, premda djelomično, objavljuje od 1896. godine do danas u okviru Matičine i Akademijine skupljačke inicijative.

Dosadašnja i planirana buduća istraživanja uključuju znanstvenoistraživački rad na starijoj arhivskoj etnološkoj i folklorističkoj građi i izvorima unutar dviju najstarijih zbirka Odsjeka koje su nastajale u pozitivističkom zanosu sveobuhvatnog prikupljanja i bilježenja različitih aspekata materijalne i duhovne kulture, prema naputcima uredništva Matice hrvatske i Odbora za narodni život i običaje. Etnološka, folkloristička, antropološka i literarna vrijednost cjelokupne rukopisne građe s jedne strane te određeno zanemarivanje građe kroz povijest s druge strane, utjecale su na pokretanje suradničkog projekta Hrvatske Akademije i Instituta za etnologiju i folkloristiku pod nazivom "*Etnološka i folkloristička građa HAZU: zaštita/obrada i kritičko objavljivanje*" (voditeljica projekta: akademkinja Maja Bošković-Stulli; koordinatorka projekta: znanstvena savjetnica Instituta dr. sc. Tanja Perić-Polonijo; suradnici na projektu: akademik Jerko Bezić, znanstvena savjetnica Instituta dr. sc. Jadranka

---

¹ Žensko autorstvo, ženska izvedba, ženska etnološka i folkloristička praksa, ženske zbirke i slične sintagme utemeljene na rodnoj razlici koje podrazumijevaju rukopisne zbirke i tekstove (etnografije i usmenoknjiževnu građu) iz arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU kojima su autorice i/ili kazivačice žene, pisat će se dalje u radu bez navodnih znakova.

Grbić, stručna suradnica Odsjeka Klementina Batina; znanstveni novaci na projektu: dr. sc. Jakša Primorac, dr. sc. Luka Šešo i dr. sc. Ivana Polonijo). Tijekom prvog projektnog razdoblja (2002. – 2007.) rad na projektu uključivao je primarnu zaštitu arhivskoga gradiva te dokumentacijsku obradu, klasifikaciju i opis arhivskoga gradiva prema arhivističkim standardima kako bi se omogućio znanstvenoistraživački rad i slobodan korisnički pristup informacijama. Tijekom drugog projektnog razdoblja (2007. – 2010.) nastavilo se s obradom i kritičkom objavom rukopisnih zbirki Odsjeka za etnologiju. U sklopu projektnih zadataka napravljena je klasifikacija dokumentacijskih cjelina prema kojoj su izrađeni detaljna kazala, sadržaji i arhivistički opisi i to pojedinačno za svaku arhivsku jedinicu Odsjeka.

Prema vrsti građe i vremenu njezina nastanka, rukopisne zbirke Odsjeka za etnologiju klasificirane su u tri različite skupine: *Stara zbirka*, *Nova zbirka* i *Zbirka Matice hrvatske*. Zbirke koje potpisuju žene kao autorice ili zapisivačice etnološke i folklorističke građe zastupljene su unutar svih triju rukopisnih zbirka Odsjeka. Unutar najstarije, *Matičine kolekcije* narodnih pjesama (druga pol. 19. st.), ženskim autorstvom obilježeno je ukupno sedam (7) zbirki narodnih pjesama; unutar *Stare zbirke* (1888. – 1945.) devetnaest (19) etnoloških monografija, dok je najmlađa, *Nova zbirka*, ujedno i najopsežnija s ukupno četrdeset i jednom (41) ženskom zbirkom. U okviru *Nove zbirke*, koja nastaje kontinuiranim prikupljanjem i obradom etnološke i folklorističke građe na terenu od 1945. godine do danas, etnološkom djelatnošću bavile su se 24 autorice istraživačice i to redom etnologinje znanstvenice ili studentice etnologije među kojima je i jedna "amaterka" (učiteljica). Te zbirke, na temelju kojih je moguće konstruirati ženski, rodno osviješteni diskurs u okviru moderne hrvatske etnologije, neće biti uključene u ovo istraživanje s obzirom na zaokret od tradicionalne prema posttradicionalnoj etnologiji kao disciplini koja je tijekom proteklih pedeset godina razvijala zanimanje za ženske teme, odnosno za rodna istraživanja.

Statistički iskazano, zbirke Odsjeka za etnologiju kojima su autorice žene čine samo 7,8 % ukupnog arhivskog fonda. Zanimljivo je usporediti taj postotak s brojčanom analizom udjela književnica u abecedariju *Hrvatskog općeg leksikona* LZMK iz 1996. godine koja je pokazala da su u toj publikaciji žene u književnosti predstavljene kao "anomalija i izuzetak književnog života" (Vukajlović 2006: 247) s tek 7 % zastupljenosti. Niska participacija žena u književnosti upućuje na određeni društveni konstrukt poimanja *ženskoga* unutar kojeg se ženama teško afirmirati u umjetničkom, a ujedno i društvenom i političkom životu. Nemogućnost ženskog obrazovanja i sudjelovanja u kulturi jedna je od niza okolnosti koje su se pokazale kao zapreka za žensko pisanje.

Dva su temeljna cilja ovog istraživanja. Prvi je cilj komparativno i analitički obraditi etnološko-folklorističku građu i rukopisne zbirke kojima su autorice žene, upozoriti na njihovu važnost za razvoj hrvatske etnologije i folkloristike s obzirom na činjenicu da su se prvi znanstveni radovi obiju disciplina temeljili upravo na građi koja je prikupljena u okviru Matičina i Akademijina projekta. Drugi je cilj utvrditi doprinose ženskog autorstva unutar hrvatske usmene tradicije na temelju komparativne analize izabranog uzorka vrijednih rukopisnih zbirki koje se čuvaju na Odsjeku za etnologiju HAZU-a u sklopu interdisciplinarnog istraživanja (književnoteorijskog, etnološkog, folklorističkog, kulturnoantropološkog i feminističkog tematiziranja roda kao temeljne kulturne kategorije). Do osnovnog cilja i rezultata istraživanja pokušat će se doći tako što će se na temelju ključnih književnoteorijskih koncepata i analitičkih termina pronaći opreke za žensku i mušku rodnu kulturnu konstrukciju, odnosno tako što će se one zbirke u kojima ženska ruka opisuje tradicijsku kulturu usporediti sa zbirkama koje su pisali muškarci. Na temelju takve identifikacije pokušat će se ostvariti osnovna svrha istraživanja, odnosno rekonstruirati karakteristično "žensko pismo" i ostala rodna obilježja te utvrditi je li na temelju relevantnih spoznaja moguće konstruirati sliku ženskog identiteta i razaznati doprinos žene u percepciji vlastite kulture i nacionalnog identiteta.

0.2. Teorijski okvir istraživanja i aktualne relevantne spoznaje

Feministička metodologija upisivanja žena i ženskog autorstva u područje humanističkih znanosti, odnosno užih znanstvenih grana koje obuhvaćaju poredbenu književnost, etnologiju, kulturnu antropologiju i folkloristiku, otvorila je novu "orođenu" perspektivu i usmjerila fokus na polje dotad marginaliziranog osobnog iskustva žena unutar dominantne akademske "muške" kulture. Pregledi najistaknutijih predstavnica i nositeljica novih teorijskih stajališta unutar feminističke književne kritike i ženskog pokreta najčešće se prikazuju preko binarnog modela koji uključuje angloameričku i francusku intelektualnu tradiciju (Moi 2007). Angloameričku feminističku teoriju otvara Kate Millet, iznoseći tezu o spolnoj politici moći te usmjeravajući se na izgradnju novog ženskog kanona koji je u prethodnim književnopovijesnim razdobljima bio u znaku muške dominacije (Millet 1969). Zrelu fazu obilježavaju djela triju autorica koje na temelju svojih refleksija o ženskim spisateljicama unutar angloameričke tradicije zastupaju tezu kako *društvo* u cjelini, a ne

biologija utječe na percepciju i oblikovanje ženskih autorskih književnih tekstova (Showalter 1977; Gilbert i Gubar 1979; Moers 1976). Kako bi potaknula kritičku raspravu koja će omogućiti sveobuhvatnu analizu ženskih spisateljskih praksi kroz povijest, zatim stilove, teme, žanrove i strukture, Elaine Showalter uvodi pojam *ginekritike* (Showalter 1998). Teorije o ženskom spisateljstvu, prema E. Showalter, zasnivaju se na četiri modela različitosti koji svaki na svoj način predstavljaju pokušaj određivanja i diferenciranja kvalitete žene pisca i njezine specifične spisateljske izražajnosti. Dok *organička ili biološka feministička kritika* naglašava "važnost tijela kao izvora slikovitoga prikazivanja" (Showalter 1998: 229), podrazumijevajući tekst koji je neizbrisivo obilježen tijelom, *lingvističke i tekstualne teorije* ženskog pisma propituju mogu li način govora, čitanja i pisanja uopće biti obilježeni spolom. *Kulturološki model* obuhvaća područje šireg društvenog konteksta i specifičnog okruženja koje oblikuje žensko iskustvo, identitet i kulturu. Prema *psihoanalitičkom modelu* pisanje je specifičan odnos autorove psihe i spola prema kreativnom procesu.

Tezu o kulturnoj naspram biološkoj konstrukciji spola teorijski je, slijedom feminističkih promišljanja devedesetih godina dvadesetog stoljeća i Foucaultove poststrukturalističke teorije moći, razradila Judith Butler upotrebom pojma *izvedbe roda* (Butler 2000). Butler je kategorije *ženskog* utvrdila teorijom performativnosti prema kojoj proizlazi da je spolni identitet posljedica društveno nametnutih obrazaca spolnog ponašanja i normi čime je postavila smjernice za nova istraživanja ženske rodne povijesti i rodnog identiteta.

Za razliku od angloameričke ginokritičke teorije koja se zasniva na pojmu roda (engl. *gender*) kao društveno konstruiranoj spolnosti, francuska feministička književna teorija proučava spolnu razliku koju utjelovljuje jezičnim razlikama u književnim tekstovima kojima se stvara specifično *žensko pismo*. Na temelju freudovske teorije psihoseksualnog razvoja, kao i neposrednih utjecaja poststrukturalističkih teoretičara Rolanda Barthesa i Jacquesa Derride te francuske psihoanalitičke škole i Jacquesa Lacana, francuske su feministice (J. Kristeva, H. Cixous, L. Irigaray) u svojim radovima dalje razvijale značenje kastracije kao "totalne metafore za ženske književne i lingvističke nedostatke" (Showalter 1998: 236). Psihoanalitička književna kritika nastala na postavkama teorije nesvjesnog polazi od čitanja i analize teksta te pronalaženja i otkrivanja podsvjesne motivacije koja utječe na oblikovanje književnog teksta. Ženska spisateljska praksa i rasprave o specifičnom ženskom pismu ključne su teme i središnje postavke feminističke kritike. U psihoanalitičkoj terminologiji odrednica "nedostatak" vezuje se uz pojam "ženski". Feministička kritika koja se temelji na Freudovoj ili postfreudovoj psihoanalizi redovito se susreće upravo s problemom nedostatka

koji se u žena izražava različitim fenomenima inferiornosti, kao što su strah od patrijarhalnog autoriteta, strah od antagonizma, podređenost, zakinutost. Iako je zbog predrasuda o ženskoj slabosti kao posljedici najranijeg spolnog razvoja u obitelji te društvenoj uvjetovanosti same ženskosti psihoanaliza zadobila važno mjesto unutar dijela feminističke teorije, Freudova seksistička shvaćanja i stavovi prema ženama kao pasivnim, narcisoidnim i manje moralno odgovornim bićima od muškaraca doživjela su oštre kritike angloameričkih feminističkih teoretičarki drugog vala (K. Millett, S. Firestone, G. Greer, B. Friedan).

Feministička teorija pod pojmom "roda" općenito podrazumijeva kulturnu i društvenu konstrukciju ženskosti/mušкости, odnosno ulogu i moć koju muškarci i žene izgrađuju u društvu na temelju uočenih spolnih razlika, za razliku od pojma "spol" koji se odnosi na biološke karakteristike muškaraca i žena. Tradicionalna podjela na muški i ženski spol obilježena je nizom dijalektičkih suprotnosti koji kroz "dvoterminski sistem" (*sunce/mjesec, kultura/priroda, dan/noć, glava/srce, logos/patos*) uspostavljaju razliku "pasivnih" naspram "aktivnih" muških kvalifikatora (Cixous 1998:258). Cixous tvrdi kako je u filozofiji, religiji, umjetnosti, obiteljskim i društvenim odnosima, u teoriji kulture općenito, tijekom cijele povijesti prisutna očita represija, konflikt, isključivanje i distanciranje žena. Patrijarhalna kultura je logocentrična i falocentrična. Žena je ili pasivna ili ne postoji. Žena se zbog svoje prirodne anatomske manjkavosti ne može ni definirati ni ostvariti jer je ona zapravo nesavršen muškarac. Značenje i uloga talentiranih i emancipiranih žena tijekom povijesti su se marginalizirali te su se njihove intelektualne sposobnosti pripisivale maskulinim anatomskim obilježjima zbog kojih su takve žene zapravo "upola" muškarci, za razliku od ostalih "pravih" žena koje ne osjećaju nikakvu potrebu za emancipacijom ni volju da dostignu "duhovnu i moralnu slobodu" muškaraca te njihovu "stvaralačku moć" (Weininger 1986: 122).

Proučavanje uloge i značenja žena u kulturi i društvu započelo je ranih sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća inicijativom grupe američkih antropologinja okupljenih oko zbornika *Women, Culture and Society* (Lamphere, Zimbalist Rosaldo 1974). Antropološko pisanje o ženama, čija je namjera osvješćivanje rodne problematike i poticanje kvalitativnih promjena u životu žena, započelo je preispitivati oblike ženske inferiornosti i subordinacije kao posljedice asimetričnog vrednovanja ženske i muške životne sfere. Pri tome se koriste binarne opozicije kultura/priroda (Ortner 1974) i javno/privatno (Zimbalista Rosalto 1974), odnosno kulturološki se poimaju rodne uloge koje se konstruiraju na podlozi navodne biološke determiniranosti u oblicima socijalne patriocentrične strukture i mitu o matrijarhatu (Bamberger 1974). Teza o "univerzalnom obezvređivanju žena" (Ortner 1974: 71), utemeljena na binarnoj opreci prema kojoj se žena izjednačava s prirodom kao nižim principom, a

muškarac paralelno korespondira s kulturom kao višim, aktivnim principom, početno je polazište za razvijanje daljnjih interesa za "ženska" pitanja (spolne/rodne uloge unutar obitelji, stratifikacija poslova prema spolu, status žena unutar "primitivnih" oblika ljudskih zajednica itd.) u okviru antropoloških, ali i srodnih etnoloških i folklorističkih istraživanja. Iscrpan pregled antropoloških studija o reprezentaciji žena u kulturi i društvu Rayne Rapp Reiter (*Anthropology*, 1979.) kao i uređivački rad na zborniku *Toward the Anthropology of Woman* iste autorice (Reiter R. Rayna 1975), svojevrsni je sukus antropološkog doprinosa jačanju svijesti o postojanju i vrijednosti ženskog istraživačkog subjekta u terenskom radu i objektivnom pisanju o ženskom iskustvu s terena. Nova antropološka praksa osvještenog i angažiranog ženskog pisanja etnografija zacrtana je u odabranim tekstovima zbornika *Women writing culture* (Behar i Gordon 1995) u kojima se kao svojevrsan odgovor na manjkavost ženskih uvida i doprinosa iskazanih u *Writing Culture* (Clifford 1986), kulturi pisanja i opisivanja svakodnevice pristupa s feminističkog stajališta.

Međusobni dijalog koji je između folklorističke i feminističke teorije započeo 70-ih godina prošlog stoljeća protekao je, zbog "dugotrajnih porođajnih muka i osporavanja", u otežanoj recepciji radova obilježenih "orođenom" folklorističkom teorijom i to s obzirom na osvrte "između redaka" koje su autoricama upućivali njihovi muški glavni urednici časopisa (Mills 2010 [1993]). Radi se ponajprije o tematskim brojevima časopisa *Journal of American Folklore* iz 1975. (*Women and Folklore*, Vol. 88/No. 347) i 1987. godine (*Folklore and Feminism*, Vol. 100/No. 398). Starije godišta časopisa obilježile su prve feminističke rasprave koje, iako su otvorile pitanje roda, nisu izravno problematizirale pojam višestrukih skupina, već su se u prvome redu bavile žanrovskom i tematskom diversifikacijom, oblicima pripovijedanja i stilovima društvenog izražavanja (Farrer 1975). Zbornik *Toward New Perspectives in Folklore* iz 1972. godine sadržava radove koji su se fokusirali na pojam višestrukih identiteta i grupa, ali ih je također obilježila "šutnja" u odnosu na feminističko istraživanje. Richard Bauman, primjerice, naglašava važnost razlikovnih identiteta unutar društvenih skupina te im daje središnju ulogu u okviru folklorističkog istraživanja. Baumanova matrica socijalne stratifikacije uključuje pojam etniciteta, religijsku i regionalnu pripadnost, podjelu prema zanimanju, dobi i srodstvu dok rod kao kategoriju odnosno tip razlike prešućuje i zanemaruje (Bauman 1971). Ben-Amos uvodi model "male grupe" kao grupe unutar koje se komunikacija i interakcija odvijaju licem u lice, ali bez višestrukog istodobnog upisivanja identiteta (Ben-Amos 2010 [1971]). Iako, kao ni u ranije objavljenoj opsežnoj bibliografskoj obradi radova koji obuhvaćaju proučavanje uloge i utjecaja žena u folkloristici (*Women and Folklore: A Bibliographic Survey*, 1983.), De Caro u studiji *Women*

and the Study of Folklore ne donosi pregled pojedinih teorija ni metoda ženskih studija koje su usmjerene na folkloristiku, ona ipak upućuje na činjenicu kako je upravo zahvaljujući ženskim studijima poraslo zanimanje za žensku kulturu i tradiciju te kako se ponajprije povodom žanrova usmene tradicije javio interes za istraživanje uloge i statusa žena u folkloristici, zatim estetskih odlika ženskog folklornog stvaralaštva te naposljetku i značenja ženske performativnosti, odnosno njihove uloge i pozicije kao izvođačica i umjetnica. De Caro je također naglasila kako je folkloristika područje inicijalnog preklapanja znanstvenog interesa s metodologijama drugih disciplina, posebice znanosti o književnosti i kulturne antropologije, što je i utjecalo na proširenje predmeta istraživanja prema dubljoj stratifikaciji i kulturološkoj analizi društvenih zajednica i grupa (Jordan i De Caro 1986). Temat *Journal of American Folklore* iz 1987. godine sadržava nekoliko prijelomnih studija važnih za razvoj teorijskih stajališta feminističke folkloristike. Propitujući oblike osporavanja, Joan N. Radner i Susan S. Lanser u iznose šest modela "kodiranja" (engl. *coding*): 1. prisvajanje (engl. *appropriation*), 2. sučeljavanje (engl. *juxtaposition*), 3. ometanje (engl. *distraction*), 4. zaobilazak (engl. *indirection*), 5. trivijalizacija (engl. *trivialization*), 6. nekompetentnost (engl. *incompetence*). Autorice se koriste ovom tipologijom kako bi preko odabranih literarnih primjera označile retoričke strategije odnosno pokazale "višestrukost retoričkih sredstava ženskog diskurza" koje je moguće primijeniti i u folkloristici (Mills 2010: 400). Njihov rad ujedno sadržava i kritički osvrt na one modele izvedbenosti koji ne uključuju "osporavačke" strategije (Radner i Lanser 1987). Radovi Vere Mark i Rachelle Saltzman postigli su značajno upisivanje višestrukosti (Mark 1987; Saltzman 1987). U njihovim radovima, a posebice u radovima Beverly Stoeltje, Barbare A. Babcock i Joan N. Radner osjeća se potreba da se redefiniiraju stare i primijene nove, drukčije disciplinarnе paradigme i diskurzivne prakse. Autorice su, citirajući feminističke kritičarke (Cixous, Fox, Harding, Irigaray, Kristeva, Mackinnon i dr.), željele naglasiti kako je u istraživanjima kulture i društva važno prepoznavanje i interpretacija roda kao ključne kategorije koja će pridonijeti boljem čitanju ženskih kulturnih praksi, a time i utjecati na afirmaciju ove niskovernakularne teorije prema "višim" teorijskim dosezima (Stoeltje 1988; Babcock 1987; Radner 1987).

Iako je u svojim radovima previdio rod kao kategoriju razlike, američki folklorist Richard Bauman je etnografijom komunikacije te međusobnom interakcijom dvaju interdisciplinarnih područja koja čine znanost o jeziku (lingvistika i semiotika) i kulturna antropologija, naznačio važnost performativnosti kao izvedbenog koncepta koji se vezuje uz folklor kao specifičnu vrstu umjetničke komunikacije (Bauman i Briggs 2003). Bauman preko analize diskurza odnosno pripovjednih tekstova i situacija u kojima se pripovijedanje odvija te

neposrednih iskaza istražuje smisao usmenih kazivanja, uvažavajući kontekst izvođenja tih pripovjednih oblika. Na taj način pokušava dokazati međusobnu vezu između oblika na razini teksta i funkcije na razini šireg društvenog konteksta.

Dundesova kontekstualna interpretacija folklornih oblika, koja uključuje teksturu, tekst i kontekst, na istom je tragu sveobuhvatne definicije verbalnih i neverbanih folklornih oblika. Dundes smatra kako je s folklorističkog stajališta veoma važno pokušati promatrati folklorne oblike na svim trima strukturnim razinama jer je kontekst, odnosno društvena situacija kao treća razina analize gotovo zapostavljena. Stoga je, prema Dundesu, "identitet pripovjedača ključan koliko i identitet publike", a spol pripovjedača može biti "odlučujući čimbenik" kao što "spol publike može utjecati na tekst i teksturu" (Dundes 2010 [1980]:99).

Opsežan korpus teorijskih radova koji obuhvaćaju područje feminističke folkloristike svjedoči o prijeko potrebnom disciplinarnom "proširenju" predmeta "opće" folkloristike u novim smjerovima (Kirshenblat Gimblet 2010 [1996]; Briggs 2010 [2008]; Henks i Johnson 2010 [2002]). Margaret Mills je u svom radu nastojala pokazati kako je feministička teorija imala znatan utjecaj na folklorističku teoriju, odnosno kako je unatoč postmodernističkom proširenju folklorističkog interesa prema interdisciplinarnosti i kulturnom pluralizmu, folkloristika svoje prve teorijske pristupe "decentriranju višestruke svijesti" preuzela upravo iz feminističke teorije (Mills 2010: 395). Ženski studiji pridonijeli su ucijepljenju svijesti o rodnom identitetu unutar folklorističke discipline, otvarajući nove teme koje uključuju razmatranja uloge i značenja ženskih subjekata unutar dominantnih društvenih odnosa i odnosa moći te novog promatranja višestrukih identiteta. Mills se, uz opasku o potrebi integracije i drugih elemenata u okrilje feminističke kritike, osim roda (npr. klase, rase, etniciteta, povijesnog razdoblja, zajednice) nada da će se ove dvije discipline približiti i postupno pomoći folkloristici u njezinoj težnji od niske teorije okrenute svjetovnom prema "višoj orodenoj teoriji" (Mills 2010: 403).

Sukladno tvrdnji da "u različitim nacionalnim tradicijama folkloristika ima različitu ulogu i različite veze u akademskoj zajednici i izvan nje" (Henks i Johnson 2010: 417), moguće je zaključiti kako je "pregovaranje" s feminističkom kritikom u nacionalnim okvirima proteklo u drukčijem interdisciplinarnom prožimanju nego što je, primjerice, bio slučaj u angloameričkom okruženju. Rod kao kategorija razlike upisuje se u nacionalne okvire etnološko-antropološkog istraživanja ženske kulture od 70-ih godina dvadesetog stoljeća, dok konstruktivnijeg dijaloga na relaciji feministička kritika – folkloristika nije bilo, izuzev u izvedbenim teorijama (Čale Feldman 2001). Za razliku od tradicionalne etnologije koja je

promatrala ženu u stereotipnim ulogama, i to isključivo u privatnoj sferi, novija etnološka istraživanja uviđaju nužnost "ženske perspektive" u etnologiji i okreću se drukčijem načinu interpretacije i poimanja ženskosti (Sklevicky 1983). Etnografije koje nastaju u tom razdoblju nose obilježje "rodnog prevrata", ali ih nije moguće jednoznačno odijeliti od ostalih tradicija niti ih se može označiti kao feminističke etnografije (Jambrešić Kirin i Škokić 2004: 8). Taj bi se *fenomen* više mogao odrediti kao "provala diskurzivne moći", nego kao žensko feminističko etnografsko pisanje (Prica 2004: 43) iako je očito da se radi o "pretežnosti ženskog autorstva i autoriteta" u hrvatskoj etnologiji od druge polovice dvadesetog stoljeća do danas (Prica 2004: 33). Naime, ako se etnološko i kulturnoantropološko tematiziranje roda (prema Jambrešić Kirin i Škokić: 2004) ogleda u *ambivalentnosti ženskih uloga u tradicijskoj kulturi* (usp. Niemčić, Muraj [1999], Gulin Zrnić, Vince-Pallaua 2004) kao i u rodno obilježenim "ratnim etnografijama" koje se tiču ženskog i muškog nacionalnog identiteta kroz prizmu političkog i socijalnog života zajednice (Senjković, Jambrešić Kirin, Čale Feldman i Hameršak 2004), *ženska subverzija u folklornoj tradiciji* progovara o *mizoginim pričama* i stereotipima o ženama zabilježenim u usmenoknjiževnom korpusu (Bošković-Stulli 2004), o predodžbama o ženama u pučkim književnim oblicima (Zečević 2004), ženskoj životinjsko/vilinskoj slici mitske tradicije (Marjanić 2004) te o značajnoj ulozi kazivačica u prijenosu epskih i lirskih usmenih pjesama (Perić-Polonijo 2004) s posebnim osvrtom na balade (Delić 2004).

Analizirajući u svojim radovima žanr usmene balade i promatrajući je u široj antropološkoj perspektivi, Simona Delić je uočila kako su pjesme baladnog karaktera kazivale uglavnom žene koje su ujedno bile i "ciljana" publika te da je daljnje proučavanje performativnosti ovog žanra otežano činjenicom kako u Matičinoj antologiji objavljenih pjesama nisu poznata detaljna tumačenja okolnosti izvedbe koja su, zasada, zabilježena samo u neobjavljenim rukopisima Matičine zbirke (Delić 2001, 2004).

Olinko Delorko je tijekom svojeg sustavnog zapisivačko-folklorističkog rada 50-ih i 60-ih godina dvadesetog stoljeća na kopnenom i otočnom dijelu Dalmacije prikupio 2365 pjesama (Perić-Polonijo 2004) koje je sustavno objavljivao u antologijama usmenog pjesništva (Delorko 1969, 1976, 1979). Baveći se komparativnim istraživanjima usmenoknjiževne, ponajviše lirske poezije iz Dalmacije, zamijetio je kako su kazivači najvećeg dijela repertoara zapisanih pjesama žene. Osim podataka o kazivačicama koje donosi u svojim predgovorima zbirki pjesama, "otočkoj kazivačici" Matiji Šešelji posvetio je posebnu studiju s namjerom da naglasi ne samo visoku estetsku i poetsku vrijednost

zabilježenih pjesama nego i važnost uloge i značenja žena u tradiranju usmenih pjesama (Delorko 1954).

Maja Bošković-Stulli je na temelju analize prevladavajućih motiva i sižea koji se javljaju unutar korpusa odabranih kraćih *slavonskih narodnih pjesama* koje kazivaju žene, pokušala pokazati u kojoj mjeri introspektivni doživljaj žene odgovara realnosti, odnosno u kojoj je mjeri on samo konstrukt (Bošković-Stulli 1982). Uloga ženske performativnosti u slavonskoj pučkoj dramatici i predstavljačkim interpretacijama običaja (Čale Feldman 2001, 2001a) tema je novijih folklorističkih/književnoantropoloških istraživanja. Evelina Rudan Kapec i Josipa Tomašić u kroatističkim su istraživanjima utvrdile kako je **dom**, pod kojim podrazumijevaju ambijent i članove obitelji koji u njemu žive, važna referentna točka prostora u ženskim pjesmama (posebice baladama) te kako se **dom** uspostavlja u *relacijskoj vezi* preko ženskih članova obitelji, a *relacijski znakovi doma* gotovo su uvijek ženski likovi (Kapec Rudan, Tomašić 2013).

Uvid u međunarodni folkloristički kontekst i njegova disciplinarna prepletanja s rodno obilježenom teorijom i kritikom omogućili su pozicioniranje "domaćeg tijela feminističke teorije" (Čale Feldman 2001: 39). Iako feministička književna kritika u izučavanju hrvatske folkloristike nije ostavila dubljeg traga, interdisciplinarna perspektiva omogućila je dvostruki kriterij istraživanja koji je s jedne strane temeljen na književnoteorijskom "poetskom" aspektu, odnosno književnokritičkoj analizi tekstova te folklorističkom "izvedbenom" aspektu koji je posljedica širega kulturnoantropološkog pristupa. Uvođenjem kategorije roda, rodnog identiteta i ženskog diskursa unutar historiografskog i etnografskog istraživanja (A. Feldman, S. Leček, V. Gulin, J. Vince-Pallua), kao i formiranje novih disciplina kao što su antropologija žene (Ž. Papić, L. Sklevicky), feministička antropologija (R. Jambrešić-Kirin, S. Potkonjak, I. Prica, T. Škokić), književna antropologija (L. Čale-Feldman), postmoderna kulturna etnoantropologija, otvoren je prostor za nova interdisciplinarna istraživanja kulture i ženskog identiteta (J. Kodrnja).

0.3. Od poglavlja do poglavlja: struktura, kompozicija i metodologija rada

Raznovrsnost i raznolikost folklornog fenomena zabilježenog u "terenskim" zapisima narodnih etnografa razmatrat će se u disertaciji unutar komunikacijskog konteksta prikupljanja u okvirima *višedisciplinarnih uporišta* hrvatske etnologije i folkloristike

(Jambrešić Kirin [1997] 2010). Posebna pozornost usmjerit će se na pripadnost spolnoj/rodnoj skupini te široj kulturnoj i socijalnoj zajednici. Istraživanje će se ponajprije usredotočiti na rukopisni tekst (etnografije i zapise usmenih narodnih pjesama) koji se čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, zatim na djelomičnu analizu jezične teksture primjenjujući metode znanosti o književnosti te na društveni i kulturni kontekst nastanka i izvedbe etnoloških i folklorističkih zapisa koristeći se metodologijom etnologije i kulturne antropologije te književne antropologije. Kao temeljni materijal za istraživanje uz objavljene rukopise koristit će se i Akademijina publikacija *Zbornik za narodni život i običaje* (knj. 1–58, 1896. – 2014. god.) u kojima se rukopisna građa Odsjeka za etnologiju periodično objavljuje te Matičina antologija *Hrvatske narodne pjesme* (HNP I–X; 1896. – 1942. god.). Koristit će se i ostale zbirke (*Zbirka fotografija*, *Zbirka korespondencije*) i pripadna popratna dokumentacija Odbora za narodni život i običaje i Matice hrvatske (inventarne knjige, terenske bilježnice) koja će omogućiti uvid u specifičan vremenski i prostorni kontekst te pružiti dodatne informacije o životu i radu žena autorica. Konzultirat će se i ostali znanstveni časopisi koji sustavno prate suvremena etnološka i folkloristička istraživanja te periodične publikacije s prijelaza 19. u 20. stoljeće koje će poslužiti kao podloga istraživanju ženskog identiteta unutar šireg kulturnopovijesnog konteksta. Metodologija rada, osim arhivskih izvora, uključit će komparativni uvid u recentnu feminističku književnu teoriju i kritiku, kao i ona antropološka i kulturološka istraživanja koja se bave tematizacijom roda kao temeljne kulturne kategorije. Na temelju istraživanja arhivske građe i popratne dokumentacije Odsjeka za etnologiju te recentne literature s područja književne feminističke teorije, etnologije/kulturne antropologije i folkloristike, izvori će se kvalitativno obraditi te će se provesti komparativna analiza devetnaest etnoloških monografija iz korpusa *Stare zbirke* i sedam zbirki hrvatskih narodnih pjesama za koje postoje podaci koji potvrđuju da su ih prikupile žene. Nakon obavljenih istraživanja pristupit će se analizi i sintezi dosadašnjih spoznaja. Disertacija će biti opremljena potrebnim *kazalima*, različitim slikovnim i pisanim *prilozima* te iscrpno obrađenom *bazom podataka* za svaku od ukupno dvadeset i šest rukopisnih zbirki. Osim uvodnog i zaključnog poglavlja, struktura rada obuhvaća ukupno pet poglavlja.

U uvodnom poglavlju ocrta se teorijski okvir istraživanja i aktualne spoznaje feminističke metodologije upisivanja žena i ženskog autorstva u područje humanističkih znanosti. Uz osnovna polazišta, svrhu i cilj istraživanja ženskog autorstva dao se i uvid u međunarodni i nacionalni kulturnoantropološki i folkloristički kontekst i njegova

disciplinarna prepletanja s rodno obilježenom teorijom i kritikom koja služe kao polazište za razmatranja o položaju i ulozi žene unutar hrvatske usmene tradicije i kulture.

U prvom poglavlju, naslovljenom *(Pred)institucionalni okvir prikupljanja, proučavanja i objavljivanja etnološke i folklorističke građe u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, razmatrat će se fenomen *sabiranja* u hrvatskom kontekstu u okviru devetnaestostoljetnih preporodnih ideja o skupljanja *narodnoga blaga* napose razvoja prvih nacionalnih institucija. U svojim začecima te su institucije postajale sabirni centri za predmete i rukopisnu građu koja se prikupljala putem poziva (proglasa) te kasnije organizirala u koherentne cjeline (arhivske zbirke i fondove). Prikupljanje, klasifikacija i proučavanje muzejskih predmeta te objavljivanje rukopisne građe provodilo se na temelju razrađenih programskih osnova čija je uloga bila doprinijeti organizaciji znanja, a samim time i utemeljenju novih znanstvenih disciplina. Iako je djelatnost ovih institucija iz različitih aspekata već istražena, ponovnim povratkom izvorima pokušat će se osvijetliti institucionalni kontekst prikupljanja, proučavanja i objavljivanja etnološke i folklorističke građe koja se danas čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te razmotriti rodne značajke samog fenomena.

U drugom poglavlju *Položaj i uloga žena u hrvatskoj kulturi i društvu u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća* razmatrat će se položaj i uloga žena u hrvatskoj kulturi i društvu u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Unatoč njihovoj "nevidljivosti" u javnoj sferi koja je isključivo bila rezervirana za muškarce istaknut će se one žene koje su ipak ostavile trag u nacionalnoj povijesti sudjelujući u društvenim obvezama koje su ih postupno udaljavale od stereotipnih rodnih uloga. Posebna će se pozornost posvetiti učiteljicama koje su se u nastojanjima za ostvarivanjem ravnopravnosti staleški organizirale te se, kao prve hrvatske intelektualke, uz svoje redovne nastavne obveze aktivno uključile u hrvatski kulturno-književni i društveni život kao autorice literarnih, pedagoških, gospodarskih, etnografskih i drugih priloga. Utvrđivanje djelovanja i postignuća ovih žena razmatrat će se u okviru kulturnih, obrazovnih i znanstvenih institucija toga vremena u kojima su muški autoriteti utjecali na kreiranje spolne politike obrazovanja te donosili odluke u području znanstvenog i kulturnog rada. U radu će se pokazati kako je, unatoč činjenici da je politički, vjerski, kulturni i obiteljski autoritet tradicionalnog i građanskog društva u Hrvatskoj u 19. te u prvoj polovici 20. stoljeća bio muški, hrvatska znanstvena i kulturna javnost imala suprotstavljene stavove o "ženskom pitanju".

U trećem poglavlju koje nosi naslov *Folkloristička praksa zapisivanja u okviru književne djelatnosti Matice hrvatske (1875. – 1951.)* fokus istraživanja usmjerit će se na

Maticu hrvatsku kao prvu nacionalnu kulturnu instituciju koja je u okviru svoje književne djelatnosti pokrenula i organizirala prikupljanje i objavljivanja usmenoknjiževne građe. Razmatrat će se uloga i značenje Matičinih skupljača u procesu *sabiranja* folklorističke građe u kontekstu zahtjeva za "pouzdanim sabiranjem" i poteškoćama vezanim uz taj posao u praksi. U drugome dijelu poglavlja posebna pozornost usmjerit će se na žensku folklorističku praksu zapisivanja. Analizirat će se usmenoknjiževni zapisi i poslovna korespondencija zapisivačica (Terezija Burazović, Katarina Fritz, Jelisava Knežević, Marijana Kovačević, Klotilda Kučera, Ana Dobrila-Mladineo, Dragojla Ritter, Katica Skender, Ljubica Šarac, Marija Vudy) te će se pokušati rekonstruirati njihove privatne biografije i profesionalni angažmani.

U prvom dijelu četvrtog poglavlja *Etnološka praksa zapisivanja u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1888. – 1945.)* razmatra se djelatnost *Odbora za narodni život i običaje* kao prve etnološke institucije u Hrvatskoj. U drugome dijelu ovog poglavlja analizira se politika i praksa prikupljanja građe za narodni život i običaje s posebnim osvrtom na žene zapisivačice (Niku Balarin, Štefaniju Bernas-Belošević, Pavlinu Bogdan-Bijelić, Katarinu Jančir, Olgu Jerman, Slavu Kovač, Maricu Križe, Milenu Sajvert-Pokupska, Anu Walka-Stipetić) i njihove poetike *sabiranja* etnološke i folklorističke građe. Na temelju komparativne analize etnoloških monografija iz korpusa *Stare zbirke* kojima su autorice žene kao i okolnosti njihova etnografskog i terenskog rada zabilježeni u korespondenciji s Uredništvom *Zbornika za narodni život i običaje*, pokušat će se pokazati u kojoj mjeri ženska etnološka praksa prikupljanja etnografske građe odudara od kanona ili podržava kanon "službenog" Radićevog diskurza, dok će se s gledišta rodni aspekata etike pokušati problematizirati neka pitanja vezana uz određivanje autorstva, isplatu autorskih honorara te odabir građe za objavljivanje.

Peto poglavlje *Žensko autorstvo i ženska izvedba u hrvatskoj usmenoj tradiciji* usmjereno je na analizu rukopisnih zbirki Matice hrvatske te metatekstualne zapise nastale u procesu obrade te građe. Namjera je da se u okviru folklorističkog diskursa, napose primjenom književnoteorijske (feminističke) kritike, propita važnost ženskog autorstva i ženske izvedbe unutar hrvatske usmene tradicije, odnosno da se utvrdi je li performativnost (izvedba) usmenih pjesama obilježena rodnim kategorijama ili je samo teorijski konstrukt koji je binarnom spolnom/rodnom podjelom naznačio osnovnu razliku među žanrovima te razlikuju li se ženska i muška folkloristička izvedbena praksa.

U zaključnom će se poglavlju rezimirati rezultati istraživanja aspekata ženskog autorstva u okviru Matičine književne (folklorističke) djelatnosti i Akademijine znanstveno-istraživačke (etnološke) djelatnosti u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća kao

doprinos budućim istraživanjima ženskog stvaralaštva i mogućoj uspostavi ženskog etnografskog kanona u nacionalnoj etnologiji, kulturnoj antropologiji i folkloristici.

1. (PRED)INSTITUCIONALNI OKVIR PRIKUPLJANJA, PROUČAVANJA I OBJAVLJIVANJA ETNOLOŠKE I FOLKLORISTIČKE GRAĐE U HRVATSKOJ U 19. STOLJEĆU

Ne manju pažnju obratila je akademija od svojega prvoga početka na sabiranje i skupljanje učenih sriedstva. Po toj brizi nastala njezina knjižnica i arkiv.

Ljetopis JAZU 1/1877: 11

Istraživanje fenomena *sabiranja* unutar europske kulturne tradicije Susan M. Pearce razmatra u muzeološkom kontekstu kroz tri aspekta sabiranja: *sabiranje* kao praksa (eng. *collecting as practice*), *sabiranje* kao poetika (eng. *collecting as poetics*) i *sabiranje* kao politika (eng. *collecting as politics*).² Kako je *sabiranje* u praksi, na neki način, uvijek društveno uvjetovano potrebno ga je proučavati u kontekstu specifičnog vremena i prostora. Svrha ovog poglavlja je analiza uloge *sabiranja* kao specifične aktivnosti koja je prethodila osnivanju prvih *preporodnih* kulturnih i znanstvenih institucija te kulturnih društava u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. U ovome će se poglavlju u prvome redu pokušati definirati značenje samog termina, a zatim i njegovu primjenu i uporabu u devetnaestostoljetnom nacionalnom kontekstu. Posebna pažnja usmjerit će se na *sabiranje* kao metodu koja je prethodila razvoju i uspostavi pojedinih historiografskih znanosti, posebice etnologije i folkloristike, kao znanstvenih disciplina. Naposljetku će se osvijetliti i rodne značajke samog fenomena.

1.1. Određenje pojma *sabiranja* u povijesnom i suvremenom kontekstu

U Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1955. godine *sabiranje* se definira kao radnja koja se podjednako odnosi i na živo i na neživo: "sabiraće, *n. nom. verb. od* sabirati; I. 1. radnja, kojom tko sabira na pr. ljude, riječi itd., das Sammeln, collectio; *s primjerom*: Što se tiče sabiraća građe za rječnik" (RJAZU XIV/1955: 400). Prema navedenom rječniku glagol *sabrati* ima više općih značenja: a) *sakupiti, pribрати, pokupiti* u pravom

---

² Vidjeti: Pearce M., Susan. 1995. *On collecting...*

smislu (npr. "Da bi Bog poživio kuće gospodara i sve ostalo društvo, koje se sabralo u ovaj dom. (Lika) Zborn. za nar. živ. 13, 157"); b) *sakupiti, pribrati, prikupiti* u prenesenom smislu (npr. "Probudit će pomnu tvoju i sabrat će tvoje misli. Mateić 144."); c) *nabrati (u nabore)* (npr. "Suknu kad se dobro ne sabere, vaša razabrati pa nanovo sabirati. Vuk rječn. s.v. razabrati."); d) *sastaviti, složiti* ("Knižicu, koju sabra...i na svitlo dade Vid Došen. Došen (*u natpisu knjige*).). Kao posebna (*pojedična*) značenja navedena su: a) *saviti, skupiti*; b) *poznati* (npr. "Od ovuda možeš sabrati, koliko se ima sciniti prokletstvo. Mrnavić ist. 39."); c) *ugodno živjeti* (npr. "Slobodno može, ko beg, nogu preko noge, pa se kulurisati (bezbrizno živjeti) i sabrati (ugodno živjeti). (*Vjerovađa iz Herceg. i Bosne*) Zborn. za nar. živ. 6, 133."); d) *plod primiti od kakva djelovađa* (npr. "Što je sabra, sabra, sam je sebi kriv. *Zabilježio Pavlinović.*") (RJAZU XIV/1955: 422-423). Glagol *zbirati* (s promjenom glasa *s* ispred *b* u *z*: *s-birati*) navodi se prema Akademijinu rječniku objavljenom 1975. godine u dopunjenom značenju u smislu: a) *stavljati na kup ono, što je razbacano ili jedno od drugog udađeno, skupljati, sabirati, kupiti*, a osim tjelesnog i materijalnog uključuje i apstraktne senzacije i ideje (npr. "zbirati historije, podatke, melodije, t. j. *skupljati na jednom mjestu (u jednoj knizi), što se čuje ili što je napisano na različitim mjestima*") (RJAZU XXII/1975: 652-653). Krajnji rezultat procesa sabiranja/zbiranja jest sbirka/zbirka odnosno "mnoštvo istovrsnih predmeta (kao novac, minerali, oruđe, slike, pisma, rukopisi i sl.), zanimljivih u naučnom, umjetničkom ili historijskom smislu, sabrano i raspoređeno po naročitom sistemu" (RJAZU XXII/1975: 654-655). Oni koji sabiru tj. akteri u procesu sabiranja su terminološkom analogijom i u skladu sa svojim spolnim određenjem imenovani kao *sabirač - sabiračica; sakupljač - sakupljačica; sabiratelj - sabirateljica* te *zbirač - zbirateljica*.

Prema današnjoj normi u hrvatskome standardnom jeziku³ te prema jezičnim priručnicima, u prvome redu normativnim rječnicima, glagolske imenice *skupljanje / sabiranje / prikupljanje* dijele isto značenje: "stavljanje čega na jedno mjesto", a gl. imenice *skupljanje / prikupljanje* usto imaju i značenje "stvaranje dovoljne količine čega pribavljanjem". S druge strane glagol *sabirati* i gl. imenica *sabiranje* ima još i značenje "sastavljati u cjelinu", odnosno "sastavljanje u cjelinu" (prema *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* iz 2012. godine, ur. Mihaljević, Hudeček). U spomenutom rječniku glagoli *sakupiti* i *sakupljati* normativno se upućuju na zamjenu glagolima *skupiti* i *skupljati*. Oni i tvorbeno

---

³ Na tumačenju ovih pojmova prema suvremenom jezičnom standardu zahvaljujem dr. sc. Ireni Miloš, znanstvenoj suradnici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje koja je kao jedna od autorica sudjelovala u izradi priručnika "Hrvatski pravopis" (Zagreb: IHJJ, 2013).

obuhvaćaju sve normativno prihvatljive mogućnosti: *skupljati građu / skupljanje građe / skupljači građe / skupljačice građe* uz također normativno prihvatljivo *prikupljati građu / prikupljanje građe / prikupljači građe / prikupljačice građe* te ih se preporučuje upotrebljavati u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku. Dodatno, u vezi s upotrebom riječi *sabirač / sabiračica*, neki drugi izvori upućuju na to da one danas više nisu normativne (*Rječnik hrvatskoga jezika*, ur. Šonje (2000.), Zagreb: Leksikografski zavod i Školska knjiga). Glagol *sabirati* i glagolska imenica *sabiranje* slijedom današnje jezične norme i praktične leksičke upotrebe uza se ne bi vezale tvorbeno pripadane imenice *sabirač/sabiračica* nego, primjerice, *skupljač/skupljačica*, no oni se mogu upotrebljavati kao termini u duhu devetnaestostoljetne retorike. U etnološkom i folklorističkom diskursu sintagma *sabiranje usmenoknjiževne građe* koristi se metaforički kako bi se naglasilo etnografsko bilježenje tj. zapisivanje usmenoknjiževnih oblika tijekom terenskog istraživanja odnosno kako bi se predočilo nekadašnje poimanje vrijednosti prikupljenog "narodnog blaga" u smislu naporne, ali društveno korisne aktivnosti.

U okviru muzeologije kao dijela informacijskih znanosti u suvremenom se kontekstu uz pojam *skupljanje* simultano koristi i pojam *sabiranje* kao uvriježeni termin vezan uz muzeološku funkciju zaštite. *Sabiranje/skupljanje* se pritom definira kao osobita ljudska potreba akumulacije, čuvanja i klasifikacije objekata od posebnog interesa ili žudnje, a proučavanje tog fenomena u pravilu polazi od pokušaja klasifikacije skupljenog na materijalna i nematerijalna svjedočanstva kulturne i prirodne baštine ili, pojednostavljeno, na artefakte, naturfakte i mentefakte.⁴ Različiti tipovi skupljenih objekata zahtijevaju i različite metode prikupljanja – materijalni predmeti se izdvajaju iz svog primarnog konteksta i prenose u novo okruženje, a nematerijalna očitovanja i prolazna iskustva ljudske kulture bilježe se i čuvaju na novim medijima. Selekcionirani predmeti (muzealije, arhivalije) postaju dokumenti koji na relaciji vrijeme – prostor – društvo prenose vrijednosti i poruke iz pojedinih sfera ljudske kulture.⁵ Selekcijom predmeta baštine iz realnog svijeta u novi kontekst oblikuju se

---

⁴ Artefakti i naturfakti pripadaju sferi materijalnog svijeta, a uključuju sve tvorevine nastale djelovanjem prirode ili ljudi. Mentefakti pripadaju sferi neopipljivog, prolaznog iskustva poput jezičnih tvorevina i različitih oblika usmenog stvaralaštva, običaja i rituala, mirisa itd. (usp.: **Vujić** 2007: 21 i **Stransky** 1974: 29.).

⁵ Raymond **Williams**, teoretičar kulturalnih studija, smatra da *zabilježenu kulturu* nekog razdoblja i trenutnu *življenu kulturu* povezuje *kultura selektivne tradicije* kojoj se određene *sastavnice* prilikom prijenosa u sadašnje vrijeme nepovratno gube odnosno rekonstruiraju putem apstrakcije. S obzirom da je selektivna tradicija u uskoj vezi s društvenim razvojem, selekcijom u društvu ravnaju brojne vrste posebnih interesa, uključujući i one

privatne ili javne zbirke i zbirni fondovi koji se proučavaju i istražuju, a po potrebi i izlažu, interpretiraju i komuniciraju kako bi se priopćile znanstvene i kulturnih informacija.

Slijedom uspostavljenog značenja navedenih termina pojmovi *sabiranje* – *sabirač* – *sabiračica* dalje će se u tekstu, gdje god je to moguće, zamijeniti pojmovima *prikupljanje/skupljanje* – *skupljač* – *skupljačica*, posebice pri stavljanju naglaska na društveno korisnu aktivnost uslijed bilježenja usmenoknjiževne građe, odnosno pojmovima *zapisivanje* – *zapisivač* – *zapisivačica* onda kada će se naglasak stavljati na komponentu etnografskog i folklorističkog rada tijekom dokumentiranja, zapisivanja i opisivanja pojedinih dimenzija tradicijske kulture.

1.2. Uloga *sabiranja* i *sabirača* u kontekstu nacionalne građanske kulture 19. stoljeća

Sabirači su u kontekstu nacionalne integracije i izgradnje modernoga društva imali novu, društveno korisniju ulogu nego što su je imali kolekcionari do početka 19. stoljeća (uglavnom kler, vlastela i plemstvo) koji su održavali kontinuitet profanih i sakralnih zbirki-riznica u feudalnim dvorovima, crkvama i samostanima.⁶ *Sabiranje* u 19. stoljeću nije više motivirano

---

klasne. Kulturne institucije u tom kontekstu, smatra Williams, često postaju oruđe ili strategija vladajućih oblika moći (usp.: Williams 2006).

⁶ Sintetizirajući razvoj zbirke i muzeja od 13. do 19. stoljeća na teritoriju Jugoslavije Verena Han je naznačila različite faze sabiračke djelatnosti odnosno kolekcionarstva napominjući kako poticaji za sabiranje nisu u svakome razdoblju isti. Prvo, dofeudalno odnosno rano feudalno doba (12. st. / 13. st.) obilježava primitivno gomilanje "povremenih ili trajnih viškova rada" (tekstil, nakit, keramika itd.). Na izbor tih predmeta prvenstveno su utjecali ekonomski faktori, a manje estetske pobude. Drugu, srednjovjekovnu fazu (14. st. / 15. st.), obilježava skupljanje i čuvanje vrijednih sakralnih i profanih predmeta unutar privatnih riznica. Za razliku od riznica crkava i samostana koje imaju kontinuitet, svjetovne riznice u okviru palača i utvrđenih gradova u burnim vremenima turske dominacije često su ostajale bez svog dragocjenog inventara. Posljedično se, krajem Srednjeg vijeka, javljaju se *armamentariumi* – posebne zbirke oružja. Razlozi srednjovjekovnog kolekcioniranja nisu samo više ekonomski nego su zbog specifičnih društvenih okolnosti mnogo kompleksniji i podrazumijevaju, na primjer, kvalitetu umjetničke obrade ili kult majstora (umjetnika). Novovjekovna faza sabiranja (16. st. /17. st.) s jedne strane pod utjecajem humanističkog obnovljenog interesa za antičke graditeljske spomenike, epigrafiku i numizmatiku, prve arheološke zbirke i lapidarije u Dalmaciji te predstavlja specifičan oblik kolekcioniranja potaknut zanimanjem za znanost, dok je s druge strane vođena željom za "reprezentacijom i društvenim prestižem". Ovo isticanje i afirmacija kulta ličnosti najviše su dolazili do izražaja u opremi kontinentalnih plemićkih gradova-dvoraca u kojima se gomilaju "blaga kulture i udobnosti", dok su kolekcionarske pobude bile

samo religioznim ili ekonomskim pobudama niti je isključivo stvar prestiža. Poticaji za *sabiranje* bili su odraz novog, modernijeg shvaćanja društva i sveukupnog ljudskog stvaralaštva kojega se akumulacija i teauriranje a-priori nametnula kao društveno korisna aktivnost u okviru nacionalno-integracijskih procesa. Muzejske i arhivske zbirke nastajale su i organizirale se tijekom vremena iz prikupljene povijesne građe inicijativom pojedinih *sabirača* ili iniciranim pozivima kulturnih i prosvjetnih društava te znanstvenih institucija koje su motivirale širi građanski sloj na prikupljanje građe.

Slijedom tvrdnje da su "*sabirači* i *sabiranje* najeksploatiraniji *topoi* devetnaestostoljetne retorike" (Jambrešić Kirin 2010: 464) provela sam za potrebe ovoga rada istraživanje objavljenih izvora iz navedenog razdoblja. Kao uzorak istraživanja odabrani su hrvatski znanstveno-stručni časopisi odnosno serijske publikacije dostupne u elektroničkom obliku na portalu digitaliziranih časopisa pod nazivom *Stari hrvatski časopisi* koji su izlazili u periodu od 1850. do 1900. godine. Metodom pretraživanja po ključnoj riječi "sabiranje" pregledano je ukupno dvadeset i pet časopisa.⁷ Pretraga je rezultirala izdvajanjem 198 jedinica

---

od sekundarnog značaja. Početkom 18. stoljeća interes kolekcionara se osim na *umjetnine* i *starine* širi i na *prirodnine* i prirodna "čudesa" u skladu s novim razvojem prirodnih znanosti. Posljedica toga su privatne zbirke, kabineti i knjižnice u kućama i palačama učenjaka. Humanistički poticaji na sabiranje prisutni su tijekom cijelog 18. stoljeća naročito u Dalmaciji iako se "u drugoj polovini XVIII. vijeka lik sabirača blijedo ocrtava na historijskoj karti kolekcioniranja" (Han 1958: 312).

⁷ Portal *Stari hrvatski časopisi* dio je nacionalnog projekta *Hrvatska kulturna baština*, što ga je pokrenulo Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, a podržala Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu s osnovnim ciljem digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe. Istraživanjem su obuhvaćeni slijedeći časopisi: 1. **Arkiv za povjestnicu jugoslavensku** (Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, 1851. – 1875.); 2. **Bosanski prijatelj** (Zagreb: Lj. Gaj, 1850. – 1870.); 3. **Bosiljak** (Zagreb: Ivan Filipović, 1864. – 1868.); 4. **Bullettino di archeologia e storia Dalmata** (Split: Tipografia di Antonio Zannoni, 1878. – 1922.); 5. **Gospodarske novine** (Zagreb: Društvo gospodarsko za Hrvatsku i Slavoniju, 1853. – 1855.); 6. **Gospodarski list** (Zagreb: Društvo gospodarsko za Hrvatsku i Slavoniju, 1855. –); 7. **Hrvatska vila** (Sušak: Gavro Gruenhut, 1882. – 1885.); 8. **Hrvatski planinar (1898)** (Zagreb: Hrvatsko planinarsko društvo, 1898. – 1944.); 9. **Iskra (Zadar)** (Zadar: N. Šimić, 1884. – 1894.); 10. **Kolo** (Zagreb: D. Rakovac, St. Vraz, Lj. Vukotinović, 1842. – 1853.); 11. **Liečnički viestnik** (Zagreb: Sbor liečnika Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1877. –); 12. **List Društva gospodarskoga hrvatsko-slavonskoga** (Zagreb: Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, 1850. – 1852.); 13. **List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva** (Zagreb: Horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, 1842. – 1849.); 14. **Mali dobrotvor** (Zagreb: 1895. – 1912.); 15. **Napredak (Zagreb. 1859)** (Zagreb: Naklada Dragutina Albrechta, 1859. – 1945.); 16. **Neven** (Baja: 1884. – 1940.); 17. **Oglasnik Pariške mode** (Zagreb: L. Hartman, 1895.); 18. **Parižka moda** (Zagreb: L. Hartman (Kugli i Deutsch, 1895. – 1938.); 19. **Starohrvatska prosvjeta** (Knin: Hrvatsko starinarsko društvo, 1895. –); 20. **Stenograf** (Zagreb: Hrvatsko stenografsko društvo, 1891. – 1941.); 21. **Sveta Cecilija** (Zagreb: Miroslav Cugšvert, 1877. –); 22.

na temelju kojih se daljnjim istraživanjem dobio uvid u različite oblike i vrste *sabiranja* te ulogu i poimanje *sabiranja* u okviru nacionalne građanske kulture druge polovice 19. stoljeća. Pri tome nisu razmatrani oni oblici *sabiranja* koji se odnose na "sabiranje prinosa" odnosno financijsku potporu neophodnu za rad kulturnih i prosvjetnih društava u osnivanju.⁸

Potrebno je naglasiti kako su u vrijeme osnivanja prvih kulturnih i prosvjetnih društava u Hrvatskoj časopisi imali funkciju njihova glasila. Ta su novoosnovana društva svoju osnovnu djelatnost temeljila na skupljanju historijske građe od nacionalnog značaja kako bi pridonijela razvoju i grananju onih znanstvenih disciplina poradi kojih su i osnovana te su upravo s tom namjerom putem javnih poziva poticala širi građanski sloj na prikupljanje. U tu je svrhu u Zagrebu 1838. godine, zalaganjem grofa Janka Draškovića, osnovana Narodna (ilirski) čitaonica. Zagrebačka čitaonica je "sakupljala i knjige i starine" preuzevši brigu o osnivanju knjižnice i muzeja (*Ljetopis* 1/1877: 2). Čitaonica je, kako Tadija Smičiklas navodi, bila "majka svih kulturnih zavoda hrvatskih" te su pod njenim okriljem osnovani Narodno kazalište (1840.), Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo (1841.), "književno-naučno" društvo Matica ilirska (1842.) i Narodni muzej (1846.) (Smičiklas 1892: 4).

Prve skupljačke inicijative odnosile su se na bilježenje nazivlja ili opise pojedinih područja materijalne kulture poput bilježenja "imena travah, živinah, rudah, zanatah" u pozivu koji je 1846. godine uputio *List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva* u svrhu da se objavi "rečnik gospod. - rukodelski u narod. jeziku".⁹ *Društvo za Jugoslavensku povjestnicu i starine* koje je 1850. godine utemeljio Ivan Kukuljević Sakcinski u svome je glasilu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* sustavno objavljivalo *Pitanja na sve prijatelje*

Viesti Društva inženira i arhitekta (Zagreb: Društvo inženira i arhitekta, 1884. – 1895.); 23. **Viesti Društva inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji** (Zagreb: Društvo inženira i arhitekta u Hrvatskoj i Slavoniji, 1895. – 1903.); 24. **Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva** (Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1879. – 1892.); 25. **Viesti Kluba inženira i arhitekta** (Zagreb: Klub inženira i arhitekta, 1878. – 1883.). Informacije o projektu i časopisima dostupni su na web stranicama Portala "Stari hrvatski časopisi" / <http://dnc.nsk.hr/journals/AboutProject.aspx>).

⁸ O aktivnostima sabiranja prinosa Tadija Smičiklas piše slijedeće: "Sada nastaje sabiranje najprije dakako za teatar, onda za gospodarsko društvo, onda za muzej, onda za knjižnicu, onda za Maticu, onda za Narodni dom, sabiranje za brodarsko društvo na Savi, neprestano sabiranje predbrojnika na knjige i t. d. Sabiralo se na forinte i na krajcare. Uveli su bili i sabiranje na dva krajcara. Srce ti dira, kada se oglašuje, da se je ovdje i ondje po dva krajcara sabiralo sto forinti. Dodijalo napokon plemenitim ljudima, da uvijek prose na sve strane" (Smičiklas 1892: 7).

⁹ Vidjeti: "Poziv. Što se tiče sabiranja rečih zasecajućih u makar koju granu gospodarstva seoskoga." (*List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*, 1. veljače 1846.).

domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice (1851., 1863. i 1875. godine).¹⁰ Pitanja su objavljena s namjerom da se provede spomenička topografija odnosno opsežna evidencija *starina* (sveukupne nacionalne baštine) i osoba koje se bave "sabiranjem ili popisivanjem starinah" kako bi se budućim organiziranim prikupljanjem na terenu ili pak otkupom od *sabirača* koji već posjeduju vrijedne tiskane knjige, rukopise, epigrafske spomenike, umjetnički i ostale vrijedne uporabne predmete prikupila građa za "narodni Zagrebački muzeum" (Kukuljević 1863: 351). *Društvo* je svoje članove obvezalo, a ostale ljubitelje poticalo na zapisivanje odgovora prema sastavljenim pitanjima. Odgovori na pitanja bili su namijenjeni za tisak u glasilu *Društva* te u ostalim (hrvatskim, srpskim, slovenskim i bugarskim) časopisima, a imena njihovih autora bila su javno objavljena. *Društvo* je također objavilo i *Naputak kako se imadu iztraživati, sakupljati i čuvati starine u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji* te *Promemoriu* o vrstama spomenika kulture (starina) na koje bi se trebala obratiti posebna pozornost.¹¹

O sbirkami prirodninah i njihovim skupljačima piše stanoviti M. St. u *Gospodarskom listu* od 11. srpnja 1857. godine. U članku hvali one koji "sabiraju prirodnine za um i srce", a kudi one koji sabiru "samo za oko i za svoju taštinu" (*Gospodarski list* 28/1857: 135). U drugu kategoriju ubraja "velmože i velikaše" koji ispunjavaju "prazna mjesta svojih prostranih dvorova za gizdu" te one koji "sbirke prirodninah drže za dječju sigračku" odnosno za pokazivanje i zabavu. U prvu kategoriju ubraja "pojedine privatne osobe", istinske ljubitelje i poznavatelje prirode koje potiče da samostalno "sabiraju prirodnine i podižu sbirke, kojimi se medjusobno najbolje koristiti mogu" i za koje ih "srdce najviše vuče" preporučujući da svaki takav sabirač suzi krug sabiranja te sabire one predmete iz prirode za koje ima najviše interesa i koje najbolje poznaje. Na kraju napominje kako je "potpuna takva sbirka skupocjena (...) stvar i za unapredjenja prirodoslovnih znanja jako važna" (*ibid.*).

Najsveobuhvatniji rezultati pretrage vezani su uz prvi hrvatski pedagoško-didaktički list *Napredak*. Časopis *Napredak*, glasilo Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora i Saveza hrvatskog učiteljskog društva, pun je metodičkih uputa kako skupljati i primjereno čuvati *narodne umne tvorine* i *rukotvorine* te uzorke iz životinjskog i biljnog svijeta. Kao potencijalni *sabirači* navode se učitelji i učenici, a krajnja svrha je formiranje zbirke u pučkim

---

¹⁰ Osnivačka skupština društva održana je 1. X. 1850. godine (usp.: **Despot** 1967: 1).

¹¹ Vidjeti: "Zaključci društva glede čuvanja starinah", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (1875., god. 12 / br. 1, str. 160–165).

učionicama (*prirodopisnih sbirki, sbirki textilne ornamentike* itd.)¹² odnosno sastavljanje početnica i popunjavanje gradiva u čitankama, oboje u svrhu učeničke obuke. *Sabiranje* raznih "stvari iz narodnog života" smatra se zaslužnim i zahvalnim poslom jer "one upravo sada sve više i više izčezavati počimlju pred bujicom evropske obće kulture" a "tim se pak gube i one posebne karakterne crte našega narodnoga života, kojimi se je dosada od ostalih naroda lučio" (*Napredak* 10/1881: 181). Kod prikupljanja gradiva za učeničke čitanke posebnu je pažnju trebalo obratiti na "sgodne narodne pjesme, bajke, priče, pripoviedke, zagonetke, poslovice i u obće na sve vrsti narodnih umnih tvorina" (*Napredak* 19/1873: 292), ali i na pojedine riječi i izraze koje se koriste u narodu. U tu je svrhu Ferdo Hefele sastavio i objavio uputu za *sabiranje narodnih naziva*. U prvom dijelu upute sustavno se navode područja istraživanja narodnog nazivlja: I. "domaći obrti", II. "poljsko gospodarstvo", III. "opisivanje čovječjega tiela kao i opis raznih životinja i pojedinih predmeta", IV. "opisivanje gospodarskoga orudja", V. "spreme za lov", VI. "pojedinih narodnih izraza čina". Drugi dio sadrži preporuke za opisivanje poput "zabilježiti valja sve poznate riječi o nekom predmetu, ujedno naznačiti mjesto, gdje je dotični izraz u porabi" (*Napredak* 34/1886: 543).

Hrvatsko planinarsko društvo je 1898. godine "u interesu patriotizma i putujuće publike" u časopisu *Hrvatski planinar* objavilo "Naputak za sabiranje planinarske gradje" (*Hrvatski planinar* 2/1898: 25). Naputak sadrži niz od dvadeset grupa pitanja koja je sastavio Milan Šenoa s namjerom "da se upoznaju planinarske prilike pojedinih krajeva" (*ibid.*). Pitanja uključuju podatke o imenima gora, mjesta, vrhova, prohodnosti puteva, lokalnim prirodnim i kulturnim znamenitostima i slično, a potencijalni izvor znanja je narod:

"14. Znali se za kake osobite vrsti kamenja, ruda? Ima li ostanaka starih rudokopa ili zapuštenih ugljenika? Što pripovijedaju stari ljudi o tom?"

Hrvatski planinar 4/1898: 62.

"19. Ima li u župnim ili samostanskim crkvama ili kapelama starih spomenika, nadgrobnih ploča, vrijednih starih ili novih slika, rezbarija, veziva, dragocjenosti? Ima li što vrijedna u sačuvanim gospodskim dvorovima? Jesu li uz mjesto vezane uspomene na znatne ličnosti prošlih ili ovoga stoljeća? Ima li koj brieg Crkvina ili Crkvište? Što priča narod o njima?"

Hrvatski planinar 4/1898: 63.

---

¹² Vidjeti: "Prirodopisne sbirke u pučkih učionah" (*Napredak*, 15. svibnja 1863.); "O sabiranju kukaca, leptira i ruda" (*Napredak*, 10. ožujak 1876.); "Prirodopisna sbirka u pučkoj školi" (*Napredak*, 20. listopad 1889.); "O sabiranju textilne ornamentike" (*Napredak*, 20. studeni 1889. i 1. prosinac 1889.).

U istom godištu časopisa u članku "Planinarstvo i svećenstvo" Franjo Marković potiče svećenike koji obavljaju službu u gorskim krajevima da sudjeluju u "prosvjetnom napredku našega naroda" te koriste nauči "sabiranjem gradje prirodopisne, geografske, folklorne, lokalno-poviestne (o starih gradinah) po obližnjem gorju i prigorju (*Hrvatski planinar* 5/1898: 67).

U prvom broju *Starohrvatske prosvjete*, glasilu "Hrvatskoga starinarskoga društva" sa sjedištem u Kninu, objavljena su pravila društva s jasno istaknutim ciljem: "iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti" (*Starohrvatska prosvjeta* 1/1895: 64). Djelatnost društva bila je usmjerena prvenstveno na arheološke i graditeljske spomenike, a samo *sabiranje* određeno je u relaciji s istraživanjem i objavljivanjem kao dio procesa u svrhu obrade znanstvenih činjenica.

Pozivi za prikupljanje kontinuirano su se upućivali čitateljima i početkom 20. stoljeća. Tako je primjerice, u listu za pučku crkvenu glazbu i pjevanje pod nazivom *Sv. Cecilija* Janko Barle 1917. godine objavio "Poziv na sabiranje gradje o glazbi, napose crkvenoj". U tom se pozivu jedno od deset pitanja usmjerenih uglavnom na podatke o pjevačima, pjesmama i instrumentima izravno ticalo bilježenja poslovice, rečenica, zagonetki i svih jezičnih kraćih formi koje se odnose na pjevanje i sviranje (*Sv. Cecilija* 3/1917: 87).

Istraživanje odabranih uzoraka pokazalo je kako je *sabiranje* imalo važnu ulogu unutar nacionalnog konteksta razvoja građanskoga društva i uspostave novih znanstvenih disciplina. Pojam *sabiranja* u okvirima devetnaestostoljetne težnje da se osnuju nacionalne institucije nije obuhvaćao samo aktivnost prikupljanja i gomilanja predmeta kako bi se stvorio određeni fundus iz kojeg će se dalje klasificirati muzejske ili arhivske zbirke kao nositelji značenja nego je primarnu ulogu imalo "uspostavljanje nacionalnog inventara u službi kulturnog pamćenja" (Vujić 2007: 258). Taj inventar prikupljao se u okviru poziva i programa prosvjetnih i kulturno-znanstvenih društava (za *obuku i nauku*) kako bi se dalje proučavao, čuvao i objavljavao. Iako su domoljublje¹³ i javna zahvala te prikladna novčana nagrada bili najjači poticaji tomu poslu, skupljači su često i bez konkretne materijalne nagrade ili pak nezvezano uz svoje profesionalne obaveze bili motivirani samim procesom skupljanja *prirodnina, umjetnina ili starina*, i to prema vlastitim *sabirateljskim* sklonostima – prikupljajući bilo za "oko i za svoju taštinu" bilo za "um i srdce" (*Gospodarski list* 28/1857: 135).

---

¹³ U tom se kontekstu najčešće rodoljublje imputiralo kao glavna nagrada za trud skupljača: "prihvati li se pučki učitelj kao rodoljub sabiranja rečenoga blaga, upoznati će se tako što bolje milozvučnim i krasnim našim jezikom i steći si napokon zasluga za sebe i svoj mili narod" (*Napredak* 30/1883: 471).

1.3. Značaj *sabiranja* u vrijeme osnivanja prvih znanstvenih i kulturnih institucija i društava u Hrvatskoj

Tijekom 30-ih godina 19. stoljeća u hrvatskim intelektualnim krugovima javila se ideja o osnivanju "učenog društva" (lat. *erudita societas*) koje će "narodni jezik i narodnu knjigu gojiti, a uz to sabirati i sakupljati svakojake stvari, koje se na opredieljene znanosti protežu" (*Ljetopis* 1/1877: 1). Bio je to početak kulturno-političkog programa u znak otpora na pokušaje Mađara da se mađarski jezik u skladu sa saborskim zaključcima iz 1830. godine nametne kao službeni jezik odnosno da se uvede kao obavezan predmet u sve hrvatske škole.¹⁴ Pod utjecajem drugih nacionalnih pokreta u okrilju Habsburške monarhije te prosvjetiteljskih i romantičarskih ideja nove građanske elite zapadnoeuropskog kulturnog kruga hrvatski intelektualci okupljeni oko Ljudevita Gaja uvidjeli su da je očuvanje i upotreba hrvatskoga jezika najvažnija odrednica u očuvanju nacionalnog identiteta.¹⁵ Velika zasluga Ljudevita Gaja i okupljenih iliraca (Janka Draškovića, Ivana Kukuljevića, Dragutina Rakovca, Mihovila Pavlinovića, Ljudevita Vukotinovića, Pavla Štoosa i dr.) bila je prvenstveno jezična reforma odnosno standardizacija hrvatskoga književnoga jezika. Gajeva *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* iz 1830. godine, objavljivanje *Novina horvatzkih* i njihova književna priloga *Danicze horvatzke, slavonske y dalmatinzke*¹⁶ 1835. godine kao i govor Ivana Kukuljevića Sackinskog na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru 1843. godine otvorili su put uspostavi hrvatskoga kao službenoga jezika. Tek 1847. godine Hrvatski staleški sabor je narodni (hrvatski) jezik (lat. *lingua nationalis*) proglasio službenim jezikom u Kraljevini

---

¹⁴ Svijest o potrebi osnivanja društva kojega je svrha promicanje hrvatskog narodnog jezika, znanosti i kulture putem objavljivanja knjiga i časopisa te osnivanjem knjižnica, kazališta i muzeja postojala je i ranije u okviru zalaganja biskupa Maksimilijana Vrhovca da se zajedno s drugim kulturno-političkim istomišljenicima suprotstavi germanizaciji, a potom i kasnijim pokušajima mađarizacije nakon Ugarskog sabora 1790. godine (usp.: **Kolanović** 1998).

¹⁵ Jakša **Ravlić** u svojoj periodizaciji ilirskog (narodnog) preporoda navodi pripremno razdoblje koje je trajalo od kraja 18. stoljeća do 1829. godine zatim početni period od 1830. do 1834. godine, razvijeni period koji traje od 1835. godine kad Gaj uvodi ilirsko ime za novine i časopis zaključno do 1842. godine, doba zabrane ilirskog imena od 1843. do 1845. te posljednje doba nestajanja ilirskog imena i upotrebom narodnog imena u pokretu i kulturnim institucijama posebice preimenovanjem Matice ilirske u Maticu hrvatsku 1874. godine (**Ravlić** 1965: 7).

¹⁶ Časopis je u drugoj godini izlaženja promijenio naziv u *Danica ilirska*, a zatim 1843. nakon zabrane ilirskog imena u *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. Časopis prestaje izlaziti 1849. godine.

Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, a ilirska težnja da se ujedine svi južni Slaveni stvaranjem kulture koja bi se temeljila na jedinstvenom književnom jeziku i dalje se nastavila samo ne više pod ilirskim, nego hrvatskim i jugoslavenskim imenom. Težnje *hrvatskih rodoljuba* iznesene su javno u Saboru (trojedine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) 1836., 1843., 1845. i 1847. godine te kontinuirano u časopisu *Danica* od 1835. godine tj. od pokretanja tog "prvog organa hrvatskih rodoljuba" (*Ljetopis* 1/1877: 1).

Ljudevit Gaj, pokretač i urednik *Novina i Danice* u drugom je godištu *Danice* (1836.) najavio osnivanje *Društva prijateljah narodne izobraženosti ilirske* (dalje: *Društvo*). Zbog političkih događaja iz 1848. i 1849. godine koji "bijahu malo povoljni za takovu duševnu radnju" tek se 1860. godine ispunilo ono što je Gaj najavljivao (*Ljetopis* 1/1877: 2).¹⁷ Gaj je, naime, još od 1829. godine u duhu narodnog preporoda isticao nužnost da se osnuju "narodne" institucije (književno društvo i muzej) te organizirano prikupljaju predmeti i darovi za njihovo utemeljenje. No, kako u to doba još nije bilo "društvenog zastupnika" imenovao je zagrebačku Kraljevsku pravoslavnu akademiju kao privremenu "pokladnicu svojih namjera" koja je tako, osim što je bila najviša znanstvena ustanova u Zagrebu, postala ujedno i prvi sabirni centar jer "narod ne presta zato odpravljati na prav. akademiju obilate darove za ovaj zavod, da tako obodri vladu na njegovo konačno osnivanje" (Ljubić 1870: 3–4).¹⁸ Osnovna zadaća *Društva* bila je "sveudiljno i nepretergnuto napredovanje" koje se planiralo provoditi putem dvaju djelatnosti¹⁹:

1) "poslovanje u svih znanostih (izvan politike i theologije) u narodnom jeziku ilirskom" s ciljem da se "pravi i temeljiti domaći nauk i prava domaća, narodna izobraženost uvede";

---

¹⁷ **Gaj** je u svom proglasu napomenuo kako "Novine i Danica jesu samo predteče (...) narodnog ustavja" odnosno one zamišljene znanstvene i kulturne institucije koju naziva "institut" (*Danica* 1836/33: 130).

¹⁸ Kraljevska pravoslavna akademija (*Regia academia iuris*) ustrojena je 1850/51. od Pravnog fakulteta Kraljevske akademije nakon što je uslijed reforme visokog obrazovanja ukinuta Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu, a preustrojena je ponovno 1874. godine nakon osnutka Sveučilišta. Važno je napomenuti kako je u okviru Kraljevske Akademije djelovala knjižnica čiji se fond popunjavao darovima i razmjenom knjižne građe. Akademija je 1819. godine objavila proglas kojim je nastojala potaknuti javnost na prikupljanje priloga za knjižni fond (usp.: **Sečić** 2011: 4–7).

¹⁹ Josip **Kolanović** navodi kako se u dvama nacrtima *Društva prijatelja ilirske izobraženosti* (lat. *Societas erudita Illyrica*) djelatnost društva osim promicanja i njegovanja "narodnoga jezika" temeljila na šest znanstvenih disciplina – filologiji, filozofiji, povijesti, matematici, pravu i gospodarstvu s prirodoslovljem (usp. **Kolanović** 1998: 21).

2) "pribavljenje knjigah i rukopisov (...) što se kakvimgod načinom našeg naroda i otečestva tiču" (...) "marljivo sabiranje i sakupljanje svakojacija stvari koje se na opredeljene znanosti pretežu. Otkuda bi se složenom voljom i moćom svih prijateljah narodne izobraženosti ilirske velika občinska knjižnica i narodni Muzeum podignuo."

Ljudevit Gaj 1836: 130–131.

Od utemeljenja Gajeva *Društva* do njegove potvrde od vlade u Budimu 1847. godine čekalo se punih jedanaest godina, a tijekom toga razdoblja sabiračke aktivnosti bile su vezane uz djelovanje drugih tek osnovanih društava.²⁰ Budući da je za smještaj zbirki *starina* i *prirodnina* što prije trebalo pronaći adekvatan prostor, Ilirci su 1846. godine zajednički prikupljenim sredstvima kupili gornjogradsku palaču Drašković i na istoj lokaciji smjestili sve novoosnovane hrvatske znanstvene i kulturne institucije. U okrilju Narodnog doma djelovali su Narodni muzej, Narodna (ilirska) čitaonica, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, Matica ilirska te od 1866. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Odaziv na Gajev poziv iz 1836. godine te pozive i poticanja novoosnovanih društava na *sabiranje* bio je velik. O tome svjedoči Šime Ljubić²¹, kada piše kako su se "dobrovoljni prinesci sakupljali za nabavu muzealnih predmeta i pokućstva, a svakojake su se stvari u dar prinosile istim zavodom i prav. akademiji" (Ljubić 1870: 5). Najviše su, navodi Ljubić, "rasle sbirke nar. čitaonice i pravoslavne akademije (...) čitaonička knjižnica g. 1843 bila je već prilično knjigami obskrbljena, a i kod nje i kod pravoslavne akademije sakupilo se bješe dosta starina i knjiga, a kod gospodarskoga društva prirodnina" (Ljubić 1870: 5). Darovi su kontinuirano pristizali u obliku dobrovoljnih priloga tj. konkretne financijske potpore u novcu ili dionicama te poklona – pojedinačnih predmeta ili zbirki predmeta (arheološka, prirodoslovna, numizmatička itd.), knjiga, rukopisa, listina i ostale arhivske građe.

---

²⁰ Društvo je 1836. godine prvo dobilo odobrenje sabora ("zakonskim člankom XV od g. 1836. prihvati da se osnuje društvo za uzgajanje narodnoga jezika i literature u Zagrebu) (**Smičiklas** 1892: 4), a zatim i kralja 1847. godine kada se "in thesi" (u načelu) odobrava "Hrvatsko-slavonsko književno društvo" (**Smičiklas** 1892: 18).

²¹ **Šime Ljubić** (Stari grad na Hvaru 1822. – Stari grad na Hvaru 1896.) je po obrazovanju bio teolog, historičar i slavist. Uz književno-povijesni i prosvjetni rad najviše je doprinio poticanju i razvoju arheološke znanosti u Hrvatskoj: obnašao je funkciju upravitelja Arheološkog muzeja u Splitu (1858.), potom čuvara (kustosa) arheološkog odjela Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu (1867. – 1871.) i njegovog upravitelja do umirovljenja 1892. godine; utemeljio je *Hrvatsko arheološko društvo* i uređivao njegov *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* te pokrenuo izlaženje *Viestnika Narodnog zemaljskog muzeja*.

U to je vrijeme utemeljeno i *Društvo za jugoslavensku poviestnicu i starine*²² koje je imalo istaknutu ulogu u kontekstu nacionalne sabirateljske inicijative. Društvo je na poticaj Ivana Kukuljevića Sakcinskog²³ i pod visokim pokroviteljstvom bana Josipa Jelačića 1850. godine dobilo odobrenje za javno djelovanje s ciljem prikupljanja i objavljivanja izvora od primarne važnosti za hrvatsku historiografiju.²⁴ Svrha *Društva* navedena je u prvom paragrafu *Pravila Društva*:²⁵

"§. 1. Svrha je društva iztraživanje, otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvari, koje se na život i historiu našega naroda protežu. Zato će društvo iz sve snage nastojati, da izvede na vidělo i da sačuva od propasti sve izvore povestnice jugoslavenske, te da ovako položi temelj kritičkom obradjivanju historie našega naroda".

Ivan Kukuljević Sakcinski 1850: 237.

U smjernicama za poslovanje *Društva* navedeno je kako će se u tu svrhu regrutirati počasni, poslušujući i pomoćni članovi te ostali potencijalni suradnici i povjerenici²⁶ koji će

---

²² *Društvo za jugoslavensku poviest i starine* je 1878. godine redefiniralo svoju djelatnost i usmjerilo se na područje arheologije nakon čega djeluje pod nazivom *Hrvatsko arheologičko društvo*.

²³ **Ivan Kukuljević Sakcinski** (Varaždin, 29.V.1816. – Puhakovec kraj Svetoga Križa Začretja, 1. VIII. 1889.). Kao povjesničar i vladin namjesnik stekao je ovlasti za organizaciju rada na području znanosti i kulture kroz obnašanje funkcija državnog arhivara i službenog konzervatora za Hrvatsku i Slavoniju te predsjednika Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine (usp.: Mance 2012., pogl. "Zemaljski historiograf – historiografija kao službena zadaća", str. 25–27).

²⁴ Prema tumačenju Jelene Borošak Marijanović, **Ivan Kukuljević** je potaknuo osnivanje društva nakon neuspjelog pokušaja (osnova Narodnog muzeja od 8. siječnja 1850.) da se postojeće kulturne institucije (Narodni muzej i čitaonica, Matica ilirska, Gospodarsko društvo) objedine u jedinstven zavod tj. *društvo prosvěte* prema modelu češkog narodnog muzeja (usp.: **Borošak Marijanović** 2007: 29).

²⁵ Vidjeti: "Pravila društva za Jugoslavensku povjestnicu i starine". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 1851. (god. 1/br. 1, str. 237).

²⁶ Suradnici *Arkiva* bili su prema *Pravilima društva* članovi *Društva* te svi *prijatelji domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice*. U prvom *Popisu gospode članovah društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* iz 1851. godine navedeni su *počasni* (ukupno 26) te *poslušujući i pomagajući* članovi društva (ukupno 158 članova). Taj se broj u popisu iz 1857. godine udvostručio te je uključivao 51-og počasnog člana te 396 redovitih članova iz redova različitih *stališa*: profesori, učitelji, školski vježbenici, doktori medicine, trgovci, financijski savjetnici, suci, župnici, kanonici, kapelani, odvjetnici, graničari, poručnici, vlastelini, bilježnici i drugi razni činovnici (usp.: *APJ* 1851. (god. 1/1, str. 244–251.) i *APJ* 1857. (god. 1/1, str. 405. i 412–423.)). Suradnja je uključivala i prekogranične veze s akademijama znanosti u Beču i Petrogradu, kraljevskim sveučilištima u Pragu i Beču, raznim povijesnim i starinarskim društvima, knjižnicama, licejima i muzejima u tadašnjim europskim središtima

putem podružnica ili osobno komunicirati s ravnateljstvom. Dužnost članova je da odgovaraju na pitanja koja će u skladu sa svrhom društva sastaviti ravnateljstvo, a prava članova da se pod određenim uvjetima i u "literarne" svrhe slobodno služe prikupljenim zbirkama koje pripadaju Narodnom muzeju.²⁷ *Pravila društva i Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice*²⁸ bila su osim u glasilu društva objavljena i u zagrebačkom dnevnom novinama, časopisu *Neven* i tiskanim letcima pozivajući širu javnost na suradnju.²⁹ Ova je inicijativa uključivala pomno planiranje, poticanje i angažman domaćih i stranih stručnjaka na prikupljanju i prijepisu pojedinačnih historijskih zapisa (rukopisa, statuta, povelja, listina, isprava, župskih spomenica, natpisa), posebice svjedočanstava glagoljske pismenosti, zatim knjižnih i arhivskih fondova i cjelina koji su se nalazili u stranim arhivima, krajiškim pukovnijama ili u vlasništvu plemića, velikaša i klera kao i pojedinih muzejskih predmeta i zbirki. U tu su se svrhu poduzimala stručna putovanja i terenska istraživanja uz državnu potporu³⁰, a prikupljene akvizicije darovane su Narodnom muzeju kako bi se popunile muzejske i bibliotečne zbirke o smještaju i uređenju kojih se vodila kontinuirana skrb. Na ovaj je način Društvo objedinjavalo djelatnost i povijesnog društva i muzejske ustanove.

čime se potvrđuje potreba međunarodne afirmacije (vidjeti: "Popis društva s našim u savezu stojećih, i knjižnicah, kojim naše društvo knjige pošilja". *APJ* 1857. (god. 1 / 1, str. 410–411.).

²⁷ Vidjeti: "Pravila društva za Jugoslavensku povjestnicu i starine". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (1851., god. 1 / br. 1, str. 238–240).

²⁸ Vidjeti: "Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice". *APJ* 1851. (god. 1/br. 1, str. 241–243); "Pitanja društva za jugoslavensku povjestnicu i starine na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice". *APJ* 1863. (god. 6/2, str. 348–351.) i "Pitanja (znatno umnožena) društva za jugoslavensku povjestu i starine". *APJ* 1875. (god. 12/1, str. 166–171.).

²⁹ Vidjeti: *Neven* 1858. (br. 13–14); dvojezični letci (lat. i ćir.) te letci na talijanskom i njemačkom jeziku (HPM/PMH 15633, dat. 10.1.1859.). Poziv na suradnju bio je također upućen i uredništvima srpskih, slovenskih i bugarskih novina koje su bile zamoljene da Pitanja objave te o odgovorima obavijeste Društvo (vidjeti: **Borošak Marijanović** 2007, str. 104.).

³⁰ Ivan **Kukuljević Sakcinski** je u okrilju Društva odlazio na višemjesečna putovanja na kojima je obilazio stare građevine, arheološke lokalitete, mjesne arhive i knjižnice popisujući znamenitosti i elaborirajući zatečeno stanje na terenu. Službena izvješća s putovanja objavljena su u *Arkivu*: o putovanju "u Mletke i u Beč g. 1853." (*APJ* 1854.); o putovanju "kroz Dalmaciju u Napulj i u Rim" 1856. godine (*APJ* 1857.) te u formi putopisa u *Putnim uspomnama iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije* (1873. god.). Odbornik Društva Mijat **Sabljar** na svom službenom putu po Dalmaciji 1853./4 proveo je 7,5 mjeseci (*APJ* 1854.). Ta su putovanja bila značajna nadopuna pojedinih faza historiografskog rada, a posebno su bila značajna za organiziranje mreže suradnika na terenu.

Ovom sveobuhvatnom i nadasve ambicioznom Kukuljevićevom sabirateljskom inicijativom u okviru temeljne aktivnosti *Društva* uspostavile su se zalihe historiografskog znanja potrebnog da bi se kritički obradili i objavljivali povijesni izvori od nacionalne važnosti. Glasilo *Društva*, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* bio je u tom smislu prvi hrvatski znanstveni povijesni časopis koji je tijekom dvadeset i četiri godine svoga izlaženja (od 1851. do 1875. god.) objavljivao radove različite tematike iz područja disciplina koje su se tek kasnije etablirale kao znanstvene (arheologija, historiografija, povijest umjetnosti, muzeologija, etnologija, folkloristika) ponajviše zahvaljujući osnivanjem središnje znanstvene i umjetničke institucije u Hrvatskoj.

Inicijativu za osnivanje Akademije³¹ (i kasnije Sveučilišta) u Zagrebu pokrenuo je đakovački biskup Josip Juraja Strossmayer na sjednici Banske konferencije 10. prosinca 1860. godine. No, "nalazeć zaprieka u vlasti državnoj" zakonska osnova koja je donesena na sjednici Sabora 29. srpnja 1861. godine te načelno potvrđena Kraljevom odlukom od 7. ožujka 1863. godine, bitno je izmijenjena novim nametnutim pravilima 4. ožujka 1866. godine (*Ljetopis* 1/1877: 2). Izmijenjena su ona pravila Akademije koja naglašavaju jugoslavensko jedinstvo odnosno podupiranje znanosti i umjetnosti među Hrvatima, Srbima, Slovencima i Bugarima na području znanost i umjetnosti, te se stoga djelokrug Akademije u njenoj svrsi i članovima bitno ograničio na "neprikorne austrijske državljane", dakle stanovnike zemalja unutar Monarhije (Gross 1992: 285). Istaknuta jugoslavenska ideologija nije bila prihvatljiva za Beč, a nepoželjna odrednica "jugoslavenski" ostala je u pravilima Akademije vezana isključivo uz kontekst "jugoslavenska književnost i jezikoslovje", "poviest i starine" te "poviest pravah u Jugoslavenah" (*Ljetopis* 1/1877: 19). Nakon inaguracijske sjednice koja je održana 29. srpnja 1867. godine Akademija je na čelu s predsjednikom Račkim te protektorom Strossmayerom započela sa svojom bogatom znanstvenom i umjetničkom djelatnošću. Ideologija Josipa Jurja Strossmayera, akademijinog utemeljitelja i mecene kao i prvog akademijinog predsjednika dr. Franje Račkog bila je južnoslavenske

---

³¹ Akademija je od svog osnutka 1866. godine do početka Drugoga svjetskoga rata djelovala pod nazivom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (akronim JAZU). Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.) djelovala je pod nazivom Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, zatim opet u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj pod starim imenom da bi uspostavom samostalne Republike Hrvatske 1991. godine donesen zakon o HAZU kao najvišoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi u Republici Hrvatskoj. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti zapravo je u punom smislu "slijedni nastavak" ukinute JAZU (vidjeti: Obljetnička spomenica "150 HAZU 1861 – 2011", Zagreb 2011: 20).

orijentacije prije svega s ciljem duhovnog (kulturnog i znanstvenog) ujedinjenja svih Južnih Slavena što je, uostalom, i sam Strossmayer mnogo puta obrazlagao:

"...akademija znanosti će, ako Bog da, narodnoj knjizi onu slogu i ono jedinstvo pribaviti, koja jur kod izobraženih germanskih i romanskih naroda vlada i koja je jedina poluga višega razvitka narodnog izobraženja. U prvom početku i kod germanskih i romanskih naroda knjiga je narodna pod istim teretom stenjala kao i kod nas, pa je istim putem do sloge i jedinstva dospjela, a po slozi i jedinstvu do one gorostasne vrline, kojoj se s punim pravom čudimo. Što je kod njih moguće, moguće je i kod nas. Još i dan danas više je raznolikosti u narječjima kod Germana i Romana nego kod nas Slavena na jugu, pa kad su oni raznolikost i rascjepkanost tu u knjizi nadvladati mogli, nadvladat ćemo ju i mi, ako mudro i postojano napredovali budemo. Tada će se istom dokazati da duh slavjanski na jugu, lišen tuđih okova, puno lijepih sposobnosti posjeduje; tada će se jamačno dokazati, da je crna kleveta, da duhu slavjanskomu originalnost i viši polet manjka..."

Strossmayerov "Govor o Akademiji i Sveučilištu govoren u Saboru dne 29. travnja 1861."

Padovan 1995: 145–146.

Pod utjecajem pravaške političke orijentacije Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, Akademija je kao institucija bila izložena kritici te je smatrana zavodom "slavosrbskim", a Matica zavodom "hrvatskim" (Gross 1992: 530). Iako se o Strossmayerovoj koncepciji jugoslavenstva mnogo raspravljalo još za njegovog života, ali i u suvremeno doba (vidjeti: Padovan 1995, 1997; Pečarić 2002; Strčić 2006; Tomljanovich 2001 i drugi) potrebno je napomenuti kako se pojam *jugoslavenstva* pripisan Strossmayerovoj ideji i djelovanju Akademije razlikuje od izvornog pojma *jugoslavjanstva* koji nosi značenje *južnoslavenstva* u smislu ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda (Bošnjaka, Bugara, Crnogoraca, Hrvata, Makedonaca, Slovenaca, Srba). U duhu ilirskog i u kontekstu općeg hrvatskog narodnog preporoda središnja znanstvena i umjetnička institucija južnih Slavena (lat. *Academia scientiarium et artium Slavorum*) dobila je naziv Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje JAZU). Akademija je, dakle, zamišljena i osnovana kao prva narodna akademija u Južnih Slavena kojoj je svrha bila provoditi "samostalna iztraživanja na polju znanostih i umjetnostih, svestrano unapredjenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti" (*Ljetopis* 1/1877: 19). Za ostvarivanje Akademijine svrhe Sabor je osigurao zakladu i godišnju novčanu potporu, smještaj te muzej i knjižnicu kao pomoć u njenom znanstvenom radu.

Usprkos financijskim i organizacijskim poteškoćama Akademija je već u prvom desetljeću svojega djelovanja (1867. – 1877.) postala središte (*sredotočje*) hrvatske znanosti i kulture. Od kraja 60-ih godina 19. st. do početka 20. st. razvijala se Akademijina znanstvena

djelatnost tako što se prikupljala i istraživala "gradja za izpitivanje jezika, historije, književnosti, prava naroda i prirodnih odnošaja zemalja jugoslavenskih" te objavljivanje rezultata istraživanja (*Ljetopis* 1/1877: 10). Nakladnička djelatnost pokrenuta je 1867. godine izlaženjem prvog broja časopisa *Rad* koji je sve do 1882. godine bio zajednička publikacija svih Akademijinih razreda, nakon čega se objavljuju i zasebna izdanja koja sadržavaju priloge iz pojedinih znanstvenih područja.³² Uz *Rad* i *Ljetopis* koji su kontinuitet izlaženja zadržali do danas pokreću se posebne edicije i nakladnički nizovi, a publikacije s najdužom tradicijom izlaženja su edicija književne povijesti *Stari pisci hrvatski* (od 1869.) i *Građa za povijest književnosti hrvatske* (od 1897.), zatim edicija za povijest prava *Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium* (od 1877.), edicije povijesnih izvora *Starine* (od 1869.), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (od 1868.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (od 1904.), etnološko-folkloristički *Zbornik za narodni život i običaje* (od 1896.) kao i druga vrijedna izdanja.³³

Uz znanstvena istraživanja veliku pažnju usmjerila je Akademija "na sabiranje i skupljanje učenih sredstava" (...) Po toj brizi nastaje njezina knjižnica i arhiv, i to koje kupnjom cijelih knjižnica i rukopisnih sbiraka ili pojedinih djela, koje rodoljubnim darivanjem, koje pako zamjenom svojih publikacija za djela drugih učenih društava s kojima ona običi" (*Ljetopis* 1/1877: 11). Najveću financijsku potporu osigurao je veliki Akademijin pokrovitelj i mecena Strossmayer na temelju čijih se donacija arhivske, knjižničke i muzejske građe stvorilo jezgro Akademijina Arhiva, Knjižnice te Strossmayerove galerije starih majstora. Akademija je od svog osnutka 1866. do 1878. godine bila upraviteljicom Zemaljskog

---

³² Ustrojstvo Akademije u vrijeme osnivanja temeljilo se na djelovanju tri razreda: *Historičko-filološki*, *Filozofičko-juridički* i *Matematičko-prirodoslovni* razred. Godine 1919. osnovan je i četvrti *Umjetnički razred*, a od 1972. godine kada dolazi do preimenovanja Akademijinih odjela u razrede, njezina se znanstvena i umjetnička djelatnost odvija kroz devet razreda: *Razred za društvene znanosti*, *Razred za matematičke, fizičke, kemijske i tehničke znanosti* (od 1985. god.), *Razred za prirodne znanosti*, *Razred za medicinske znanosti*, *Razred za filološke znanosti* (od 1985. god.), *Razred za suvremenu književnost*, *Razred za likovnu umjetnost* i *Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju* (od 1985. god.). Znanstvenoistraživačka djelatnost pojedinih razreda danas se odvija u znanstvenoistraživačkim jedinicama (zavodima i centrima), muzejsko-galerijskim jedinicama te jedinicama u okviru stručnih službi u Zagrebu, Zadru, Vukovaru, Vinkovcima, Varaždinu, Trstenu, Splitu, Puli, Rijeci, Požezi, Osijeku, Korčuli, Križevcima, Dubrovniku, Cavtatu i Bjelovaru (usp.: Obljetnička spomenica "150 HAZU 1861 – 2011", Zagreb: 2011.).

³³ Vidjeti: Obljetnička spomenica "150 HAZU 1861 – 2011", Zagreb: 2011.

narodnog muzeja i sve do izgradnje nove palače³⁴ dijelila je prostorije zajedničkog doma s ostalim novoosnovanim institucijama i društvima.³⁵ Deset godina nakon Gajeve inicijative upravu i uzdržavanje Narodnog muzeja 1846. godine preuzelo je Hrvatsko – slavonsko gospodarsko društvo na čelu s tajnikom Dragutinom Rakovcem, a tek dvadeset godina kasnije i službeno su potvrđena pravila Akademije kojima se Narodni muzej proglašava zemaljskim zavodom te djeluje pod zaštitom Sabora i pod upravom Akademije. Iz *Ljetopisa* doznajemo kako je Akademija "brinula da se sbirke, kojih su pojedine posredovanjem njezinim u arheoložkom i prirodoslovnom odielu nabavljene, umnože i uredi, i da se odredjenom u tu svrhu dotacijom naša domovina u jednom i drugom pogledu znanstveno izpita..." te kako "Akademija smije zahtievati priznanje, da je udarila čvrst temelj znanstvenu i strukovnu razvitku toga za narod i zemlju znamenitoga zavoda" (*Ljetopis* 2/1887: 8). Muzejske zbirke su se po osnutku organizacijski i prostorno podijelile na dva glavna *razdjela*: prirodoslovni i starinarski kojem pripada knjižnica, a svaki se *razdjel* dalje dijeli po odsjecima.³⁶ Razloge podjele ne treba tražiti samo u nedostatku adekvatnog prostora nego i u novoj klasifikaciji muzejskog materijala u skladu s napretkom i specijalizacijom znanosti. Prirodoslovne zbirke su 1869. godine preseljene u zgradu Amadeovog kazališta u Demetrovoj ulici dok se arheološka zbirka 1880. godine premjestila u novu Akademijinu palaču na Zrinskom trgu gdje se u okviru Arheološkog odjela čuvala sve do 1945. godine.³⁷

Inspirirana mislima Michela Foucaulta o tumačenju povijesti kroz istraživanje odnosa snaga i odnosa moći Žarka Vujić navodi kako "projekt Narodnog muzeja nije u potpunosti

---

³⁴ Neorenesansna palača na Zrinskom trgu u Zagrebu izgrađena je prema projektu bečkog arhitekta Franza Schmidta 1884. godine.

³⁵ Budući da je za smještaj zbirke *starina* i *prirodnina* što prije trebalo pronaći adekvatan prostor, Ilirci su 1846. godine zajednički prikupljenim sredstvima kupili gornjogradsku palaču Drašković i na istoj lokaciji smjestili sve novoosnovane hrvatske znanstvene i kulturne institucije. U okrilju Narodnog doma djelovali su Narodni muzej, Gospodarsko društvo, Ilirska čitaonica i Matica ilirska te od 1866. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Danas su na toj lokaciji (Opatička ulica 18) smješteni zavodi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

³⁶ Vidjeti: *Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* i *Proglas jugosl. akademije u poslu nar. zemalj. muzeja, i muzealni povjerenici od nje imenovani* (Ljubić 1870: 18–25).

³⁷ Narodni muzej je nakon odvajanja od Akademije 1878. godine došao pod upravu Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade kada je podijeljen na zasebne odjele (zoološki, mineraloški i arheološki). Zakonskom uredbom o muzejima i galerijama Banske Hrvatske iz 1940. godine Narodni muzej prestaje postojati, a njegovi odjeli i zbirke se restrukturiraju i nastavljaju djelovati u okviru novih muzejskih institucija (usp.: Čaldarević 2012). Zbirke Arheološkog odjela su nakon 1945. godine izdvojene iz Akademijine zgrade te su nastavile "živjeti" na novim lokacijama kao Arheološki odnosno Hrvatski povijesni muzej.

ostvaren" zbog vanjskih (političkih) pritisaka i otpora iz Beča i Budimpešte, ali i zbog unutarnjih pojedinačnih sukoba i razmimoilaženja (Vujić 2000: 25). Sagledavajući i analizirajući povijest i djelovanje prvih muzeoloških institucija u Hrvatskoj uočila je sličan obrazac pri osnutku prvih Zagrebačkih muzeja – Narodnog muzeja, Muzej za umjetnost i obrt te Trgovačko-obrtnog muzeja koje karakteriziraju "prekidi i preobrazbe" do kojih je dovela "čitava mreža otpora i pokušaja isključivanja kreativnih snaga i one pozitivne moći koja bi pomogla pravodobnom zaživljavanju muzejskih ustanova od presudne važnosti za oblikovanje nacionalnog identiteta" (Vujić 2000: 29–30). Ovaj je muzeološki diskurs potrebno istaknuti kako bi se pokazalo da je isti obrazac moguće primijeniti i na ostale kulturne i znanstvene institucije toga vremena te kako je pojam *sabiranja* središnji pojam upisan u genezu i djelovanje tih institucija.³⁸ Naime, i osnutak Gajeva "učena društva" odnosno Akademije obilježile su odgode i preobrazbe. Razloge odgode prvenstveno treba tražiti u političkim pritiscima iz centara moći u Beču i Budimu te s njima usko povezanim materijalnim sredstvima i uvjetima za rad, a razloge preobrazbe u nedefiniranom statusu pojedinih područja prirodnih i društveno-humanističkih znanosti.³⁹

---

³⁸ Strossmayerova galerija starih majstora jedina novoosnovan muzejska odnosno galerijska ustanova koja ima kontinuiran razvoj. Galerija je otvorena javnosti 1884. godine, a potrebna financijska sredstva za izgradnju osigurao je đakovački biskup, Akademijin osnivač i mecena Josip Juraj **Strossmayer** kako bi na adekvatan način zaštitio i prezentirao javnosti svoju bogatu zbirku umjetnina koja je nastajala tijekom dvadesetogodišnjeg sakupljačkog rada. Svijest o primjerenosti zaštiti i prezentaciji kao i o društvenoj "korisnosti" prikupljenih umjetničkih predmeta veliki je mecena iskazao u uvodnom dijelu svečanog govora prilikom otvaranja Galerije koji je na taj način konotiran ne samo kao biskupova politička i vjerska nego i svojevrsna kulturna oporuka: "I onako slike i umjetnine, kada do neke množine dospiju trebaju za se osobitu zgradu i osobitu njegu, a ovdje su na svaki način korisnije i narodu pristupnije nego u Đakovu...". "Besjeda biskupa Josipa Jurja Strossmayera rečena na svečanoj sjednici JAZU (danas: HAZU) dne 9. studenog 1884., prigodom otvorenja *Strossmayerove galerije slika*, Biskupska štampara, Đakovo, 1884." (preuzeto iz: **Sirotković**, H. 1997. "Biskup Josip Juraj Strossmayer – pokrovitelj i mecena Akademije". U: *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*. Zagreb: HAZU, str. 61).

³⁹ Vidjeti *Ljetopis*: "Ali kano da se misao o 'učenom društvu' nije u ono doba, kad su nam za kratko vrijeme ruke razvezane bile, dosta živo osjećala; jer mjesto da se sile za učeno društvo nategnu, osnovano bi god. 1850. podporom tadašnjega banskoga vieća novo društvo, na ime 'društvo za jugoslavensku povjest i starine', koje je imalo samo jednu granu 'učenoga društva' gojiti" (*Ljetopis* 1/1877: 3).

1.4. *Sabiranje kao historiografska metoda prikupljanja narodnog blaga*⁴⁰

Prvi poziv za skupljanje folklorističke građe u Hrvatskoj objavljen je na latinskom jeziku, a uputio ga je svećenstvu zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1752. – 1827.). Biskup Vrhovac je u Zagrebu 26. lipnja 1813. izdao *Poziv na sve duhovne pastire* svoje biskupije s namjerom da potakne kler svoje biskupije na prikupljanje rukopisnih zbirki i zapisivanje "sve horvatskoga i slavonskoga narečja proizvode iz kojih se bogatstvo i narav jezika poznati može" posebice narodne pjesme, popijevke, poslovice, izreke (*prirečja*) i riječi (Vrhovac 1813 [Ravlić 1965: 84]). U tom prvom javnom pozivu definirana je uputa da se prikupljena građa šalje samom biskupu te da se uz "popijevke horvatske i slavonske" zabilježi "kada, kim i kojom prilikom su sastavljene" odnosno da se zapiše podatak o dataciji, autorstvu (kazivačima) i kontekstu nastanka. Autorstvo ovog "cirkulara" Franjo Fancev pripisuje Vrhovčevom bliskom suradniku kanoniku Marku Mahanoviću (1773. – 1824.), napominjući kako se u zagrebačkoj sredini u vrijeme objave *Poziva* samo on intenzivno bavio "književnim pitanjima", posebno izučavanjem hrvatske književnosti na kajkavskom dijalektu (Fancev 1939: 92). Kako su obojica održavali vezu sa slovenskim jezikoslovcem Jernejem Kopitarom⁴¹ koji je pokazivao veliki interes za prikupljanje i objavljivanje hrvatskih narodnih

---

⁴⁰ Izraz *narodno blago* koristi se u naslovu u duhu devetnaestostoljetne retorike u smislu značajnog dijela nacionalnog tezaurusa za koji se često koristi i pojam narodna građa (*gradja*). Taj pojam obuhvaća ne samo zapisivanje usmenoknjiževnih tvorevina ("narodnih umotvorina") odnosno jezičnoga *blaga* nego i opisivanje različitih aspekata tradicijske kulture ("narodni život", "narodni običaji") tj. ono što danas ulazi u područje bavljenja etnologije/kulturne antropologije i folkloristike.

⁴¹ **Jernej Kopitar** (1780. – 1844.) je živio i djelovao u Beču kao ravnatelj dvorske knjižnice. Suradivao je s drugim slavistima svoga doba posebice s Josefom **Dobrovskym**, središnom ličnosti češkog narodnog preporoda te srpskim jezikoslovcem Vukom **Stefanovićem Karadžićem** koji je 1814. i 1815. godine objavio dvije zbirke narodnih pjesama (*Mala prostonarodna slaveno-serbska pšnarica* i *Narodna srbska pšnarica*). Novija istraživanja pozicioniraju Kopitara kao "stratega Karadžićeve književnojezične reforme" (usp. Grčević 2009) u okviru austroslavenskoga projekta. Svrha projekta bila je da se preko Karadžića kao nasljednika Andrije **Kačića Miošića** potakne reforma srpskog književnog jezika prema štokavskom latiničnom (i)jekavskom modelu te srpske kulture prema hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji. Krajnji cilj projekta bio je suzbijanje ruskog utjecaja i asimilacija svih štokavaca u jedinstvenu srpsku naciju. U svjetlu tih istraživanja je dvojbeno je li biskup Vrhovac svoju okružnicu objavio na zahtjev Jerneja Kopitara ili ju je sastavio u krugu svojih suradnika kako bi tom slavenskom cenzoru pokazao da hrvatski i srpski jezik nisu isti jezik kako je još 1810. godine Kopitar uvjeravao Dobrovskoga. Osim toga, Kopitar nije uspio pridobiti biskupa Vrhovca kao suradnika na slovenskom dijelu projekta po kojem se Zagreb shvaćao kao buduće slovensko kulturno središte. Biskup **Vrhovac** je, naime,

pjesama, pretpostavlja se da je i sam Kopitar imao utjecaja na pokretanje okružnice (usp. Bošković Stulli 1978: 277; Fancev 1939: 92; Janković 1954: 213–214). Uvod (*Praefatio*) Mahanovićeve rukopisne zbirke *Horvatske popevke svetske*⁴² datirane i pripremljene za objavljivanje 1814. godine sadrži, prema Fancevu, slične misli istaknute u *Pozivu*: "Kao što drugi ilirski narodi imaju većih i manjih pjesama, – tako imaju i Hrvati u svakoj vrsti sličnoga sadržaja takvih duševnih proizvoda, koje pjevaju još i danas neprekidno i plemići i pučani bilo u kućama, bilo u baščama i poljima, da srca svojih (ad suorum animus) napune ili ljubavlju za čestitost ili da izvrgnu prijekoru mane" (...) veoma je poželjno, da bi oni, koji posjeduju više i boljih pjesama u svojim zbirkama, priopćili ih također drugima" (Mahanović 1814 [Fancev 1939: 94]). Đuro Šurmin u svojoj *Povijesti književnosti hrvatske i srpske* napominje kako Vrhovčev *Poziv* nije dao željeni rezultat jer se odazvao samo jedan svećenik što je bio znak da su "sami svećenici malo, a drugi još manje marili ne samo za narodne umotvorine, nego i za narodnu stvar" (Šurmin 1898: 141). Osim navedenog svećenika, stenjevečkog župnika Tomaša Mikloušića koji je i sam poticao druge na prikupljanje građe⁴³, Fancev navodi i zlatarskog župnika Ladislava Forka te Franju Koritića-Mrazovečkog, tadašnjeg župnika u Svetom Iliji u Obrežu. Njihove rukopisne zbirke kao niti već spomenuta i u potpunosti priređena Mahanovićeve zbirke "Horvatske popevke svetske" nisu bile objavljene u vrijeme njihova nastanka. Razlog tomu vjerojatno leži u činjenici da je u vrijeme prije objavljivanja Gajeve "Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja" 1830. godine postojala štokavska orijentacija kajkavskih Hrvata koja je zagovarala načelo ujednačavanja

---

podržavao hrvatsku štokavsku (jekavsku) književnu tradiciju odnosno uvođenje "dubrovačkog ilirskog" kao jedinog pravog slavenskog jezika (*ibid*).

⁴² Puni naziv rukopisne zbirke Marka **Mahanovića** je *Horvatzke Popevke Szvetzke poleg moguchnoga nabira z-nekojemi napitniczami vu jeden rukovez zpravljene Vu Zagrebu leta 1814*. Čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju u zbirci Matice hrvatske kao integralni dio rukopisa *Narodne pjesme* (Marko **Mahanović**; Petar **Andrijašević**; Lujo **Pihlerović**; Nikola **Sabljar** i drugi nepoznati zapisivači); godine zapisa: 1814., 1843., 1845., 1846., 1848., 1854., 1856.; sign. OE HAZU MH 191.

⁴³ **Tomaš Mikloušić** (Jastrebarsko 1767. – Jastrebarsko 1833.) se u hrvatskoj književnoj historiografiji navodi kao "pučki pisac, prigodničarski pjesnik, prevoditelj, književni historiograf", ali i "marljivi skupljač narodnih pjesama i poslovice" (Vidjeti: *Leksikon hrvatskih pisaca*. 2000. Zagreb: Školska knjiga, str. 497, leks. jedinicu obradila Andrea **Jukić**). Skupljena *prirečja* (narodne poslovice), *sentencije* (mudre izreke), *popjevke* i ostale *glasovite stvari* na kajkavskom dijalektu objavio je u četvrtom poglavlju knjige *Izbor Dugoványh vszakoverztnéh za hazsen, y razveszelénye szluséchéh po Tomáshu Miklóushich Plebánushu Ztenyevéchkém izpiszan y na szvêtle dàn Vu Zagrebu Pritizkan vu Novoszszelzkoj Szlovarnicze 1821*. Nikola **Bonifačić Rožin** navodi kako je i Mikloušić "širio proglas za skupljanje građe" (**Bonifačić Rožin** 1973: 164).

hrvatsko-slavonsko-dalmatinske ortografije prema "slavonskom pravopisanju" te je posljedično mogla pridonijeti određenom stupnju cenzure (Fancev 1933: XXXVII).⁴⁴

Pretisak Vrhovčeva *Poziva* na latinskom jeziku i njegov prijevod na hrvatski jezik objavio je Ljudevit Gaj u *Danici ilirskoj* 1837. godine te ga popratio vlastitim komentarom s namjerom da potakne daljnje prikupljanje ne samo kod "duhovnika" nego i kod ostalih "pismenih ljudi"⁴⁵:

"Do ista bi želēti bilo, da bi ne samo gg. duhovnici, nego takodjer i drugi svake versti pismeni ljudi, kojim serdce 'za dom, za rod' kuca, polag njegova poziva tak posebne rēči, kak poslovice iliti prirēčja i svake fele popēvakah sakupljali. Takove sakupljene stvari moēe svaki skupitelj ili sam po sebi, ili kroz kojega prijatelja, na obēinsku korist tiskom izdati, ili ŝto nam naravno draēe biti mora, neka svaki svoja zabilēzjenja nam, koji se i bez toga najviše domaćim slovstvom zabavljamo, pod svojim imenom pošalje. Mi ćemo pri upotrēbljenju takovih materialah čitajućemu obēinstvu prostoserdačno sobēiti imena gg. sakupiteljah (...) Ovdē imaju rodoljubci prilike da si i najveće zasluge prama domovini pribave".

Ljudevit Gaj 1837: 97.

Prvi hrvatski knjiēevni list kojeg je 1835. godine pod imenom *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinska* pokrenuo i do 1848. godine uređivao Gaj djelovao je kao svojevrsna platforma u kojoj su se objavljivali knjiēevni prilozi domaćih i stranih autora orijentiranih prema usmenoj tradiciji u okviru općeslavenskog koncepta. Upravo u tom miljeu objavljuju se prvi tekstovi narodnih pjesmama, a usporedno s njima i poticaji na skupljanje *narodnog blaga* po svim krajevima gdje žive južni Slaveni. U tu se svrhu citiraju i interpretiraju tekstovi Johanna Gottfrieda Herdera i Pavela Josefa Šafarika:

"Pokihdob se sa svih stranah gradja (material) za dogodovŝćinu velikoga naroda Slavjanskoga pripravlja, tak je ŝeleti, da se joŝće ostale mezere (Lücken) nadopune, i da se obiĉajji, prireĉja, pēsmes i narodne pripovestice pomnjivo spiŝu i poberu, da se tak ze sve ove gradje velika temelji a i toga najvećega Europe naroda vrēdna dogodovŝćina svim narodom na izgled na svetlo izdati moēe."

Herder, *Slavenski puki*

Danica 33/1835: 231.

---

⁴⁴ Franjo **Fancev** navodi kako je oko 1830.-e godine postojao znaĉajan rukopisni fond hrvatske kajkavske poezije prikupljene akcijom **Vrhovac-Mahanović** te pozivom Tomaŝa **Miklouŝića**. Taj je fond danas rascjepkan i ĉuva se u javnim institucijama i privatnim ostavŝtinama, ali nikada nakon razdoblja Hrvatskog preporoda nije bio predmetom od posebnog interesa (**Fancev** 1939: 96).

⁴⁵ Vidjeti: *Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovackoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat. U: Danica ilirska* br. 24 od 17. lipnja 1837., str. 93–97.

"Pred dvadesetimi lěti nisu imali Slavjani još nijedne sbirke izvornih i naravsko-narodnih pėsamah (...) zato s radovanjem gledamo na svako obogatjenje toga polja, našeg narodnoga slovstva, i s uveselenjem dočekamo svaku novu, u komgod narěčju, navlastito pako obilnu i dobru sbirku naših narodnih pėsamah (...) Jest dakle skrajnji čas, da se u herpu sabere, pred propastjom pomnjivo čuva sve to što se od plodov starodavnoga narodnoga pėsničtva jošće kod nas nahaja."

Pavel Josef Šafarik, *Slavske narodne pėsme*

Danica 44/1835: 275–6.

Kao uzorni skupljač spominje se Vuk Stefanović Karadžić, a njegova zbirka *Narodne serbske pjesme* iz 1833. godine navodi se kao najvažnija za "narodno Slavensko pėsničtvo" te se apelira "da i drugi učeni domorodci...što berže sve naravsko-narodne pėsme marljivo saberu i takvim načinom za prosvetjeno potomstvo od propasti sačuvaju" (Gaj 1835a: 281). Gajeva bogata rukopisna ostavština svjedoči da je i on sam bio angažiran kao skupljač. Njegova folkloristička zbirka "Narodno blago" sadrži zapise hrvatskih narodnih pjesama i popijevki, građanskih pjesama, napitnica, pripovjedaka, poslovice, zagonetki, običaja i legendi pisanih različitim rukopisima na kajkavskom dijalektu.⁴⁶ Nikola Bonifačić Rožin je, nakon uvida u ovu rukopisnu zbirku, zaključio kako se radi o neobjavljenoj građi različitih zapisivača, Gajevih "suradnika sabirača i darovatelja" te Gajevih "sastavaka: bilježaka s puta, sentenca, stihova, riječi i njihovih tumačenja...raznih opaski, osobito uz poslovice" (Bonifačić Rožin 1973: 163). Bonifačić Rožin navodi kako je Gaj s bilježenjem "narodne" građe započeo oko 1825/6. godine kada je kao đak objavio knjižicu "Die Schlösser bei Krapina", a interes za obradu lokalne teme naveo ga je da sastavi pitanja koja su se odnosila na zavičajnu povijest i tradicijsko stvaralaštvo grada Krapine i njegove okolice. Niz od deset grupa pitanja naslovljen "Krapina" odraz su Gajeve potrebe da na strukturirani način prikupi podatke o postanku

---

⁴⁶ Rukopisna ostavština Ljudevita **Gaja** pohranjena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a zbirka *Narodno blago* nosi signaturu R 4701c. Zbirku je Gaj odijelio u svežnjice i opisao na slijedeći način: 1) *Skup provincijalskih horvatskih posloviceah, starom ortografijom. 1827 - 28.*; 2) *Poslovice*; 3) *Provincialske horvatske popievke i druge nieke moje niegdašnje bilješke.*; 4) *Vszakojachka pripovedanya od Krapine iz vuzt ztareh lyudih pobrana.*; 5) *Vszakojachka iz vuzt puka horvatzkoga.* Ova je zbirka djelomično objavljena u: **Bošković-Stulli** Maja i Ksenija **Lastrić**. 1963. "Ljudevit Gaj: Vsakojačka pripovedanja od Krapine iz vust starih ljudih pobrana" i "Pripovesti narodne", *Narodna umjetnost* 2, Zagreb: Institut za narodnu umjetnost; N. **Bonifačić Rožin**. 1970. "Ljudevit Gaj, sabirač narodnih umotvorina – izbor poslovice iz Gajeve ostavštine *Narodno blago*", *Kaj* III/12, Zagreb; **Bošković-Stulli** Maja. 1971. "Vsakojačka pripovedanja od Krapine iz vust starih ljudih pobrana", *Kaj* 10, Zagreb; N. **Bonifačić Rožin**. 1973. *Gajuša. Izbor iz 'Narodnoga blaga' Ljudevita Gaja.* Zagreb: Yagodidacta.

srednjovjekovnih gradova i ostalih kulturno-povijesnih spomenika na području krapinske fare, da zabilježi saznanja o povijesnim događajima i osobama na tom prostoru te da razriješi etimologiju osobnih imena kao i imena mjesta i naselja.⁴⁷ Dvanaest "Pitanja za Miljana starca" sastavljena su ciljano za jednog kazivača, Gajeva informanta, koji mu je bio izvor za zapisivanje predaja, pjesama, poslovice, prirečja i "starinskih navada", a "Pitanja uz pjesmu o Marinoj kruni" sastavio je s namjerom da istraži izvornu varijantu ove pjesme na hrvatskom jeziku (usp.: Bonifačić Rožin 1973a: 69). Istih godina započeo je Gaj prikupljati narodne poslovice i drugu usmenoknjiževnu građu na kajkavštini koju, kao niti pitanja, nikada nije objavio iako je od 1835. godine bio urednik *Danice ilirske*. Prema Bonifačić Rožinu bio je to samo "taktički potez" jer je zbog kulturno-političkih razloga početkom 1836. godine tiskao *Danicu ilirsku* na štokavštini i novom pravopisu (Bonifačić Rožin 1973: 167). Iako se, naime, kajkavskog dijalekta nikada nije odrekao, svoje je kajkavske tekstove ostavio u rukopisima.

Ilirski preporoditelj i pjesnik Stanko Vraz⁴⁸ je 1842. godine zajedno s Dragutinom Rakovcem i Ljudevitom Vukotinovićem u okrilju *Matice* pokrenuo osnutak *Kola*, časopisa "za literaturu, umjetnost i narodni život". Vraz je *Kolo* zamislio kao kritički književni časopis čija je svrha da pod motom "Iz naroda za narod" otvori put "naukama, koje čine da se narod otržni, osvjesti, razabere, samoga sebe spoznavat počima" odnosno da potakne "narodnu izobraženost" (Vraz 1842 [Maixner 1951: 24]). S obzirom da je smatrao kako Gajev "literarni list" *Danica* ima ulogu informativnog i zabavnog vjesnika te da je sve do sada napravljeno na području skupljanja, zapisivanja i objavljivanja "dragocčnosti narodnoga uma" manjkavo i bez prave svrhe te nedjelotvorno u smislu utjecaja na književni jezik, zalagao se za sustavno zapisivanje po određenim načelima vrednujući "narodne pjesme, poslovice, pripovjedge, priče itd." kao "najbogatiju i najdragocniju rudu narodnoga jezika" u kojoj se očituje "čelokupni duh njegov" (Vraz 1847 [Maixner 1951: 31, 32]). Upute o skupljačkom i

---

⁴⁷ Ljudevit **Gaj** je pitanja strukturirao u deset cjelina: I. *Kaj se zna od starih gradov?* (9 pitanja); II. *Kakva duplja iliti kakve jame su pri nas imenite?* (2 pitanja); III. *Koj su znameniti zdenci, ali četne pri nas?* (2 pitanja); IV. *Kaj se zna od pregonov gradskeh?* (3 pitanja); V. *Je li se kaj zna od starinskeh bojov?* (3 pitanja); VI. *Kaj se zna od fare krapinske?* (8 pitanja); VII. *Od varaša* (15 pitanja); VIII. *Jošče od okolic krapinskeh* (7 pitanja); IX. *Od potoka* (3 pitanja); X. *Kaj jošče znate od starih događajev?* (usp.: **Bonifačić Rožin** 1973a: 67–69).

⁴⁸ **Stanko Vraz** (Jakob Frass) rođen je 1910. godine u Cerovcu u Sloveniji, a umro u Zagrebu 1851. godine. Značajan je kao pjesnik, putopisac, prevoditelj i književni kritik. Nakon što je 1833. godine upoznao Ljudevita Gaja i ostale hrvatske preporoditelje pridružio se ilirskom pokretu i počeo objavljivati priloge u *Danici* pod pseudonimom Ilir iz Štajera. Od 1838. godine trajno je nastanjen u Zagrebu te kao prvi hrvatski profesionalni književnik piše isključivo na hrvatskom jeziku. Od 1842. do 1850. godine uređuje časopis *Kolo* koji je pokrenula Matica ilirska.

zapisivačkom radu Vraz je utkao u članke koje je sustavno objavljivao u *Kolu* (knjiga I - VII) u periodu od 1842. do 1850. godine. U prvom broju *Kola* pod pseudonimom Jakob Rešetar iz Cerovca prikazao je netom objavljenju slavonsku zbirku narodnih pjesama "Tamburaši ilirski iliti prva kitica narodnih ilirskih pjesama" (u Oseku 1842) s namjerom da se kritički osvrne na uređivački postupak skupljača / izdavača Mate (Matth.) Topalovića. Vraz hvali Topalovića što je uz svaku pjesmu naveo ime kazivača i mjesto u kojem su zapisane no kudi ga što je pjesme "prelio u književni kalup" te napominje kako onaj tko bilježi narodne pjesme ne smije ništa "prenačinjat, proměnjat ili popravljat" već zapisati onako "kako se izgovara kod prostoga naroda" (Vraz 1842: 126, 127). Također upućuje na važnost bilježenja ne samo tekstova pjesama nego i njihova napjeva. Sličan zahtjev ponovio je u idućem izdanju *Kola* u članku "Knjiženstvo Slovenacah":

"Tko skuplja pjesme narodne, treba da pazi na svaku i najmanju razliku gledè na jezik i izgovor njegov, da ništa neizostavi i ništa nedodaje, nego da sve (u koliko je moguće) onako zabilježi, kako koju pjesen čuje pjevati (makar se i činilo kadkada, da je prosto). Pored toga trèba, da imenuje i mjesto, na kojem je koj komad zabilježio. Posao taj čini se, da je vārlo prost i nimalo trudan (i meni se tako čini), nu žalibože, uči nas vrème, te mora da je vārlo težak, jerbo imamo pored mnogih dobrih sbirkah i puno hārdjavih."

Vraz 1843: 120–121.

Vrazove upute za sabiranje folklorne građe sadrže dvije osnovne preporuke, a to su preporuka da se vjerno bilježi koja uključuje podatke o dataciji, lokaciji i autorstvu (kazivačima) te preporuka o jezičnoj izvornosti. Vraz sam kaže: "Najbolji skupitelj nar. napisanih dragocěnosti jest onaj, koj o svojoj sbirki može kazati: R e l a t a r e f e r o!" (Vraz 1847 [Maixner 1951: 42]).⁴⁹ Zanimljivo je napomenuti kako su na posljednjim stranicama prve knjige *Kola* (1842.) objavljena "Pitanja" s namjerom poticanja čitatelja na prikupljanje podataka o rasprostranjenosti imena naroda i geografskog nazivlja (br. I, II i VI) s preporukom da suradnik "opiše narečje, običaje, zabave, nošnju i granicu naroda" koji takvo ime nosi (npr. Brajci, Majdaci, Běli Hrvati itd.). Od suradnika se nadalje tražilo da izvjesti "gde i kako" se pjevaju pastirske naricaljke za mrtvima (br. III), kako se svetkuju pojedini

---

⁴⁹ Latinska fraza *Relata refero* tumači se na slijedeće načine:

1) "priopćujem, obavješćujem onako kako mi je priopćeno, tj. ne jamčim za ono što kažem; po što kupio, po to i prodao" (<http://www.hrleksikon.info/definicija/relata-refero.html>);

2) *Pričam kako sam čuo* ("ograda kojom se onaj tko nešto priča ograđuje u pogledu istinitosti onoga što priča" (<http://www.frazarij.com/Fraze/fraza.php?fraza=476&relata-refero>).

vjerski blagdani pri čemu svakako treba navesti "neoblače li se tada kakvim osobitim načinom, nepale li vatre, nepěvaju li kakvih osobitih pėsamah"(br. IV) te se apelira na sve one koji "putujući u poslu narodne literature" zabilježe i dojave na kojim mjestima se nalaze vrijedni glagoljski rukopisi i epigrafski spomenici (br. V).⁵⁰ Sudeći po *Pitanjima* urednička koncepcija *Kola* koju je osmišljavao trojac Vraz – Vukotinović – Rakovac uključivala je zanimanje za discipline koje su se tek trebale afirmirati: "Domorodni literator neka dakle ništa nepropusti: u narodu je sve važno, sve je motrenja vrėdno, najvećma kod nas, gdje su sva polja još neobradjena, a osobito polje h i s t o r i e, e t n o g r a p h i e, g e o g r a p h i e i. t. d." (Vukotinović 1843: 133). Od etnoloških priloga objavljen je rad "Ženitbeni običaji u hėrvatskom primorju oko Bakra. Od G. Susanića Bakranina" dok je u idućem broju iz iste godine sa svojim prilogom o narodnim zabavama sudjelovao Luka Ilić Oriovčanin.⁵¹

Osim kao (su)urednika Maticina *Kola* te Maticinog tajnika (1846. - 1848.) Smičiklas predstavlja Vraza kao "izvornog pjesnika", "pjesničkog prevodioca", "književnog kritika", ali i kao "sabiraća pučkih pjesama i napjeva" (Smičiklas 1892: 267). U dijelu Vrazove rukopisne ostavštine koja je pripadala Matici hrvatskoj⁵² nalazi se njegova korespondencija s uredničkim komentarima i bilješkama te zapisima narodnih pjesama koje je prikupljao samostalno po hrvatskim i slovenskim krajevima ili pak posredovanjem svojih suradnika. Vraz je, primjerice, 1843. godine u prilogu "Narodne pėsme Hėrvatah" objavio odabrane pjesme iz Primorja, Istre, Austrije i Ugarske koje je sam prikupio odnosno preuzeo iz zbirki Dragutina Rakovca, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, prof. Izmaila Ivanovića Sreznjevskoga te

---

⁵⁰ Autori "Pitanja" potpisani su inicijalima (prof. P. I. P. i I. I. S.). Prvi autor je ruski profesor, slavist Petar **Ivanović Preis** (1810. – 1846.) koji potpisuje rad "Starinski otvoreni list od god. 1457 (glagoljski)" u drugoj knjizi *Kola* iste godine. Drugi je Izmail **Ivanović Sreznjevsky** (1812. – 1880) ugledni ruski i ukrajinski slavist i folklorist koji je istražujući slavenske mjesne govore, etnografiju i folklornu tradiciju putovao po slavenskim zemljama uključujući i Hrvatsku gdje je boravio krajem 1840. i početkom 1841. godine. Pitanja su objavljena u prvoj knjizi *Kola* (iz 1842. god., str. 151–152).

⁵¹ Vidjeti: *Kolo* iz 1842. godine: **Susanić Bakranin** (god. I/br. 1, str. 60–72), **Ilić Oriovčanin** (god. I/br. 2, str. 71–87).

⁵² Rukopisna ostavština Stanka **Vraza** čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske Akademije pod signaturama MH 30 (*Narodne pjesme, zagonetke i priče*, s.a.) i MH 193 (*Književna i druga djela - dio ostavštine; razna građa*: koncept pisma o narodnim pjesmama koje ja skupio "Među Murom i Dravom, ravnim tragom od Ploča do Podgorja (nous Cetins) s.a.).

stanovitog Bratulića "rodjenog Istrianca, koj jih sakupi u svom zavičaju u okolici Pazinskoj (Vraz 1843: 33).⁵³

Kao službeni *zemaljski historiograf* Ivan Kukuljević Sakcinski je prvenstveno bio angažiran oko prikupljanja, evidentiranja, istraživanja i zaštite hrvatske spomeničke (pokretne i nepokretne) kulturne baštine. Međutim, njegov ga je osobni interes kao istraživača kulturne i književne povijesti usmjerio i na duhovne, nematerijalne aspekte tradicijske kulture poput narodnih običaja, narodnih pjesama, pripovjedaka i ostale usmenoknjiževne građe. Među pitanjima koja je kao uputu sastavio za članove *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* i ostale potencijalne suradnike te ih 1851. godine prvi put objavio u *Arkivu za povjestnicu jugoslavensku* nalaze se i ona pitanja u kojima pokazuje interes za elaboriranje etnološko-folklorističkih tema.⁵⁴ To je područje interesa definirano u *Pravilima društva* te uključuje: "n)

---

⁵³ Prema navodima Maje **Bošković-Stulli** usmenoknjiževna građa koju je prikupio Stanko Vrazov mogla bi se s obzirom na količinu zapisa objaviti u "pet do šest debelih knjiga" (vidjeti: **Bošković-Stulli** 1978: 296). Ipak, za svoga života **Vraz** je objavio samo jednu zbirku narodnih (slovenskih) pjesama "Narodne pjesni ilirske koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske" (1839.). Veći dio **Vrazove** usmenoknjiževne ostavštine objavio je Karel **Štrekelj** u ediciji *Slovenske narodne pesmi* (1895. – 1908.).

⁵⁴ Etnološko-folklorističke teme zastupljene su u slijedećim pitanjima (usp.: **Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (1851.), god. 1/1, str. 241-243. (pitanja 1-26)**: "Koji su kod vas običaji pučki kod *poroda, krštenja, ženitbe, kumovanja, smrti i pogreba?* koji nadalje kod *koledovanja* oko nove godine, kod svetkovanja *uskrsa* (vuzma), kod *ladovanja* na Jurjevo, kod sborovah na duhovov i brašančevo, kod *kresa* na Ivanje? Što radi puk na *dušni dan*, na *božić* i na *badnjak*? Koje se pjesme pjevaju tom prilikom? (br. 18); "Šta kod vas pripovieda puk o *vilah, vješticach, coprnicah, viškah, bahornicah, viščaeh, krstnicah, coprnjacih, vilenjacih, vračarih i vračaricah...*" (i drugim sličnim nadnaravnim bićima i pojavama, op. aut.) (br. 19); "Ima li u vas osobito koje mjesto, o kojem se pripovieda, da se tamo sastaju *vile* ili *věštice* (coprnicice), ili da tamo takove stanuju? Ima li gorah, šumah, špiljah i rudarskih jamah, gdje se po narodnom pripoviedanju zli dusi i mitologička bitja nalaze?" (br. 20); "Šta pripovieda puk u svojih bajkah ili pjesmah o mitologičkih pticah i zvěradi...Šta o *zori, suncu, mēsecu, zvězdah, o mladjaku (mlaju) i mladoj Nedělji?* Šta o *větrovih i oblacih, o gradu* (tuči) i o *gromu?* (br. 21); "kako zove kod vas puk pojedine *zvězde*, što mu je *mlěčni put* ili *nebeski pás?* Šta pripovieda o *vlastaricah* (Siebengestirn), o *koscih, o kolih, o kresanju zvězdah*, itd. (br. 22); "Kakove vrsti narodnih pjesamah pēva kod vas puk? Šta se pripovieda ili pēva o starih naših kraljevih, banovih, ili drugih vitezovih? Šta o bojevih i razbojih? (br. 23). Pitanja su ponovno objavljena 1863. godine (usp.: **Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (1863.), god. 6/2, str. 348-351. (pitanja 1-30)** te 1875. godine u znatno proširenoj verziji (usp.: **Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (1875.), god. 12/1, str. 166-171. (pitanja 1-50)**). Dvadeset novih pitanja odnosila su se upravo na etnološko-folkloristički korpus, a obuhvaćala su određene aspekte tradicijskih vjerovanja: o nastanku jezera i mora, o živoj i mrtvoj vodi (br. 27), o ognju (vatri) i ognjenim ljudima i bićima (br. 29), o svetim i vrazjim mjestima (br. 30, 31), o gatanju prilikom određenih gospodarskih običaja (br. 32), o vjerovanjima vezanim uz određene predmete ili prirodne pojave (br. 43, 44, 45) te pojedine narodne običaje: običaje u vrijeme suše kao što su svetkovanja Dodole, Prporuša,

Pučke pripovjesti, poslovice i pjesme zajedno s napěvi. o) Opise starinskih svečanosti, običajah, zabavah. p) Jugoslavensko bajoslovje (mythus) t. j. gatanje, vraćanje, vile, vęštice, vukodlake itd. r) Osobito postupanje naroda našega kod poljodělstva, rukotvorstva, ribarenja, lova, gospodarstva; jednom rećju na narodni život."⁵⁵ Ovaj segment sabiraćke djelatnosti zahtijevao je od suradnika da "pismeno i toćno" odgovaraju na pitanja te da u tom poslu surađuju s nositeljima tradicijskog znanja.⁵⁶ Osim zahtjeva za toćnosti zapisa Kukuljevićeva pitanja nisu sadržavala nikakve druge generićke upute. Odgovori na pitanja koja su obuhvaćala područje starinskog, pućkog, mitotvornog i životvornog postupanja kod jugoslavenskog naroda objavljuvana su u *Arkivu* od 1851. do 1875. godine te su se profilirala kao "zaokružena cjelina iz domene etnografije i folkloristike" (Borošak Marijanović 2007: 104).⁵⁷ Na temelju analize pristiglih odgovora objavljenih u *Arkivu* u navedenom razdoblju

---

Peperuge (br. 28) ili tijekom obrade polja (žetveni obićaji pod br. 33, 34, 35, 36, 37, 38 i razna vjerovanja vezana uz polja i njive pod br. 39, 40, 41, 42). Posljednje, pedeseto pitanje odnosilo se na obićaje prilikom gradnje nove kuće ili preseljenja: "Kakovi obićaji vladaju u vas pri gradjenju nove kuće? Što stavljaju pod temeljni kamen ili temeljno drvo? Ćim obićavaju resiti kuće, stanove, hljevi itd. i zašto to? Kakovi su obićaji kod preseljivanja iz jedne kuće u drugu? Nose li sa sobom staro ognjište ili peć, oganj? Zašto nose? Kako se zove onaj kut, (ugal, ćošak) u izbi koji stoji naprema peći? Što drže o pragu kućnom?"

⁵⁵ *Pravila društva za Jugoslavensku povestnicu i starine*. U: *APJ* 1851. (god. 1/1), str. 237–240.

⁵⁶ *Pravila društva za Jugoslavensku povestnicu i starine*. U: *APJ* 1851. (god. 1/1), str. 238.

⁵⁷ **Borošak Marijanović** je pitanja iz Kukuljevićeva kvestionara razvrstala u pet grupa: 1) pitanja s ciljem prikupljanja podataka o arheološkim lokalitetima iz prapovijesti, antike i srednjeg vijeka; 2) pitanja o profanim i sakralnim kulturno-povijesnim spomenicima i njihovim lokalitetima te predmetima umjetnićkog obrta; 3) pitanja o svim vrstama pisanih izvora; 4) pitanja o tradicijskoj kulturi; 5) pitanja koja se odnose na sakupljaće i popisivaće starina (usp.: **Borošak Marijanović** 2007). Iz grupe pitanja o tradicijskom kulturi koja obuhvaćaju samo lokalitete na prostoru današnje Hrvatske u *Arkivu* su zastupljeni odgovori sljedećih autora: ućitelja **Mijata Stojanovića** za područje Slavonije i Srijema (*APJ* 1851., 1/1 i *APJ* 1852., 2/2), **dr. Antuna Pavića** za područje Požeške županije (*APJ* 1852., 2/2), ućitelja **Josipa Lalića** za područje Slunjske pukovnije (*APJ* 1852., 2/2), **Ilije Okrugića** za područje Srijema - Hrtkovci (*APJ* 1854., 3/1), **Milana Bubanovića Dimitrijeva** za područje Križevaca (*APJ* 1857., 4/1), **Simeona Milinovića** za područje Dalmacije – Lovreć (*APJ* 1859., 5/1), **fra Petra Kadćića** za područje Makarskog kotara (*APJ* 1859., 5/1), **Đure Stjepana Deželića** za zagrebaćku okolicu (Ivanić Grad, Kloštar Ivanić) (*APJ* 1863., 6/2), **Blaža Lorkovića** za područje karlovaćke okolice (*APJ* 1863., 6/2), gimn. **prof. Matije Valjaveca** za varaždinsku okolicu (*APJ* 1863., 6/2), bogoslova **Blagoja Modrošića** za područje Lonjskog polja (*APJ* 1863., 6/2), župnika **Mihovila Kombola** za područje Vinodola i otoka Krka (*APJ* 1863., 6/2), **Tadije Smićiklase** u ime sjemeništaraca Križevaćke grkokatolićke biskupije za područje Žumberka (*APJ* 1863., 6/2), **Janislava Kr. Šverljuge** za Hrvatsko primorje (*APJ* 1872., 11/1), **dr. A. Praunspgerera** za Samobor (*APJ* 1872., 11/1), **Janka Borovećkog** za Žumberak (*APJ* 1872., 11/1), **Mije Pivćevića** za Poljica pokraj Gata (*APJ* 1872., 11/1), bogoslova **Josipa Mamuzića** za Suboticu i Baćku (uz bunjevaćke obićaje i

moгуće je zaključiti kako je Kukuljevićev kvestionar⁵⁸ znatno potaknuo skupljačke aktivnosti vezane uz područje hrvatske tradicijske kulture, narodnog života i običaja posebice nakon 1860-e godine, kada su se u rad Društva počele uključivati nove generacije mladih intelektualaca-istraživača. Uz to, Ivan Kukuljević je bio aktivan istraživač koji je "širio mrežu suradnika" (Jurić i Vranešević 2012: 24) te svojim skupljačkim i istraživačkim zanosom profilirao novo zanimanje iz različitih disciplinarnih područja.⁵⁹

Franjo Rački je u svome nacrtu hrvatske historiografije⁶⁰ naveo kako je upravo *Društvo za Jugoslavensku povestnicu i starine* u razdoblju prije osnutka Akademije bilo glavno i jedino "gojilište domaće historiografije" te taj period od 1850. do 1867. godine naziva prijelaznim (Rački 1886: 287). Njegova klasifikacija domaće historiografije započinje ilirskim razdobljem (1835. – 1850.) koje je povijesnoj znanosti namijenilo prvenstveno odgojnu zadaću: "kojimi se uči poznavati narod, zemlju, zavičaj" (...) "razviti mu narodnu prošlost narodnim jezikom" (Rački 1886: 249). Rački navodi kako je već Ljudevit Gaj 1834. godine u svoj program uvrstio i obrađivanje hrvatske historiografije te svih njenih grana uključujući i "tradicionalnu literaturu" (Rački 1886: 248). Ilirska historiografija je, naime, kroz kraće priloge u kojima su objavljivani "živi spomenici" (hrvatske narodne pjesme, pripovijetke, predaje, običaji, vjerovanja) putem književnih časopisa *Danice* i *Kola* prikupljala i izdavala "gradju za poviest tradicionalne literature i za dublje poznavanje pučkih umotvorina i pučkoga obiteljskoga i skromnoga života" (Rački 1886: 252). Interes za sličnu tematiku pokazuju i ilirski patrioti u Istri (Jakov Volčić) i Slavoniji (Luka Ilić⁶¹) te u

---

svetkovine) (*APJ* 1872., 11/1), **Jose Antončića** za Modruš i područje Josipdola (*APJ* 1872., 11/1) i činovnika **Antuna Mihokovića** za kotar Čabar u Gorskom Kotaru (*APJ* 1872., 11/1).

⁵⁸ Pojam Kukuljevićev kvestionar nije sinonim za Kukuljevićeve ankete koje se odnose na tiskani predložak u obliku tabela za prikupljanje statističkih, demografskih i topografskih podataka župa i parohija s ciljem modernizacije upravljanja na području Hrvatske i Slavonije od strane državne uprave. Banska vlada je 1850. godine imenovala članove odbora (Mijat **Sabljar**, Ivan **Kukuljević**, Vjekoslav **Babukić** i Dragutin **Rakovec**) kojima je povjerila zadatak izrade tih anketa. Te se ankete pod nazivom "Kukuljevićevi upitnici" tj. "Upitnici Društva za povjestnicu jugoslavensku" čuvaju u dokumentarnoj zbirci Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu.

⁵⁹ Na području etnologije i folkloristike istaknuli su se Luka **Ilić Oriovčanin** i Mijat **Stojanović** (za Slavoniju), na području arheologije Šime **Ljubić** (za područje Dalmacije), za muzejsku djelatnost Mijat **Sabljar**.

⁶⁰ Vidjeti: "Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885. (Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. prosinca 1885." U: *Rad JAZU* 80/1886: 246–313).

⁶¹ **Luka Ilić Oriovčanin** (Oriovac 1817. – Novska 1872.) završio je filozofsko-teološki fakultet u Zagrebu, a 1843. godine zaređen je za svećenika. Uz svećenički poziv koji je obavljao u slavonskim župama bavio se poviješću, etnografijom, arheologijom i numizmatikom. Njegovi "Slavonski narodni običaji" objavljeni su 1846. godine u Zagrebu. U *Predgovoru* iznosi podatke o sakupljačkom radu i njegovoj svrsi: "Punih sam se šest

Dalmaciji i Dubrovniku gdje se "život seljački, to obilato vrelo za poznavanje običaja, proučava, izpituje i na vidik iznosi" (Rački 1886: 261). U Dalmaciji se za narodne pjesme i ostale *narodne umotvorine* zanimaju Nikola Tommaseo, Ferdinand de Pellegrini, dr. Francesco Carrara, Šime Ljubić, Antun Kaznačić⁶², a interes za život i običaje dalmatinskih seljaka pokazuju Carrara⁶³, Ljubić⁶⁴, Grubišić⁶⁵ i drugi objavljujući svoje priloge u novinama i časopisima (*Osservatore dalmato, Dalmazia, Zora dalmatinska, Gazzeta di Zara*). Imajući u vidu razdiobu hrvatske historiografije Franje Račkoga te pregled skupljačke aktivnosti od Vrhovčeva *Poziva* 1813. godine do osnutka Kukuljevićeva *Društva za Jugoslavensku povjestnicu i starine* 1850. godine nameće se zaključak kako je u prvoj polovini 19. stoljeća postojalo zanimanje za istraživanje tradicijske kulture Hrvata, posebice folklornog stvaralaštva, ali je taj interes više bio u okvirima kulturne nego znanstvene djelatnosti. Stoga o razdoblju do 1850. godine možemo govoriti kao o predinstitucionalnom periodu prikupljanja, proučavanja i objavljivanja etnološke i folklorističke građe u kojemu su Vrhovčeva okružnica te ilirske književne publikacije (*Danica, Kolo*) i njihovi urednici (Gaj, Vraz, Vukotinović, Rakovac) odigrali značajnu ulogu u stvaranju i širenju mreže suradnika. Naime, ilirski su se preporoditelji Ljudevit Gaj, Stanko Vraz i Ivan Kukuljević Sakcinski svojim političkim i književnim djelovanjem istakli kao značajni predstavnici hrvatskog kulturnog i društvenopolitičkog života druge trećine 19. stoljeća, a kako su imali visoko izraženu svijest o potrebi i važnosti skupljanja, proučavanja i objavljivanja usmenoknjiževnih i drugih zapisa iz područja narodnoga stvaralaštva, kroz pitanja i upitnice poticali su druge na prikupljanje istovremeno se i sami angažirajući u tome poslu.

Ivan Kukuljević je, prema Račkome, "prvi poslije god. 1835. hrvatsku historiografiju prenio na naučnu podlogu, iznoseći na svjetlo povjestne spomenike i osnivajući povjestna

---

godinah bavio sa kupljenjem narodnih pjesama i običajah." i "U koliko su mi dakle moje slabe sile dopustile, tèsrio sam se, da slavonske običaje točnie i obširnje popišem, i ono, što su něki spisatelji za Slavonce zlo kazali, popravim" (**Ilić Oriovčanin** 1846: 17–18). Luka Ilić je bio aktivan i angažiran član Kukuljevićeva *Društva za povjestnicu jugoslavensku*

⁶² J. A. **Kaznačić**: "O narodniem pjesmama jugoslavenskiem" (Dubrovnik, 1851.).

⁶³ Dr. Ivan **Carrara** u svojem odgovoru objavljenom u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku* upozorava na pojedine članke svoje knjige *Dalmatia descritta* u kojima opisuje narodne običaje i vjerovanja u Dalmaciji te upućuje na daljnje čitanje radova o "običajima dalmatinskiem" o kojima su pisali njegovi prethodnici i suvremenici: "svetjenik **Fortis, Lovrić, kneginja Rosenberg, Marko Kazotić i svetjenik Ljubić**" (*APJ* 1852., 2/2, str. 335).

⁶⁴ Šime **Ljubić**: "Običaji kod Morlakah u Dalmaciji" (Zadar, 1846.).

⁶⁵ **Grubišić**: "Lettere di famiglia" (Trieste, 1851.).

istraživanja na izvorih" (Rački 1886: 271-4) uključivši i "život pučki" (Rački 1886: 268) koji se počinje formirati kao "pomoćna grana historije" (Rački 1886: 299). Za razliku od preporodnih tekstova u kojima se tradicijska kultura i stvaralaštvo obrađuju u književnom diskursu, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* iste teme, kao znanstveni časopis, interpretira u povijesnom diskursu. Pri tome koristi koncept *sabiranja* kao temeljnu paradigmu na kojoj organizira čitavu historiografsku aktivnost.⁶⁶

1.5. "Muški" i/ili "ženski" princip *sabiranja*

Tvrđnju o nevidljivosti i podzastupljenosti žena u okviru muzejskog sabiranja u prošlosti te u suvremenoj muzejskoj praksi iznijela je Žarka Vujić podsjećajući na izjave kako je svijet kolekcionara zapravo svijet muškaraca (usp. Vujić 2001, 2003). Rezultati autoričinog istraživanja potvrdili su ovu izjavu uz poraznu činjenicu da se u cijeloj (svjetskoj) povijesti muzejskog sabiranja može izdvojiti i opisati svega nekoliko ženskih sabirateljskih inicijativa te da se na listi žena-sabirača u Hrvatskoj nalazi samo nekoliko imena i to "sa znakom upitnika i zahtjevom za dodatnom provjerom" (*ibid.* 2001: 6). Iako, tvrdi dalje autorica, dijakroniju "žena sabirateljica" među "povijesnim zbirkotvornim pojavama" na području Hrvatske nije moguće uspostaviti, nema sumnje da su žene tijekom povijesti imale veliku ulogu u pohrani i čuvanju obiteljskog nasljeđa (*ibid.* 2001: 8).

Polazeći od činjenice da je široj javnosti (naročito muzejskoj profesiji) poznat mali broj žena kolekcionara te da njihove zbirke nemaju onaj status koji "uživaju" muški kolekcionari, Susan Pearce je istražujući muzejsku praksu zapadnoeuropskog kulturnog kruga pokušala dati odgovore na slijedeća pitanja: Tko više *sabire* – muškarci ili žene? Što i kako skupljaju muškarci odnosno žene? Kako to utječe na sociokulturnu praksu prikupljanja u kontekstu nasljeđa europskog kulturnog areala?⁶⁷ Pearce je na temelju novijih istraživanja fenomena *sabiranja* iznijela tezu da je prikupljanje umjetničkih i drugih predmeta tijekom protekle dvije stotine godina aktivnost u kojoj su podjednako bili zastupljeni i žene i muškarci. Razlozi zbog kojih su žene kolekcionarke u ovoj dionici povijesti "nevidljive", a njihove zbirke nezabilježene kao specifična sociokulturna praksa autorica vidi u činjenici da

---

⁶⁶ O *sabiranju* kao metodi rada i djelatnosti Kukuljevićeva Društva piše Ivana Mance (2012.) u poglavlju "Koncept sabiranja kao osnovni program Društva" (str. 79–82.).

⁶⁷ Vidjeti: Pearce, Susan, pogl. "Engendering collections" (1995: 197–222).

još nisu prikupljeni i dovoljno istraženi svi dostupni arhivski izvori te da postoji razlika između muške i ženske prakse *sabiranja*. Muzejska statistika je pokazala kako muškarci najviše prikupljaju razno oruđe, oružje i vojnu opremu, novčiće, satove, marke, (prirodo)znanstveni materijal i druge predmete vezane uz djetinjstvo, sport ili zanimanje dok žene prikupljaju razne dekorativne predmete ili predmete vezane uz kućnu upotrebu.⁶⁸ Način na koji prikupljaju muškarci vezan je uz njihovo javno djelovanje, a karakteristike koje Susan Pearce pripisuje tom "muškom" principu prikupljanja i prikupljenim zbirkama su: važnost, značaj, posebnost, aktivnost, nametljivost.⁶⁹ "Ženski" princip prikupljanja je "kućevniji" (*house-hold mode*), odvija se u privatnom prostoru "ženske sobe", a karakteristike koje obilježavaju takav tip prikupljanja i zbirke oblikovane u tom procesu su skrovitost, introvertiranost i nenametljivost (Pearce 1995: 215). Susan Perace je kroz ove usporedne primjere pokušala pokazati kako se "muške" i "ženske" skupljačke prakse razlikuju te kako su odraz specifičnog ženskog odnosno muškog identiteta.

Uz pretpostavku da su spol odnosno rod jedan od načina na koji pojedinci konstruiraju svoje osobne identitete, Russell W. Belk i Melanie Wallendorf tvrde da se, uz pojedine kontradikcije unutar skupljačkog habitusa, i samim zbirkama kao i načinu njihove upotrebe mogu pripisati rodna svojstva.⁷⁰ Uspoređujući muzeje čiji su utemeljitelji (i skupljači) osobe različitog spola, ovi autori za opis muzejskih zbirki koriste se suprotstavljenim kategorijam. Tako, primjerice, za opis zbirke koju je prikupila žena koriste se kategorije *maleno, slabo, kaotično, privatno, prirodno, umjetničko, zaigrano, nesvjesno*, dok s druge strane muškarcu skupljaču i njegovoj zbirci pripisuju kategorije *veliko, snažno, uredno, javno, umjetno, znanstveno, ozbiljno, svjesno*.⁷¹ Belk i Wallendorf na kraju zaključuju kako je *sabiranje* kompleksna aktivnost koja sadrži androgina obilježja ukoliko se ona promatra kroz dvije zasebne dionice: dionicu prikupljanja predmeta zbirke ("muški" princip) i dionicu čuvanja i zaštite predmeta zbirke ("ženski" princip) (Belk Walendorf 1994: 251).

Polazeći od pojma *sabiranja* kao specifične društvene aktivnosti koja je prethodila osnivanju prvih kulturnih i znanstvenih institucija te kulturnih društava u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća kao i utvrđene činjenice o *sabiranju* kao metodi koja je prethodila razvoju i uspostavi pojedinih historiografskih znanosti posebice etnologije i folkloristike kao znanstvenih disciplina, ova će se kompleksna djelatnost razmatrati dalje u kontekstu

---

⁶⁸ Prema: **Belk; Wallendorf** (1994: 242–3).

⁶⁹ Usp.: **Pearce** (1995: 214).

⁷⁰ Usp.: **Belk; Wallendorf** (1994: 241).

⁷¹ Usp.: *Ibid.*: 245.

prikupljanja, zapisivanja i dokumentiranja etnološke i folklorističke građe u okviru institucija kojima je ta građa povjerena na pohranu i zaštitu kao i s obzirom na činjenicu (i problem) nejednake zastupljenosti i vidljivosti spolova u hrvatskoj kulturi i društvu u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća.

2. POLOŽAJ I ULOGA ŽENA U HRVATSKOJ KULTURI I DRUŠTVU U DRUGOJ POLOVICI 19. I PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

Nije ženi dano učenjačkom slavom sjati!

Josip Gall 1881: 7

Istraživanje žena i ženske povijesti unutar akademskih okvira kulturne (muške) povijesti je zanemarena tema. Povjesničarka Andrea Feldman smatra kako se prvenstveno radi o manjku interesa za privatnu sferu te nedovoljnom razumijevanju i interpretiranju svakodnevice u kontekstu javnog društvenog i kulturnog života. Feldman stoga u predgovoru knjige *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* poziva na interdisciplinarni istraživački i studijski pristup rodnoj tematici s napomenom o nužnom (i osviještenom) povratku znanstvenika i istraživača u javne i privatne arhive te upućuje na korisnu sistematizaciju ženske povijesti koju je predstavila američka povjesničarka Gerda Lerner (Feldman 2004a). Svrha prve, kompenzacijske povijesti žena, jest identifikacija i stavljanje u središte istraživanja onih žena koje su ostale zapamćene kao "subjekti priča" i "agenti promjene" (*ibid.*: 10). Druga, kontribucijska faza, preispituje i interpretira pojedinačno ili zajedničko djelovanje žena i njihovu ulogu u formiranju nacionalnih pokreta i ideologija tijekom prošlosti uključujući i analizu onih institucija društva koje "uzimaju u obzir specifičnost rodni karakteristika" (*ibid.*: 11). U ovoj se fazi detektiraju (feminističke) akcije ženskih društava, organizacija i pokreta. Treća, holistička ili totalna povijest žena podrazumijeva istraživanje roda kao jedne od kategorija povijesne analize, a cilj joj je reinterpretacija povijesti na temelju novih spoznaja.

Svrha ovog poglavlja jest da se na temelju primjene prve dvije faze navedene sistematizacije istraži položaj i uloga žena u hrvatskoj kulturi i društvu u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća s posebnim osvrtom na obrazovani stalež žena-učiteljica koje su djelovale u okviru kulturnih, obrazovnih i znanstvenih institucija toga vremena. Učiteljskom krugu pripadala je i većina suradnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Matice hrvatske koje su se odazvale javnim pozivima za prikupljanje etnološke i folklorističke građe s ciljem proučavanja i objavljivanja u Akademijinim i Matičinim izdanjima. Stoga je identificiranje i isticanje ovih žena (učiteljica i spisateljica) kao i polupismenih žena-pučanki oskudne naobrazbe koje su ipak ostavile pisani trag u svojoj sredini preliminarna faza

istraživanja etnografsko-folklorističkog ženskog spisateljskog korpusa unutar nacionalnog okvira druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća.

2.1. (Ne)vidljivost žena u hrvatskoj kulturi i društvu 19. stoljeća

Tradicionalna znanstvena historiografija 19. stoljeća prvenstveno se bavila političkom, a tek povremeno gospodarskom ili socijalnom povijesti.⁷² Budući da je javna sfera bila rezervirana isključivo za muškarce i njihovo djelovanje u tom su razdoblju nacionalne povijesti žene ostale "nevidljive".⁷³ Detektiranje žena na internacionalnoj razini, smatra povjesničarka Mirjana Gross, omogućena je tek u narednom stoljeću širenjem socijalne i antropološke povijesti.⁷⁴ Ta su se povijesna istraživanja bavila "svakodnevicom" i "drugima" – marginalnim grupama, etničkim manjinama odnosno svim onim društvenim strukturama, grupama ili pojedincima koji do tada nisu smatrani relevantnim za znanstvena istraživanja. Etabliranje *historije žena* u smislu "nove subdiscipline historijske znanosti" odvijalo se od 60-ih godina 20. stoljeća do danas kao posljedica djelovanja feminističkog pokreta i feminističke kritike, a institucionalizirala se kao feministička historiografija prvenstveno u Americi, a zatim i u zapadnoj Europi (Gross 1993: 56). Gross zaključuje kako je "feministička kritika posljednjih dvadesetak godina uspješno obavljala svoju zadaću da učini žene vidljivima u povijesti" (Gross 1993: 57).⁷⁵

---

⁷² Usp.: **Feldman** 2004a: 9–10.

⁷³ Usp: **Gross** 1993: 56–7.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ U već navedenom zborniku Andrea **Feldman** upozorava na problem segregacije ženske povijesti te se zalaže za njezinu reintegraciju u tzv. opću povijest kroz primjenu interdisciplinarnog istraživačkog pristupa. Rezultati ovakvog pristupa istraživanju ženske povijesti objavljeni su u časopisu *Otium* 7–8, 1999. – 2000. (u bloku *Povijest žena* uz Andreu Feldman pišu: Nives **Rumenjak**, *Povijest žena u hrvatskoj historiografiji*; Slavica **Stojan**, *Ženomrstvo i obrana žene u Dubrovniku*; Vlatka **Filipčić-Maligec**, *Žensko lice preporoda*; Dubravka **Peić Čaldarević**, *Ženska posla između obitelji i profesije* i dr.) te u knjizi *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, 2004. (prilozi Branke **Boban**, 'Materinsko carstvo' - zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu, Suzane **Leček**, 'Ženske su sve radile' - seljačka žena između tradicije i modernizacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata, Danja **Šilović-Karić**, *Domaće ognjište - prvi ženski list u Hrvatskoj* i dr.).

Uloga žena u hrvatskom kulturnom i društvenom životu bila je sve do početka 19. stoljeća gotovo zanemariva. Ona se uglavnom svodila na ulogu mecena ili organizatorica salonskih okupljanja, a tek s nastupom ilirskog preporoda žene postaju "vidljive" u javnim kulturno-društvenim zbivanjima posebice u književnom životu.⁷⁶ S mobilizacijom žena započeli su preporoditelji okupljeni oko Ljudevita Gaja. Ta je intelektualna elita inicirala osnivanje i djelovanje prosvjetnih i kulturnih društava te je pokrenula književnu produkciju kako bi suzbila "odnarođivanje" Hrvata odnosno poticala čitanje, pisanje i razgovor na narodnom jeziku. U okviru tih nastojanja istaknuti ilirac grof Janko Drašković održao je 1838. godine u Zagrebu "prvi predtečni občinski sabor".⁷⁷ Grof Drašković je naglasio dva razloga saborskog okupljanja: prvi razlog bio je osigurati slogu, a drugi "korist domovini doprinesti" (*ibid.*). U njegovom nadahnutom govoru sublimirana su osnovna nastojanja iliraca:

".korist najmre preslatkoga našega naroda i domovine privesti nam moguće bude, ako se naš jezik temeljito i sveršeno naučimo; ako marljivo domaće i inostrane pisce čitajući i prijaznivo se razgovarajući s našim se narodom i njegovimi običaji i navadami bolje upoznamo, i kao duhom njegovim opojimo; ter tako š njime bližje poznani, za njega krepčie zauzmemo i koristnimi se nauci ukrasimo. Ako zatim koristne knjige drugih izobraženih naróдах ili u naš jezik prevedemo, ili sami takove osnujemo; ako tergovačku i poljodělsku verst izbistrimo, najviše pako, ako priměрно odhranjenje naroda našega, i pridobavljanje većjega imetka njemu pripravimo: - ova sva govorenjem, pisanjem i izgledom svaki u svojem okolišu ploditi i korist stalnu pripraviti može".

Grof Janko Drašković 1838.

Iste godine, grof Drašković se obratio ženama u knjižici *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes*.⁷⁸ Jakša Ravlić u predgovoru knjizi *Hrvatski narodni preporod I; Ilirska knjiga* navodi kako je "ova *Riječ dražesnim ilirskim kćerima* potakla (...) mnoge žene da pripaze na hrvatski jezik" (Ravlić 1965: 37) te kako je o uspjehu same knjižice posvjedočio i Ivan Kukuljević: "Iza one poslanice na kćeri ilirske pretvorila se čarobno sva ćud i narav naših svjesnih žena; one koje bijahu već napola ponijemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski,

---

⁷⁶ Usp.: Košutić-Brozović 2001: 105.

⁷⁷ *Pervi predtečni občinski sabor* održan je 14. srpnja 1838. godine u kući grofa Aleksandra Draškovića. Govor grofa **Janka Draškovića** zapisan je u *Protokolu čitaonice ilirske zagrebačke počet god. 1838.* (Izvor: HR HDA 1567 / Zapisnici sjednica Ilirske čitaonice 1838. – 1845.).

⁷⁸ Originalno djelo upućeno ženskim recipijentima pisano je na njemačkom jeziku, a preveo ga je puno godina kasnije Ante **Stamać** (usp.: Drašković, Janko. 2007. *Riječ veledušnim kćerima Ilirije o starijoj povijesti i o najnovijem preporodu književnosti njihove domovine.* Kolo 17/3, str. 14–45).

poprimiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu se hrvatski, a neke pokušашe dapače i obogaćivati književnost hrvatsku" (Ravlić 1965: 37). Sudjelovanje žena u kulturnom-književnom i društvenom životu 19. stoljeća odvijalo se paralelno na nekoliko razina i to upravo na onim područjima koja je grof Drašković istakao u svome programatskom govoru: uspostava i razvoj hrvatskog jezika, poticanje kulture čitanja i pisanja na hrvatskom jeziku, upoznavanje i proučavanje narodnog života i običaja kao i tradicijskih oblika (duhovnog) stvaralaštva, zatim kulturni, znanstveni i gospodarski napredak te odgoj u narodnome duhu.

Prva razina afirmacije žena u hrvatskoj kulturi i društvu u 19. stoljeću odvijala se u skladu sa ženskim tradicionalnim rodnim ulogama žene-majke i žene-odgojiteljice.⁷⁹ Ženama je ta uloga dodijeljena s pretpostavkom da će one kroz odgoj djece uspostaviti temelje za kvalitetnu nadogradnju hrvatskog identiteta kod budućih naraštaja. Rezultat ovih poticaja je okupljanje žena i osnivanje raznih dobrotvornih "gospojinskih" društava koja su djelovala u okrilju salona istaknutih obitelji s osnovnim ciljem buđenja narodne svijesti u žena te brige i odgoja djece u nacionalnom duhu. Prvo takvo *Domородno gospojinsko društvo za odgoj sitne djece u narodnom jeziku i domородnom duhu* utemeljila je 1842. godine Ivana pl. Čačković Vrhovinski zajedno sa sestrama Dragojlom i Paulom Krizmanić kao odgovor na Draškovićev poziv upućen *ponijemčenim kćerima ilirskim*.⁸⁰ Iako je društvo bilo neformalno, formalan okvir društva predstavljali su salon plemenite obitelji Čačković u Olimju te kuća opata Ivana Krizmanića u Mariji Bistrici gdje su boravile sestre Krizmanić. Upravo u toj privatno-javnoj sferi salona koju su same etablirale, pripadnice elitnog i građanskog društva imale su centralnu i važnu ulogu. Iako su i dalje funkcionirale prvenstveno kao kćeri, sestre, supruge i majke, dobile su mogućnost da participiraju i u društvenim obavezama koje su ih postupno udaljavale od stereotipnih rodnih uloga. U tom društvu *domorotkinja* naročito su se istakle Josipa Vancaš (supruga dr. Alekse Vancaša), Julijana Gaj (majka Ljudevita Gaja), Paulina Krizmanić (supruga Ljudevita Gaja), Franjica Drašković (supruga grofa Janka Draškovića), Wilhelmina Oršić (supruga grofa Jurja Oršića) i Kornelija Kukuljević Sakcinski (supruga Ivana Kukuljevića Sakcinskog).⁸¹

Ovo nizanje ženskih imena u pandanu s njihovim istaknutim supružnicima zapravo pokazuje koliko je za afirmaciju žena u građanskom društvu 19. stoljeća bila važna potpora

---

⁷⁹ Obrazloženo prema tezi Josipe **Dragičević** (usp.: **Dragičević** 2012a: 220).

⁸⁰ Usp.: **Ravlić** 1963: 28.

⁸¹ O ovim "istaknutim" suprugama više piše Vlatka **Filipčić-Maligec** (usp.: "Žensko lice preporoda". *Otium* 7–8. (1999. – 2000.), str. 56–65.

muškaraca iz njihova neposrednog okruženja. Ženama koje se nisu realizirale kao supruge obično je bilo znatno teže prodrijeti u "mušku" sferu osim ukoliko nisu djelovale pod zaštitom mentora ili bile pod nekom drugom vrstom muškog patronata. Potrebno je još napomenuti kako su sva ženska društva osnovana diljem Hrvatske i Slavonije sve do kraja 19. stoljeća imala prvenstveno karitativno poslanje, a tek su se početkom 20. stoljeća počela baviti i kulturno-prosvjetnom programskom djelatnosti.⁸² Čini se, ipak, da su ova društva imala važnu ulogu u hrvatskom kulturnom životu tijekom druge polovice 19. stoljeća te da su u određenoj mjeri bila uključena u donošenje odluka od javnog značaja. O društvenoj inkluziji *gospojinskih* društava svjedoči zapisnik Kukuljevićeva *Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine*. Prema zapisniku ravnateljske sjednice *Društva* održane 18. travnja 1857. godine, namjesništvo je potaknulo pitanje stručnog uređenja i smještaja knjižnice *Društva*. S time u vezi formirano je jedno tijelo od predstavnika Narodnog muzeja, Narodnog doma, Društva dvorane, *Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine* te *Gospojinskih društava*.⁸³

Druga razina uključivanja žena odnosila se na to da se oblikuje žena-čitateljica čitanjem/usvajanjem tekstova na materinjem jeziku. Posljedično tome porasla je produkcija štiva namijenjena ženskoj čitalačkoj publici, a u širem kontekstu potaknuo se i razvoj domaće književnosti. U tome su razdoblju pokrenuti brojni književni časopisi (*Bosanski prijatelj, Bosiljak, Danicza horvatzka, slavonska y dalmatinska, Dragoljub, Hrvatska lipa, Književna zabava hrvatsko-srbska, Kolo, Vienac, Zora dalmatinska* i dr.) koji su otvorili novo područje afirmacije žena kroz ulogu žene-spisateljice. Hrvatska književna historiografija u razdoblju romantizma bilježi tek tri do četiri značajnije spisateljice: Dragojlu Jarnević⁸⁴, Jagodu Brlić⁸⁵,

---

⁸² Za vrijeme narodnog preporoda u Zagrebu osnovano je 13 društava s "dobrotvornom, čovjekoljubivom i društvenom svrhom" (**Benyovsky** 1998: 76). Prvo hrvatsko dobrotvorno društvo "Društvo čovječnosti" utemeljeno je 1846. godine u Zlataru, a među "utemeljiteljima, dobročiniteljima i članovima društva" bile su ugledne vlastelinke i nekoliko građanki (**Benyovsky** 1998: 78). Iako se najstarijim ženskim dobrotvornim društvom u Hrvatskoj i Slavoniji smatra "Varaždinska dobročinstva složnost" (osnovano 1828. godine u Varaždinu), prvo formalno "gospojinsko" društvo "Frauen – Verein" osnovano je 1855. godine uz pomoć nadbiskupa Jurja **Haulika**. Ovo dobrotvorno društvo vodile su grofice **Sofija Jelačić** i **Sidonija Rubido**, a osnovna svrha bila je pružanje pomoći kroz uzdržavanje i čuvanje siromašne djece predškolske dobi zaposlenih roditelja u za tu potrebu osnovanom zavodu - "pjestovalištu". Osim u Zagrebu, do kraja 19. stoljeća osnovana su "gospojinska" društva i u Osijeku, Slavanskom Brodu, Požegi, Vinkovcima, Karlovcu i Bjelovaru (usp.: **Benyovsky** 1998).

⁸³ Usp.: **Borošak** 2007: 87.

⁸⁴ **Dragojla Jarnević** (Karlovac 1812. – 1875.) djelovala je kao književnica i pedagoginja iako je završila samo pučku školu na njemačkom jeziku te je od 13. godine samouka. Živjela je samostalno od svojega rada kao

Anu Vidović⁸⁶ i Anu Vrdoljak⁸⁷. Ovim četirima *pjesmarkama domorotkama* "izgrađena profila i nedvojbene vrijednosti" posvetio je studiju Mirko Tomasović naglašavajući kako se njihovo zanemarivanje u našoj književnoj historiografiji može pripisati više suvremenim književnim kritičarima, a manje samim preporoditeljima.⁸⁸ Preostale, manje "vidljive" spisateljice preporodnog razdoblja spominju tek pojedine književnopovijesne studije i pregledi.⁸⁹ Nakon početnog stvaralačkog zanosa tijekom preporodnog razdoblja (prva pol. 19. st.) u razdoblju 50-ih te djelomično 60-ih godina smanjuje se ženska književna produkcija te

---

učiteljica, privatna odgojiteljica i krojačica, a na poticaj Ivana Trnskog i ostalih iliraca počinje pisati pjesme i pripovijetke koje objavljuje u preporodnom tisku i knjizi *Domorodne poviesti* (1843). Njezina autobiografska proza zapisana u dnevniku koji je vodila od 1833. do 1874. godine objavljena je djelomično 1958. godine (*Život jedne žene. Odabrane strane Dnevnika*, prir. Stanko Dvoržak. Zagreb) te u cijelosti tek 2000. godine (*Dnevnik Dragojle Jarnević*, prir. Irena Lukšić. Karlovac) (usp.: **Detoni Dujmić**, Dunja 2003).

⁸⁵ **Marija Agata - Jagoda Brlić** (Brod na Savi 1824. - Zagreb 1897.) pisala je ljubavne i domoljubne pjesme prigodničarskog karaktera koje je objavljivala u časopisima *Kolo* i *Vijenac*. Kako je bila sestra pjesnika, publicista i gramatičara Andrije Torkvata Brlića, supruga liječnika Ivana Amruša te majka hrvatskoga političara, zagrebačkoga gradonačelnika Milana Amruša često je se kvalificira kao povijesnu žensku osobu zapamćenu po rodbinskim vezama s "važnim muškarcima" (usp.: **Jakobović Fribec** 2007: 85). U tom je smislu i njeno pjesništvo u hrvatskoj književnoj historiografiji marginalizirano i još nedovoljno revalorizirano (usp.: **Brunčić** 2008).

⁸⁶ **Ana Vidović** (Šibenik, 1799. - 1879.) je dalmatinska "ilirka" pjesnikinja koja je osim na hrvatskom pisala i na talijanskom jeziku. Suprug Marko Antun Vidović bio je također pisac i prevoditelj, a oboje su prikupljali narodne pjesme. U tom je smislu značajno njihovo poznanstvo s književnikom Nicolom Tommaseom. Unatoč "začudo velikom opusu na oba jezika" kritika je njene spisateljske sposobnosti ocijenila kao "prijeporne" i "osrednje" (usp.: **Ferluga-Petronio** 1998).

⁸⁷ **Ana Vrdoljak** (Imotski, 1833. - 1869.) je pisala i od 1844. godine redovito objavljivala pjesme u časopisu *Zora Dalmatinska*. Iako je njen identitet osporavan (autorstvo pjesama pripisivalo se svećeniku Jeronimu Vrdoljaku Imočaninu) suvremena obrada njenog korpusa (*Pjesme Ane Vrdoljak Imotskinje*, 1993.) upućuje na "vrsno pjesmotvorstvo" i poznavanje uloge "ženskog pisanja u buđenju narodne svijesti" (**Detoni-Dujmić** 1998: 14).

⁸⁸ Usp. **Tomasović** 2011: 40.

⁸⁹ Ostala ženska imena koja su zabilježena u preporodnoj časopisnoj produkciji često ostaju anonimna ili skrivena pod pseudonimima, a potpisuju pjesme (**Jela Horvaticza**, **Julijana Gaj**, **Dragojla Vočinčićeva**, **Sofija Rušnov**), stihovane pozive ilirkama (**Marija Martinić**), domoljubne pozdrave (**Krunoslava Horvat**) ili kraće povijesne ili prozne forme (**Ljuboslava Bedeković**) (usp.: **Detoni-Dujmić** 1998: 11-19). Mirisa **Katić** analizirala je podatke o ženama autoricama literarnih i drugih priloga koje se spominju u zadarskom tisku tijekom 19. stoljeća, posebice u preporodnom časopisu *Zora Dalmatinska* (1844. - 1849.) u kojem uz **Anu Vidović** i **Anu Vrdoljak** objavljuju i druge *domorotke* poput slavonske Milice Herites iz Vinkovaca te drugih neimenovanih žena (usp.: **Katić** 2011: 13).

je zabilježeno svega nekoliko ženskih imena čiji književni rad još nije do kraja znanstveno revaloriziran. Toj stagnaciji doprinijelo je politički osjetljivo i represivno razdoblje apsolutizma kada su na ženskoj književnoj sceni prisutne jedino Dragojla Jarnević i Ljubica Mařik.⁹⁰ Tek će tijekom posljednja dva desetljeća 19. stoljeća zahvaljujući Mažuranićevoj reformi hrvatskog školstva stasati nova generacija obrazovanih i darovitih žena odgajanih na literaturi Augusta Šenoa, Eugena Kumičića, Ante Kovačića i drugih književnika iz razdoblja hrvatskog realizma. Ove žene-učiteljice koje Dunja Detoni-Dujmić naziva "modernim ženama" nerijetko su osim dobre naobrazbe i širokog aspekta interesa posjedovale i talent za književno stvaranje koji su realizirale "satirujući se između književnosti i pedagogije, estetike i prakse, razapete između službovanja, školskih zadaćnica i osobnog stvaralačkog nagnuća" (Detoni-Dujmić 1998: 22).

Osnovana na prijedlog grofa Janka Draškovića – prvog Matičinog predsjednika, a ujedno i tvorca poslanice *ilirskim kćerima*, Matica ilirska je kao najstarija hrvatska kulturna institucija otvorila put većem sudjelovanju žena u javnom životu. U tome je kontekstu zanimljiv Smičiklasov osvrt na jednu žensku inicijativu: "nova misao dobra i plodonosna skoči u pomoć neplodnom odboru Matice od jedne žene" (Smičiklas 1892: 36). Ova je žena, Jelisava Prasnička, pod okriljem Matice ilirske 1859. godine pokrenula ideju o osnutku *Društva za pučku knjigu*. Svoju nakanu o potrebi da se osnuje takvo društvo koje će prikupljati novčane priloge kako bi objavljivalo i besplatno distribuiralo knjige za poduku "puka" objavila je u članku "Glas jedne domorotkinje".⁹¹ Na temelju prikupljenih sredstava Matica je osnovala zakladu za izdavanje pučkih knjiga odnosno preuzela sve poslove novoosnovanog društva objavivši nekoliko poučnih knjižica. Nakon što je reformirana Matica 1874. godine odredila nove smjernice u svome radu, ulogu izdavanja knjiga za puk preuzelo je društvo sv. Jerolima čijom se začetnicom smatra upravo Prasnička.

---

⁹⁰ Recentno znanstveno istraživanje ženske književne produkcije 19. stoljeća na temelju komparativne i analitičke obrade te sinteze dosadašnjih spoznaja provodi Josipa **Dragičević** (Odsjek za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Zagreb) u okviru svoje doktorske disertacije pod nazivom *Hrvatske književnice 19. stoljeća i njihova recepcija u hrvatskoj književnoj historiografiji* (mentor prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu). Značajan doprinos ovoj temi dala je Vesna **Vlašić** koja je u svojoj disertaciji obradila slavonsku dionicu hrvatskog ženskog pisma kraja 19. i početka 20. stoljeća (*Panoramski pregled slavonskog ženskog pisma 19. i prve polovice 20. stoljeća*, mentorica prof. dr. sc. Helena **Sablić Tomić**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku).

⁹¹ *Narodne novine* br. 269 (od 24. studenog 1859.).

Kako je reformirana *Matica* (nakon 1874. godine) uz stalni porast svojih članova, povjerenika, raznih dobrotvora i darovatelja bilježila i sve veći broj "književnih radnika" – pisaca, literarna scena postupno se otvara i ženama autoricama. Među prvim zabilježenim autoricama je Marija Jambrišak čiju je knjigu "Život znamenitih žena" *Matica* hrvatska nagradila 1885. godine sa 150 forinti iz Zaklade grofa Ivana Nepomuka Draškovića.⁹² Iz zapisnika također doznajemo kako je prof. Smičiklas dvije godine ranije referirao o ovom rukopisu učiteljice Jambrišak te je zaključio kako rukopis nije za tiskanje "među 'Matičinih' spisi" nakon čega je vraćen autorici.⁹³ Iz zapisnika nije moguće rekonstruirati razlog zbog kojeg rukopis nije prihvaćen za tisak, ali je sigurno da ta odbijenica nije pokolebala autoricu.⁹⁴ Dalje iz zapisnika saznajemo da je Hermina Tomić *Matici* poslala "igrokaz" *Zablude matere* i "veselu igru" *Kita cvieća*.⁹⁵ Profesor Šrepel je dao pozitivnu recenziju rukopisa te predložio da se oba objave u *Matičinoj* "Zabavnoj knjižnici" za 1890. godinu.⁹⁶ Već 1896. godine Hermina šalje novi rukopis – "igrokaz u tri čina" *Ljubav i sjaj*.⁹⁷ Profesor Šrepel je i ovaj ocijenio pozitivno te preporučio za tiskanje.⁹⁸ Za razliku od Hermine (supruge uglednog Josipa Eugena Tomića) čiji su igrokazi (anonimno!) izvedeni i na zagrebačkoj pozornici, "gospojica" Georgina Sobjeska je za svoju dramu *Posljedice strasti* dobila negativnu recenziju koju je također potpisao J. E. Tomić: "Drama ide za efektom, ali je površna, a poimence se vidi, da nema koncentracije ni prave karakteristike. Zato drži(m) da drama nije prikladna za *Maticu*".⁹⁹ *Matica* je sa sličnim objašnjenjima *odklonila* i *povratila* rukopise Jagode Truhelke¹⁰⁰, Adele Milčinović¹⁰¹ i Jelice Belović-Bernadzikovske¹⁰².

Vijenac, časopis Matice hrvatske, od samog je početka afirmirao žene u hrvatskom

---

⁹² Izvor: HR HDA 1567 - V / ZS MH od 14. ožujka 1886.

⁹³ Izvor: HR HDA 1567 - V / ZS MH od 30. svibnja 1883.

⁹⁴ Rukopis je objavljen 1896. godine (usp.i: **Jambrišak** 1896).

⁹⁵ Izvor: HR HDA 1567 -VI / ZS MH od 31. listopada 1889.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Izvor: HR HDA 1567 - VI / ZS MH od 18. lipanj 1896.

⁹⁸ Izvor: HR HDA 1567 -VI / ZS MH od 21. lipanj 1896.

⁹⁹ Izvor: HR HDA 1567 -VI / ZS MH od 13. prosinac 1894.

¹⁰⁰ Izvor: HR HDA 1567 - VI / ZS MH od 27. listopad 1898.

¹⁰¹ Izvor: HR HDA 1567 - VII / ZS MH od 11. lipanj 1904.

¹⁰² Izvor: HR HDA 1567 - VII / ZS MH od 30. lipanj 1905.

kulturno-književnom i gospodarskom životu.¹⁰³ Uredništvo je organiziralo niz javnih predavanja za žene u svrhu njihova obrazovanja i poduke na području prirodnih i medicinskih znanosti (dr. Đuro Pilar, dr. Ivan Dežman), gospodarstva (Šime Mazzura-Marov) i književnosti (Armin Pavić, Vladimir Mažuranić, Franjo Ciraki). Predavanja su se održavala tijekom 1869., 1870. i 1871. godine u velikoj dvorani Narodnog Doma svakog petka u 18 sati, a redovito su objavljivana u stalnoj rubrici *Pouka* upućenoj *krasnom spolu*. Predavanja o gospodarstvu potakla su javnu raspravu o emancipaciji žena u privredi što se ujedno pokazalo kao treća važna razina uključivanja žena u društveni život. Šime Mazzura-Marov održao je niz predavanja o privrednoj snazi žena.¹⁰⁴ On tvrdi kako žene još nisu emancipirane jer ne raspolažu obiteljskim imetkom, nemaju pravo glasa i nemaju ekonomsku svrhu.¹⁰⁵ Razlog tomu vidi u egoizmu muškarca koji prijeći ženi da ostvari bilo koju drugu svrhu osim da bude "liepa, nježna, mila, duhovita" kako bi mu ugodila (Mazzura-Marov 1870: 191). Mazzura odgovorno tvrdi kako je privredna snaga žena jednaka privrednoj snazi muškaraca te da "realna sposobnost žena neodgovara njihovoj moći" (Mazzura-Marov 1870: 189). Žene bi, naime prema Mazzuri mogle "isto toliko zaraditi, zaslužiti iliti privrediti, koliko i muškarci - kad bi im muškarci d o p u s t i l i i kad bi one same h t j e l e" (*ibid.*). U tu svrhu apelira na sve muškarce da pomognu ženama: "pružite joj sistematičnu nauku, udešenu prema svrsi stanovite neke znanosti ili umjetnosti; pa će vam one dokazati, da je u njih onoliko umne moći koliko u muškaracih" (*ibid.*). Mazzura je na kraju svoga izlaganja naglasio kako pitanje emancipacije žena mora s filozofskog prijeći na ekonomsko polje jer tek kad žena bude ekonomski samostalna biti će i "filosofički" emancipirana (Mazzura-Marov 1870: 193). Gospodarsku emancipaciju žena zagovarao je i Ivan Perkovac¹⁰⁶, a njegova misao vodilja bila je: "Neka one samo ostanu krotke, čedne, nježne, nabožne, al' neka uz to nauče samostalno i

---

¹⁰³ Prvi broj časopisa *Vijenac* izlazi 1869. godine pod uredničkim vodstvom Đure **Deželića**. Drugo godište uređuje Ivan **Perkovac**, treće Ivan **Dežman**. Od 1873. godine u uredništvu su Andrija **Palmović**, Đuro **Arnold** i Rikard **Jorgovanić**, a od 1874. ga uređuje August **Šenoa**.

¹⁰⁴ **Šime Mazzura Marov** (Tisno na Murteru, 1840. - Zagreb, 1918) je hrvatski političar, publicist i odvjetnik. Pravo je studirao u Zagrebu i u Grazu gdje je 1871. doktorirao.

¹⁰⁵ Ova se njegova tvrdnja odnosi samo na žene građanskog staleža. Za žene *seljačkoga stališa* kaže kako su one i fizički i intelektualno sposobne obavljati svaki posao baš kao i muškarac osim dijela javnih poslova koji zahtijevaju "obćenje sa svietom": "ako dakle privredna snaga seljakinje zaostaje u poslovih, koji su izvan zadruge: u zadružnom redu njezina privredna snaga nadkrijuje ili bar dostiže snagu seljaka" (**Mazzura-Marov** 1870: 190).

¹⁰⁶ **Ivan Perkovac** (Brdovec, 1826. - Samobor, 1871.) napredni je hrvatski učitelj i pedagog. Djelovao je također i kao novinar, publicist, zastupnik u Hrvatskom saboru i tajnik Matice hrvatske.

poštenim načinom kruh služiti" (Perkovac 1869: 348). Perkovac je bio svjestan kako se uslijed ekonomskih i socijalnih promjena u okviru modernog građanskog društva mijenja i status žena, a muškarci (čak i intelektualci) su po tom pitanju još uvijek puni predrasuda.

Godine 1883. Matica hrvatska je nagradila, a potom i objavila knjigu Blaža Lorkovića¹⁰⁷ pod nazivom *Žena u kući i u društvu*. Djelomično se oslanjajući na rasprave njemačkog ekonomista i politologa dr. Lorenza Steina¹⁰⁸, Lorković je hrvatskoj javnosti pokušao obrazložiti koja je uloga i zadak žene u (kućnom) gospodarstvu i u društvu. Pri tome polazi od činjenice da žene više ne žele biti u sjeni svojih muževa nego se žele ravnopravno uključiti u privrednu sferu gdje se njihov rad ne mjeri "mjerilom pjesnika i trubadura" (Lorković 1883: 7). Lorković smatra da žene načelno ne bi trebale imati podređenu ulogu u usporedbi s muškarcima, ali smatra da u gospodarstvu postoji nužna i jasna podjela na muške i ženske poslove. Stoga proizvodnju dobara ubraja u "narodnu ekonomiju muške sile" dok su "trošnja, shvaćanje i razumijevanje njene sile" dio "narodne ekonomije žene" (Lorković 1883: 19). Lorković u knjizi govori o "gospodarskim kriepostima i manama" podučavajući žene štedljivosti, urednosti te svim ostalim vještinama o kojima bi kao "brižne gospodarice", "obzirne domaćice" i "požrtvovane majke" morale biti upućene (Lorković 1883: 165). Iako je žena sposobna obavljati sve poslove kao muškarac, ženski identitet Lorković prvenstveno povezuje s njenom ulogom supruge i majke. Žena kao supruga "popunjuje mužku individualnost" (Lorković 1883: 29). Žensko pravo zvanje je brak, a kada se žena "nebavi više svojim pravim, specifičnim zvanjem (...) nije ona više ženom" (Lorković 1883: 31). Iako je Lorković izjavio da "emancipacijom prestaje biti žena ženom" među prvima je potaknuo raspravu o ženskom pitanju u hrvatskoj javnosti posebice što se tiče izjednačavanja uvjeta za afirmaciju i zapošljavanje žena na području privrednih i gospodarskih djelatnosti.

Na ovom području naročito su se istakle dvije žene – Jelisava Prasnička i Marija Fabković.¹⁰⁹ Učiteljica Marija Fabković je putem tiska pozivala žene da se organiziraju u ženske gospodarske zadruge po uzoru na žensko češko privredno društvo osnovano 1870.

---

¹⁰⁷ **Blaž Lorković** (Novigrad na Dobri, 1839. - Zagreb, 1892.) hrvatski pravnik, istaknuti ekonomist i popularizator ekonomskih znanosti. Profesor političke ekonomije i financijskih znanosti na Pravoslavnoj akademiji i Pravnom fakultetu gdje je obnašao funkciju dekana (1876. - 1877. i 1885. - 1886.). Bio je rektor Sveučilišta u Zagrebu (1883. - 1884.) te član JAZU.

¹⁰⁸ **Blaž Lorković** u predgovoru svoje knjige navodi Steinova djela "Die Frau auf dem Gebiete der Nationaleconomie" i "Die Frau auf dem socialen Gebiete" na koja se oslanjao tijekom pisanja studije.

¹⁰⁹ O **Mariji Fabković** biti će više riječi u kontekstu odgoja i obrazovanja žena te ženskog pokreta na mijeni 19. i 20. stoljeća.

godine¹¹⁰, a Jelisava Prasnička rođ. Bertić (1816. - 1894.)¹¹¹, bila je, kako piše Marija Jambrišak, "prva gospođa u našoj domovini, koja se na polju domaćega gospodarstva pojavila kao spisateljica" (Jambrišak 1896:144). Prasnička nije samo pisala priloge u *Gospodarskim novinama* i *Gospodarskom listu* već je i zastupala *Društvo gospodarsko za Hrvatsku i Slavoniju* na domaćim i inozemnim izložbama. U posljednja dva desetljeća 19. stoljeća žene postupno stječu ekonomsku samostalnost u raznim profesijama. Iako su najbrojnije među njima bile učiteljice, nije zanemariv niti postotak žena koje su bile aktivne u privrednim i gospodarskim djelatnostima. Iskra Iveljić navodi podatak da je u Zagrebu 1880. godine bilo zaposleno 5 864 ili 40,01% od ukupno 14.626 žena. Od toga je 25,5 % žena radilo u obrtu i industriji, 3,1 % u trgovini i kreditu te 0,27 % u prometu. Pišući o ženama-privrednicama Iveljić navodi kako je "liberalizacija obrta i trgovine, omogućilo(a) ženama i samostalno bavljenje nekom privrednom djelatnošću" (Iveljić 2007: 284-5).¹¹² Iveljić zaključuje kako je društveni položaj žena pripadnica privredne elite u Banskoj Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća bio složen jer su im se s jedne strane bila nametala ograničenja u skladu s rodnim ulogama, a s druge strane se otvarao prostor za nove slobode.¹¹³

Veoma su značajni u tome smislu bili malobrojni, ali napredni i prosvijećeni muškarci koji su se bavili "ženskim pitanjem" i javno zalagali za žensku afirmaciju u onodobnom patrijarhalnom društvu. Kada su, primjerice, udruženi "zagrebački slagari" uredništvu *Narodnih novina* poslali dopis u kojem se zalažu za bolji status i veća prava uz popratnu napomenu kako je moderna praksa da se djevojke koje su vješte u čitanju primaju za "nauk u slaganju" čisti "terorizam" koju neće prihvatiti nego ignorirati, urednik im upućuje slijedeći odgovor:

---

¹¹⁰ Usp.: **Ljuba Lončar**: "Marija Fabković", U: *Žena u borbi* 12/XII/1954., str. 12-15.

¹¹¹ O **Jelisavi Prasničkoj** pisali su Dragutin **Hirc**: "Jelisava Prasnička, uzor - domorotkinja", *Napredak* 35 (od 20. oktobra 1894.), str. 473-476.; Marija **Jambrišak**: *Znamenite žene u poviesti i pričama* (1896.) Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch); Ljuba **Lončar**: "Jelisava Prasnička", *Žena u borbi* 5 (god. XII / 1954.), str. 8-9.

¹¹² Jedan od načina na koji su se žene postupno afirmirale u privredi bilo je udovištvo (usp.: **Iveljić** 2007).

¹¹³ Ovdje se prvenstveno misli na Mažuranićev liberalni zakon koji je omogućio nove mogućnosti obrazovanja za žene kao i izjednačavanje učiteljskih plaća bez obzira na spol. Iskra Iveljić se poziva na vladin prijedlog *Zakona o ustroju gradskih općina iz 1881. godine* temeljem kojeg su zastupnici omogućili ženama stjecanje izbornog prava na lokalnoj razini. Ova činjenica pokazuje kako su se žene poštovale kao porezni obveznici (usp.: **Iveljić** 2007: 289).

"Današnji prosvjetljeni viek shvaća i nastoji uprav s toga izhodišta i u tom pravcu da rieši pitanje žensko, pitanje morala, pitanje obćega, pravoga napredka. Da je ženska nesamo za slagarstvo, posve mehanički posao, nego i za postignuće najviše obrazovanosti u današnjih praktičnih znanostih sposobna, netreba sjajnijega dokaza, nego što je onaj, da je posljednjih godinah već nekoliko ženskih steklo na sveučilištih u Švajcarskoj i u Rusiji lovoriku doktorah liečničtva. Kao što dakle znanosti i umjetnost nije monopol mužkih, tako ne može biti ni radnja, ni zaslužba. Vrijednost čovjeka u obće nemjeri se danas po stališu i naslovu, nego prema svoti njegove moralne i intelektualne glavnice."

Uredništvo *Narodnih novina* (293) 1871: 3.

Četvrta razina afirmacije žena u kulturno-književnom i društvenom životu kraja 19. stoljeća odvijala se u okviru Matičine inicijative za prikupljanje i objavljivanje narodnih pjesama te inicijative Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za prikupljanje, istraživanje i objavljivanje građe o narodnom životu i običajima Južnih Slavena. Matičin književni odbor je još 1877. godine objavio svoju nakanu u *Vijencu* gdje je prvi puta objavljen *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesma*.¹¹⁴ Akademijin Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature osnovan je 1888. godine, a prvi poziv objavljen je 1895. godine.¹¹⁵ Među prvim Matičinim i Akademijinim suradnicima zabilježene su i žene. O prvim ženama-zapisivačicama odnosno "sabiračicama" *folklorne* građe izvještava Tadija Smičiklas u Matičinim zapisnicima navodeći učiteljice Klotildu Kučeru i Marjanu Kovačević te *gospodjicu* Tereziju Burazović.¹¹⁶ Pjesme iz njihovih rukopisnih zbirki objavljene su u prvom tomu knjige *Hrvatske narodne pjesme* 1896. godine.¹¹⁷ Prvi prilozi o *narodoznanstvenoj* građi čije su autorice žene (seljanka Katarina Jančir i učiteljica Nike Balarin) objavljeni su u trećem svesku Akademijine publikacije *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 1898. godine i predstavljaju prve uopće objavljene ženske autorske priloge u okviru Akademijine redovite izdavačke djelatnosti.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Usp.: *Vienac zabavi i pouci* (tečaj IX, br. 47 od 24. studenog 1877. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, str. 766-768.).

¹¹⁵ Usp.: *Poziv za Folkloristički zbornik*. 1895. JAZU: Dionička tiskara u Zagrebu.

¹¹⁶ Izvor: HR HDA 1567 - V / ZS MH od 30. svibnja 1883. i HR HDA 1567 - V / ZS MH od 17. veljače 1886.

¹¹⁷ HNP I/1896. = **Broz**, Ivan i Stjepan **Bosanac**. 1896. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga prva. Junačke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.

¹¹⁸ Usp.: **Jajncerova, Kata**: *Trebarjevo. Narodni život i običaji*, 55–139. (ZbNŽO 3/I/1898.) i **Balarin, Nike**: *Konavli. Ženidba (na Grudi)*, 276-302. (ZbNŽO 3/II/1898.).

2.2. Odgoj i obrazovanje žena u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća

*Žensko pitanje, jest u obće muško pitanje.*¹¹⁹

Zvekan, 1895.

Razvoj modernog građanskog društva u Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. stoljeća utjecao je na brojne promjene koje su nastale u području javnog i privatnog života. Rasprava o "ženskom pitanju" bila je važna društvena tema jer se (re)definiranjem spolnih uloga konstruirala pozicija i uloga muškaraca kao apsolutno dominantnog autoriteta i u javnoj i u privatnoj sferi. Rasprava je prvenstveno bila vezana uz pitanje odgoja i obrazovanja jer je kvalitetna i adekvatna naobrazba bila osnovni preduvjet da žene sudjeluju u društvenom i političkim životu. Obradom tema vezanih uz odgoj i obrazovanje žena u 19. stoljeću u Hrvatskoj bavili su se povjesničari i povjesničarke u okviru širih historiografskih istraživanja hrvatskog građanskog društva (Gross i Szabo 1992; Iveljić 2007), istraživanja povijesti žena (Feldman 2004) i razvoja ženskog pokreta u Hrvatskoj (Lončar 1954). Značajan doprinos u istraživanju ovog područja dali su Meghan Hays (1996) koja je napisala prvi veći rad o temi odgoja i obrazovanja žena u Hrvatskoj u 19. stoljeću zatim Ida Ograjšek-Gorenjak (2004, 2004a, 2005) koja se bavila tom temom u okviru svojeg magistarskog rada te Dinko Župan (2013) koji je svoja recentna doktorska istraživanja usmjerio na tematizaciju ženskog obrazovanja u okviru spolne politike obrazovanja u Banskoj Hrvatskoj (1868. - 1918). Položaj i uloga žena, napose učiteljica, u hrvatskoj kulturi 19. stoljeća obrađena je na temelju analize tekstova u časopisu "Vijenac" te u hrvatskim književnoumjetničkim tekstovima (Šego 2011). U okviru pedagoškog diskursa ta je tema obrađena u člancima o odgojno-obrazovnom sustavu u onodobnim pedagoškim časopisima (*Napredak*, *Školski prijatelj* i dr.), zatim kroz pedagoške sinteze i preglede povijesti hrvatskog školstva i pedagogije (Franković 1958) te kroz stručno-znanstvenu izložbenu djelatnost Hrvatskog školskog muzeja (Batinić & Škalamera 2009). Razmatrajući razvoj društva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća Mirjana Gross navodi kako se "niska razina obrazovanja građanskih žena pokazala kao velika kočnica u razvoju hrvatske kulture" te kako su jedino

---

¹¹⁹ *Zvekan* je humoristički list koji je izlazio dvotjedno kao prilog uz prve hrvatske zabavne ilustrirane novine - *Dom i svijet* (od 1890. do 1903. godine u nakladi knjižare Hartman & Kugli).

"kulturno i politički aktivni obrazovani pojedinci" mogli ojačati nacionalnu svijest i učvrstiti građansku kulturu (Gross 1992: 572). Obrazovani pojedinci su se kao buduća građanska inteligencija regrutirali iz svih slojeva društva. Opismenjavanje puka i školovanje učitelja postao je prioritetan zadatak stoga je bilo potrebno provesti reorganizacija cijelog obrazovnog sustava.

Osnovnoškolsko obrazovanje u Kraljevini Hrvatskoj regulirano je 1845. godine nizom mjera koje su propisane austro-ugarskom naredbom *Sustav početnih škola (Systema scholarum elementarium)*. Te su mjere uključivale pohađanje četverogodišnjeg programa: dvogodišnje niže pučke škole za seosku djecu ili siromašniju gradsku djecu te dvogodišnje više pučke škole za djecu iz srednje i više građanske klase. Za razliku od gradskih škola koje su pružale sustavnu i organiziranu naobrazbu kroz više početne škole, "normalke", "realke" i "uzorne glavne škole" s kojih se prelazilo u gimnazije, uz održavanje nastave u seoskim nižim početnim dvogodišnjim školama vezani su brojni organizacijski problemi. Učitelji su bili neškolorani i često bez osnovnih prihoda i adekvatnih prostora za rad. Škole su gradile i održavale općine koje su najčešće bile u financijskim problemima baš kao i obitelji djece kojima je trebalo osigurati odjeću, obuću i pribor. Zbog navedenih razloga seoska područja su ostala bijele zone s jedva 30% popisanih obveznika koji su manje ili više redovito pohađali školu¹²⁰. Ovaj se sistem školovanja uz socijalnu stratifikaciju temeljio i na spolnoj distinkciji iako je zakonom predviđao školovanje učenika oba spola: "§ 5. Budući pak da valjan odgoj i razumna naobrazba i ženskoga spola prema različitim zahtjevima staleža i stanja spada također među zadatke i skrbi javne uprave, to se moraju i za djevojke osnivati osnovne škole kako niže, tako više s obzirom na žensko zanimanje i na njihove potrebe".¹²¹ Spolne razlike zasnivale su se na spolnom odvajanju i to prostornom odvajanju djevojčica i dječaka te programskom odvajanju u smislu specifične obrazovne poduke. U onim općinama i gradovima u kojima nije postojala mogućnost da se nastava organizira u djevojačkim i dječaćkim školama osnivale su se mješovite škole u kojima se obuka provodila u različite sate ili uz razmještaj po zasebnim klupama unutar učionice. Nastavni programi bili su različiti za djevojčice i dječake. Uz osnove čitanja i računanja za učenice su bili obavezni "počeci kućanstva i oni dijelovi tehnologije, lakim načinom predloženi, za koje je ne samo korisno nego i potrebno da zna ženski spol ukoliko mora da sudjeluje u domaćem obrtu i

---

¹²⁰ Usp.: Gross & Szabo 1992: 97-104.

¹²¹ Prijevod naredbe objavljen je u *Gradi za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (Cuvaj 1910 (Građa III): 134)*.

kućanstvu".¹²² Poduka u kućanskim poslovima te u ručnom radu koji se smatrao najvažnijom ženskom vještinom bila je usklađena "prema stanju i staležu" tj. prema društvenom statusu djevojčica koje su pohađale nastavu, o čemu govori deseti paragraf ove naredbe: "Najniža vrsta djevojačkih škola namijenjena je primjerenomu odgoju i naobrazbi kćeri prostoga naroda, druga imućnih ljudi, a treća, koja stoji u istom redu s višim dječaćkim školama te obuhvata u posebnim zavodima četiri razreda, djevojkama, koje trebaju bolju naobrazbu, te je svaka udešena prema svojoj svrsi".¹²³ Prema dvadeset i devetom paragrafu, za poduku djevojčica koriste se knjige "priređene za upotrebu dječaka" na način da se odabiru i čitaju ona poglavlja koja su "zgodnija za njihov spol i stalež".¹²⁴

Tek je 1874. godine pod utjecajem reformi bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) donesen novi, liberalniji školski zakon kojim se nastojalo osigurati osnovno obrazovanje za sve obveznike (i muškog i ženskog spola) bez obzira na njihovu vjersku, nacionalnu i stalešku pripadnost.¹²⁵ Mažuranićeva reforma donijela je i druge važne promjene unutar hrvatskog školskog sustava – uspostavljena je domicilna uprava, pokrenuta je sekularizacija školstva¹²⁶, a učiteljima je omogućena bolja naobrazba i uvjeti rada te veća autonomija u odlučivanju o stručnim pitanjima.¹²⁷ Novi školski zakon unaprijedio je status učiteljica koje su od tada

---

¹²² Za razliku od imućnijih građanskih djevojaka koje su uglavnom dobivale poduku iz rukotvorstva, pripadnice "prostog naroda" podučavane su raznim gospodarskim i kućanskim vještinama kao što su "obrađivanje vrta, proizvodnja i čuvanje raznih ulja i sočiva, njegovanje peradi, tovljenje svinja, način kako se postupa s kravama, pravljenje masla i sira, gojidba lana i konoplje, šivanje, tkanje, bijeljenje, zgotavljanje bijelih haljina, pranje i kako se čisto čuva pokućstvo i posuđe, kako se postupa s brašnom, mijesi kruh, kuhaju jela, lijevaju svijeće, kako se cvari mast, pravi ocat i. t." (vidjeti: **Cuvaj** 1910 (III): 138).

¹²³ Usp.: **Cuvaj** 1910 (*Grada* III): 134.

¹²⁴ Usp.: **Cuvaj** 1910 (*Grada* III): 138-9

¹²⁵ *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* objavljen je u *Gradi za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* (**Cuvaj** 1911 (*Grada* VI): 435-454).

¹²⁶ Prema zahtjevima biskupske konferencije u Beču iz 1849. godine u Hrvatskoj su se primjenjivale odredbe o zajedničkoj upravi biskupskih ordinarijata i zemaljskih oblasti nad pučkim školama, a od 1874. godine ograničen je utjecaj crkvenih predstavnika u izvođenje programa (izuzev vjeronauka) što je u redovima katoličkog svećenstva izazvalo veliko protivljenje.

¹²⁷ Dekonfesionalizaciju osnovnog školstva liberalni učitelji zahtijevali su od 1865. godine. Izgleda da je *Prva opća učiteljska skupština* održana 1871. godine u Zagrebu sa svojim zahtjevima da se ukine svećeničko uplitanje u nastavni program, bolju naobrazbu i uvjete rada te reguliranje plaća učitelja potaknula reformirajuće strategije na području školstva. Učiteljski pokret za reformu školstva dobio je svoju platformu nakon izdavanja pedagoškog

mogle biti namještene i u "dvospolnim" općim pučkim školama te u prvom i drugom razredu dječaćkih općih pučkih škola pod uvjetom da ženskoj djeci daju poduku u ručnom radu i kućanstvu,¹²⁸ a ostvaren je i njihov zahtjev da se u plaći izjednače s muškim kolegama.¹²⁹ Iako su novim zakonskim mjerama poboljšani uvjeti i standardi osnovnoškolskog obrazovanja, Mažuranićeva reforma nije postigla značajnije rezultati u povećanju broja ženskih polaznica. Naime, statistički podatci i analiza polaznosti škola od 1877/8. do 1917/8. godine koju je proveo Dinko Župan pokazuju kako su ženska djeca u nižim pučkim školama u tome periodu bila konstantno u manjini u odnosu na dječake, a Mažuranićeva je reforma povećala polaznost djevojčica za samo pet posto i to najviše zahvaljujući opomenama i podnesenim prijavama roditeljima zbog nemarnog polaska škole.¹³⁰ Župan zaključuje kako manja polaznost učenica nije proizlazila iz manjeg broja djevojčica u odnosu na dječake već zbog neslanja ženske djece u škole odnosno potpune nebrige za njihovo školovanje kao rezultat "tradicionalne seoske spolne politike koja je počivala na predrasudama da žensku djecu nije potrebno školovati" (Župan 2013: 70). Tek je 1908. godine vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu zaključio kako se odgoj i obrazovanje žena zanemaruje te se u dogovoru s lokalnim školskim vlastima ponovno počela provoditi spolna politika kroz mjeru kažnjavanja roditelja. Unatoč tome polaznost djevojčica bila je 1918. godine za deset posto manja nego polaznost dječaka.¹³¹

Mažuranićevom reformom započinje razdoblje modernog školstva u Banskoj Hrvatskoj. Osnovno školstvo je ustrojeno kao opće pučko četverogodišnje obrazovanje i građansko trogodišnje obrazovanje. Nakon završene opće pučke škole učenici su imali obavezu pohađati dvogodišnju opetovnicu ili nastaviti svoju naobrazbu u građanskim školama. Građanske škole su po svome ustrojstvu mogle biti javne ili privatne. Javne građanske škole pohađala su uglavnom djeca iz srednje i više građanske klase i one su se, za razliku od opće pučke škole koja je mogla biti obospolna, dijelile na djevojačke i muške škole

---

časopisa *Napredak* 1859. godine, a od 1871. nakon utemeljenja *Hrvatskog pedagoškog-književnoga zbora* i svoju strukovnu udruhu (vidjeti: **Hays** 1996).

¹²⁸ Usp.: *Zakon ob ustroju...* **Cuvaj** 1911 (*Građa VI*): 436-7 / § 22.

¹²⁹ Paragraf 132 *Zakona ob ustroju..* glasi: "Žensko učiteljsko osoblje s muškim se izjednačuje glede svih pristojbah" (**Cuvaj** 1911 (*Građa VI*): 447). Mažuranićev zakon jedan je od rijetkih u Europi koji nije bio diskriminirajući odnosno koji je omogućavao ista primanja učiteljima i učiteljicama. U Istri i Dalmaciji koje su bile u austrijskom dijelu Monarhije učiteljice su imale dvadeset posto manju plaću (usp.: **Župan** 2005: 376).

¹³⁰ Usp.: **Župan** 2013: 70-76.

¹³¹ Usp.: **Župan** 2013: 76.

s različitim nastavnim programima.¹³² Više djevojačke škole imale su važnu ulogu u odgoju i obrazovanju djevojaka iz srednje i više građanske klase te njihove pripreme za buduću društvenu ulogu. Nakon završene više djevojačke škole "zdrave i neporočne" djevojke su imale mogućnost obrazovati se za učiteljsku službu u općim pučkim školama, ali pod uvjetom da su navršile 15 godina i položile prijemni ispit.¹³³ Za razliku od privatnih građanskih škola čiji je cilj prvenstveno bio priprema djevojaka za udaju, javne su škole uz izgradnju "poželjnog ženskog identiteta kao majke-supruge-kućanice", trebale kod učenica izgraditi i "poželjni nacionalni identitet" (Župan 2013: 83). Mažuranićev školski zakon predvidio je u muškim i ženskim višim školama zajedničke osnovne predmete: *nauk vjere, hrvatski jezik, njemački ili talijanski jezik, prirodopis, zemljopis i povijest, prirodoslovlje, računstvo, geometrija i geometričko risanje, prostoručno risanje, krasopis, gimnastika* te specijalizirani predmeti: *gospodarstvo i obrtoslovlje za mladiće, kućanstvo i ženska ručna djela* za djevojke.¹³⁴ Protiv takvog nastavnog programa zaredale su se pritužbe da "uvelike opterećuje djevojčice, da ih otuđuje domu i glavnome svome zadatku".¹³⁵ Kraljevska zemaljska vlada uputila je u svezi s time poziv "učiteljskim zborovima" viših djevojačkih škola da pošalju svoje prijedloge za izmjenu programa koji je naposljetku i verificirao Zemaljski školski odbor u obliku nove Nastavne osnove i programa donesenog 1883. godine.¹³⁶ Novi nastavni program prilagođen je psihofizičkim i intelektualnim sposobnostima žena te njihovoj budućoj neprikosnovenoj ulozi supruge, majke i kućanice. Žensko obrazovanje svedeno je više-manje

---

¹³² Osnivanje javnih gradskih naspram postojećih privatnih škola odražavalo je jasnu potrebu državne uprave odnosno službenog školskog sustava da utječe na odabir i izvođenje nastavnog programa na nacionalnom jeziku. Prva javna gradska viša djevojačka škola otvorena je u Zagrebu 1868. godine, potom u Karlovcu 1873., 1874. u Varaždinu, 1876. u Požegi, 1879. u Đakovu, 1882. u Osijeku. Do kraja 1901. godine u Banskoj Hrvatskoj djelovalo je jedanaest viših djevojačkih škola od kojih osam javnih (u Osijeku, Varaždinu, Karlovcu, Vinkovcima, Požegi, Gospiću, Sušaku i Zemunu) te tri privatne s pravom javnosti u ženskim samostanima (u Zagrebu, Đakovu i Varaždinu). Spolna politika odvajanja promijenila se krajem 19. stoljeća kada je djevojkama odobreno pohađanje muških viših pučkih škola koje od tada djeluju kao mješovite. Uz mješovite više pučke škole koje su već djelovale u Sisku, Karlobagu, Otočcu, Ogulinu, Slunju, Glini, Kostajnici, Novoj Gradišci, Brodu i Petrovaradinu do kraja školske godine 1896/7. otvorene su takve škole još i u Kraljevcu, Krapini, Virju, Križevcima, Virovitici, Županji i Iloku (Izvor: **Župan** 2013: 96).

¹³³ Mažuranićevim zakonom regulirano je trogodišnje obrazovanje u muškim i ženskim preparandijama (usp.: *Zakon ob ustroju...* **Cuvaj** 1911 (*Grada* VI): 442). Školskim zakonom iz 1888. godine učiteljske škole postaju četverogodišnje.

¹³⁴ Usp.: **Cuvaj** 1911 (*Grada* VI): 441 (§ 70 i § 71).

¹³⁵ Usp.: **Cuvaj** 1911 (*Grada* VII): 20.

¹³⁶ *Ibid.*

na obuku o praktičnom kućnom radu, dok je znanje iz ostalih područja bitno smanjeno i uopćeno. Tijekom devedesetih godina 19. stoljeća naročito se naglašava uloga ženskih stručnih škola koje preuzimaju vodeću ulogu u odgoju i obrazovanju žena kao *dobrih kućanica*.¹³⁷

U ovom su razdoblju razne pedagoške, medicinske i *ćudoredne* rasprave o društvenoj i ekonomskoj ulozi žena definirale poželjne odlike ženskog identiteta. Spolne identitete u okvirima nacionalnog pedagoškog diskursa određivale su spolne razlike između muškaraca i žena koje su se temeljile na ondašnjim znanstvenim studijama i istraživanjima o tjelesnim i psihološkim spolnim razlikama u čemu je prednjačila *kraniologija*.¹³⁸ Razlike između "ženskog" i "muškog" mozga te ostale biološke datosti bile su preduvjet za kulturnu konstrukciju spolnih identiteta i to ženskog kao pasivnog, potisnutog i inferiornog, a muškog kao aktivnog i superiornog identiteta. Negativan i diskriminacijski stav muških znanstvenika (filozofa, psihologa, liječnika, pedagoga, fiziologa i dr.), umjetnika i učitelja o "ženskim misaonim sposobnostima" bio je zastupljen u europskim zemljama tijekom cijele druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća te je znatno utjecao na neravnopravno obrazovanje žena i muškaraca (Župan 2013: 42). Takav je primjer Otto Weininger (1880. – 1903.) čije je najznačajnije djelo *Geschlecht und charakter* objavljeno 1905. godine izrazito antifeministički orijentirano. Ovaj austrijski filozof koji se u svojem radu bavio ženskim smislom i postojanjem smatrao je kako žena nema duše niti apsolutnog Ja u sebi, nije moralna, nema karaktera niti volje te ne može nikada dostići mušku genijalnost. Weininger ne vjeruje u moralnu i intelektualnu jednakost žena i muškaraca. Smatra da talentirane žene na svojim uspjesima mogu zahvaliti muškom dijelu svoje osobnosti: "potreba za emancipacijom i sposobnost za emancipaciju neke žene zavisi samo od udela M u njoj" (Weininger [1905]1986: 121). Emancipacija o kojoj Weininger govori je "volja jedne žene da u duši postane ravna muškarcu, da dostigne njegovu duhovnu i moralnu slobodu, njegovo interesovanje i njegovu stvaralačku moć" (Weininger [1905]1986: 122). Weininger također tvrdi kako žena "nema nikakve potrebe, pa prema tome ni sposobnosti za takvu emancipaciju. Sve žene koje zaista streme emancipaciji, sve koje su sa izvesnim pravom slavne ili duhom

---

¹³⁷ Zemaljska ženska stručna škola osnovana je 1892. godine u Zagrebu. Sastojala se od tri zasebna odjela - za umjetnost i obrt, kućanstvo te trgovinu i knjigovodstvo, a osnovna svrha bila joj je da obrazuje djevojke kao buduće radnice (usp.: Cuvaj 1913 (*Grada X*): 247).

¹³⁸ **Kraniologija** (grč. *κράνιον*: lubanja + -logija), *antrop.* znanstvena disciplina koja se bavi proučavanjem oblika ljudske i majmunske lubanje u razvoju vrste ili prema rasnim tipovima i podtipovima (izvor: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>).

kakogod istaknute, vazda pokazuju mnogobrojne muške crte, a oštrije oko na njima uvek može da raspozna i anatomske muške odlike, neki telesni izgled sličan muškarcu" (Weininger [1905]1986: 122).

Župan smatra kako su muški autoriteti u okviru spolne politike obrazovanja reproducirali "konstruirano znanje o ženskom i muškom tijelu i karakteru" te kako je to znanje "postalo argument za opravdanje društvene moći muškaraca nad ženama" (Župan 2013: 45). Rasprave stranih znanstvenika neposredno su utjecale na kreaciju spolne politike obrazovanja u ondašnjoj Banskoj Hrvatskoj iako su se, kao što će se u idućem poglavlju pokazati, među domaćim pedagozima i učiteljima istaknuli i oni koji su o "ženskom pitanju" propagirali napredne ideje. Protagonisti ovih rasprava bili su u najvećoj mjeri muškarci, učitelji i pedagozi – strukovnjaci okupljeni oko prosvjetne udruge *Hrvatski pedagoško-književni zbor* (Ivan Filipović, Skender Fabković, Mijat Stojanović, Davorin Trstenjak, Antun Cuvaj, Stjepan Basariček), ali i pravnici (Blaž Lorković), političari i svećenici.¹³⁹

Stav Stjepana Basaričeka, utemeljitelja pedagojske teorije, pokazuje kako su spolne razlike bile temeljno polazište podvojenom pristupu školovanja muške i ženske djece: "Kod žene djeluje većma mašta i čuvstvo, a kod muža razum i volja. S toga i sudi on više objektivno, a ona subjektivno, t. j. on crpi svoj sud iz odnošaja same stvari, a ona iz toga, kako je stvar djelovala na njezino čuvstvo. Svoju volju podvrgava muž razumu, a žena čuvstvu" (Basariček 1880: 200).

Josip Gall, učitelj više djevojačke škole u Zagrebu, piše kako je "odredba" djevojke sasvim drugačija nego mladića jer dok se mladići obrazuju za javni život, djevojke se obrazuju za "čestitu, marljivu kućanicu, ljubežljivu suprugu i sretnu majku" (Gall 1881: 4). Gall je građanskim djevojkama namijenio posebnu knjižicu s uputama o uzornom ponašanju i ophođenju u svakodnevnim društvenim situacijama te tijekom kontakata s pripadnicima različitih staleža. Njegova "slika dobre djevojke" izgleda ovako: "pram poglavarom poslušna, napram dobročiniteljem zahvalna, napram roditeljem puna harnosti i počitanja, starije i pametnije od sebe štuje, napram mladjim i podređenim da je smjerna, napram prijateljem pouzdana, napram laskavcem skromna, napram drzkosti i bezstidnosti stroga, napram

---

¹³⁹ Domaćim autorima uzori su uglavnom bili austrijski i njemački pedagozi, liječnici i psiholozi. Davorin **Trstenjak** je *Dobru kućanicu* (1880.) radio po uzoru na knjige *Malá gazdina* slovačkog autora Daniela G. **Licharda** te *Der Lieb des Menschen* dr. **Karla Reclama**. Josip **Gall** je *Uzordjevojku* (1881.) pisao prema knjizi dr. H. J. **Seidlera** *Die Bestimmung der Jungfrau*. Blaž **Lorković** se pri pisanju svoje knjige *Žena u kući i u društvu* (1883.) poslužio knjižicama **dr. Steina**: *Die Frau auf dem Gebiete der Nationalökonomie* i *Die Frau auf dem socialen Gebiete*.

uvriedam blaga, da je iskrena i dobroćudna te gospodarica strasti svojih..." (Gall 1881: 159). Podređenost, stalna kontrola tijela te represija emocija bili su dijelom ženskog bontona. Ograničavanje kretanja također je, prema Gallu, bio uzus lijepog ponašanja stoga djevojkama preporučuje da izlaze na ulicu "samo idući za nužnimi poslovima (...) ali i onda, kad ide za poslom, valja da odabire najkraće puteve" (Gall 1881: 139). Javni društveni prostori bili su, naime, rezervirani prvenstveno za muškarce. Žene su se mogle realizirati tek unutar "četiri zida" jer "skromna kuća je svijet ženin" (Gall 1881: 8).

Davorin Trstenjak, ravnajući učitelj više djevojačke škole u Karlovcu, objavio je 1880. *Dobru kućanicu* te je namijenio *ženskoj mladeži* kao opširan naputak za kvalitetno obavljanje svakodnevnih "ženskih" kućanskih poslova. Ova je knjižica zbog svojih praktičnih uputa prvenstveno bila namijenjena djevojkama nižeg staleža. I Gall i Trstenjak u svojim su knjižicama kao poželjne ženske vrline naveli pobožnost, dostojanstvo, čednost, skromnost, postojanost, razboritost, radinost, šutljivost, istinoljubivost, urednost, štedljivost, razboritost i blagost. Nabranje i isticanje poželjnih ženskih karakteristika bila je jedna od strategija spolne politike hrvatskog školstva s ciljem konstruiranja ženskog identiteta kao supruge, majke i kućanice.¹⁴⁰

"Ženski uzgoj" bio je važna tema učiteljskog časopisa *Napredak*.¹⁴¹ Tako je, primjerice, u broju od 10. listopada 1873. godine objavljena *natječajna radnja* "Uzgojivanje žene" nepoznatog autora pod motom "Uzgojimo ženu za njezino zvanje".¹⁴² Autor smatra kako se "naobrazba žene nesastoji samo u udaranju glasovira, slikanju i još koješta takvom (...) već u praktičnom znanju, kao: dobru i slastnu kuhanju, ručnom raznolikom djelu, računstvu, točnom obavljanju svakojakih domaćih posala te znanju o prirodi toliko, da se razjasne pojmovi o svem, što nas okružava i s nama se giblje. Ovdje nemislim, da bi se imala žena višjim znanostim tudjiti. Ali žene sploh nisu za znanosti! (...) Većinom im je sve prtljarija i krparija i često se iztiču svojom tvrdoglavosti i svoje voljnosti u pogledu znanostij

---

¹⁴⁰ Konstrukcija poželjnog ženskog identiteta prva je u nizu od pet strategija na temelju koje Dinko Župan analizira spolnu politiku obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868. – 1918.). Druga strategija uključuje spolnu diskriminaciju žena u srednjem i visokom obrazovanju, treća strategija se odnosi na smještanje žena u privatnost doma putem ženskog (ručnog) rada, četvrta strategija uključuje discipliniranje i regulaciju ženskog ponašanja i tjelesnosti u okrilju školskog sustava, a peta podrazumijeva neravnopravni tretman učitelja i učiteljica od strane školskih vlasti (usp.: Župan 2013).

¹⁴¹ Časopis *Napredak* bio je glasilo "Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora" i "Saveza hrvatskih učiteljskih društava", a njegov puni naziv bio je *Napredak. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*.

¹⁴² Rad nije potpisan, a pisan je pod motom "Uzgojimo ženu za njezino zvanje" (usp.: *Napredak* 28/1873: 433).

samo na ruglo."¹⁴³ Autor polazi od činjenice da je "uznosito mjesto majke i vjerne drugarice mužu" te "ljubezne domaćice" prvo i najvažnije žensko zvanje te da u skladu s time žene treba podučiti o dužnostima koje im pripadaju u obiteljskom krugu i u društvenom životu.¹⁴⁴ U *Napretku* je tijekom 1892. godine objavljen niz članaka potaknutih javnom raspravom "Kako valja udesiti ženski uzgoj, da koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život". Rasprava se odvijala u obljetničkoj godini obilježavanja tristote godišnjice rođenja češkog pedagoga Jana Amosa Komenskog u organizaciji učiteljskih društava. Zanimljivo je primijetiti kako se tek na prijelazu u 20. stoljeće ovom temom počinju javno baviti i žene. Na skupštini učiteljskog društva "Djakovština" održanoj 9. maja 1892. godine u Viškovicima o ovom pitanju izvještavala je "gospodjica Lj. Buhnjikova", a na skupštini su prihvaćene slijedeće njene rezolucije: "1. Neka se u pučkoj školi što većma unaprijedi kućanstvo i praktični ženski rad. 2. Neka se uznastoji oko većega moralnoga i estetičkoga uzgoja ženskoga spola. 3. Neka se djevojčice u opetovnoj obuci upućuju u dužnosti uzgojiteljice-majke. 4. Neka se što više mara posveti uzgoju srca. 5. Neka se ženska mladež što bolje uputi u poznavanje ljepote narodnoga jezika, domaće književnosti i narodne povijesti, te neka se vježba u njoj dar narodne poezije."¹⁴⁵ Na glavnoj skupštini "Učiteljskog društva za hrvatsko Primorje" izvještavala je o ovome pitanju Ljubica pl. Krcivojeva, učiteljica u Dragi. Krcivojeva navodi kako je pitanje o "ženskom uzgoju" veoma važno jer je žena "važan faktor u ljudskome društvu i njegovu moralnome i materijalnome razvoju" te joj treba "u uzgoju posvetiti više brige i mara osobito nižim slojevima naroda".¹⁴⁶ Dalje napominje kako o ovome važnom pitanju postoje različita mišljenja: "dok jedni misle, da se ženama imadu da otvore svi prosvjetni zavodi, i da im se ima da otvori put u sva zanimanja i staleže, što su do sada jedino muškima pridržani bili, dokazuju drugi, da žene nijesu stvorene, da umom rade, već da je njihovo odredjenje podredjene naravi, da rede kuću, odgajaju djecu i osladjuju i olakšavaju muškarcima borbu za život".¹⁴⁷ Učiteljica smatra da ako ženi i nije suđeno da "unapredjuje abstraktne i pozitivne znanosti" neka se ipak obrazuje "intelektualno u toliko, koliko joj je potrebno, da zadobije u socijalnom životu onaj položaj, koji ju ovlašćuje i osposobljuje, da bistrim umom, zanimanjem i pojimanjem slijedi razvitak čovječanstva, njegov kulturni i politički napredak, ali da i svojim plemenitim srcem i ćudorednom voljom utiče na cijelu

---

¹⁴³ *Napredak* 28/1873: 436.

¹⁴⁴ *Napredak* 28/1873: 437.

¹⁴⁵ *Napredak* 17/1892: 273

¹⁴⁶ *Napredak* 15/1892: 240

¹⁴⁷ *Ibid.*

svoju okolinu t. j. da umije biti suradnicom u razvitku čovječanstva do moguće granice moralne savršenosti" (...) "uz obrazovanost uma neka se uzgoje djevojke, da obiluju krepostima ženskim kao: skromnosti, čednosti, sučustvom za bližnjega, strpljivosti, požrtvornosti, domoljubljem, te smislom za uredno kućanstvo, poimanjem dužnosti supruga i matera".¹⁴⁸ Na kraju zaključuje kako bi se djevojke u školama trebalo podučavati praktičnim vještinama posebice obuci u ručnome radu i kućanskim poslovima jer im je to nužno potrebno u njihovom budućem zvanju kućanica i domaćica.¹⁴⁹

Učiteljica Marija Jambrišak¹⁵⁰ održala je izlaganje uz raspravu o "ženskom uzgoju" na trećoj skupštini "Saveza hrvatskih učiteljskih društava".¹⁵¹ U uvodnom dijelu svoga izlaganja Jambrišak progovara o političkoj, građanskoj i socijalnoj ravnopravnosti žena u svijetu tijekom prošlih stoljeća. Na temelju iznesenih statističkih podataka utvrdila je kako je ženski spol brojniji od muškog te taj podatak koristi kako bi "filistrima" odnosno protivnicima ženske emancipacije koji žene nastoje "prikovati" uz kuću i muža podastrla dokaze o potrebi zapošljavanja ovog viška "ženskog pučanstva".¹⁵² Marija Jambrišak u svojem izlaganju argumentirano brani pravo žena na obrazovanje i zapošljavanje, ali istodobno ne demantira činjenicu da je obitelj "svetište", a žena "plam obiteljskog ognjišta" (Jambrišak 1892b: 465/6). Dodaje kako "Bogu griješi onaj, koji ženu ostavi neuku, nesposobnu za svaku privredbu" (Jambrišak 1892a: 448) te napominje kako samo ona žena koja je primjereno obrazovana može biti "vrijedna i dostojna drugarica" svome mužu (Jambrišak 1892b: 467). Ona, prema tome, i sama zagovara potrebu odgoja i obrazovanja žena za njihove buduće uloge supruga i

---

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Napredak* 15/1892: 241.

¹⁵⁰ **Marija Jambrišak** (Karlovac, 5. IX. 1847. - Zagreb, 23. I. 1937.) istaknuta je hrvatska pedagoginja i spisateljica. Školovala se u Zagrebu, Varaždinu i Beču gdje je 1874. godine kao prva ženska polaznica upisala i završila trogodišnji studij na Učiteljskom pedagogiju. Od 1875. godine predaje kao učiteljica u zagrebačkoj Višoj djevojačkoj školi, a 1892. godine prelazi na Ženski licej u kojem predaje do umirovljenja 1912. godine. Pisala je pedagoško-prosvjetne članke i rasprave te knjige u kojima se bavila problemom ženskog odgoja i obrazovanja: *Viša školska naobrazba koristna je ženi* (Zagreb, 1883.), *O ženskom uzgoju* (Zagreb, 1892.), *O pristojnom vladanju u svim životnim prilikama* (Zagreb, 1896., 1907., 1921.). Svoj prilog historiografiji žena dala je u knjizi *Znamenite žene iz priče i poviesti 1-3* (Zagreb, 1885.) (izvor: *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2009. - 2013. / <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9072>).

¹⁵¹ Izlaganje pod nazivom "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život" **Marija Jambrišak** održala je 5. rujna 1892. u Zagrebu. Izlaganje je objavljeno u pet uzastopnih brojeva časopisa *Napredak* (27/1892.; 28/1892.; 29/1892.; 30/1892. i 31/1892.).

¹⁵² Usp.: **Jambrišak** 1892a: 467.

majki i to tako da škola "vjerno podpomaže pametnom poukom i savjetom, da uz religijozno-ćudoredni i fizički uzgoj u djevojačka srca zasadjuje smisao za sve, što je lijepo, plemenito, istinito i uzvišeno (Jambrišak 1892c: 485). Jambrišak smatra da je za nastavne programe "ženskih škola" potrebno sastaviti posebne čitanke "u kojima se osobito iztiču ženske kreposti i vrline, te sreća zadovoljnoga i mirnoga obiteljskoga života" (*ibid.*). Majčinstvo je za ženu vrhunac sreće i njezina prava svrha jer je majka "prva odgojiteljica" svojoj djeci, a kuća "glavna učionica" (Jambrišak 1892c: 484).¹⁵³ Marija Jambrišak je naročito zagovarala *korisnost* žena u društvu i to tako da se one u svojim duhovnim i tjelesnim sposobnostima usavršavaju u skladu sa svojim staležom kako bi jednoga dana postale "uzorne supruge i majke" te da u slučaju potrebe same osiguraju svoj opstanak koristeći prethodno stečene vještine (Jambrišak 1892d: 503). Također smatra kako nije pravedno da žensku slobodu s jedne strane onemogućava zakon, a s druge muževi jer "žene su sposobne i voljne za rad, one su vrstne, da se uzdignu na jednaki stupanj duševnoga razvoja sa mužkarcima" (Jambrišak 1892d: 504). Dalje navodi kako žene u drugim evropskim zemljama obavljaju različite poslove na području obrta i trgovine, medicine, prava itd. te napominje kako i našim ženama treba dati priliku. Priliku prvenstveno vidi u daljnjem obrazovanju djevojaka te se zalaže za otvaranje Ženskog liceja i slobodno pohađanje nastave na dječaćkim srednjim školama, gimnazijama i realkama.¹⁵⁴ Jambrišak se na kraju dotakla i pitanja celibata učiteljica.¹⁵⁵ Glede ovog veoma osjetljivog pitanja zagovarala je apsolutnu slobodu izbora argumentirajući kako "učiteljice moraju biti ženskoj školskoj mladeži uzor majke i domaćice" (Jambrišak 1892e: 523). Iako se sama nije udavala niti je imala vlastite djece bila je zamjenska majka bratovoj djeci te je poučena tim iskustvom smatrala kako samo ona žena koja ima djecu može pravu majčinsku ljubav osjetiti i za svoje učenice. Stoga odlučno tvrdi: "Nesmiljeno je i proti naravi uvadjeti kod učiteljica celibat. Na svakom polju žena danas već radi izvan kuće, svaka je dulje vremena odsutna, nego li učiteljica, koja najviše 5 sati na dan sprovadja u školi. Pa ipak protivnici udatbe tvrde, da ona kao žena, majka i učiteljica zanemaruje svoje dužnosti u školi i doma (...) Protivnici udatbe navadjaju, da se ne pristoji, da učiteljica u blagoslovljenom

---

¹⁵³ **Marija Jambrišak** smatra da je odgoj djevojaka podjednaka briga i doma i škole: "Odgojiti narodu valjanih majka, prva budi briga škole i doma" ((Jambrišak 1892c: 488)

¹⁵⁴ Usp.: **Jambrišak** 1892d: 505.

¹⁵⁵ U članku broj 152. *Zakona od 31. listopada 1888. godine ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* navodi se slijedeće: "Uda li se koja učiteljica, smatrat će se, da se je dobrovoljno službe odrekla, no koja služi preko 5 godina dobiva odpravninu u iznosu od jednogodišnje plaće." (Zagreb: Tisak Ign. Granitza).

stanju dolazi pred djevojke, osobito odraslije. Ako je to zazorno, onda vi svaka majka u tom stanju morala ostaviti na nekoliko mjeseci svoju djecu, svoju kuću, dapače ne bi se smjela ni jedna takova žena na ulicama pokazati" (Jambrišak 1892e: 524). Jambrišak ide i korak dalje te psiho-analizira učiteljice u skladu s njihovim bračnim statusom:

"Neudate učiteljice razdijelit možemo u tri razreda. U prvi razred uvrstit ćemo one, koje su se mogle udati, al se nijesu htjele; one su same tako odabrale, pak su sretno i zadovoljne. U osvjedočenju, da vrše zdušno svoju zadaću, nalaze svoju sreću i zadovoljstvo. U drugi razred uvrstit ćemo one, koje u svijetu nisu našle ljubavi, za koje nitko nije snubio, take su dakako rjedje. One ne rijedko rade bez ljubavi, i nije dakle čudo, ako su spram povjerenoj dječici upravo nesnosne. U treći razred uvrstit ćemo na temelju novoga škol. Zakona one, koje se mogu udati, al ne smiju, za koje vrijedi prema basni ova: "Groždje je kiselo". Ova vrst učiteljica bit će najnesnosnija u školi; jada djeca, koja k njoj dospiju. Njezina plaća donekle je miraz. Mladić, koji nju zavoli, slabo materijalno stoji, uz svu ljubav i štovanje ne može ju uzeti bez plaće, jer znade, da bi time sebi i nju upropastio. Zar da ima ljubavi za svoje zvanje, koje joj priječi sreću. Ona će biti ogorčena na sve i sva, radit će u školi samo od nužde (...) Što više udatih učiteljica, to bolje, te dao Bog koristile one domovini i u školi i u porodici svojoj. Ja držim da će prva promjena novoga šk. Zakona, da će se učiteljice slobodno udavati, i želim vam mlade učiteljice, da svaka dobije muža prema duši svojoj."

Jambrišak 1892e: 525.

Protivi se slanju djevojaka u strane zavode i internate te naglašava potrebu obrazovanja djevojaka u *narodnome duhu*: "Vrle kćerke roda hrvatskoga treba upoznati s krasotom domovine, njezinom prirodnom ljepotom i bogatstvom, zgodnim položajem, divnim morem, rijekama, dolinama i gorama, bijelim gradovima i dvorovima, s načinom života, običajima naroda svoga" (Jambrišak 1892e: 519).

Javni istupi i zalaganje Marije Jambrišak na području ženskog obrazovanja rezultirali su osnivanjem *Privremenog ženskog liceja* 1892. godine kao prve državne srednjoškolske institucije na području Austro-Ugarske monarhije.¹⁵⁶ Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Natalija Wieckerhauser, Kamila Lucerna i Marija Horvat dobile su 1895. godine kao nastavno osoblje Ženskog liceja ekskluzivno dopuštenje za pohađanje predavanja na Filozofskom

---

¹⁵⁶ Ida **Ograjšek-Gorenjak** navodi kako je ova prva ženska državna srednjoškolska institucija gimnazijskog tipa imala status "privremene" institucije sve do 1913. godine od kada djeluje kao *Kraljevska ženska realna gimnazija*. Zanimljiv je podatak da je ona otvorena u isto vrijeme kao i ženske gimnazije u Češkoj i Austriji koje su, za razliku od "nacionalne", osnovane kao privatne gimnazije ili u okviru ženskih društava (usp.: **Ograjšek-Gorenjak** 2006: 149). Redovni upis u klasične gimnazije ženama se omogućilo tek 1917. godine.

(Mudroslovnom) fakultetu kr. Sveučilišta Franje Josipa I. čime je napokon omogućen redoviti upis ženskih polaznica na zagrebačko sveučilište.¹⁵⁷

2.3. Pokret učiteljica u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća

*Učiteljica bez staleške svijesti jest kraljica bez krune.*¹⁵⁸

Antun Cuvaj 1901.

Potaknuto industrijskom revolucijom, nacionalnim pokretima, ali i širenjem novih liberalnih i prosvjetiteljskih ideja koje su omogućile redefiniciju uloge i položaja žena u društvu, pitanje obrazovanja žena bilo je tijekom druge polovice 19. stoljeća esencijalno pitanje u Europi i u Americi.¹⁵⁹ U promicanju naprednih ideja o političkim pravima žena, utjecaju žena na napredak i razvoj znanosti te njihovom pravu na obrazovanje naročito su se isticali francuski dramski pisac Ernest Legouvé¹⁶⁰, engleski povjesničar Henry Thomas Buckle¹⁶¹ te britanski filozof i ekonomist John Stuart Mill. U svojem spisu *Podređenost žena* (1861.) John Stuart Mill se odlučno zalagao za princip "savršene jednakosti" odnosno takav princip koji "ne dopušta nikakvu moć ili privilegiju na jednoj strani, ni nemoć na drugoj" (Mill 2000: 13). Stoga apsolutno pozdravlja ženski pokret i nastojanja žena da se izbore za svoje pravo glasa i pravo na obrazovanje: "Traženje žena da budu obrazovane jednako temeljito i na istim područjima znanosti kao i muškarci, sve je intenzivnije i ima dosta izgleda

---

¹⁵⁷ O prvim studenticama zagrebačkog sveučilišta piše Tihana Luetić te napominje kako Hrvatska po pitanju visokog ženskog obrazovanja tek nekoliko godina zaostaje za ostalim europskim zemljama. Tako je, primjerice, bečki Filozofski fakultet prve studentice upisao 1897. godine. Tek nakon Prvog svjetskog rata studentice su dobile pravo upisa na Pravni, Medicinski i Gospodarsko-šumarski fakultet (usp.: **Luetić** 2002).

¹⁵⁸ Deklamacija iz prigodnog govora Antuna **Cuvaja** održanog 16. studenog 1901. godine u Klubu zagrebačkih učiteljica. Izvor: *Domaće ognjište*, knj. II (sv. III), 1901. godina, str. 53.

¹⁵⁹ Usp.: **Ograjšek-Gorenjak** 2004: 158.

¹⁶⁰ **Ernest Legouvé** (1807. – 1903.) je tijekom 1847. godine održao predavanja na *College de France* u Parizu o moralnoj povijesti žena. Predavanja su objavljena 1848. godine te su doživjela veliki uspjeh.

¹⁶¹ **Henry Thomas Buckle** (1821. – 1862.) je 1858. godine održao javno predavanje o utjecaju žena na napredak znanosti na *Royal Institution* u Londonu koji je kod nas objavljen 1869. godine u tri godišta časopisa *Vienac* 2/I (37-40), 3/I (61-63) i 4/I (86-89).

na uspjeh; a još je intenzivniji zahtjev da se žene pripuste u profesije i poslove koji su im za sada nedostupni" (Mill 2000: 25). Također napominje kako je pisanje jedini oblik javnosti koji im društvo za sada dopušta, a poticanje te aktivnosti u žena je naročito važno jer "pismene žene postaju slobodnijima i spremnijima izraziti svoje prave osjećaje" (Mill 2000: 36). Tvrdi da je "ženska priroda" rezultat kulturne konstrukcije odnosno "rezultat potiskivanja na nekim područjima i neprirodnog poticanja na drugima" te da su razlike među spolovima "umjetne" odnosno da su nastale zbog okolnosti, a ne zbog razlika u njihovim tzv. prirodnim sposobnostima (Mill 2000: 32). Te okolnosti idu prije svega u korist muškarcima kojima je cilj očuvati patrijarhalnu dominaciju. Kada Mill razmišlja o ženskim posebnim sposobnostima i umijećima smatra kako nije moguće dati dobru procjenu s obzirom da su se žene tijekom proteklih razdoblja ljudske povijesti sputavale i ograničavale te je i njihova priroda takva – "izobličena i prikrivena" (Mill 2000: 67). Promatranjem na osnovi iskustva utvrdio je da ženski talenti "naginju praktičnome" jer "s podjednakim iskustvom i sposobnostima žena obično vidi mnogo više nego muškarac iz onoga što je izravno pred njom" (Mill 2000: 68). Taj je ženski talent također kulturno uvjetovan jer je nastao kao posljedica bavljenja svakodnevnim praktičnim stvarima – održavanjem domaćinstva, nadzorom nad obitelji, upravljanjem odnosima unutar obitelji i društva, njegovanjem izgleda, umijećem razgovora itd. Društvena je činjenica da "ženino vrijeme i njezine misli moraju zadovoljiti velike zahtjeve koji se tiču praktičnih stvari" (Mill 2000: 83), a ta "osjetljivost za bjelodano" je glavno "svojstvo na kojemu počiva sposobnost za praktično, za razliku od sposobnosti za teoriju" (Mill 2000: 68). Ukratko rečeno, svakodnevne praktične obaveze oduzimaju ženama dragocjeno vrijeme da se bave ozbiljnijim pitanjima, konkretno, znanostima. Mill je 1866. godine predložio da se ženama u engleskom parlamentu odobri pravo glasa. Iako je taj prijedlog odbačen, Millov stav o političkoj i građanskoj (individualnoj) slobodi utjecao je na osnivanje pokreta sufražetkinja kojemu je osnovni cilj bio postignuće političkih i građanskih prava žena.¹⁶² Suфраžetkinje su smatrale da će nakon što ostvare pravo glasa ostvariti i svoja ostala prava (na rad, vlasništvo, obrazovanje itd.) te da će se time dokinuti svi oblici

---

¹⁶² *National Society for Women's Suffrage* (lat. *suffragium* = glasačka kuglica; *suffragari* = glasovati / <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>) osnovala je Lydia Becker 1867. godine, a cilj mu je bio postići legalna prava žena na nacionalnim i lokalnim izborima. Također je pokrenula i vodila časopis *Women's Suffrage Journal* u razdoblju od 1870. - 1890. godine. Od 1897. godine u Engleskoj je djelovala *National Union of Women's Suffrage Societies* na čelu s Millicent Garrett Fawcett. U Americi su 1869. Elizabeth Cady Stanton i S. B. Anthony utemeljile *National Woman Suffrage Association*, a Lucy Stone *American Woman Suffrage Association* koje su se 1890. ujedinile u *National American Woman Suffrage Association*.

diskriminacije žena. Tijekom zadnje trećine 19. stoljeća ženski pokreti širili su se Europom, a njihov više-manje zajednički cilj bilo je politička, pravna, ekonomska i socijalna emancipacija žena odnosno jednakost s muškarcima u svim aspektima društvenog rada i djelovanja. Preduvjet za ostvarivanje političkih prava žena koje je zagovarao John Stuart Mill bilo je pravo na njihovo obrazovanje. U slučaju izostanka državne potpore za institucionalizaciju ženskog obrazovanja to su pitanje često rješavale ženske organizacije¹⁶³ odnosno pokreti predvođeni učiteljicama koje su "svojom samostalnošću i profesionalnošću postale uzorom feminističkog modela" (Ograjšek-Gorenjak 2004: 160).

Ida Ograjšek-Gorenjak navodi kako malobrojno i "krhko" građansko društvo u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća još nije bilo dovoljno otvoreno za razvoj ženskog pokreta u nas (Ograjšek-Gorenjak 2004: 160). Budući da su u društvu dominirale tradicionalne i patrijarhalne vrijednosti, pojedinačni pokušaji da se inkorporiraju napredne ideje ženskog pokreta doživjeli su osudu intelektualnih (čak i liberalnijih) krugova, a naročito crkvenog dijela javnosti. Temeljem analize vodećih političkih, kulturnih i pedagoških hrvatskih glasila i novina s kraja 19. stoljeća, Ograjšek-Gorenjak je pokušala osvijetliti kontekst u kojem se piše i govori o "ženskim" temama te istaknuti sudionike koji su bili uključeni u te debate.¹⁶⁴ U tu je svrhu detektirala teme u okviru kojih se redefinira "žensko pitanje" navodeći odgoj i obrazovanje kao temeljne zahtjeve promicatelja ženskog pokreta, a potom i ostale ženske teme kao što su rodoljublje i politička prava žena te uspjesi žena u svijetu. Autorica zaključuje kako je u raspravu oko "ženskog pitanja" uključena cijela hrvatska javnost te kako se žene i muškarci u jednakom omjeru opredjeljuju za i protiv promicanja položaja žena s time da se u najvećem broju članaka naglašava ženska primarna reproduktivna uloga kao i njihovo pozicioniranje u okviru privatne sfere (Ograjšek-Gorenjak 2004a : 99).

Zanimljivo je u tom kontekstu pogledati kakav je stav prema "ženskom pitanju" imao dr. Antun Radić, višegodišnji urednik Akademijina *Zbornika*. Antun Radić je pripadao patrijarhalnoj, konzervativnoj struji te je bio čvrst u svojim uvjerenjima da *ženski posao* ne pristoji mužu kao niti *muški posao* ženi smatrajući kako je "takav red na štetu poslu", zbog čega ženama i savjetuje neka se okane *ćorava posla* (Radić [1901]1936: 297). Radić u listu *Dom* ("List hrvatskom seljaku za razgovor i nauk") koji je kao "vlastnik, izdavač i urednik"¹⁶⁵

---

¹⁶³ U Češkoj se u tu svrhu organiziraju *Žensko češko privredno žensko društvo u Pragu* te ženska društva *Minerva* (Prag) i *Vesna* (Brno, Moravska), a u Austriji *Bečko žensko privredno društvo* (usp.: **Ograjšek-Gorenjak** 2004: 159).

¹⁶⁴ Usp.: **Ograjšek-Gorenjak** 2004a.

¹⁶⁵ Navodi su preuzeti iz zaglavlja lista *Dom*.

pokrenuo još 1899. godine, a nastavio uređivati nakon što je napustio Akademijin *Odbor*, kritizira žene koje žele gospodariti svojim muževima kao i težnju žena da slijede modu jer "moda ubija dobre i stare običaje. A kad žene ostave dobre i stare običaje onda je njih ostavilo poštenje" (Radić [1901]1936: 24). U članku "Što vriedi žena pri gospodarstvu?" napominje kako "gospoda" nemaju pameti kad govore i pišu kako žene treba "osloboditi", a kad bi se to dogodilo "sviet bi se okrenuo naopako: Mužkarci će se opasati pregačom, pa će se motati oko zdjela i lonaca, nosat će djecu po kući i po vani, obavljat će stotinu sitnih posala - a žene će biti učiteljice, računarice, prodavačice, pisarice, liečnici it.d." (Radić [1901]1936: 297). Radić u ovim svojim tekstovima izričito odbacuje mogućnost "oslobađanja žene", kao i mogućnost da se ospori dioba poslova na muške i ženske, zaključujući na kraju: "ostavimo mužu muški, a ženi ženski posao" (*ibid.*). Radić ne vjeruje da će žene ikada biti slobodne i "mužu jednake" jer "od kad sviet stoji, od onda ima žena svoj posao, a muž svoj" (Radić [1901]1936: 279). U članku "Po čem žena dobiva vriednost?" navodi da su upravo ti svakodnevni ženski poslovi vezani isključivo uz kuću ono što joj daje "vriednost pred mužem" (Radić [1903]1936: 100), odnosno sve one "male stvari, koje žena imade u svojoj ovlasti" i koje "žena može lako obaviti", te "koje ženi baš pristaju da se oko njih mota i plete" (Radić [1901]1936: 296). Kao još jednu "stvar" koja ženi daje vrijednost navodi njen imetak, odnosno miraz. Antun Radić u navedenim člancima jasno izražava svoj stav protiv "oslobađanja" žena na svim područjima društvenog života: obrazovanja, zapošljavanja ("službovanja"), nasilja nad ženama i ženskog "pokorstva", omogućavanja prava glasa te prava žena da budu zastupnice, pozivajući se na božje zakone prema kojima je i sam Bog "podielio posao najprije na dvie velike polovice: na mužki i ženski posao... i gdje god se muž mora primiti ženskoga posla, a žena mužkoga - tu posao ne ide u redu" (Radić [1901]1936: 296). Bog je također dao mužu veću snagu nego ženi, smatra Radić, te zbog toga mnogi "divljaci" na selu "dave, lupaju i mrcvare svoje žene". Radić predlaže da takve žene trebaju učiti kako svojom "dobrotom, brigom i strpljivošću" svoga muža "pripitomiti i ukrotiti", u čemu će im najbolje koristiti osnivanje *društava*, odnosno udruga gdje će se učiti pokornosti (Radić [1901]1936: 280). Radić je, kao što će to njegovi kasniji tekstovi pokazati, tijekom vremena a vjerojatno i pod utjecajem starijeg, liberalnijeg brata Stjepana Radića, djelomično ublažio svoje krute stavove o ženskoj emancipaciji.

Začetnice ženskog pokreta u Hrvatskoj profilirale su se na području odgoja i obrazovanja žena. Glavne aktivistice pokreta za školsku reformu bile su učiteljice Dragojla Jarnević, Marija Jambrišak i Marija Fabković. Meghan Hays navodi kako je "pedagoški rad" spisateljice i pjesnikinje Dragojle Jarnević bila zapravo samo mogućnost da uokviri i istakne

njezin glavni interes koji je bio posvećen "glorifikaciji i odanosti domovini" (Hays 1996: 90). Iako je napisala relativno mali broj članaka o potrebi reforme školovanja žena ona je kao "uvažena ilirkinja" značajno utjecala na rasprave o toj tada gorućoj temi. Jarnevićeva je od 1866. godine održavala kontakte s istaknutim prvacima hrvatskoga učiteljskoga pokreta (Davorinom Trstenjakom, Skenderom Fabkovićem, Josipom Tomićem) te je kao prava članica od 1872. godine sudjelovala u radu Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. U učiteljski pokret se uključila 1871. godine, a već iduće godine održala je javno predavanje o domoljublju i odgoju hrvatske mladeži, posebice djevojaka. Stavovi Dragojle Jarnević o odgoju i obrazovanju Hrvatica bili su u kontekstu i funkciji služenja naciji i jačanja domoljublja.¹⁶⁶ Andrea Feldman Dragojlu Jarnević smatra "paradigmom feminističkog osvješćivanja" (Feldman 1999- 200: 31). Iako je Jarnevićeva iskazala "suzdržano nepovjerenje prema radikaliziranim zahtjevima nekih tadašnjih zastupnica borbenijeg feminizma" njezino osvještavanja moguće je pratiti kroz autoreferencijalnost njezinih dnevničkih izvještaja u kojima pronalazi svoju žensku intimu žaleći što joj je kao "slabijem" spolu ograničen prostor slobodnijeg djelovanja (Detoni Dujmić 2003: 9). Pišući o Dragojli kao o književnici koja je živjela "ispred i svom vremenu usprkos", Lydia Sklevicky je pozicionira u "osvit hrvatskog feminizma" (Sklevicky 1996: 243).

Marija Fabković i Marija Jambrišak su ravnopravno sa svojim znatno brojnijim muškim kolegama istupile na Prvoj općoj učiteljskoj skupštini održanoj 1871. godine u Zagrebu. Marija Jambrišak se zalagala za reformu srednjoškolskog ženskog obrazovanja kao i za otvaranje Sveučilišta za upis ženama te je u tom pitanju ostvarila značajne rezultate. Mirjana Gross promatra Mariju Jambrišak kao prvu intelektualku koja je emancipaciju shvaćala vrlo usko – za nju je obrazovanje prvenstveno korisno onim ženama koja se moraju same izdržavati (Gross 1993: 63). Meghan Hays smatra da se Marija Jambrišak bavila "ženskim pitanjem" oslonjena na tradicionalan sustav društvenih vrijednosti te da je u određenoj mjeri čak i manipulirala nacionalnim pitanjem kako bi istaknula nedostatno obrazovanje žena u Hrvatskoj.¹⁶⁷ Kako se taj njen stav o školovanju žena kao potencijalnih odgajateljica "zdrave" nacije podudara sa stavovima ostalih zagovornika reforme školstva, primjerice Ivanom Filipovićem, Mijatom Stojanovića, Davorinom Trstenjakom i drugima, njezino se djelovanje na tom području promatra prvenstveno u okvirima umjerenog

---

¹⁶⁶ **Dragojla Jarnević** je objavila nekoliko stručnih priloga u *Narodu* (1872), *Napretku* (1873), *Obzoru* (1873) i *Narodnim novinama* (1874) te u češkom časopisu *Slovanský pedagog* ("O domoljublju i odgojenju hrvatske mladeži", 1/1872., str. 197.).

¹⁶⁷ Usp.: **Hays** 1996: 94-95.

emancipacijskog pristupa.¹⁶⁸ Marija Jambrišak je javno istupala i poduzimala brojne aktivnosti kako bi u okviru obrazovno-odgojnog sustava doprinijela "boljem položaju žena u nas" (Jambrišak 1892e: 525). U tu je svrhu pisala o "ženskom pitanju"¹⁶⁹, a životopise "znamenitih žena" objavila je da bi mladim ženama pokazala kako "u svakom položaju, koji joj sudba dosudi, može blagotvorno djelovati i svojemu bližnjem koristiti".¹⁷⁰ Za razliku od tradicionalne Marije Jambrišak, Marija Fabković¹⁷¹ bila je slobodoumna žena širokih nazora koja se borila za ravnopravni položaj žena ne samo u školstvu nego i u drugim sferama privatnog i javnog života. Na učiteljskoj skupštini 1871. godine zalagala se za sekularizaciju školstva te za ravnopravno sudjelovanje učiteljica u pedagoškom radu u okviru rada školskih savjeta (Franković 1958: 133). Ljuba Lončar navodi kako je Marija Fabković bila žena koja je kod nas "uzorala prve brazde" (...) "na polju ženskog pokreta" (Lončar 1954d: 14). Nakon što je 1870. godine u *Vijencu*¹⁷² objavila poziv za osnivanje *Društva za obučavanje – naobraženje* po uzoru na prosvjetiteljska nastojanja Jeana Macéa, Marija Fabković je poput svojih čeških kolegica, spisateljica Karoline Světlé i Sofije Podlipské pokrenula i ideju da se osnuje ženska privredna zadruga te *Ženska biblioteka* koja je tijekom vremena trebala postati

---

¹⁶⁸ Usp.: Hays 1996 i Ograjšek-Gorenjak 2004.

¹⁶⁹ Usp.: Jambrišak, Marija. 1901. "Razvitak ženskog pitanja u Hrvatskoj". *Narodne novine* LXVII/br. 208. i Jambrišak, Marija; Truhelka, Jagoda. 1896. "Pokret među učiteljicama". *Školski vjesnik* III (Sarajevo).

¹⁷⁰ Usp.: *Pripomenak* Marije Jambrišak u knjizi *Znamenite žene* (1896).

¹⁷¹ **Marija Fabković (Mara)**, rođ. Frechova (Prag, 1833. - Zagreb, 1915.), pedagoginja i prevoditeljica. Učiteljsku školu završila je u Pragu 1853. godine. Nakon što se 1854. godine udala za Skendera Fabkovića trajno se doselila u Hrvatsku. Kao učiteljica bila je namještena u Virovitici i Karlovcu (1860. – 1865.) te u Zagrebu (od 1868. na Višoj djevojačkoj školi). God. 1873. u Austriji je, kao prva žena, položila ispit za nastavnika građanske škole iz matematike, biologije, francuskog jezika i tjelesnog odgoja. Od 1886. do umirovljenja 1896. radila je na Donjogradskoj djevojačkoj osnovnoj školi. S navršene 64. godine života otišla je na studij francuskog jezika u Francusku, a potom i u Švicarsku nakon čega se posvetila prevoditeljstvu. Zalagala se za tjelesni i estetski odgoj te za uvođenje ručnog rada u školu. Bila je jedina žena među osnivačima Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora te iskrena pobornica zbližavanja češkog i hrvatskog naroda. Svoje pedagoške radove objavljivala je u praškim i hrvatskim časopisima. Njezina korespondencija, rukopisi i autobiografija pohranjeni su u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu. Izvor: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5796> / Hrvatski biografski leksikon / LZ Miroslav Krleža (Branko Pleše, 1998.).

¹⁷² Vidjeti članak "Ligue de l'enseignement (Društvo za obučavanje, naobražavanje) koji je objavljen u časopisu *Vienac* od 22. siječnja 1870. (br. 4/ god. II), str. 60-61. Ova su predavanja za odrasle bila besplatna i slobodna za sve polaznike bez obzira na narodnost i vjeroispovijest. Održavala su se u večernjim satima, a poduka je bila iz svih predmeta osim politike i vjeronauka.

glasilo ove *gospojinske zadruge*.¹⁷³ Ali, kao što nije zaživjela ideja o ženskoj zadruzi nije se nastavilo niti objavljivanje knjiga u okviru ove biblioteke.¹⁷⁴ Značajan je, međutim, doprinos "ženskom pitanju" rad Karela Jonaša "Žena u ljudskoj društvenosti i sadašnje žensko pitanje (osobito u Inglezkoj i u Americi)" koji je prevela i za hrvatsko izdanje *Ženske biblioteke* priredila Marija Fabković. U *Proslovu* knjige Fabković se obraća ženama-čitateljicama obrazlažući svoje motive: "Niti drzovitost, niti korist nisu me izvabile iz tihoga moga zakutička, da stupim ovako pred vas, štovane čitateljice: već ljubav k narodu, kojemu sam pokćerka i misao, da vršim tim poslom ma samo čestimice, jednu najsvetijih dužnosti prama novoj svojoj domovini (Fabković 1886: VI). Dalje napominje kako je knjiga namijenjena "temeljitiijemu, sustavnomu naobraživanju ženskoga spola" (Fabković 1886: V). Kako bi se ostvario taj cilj obraća se "muževima naroda hrvatskoga" da utječu na svoje majke, sestre, supruge, kćerke, drage i prijateljice: "ponukajte jih, da čitaju s korišću; uplivajte na njihov duh, nesamo na srdce i neprobudjajte u ovom izključivo ljubav za sebe, već i za znanosti; odgrnite pred njimi težki, debeli zastor stogodišnjih predsuda; upozorite jih, pokažite jim magično-čarobni taj svijet znanosti; recite jim i vi, da prestaje žena biti – obzirom na nauke – preziranom pepeljugom, da se netreba više bojati poruge obadvajuh spola, kada bude težila za znanjem, i da je bila samo zlobna potvora neznalica i mračnjaka ona toli često opetovana tvrdnja 'da se žena, težeća za naobraženjem, odtudjuje svomu zvanju i da nemože biti valjanom materom' " (Fabković 1886: VII). Čini se kako su napori i nastojanja Marije Fabković oko reforme ženskog obrazovanja te ženskog udruživanja po uzoru na češke kolegice za hrvatsku sredinu ipak bili preuranjeni.¹⁷⁵ Na kraju valja spomenuti i etnološko-folklorističku epizodu u okviru pedagoške i kulturne djelatnosti ove iznimne učiteljice. Fabkovićeva je tijekom učiteljavanja u Virovitici (1854. – 1860.) i Karlovcu (1860. – 1865.)

---

¹⁷³ **Karolina Světlá** i **Sofija Podlipská** su 1870. godine u Pragu osnovale *Žensko češko privredno društvo* te pokrenule *Žensku biblioteku*. O zadruzi čeških žena izvijestila je Marija Fabković hrvatsko (žensko) čitateljstvo u časopisu *Vienac* od 24. lipnja 1871. (br. 25/ god. III, str. 402-403), te u časopisima *Narod* (I / 1872./ br. 117-121) i *Obzor* (II / 1872. / br. 4-5). U *Obzoru* se s Dorom Hanuševom obratila "hrvatskim gospodjam" te su zajedno pozvale na otvaranje sličnih društava u Hrvatskoj.

¹⁷⁴ Prvi svezak objavljen je 1872. godine, a neposredno nakon njega objavljena su još dva sveska. Potom se *Ženska biblioteka* gasi zbog "pomanjkanja učešća" (**Lončar** 1954d: 14).

¹⁷⁵ Zadruga čeških žena zasnivala se na "načelu uzajamne suradnosti" kroz tri osnovna programa: zajedničku kasu solidarnosti (*založnice*), burzu rada (*upitarne*) te *ponaučne tečajeve* koji su uz povoljne uvjete obuke i stanovanja omogućavali dodatnu naobrazbu u raznim zanimanjima (usp.: *Vienac* 25 / 1871. / god. III, str. 402-403.).

prikupljala i bilježila narodne običaje, pripovijetke i dječje igre, a u seoskom životu pronalazila je i druge motive za literarno stvaranje.¹⁷⁶

Iako je prva faza ženskog pokreta započela još 70-ih godina 19. stoljeća¹⁷⁷ u okviru nastojanja naprednih hrvatskih učitelja i učiteljica uz oslonac Hrvatskog pedagoškog zbora (Ivan Filipović, Skender Fabković) te s druge strane uz potporu književnika i ostalih liberalnih intelektualca okupljenih oko časopisa *Vijenac* koji su bili na tragu Stuart Millova shvaćanja "ženskog pitanja" te su, između ostalog, podržavali i gospodarsko osnaživanje žena (August Šenoa, Vladimir Mažuranić, Ivan Perkovac, Šime Mazzura), hrvatska građanska klasa nije još bila niti politički niti ekonomski dovoljno jaka da bi podržala osnivanje ženskih društava i organizacija pod čijim bi se okriljem osnivale i dalje razvijale ženske srednjoškolske institucije. Osim toga, institucionalnu potporu mogla je osigurati jedino vladajuća struktura koja je temeljitiju reformu ženskog obrazovanja kao jednu od najvažnijih preduvjeta za ostvarivanje ekonomskih i političkih prava žena provela tek početkom devedesetih godina 19. stoljeća. Ukratko, moguće je zaključiti kako je prva faza ženskog pokreta bila obilježena pojedinačnim akcijama i istupima učiteljica, posebice Dragojle Jarnević, Marije Jambrišak i Marije Fabković koje su promicanje ideja o ženskoj ravnopravnosti vješto "upakirale" u funkciju vršenja dužnosti prema domovini. Na taj su način dobile neophodnu mušku potporu jer se "žensko pitanje" razmatralo u kontekstu nacionalnog pitanja.

Tek se na mijeni 19. i 20. stoljeća formira krug mlađe generacije hrvatskih učiteljica, pedagoginja i književnica koje postupno, ali samosvjesno promiču ideje o ženskoj ravnopravnosti. Tome krugu "modernih žena" pripadaju Jagoda Truhelka (pod pseudonimom A. M. Sandučić), Kamila Lucerna (pod pseudonimom Camilla Leonhard), Jelica Belović-Bernadzikowska, Štefa Iskra, Adela Milčinović, Milka Pogačić, Antonija Kassowitz-Cvijić, Vilma Vukelić, Ivana Brlić Mažuranić, Karolina Schauff, Marija Jurić Zagorka, Marija Tomšić – Im, Gjena Vojnović (pseudonim Kristijana Solvejgs), Zdenka Marković, Josipa

---

¹⁷⁶ Većinu svojih literarnih priloga Marija Fabković objavljivala je u češkim listovima *Škola a život*, *Svétozor* i *Divší svet* (između 1863. i 1900. godine). Nekoliko pučkih pripovijetki objavila je u domaćim časopisima *Napredak* i *Bosiljak* (tijekom 1867/8. godine). Za opsežnu bibliografiju radova Marije Fabković vidjeti: **Ogrizović** 1973.

¹⁷⁷ Kao donju granicu moguće je uzeti 1871. godinu u kojoj je održana *Prva učiteljska skupština* i na kojoj se po prvi puta u javnosti mogao čuti glas učiteljica koje su se zalagale za ženska prava. Gornja granica je 1900. godina kada je osnovan Klub učiteljica kao staleška udruga u svrhu zaštite interesa učiteljica.

Glembay i druge.¹⁷⁸ Sve se one, uz svoju redovitu odgojno-obrazovnu djelatnost bave i osobnim stvaralaštvom te objavljuju stručne članke i osvрте u učiteljskim glasilima, omladinskim listovima, gospodarskim i obiteljskim listovima odnosno literarne radove u književnim časopisima onoga vremena. Četrnaest godišta *Domaćeg ognjišta* koji se prvenstveno profilirao kao obiteljski, a zatim i "ženski" časopis, prava je "poslastica" za istraživanje ženskog pitanja na mijeni stoljeća. Osobitost ovog časopisa jest da su ga pod patronatom Hrvatskog pedagoško-književnog zbora od prvog (1900.) do zadnjeg broja (1914.) uređivale isključivo žene.¹⁷⁹ Osnovna zadaća lista objavljena je u programskom tekstu nakladnika pod naslovom "Što hoćemo i želimo?".¹⁸⁰ Tekst je upućen prvenstveno hrvatskim "ženama, majkama i kćerima" koje se apostrofiraju kao "svećenice ognjišta", "rasadnice znanja i kreposti" te svima ostalima kojima je "na srcu napredak naroda" s jedinstvenim ciljem da se odgaja "narodu valjan podmladak" (*ibid.*). Većina suradnika *Domaćeg ognjišta* dolazi iz redova već navedenih hrvatskih "modernih žena" – učiteljica, književnica i publicistkinja dok su se muški suradnici poput Janka Leskovara, Davorina Trstenjaka, Dragutina Domjanića, Rikarda Katalinića Jeretova, Izidora Kršnjavija i drugih afirmiranih književnika i javnih djelatnika, ovom "ženskom" projektu pridružili u kasnijim godištim. Razni književni, beletristički, poučni, edukativni i informativni prilozi ovog sadržajno, likovno i grafički gotovo reprezentativno opremljenog časopisa imali su prvenstvenu ulogu da prosvjećuju žene i žensku mladež u okviru njihove obiteljske i društvene uloge.¹⁸¹ Iako i dalje u patrijarhalnim okvirima i nacionalnom kontekstu, ovaj je "ženski" časopis ogledalo novog svjetonazora hrvatskih intelektualki, napose učiteljica, koje se nisu mirile sa stratifikacijom koju im je nametalo društvo. One su učestvovalе u raspravama o pravnom položaju žena (bračnim pravima, pravu učiteljica na udaju, pravu neudanih žena na dostojanstven život), a zahtijevale

---

¹⁷⁸ Usp.: **Detoni-Dujmić** 1998: 20-40.

¹⁷⁹ Prvi broj izlazi u rujnu 1900. godine pod nazivom "Na domaćem ognjištu. List za porodicu", a uređuju ga Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka. Nakladnik časopisa bio je na početku izlazenja *Hrvatski pedagoško-književni zbor*. U drugoj godini izlazenja časopis skraćuje naziv u "Domaće ognjište", a uredničke poslove preuzima Milka Pogačić koja je iste godine prihvatila funkciju predsjednice *Gospojinskog kluba učiteljica čitaonice u Zagrebu* i u čijoj je nadležnosti uprava časopisa. Tijekom treće godine izlazenja *Gospojinski klub* je brigu o uređivanju časopisa povjerio *Klubu učiteljica* koji je 1904. godine prerastao u *Udrugu učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Od 1908. godine uređuju ga Zdenka Smrekar i Zdenka Marković, a od 1913. Zora Vernić.

¹⁸⁰ Izvor: *Na domaćem ognjištu. List za porodicu* (knj. I / sv. 1 / rujan 1900.), str. 2-3.

¹⁸¹ Više o estetskoj kvaliteti i uredničkim standardima *Domaćeg ognjišta* piše Katica Čorkalo (usp.: **Čorkalo** 1998).

su također i ravnopravno obrazovanje i zaposlenje te u konačnici ravnopravnu valorizaciju svojega rada. Danja Šilović-Karić navodi kako *Domaće ognjište* nije bio feministički list, ali je "utira(l)o put, priprema(l)o teren za buduću pojavu pobornica ženskih prava" te je utjecao na "osvješćivanju žena o opravdanosti njihovih specifičnih zahtjeva" (Šilović-Karić 2004: 189). U tome je smislu zanimljiva urednička cjelina "Od svega po malo" i njezina rubrika "Iz ženskoga svijeta" u kojoj su se kontinuirano objavljivale najnovije vijesti o ženskim *emancipatorskim* pokretima i udruženjima te predvodnicama (*vodilicama*) tih pokreta kao i *osnivačicama* i *izdavačicama* ženskih listova.¹⁸² Rubrika donosi novosti iz područja višeg i visokog ženskog obrazovanja u Europi i Americi, kao i istaknute primjere zapošljavanja žena u profesijama koje su do tada bile rezervirane isključivo za muškarce (liječnice, odvjetnice, sveučilišne profesorice, znanstvenice).¹⁸³

U trećem svesku prvog godišta časopisa (1900.) objavljena je vijest o osnivanju *Zemaljske gospojinske udruge za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji* kojoj je osnovni cilj bio "podupirati ženskinje u daljnjoj, višoj naobrazbi, brinuti se za usavršavanje kućanstva i nastojati oko proširenja privredne osposobljenosti ženskinja".¹⁸⁴ Iako je djelatnost udruge bila vezana uz specifične ciljeve koji su se realizirali putem novoosnovane "Jelisavine zaklade", ova se udruga nije bitno razlikovala od ostalih *gospojinskih* udruga filantropskog i karitativnog karaktera koje su uz humanitarnu djelatnost njegovale i društveni život svojih članica.¹⁸⁵ Iste godine, u okrilju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora osnovan je *Gospojinski klub učiteljske čitaonice* ili kraće *Klub učiteljica*.¹⁸⁶ Osnivanju ovoga kluba prethodio je javni proglas koji su 29. svibnja 1896. godine Marija Jambrišak i Jagoda

---

¹⁸² Izvor: *Na Domaćem ognjištu. List za porodicu* (knj. I / sv. 4 / 1900. / rubrika "Od svega pomalo").

¹⁸³ Kao "nova" vrsta ženska zaposlenja također se navode i "poštanske činovnice", "ženski vođ" (turistička pratnja), "ženski porotnici", "prvi ženski svratišni portir", "ženski nadzornik tvornice", "prvi ženski svratišni portir", "ženski ministarski činovnici" i "ženski astronomi". Izvor: *Domaće ognjište* (knj. IV / 1905. / rubrika "Od svega pomalo").

¹⁸⁴ Predsjednica društva bila je barunica **Margita Khuen - Hedervary**, potpredsjednica **Elvira grofica Kulmer**, a tajnica **Marija Jambrišak**. Izvor: *Domaće ognjište* (knj. IV / sv. 3 / 1900.), str. 77.

¹⁸⁵ Marija **Jambrišak**, tajnica *Gospojinskog kluba* u Zagrebu, u svojem je izvještaju uz desetu godišnjicu osnutka kluba navela kako je prva zadaća kluba da kroz "poučna predavanja" i "muzikalne večeri" (...) "promiče domorodne, humanitarne i prosvjetne ciljeve naroda hrvatskoga", a zatim i da članice kluba "za koji sat stresu sa sebe svakidašnje svoje brige, da se odmire od kućnoga rada i duševno i tjelesno osvježene povrate opet k svome domu k svojim". Izvor: Cuvaj, *Građa XI* / 1913. (prilog *Gospojinski klub u Zagrebu*, str. 168-171).

¹⁸⁶ Prva predsjednica kluba bila je Milka **Pogačić**, a sastav upravnog odbora činile su Vera **Cuvaj**, Anka **Tkalec**, Katarina **Plemić** i dr. Vera **Filipović**.

Truhelka uputile zagrebačkim učiteljicama i odgojiteljicama odnosno svim ženama "bez razlike roda i staleža".¹⁸⁷ U proglasu se ističe potreba da se udruže žene po uzoru na slične primjere u svijetu: "I ženski je svijet izvan naše domovine upoznao već odavna korist udruživanja, te je tako postalo mnogo gospojinskih udruga, kojima je zadaća da promiču prosvjetnih i humanitarnih interesa ženskoga svijeta" (...) "U nas već učiteljice sačinjavaju znatan kontingenat u javnom životu naše domovine, pak na blagoslovni napredak ne manjkaju ni primjeri neskrivljenoga stradanja".¹⁸⁸ Ova je nastojanja zagrebačkih učiteljica podržavao i tadašnji predsjednik Hrvatskog pedagoško-književnog zbora Antun Cuvaj koji se naročito zalagao da "u staleškoj cjelini budu i učiteljice valjano i dostojno zastupane" (Cuvaj XI/1913 :174). *Klub učiteljica* je 1904. godine prerastao u *Udrugu učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije sa sjedištem u Zagrebu*.¹⁸⁹ Rad udruge organizirala je i vodila učiteljica Milka Pogačić koja se osim za jačanje staleškog položaja učiteljica zalagala i za to da se pruža materijalna i moralna pomoć siromašnoj, napuštenoj i zlostavljanoj djeci.¹⁹⁰ Ciljevi ove udruge prvenstveno su bili usmjereni na zaštitu digniteta struke, ali i osobnih interesa učiteljica u okviru učiteljskog staleža kojima se zakonskom regulativom oduzimalo pravo na bračni život i materinstvo. U pozadini ove zakonske odluke su kulturološki i ekonomski razlozi. Naime, u predodžbama građanskog društva zaposlena žena nije odgovarala poželjnoj slici ženskog identiteta koji je ženu definirao kao kućanicu pozicioniranu u sferu obitelji. Ona je posao učiteljice mogla obavljati samo privremeno dok se nije udala i osnovala obitelj. Javna sfera bila je prvenstveno rezervirana za muškarce te je ova odredba o celibatu učiteljica

---

¹⁸⁷ Proglas Marije **Jambrišak** i Jagode **Truhelke** u cijelosti donose list *Školski vjesnik* (br. III / 1896. / Sarajevo) u članku *Pokret među učiteljicama*, str. 474-476. te *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* (Cuvaj, *Građa XI / 1913*) u prilogu *Udruga učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, str. 172-173.

¹⁸⁸ Usp.: **Cuvaj**, *Građa XI / 1913.*, str. 172.

¹⁸⁹ Usp.: **Cuvaj**, *Građa XI / 1913.*, str. 183.

¹⁹⁰ Milka **Pogačić** (Zagreb, 1860. – Zagreb, 1936.) hrvatska učiteljica i književnica. Pod utjecajem europskog reformatorskog pokreta na području pedagogije (naročito socijalne pedagogije F. W. Förstera) zalagala se za bolje životne uvjete i obrazovanje žena i djece. U tom je smislu potaknula osnivanje Više djevojačke škole u Zagrebu na kojoj je obnašala funkciju ravnateljice, a u okviru djelatnosti *Udruge učiteljica Kraljevine Hrvatske i Slavonije* (*Sekcije za našu djecu* od 1908.) pokrenula je osnivanje doma, sanatorija i konvikta za potrebe učiteljica i učiteljskih kćeri kao i niz centara za prihvata i smještaj djece kao što su "ferijalne kolonije", "nahodišta", "sirotišta", "kolijevke", "popravilišta", "oporavilišta", "zavodi za slaboumne". Bila je suradnica i urednica (1901. – 1912.) časopisa *Domaće ognjište*. Pisala je pjesme, priče i igrokaze za djecu te ljubavnu liriku, pripovijetke i roman *Jura Filipčić* (1937). Izvori: **Cuvaj**, *Građa XI / 1913.*, str. 234-238. i *Hrvatska enciklopedija*, LZ Miroslav Krleža 2009. - 2013. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48984>).

donesena između ostalog i kako bi se potisnula konkurencija s tržišta rada.¹⁹¹ Ovo ograničenje veoma je ponižavalo i diskriminiralo žene, a Marija Jambrišak smatrala ga je apsurdnim: "Nije se žena odrekla naravne svoje odredbe svoje volje, već joj je društvo otelo prvobitno njeno mjesto, a nije joj dalo drugoga mjesta. Kako da žena vlada u kući, koje nema, kako da uzdrži plamen na ognjištu bračne sreće, kad nema ognjišta, kako da bude valjana supruga - bez supruga? Zar to nije ironija?" (Jambrišak 1901: 1). Naredba bana Khuena-Hédervárya iz 1888. godine stavljena je djelomično "izvan snage" 1914. godine kada je učiteljicama bila dozvoljena udaja za "definitivno namještenu učiteljsku osobu" odnosno za ne-učitelja uz posebnu dozvolu kraljevske zemaljske vlade, dok se odluka o celibatu učiteljica u potpunosti ukinula tek 1918. godine nakon političkog sloma Austro-Ugarske monarhije.¹⁹² Posljedice ove odluke najviše su se odrazile na fenomen nedostatka učiteljskog osoblja naročito nakon 1914. godine.¹⁹³

Zanimljivo je napomenuti kako je i dio muške javnosti bio protiv odluke o celibatu učiteljica. Tako se, primjerice, dr. Antun Radić koji je inače u "ženskom pitanju" pripadao konzervativnoj struji, javno izjasnio za ukidanje ove diskriminacijske odluke: "Ako zakon nijednoj kategoriji javnih službenika – muškaraca ne propisuje u nijednom i nikakvom slučaju molbe za dispenciju kad hoće da se žene, sav bi svijet rado znao, zašto se to nalaže ženama?" (...) "Drži li vlada i zakonodavstvo ženu potpunom osobom, ili ju drži djetetom – da ne rečem što drugo – koje mora vijekom biti pod paskom?"¹⁹⁴ Radić je smatrao kako je odluka o udaji elementarno žensko pravo, a bojazan da će učiteljice zanemarivati školsku djecu zbog brige za vlastitu djecu ili obrnuto te da će se udavati za osobe koje su "kompromitantne" odnosno nedostojne njihova staleža smatra neopravdanim. Jedini dobar razlog za donošenje ove odluke je, smatra Radić, ograničavanje udanim ženama da se zbog potrebe službe odvajaju od svoga muža. Osim što je apelirao da se ukine sporni paragraf koji diskriminira učiteljice, Radić je pisao o fenomenu porasta zaposlenih žena u javnom i

---

¹⁹¹ Usp.: **Batinić i Škalamera** 2009: 82.

¹⁹² Izvor: *Domaće ognjište* (god. XIV / sv. 1 / 1914., str. 1-3).

¹⁹³ Uredništvo *Domaćeg ognjišta* uz obrazloženje ove odluke iznosi podatak da se od 1888. do 1914. godine ukupno oko 500 učiteljica dobrovoljno odreklo službe zbog udaje (*Domaće ognjište*, god. XIV / sv. 1 / 1914., str. 2).

¹⁹⁴ Antun **Radić** se na paragrafe 151. i 152. školskog zakona iz 1888. godine osvrnuo u časopisu *Obzor* iz 1914. godine (br. 21, str. 200) u članku "Celibat učiteljica".

privatnom sektoru uoči Prvog svjetskog rata te njihovu "pozicioniranju" u hrvatskom kulturnom i društvenom životu¹⁹⁵:

"Kud krenete, kamo dodjete, u javni ured, a osobito privatni posao, banku, trgovinu, pisarnu – svuda djevojke, djevojke, tipkačice, voditeljice knjiga, registratorice, prodavačice...Sve, doduše skromno više puta, ali vazda pristojno i uredno, dobro odjevene i opremljene, - ljepše, nego one njegdašnje besposlene *fragle*. A kušajte razgovarati s njima: Govore književnim jezikom, izražavaju se pravilno, vješto, precizno-poslovno – kao *advokat*. Pa koliko ih ima!"

Radić 1914: 204.

"To su naše *work girls, business girls*...To jest, htjeli smo reći: Mi bismo htjeli, da to budu naše *business girls*, pa da i one stvore svoju *Business women's league*, - svoj savez poslovnih žena. Ne mislimo – za Boga – na opet jedan savez, koji bi neprestano jamrao samo na slabe plaće i slično, nego na to da toliki taj korisni, simpatični ženski svijet, koji si je tako malo poznatom i još manje cijenjenom ženskom energijom probio put u život, - stvori nešto novo, a potrebno i u društvenom životu".

Radić 1914: 205.

"Ovaj ženski svijet, koji je bez obzira na one krugove stvorio sebi poziciju i uvjete za kulturni društveni život, taj je svijet dosta jak i sposoban, da stvori i posebno svoje društvo i da društvenom životu u opće u gradovima podade neki impuls i druge forme: forme modernoga, poslovnoga, demokratskoga obilježja mjesto dosadašnjih nikakvih formi, a koje bi htjele biti birokratsko-aristokratske".

Radić 1914: 206.

O ovoj rastućoj ženskoj energiji i snazi koja je od "davnih vremena netrošena drijemala u ženskoj duši" a tek se početkom 20. stoljeća oblikovala u "kolo prosvjetljenih pobornica ženskoga napretka i prava" progovorila je i Milka Pogačić na Prvoj glavnoj skupštini *Udruge učiteljica Kraljevina Hrvatske i Slavonije*.¹⁹⁶ Marija Jambrišak je 1901. godine izrazila svoje zadovoljstvo vezano uz "žensko pitanje" koje se u nas razvijalo "polagano" ali "postepeno" te je naglasila "ženska postignuća" ulaskom u 20. stoljeće: "Dvadeseti viek liepo je započeo; imamo evo jednu od najljepših stečevina; ženskinje su postigle, za čim su težile – naime tu slobodu, da smiju i mogu po volji i prema svojim sposobnostima odabrati zvanje" (Jambrišak 1901: 1).

---

¹⁹⁵ Usp.: Radić, Antun. 1914. "Tipkačice – i one druge". *Obzor* 34, str. 204-206.

¹⁹⁶ Izvještaj Milke Pogačić s Prve glavne skupštine Udruge održane u lipnju 1904. godine u Zagrebu (*Domaće ognjište*, knj. 4 (1904.), str. 12-25).

2.4. Žensko pitanje u prvoj polovici 20. stoljeća

*Mi bismo sve morale nastojati, i učene i neučene
da nijedna naša sestra ne ostane nepismena i neuka.*¹⁹⁷

Mara Matočec 1939.

Središnji (politički, vjerski, kulturni, obiteljski) autoritet tradicionalnog i građanskog društva u Hrvatskoj u 19. te u prvoj polovici 20. stoljeća bio je muški.¹⁹⁸ U tome kontekstu "nevidljivost i šutnja žena dio su uobičajenog poretka stvari" jer one prvenstveno "obavljaju poslove unutar obitelji, koji su ograničeni na kuću ili na ono što je predstavlja" (Perrot 2009: 12). Ipak, važnost uloge žena u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća se prepoznala u sklopu djelovanja četiriju nacionalnih pokreta – Ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, narodnjačkog pokreta Josipa Jurja Strossmayera, pravaškog pokreta Ante Starčevića¹⁹⁹ i seljačkog pokreta Stjepana Radića.

Stjepan Radić²⁰⁰ je i prije svog aktivnog političkog angažmana upućivao na važnost obrazovanja žena te njihovu uključenost u javni život po uzoru na status koji su u to vrijeme

---

¹⁹⁷ Preuzeto iz članka "Hrvatice i pravo glasa" koji je objavljen na naslovnoj stranici ženskog časopisa *Hrvatica* (usp.: **Matočec** 1939: 1).

¹⁹⁸ Dinko **Župan** je utvrdio kako je "antifeministička psihologija muških znanstvenika" koja je bila zastupljena tijekom druge polovice 19. stoljeća djelovala podjednako i u prvoj polovici 20. stoljeća (**Župan** 2013: 44).

¹⁹⁹ Pravaška polička glasila 1880-ih godina (*Sloboda, Hrvatska*) su ističući nacionalni interes naglašavala važnost uloge žena kao dobrih majki, supruga i rodoljupki, te posebno Katarinu Zrinsku kao primjer "najuzoritije hrvatske žene". Pravu osudu doživjele su "Nehrvice" ili "pseudo-Hrvice" u humorističkim i satiričkim listovima (*Zvekan, Vragoljan*) kojima se predbacuje da su gizdave pomodarke koje čitaju njemačku i francusku literaturu te ne njeguju potreban interes i ljubav za svoju domovinu (usp.: **Turkalj** 2009: 171). Za razliku od republikanaca koji su poticali žene na sudjelovanje u politici, pravaši su odbijali pravo ženama da sudjeluju na njihovim skupštinama što je posljedica izbornog zakona po kojem žene do 1945. godine nisu imale pravo da iskazuju svoju političku volju (usp.: **Kolar-Dimitrijević** 2007: 24).

²⁰⁰ **Stjepan Radić** (Trebarjevo Desno pokraj Siska, 1871. - 1928., Zagreb) hrvatski političar, književnik, prevoditelj i publicist. S bratom dr. Antunom Radićem utemeljio je 1904. godine Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS). Od 1920. godine stranka djeluje pod imenom Hrvatska republikanska seljačke stranka (HRSS). Stranka je 1923. godine uključena u Međunarodni seljački savez, a 1925. godine ponovno mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka (HSS) pod kojim djeluje i danas.

imale školovane žene u drugim europskim zemljama, posebice u Češkoj i Poljskoj.²⁰¹ Kako bi "kulturni rad češke obrazovane žene" približio Hrvatima te im pomogao na tom putu prema "pravim hrvatskim kulturnim ženama" Stjepan Radić je objavio knjižicu "Djevojački sviet – izabrane pripoviesti čeških spisateljica" (Radić 1902: I-VIII). Uz prijevod odabranih "crtica" čeških spisateljica (Božena Němcova, Karolina Světa, Sofija Podlipská, Eliška Krásnohorská, Vilma Sokolova i dr.) Stjepan Radić u uvodniku iznosi podatke o njihovom književnom radu te o radu čeških ženskih društava i ženskih listova. U uvodu ističe obilježja "slavenske duše" te osobitu narodnu svijest koja sadrži ljubav "prema onim slojevima naroda, koji su po imetku, po školskoj naobrazbi niži, ali su poštenjem, bistrinom svoga uma ili ravni inteligenciji, ili joj dapače prednjače" (Radić 1902: LX). Kao naročito obilježje slavenske baštine i kulture koju apostrofira kao "moralnu" navodi obitelj i "zdrave" temelje obiteljskog života (Radić 1905: 225). Najvažnija okosnica slavenske obitelji za Stjepana Radića je žena i njena uloga majke: "Što je Romanu liepa dama, Germanu uredna domaćica i fina kuharica, to je Slavenu dobra mati" (Radić 1905: 226). A najbolje su "matere", smatra dalje Radić, "naobražene i samostalne žene" zbog čega i pozdravlja borbu za emancipaciju žena koja kroz "ženski napredak" osigurava opći ljudski napredak kulture i društva (Radić 1905: 227).²⁰²

Kao vođa seljačke stranke Stjepan Radić je zastupao liberalne ideje – zaštitu građanskih prava nacionalnih manjina, odvajanje crkve od države, odgojno-obrazovnu i agrarnu reformu, a naročito se i to ne samo na političkom i profesionalnom planu nego i u privatnome životu zalagao za ravnopravnost žena ističući njihovo pravo na obrazovanje i

---

²⁰¹ Zanimljivo je napomenuti da je i supruga Stjepana Radića, **Marija Radić-Dvořak** bila Čehinja (Prag, 1874. - 1954., Zagreb). Ova je obrazovana učiteljica aktivno pomagala svome suprugu u njegovom kulturno-političkom i radu kao nakladnica, publicistkinja i predvodnica ženskih organizacija Hrvatske seljačke stranke te se i sama zalagala za ravnopravnost žena i "žensko pitanje" (usp.: "Žensko pitanje", *Hrvatska Misao* iz 1904/5., br. 4, 7-8, str. 308-312 i 367-378).

²⁰² Pišući o Stjepanu **Radiću** i o njegovoj ideji "materinskog carstva prosviećene ljubavi" Branka **Boban** ga ne navodi samo kao karizmatičkog seljačkog vođu nego prvenstveno kao prvog hrvatskog obrazovanog politologa koji je slijedio suvremene društvene teorije utemeljene na povijesnom i socijalnom pristupu. U okviru seljačke demokracije zalagao se za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj žena u društvu zbog čega je stekao veliki ugled i popularnost. **Boban** navodi kako je na Radićeva uvjerenja o "ženskom pitanju" osim suvremenih kretanja na tom području snažno utjecala i njegova majka Ana (Jana) Radić rođ. Posilović. Iako nepismena seljanka ona je kao "pučka braniteljica" odvažno zastupala i zagovarala seljake pred općinskom (kotarskom) vlašću, a i sama se zbog učinjene nepravde zauzela za sebe i svoju obitelj kod tadašnjeg bana Mažuranića te samog cara i kralja Franje Josipa I. u Beču (usp.: **Boban** 2004: 194; **Perić** 2002: 20).

stjecanje općeg prava glasa.²⁰³ Na skupštinama odbora HPSS-a i sjednicama Sabora na kojima je govorio o gospodarskim, socijalnim i demografskim posljedicama Prvog svjetskog rata posebno je isticao probleme seljačkih žena koje su uz oskudicu, neimaštinu i svakodnevnan težak fizički rad često bile izložene verbalnom i fizičkom zlostavljanju državnih činovnika.²⁰⁴ Svoj antiklerikalni stav Stjepan Radić je iskazivao kroz političke govore i članke u okviru djelatnosti seljačke stranke, a posebno se angažirao na kulturno-socijalnom uključivanju žena putem ženskih organizacija stranke.

Politika Hrvatske seljačke stranke posebno je naglašavala potrebu da se očuva tradicijska (narodne i nacionalne) baština koja je pod utjecajem modernizacijskih procesa nakon Prvog svjetskog rata ubrzano propadala, transformirala se i nepovratno nestajala. Uloga *Seljačke sloge* kao kulturno-prosvjetne organizacije HSS-a bila je na ovom polju od iznimnog značaja pogotovo zbog činjenice da je u svoj rad uključila i žene. Ženske aktivnosti u okrilju te organizacije bile su usmjerene na očuvanje i promociju folklornog stvaralaštva. Članice su se poticale da se kroz javne nastupe (pjevački zborovi, pučki igrokazi i druge izvedbe) i literarno stvaranje uključuju u politički rad stranke te da sudjeluju u promicanju stranačke ideologije koja se jednim dijelom bavila i "ženskim pitanjem". Ovo se pitanje prvenstveno odnosilo na praktičnu izobrazbu i opismenjavanje ženske djece te na veće poštivanje žena i njihova rada u privatnoj i javnoj sferi.²⁰⁵ Unatoč određenim naporima stranke da ove ideje i provede, broj žena polaznica kampanje za opismenjavanje tijekom 1925. – 1926. godine bio je izuzetno nizak, a svega je nekoliko žena sudjelovalo u radu stručnih odbora *Seljačke sloge*.²⁰⁶ Tek 1935. godine, kada je nakon višegodišnje cenzure uslijed Šestosiječanjske diktature ponovno pokrenut rad *Seljačke sloge*, u Hrvatskoj su osigurani uvjeti za javno

---

²⁰³ Ovdje valja istaknuti kako je Stjepan **Radić** bio prvi koji je u Saboru 1917. godine potaknuo raspravu o općem pravu glasa za žene te je ujedno predložio da se osnuje saborski odbor u kojem bi kao u savjetodavnom tijelu bile zastupljene i žene (usp.: **Boban** 2004: 201).

²⁰⁴ O problemu verbalnih i fizičkih napada na žene, prostituciji, povećanju broja vanbračne djece, "umjetnom pometnuću" (abortusu) koji su zabilježeni u stenografskim zapisnicima Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije piše Branka **Boban** (usp.: **Boban** 2004).

²⁰⁵ Suzana **Leček** navodi kako se pitanje obrazovanja odnosno opismenjavanja seljačke populacije u okviru politike HSS-a odnosilo podjednako na oba spola jer je krajnji cilj te politike bio "zadržati seljaka na selu, ali kao samostalnog, naprednog gospodara i politički osviještenog pojedinca" (**Leček** 1999/2000: 295).

²⁰⁶ Prema Suzani **Leček** razlog za ovakav nesrazmjer između planiranog i realiziranog na području opismenjavanja i političke afirmacije žena jest vezanost ženske seljačke populacije za poslove koje su svakodnevno obavljale u kući i oko kuće na svojim gospodarstvima (**Leček** 1999/2000: 296).

djelovanje seljačkih žena.²⁰⁷ Jedina istaknuta ženska figura Radićevog pokreta iz redova seljaštva bila je Mara Matočec – agitatorica koja je dizala svoj glas za hrvatsku *seljačku misao* i napredak hrvatskog seljaštva.²⁰⁸ Mara Matočec nije bila samo aktivistica iz redova HSRS-a nego je i "pisala, predavala, glumila, poučavala, savjetovala i poticala" hrvatske seoske žene (Kolar-Dimitrijević 2007: 24). Proradićevski orijentirana, zagovarala je i političke ideje Stjepana Radića i potrebu afirmacije *narodne* kulture onako kako je to zamislio Antun Radić. Stoga je i sama, brižljivo, po svojem rodnom kraju u okolici Đurđevca te u Koriji (kotar Virovitica) prikupljala i zapisivala podravske tradicijske pjesme.²⁰⁹ Mara Matočec naročito je doprinijela osvještavanju i uključivanju seoskih žena Podravine u društveno-politički i kulturni život. Zagovarala je "žensko pravo glasa" kao neprikosnoveno bez obzira na staleški status, a o toj je važnoj temi pisala i u časopisu *Hrvatica* koji je od 1939. do 1941. uređivala Marija Jurić Zagorka. Smatrala je da ista prava treba osigurati apsolutno svim "sestrama": građankama i seljankama, obrazovanima i neobrazovanima, javnim radnicama i majkama, a najvažniji preduvjet da se ostvari taj cilj je širenje pismenosti.

---

²⁰⁷ Jedan od oblika javnog djelovanja bio je Prvi ženski seljački kongres održan 1937. godine (vidjeti: **Leček** 1999/2000: 298 i **Kolar-Dimitrijević** 2007: 16).

²⁰⁸ Ovu zanemarenu i zaboravljenu hrvatsku spisateljicu pokušala je rehabilitirati te istražiti njen doprinos na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić Mira Kolarić-Dimitrijević (usp.: **Kolar-Dimitrijević** 1993; 2007). Biografiju Mare Matočec iscrpno je obradio **Vlatko Smiljanić** (usp.: **Smiljanić**, Vlatko. 2010. *Mara Matočec - hrvatska spisateljica, prosvjetno-kulturna aktivistica i političarka*. Virovitica).

²⁰⁹ **Mara Matočec** (1886., Đelekovac kraj Koprivnice – 1967., Korija pokraj Virovitice) je prvu pjesmu objavila u listu *Dom* početkom 1915. godine na poticaj i poziv Stjepana Radića, a literarno je stvarala sve do svoje smrti. Marin etnografski rad potaknut je osnutkom podružnice *Seljačke sloge* u Đurđevcu 1926. godine. Prikupljene pjesme (upitnog autorstva jer ih Mira Kolar-Dimitrijević više pripisuje samoj Mari, a manje tradiciji) objavljivala je u *Seljačkoj slozi* ("Narodne pjesme koje se pjevaju u okolici Virovitice", SS 5/1937: 99–101; "Što sam vidjela i čula u Podravini", SS 4/1939: 97–98.; "Narodne poslovice i izreke" SS 5/1940: 42–43.) i *Seljačkoj Prosvjeti* ("Pjesme što se pjevaju u Podravini" SP 18–19/1926: 253). Marine alegorijske pjesme posvećene su političkim temama s istaknutom simbolikom hrvatstva koju je crpila iz tradicijske (narodne) kulture i katoličke vjere. Sve su njezine pjesme (osim tradicijskih) obojene političkom i socijalnom krizom te prožete njenim osobnim životnim putem udovice i samohrane majke četvero djece. Uz pjesme, Mara piše i objavljuje crtice i kraće novele s motivima iz seljačkog i građanskog života te kritičke osvrte na kulturu i život građanskog sloja. Literarne radove objavljivala je u listovima za narodnu prosvjetu (*Narodni napredak*, *Narodno kolo*, *Kalendar Gospodarske sloge*). Na smotrama *Seljačke sloge* sudjelovala je sa svojim pučkim igrokazima na kajkavštini koje je sama pisala i pripremala za scenu, a glumce za izvedbu. Predstave su izvedene u Koriji u organizaciji ogranka *Seljačke sloge*, ali i u drugim hrvatskim mjestima i gradovima. Za ovaj fenomen interes su pokazali i Aleksandar **Freundenreich**, Rudolf **Matz** i Slavko **Batušić** (usp.: **Kolar-Dimitrijević** 1993: 33).

Iako siromašna seljanka i samouka književnica, Mara Matočec je održavala prijateljske veze sa ženama iz hrvatskog književnog, umjetničkog i kulturno-političkog miljea (Marija Jurić Zagorka, Marija Radić, Nada Sremec, Ženka Fangeš), poticala je i motivirala druge žene na borbu za ravnopravnost spolova, posredovala je u obnavljanju kulturnih i etničkih veza Hrvata i Muslimana u Bosni posebno posvećujući pojedine priloge svojim bosanskim i muslimanskim sestrama, govorila je na Prvom hrvatskom etnografskom kongresu 1940. godine, pisala radove u ženskim časopisima (*Hrvatica*, *Naša žena*, *Ženski list*) ukazujući na razne probleme hrvatske seljačke žene.²¹⁰

Kada je tradicijska kultura polako nestajala ideologija seljačke stranke pružila je seljaštvu kroz folklorno djelovanje Seljačke sloge nove svjetonazore koji su utjecali na "intenzivne intervencije u mentalitet i građanskog i seljačkog društva" (Leček 1995: 118). Uklanjanje jaza između građanstva i seljaštva povezalo je dvije do tada suprotstavljene kulture, a novi identitet seljaštva ogledao se između ostalog i kroz nastojanje da se ženama omogući bolji položaj i osigura poštovanje u obitelji i društvu. Cilj ženskih organizacija HSS-a koje su se osnivale u gradovima (krug građanskih žena oko Marije Radić) i selima (krug seljačkih žena oko Mare Matočec) bio je da potiče veće zalaganje oko tada još osjetljivog "ženskog pitanja" koje je prvenstveno bilo usmjereno na buđenje svijesti o ravnopravnosti spolova, na potrebu ženskog prava glasa te na važnost veće afirmacije žena na području društva i kulture. Suzana Leček navodi kako su ova nastojanja ostala na razini promidžbe jer ih nije pratila odgovarajuća institucionalna potpora i administrativno-pravna zakonska regulativa, ali kako su ona postupno ipak mijenjala svijest te otvarala prostor za veću "vidljivost" žena u hrvatskoj kulturi i društvu.²¹¹

O sudjelovanju žena u društveno-političkom životu između dvaju svjetskih ratova pisala je Dubravka Peić-Čaldarović, a posebno se u tom međuratnom razdoblju bavila profesionalnom djelatnošću žena.²¹² Autorica zaključuje kako u razdoblju između 1900. i 1920. godine žene postaju sve vidljivije u javnoj sferi kroz zapošljavanje u novim stručnim zanimanjima te u tu svrhu osnivaju stručna društva čiji su zadatci bili karitativni, edukativni, ali i "nedvojbeno emancipatorski u konačnom učinku dovođenja u sumnju dominantnih patrijarhalnih vrijednosti" (Peić-Čaldarović 1997: 492). U tom je razdoblju naglasak na ekonomski vid emancipacije, što pokazuju i primjeri osnivanja ženskih udruga za očuvanje i

---

²¹⁰ Usp. Kolar-Dimitrijević 2007: 22.

²¹¹ Usp. Leček 1999-2000: 296.

²¹² Usp. Peić-Čaldarović 1997, 1996.

promoviranje tradicijskog (ženskog) rukotvorstva. Razvijena profesionalna ženska udruženja osnivaju se nakon 1920. godine, a važnost njihove uloge ogledala se na samo u profesionalnoj nego i u socijalnoj podršci članica udruženja koja je pokazala presudnom u razvoju njihove profesionalne djelatnosti.

Žene u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća su sve aktivnije i zapaženije na području javne, "muške" sfere, a preko zajedničkog djelovanja u stručnim i profesionalnim udruženjima nastoje se oduprijeti vladajućem poretku moći koji je preko pedagoških diskursa nastojao preuzeti nadzor nad njihovim tijelom, mislima, stavovima i postupcima. Zahtjev da se oslobodi tijelo očitovao se u pojavi "maskulinizacije" osobito u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata i to u visokoj modi te prihvaćanjem novih oblika ponašanja tako što su se usvojile muške kulturne prakse u okviru javnih prostora.²¹³ Djelovanje i pisanje žena u razdoblju između dvaju svjetskih ratova odvijalo se u okviru tradicije građanskog (buržoaskog) feminizma čija je središnja ličnost bila Marija Jurić Zagorka i njezine suradnice okupljene oko časopisa *Naša žena*, *Ženski list* i *Hrvatica*. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine građanske feminističke organizacije, kako navodi Lydia Sklevicky, "gube referentni okvir svog djelovanja", a antifašistička fronta žena (AFŽ) kao jedina nasljednica ove tradicije ženskih pokreta nastavlja razmatrati "žensko pitanje" u okviru komunističkog pokreta (Sklevicky 1996: 81).

Panoramskim pregledom žena koje su u kulturno-umjetničkoj, književnoj i gospodarskoj sferi napokon postale "vidljive" u hrvatskom javnom životu inkorporiravši se u "nedodirljiv panteon zaslužnih muškaraca" (Iveljić 2007: 279) djelujući kao dobrotvorke, odgajateljice, učiteljice, spisateljice i privrednice, pokušala se dati slika o položaju i ulozi žena u hrvatskom građanskom društvu druge polovine 19. stoljeća. U ovome su se razdoblju, posebice na području školovanja žena, postavili temelji za nove generacije žena koje su na prijelazu 19. i 20. stoljeća pronašle nove načine da nadvladaju stare i definiraju nove rodne uloge. Iako je hrvatska znanstvena i kulturna javnost 19. stoljeća imala suprotstavljene stavove o "ženskom pitanju" put do ženske afirmacije bio je dug i trnovit. Unutar hrvatskog školskog sustava se sve do 1918. godine dosljedno provodila odgojno-obrazovna spolna politika kojoj je primarni zadatak bio konstrukcija poželjnog ženskog identiteta kroz sliku dobre supruge, majke i kućanice. Strategija discipline ženskm umom i tijelom bila je dijelom politike vladajuće političke strukture i školskih vlasti s namjerom da se poželjni ženski identiteti koriste kako bi jačali domoljublje i nacionalne ideologije. Ipak, uz podršku

---

²¹³ Usp. Perrot 2009: 66

nekolicine naprednih učitelja i prosvjetitelja, hrvatske su se učiteljice kao prve hrvatske intelektualke, uspjele izboriti za ravnopravno školovanje i studiranje sa svojim muškim kolegama. Istodobno participirajući na marginama privatne i javne sfere učiteljice se na početku 20. stoljeća staleški organiziraju kako bi se oduprle vladajućem poretku moći koji je preko pedagoških diskursa nastojao preuzeti nadzor nad njihovim tijelom, mislima, stavovima i postupcima. Učiteljskom krugu pripadala je i većina suradnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Matice hrvatske koje su se odazvale javnim pozivima za prikupljanje etnološke i folklorističke građe s ciljem proučavanja i objavljivanja u Akademijinim i Matičinim izdanjima. Stoga su se identificirale istaknute žene (spisateljica i učiteljica) te istaknula njihova uloga u hrvatskoj kulturi i društvu kao preliminarna faza daljnjeg istraživanja etnografsko-folklorističkog ženskog spisateljskog korpusa unutar nacionalnog okvira druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća.

3. FOLKLORISTIČKA PRAKSA ZAPISIVANJA U SKLOPU KNJIŽEVNE DJELATNOSTI MATICE HRVATSKE (1875. – 1951.)

U prvome dijelu ovoga poglavlja daje se kratak pregled kulturne djelatnosti Matice hrvatske te uvid u Matičinu politiku prikupljanja i objavljivanja usmenoknjiževne građe od prve inicijative iz 1875. godine do 1951. godine kada je Matičina kolekcija narodnih pjesama pohranjena u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU pod nazivom *Zbirka Matice hrvatske*. Također, razmatra se uloga i značaj Matičinih skupljača u procesu *sabiranja* folklorističke građe u kontekstu zahtjeva za *pouzdanim* sabiranjem i poteškoćama vezanim uz posao *sabiranja* u praksi. U drugome dijelu poglavlja daje se uvid u žensku folklorističku praksu zapisivanja usmenoknjiževne građe.

3.1. *Matica hrvatska* – prva nacionalna kulturna institucija

Utemeljenjem Matice ilirske 1842. godine kao prve nacionalne kulturne institucije započeo je kontinuirani razvoj u poticanju znanstvenog i umjetničkog, napose književnog stvaralaštva na hrvatskom jeziku. Pokretanjem bogate izdavačke djelatnosti Matica je izravno sudjelovala u izobrazbi novih čitalačkih slojeva, u reprodukciji knjiga i časopisa te u poticanju i razvoju književnog i umjetničkog stvaralaštva. Time je znatno pridonijela ostvarivanju kulturnih, ali i nacionalno-političkih ciljeva ilirskoga pokreta, iako se od svoga osnutka određivala kao kulturno društvo kojemu je zadatak bio objavljivati knjige na narodnom jeziku.

3.1.1. Kulturna i izdavačka politika Matice hrvatske²¹⁴

Matica ilirska je osnovana 1842. godine pod okriljem Narodne (ilirске) čitaonice po uzoru i prema modelu već postojećih književnih društava "Matice srbo-ilirske" (osnovane

---

²¹⁴ Za rekonstruiranje kulturne i izdavačke politike Matice hrvatske te njezina osnutka i razvoja korišteni su slijedeći izvori navedeni u pregledu literature: **Bratulić** 2004., **Mazuran** 2004., **Ravlić** 1963. i **Smičiklas** 1892.

1826. u Pešti) i "Matices česke" (osnovane 1830. u Pragu).²¹⁵ Novoosnovanim društvom je upravljao odbor *Čitaonice* kojega su članovi-utemeljitelji iz redova najznačajnijih intelektualaca i materijalno podupirali novi kulturni program objavljivanja knjiga i časopisa na hrvatskom jeziku. Nakon što je 1843. godine zbog političkih pritisaka zabranjena upotreba ilirskog imena, Matica ilirska nastavlja svoje djelovanje u sastavu Čitaonice pod imenom Matica narodna (ili Matica), a nakon službenog ukidanja zagrebačke Narodne čitaonice 1850. godine Matica kao književno društvo djeluje samostalno po novim, izmijenjenim pravilima.

Matičina politika objavljivanja od njenog je osnutka bila prije svega usmjerena na stariju hrvatsku napose dalmatinsku i dubrovačku književnost.²¹⁶ Na skupštini održanoj 9. veljače 1851. godine odlučeno je kako je Matičina primarna zadaća "izdavanje obće koristnih knjiga", a tek potom "klasika dubrovačkih u koliko je moguće i u koliko to sile Matičine dopustile budu" (Smičiklas 1892: 21). Smičiklas se pišući Matičinu spomenicu 1892. godine kritički osvrnuo na ovu odluku smatrajući kako novo načelo objavljivanja "od slučaja do slučaja" Matici ne osigurava stalan, kontinuiran program objavljivanja nego ovisi o književnoj produkciji (Smičiklas 1892: 23).²¹⁷ Potrebno je napomenuti kako je Odbor Matice podržavao inicijativu Prosvjetnog odsjeka Banskog vijeća o zajedničkom djelovanju i pravilima hrvatskih kulturnih i prosvjetnih društava odnosno ideju da se Matica zajedno sa ostalim "na prosvietu spadajućimi zavodi" sjedini u jedno "učeno društvo" odnosno njegov "zavod literarni" (Matica, Narodni muzej, Narodna knjižnica) i "zavod gospodarski" (Hrvatsko-gospodarsko društvo) (*Narodne novine* 40/1850: 1,2). Odbor je smatrao da ovo ujedinjavanje istovrsnih društava "dijelovanje njihovo pospješava" i "obstanak njihov osigurava" (*ibid.*). Iako je "učeno društvo" rezolucijom Odsjeka za prosvjetu Banskog vijeća od 10. srpnja 1847. godine dobilo odobrenje za rad te su sva društva okupljena pod istim krovom, do formalnog sjedinjenja ipak nije došlo. Kao razlozi navode se novi nameti i porezi koje je trebalo

---

²¹⁵ Pišući o "pripravama" koje su prethodile osnutku Matice ilirske, Smičiklas se referira na Protokol čitaonice iz 1838. godine u kojima se iznosi prijedlog da se uz Čitaonicu "jošte jedan novi sbor pod imenom 'Matica ilirska' skopča" (Smičiklas 1892: 5). U *Protokolu* se također navodi da će novoosnovano društvo "izdavati naučne, poučne i beletrističke knjige", zatim "skrbiti da se narodne novine sa tiskarom netom osnovane uzdrže i podignu" te se starati da se izgradi primjerena zgrada "u koju bi se namjestio malo po malo osnivajući se muzeum i narodna biblioteka" (Smičiklas 1892: 6). Službenu kraljevu potvrdu *učeno društvo* dobilo je 1847. godine kada se "in thesi" (u načelu) odobrava "Hrvatsko-slavonsko književno društvo" (Smičiklas 1892: 18).

²¹⁶ Prva objavljena Matičina knjiga bila je upravo dubrovački klasik. Epski spjev "Osman" Ivana **Gundulića** tiskan je 1844. godine te ponovno 1853. godine kao drugo izdanje.

²¹⁷ U tu je svrhu Matica tiskala "Poziv na književnike" te započela s raspisivanjem književnih nagrada i narudžbama izdanja kod pojedinih uglednijih književnika (usp.: Smičiklas 1892: 23–24).

osigurati za djelatnost novoosnovanog društva te trzavice i neslaganja vodećih pojedinaca oko pitanja organizacije društva (vidi: Ravlić 1963: 55–60). Reformirana je Matica i u skromnim financijskim uvjetima te pod stalnom političkom paskom dobro poslovala te je uz objavljivanje knjiga pokrenula izlaženje prvih hrvatskih časopisa. *Kolo*, čije su izlaženje 1842. pokrenuli i do 1847. godine podupirali ilirci Stanko Vraz, Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović, najstariji je hrvatski časopis za kulturu i književnost. Od 1847. godine pa sve do danas Matica hrvatska ga izdaje pod uredništvom brojnih domaćih književnika i kulturnih djelatnika.²¹⁸ Od 1852. do 1857. godine pod uredništvom Mirka Bogovića izlazi tjedni zabavni i poučni list *Neven*, a od 1864. godine do 1866. godine Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Josip Torbar uređuju *Književnik*. Ovaj je časopis okupio ondašnju znanstvenu elitu i proširio interes na *poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* te na taj način prethodio Akademijinu *Radu*. Tri godine nakon što je prestao izlaziti *Književnik*, Matica pokreće književni tjednik *Vienac* namijenjen *zabavi i pouci*. Pod uredničkim vodstvom nove generacije književnika i kulturnih djelatnika (Đuro Deželić, Ivan Perkovac, Ivan Dežman, Franjo Marković, Vjekoslav Klaić, August Šenoa, Đuro Arnold, Ksaver Šandor Gjalski i dr.) *Vienac* je postao "središnjim hrvatskim književnim časopisom druge polovice 19. stoljeća" (Bratulić 2004: 101). Izlaženje *Vi(j)enca* 1869. godine potaknuo je "akademički odbor za Matičine poslove" (Ravlić 1963: 96). Jugoslavenska Akademija je, naime, ugovorom od 5. srpnja 1868. godine upravljala radom Matice i vodila njen književni program sve do ožujka 1873. godine kada se Matica ponovno osamostalila (usp.: *Ljetopis* 1/1877: 13). Iz pisma koje je biskup Josip Juraj Strossmayer, utemeljitelj i vizionar Akademije, uputio banu Šokčeviću na sjednici banske konferencije (dat. 10. prosinca 1860.) očito je kako se i prije službene potvrde "učenog društva" planiralo pripojenje Matice:

"Ustroj može biti u obće prema ostalim akademijama znanosti, jedino opažujem, da bi se iz njegova područja imala izključiti svaka struka, koja se neosniva na strogoj znanstvenosti, pošto pučke knjige i ostale spise ove vrsti pridržavam inomu društvu, koje će se, ako Bog da, što skorije utemeljiti. Pošto će takovo učeno društvo promicati one svrhe, koje sada ima obstojeća u Zagrebu "Matica ilirska" i "Društvo za jugoslavensku povjest i starine", to bi po mom mnijenju rečeni odbor imao o tom takodjer viećati, nebi li i na koji bi se mogla način ova oba društva stopiti s učenim jugoslavenskim, koje bi iz njihovih zaklada tim znatnu podporu steklo, i spojilo bi u svom djelokrugu njihove umne i znanstvene sile"

Ljetopis 1877: 5–6.

---

²¹⁸ Od 1905. godine časopis se izdaje pod imenom *Hrvatsko kolo*.

Na skupnoj Akademijinoj sjednici održanoj 24. ožujka 1872. godine predloženo je da se Matici otkaže ugovor o suradnji jer "Matica ne javlja akademiji, kao što bi po ugovoru trebalo, koliko ima novca na raspolaganje", zatim "članovom akademije iza službenih njihovih dužnosti i iza književnih posala, kojimi su dužni služiti svrham jugoslavenske akademije, ne ostaje vremena, da bi onako, kako bi trebalo, mogli pažnju obraćati na onu vrstu književnosti, koja spada u djelovanje 'Matičino', a 'Matica' bi po svoj prilici mogla pribitati k sebi mladje sile, koje bi se posvetile toj vrsti književnosti" (*Rad XIX/1872*: 199). Očito je da je raskid veze između ovih dviju institucija bio u obostranom interesu jer iako je Matica i tijekom formalnog zajedništva slobodno raspolagala svojom glavnicom nesuglasice su se javile zbog organizacije književnoga rada koji je u Akademiji bio pod utjecajem starije generacije, a u Matici uglavnom mlađe generacije hrvatskih književnika. Nakon što su na godišnjoj sjednici održanoj 29. studenog 1874. godine prihvaćena nova pravila, reformirana je Matica pod nazivom Matica hrvatska pokrenula i organizirala pozamašnu produkciju znanstvenih, književnih te stručno-popularnih djela domaćih, ali i stranih pisaca, uz naročitu brigu da se na njenim knjigama obrazuju i poučavaju široki čitateljski slojevi.

3.1.2. Matičina osnova i poziv za *sabiranje* folklorističke građe²¹⁹

Tadija Smičiklas u Matičinoj spomenici piše kako se već prve godine reformirane Matice (1875.) javio don Mihovil Pavlinović s velikom rukopisnom zbirkom u koju je zabilježio pjesme skupljene po Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Slavoniji²²⁰: "Sam dodje u

---

²¹⁹ Povijesne okolnosti i organizaciju Matičinog projekta prikupljanja, proučavanja i objavljivanja narodnih pjesama rekonstruirane su temeljem uvida u slijedeće Matičine poslovnike: *Zapisnici sjednica ilirske čitaonice 1838. – 1845. (knjiga IV)*; *Zapisnici sjednica glavne skupštine i zajedničkog odbora Matice hrvatske 1877. – 1889. (knjiga V)*; *Zapisnici sjednica glavne skupštine, zajedničkog, gospodarskog i književnog odbora Matice hrvatske 1889. – 1901. (knjiga VI)*. *Zapisnici sjednica Glavne skupštine, Zajedničkog, Gospodarskog i Književnog odbora Matice hrvatske 1901. – 1913. (knjiga VI)*. Svi se čuvaju u fondu Matice hrvatske pod signaturom HR HDA 1567.

²²⁰ **Mihovil Pavlinović** rođen je 1831. godine u Podgori gdje je i umro 1887. godine. Iako po zanimanju svećenik ubraja se u najznačajnije predstavnike hrvatskog javnog političkog i kulturnog život u drugoj polovici 19. stoljeća. Utemeljio je *Narodnu stranku* te predvodio hrvatski preporod u Dalmaciji. Bio je zastupnik u Dalmatinskom i Hrvatskom saboru. Značajan je njegov skupljački rad kojim je prikupio oko 4000 riječi i izraza

Zagreb, da pred odborom Matice razloži svoju misao. On reče, da bi dolikovalo narodu hrvatskomu, a napose Matici, da podade narodu jednu veliku zbirku, kojom bi se mogao pred svijetom ponosno predstaviti. S teškim srcem prihvati odbor ovu krasnu ideju" (Smičiklas 1892: 53–55). Posao na prikupljanju i redigiranju rukopisa te njihovom objavljivanju zahtijevao je, naime, veliki trud i materijalne troškove za tek obnovljenu Matičinu djelatnost. Ipak, Matica hrvatska je već 1877. godine u *Vijencu* obznanila svoju nakanu te objavila *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesma*.²²¹ U *Pozivu* se Matica obratila svim "rodoljubom hrvatskim" posebice stalnim Matičinim povjerenicima, "mladeži" (učenicima, gimnazijalcima i studentima), svećenicima i učiteljima upućujući ih da skupljaju narodne pjesme i priče prema zadanom napatku (*ibid.*). Najvažnije pravilo napatka odnosilo se na vjerno bilježenje pjesama onako kako ih pjevač pjeva ili kazivač kazuje, bez dodavanja smisla, upotpunjavanja ili "kićenja". Od *sabirača* se također zahtijevalo da zabilježe i ostale oblike usmenoknjiževne predaje (npr. pripovijetke) koje su vezane uz događaje spomenute u pjesmama ili pak običaje uz koje se navedene pjesme izvode. Najvažniji dio napatka koji *sabiratelji* nikada ne smiju zaboraviti zapisati vezan je uz kontekst pjesme: "gdje se pjesma pjeva i tko ju je kazivao" (*ibid.*). Matičin *Poziv* sastavio je Tadija Smičiklas koji se kao član književnog odbora i privremeni urednik izdanja narodnih pjesama obvezao da će: "zbirke koje se nabave ocjenjivati, napisati napatka za sabiranje, izraditi osnovu izdavanja i preuzeti sve nužne predradnje".²²² Izbor Tadije Smičiklase za urednika te *rukovoditelja sabiranja* narodnih pjesama donesena je na sjednici književnog odbora od 24. lipnja 1877. godine.²²³ Kada je

---

za Akademijin rječnik te obilje usmenoknjiževne građe (narodne pjesme, poslovice, zagonetke, pripovijetke) koja je djelomično objavljena u izdanjima *Matice dalmatinske* (*Narodne pjesme* iz 1865. god. i *Narodna pjesmarica* iz 1879. god.) i *Matice hrvatske* (odabrane pjesme u antologiji *Hrvatske narodne pjesme*). Pavlinovićeve rukopisne zbornice narodnih pjesama pohranjeni su u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU pod signaturama MH 28a-d te MH 143 i MH 180, a kritičko izdanje odabranih pjesama objavljeno je 2007. godine (Mihovil Pavlinović. *Hrvatske narodne pjesme*. Knj. I i II. (priredio Stipe Botica). Split: Književni krug).

²²¹ *Poziv* je prvi puta tiskan u Matičinom časopisu *Vienac zabavi i pouci* (tečaj IX, br. 47 od 24. studenog 1877. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, str. 766–768.), a zatim kontinuirano u "svim hrvatskim novinama" te godišnjem Matičinom *Izvještaju* sve do 1887. godine (HNP I/1896: XII).

²²² Izvor: HR HDA 1567 – V / ZS MH od 9. srpnja 1877.

²²³ Sjednicu je predvodio predsjednik Matice hrvatske Ivan **Kukuljević Sakcinski**. Osim Matičinih odbornika Franje **Markovića**, Tadije **Smičiklase** i **Mraovića** prisutni su bili i posebni "pozvanici" - predsjednik Hrvatske akademije dr. Franjo **Rački** i prof. Armin **Pavić**. Kukuljević je za urednika predložio Armina **Pavića**, ali se on ispričao zbog obaveza. **Smičiklas** su predložili Franjo **Marković** i August **Šenoa**, a prihvatili su ga na idućoj skupnoj sjednici (izvor: HR HDA 1567 –V / ZS MH od 24. lipnja 1877.).

Smičiklas nakon tri mjeseca izjavio da zbog dužnosti oko preuzimanja uprave grkokatoličkog sjemeništa ne može više obavljati posao privremenog urednika odlučeno je da će prikupljene rukopisne zbirke i nadalje biti pohranjene kod njega sve dok mu se ne nađe zamjena.²²⁴ U zapisniku zajedničke sjednice održane 24. listopada 1878. godine uz bilješku da je gosp. Pajo Leber predao zbirku narodnih pjesama Smičiklasu stoji slijedeće: "U pogledu narodnih pjesama zaključeno je da se iste od g. Smičiklasa imadu uzeti, bilježnik je ima pohraniti, pobilježiti i tad davati je uz revers po malo gosp. Tomiću, koji će je dati prepisati i uzeti redakciju ženskih pjesamah u radu."²²⁵ Redakciju junačkih pjesama preuzeli su dr. Tomislav Maretić i Franjo Marković.²²⁶

Matičin književni odbor imao je namjeru objaviti prvi svezak narodnih pjesama 1881. godine te je u tu svrhu na sjednici odbora održanoj 31. ožujka 1880. godine formirano uredništvo prve knjige u koje su izabrani August Šenoa, Franjo Marković, Janko Jurković, Tadija Smičiklas i Ivan Kostrenčić.²²⁷ Kako je, međutim, krajem 1881. godine August Šenoa umro, stalo se i s planovima oko objavljivanja. Na skupnoj sjednici od 12. srpnja 1883. tajnik Ivan Kostrenčić istaknuo je kako bi za "redakciju najbolji bio prof. Ivan Broz u Osieku, al bi isti morao doći u Zagreb".²²⁸ Prijedlog je prihvaćen te je tijekom 1885. godine na poslovima uređivanja prve knjige zbornika narodnih pjesama uz Broza angažiran i gimnazijski učitelj Milivoj Šrepel.²²⁹ Smičiklas je od Broza i Šrepela zatražio da napišu program prema kojem će uređivati i objavljivati pjesme, a Matičarima je predložio da se odabere odbor "koji će stvar glede izdanja nar. pjesama pospješivati".²³⁰

---

²²⁴ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 12. listopada 1877.

²²⁵ Radi se o književniku Eugenu **Tomiću**. Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 24. listopada 1878.

²²⁶ U zapisniku skupne sjednice Matice hrvatske održane 10. siječnja 1879. godine navodi se slijedeći podatak: "U pogledu narodnih pjesama bje odlučeno da se g. **Tomiću** podadu ženske pjesme na prepisivanje, a gg. **Maretiću** i **Markoviću** junačke". Za prijepis pjesama dobili su i honorar: "za prepisivanje nar. pjesama kao honorar bje odlučeno za sto stihovah po 50 novč.". Izvor: HR HDA1567 – V.

²²⁷ Izvor: HR HDA 1567 – V.

²²⁸ Izvor: HR HDA 1567 – V.

²²⁹ Na skupnoj sjednici održanoj 3. prosinca 1886. godine pročitano je pismo prof. **Broza** koji se na tajnikov poziva izjasnio da će zajedno s dr. **Šrepelom** do mjeseca travnja 1887. godine završiti redakciju prve knjige narodnih pjesama. Predsjednik Matice je napomenuo da se ne zaboravi i na one narodne pjesme koje su objavljene u različitim časopisima. Izvor: HR HDA 1567 – V.

²³⁰ U odbor su izabrani Tadija **Smičiklas**, Rudolf **Lopašić** i Franjo **Kuhač**. Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 23. listopada 1885.

U uvodu prve knjige Matičinih *Narodnih pjesama* navodi se kako je u kratko vrijeme od godine dana, prije objave *Poziva*, u Maticu pristiglo mnoštvo pjesama: "čakavskih, istarskih i primorskih preko tri stotine", "kajkavska Kukuljivećeva zbirka ... do kakovih 400 tiskanih i netiskanih pjesama", "300 pjesama iz Dalmacije", "žumberačkih pjesama dvije zbirke", "od štokavskih ... dosta veliku zbirku", "iz Like zbirku ... do 200 pjesama" – toliko građe da bi se mogle objaviti dvije do tri knjige.²³¹ Odaziv je nakon poziva bio još veći što se vidi u zabilješkama i evidencijama o pristiglim zbirkama i njihovim skupljačima koje su se vodile uz zapisnike sjednica. Tako je, primjerice, tijekom cijele 1886. godine Smičiklas redovito izvještavao o pristiglim zbirkama. Krajem siječnja 1886. godine piše kako je u Maticu pristigla "i velika sbirka Andre Murata iz Šipanjske Luke, komu se određuje 100 for. za njegovu sbirku, pošto ta spada med najljepše sbirke, što je 'Matica' dobila"²³², zatim da su u veljači pristigle zbirke "Tordinčeva ... Dra. Biščana ... Lucijanovićeve ... Ugarkovićeve" kao i "Lovretića iz Otoka i Kučerina iz Komletinaca; neka se obie pročitaju i o njih izvesti".²³³ Krajem 1886. godine arhivirane su zbirke pjesama Vicka Palunka, Balde Glavića, Mile Obradovića, Filipa Banića, a posebice zanimljivom i vrijednom ocjenjena je zbirka koju je prof. Luka Marjanović zapisao od Mehmeda Kolak-Kolakovića iz Orašca. Matica hrvatska odlučila je da se prof. Marjanoviću plati trošak koji je imao zapisujući u Bosni, te zaključila da se jednog od najboljih "mohamedansko-hrvatskih" pjevača u Bosni "u Zagreb dopremi, kad bude tomu shodno, i ovdje se od njega sve pjesme zabilježe".²³⁴

Iako je cijela 1886. godina bila usmjerena na poslove oko projektiranja i izgradnje nove Matičine zgrade, Matica se posebno angažirala na poslovima sustavnog prikupljanja i zapisivanja narodnih pjesama bosanskih "muhamedovaca" – pjevača Kolak-Kolakovića, Karabegovića, Vojniković-Pezića, Topića, Islamovića, Derviševića, Prošić-Babića, Ahmetović Vele, Majetića i Čauševića. Smičiklas napominje kako su od navedenih deset pjevača trojica prvospomenutih bila u Zagrebu gdje su njihove pjesme "zabilježene pod nadzorom ili po napatku odbornika 'Matice hrvatske' g. profesora dra. Luke Marjanovića, koji je sve pjesme u čistopisu pročitao, ocijenio, klasificirao i dobar dio za štampu priredio" (Smičiklas 1892: 58). Trošak njihova smještaja kao i trošak prepisivanja i priređivanja rukopisa za tisak snosila je Matica. U zapisniku sjednice održane 13. svibnja 1887. godine

---

²³¹ Usp.: HNP I/1896: X.

²³² Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 28. siječnja 1886.

²³³ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 17. veljače 1886.

²³⁴ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 11. studeni 1886.

zabilježeno je kako se Matičinom tajniku "nalaže" da po Bosanskoj krajini tijekom školskih praznika organizira prikupljanje pjesama te ga se "ovlašćuje" da po tom pitanju učini "sve koračaje koje treba" da i "druge pjevače na kazivanje pjesama snubi".²³⁵ U "poslu sabiranja narodnih pjesama" pronašla je Matica nove suradnike i podupiratelje. Ugledni "muhamedovac" Iso efendija Softić iz Kozarca u Bosni, veliki ljubitelj narodne poezije, obećao je Matici svoju pomoć u pronalaženju darovitih pjevača u Bosanskoj Krajini koji će Matici svoje pjesme u "pero kazivati".²³⁶ Na ovaj je način tijekom kratkog dvogodišnjeg razdoblja (1886. – 1888.) prikupljen opsežan korpus muslimanske deseteračke epike iznimne vrijednosti. Tako, primjerice, iz tajničkih izvještaja saznajemo kako je pjevač Ibro Karabegović "tečajem osam dana izkazao do 8.000 stihova"²³⁷, a Salko Vojniković tijekom boravka u Zagrebu "izpjevaio preko sto pjesama, koje obsižu na 816 pisanih araka do 90.000 stihova".²³⁸ Prema zabilješkama sa sjednica također saznajemo kako se radi o sveobuhvatnom poslu koji je tražio ozbiljan angažman: "Tajnik izvješćuje, da se je g. prof. Marjanović povratio iz Bišća, te je tamo sve još nepodpune ili netočno pobilježene pjesme Kolakovićeve izpravio, a ujedno od triju pjevača nove pjesme, koje još Matica nije sabrala, pokupio. U tom poslu ga je podupro g. Petar Starčević, koji je i ostao na Zavalju, te pribilježio 44 teke pjesama (preko 4000 araka) i vratio se u Zagreb 2 t. mj. i ovim je posao sabiranja muhamedovskih pjesama dovršen, te sad treba samo i ove i one pjesme iz Bos. Gradiške prepisati na čisto."²³⁹

Na Matičinoj sjednici održanoj krajem 1886. godine pročitano je pismo prof. Broza u kojem prisutne izvještava kako će s dr. Šrepealom do mjeseca travnja iduće godine završiti s redakcijom prve knjige narodnih pjesama. Predsjednik Matice tom je prigodom napomenuo kako ne treba zaboraviti i na one *narodne* pjesme koje su već objavljene u novinama i časopisima.²⁴⁰ Na zajedničkoj sjednici u rujnu 1888. godine tajnik Kostrenčić zamolio je prisutne članove da iznesu svoje stavove vezane uz izdavanje narodnih pjesama pošto je već otisnuta "osnova" prema Brozovom predlošku. Kostrenčić je, naime, smatrao kako je prije konačne objave "osnove" potrebno pozvati stručnjake iz Matičinog odbora u Zagrebu kao i

---

²³⁵ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 13. svibnja 1887.

²³⁶ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 6. srpnja 1887.

²³⁷ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 1. prosinca 1887.

²³⁸ Salko **Vojniković** bio je u Zagrebu od 2. prosinca do 18. siječnja 1888. godine, a boravio je u kući Matice hrvatske. Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 20. siječanj 1888.

²³⁹ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 13. studeni 1888.

²⁴⁰ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 3. prosinca 1886.

one izvan Zagreba koji će donijeti konačnu odluku o kriterijima po kojima će se prikupljene pjesme uređivati i dalje objavljivati.²⁴¹ O "osnovi" se raspravljalo u tri navrata, a zaključci su zabilježeni u zajedničkom izvještaju datiranom 29. studenog 1888. godine (Prilog 10). Na prva dva interna sastanka kojima su prisustvovali Matičini odbornici Smičiklas, Broz, Šrepel, Kuhač, Starè, Folnegović i Kostrenčić potvrđena je odluka da će "Matica Hrvatska" izdavati samo izabrane narodne pjesme, ali uz napomenu da se taj odabir neće odnositi isključivo na pjesme iz Matičinih rukopisnih zbornika nego i na ostale pjesme "iz hrvatskih novina, koledara itd. i osobitih i rukopisnih i štampanih zbornika, za koje dobije dopuštenje od onoga, čija su svojina".²⁴² U drugom poglavlju "osnove" pod točkom br. 6 unesena je dopuna da će prvo "Matičino" izdanje "početi s junačkim pjesmama, i to po mogućnosti s muhamedovskima, a prema okolnostima nastojat će se i ženske pjesme izdavati i prije nego se završi izdanje junačkih pjesama".²⁴³ Redakcija prve knjige (junačkih) narodnih pjesama povjerena je prof. Brozu kojemu je, na njegov zahtjev, dodijeljen prof. Marjanović kao pomoć u pripremi pripovjednih (epskih) pjesama muslimanskog sižea. Na treći sastanak koji je održan 26. listopada pozvani su i stručnjaci izvan odbora "Matice", sve redom članovi Hrvatske Akademije: dr. Franjo Rački, dr. Natko Nodilo, dr. Tomislav Maretić, dr. August Musić te prof. Luka Marjanović. Zajedno s članovima odbora "Matice" – Lopašićem, Deželićem, Brozom, Šrepelom, Kuhačem, Badalićem i Kostrenčićem raspravljali su o nazivu zbornika, kriterijima za razdiobu i vrednovanje pjesama te ostalim načelima za pripremu kritičkog izdanja prve knjige narodnih pjesama.

Redakcija narodnih pjesama bila je za Maticu i članove Matičinog književnog odbora zahtjevan posao. Kako se uređivanje prve knjige odvijalo veoma sporo, a javnost je s nestrpljenjem očekivala izlazak najavljenog zbornika, Matica je za ovaj "velik i mučan" posao uz prof. Broza angažirala gimnazijske profesore Josipa Pasarića i Đuru Šurmina koji su "u drugoj polovini g. 1892. i u prvoj polovini g. 1893. pročitali junačke pjesme iz 52 'Matičina' zbornika, zabilježili im sadržaj i vrijednost označili" (HNP I/1896: XXI) te također prof.

---

²⁴¹ Sjednicom je predsjedavao podpredsjednik Janko **Jurković**, a prisutni su bili odbornici **Deželić**, **Hoić**, **Kučak**, **Kuhač**, **Broz**, **Šrepel**, **Badalić**, **Folnegović** i **Kostrenčić**. Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 28. rujan 1888.

²⁴² Vidjeti: *Druga osnova, iza viećanja u pododboru "Matice hrvatske" u sjednicah 17. i 20. oktobra 1888.* Izvor: HR HDA 1567 – V / ZS MH 1877. – 1889.

²⁴³ *Ibid.*

Pasarića, dr. Florschütza i Onkofa čiji je zadatak bio da pročitaju sve zbirke te zabilježe sve pjesme koje bi se mogle upotrijebiti za prvi svezak.²⁴⁴

O zahtjevnosti samoga posla govori i prof. Broz u izvješću koje je podnio nakon što je njegov "redakcionalni posao" na prvoj knjizi pjesama bio završen: "U izdanju samom moj je posao 1. urediti tekst pjesama, 2. ugotoviti varijante pjesama, koje će se štampati pritom, i 3. sastaviti uvod, opisati Matičine zbornike i prirediti rječnik. Svaka od tih radnji zahtjeva drukčiji trud, pa je prema tomu sasvim pravo, da se svaka radnja drukčije i honorira. Najviše posla zadaje prikupljanje varijanata i njihovo priredjivanje, a razmjerno najmanje uregijvanje samoga teksta".²⁴⁵ Dalje napominje kako je tijekom nekoliko godina "gotovo uredio svu Matičinu zbirku i tako znatno olakšao posao onima, koji će ... nastaviti izdavanje Matičinih narodnih pjesama" te daje obećanje kako će "Matičinu zbirku i definitivno urediti tako da će se onda moći po vremenu pohraniti na mjestu, koje će se za to odrediti".²⁴⁶ Prof. Broz nije, na žalost, svoj posao završio jer je krajem 1893. godine umro. Nakon što je prof. Nikola Andrić odbio ponuđeno mjesto urednika zbornika uz obrazloženje da je već u Zagrebu prihvatio posao dramaturga, predložen je i prihvaćen na to mjesto gimnazijski učitelj Stjepan Bosanac.²⁴⁷

Na redovitoj godišnjoj skupštini "Matice Hrvatske" održanoj dana 17. lipnja 1894. godine predsjednik Tadija Smičiklas izvještava o preranoj Brozovoj smrti te se osvrće na posao koji je ostao nedovršen: "Naš zbornik imade zbilja podati corpus svih naših sto i dvadeset rukopisnih zbiraka u jedno." Dalje navodi kako su za to bile predviđene dvije osnove. Prva osnova predviđjela je "pravi podpuni corpus cijele naše narodne pjesme", a u tom su zborniku trebale biti objavljene "sve neštampane zbirke" te u "varijantama .... sve do sada i najmanje štampane zbirke".²⁴⁸ Druga (Brozova originalna te korigirana) osnova uključila je "izbor najljepših i najpotpunijih pjesama, a one "manje podpune i slabije sačuvane" u varijantama kao i već štampane pjesme iz najznačajnijih zbirki.²⁴⁹ Prva knjiga "Hrvatske narodne pjesme" izašla je 1896. godine u dvojnomoj uredništvu pokojnog dr. Ivana Broza i dr. Stjepana Bosanca, a odražavala je nešto drugačiju izdavačku politiku. Za razliku

---

²⁴⁴ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 25. svibanj 1892.

²⁴⁵ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 25. listopada 1893.

²⁴⁶ *Ibid.*

²⁴⁷ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 7. lipnja 1894.

²⁴⁸ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 7. lipnja 1894. Tiskani izvještaj u formi separata na dva arka (Tiskara C. Albrechta u Zagrebu).

²⁴⁹ *Ibid.*

od prvotno zamišljene integralne koncepcije koja je uzela u obzir čitav korpus tj. svu objavljenu i neobjavljenu prikupljenu usmenoknjiževnu građu, te druge koncepcije u kojoj je izbor sužen na "najljepše i najpotpunije" pjesme iz rukopisa i tiskovina, finalna koncepcija usmjerila se samo na izabrane narodne pjesme iz Matičinih rukopisa s iznimkom onih pjesama koje su već objavljene, ali se pokazalo da je neobjavljena varijanta ujedno i "znatnija" varijanta te samim time ujedno i vrijedna objave (HNP I/1896: XX). Za prvu knjigu *Hrvatskih narodnih pjesama* pripremljene su junačke pjesme prikupljene od 83 različita zapisivača čija su imena abecednim slijedom navedena u *Popisu zbornika i sabirača..., od kojih imade pjesama u ovoj knjizi*.²⁵⁰ Drugu knjigu *Hrvatskih narodnih pjesama* s izborom junačkih pjesama priredio je i uredio dr. Stjepan Bosanac 1897. godine. Nakon što se dr. Bosanac zahvalio na uredništvu, priređivanja treće i četvrte knjige bošnjačkih epskih pjesama prihvatio se dr. Luka Marjanović.²⁵¹

Godina 1901. bila je prijelomna za Maticu hrvatsku. Nakon što je 1900. godine prihvatio funkciju predsjednika Hrvatske akademije, dotadašnji predsjednik Matice hrvatske Tadija Smičiklas istupio je iz Matičinog književnog odbora. Antun Radić je iste godine napustio mjesto urednika Akademijinog *Zbornika za narodni život i običaje* te je uvršten u Matičine "književne radnike" postavši član Matice i njenog književnog odbora.²⁵² Nakon što je Ivan Kostrenčić, dugogodišnji tajnik Matice hrvatske, napustio dotadašnju funkciju, tajnim glasovanjem s deset glasova "za" i jednim praznim glasačkim listićem na to je mjesto odabran upravo Antun Radić.²⁵³ Prilikom odlaska s tajničke funkcije Kostrenčić je Matičinim odbornicima poslao svoj izvještaj i dopis u kojem navodi kako kao "dvadesetogodišnji trudenik u poslu sabiranja i izdavanja 'Matičine' zbirke nar. pjesama" preporučuje daljnje objavljivanje hajdučkih i ženskih pjesama i to na način da: "za hajdučke pjesme, kojih sbirka je u 'Matici' preobilata i veoma interesantna, netreba tražiti redaktora – ima ga i med nama vješta i radišna, a to je gosp. prof. dr. Bosanac. Ja preporučam sl. odboru, da i ovo uvaži, a ovaj rad ne može ni s materijalne strane zapeti, jer nakladnina 'hrv. nar. pjesama' imade već danas i opet preko 7.000 kr za nastavak djela na raspolaganje".²⁵⁴ Kostrenčiću je također bilo

---

²⁵⁰ Vidjeti: *Popis zbornika i sabirača, od kojih imade pjesama u ovoj knjizi* (HNP I/1896.). Prvi popis Matičinih sabirača (po lokalitetima) objavio je Tadija **Smičiklas** 1892. godine u spomen knjizi Matice hrvatske (*Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892...*, str. 54–58).

²⁵¹ Usp.: HNP III/1898. i HNP IV/1899.

²⁵² Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 6. srpnja 1901.

²⁵³ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 3. prosinca 1901.

²⁵⁴ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 16. siječnja 1902.

veoma stalo da se prikupljeni rukopisi narodnih pjesama trajno zaštite te da se omogući njihovo javno korištenje. Stoga je naglasio i podsjetio kako je već prije bilo dogovoreno da će "Matica iza porabe rukopisa svojih zbirka 'nar. pjesama' predati sav svoj rukopisni materijal nar. pjesama u rukopisni odio sveučil. Biblioteke, da tamo bude dobro pohranjen i čitavomu učenomu svijetu na porabu".²⁵⁵ U sveučilišnoj su se biblioteci naime, sve dok se nije izgradila Matičina zgrada, održavale sjednice i čuvala rukopisna građa i dokumentacija. Iz pisma se može rekonstruirati kako je Kostrenčić nakon odlaska s dužnosti Matičina tajnika postao predstojnik Sveučilišne biblioteke te je i dalje nudio svoju pomoć Matici vezano uz pohranu i obradu sada već cjelovitog korpusa usmenoknjiževne građe. Međutim, Matičin je odbor na Kostrenčićev prijedlog odgovorio šturom rečenicom kako se "Matičini' rukopisi nar. pjesama imadu iz sveuč. Knjižnice dopremiti u 'Matičine' prostorije".²⁵⁶

Matica hrvatska je kao institucija pokazala veliku odgovornost po pitanju zaštite svoje rukopisne baštine. Pokazuju to brojne evidencije koje su nastajale tijekom obrade rukopisnih zbirki i njihove pripreme za tisak kao i navodi iz zapisnika sjednica o ustupanju građe korisnicima, primjerice: "Na molbu dra B. (Branka, op. autorice) Drechslera odlučuje odbor, da mu se rukopisi 'Matičinih' nar. pjesama imadu ustupiti u prostorijama "M.H." za proučavanje pod uvjetom, da nijedne pjesme u celosti ne objelodani". Uvid u rukopise bio je, naime, ograničen podjednako kao i njihovo korištenje. Rukopisima su se uglavnom koristili članovi Matičinog odbora te urednici Matičinih izdanja – dr. Ivan Broz, dr. Stjepan Bosanac, dr. Luka Marjanović i dr. Nikola Andrić koji je nakon započetog niza od četiri knjige junačkih pjesama (1896. – 1899.) uredio tri knjige ženskih pjesama²⁵⁷, dvije knjige junačkih pjesama²⁵⁸ te "haremske pričalice i bunjevačke groktalice"²⁵⁹. Rukopisi narodnih pjesama, evidencije i dokumentacija Matičine redakcije²⁶⁰ čuvaju se u arhivu Odsjeka za etnologiju

---

²⁵⁵ *Ibid.*

²⁵⁶ Izvor: HR HDA 1567 – VI / ZS MH od 15. svibanj 1904.

²⁵⁷ Vidjeti: HNP V/1909., HNP VI/1914. i HNP VII/1929.

²⁵⁸ Vidjeti: HNP VIII/1939. i HNP IX/1940.

²⁵⁹ Vidjeti: HNP X/1942.

²⁶⁰ U arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU pohranjeno je 258 rukopisa koje nose signaturu MH (Matica Hrvatska). U *Očevidniku rukopisne gradje akad. 'Zbornika za narodni život i običaje juž. Slavena'* evidentirano je 199 arhivskih jedinica prema inventarnim brojevima koji obuhvaćaju i dodatnu klasifikaciju ukoliko se radi o rukopisnoj ostavštini istih autora razdijeljenoj u više svezaka (npr. MH 197a-g). Uz originalne zapise narodnih pjesama, revidirane prijepise (MH 25a-e i MH 135a-c) i pisma zapisivača u zbirci Matice Hrvatske čuvaju se i evidencije urednika edicije *Hrvatske narodne pjesme*: dr. Stjepana **Bosanca** (MH 142), dr. Luke **Marjanovića**

HAZU od 1951. godine kada je Matica hrvatska odlučila svoje rukopisne zbornike pokloniti Hrvatskoj akademiji odnosno njenom obnovljenom Odboru za folklor i antropogeografiju koji je iste godine stavljen pod nadležnost Akademijinog Odjela za jezik i književnost.²⁶¹

3.1.3. Matičini skupljači između politike i prakse *sabiranja*

Na prijedlog Matice hrvatske Tadija Smičiklas je 1877. godine odlučio preuzeti "privremenu redakciju" narodnih pjesma iz dvaju razloga prvo, zato što je bio iznenađen literarnom vrijednošću tih pjesama, a drugo što "sabiratelji nerade po sustavu" (ZS MH 1877. – 1889. / HR HDA 1567 – V). U zapisniku skupne sjednice održane 27. studenog 1877. godine naveden je slijedeći podatak: "Matica pozove pisce i prijatelje narodne pjesme na sabiranje. Prvi pokloni svoje ogromne zbirke predsjednik Ivan Kukuljević, što je sam sabrao i što je dobivao kroz dvadeset godina sa raznih strana kao predsjednik historičkoga društva. U ovom daru imade i krasna Tommaseova zbirka, koja imade osobito lijepih junačkih pjesama. Osim ovih zbiraka dobila je Matica na poklon ili je kupila zbirke iz Hrvatske, Slavonije, Bosne i Hercegovine, Istre i Ugarske. Osobita sreća pomogla joj, da si je dobavila i znamenite bosanske mohamedovske pjevače, koji su izpjevali za kakovih deset svezaka muhamedovskih pjesama. Sve ove zbirke tako su ogromne, da bi ispunile valjda kakovih pedeset svezaka."²⁶² Matičin *Poziv* potaknuo je skupljače kojima je prikupljanje i zapisivanje usmenoknjiževne građe bio potpuno nov izazov, ali je osim toga potaknuo prikupljanje i otkrivanje rukopisnih zbirki i zbornika starijih generacija skupljača koji su ih čuvali u privatnim ostavštinama. Stipe Botica navodi kako su rukopisne zbirke "narodnog blaga" koje su nastale prije Matičinog *Poziva* malobrojne, ali značajne jer su njihovi zapisivači bili potaknuti "nekom unutarnjom

---

(MH 173a, MH 173b, MH 173c, MH 173d, MH 164, MH 198) i dr. Nikole **Andrića** (MH 60 i SZ 255) koja je u arhiv Odsjeka pohranjena naknadno 1962. godine te je umjesto Matičinoj priključena *Staroj zbirci*.

²⁶¹ Jakša **Ravlić** navodi kako je na sjednici uprave Matice hrvatske održane 6. travnja 1951. godine zaključeno da će se rukopisi narodnih pjesama predati Jugoslavenskoj akademiji "na dalji rad" (**Ravlić** 1963: 220). Podatak o primopredaji navodi se u *Zapisniku sjednice Odbora za folklor i antropogeografiju JAZU* održane 3. studenog 1951. godine: "Prof. Gavazzi izvješćuje da je Matica Hrvatska predala Jug. Akademiji čitav svoj arhiv sakupljenih narodnih pjesama. U sporazumu s Akad. Barcem preuzeo je prof. Gavazzi taj materijal i spremio ga u arhiv Odbora" (OE HAZU ZS ONŽO 3/11/1951).

²⁶² Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 27. studenog 1877.

potrebom da se sve što je lijepo, dobro, plemenito, specifično u narodnom stvaralaštvu zapiše i tako ostane trajna baština" (Botica 2013: 167).

Iz generacije Matičinih skupljača čije su rukopisne zbirke datirane u prvoj polovini 19. stoljeća, a objavljene su u Matičinom *Popisu zbornika i sabirača*, valja svakako navesti Antu Franjina Alačevića, Vjekoslava Babukića, Luku Ilića Oriovčanina, Stjepana Ivičevića, Tomu Kraljevića, Ivana Kukuljevića, Šimu Ljubića, Grgu Martića, Mihovila Pavlinovića, Nikolu Tommasea i Jakova Volčića.²⁶³

Ivan Kukuljević Sakcinski se kao predsjednik Matice hrvatske prvi odazvao Matičinom pozivu te joj je uz svoju rukopisnu zbirku poslao i rukopis Nikole Tommasea.²⁶⁴ Kukuljević je u ilirskome duhu podržavao općeslavensko zajedništvo te poticao suradnju na svim hrvatskim narječjima. Tako je, primjerice, u svojoj antologiji pjesništva iz 1847. godine objavio i korpus od 112 narodnih pjesama na štokavskom, kajkavskom i čakavskom narječju čime je istaknuo potrebu autentičnog zapisa na izvornom govoru uz navođenje imena kazivača, mjesta izvedbe i vremena zapisa.²⁶⁵ Obojica su skupljača, i Kukuljević i Tommaseo, kao značajne ličnosti svojega vremena u ovaj posao uključila i druge suradnike. Dr. Vinko Žganec je nakon uvida u rukopisnu zbirku Nikole Tommasea zaključio kako rukopis potječe od dva ili tri različita zapisivača, vjerojatno Tommaseova prijatelja ili znanca koji su pjesme skupljali i slali ih na njegovu adresu u Veneciji.²⁶⁶ Luka Ilić Oriovčanin je 1878. godine na poziv Matice hrvatske poslao četiri rukopisne zbirke narodnih pjesama na kojima je marljivo radio tijekom 40-ih i 50-ih godina 19. stoljeća.²⁶⁷ U predgovoru *Slavonskih narodnih pjesama*

---

²⁶³ U Matičinom *Popisu zbornika i sabirača, od kojih imade pjesama u ovoj knjizi* navodi se i Ante **Balović** koji je prepisao junačke pjesme i počasnice iz "četiri peraštanska rukopisa od god. 1821. i 1833.", ali se ti rukopisi ne nalaze u Matičinoj kolekciji (HNP I/1896: XII).

²⁶⁴ Zbirke su evidentirane pod zasebnim signaturama: **Kukuljević Sakcinski**, Ivan. 1877. (1840. – 1865.). *Narodne pjesme* (OE HAZU MH 192) i **Tommaseo**, Nikola. 1877. (oko 1840.). *Narodne pjesme* (OE HAZU MH 34).

²⁶⁵ **Kukuljević Sakcinski**, Ivan. 1847. *Pěsme Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. S dodatkom narodnih pėsamah puka harvatskoga*. Zagreb.

²⁶⁶ Vidjeti: **Žganec**, predgovor uz rukopis MH 34 (dat. 2/VII/1951. u Zagrebu). Potrebno je ovdje napomenuti kako je Nikola (Niccolo) **Tommaseo** talijanski književnik, leksikograf i političar hrvatskoga podrijetla (Šibenik 1802. – Firenca 1874.). Djelovao je najviše u Veneciji, zatim u Torinu i Firenci, ali je održavao kontakte s vodećim ličnostima hrvatskog narodnog preporoda podupirući ilirske ideje i ilirske teme. U Zagrebu je objavio zbirke *Iskrice* (1844.), *Pjesme puka dalmatinskog* (1847.) (Izvor: *Proleksis enciklopedija Online* / Leksikografski zavod Miroslav Krleža / <http://proleksis.lzmk.hr/48921/>).

²⁶⁷ Rukopisi Luke **Ilića Oriovčanina** čuvaju se u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU: *Zbornik Luke Ilića I, Junačke pjesme*. 1878. (1840. – 1850.) (sign. OE HAZU MH 26a); *Hrvatske narodne pjesme*. 1878. (1840. –

naveo je imena svojih pomagača te istaknuo važnost daljnjeg, kontinuiranog sabiranja slavonskih pjesama posebice od vještih i marljivih sabirača:

"Kao rodjeni Slavonac baveći se kroz više godina, usljed moga zvanja, medju prostim slavonskim narodom, imao sam zgodnu priliku, ovu zbirku narodnih Slavonskih pjesamah sakupiti.

U Zbirki se ovoj nahode i one pjesme, koje su nekoja domorodna gospoda pokupili i meni dali, kao od gosp: Župnika Jozipa Štojbera, gosp. Pomoćnika Rodića. Na isti način sam i zbirke gos: Sabolovića i Orničevića - Oba si već preminula na štetu veliku, osobito narodne književnosti - ovdě upotrěbio, koji su mi je još godine 1846. kada sam moje "Običaje" uređivao poslali.

Iz ove zbirke more lahko svaki uviditi, u koliko je naše narodno pjesništvo bogato, jer se pjesamah nahodi, koje jedan i isti smisao imadu, a na razne su načine i s drugimi rečmi predpostavljene.

U ostalom kod svake je pjesme nešto naznačeno, gđi je koja izpisana.

Predavajući dakle ovu Zbirku občinstvu ufam se: da će vėstih i marljivih sabirateljah od mene biti, koji će ostale Slavonske pjesme pokupiti, budući bi jih još barem tri put ovoliko, ako ne više nakupiti mogao.'

U Mletcih na malu Gospu 1852."

Luka Ilić Oriovčanin 1878a.

I Mihovil Pavlinović je u prepisci s Matičinim književnim odborom naveo kako su pjesme u njegovoj zbirci *Hrvatskih narodnih pjesama* "od različitih sabirateljah prepisivane u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Ugarskoj, Austriji i turskoj Hrvatskoj, a ima i starih rukopisah od 16. do 18. stoljetja".²⁶⁸ Istarski preporoditelj Jakov Volčić je uz svoju bilježnicu sa zapisima narodnih pjesama iz 1851. godine koje su "nabrane u Istarskoj Liburnii i zapisane kako ćujene" pridružio dva tanka sveščića: *Narodne riečke Pesme* "slušatelja prava" Tomislava Padavića i *Zbirku Narodnih poslovic hrvatskih* učenika Josipa Pavlovića zapisane tijekom iste godine.²⁶⁹ Miroslav Alačević je 1888. godine poslao Matici hrvatskoj pjesmaricu

---

1850.) (sign. OE HAZU MH 26b); *Slavonske Narodne Pjesme*. Svezak I. 1878. (1852.) (sign. OE HAZU MH 26c) i *Slavonske svatovske pjesme I*. 1878. (1844. – 1847.) (sign. OE HAZU MH 26d).

²⁶⁸ Nepotpisana i nedatirana bilješka ispisana je **Pavlinovićevim** rukopisom, a uložena je u rukopisnu zbirku *Narodne pjesme*, 1876. (1860. – 1875.), sign. OE HAZU MH 28b.

²⁶⁹ **Jakov (Jakob) Volčić** (Gorenja Vas, Slovenija 1815. – Zarečje, Hrvatska 1888.) kao istarski svećenik marljivo je skupljao i bilježio istarsku usmenoknjiževnu građu. Jedan dio objavljen je u hrvatskom i slovenskom tisku, ali veći dio građe ostao je u rukopisu. U arhivu Odsjeka za etnologiju čuvaju se slijedeći Volčićevi rukopisi: Volčić, Jakov. 1877. (1851.) *Narodne pjesme nabrane u Istarskoj Liburniji* (sign. OE HAZU MH 59a) i Volčić – Padavić – Pavlović, rukopisne zbirke narodnih pjesama i poslovice iz 1851. godine (sign. OE HAZU MH 59b). Oba rukopisa poslana su Matici hrvatskoj 1877. godine. Maja **Bošković-Stulli** piše kako je Volčić svoje rukopisne zbirke slao na razna mjesta u Ljubljani (Odboru Slovenske matice i dr. Janezu **Bleiweis**u,

svoga djeda Ante Franjina Alačevića.²⁷⁰ Pjesme za *Pismar narodni* skupljao je A. F. Alačević između 1820. i 1860. godine u južnoj Dalmaciji, neretvanskoj, imotskoj i omiškoj krajini te Boki Kotorskoj. Rukopis sadrži pjesme različite metrike koje je Alačević bilježio tijekom neposrednog kontakta s kazivačima: "ovosam cuo ne davno od jednoga prosiaka koimi kazivase" (pj. 130) ili pak posredno prepisujući pjesme iz drugih izvora.²⁷¹ U istome se rukopisu nalazi nekoliko pjesama s bilješkama da su ih sastavili ili zapisali drugi autori kao, primjerice, nekoliko prigodnica koje su "ucinjene od Stipana Ivčevića".²⁷² Ivčeviću zbirku narodnih pjesama²⁷³ poslao je u Maticu dr. Vladimir Vranjican iz Makarske o čemu svjedoči njegovo pismo: "Medju književnim ostavštinama pok. Stjepana Ivčevića namjerio mi se je otac na ovu malu zbirku narodnih pjesama (...) Ove pjesme (20 na broju) pisane su talijanskim pravopisom. Prvi dio, ljepše pisano, on je sam vlastitom rukom zabilježio, dok drugi dio su napisale osobe manje vješte pismu po svoj prilici po njegovu nalogu, a to se osobito opaža u zadnjem dijelu, gdje nema nikakova reda ni poretka" (OE HAZU K.MH.32: 10/9/1893). Najstariji datirani rukopisni zbornici iz Matičine kolekcije pripadaju ostavštinama Tome Kraljevića i Vjekoslava Babukića.²⁷⁴ Iako su u Matičinom popisu kao godine njihova zapisa navedene 1840. (1845.) odnosno razdoblje između 1840. i 1860. godine, bilješke unutar zbirki s istaknutim godinama 1796. i 1798. kao i različiti slojevi rukopisa pomiču

---

uredniku lista *Novic*) i Zagreb (Matici hrvatskoj i Narodnom muzeju) s velikom željom da se objave što se, na žalost nije dogodilo (usp. **Bošković Stulli** 1988).

²⁷⁰ **Ante Franjin Alačević** (Drvenik kod Makarske, 1780. – Makarska, 1856.) bio je "klasični zapisivač narodne poezije" čijim su se zbornikom služili i drugi skupljači – F. Miklošič, M. Pavlinović, I. Kukuljević Sakcinski i dr. (leks. jed. *Proleksis enciklopedije online* (LZMK) obradio Josip Kekez 1983. god. / <http://proleksis.lzmk.hr/7583/>).

²⁷¹ Sign. OE HAZU MH 177a. Uz ovaj rukopis u arhivu Odsjeka za etnologiju čuvaju se i zbirke mlađih generacija **Alačevića**, Antinog sina Frana te unuka Miroslava Alačevića (MH 177b i MH 177c). Usmenoknjiževnu građu su također prikupljali i drugi Antin sin Jerko te Miroslavova žena Jozica rođ. Vulinović.

²⁷² **Stjepan Ivčević** (Drvenik, 1801. – Makarska 1871.) bio je hrvatski političar i književnik, jedan od pokretača dalmatinskog narodnog preporoda. Prikupljao je i priređivao za objavljivanje te spjevao niz narodnih pjesama prigodnog karaktera koje je većinom objavljivao u Zori dalmatinskoj. Suradivao je s Nikolom **Tommasom** (Izvor: *Proleksis enciklopedija Online* / Leksikografski zavod Miroslav Krleža / <http://proleksis.lzmk.hr/59488/>).

²⁷³ Zbirka Stjepana **Ivčevića** nastala je oko 1830. godine, a sadrži ukupno dvadeset i jednu narodnu pjesmu (lirske i kraće pripovjedne pjesme) te jednu pripovjetku (sign. OE HAZU MH 6).

²⁷⁴ Radi se o trima zbirkama iz okolice Slavonske Požege koje su u arhivu Odsjeka za etnologiju zavedene pod brojevima MH 187a (**Babukić**, Vjekoslav. 1878. (1798.) *Ostavština: Požeški zbornik*), MH 187b (Babukić, Vjekoslav. 1878. (1830. – 1870.) *Ostavština: Narodne pjesme i poslovice*) i MH 176 (**Kraljević**, Tomo. 1890. (1796. – 1840.) *Zbornik Tome Kraljevića*).

njihovu dataciju na kraj 18. stoljeća. Najveći broj zabilježenih pjesama su građanske tzv. "varoške" pučke pjesme dok su tradicijske narodne pjesme i prijelazni oblici zastupljene u manjem postotku. Temeljem komparativne analize pjesničkih motiva iz obiju navedenih pjesmarica Maja Bošković Stulli je utvrdila običaj "prepisivanja pjesama iz zbirke u zbirku" uz određenu slobodu izbora pojedinog zapisivača koja daje "autorski profil svakoj pjesmarici" (Bošković-Stulli 1978: 238). Bez obzira da li su u procesu *sabiranja* sudjelovali kao prepisivači usmenoknjiževnih zapisa iz drugih pjesmarica, knjiga i časopisa ili kao zapisivači usmenoknjiževnih oblika posredstvom kazivača, navedeni Matičini skupljači pokazali su kako se skupljačka aktivnost u praksi realizirala kroz mrežu suradnika. Pri tome su glavni skupljači bili oni koji su imali određeni status u društvu. Bili su to istaknuti pripadnici klera ili obrazovani pojedinci sudionici kulturno-političkog života "koji u određenom plodonosnom društvenom trenutku uspijevaju pronaći dovoljno uporišta za svoje djelovanje, no s druge strane njih uvijek povezuju manje ili više guste društvene i ine mreže" (Vujić 2007: 233).

Iz redova Matičinih stručnjaka u projektu skupljanja narodnih pjesama posebno se istaknuo Tadija Smičiklas. Smičiklas je Matičine članove redovito izvještavao o pristiglim rukopisima, arhivirao rukopise koji su mu predani na "ogled" i na "ocienu", predlagao visinu honorara za otkup zaprimljenih rukopisa kao i za predujam *stalnim sabiračima*, sastavio *Poziv* upućen potencijalnim suradnicima te naposljetku napravio i prvi popis (evidenciju) Matičinih skupljača i njihovih rukopisa. U Matičinoj *Osnovi* je izražena i krajnja *namjena* odnosno svrha objavljivanja antologije narodnih pjesama: "podati narodu hrvatskome lijepu knjigu, kojom će se moći koristovati i učeni svijet".²⁷⁵ Također je definiran i osnovni kriterij skupljanja: "po svim krajevima naroda hrvatskoga i bez razlike dijalekata, kako bi se sav narod u jednoj cjelini prikazao" (HNP I 1896: IX). Kao prvi urednik izdanja *narodnih pjesama* Tadija Smičiklas je imao odlučan stav da redakciju treba preuzeti onaj tko će "rukovoditi dalje sabiranje".²⁷⁶

Matičin projekt je, s jedne strane, vođen visokom sviješću o zaštiti nacionalne rukopisne baštine, a s druge strane mišlju o potrebi objavljivanja vrijedne građe u svrhu daljnjih istraživanja i uspostave kriterija za utemeljenje nove znanstvene discipline.²⁷⁷ Za

---

²⁷⁵ Usp.: *Druga osnova, iza viećanja u pododboru "Matice hrvatske" u sjednicah 17. i 20. oktobra 1888.* Izvor: HR HDA 1567 – V / ZS MH 1877. – 1889.

²⁷⁶ Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 24. lipnja 1877.

²⁷⁷ U prvoj knjizi Hrvatskih narodnih pjesama navodi se kako se pjesme "zaboravljaju, jer narod sve manje pjeva" (HNP I 1896: XI). Upravo poradi zaštite i osiguranja kontinuiteta usmenoknjiževnih oblika Matica je

svoje projektne aktivnosti Matica je osigurala potrebna sredstva kako bi trajno otkupila rukopisnu građu od *sabirača* ili kako bi organizirala dolazak svojih suradnika (pjevača) u Zagreb. Također je izdvajala određenu svotu za terenska putovanja članova uredništva kao i druge troškove nastale obradom građe.²⁷⁸ Iako je Matica redovito honorirala prispjele rukopise, pa čak i davala predujam stalnim *sabiračima*, neki su pojedinci svoje zbirke pjesama poklanjali Matici. Upravljanje ovim projektom bio je zahtjevan zadatak kako za *rukovoditelje* tako i za suradnike – Matičine skupljače koji su o svojim nedoumicama vezanim uz posao *sabiranja* redovito izvještavali u svojim pismima upućenim Matičinim urednicima kao i u napomenama koje su bile integralni dio rukopisa.

Pisma skupljača pokazuju određenu nesigurnost vezanu uz Matičin zahtjev za *pouzdanim sabiranjem* te redovito započinju isprikom na eksperimentalnom pokušaju bilježenja pjesama: "Evo šaljem nekoliko vrsti narodnih pjesama za pokušaj, da li odgovaraju zahtjevom u pogledu sabiranja narodna blaga. U ime neka mi izvoli obznaniti sl. Matica Hrvatska, koje od ovih vrsti više da sliedeći put pošaljem i da ih više sakupim t.j. na koju vrst, da više pazke imadem" (usp. Bosiljevac 1887a) ili pak uvjeravanjem da su pjesme zaista zabilježene prema Matičinom zahtjevu: "Usudjujem se uvjeravati Vašu Veleučenorost, da su vierno pobilježene i medju narodom toliko puta slušane, da ni jedna rieč nije drugačije napisana, nego li je pjevana. Pripomenak na kraju pjesama to sve razjašnjuje." (usp. Ciganović 1885a). U manjem broju slučajeva radi se o prijepisu pjesma iz drugih rukopisa. O tome izvještava Maticu Ivan Kosh u svome *Pripomenku* koji šalje zajedno s prepisanom rukopisnom zbirkom Ivana Ivaniševića (Prilog 11):

"Imade tomu već do dvie godine, što nas je (bio sam tada jošte na gimnaziju) g. prof. Tade Smičiklas nekom sgodom potaknuo na sakupljenje narodnog nam blaga. Odlučio sam tada baviti se sakupljanjem po svom rodnom kraju – po ravnoj Podravini – odakle do sada, žalibože, imade toga veoma malo sabranoga. Nu izjalovi mi se ta nada, jer me okolnosti premjestiše u sasvim drugi kraj – u liepo naše Prigorje.

Boravio sam tamo praznike kod župnika rodjaka. Bavio sam se rado prekapanjem stare knjižnice. Slabo li je obilje u tih knjižnicah naših župnika! Tako bje i tamo. Nu ja ipak ne odustadoh od prekapanja i

---

odlučila da će snositi potreban trošak i organizirati akciju zapisivanja "da nepogine toli dragocieno narodno blago" (Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 3. prosinca 1886.).

²⁷⁸ Kada je najavljen dolazak efendije **Softića** s muhamedovskim pjevačem Salkom **Vojnikovićem** u Zagreb, Matica je donijela slijedeću odluku: "Ovlašćuje se trošak za pjevača, kao što i za prepisače. Odobrava se nagrada pisaru Peri **Starčeviću**, – kao što i svi potrošci za pjevača i oko njega" (Izvor: HR HDA1567 – V / ZS MH od 10. prosinca 1887.).

naidjoh na nešto, što me je bilo silno iznenadilo. Bilo to nekoliko bilježnicâ zaprašenih, otrcanih bez reda i poredka u kutiću ormara. Prvi me pogled osvjedoči o tom, da su to nekakve pjesme.

Oprašiv i pregledav vidjeh, da su to narodne pjesme, sakupljene po Slavoniji. Nadjoh gdjegdje napisamo i ime sakupljača".

Ivan Kosh 1885.

Kosh u nastavku *Pripomenka* izvještava Maticu kako je pjesme vjerno prepisao, a nepoznate i strane riječi obilježio i istaknuo na kraju zbirke. Također iznosi svoje mišljenje o Ivaniševićevom zapisu pjesama i njihovim varijantama, o zapaženim neobičnim jezičnim konstrukcijama, metrici i sadržaju pjesama.²⁷⁹

Skupljači koji su zapisivali na terenu suočavali su se s različitim poteškoćama u svome radu. Tako, primjerice, učitelj Mijat Saridža Zrinović piše Matici slijedeće (Prilog 12):

"Po svih stranah naše domovine počeli su mnogi pjesme sakupljati i Matici slati. Na taj mučni posao odlučio sam se i sâm god 1880. Te iste godine i sljedeće sakupio sam liepu zbirku pjesama, do 800 ponajviše junačkih iz Bosne – kao iz: Dervente, Prnjavora i Dubočca, i.t.d.

Nu providnost Božja nedade mi, da sam mogao u cielosti, cielu zbirku na ruke Matice dati. 1882. dopade teške bolesti tako, da sam ležao mal' ne cielu godinu i tako moja zbirka pjesama pade u zaborav. Pridigao se, otišao sam u Kostajnicu na dopust od 2 mjeseca. Povratio se kući u Dubočac, nenadjoh više svoje zbirke, ona mi bje odnešena i to do 500 najboljih. Znalo se je u cijeloj okolici da imam ogromnu zbirku pjesamâ te je tako njetko vrebao na nju i odnio.

Al se ipak donekle nadati mogu da onaj, koji je pjesme odnio, da će ih poslati Matici, ako li ne, sigurno će, jer znam da dotičnik neće tako okrutan biti, te krasne bosanske pjesme zatajiti.

Izmedju preostalih i na novo skupljenih, izabrao sam ovo nekoliko, te ih šaljem upravi, neka ih izvidi, budu li dobre neka uvrsti u svoju zbirku (...)".

Saridža Zrinović 1886.

U pismu se unaprijed ispričava Matici na vlastitim pravopisnim pogreškama i nedosljednostima nastalim uslijed brzine zapisivanja pjesama prema kazivanjima kao i na opetovanim pjesmama koje su prije njega zapisali i poslali drugi skupljači.

Kako posao skupljanja u praksi nije lak posao svjedoči i katolički bogoslov Pero Marković koji je zapisivao narodne pjesme po hercegovačkim selima Gabela i Dračevo²⁸⁰:

---

²⁷⁹ Kosh, Ivan. 1885. *Pripomenak uz rkp. Narodne pjesme i poslovice sakupljene po Slavoniji* (1867.). Sign. MH 148 (Arhiv OE HAZU).

²⁸⁰ Pero Marković, katolički bogoslov. *Narodne pjesme hercegovačke*. (1886.). Sign. MH 45 (Arhiv OE HAZU). Pismo je datirano u Zadru 16. studenog 1886. godine.

(...) "Jednog jutra pošao sam u jedno selo k poznatu mi jur pjevaču, kad sam došao pred kuću, pitam gje je ta i ta; kažu mi evo ga u bašči bere duhan, a ja odmah k njemu, netom on ugleda me vas se promjeni, mišljaše se bili nebili, izišao iz bašče, dokle napokon odluči, i evoti ga k meni, uljegosmo u kuću, sjedosmo i prifatismo radit, ja pisat on kazivat: i biste li mi vjerovali pisao sam taj dan od ručanih doba sve do pred zahod sunca, mal ne cio dan, i ta isti dan mogu reć da sam ostao prez ručka; pjevač mi je nešto ponudio, ali posve na siromašku; naravno on se olizivoa da ću mu ja štogod dat, ali žalibože nijesam imao oklen nego sam mu obećo dat kad se vratim druge godine, jer on zna još dosta pjesama: takogjer sam i druge mnoge digao s posla, a ništa im dao nijesam, nego ostalo sve na poštenoj riječi. Cijenim dakle da ćete se lako uvjeriti kako mi je bilo, Vaša nagrada odlučit će hoću li ja i dogodine kupit ne samo pjesme, nego i pripovijetke, jer i jednog i drugoga ima dosta u Hercegovini, ona se more zvat vrelo narodnih pjesama i pripovijetaka. (...)"

Pero Marković 1886/7a.

Bogoslov Marković kao važan preduvjet kvalitetnog skupljanja pjesama navodi novac odnosno nagrađivanje seljaka koji zbog kazivanja pjesama ostavljaju svoj težački posao: "Sve bi ovo čovjek lakše podnio, nego kad dogje u selo pa stane pisat pjesme a neima sa čijem nagradit pjevača, koji iziskuje da mu se štogod dade osobito onda kad se diže od svog posla radi jedne ili više pjesama" (...) "lijepa je stvar i prelijepa darovat Matici pjesme ko more, ali ko more? More svak ko ima dosta novaca te more nagragjivat pjevače, a na trud se vele i negleda pošto se radi o narodnome općem dobru".²⁸¹ O potrebi nagrađivanja kazivača govori i Matičin povjerenik, učitelj Josip Ciganović koji ne traži nikakvu naknadu za svoj trud već za pokriće troškova koji su nastali jer su i pojedini kazivači zahtijevali nagrade: "Onaj urodjeni stid naših djevojaka a i dječaka pred kakvom inteligentnom osobom morao sam svladati, dok sam jih sklonuo na pjevanje" (usp. Ciganović 1885a).

Za nagrade su najviše *dopitali* pismeni seljaci koji su za pisanje *a priori* morali osigurati potrebna sredstva za rad. Šajnić Martin, "prosti seoski 18 g. mladić" poslao je Matici nekoliko kraćih ljubavnih pjesama koje pjevaju Novigradske djevojke. U napomeni je zabilježio slijedeće: "Uzajmivši mi N. čitaona Novigradska Nar. Novine čitao sam medju ostalim i Vaš poziv, u kojem pozivljete svakoga rodoljuba da Vam sakuplja narodno blago t.j. pjesme." Pri tome je obećao da će i dalje prikupljati, ali uz slijedeći uvjet: "ako budem imao novaca da si nabavim potrebita orudja za pisanje t.j. da si kupim papira i ako budem imao čim poštarinu platiti." (usp. Šajnić 1886).

Učitelj Milan Atanasijev Miličević održao je i javno predavanje "narodnim učiteljima" u kojima ih potiče na "marljivo sakupljanje" *narodnih umotvorina* kako bi lakše mogli

---

²⁸¹ *Ibid.*

spoznati: "kako njegov narod misli, kako osjeća, što ga boli, a što tišti i kakove prestave o svijetu, duhu vremena i prirodi ima" (Prilog 13). Za taj posao, koji se kako kaže "obavlja najuspješnije preko zime i u svečane dane" predlaže učenike:

"Učenici III. i IV. razreda i opetovničari vrše taj posao. Učitelj im daje papira i u bočici crnila. Zatim uputi učenike: da zamole svoga djeda i baku, oca i majku, brata i sestru i.t.d., da im svaku večer po jednu pjesmu ili priču kazuju, a oni će pisati. Ujedno obeća učenicima: nagradu u papiru, olovkama i.t.d., za svakih deset pjesama. Učitelj im ujedno preporuča: najveću točnost i opreznost u pisanju, iztaknuv, da će se u svečane dane kod njegove majke ili djeda sâm uvjeriti, da li su kazivane pjesme ili priče točno pribilježene i po tom im nagrade djeliti." (...) "Tako sabrane narodne umotvorine po učenicima mora narodni učitelj prepisati i preraditi, a to je malo teži posao."

Atanasijev Miličević 1884.

I on također govori o teškoćama u poslu *sabiranja*: "U današnje doba gde naš narod zazire od kaputaša kao gjavo od tamjena, teško se je ovakovim poslom baviti, jer jadan narod misli, da će mu i na to porez nametnuti. Pa uz to, današnja situacija ne smije se učitelj uputiti u koje selo, da kupi narodne umotvorine, jer ima bezznačajnih ljudi, koji pripisuju takovom nedužnom izletu posve drugu misiju."²⁸²

Evidentno je kako je proces od prikupljanja do objavljivanja usmenoknjiževne građe koja je kontinuirano pristizala u Maticu zahtijevao i adekvatnu naobrazbu te zalaganje svih sudionika procesa. S jedne strane su to Matičini stalni članovi, visokoobrazovani i istaknuti pojedinci predstavnici hrvatske kulture i znanosti, a s druge strane Matičini stalni povjerenici te suradnici regrutirani u poslu *sabiranja* koji se, kako su navedeni primjeri pokazali, nije uvijek odvijao bez popratnih teškoća i u zamišljenim okvirima Matičine politike *sabiranja*.

3.2. Ženska folkloristička praksa zapisivanja usmenoknjiževne građe

Osnovna zadaća folklorističke prakse jest "zapisivanje (fiksiranje) folklornog umjetničkog teksta (književnog, glazbenog, plesnog, kazališnog, likovnog) radi proučavanja i možebitne primjene izvan izvornog konteksta" (Lozica 2010 [2008]: 175). Nakon što je folklorni tekst izdvojen iz folklornog procesa on nastavlja svoje trajanje kao zapis u novom

---

²⁸² *Ibid.*

kontekstu i s novom estetskom (umjetničkom) funkcijom. Svi zapisivači folklornih tekstova na terenu, bez obzira radi li se o folkloristima, "priučenim" folkloristima ili potpunim amaterima kao što je to bio slučaj s prvim skupljačima folklorne građe, u procesu prikupljanja koriste se vlastitim iskustvom, znanjem i vještinom. Uz pretpostavku da na posao skupljanja folklorne odnosno, u ovom slučaju usmenoknjiževne građe, osim ponuđene metodologije utječe i individualno iskustvo i motivacija skupljača, moguće je govoriti o *poetici sabiranja* kao kreativnom i stvaralačkom pristupu prikupljanju i obradi građe. U ovome će se dijelu rada posebna pažnja usmjeriti na žensku folklorističku praksu zapisivanja u okviru Matičine književne djelatnosti.

3.2.1. Tragom *nevidljivih* zapisivačica

U prvome dijelu ovoga poglavlja nastojalo se pokazati kako je cjelokupna poslovna djelatnost Matice hrvatske bila isključivo u rukama muškaraca. Tadija Smičiklas je 1892. godine objavio podatak iz Matičinog poslovnika u kojem je u razdoblju između 1876. i 1891. godine, abecednim slijedom i prema mjestima u kojima su djelovali popisano "preko šest stotina Hrvata – povjerenika".²⁸³ U tom popisu nema ženskih imena. Žene su u zapisnicima Matičinih sjednica zabilježene ili kao *dobrotvorke* – financijske podupirateljice Matičine djelatnosti ili kao *udove* i *sirote* koje traže novčanu potporu nakon smrti svojih muških patrona.²⁸⁴ Smičiklas je također u svojem pregledu djelatnosti Matice hrvatske objavio i prvi popis *sabirača narodnih pjesama* iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Istre te popis "mohamedovskih bosanskih pjevača" (usp. Smičiklas 1892: 54–59). U tom popisu saznajemo neke osnovne podatke o skupljačima kao što su prezime i ime skupljača, mjesto ili kraj u kojem su skupljali građu te vrstu pjesama koju su zapisivali (ženske ili junačke pjesme) dok se godina prikupljanja građe ističe uz imena tek nekoliko skupljača. Smičiklas je napomenuo kako su pojedini skupljači Matici poslali i drugu vrstu folklorne građe (pripovijetke, poslovice, zagonetke, opise narodnih običaja) koja će se sačuvati i "u svoje vrijeme upotrebiti" (Smičiklas 1892: 57). U Smičiklasovom popisu iz 1892. godine

---

²⁸³ Vidjeti: *Povjerenici Matice hrvatske od god. 1876. do uključivo god. 1891.* (Smičiklas 1892: 64–77).

²⁸⁴ Na skupnoj sjednici Matice hrvatske koja je održana 11. lipnja 1892. godine predlaže se osnivanje "zaklade za potporu ubogih hrvatskih pisaca i umjetnika i njihovih sirota" (Izvor: HR HDA 1567 – VI).

navedene su tri Matičine suradnice – zapisivačice usmenih ženskih pjesama o kojima nas Smičiklas izvještava već u zapisnicima Matičinih sjednica iz 1883. i 1886. godine navodeći učiteljice Klotildu Kučeru i Marijanu Kovačević te *gospodjicu* Tereziju Burazović.²⁸⁵ Pjesme iz njihovih rukopisnih zbirki objavljene su u prvom tomu knjige *Hrvatske narodne pjesme* 1896. godine (usp. HNP I / 1896). U popisu Matičinih *sabirača* koji je objavljen u predgovoru ove knjige zabilježena su imena još dviju Matičinih suradnica – Katarine Fritz i Ane Dobrile-Mladineo.²⁸⁶ Iako su rukopisi tih zapisivačica zaprimljeni u Maticu prije objavljivanja knjige *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892.* nije moguće rekonstruirati zbog čega ih Smičiklas nije uvrstio u ovo izdanje. Također, uvidom u rukopisne zbirke Matice hrvatske ustanovljeno je kako u ove popise nisu uvrštena imena dviju zapisivačica. Radi se o Dragojli Ritter čiji je rukopis zaprimila Matica 1897. godine, dakle godinu dana nakon što je objavljena prva knjiga Matičine antologije te Jelisavi Knežević čiji je rukopis datiran 1878. godine. U Matičinoj kolekciji nalazimo i druge tragove o ženama koje su prikupljale odnosno zapisivale pjesme ili prepisivale pjesme koje su skupili drugi zapisivači. Zanimljivi su primjeri Ivana Trnskog, istaknutog hrvatskog književnika i preporoditelja, koji je Matici hrvatskoj 1878. godine poslao zbirku s junačkim i ženskim "pričalicama" uz opasku: "Predajem u privitku 18 narodnih pjesama, što ih je u Gornjoj krajini skupila gospodična Radićeva, olovkom pisanih, kako su mi dostavljene" (usp. Trnski 1890a.)²⁸⁷ i Josipa Krčelića koji je uz 30 kraćih lirskih pjesama zabilježio slijedeće: "Ove su pesme sabrane po gos. Josipu pl. Krčeliću, a spisane po gospodičnoj. Genoveva pl. Krčelić u Iloku dne 12 veljače 1886 god." (usp. Krčelić 1886).

Tri su se Matičine *sabiračice* – Klotilda Kučera, Katarina Fritz i Marijana Kovačević afirmirale u hrvatskom javnom i kulturnom životu posljednjeg desetljeća 19. stoljeća kroz svoj pedagoško-književni rad te će o njima kao o učiteljicama i zapisivačicama folklorističke građe biti više riječi u idućem odlomku. Na istom će se mjestu obraditi i učiteljica Marija Vudy (Wudy) koja je, iako je bila Akademijina suradnica, prikupljala *narodne pjesme*, a ne etnografsku građu. Za ostale spomenute Matičine zapisivačice (Tereziju Burazović, Anu Dobrile-Mladineo, Jelisavu Knežević, Dragojlu Ritterovu) kao i za dvije Akademijine suradnice (Katica Skender, Ljubica Šarac) čiji se prinos također sastoji od isključivo

---

²⁸⁵ Izvor: HR HDA 1567 – V / ZS MH od 30. svibnja 1883. i HR HDA 1567 – V / ZS MH od 17. veljače 1886.

²⁸⁶ Rukopis Ane **Dobrile-Mladineo** zaprimljen je u Maticu 1886. godine, a rukopis Katarine **Fritz** godinu dana kasnije (usp. HNP I / 1896: XVI, XVIII).

²⁸⁷ Iako se u rukopisu sukladno pismu trebalo nalaziti 18 "narodnih" pjesama ima ih samo četiri, a trag o ovom "manjku" zabilježio je još Nikola **Andrić** 1938. godine (usp. **Trnski** 1890).

folklorističke građe, pokušat će se na temelju metatekstualnih zapisa (korespondencije, uvodnih napomena) usmenih pjesama rekonstruirati kontekst zapisivanja odnosno dobiti uvid u okolnosti njihova rada u okviru Matičine i Akademijine književne djelatnosti.²⁸⁸

O rukopisnoj zbirci Matice hrvatske naslovljenoj *Razne pjesme* koja je arhivirana pod inventarnim brojem MH 144 nalazimo bilješku: "napisala gospodjica **Jelisava Kneževića**" (usp. Knežević 1878). Osim godine prinosa, u rukopisu ne nalazimo nikakve druge podatke niti o zapisivačici niti o kontekstu zapisivanja pjesama. Rukopis sadrži dvadeset kraćih pripovjednih pjesma o Kraljeviću Marku i ostalim epskim junacima, a sve su pjesme osim posljednje, dvadesete pjesme, zabilježene olovkom u narativnoj formi. Pjesma "Dolazi Dojčin" ispisana je crnom tintom u pravilnim deseteračkim stihovima. Ovaj prijepis je vjerojatno urednička intervencija i priprema za objavljivanje iako niti jednu pjesmu koju je prikupila ova zapisivačica ne nalazimo u Matičinoj antologiji. S obzirom na navedenu bilješku, način zapisivanja (gramatičke i pravopisne pogreške, nepoznavanje prirode stiha) te činjenicu da ime Jelisave Knežević nije zabilježeno u školskim šematizmima i kalendarima²⁸⁹ moguće je zaključiti da se radi o mladoj, neudanoj zapisivačici (možda i pripadnici tradicijske kulture) koja je imala samo elementarna znanja o jeziku i pismu, ali nije bila uključena u sustav obrazovanja niti kao učiteljica niti kao učenica.

Rukopis slične grafije (narativan zapis pjesama olovkom) koji potpisuju **Katica Skender** i **Ljubica Šarac**, pohranjen je u *Staroj zbirci* Odbora za narodni život i običaje pod signaturom SZ 177, a sadrži zapise ukupno devet kraćih lirskih pjesama te dvije šaljive pjesme (usp. Šarac, Skender s.a.). Nije poznata godina zapisa ovog rukopisa, ali je za razliku od prethodne rukopisne zbirke poznat lokalitet. Radi se o otoku Šipanu koji je u hrvatskoj usmenoj tradiciji prepoznat kao "rasadište" usmenih lirskih i epskih pjesama kao i specifičnih epsko-lirskih usmenoknjiževnih oblika koje su većinom prenosili uglavnom stariji kazivači, a posebno kazivačice – "narodne pjesnikinje" (Andrić 1908a: 157).²⁹⁰ Radi li se u slučaju ove zbirke o zapisivačicama koje su bile pozvane da zabilježe usmene pjesme te da ih pošalju

---

²⁸⁸ Rukopisne zbirke Matice hrvatske koje potpisuju žene detaljno su obrađene u Dokumentacijskom pregledu ženskih zbirki iz arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU – kolekcija Matice Hrvatske (usp. prilog IV).

²⁸⁹ *Šematizam sveukupnog učiteljskog osoblja na srednjih i pučkih učiona u Hrvatskoj, Slavoniji i bivšoj vojnoj Krajini te Koledar za školsku godinu...* službeni su dokumenti Odjela za bogoštovlje i nastavu Kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade u Zagrebu koji se danas čuvaju u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu.

²⁹⁰ Fenomen *otočnih kazivačica* iscrpno se obrađuje u petom poglavlju ovoga rada pod nazivom "Žensko autorstvo i ženska izvedba u hrvatskoj usmenoj tradiciji".

Akademiji ili pak, o dijelu privatne ostavštine (nekoliko iskidanih listova iz bilježnice) koji je sasvim slučajno dobio svoje mjesto u *Staroj zbirci*, teško je utvrditi.

Dragojla (Ritter)ova je zapisala *Pet kraćih narodnih pjesama iz Zagorja*. Podatke o zapisivačici saznajemo iz bilješke Luke Marjanovića²⁹¹ na omotu rukopisne zbirke: "Zabilježila ljeti 1897. gja Dragojla udova Ritterova u Poznanovcu, od nekog slijepca u Zlataru" (usp. Ritter 1897). Također saznajemo kako je Ritterova Marjanovićeve svastike koja je pjesme bilježila na njegov poticaj: "Prilažem i originalni prepis gdje Ritterove (moje svastike), koja mi je o tom slijepcu – pjevaču kazivala, pak na moju poruku od njega ove pjesme zabilježila" (*ibid.*). Usmenoknjiževna građa sadrži pet kraćih lirskih pjesama koje je Marjanović "u čisto" prepisao kako bi istaknuo vrijednost triju pjesama koje su pod istim naslovom, ali s manjim varijacijama objavljene u prvoj knjizi Matičinih junačkih pjesama.²⁹² To su pjesme: "Sestra svetoga Lovrenca" (usp. HNP I/1896 – pj. 9 / zap. Stjepan Ugarković u Starigradu kod Jablanca u Gornjoj Krajini, kaz. nepoznat); "Majka svetog Petra" (usp. HNP I/1896 – pj. 21 / zap. Baldo Glavić Melkov na otoku Šipanu, kaz. Anica Begin; pj. 22 / zap. Jakov Volčić u Istri, kaz. nepoznat) i "Maćeha i majka" ((usp. HNP I/1896 – pj. 21 / zap. Rudolf Strohal "na Sušaku kod Rijeke", kaz. "slijepac putnik"). Marjanović je, za ove tri pjesme dao kratku opasku o političkim konotacijama usmenih pjesama u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa: "Proti posrbljenju svih narodnih pjesama govore ovdje 3 pjesmice (br. 2, 3 i 4). Ako samo kajkavcima (nekoji ni ovima) priznaju hrvatsko, evo jim ovdje dokaza da iste pjesme s istima motivima pjevaju osim štokavaca i čakavaca i kajkavci" (usp. Ritter 1897).

Terezija Burazović je jedna od pet Matičinih zapisivača čije su rukopisne zbirke prikupljane u vremenskom razdoblju od skoro trideset godina (1859. – 1886.) te su objedinjene u zajedničkom zborniku *Hrvatske narodne pjesme* (usp. Burazović 1859. – 1886.). Radi se o prinosima slijedećih zapisivača: Đure Deželića²⁹³ (usmene lirske pjesme iz

---

²⁹¹ Luka **Marjanović** (Zavalje kraj Bihaća, 1844. – Zagreb, 1920.), profesor i doktor pravnih znanosti koji se bavio folklorističkim i etnografskim radom. Na poticaj *Matice hrvatske* prikupljao je usmene pjesme koje se pjevaju u Gornjoj hrvatskoj Krajini i turskoj Hrvatskoj te ih je kao urednik objavio u antologijskom izdanju *Hrvatske narodne pjesme* (HNP III/1898. i HNP IV/1899.).

²⁹² Iako varijante nisu individualna djela kako o tome piše Maja **Bošković-Stulli**, one su specifične upravo za usmenu književnost, a u njima se ogleda i umjetnička osobnost samog kazivača (**Bošković-Stulli** 1967: 246). Umjetničku vrijednost varijanata naglašavao je i Olinko **Delorko** (vidjeti: **Delorko**, Olinko. 1960. "Varijante, najosebujnija strana narodne poezije". *Kulturni radnik* 9–10: 26–30. Zagreb).

²⁹³ Đuro Stjepan **Deželić** (Ivanić-Grad, 1838. – Zagreb, 1907.), hrvatski književnik, publicist, prevoditelj. Uređivao je književne časopise i novine: "Smilje" (1858.), "Dragoljub" (1867.–1868.), "Narodne novine" i "Danicu" (1864. – 1868.). Priređivač je prve antologije hrvatske, srpske i slovenske lirike (*Pjesmarica*, 1865)

okolice Križevaca *sabrane* od god. 1857. do 1859.), studenta Matije Pajića (usmene lirske pjesme iz Bosne iz 1889. godine), pučkog učitelja Ivana Stipca (usmene lirske i kraće pripovjedne pjesme iz Smiljana zabilježene 1879. godine) te stanovitog Primorca (usmene lirske pjesme iz Hrvatskog primorja zapisane 1886. godine).²⁹⁴ Podatke o zapisivačici i pjesmama koje je zapisivala saznajemo iz bilježaka Nikole Andrića: "učenica V. razreda djevojačke samostanske škole u Požegi" (...) "Bez naslova i bez ikakove popratnice" (...) "Nevjerovatno lijepe pjesme za djevojčicu-sabiračicu. Ne zna pravo ni pisati pa po tri riječi zapisuje u jednu...".²⁹⁵ Terezija je najmlađa Matičina suradnica koja se odvažila na posao skupljanja odnosno zapisivanja usmenoknjiževne građe i taj je posao, sudeći prema Andrićevom osvrtu, dobro odradila. Mlada zapisivačica je na 176 stranica, krasopisom zabilježila 144 kraće lirske pjesme iz Novske i Kraljeve Velike koje pjeva "mladež po svecim i blagdanim".²⁹⁶ Svega je uz nekoliko pjesama stavila bilješke "iz Slavonije" i "iz Posavine" koje upućuju na njihovu provenijenciju, a samo je uz dvije pjesme zabilježila kazivačice: "iz Novske od sliepice" (4. "Što se ono Kobaš zamaglio") i "iz Bosne od Petre Čović" (7. "Kad je majka Jovicu ženila"). Svega su dvije pjesme koje je zabilježila Terezija Burazović objavljene u Matičinoj antologiji.²⁹⁷

Ana Mladineo-Dobrića prikupila je i zabilježila 69 kraćih pripovjednih i lirskih pjesama iz Senja koje su klasificirane kao "junačke i ženske" (usp. HNP I/1896: XVI), a valorizirane opisnim ocjenama "neznatno", "prilično", "prilično slabo", "dovoljno", "dosta slabo" i slično (usp. Mladineo-Dobrića 1886). Svega je jedna njezina pjesma uvrštena u Matičinu žensku "peticu", a nekoliko ih je objavljeno u dodacima kao varijante.²⁹⁸ Iako zapisivačica nije navela nikakav podatak o kazivačima, ostavila je zapis o kontekstu izvođenja

---

(usp. Šicel 2005: 243–244). Književne i druge priloge objavljivao je pod pseudonimom I. St. Mirković I-nin, a taj je pseudonim koristio i u Matičinoj rukopisnoj zbirci.

²⁹⁴ Svi su zapisivači popisani u Matičinoj prvoj knjizi (usp. HNP I/1896.).

²⁹⁵ U Odsjeku za etnologiju HAZU čuva se bilježnica u koju je Nikola Andrić kao urednik Matičine edicije bilježio podatke o zapisivačima i njihovim prinosima. Vidjeti: Nikola **Andrić**. s.a. *Bilješke o zapisivačima i rukopisnoj etnografskoj građi MH (II knjiga)*, sign. SZ 255.

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ Nikola **Andrić** uvrstio je u ženske zbirke pjesme "Sestra otrovnica" iz Kraljeve Velike kraj Požege" (usp. HNP V/1909) i "Ispunjena kletva" iz Novske (usp. HNP VII/1929). Više pjesama Terezije **Burazović** objavljeno je u knjigama HNP I/1896, HNP V/1909, HNP VI/1914 u dodacima kao varijante.

²⁹⁸ Odabirom Nikole **Andrića** u Matičinu prvu žensku zbirku pjesama (usp. HNP V/1909) uvrštena je pjesma "Nagrdjena Fatima" iz Senja koja u originalnom rukopisu nosi naziv "Od Fatime djevojke" (pj. 1). Nekoliko odabranih pjesama objavljeno je kao varijante u dodacima (usp. HNP II/1897, HNP V/1909, HNP VI/1914).

dviju zabilježenih pjesama "ladovanki". Ovaj kratki zapis o običaju paljenja krijesa i "ladekanja" iskorak je u etnografski opis koji se veoma rijetko nalazi u Matičinom korpusu *narodnih pjesama*:

"Kršnicami nazivlju, viču 'na kries'. Skupiv se svi tada, nanesu dèrvah i nalože kries. Tu igraju kolo, pjevaju i pucaju uvijek do polnoći; a kada je već dvanaest urah, idu opet pjevajući i pucajući natrag k kući. No kada već dodje taj praznik, sloze se takodjer uoči njega na to mjesto, te nalože opet kries, koga oni velikim kriesom nazivlju; pa budući da je to kao posljednji kries, dodju takodjer tamo i malo stariji ljudi, da tim uzmognu još u većem veselju posljednji kries godine dovršiti, kano svi donesu sa sobom ne samo puške, nego takodjer i neki sviralu, neki diple, neki što drugo te igraju, pjevaju i plešu, sve jedno, kao na kakovom varoškom plesu, skoro do bieloga dana. Sutra dan, dognau blago na pašu, izaberu si pastiri četiri djevojke, koje umah sa još jednim dječakom, koji svirajući na sviralu, pred njima košaru nosi, pošalju s paše k kući, naložiu im, da se umah sprave i da idu u ladekanje t.j. da prose jajah. Obukav se u najljepše odjelo, idu od kuće do kuće, pjevajući ove pjesme".

Ana Mladineo-Dobrića 1886: 63.

O ovoj zapisivačici nema nikakvih pobližih podataka osim da je bila udana za stanovitog Dobrića, a zanimljivo je da ju spominje David E. Bynum u svome članku *The Collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance* kao jedinu ženu od stošezdesetdvojice isključivo muških zapisivača i skupljača epskih pjesama južnoslavenske usmene tradicije (usp. Bynum 1986: 305).

Niti jedna od navedenih zapisivačica nije ostavila nikakav trag na temelju kojega bismo mogli rekonstruirati način na koji se odvijao proces skupljanja odnosno zapisivanja pjesama iz "žive" tradicije na novi medij s obzirom na socijalni kontekst i relacije s nadređenima u samom procesu skupljanja. Iako nedostaju podatci za rekonstrukciju konteksta zapisivanja moguće je na temelju analize rukopisa zaključiti kako se, izuzev Terezije Burazović i Ane Mladineo-Dobrića, radi o zapisivačicama slabije naobrazbe koje nisu slijedile Matičinu metodološku uputu.

3.2.2. Učiteljice u folklorističkom diskursu: Katarina Fritz, Marijana Kovačević, Marija Vudy i Klotilda Kučera

Povjesničarka Sharif Gamie učiteljice smješta u "sub-prostor" – na marginu privatne i javne sfere stoga što "nisu bile u potpunosti ni javne službenice ni privatne osobe, nisu bile

potpuno emancipirane ni potpuno podređene, ni potpuno nezavisne ni potpuno kontrolirane" (Gamie prema Župan 2013: 141). Upravo je taj ambivalentan položaj motivirao učiteljice da se staleški organiziraju i odupru vladajućem poretku moći koji je preko pedagoških diskursa nastojao preuzeti nadzor nad njihovim tijelom te utjecati na njihove stavove i postupke. Jedna od učiteljica koja se istaknula upravo na tom području bila je Katarina Fritz.

Katarina Fritz²⁹⁹ se posebno angažirala u radu humanitarnih i staleških društava kao pravi član Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora te članica Kluba učiteljica³⁰⁰ i Upravnog odbora Društva za prehranu siromašne školske mladeži u Zagrebu. Također je osnovala i Zakladu Katarina Fritz s ciljem pomaganja siročadi hrvatskih pučkih učitelja. Posebno se zauzimala za unapređenje nastave ručnog rada o čemu je pisala i objavljivala priloge. Osim moralno-pedagoških tekstova pisala je pripovijetke koje je objavljivala u raznim hrvatskim časopisima (*Bršljan*, *Napredak*, *Domaće ognjište*, *Hrvatsko pravo*, *Za vjeru i dom*), a 1910. godine objavljena je i njena knjiga pripovijedaka i crtica pod nazivom *Od srca — srcu. Izvorne pripovijetke i crtice za zabavu i pouku hrvatske mladeži*.³⁰¹ O ovoj iznimnoj učiteljici pisali su povodom njezine smrti Davorin Trstenjak i Ljudevit Krajačić. Trstenjak je o Katarini Fritz istaknuo slijedeće: "Njom se dičila čitava Banija i Karlovac. Krasno je deklamovala i

---

²⁹⁹ **Katarina Fritz** (Karlovac, 20. IV. 1859. – Zagreb, 31. I. 1918), pedagoginja i prosvjetna djelatnica. Pučku i višu djevojačku školu završila je u Karlovcu, a učiteljsku preparandiju u Zagrebu. Službovala je jedanaest godina kao učiteljica u Sisku, a zatim od 1883. godine do smrti u pučkoj školi u Zagrebu kao učiteljica i ravnateljica. Izvori za biobibliografiju: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6416> / *Hrvatski biografski leksikon* / LZ Miroslav Krleža (Branko Pleše, 1998.) i *Karlovački leksikon* (ur. Ivan Ott, 2008. Zagreb: Školska knjiga, str. 149).

³⁰⁰ Katarina **Fritz** predsjedala je na sastanku "najodličnijih zagrebačkih učiteljica" koje su se sastale s ciljem osnivanja Zajednice učiteljica koja bi "širila opću i stručnu naobrazbu" te zastupala i promovirala njihove "životne interese". Kako se u međuvremenu Klub učiteljica osnovan 1900. godine sve bolje razvijao, odustalo se od osnutka Zajednice učiteljica. Sastanak je održan 3. svibnja 1902. godine (usp.: **Cuvaj**, *Građa* XI / 1913., str. 174.).

³⁰¹ Popis objavljenih radova Katarine **Fritz** (kronološki): 1910. *Od srca — srcu. Izvorne pripovijetke i crtice za zabavu i pouku hrvatske mladeži* (Rijeka); 1910. "Na Plitvičkim jezerima" (*Za vjeru i dom*, 3/6, 200–203); 1910. "Na adresu kritičara Josipa Škavića" (*Hrvatsko pravo* 4484, str. 39); 1909. "Dižimo moral u družine!" (*Domaće ognjište* IX/2, str. 37–39); 1909. "Družina prije i sada. Predavanje za žensku služinčad držano 28. travnja 1909." (*Domaće ognjište* IX/9, str. 203–206); 1902. "Neshvaćena – ili neljubljena?" (*Domaće ognjište* II/5, str. 82); 1901. "Osnujmo djevojačko sirotište" (*Na domaćem ognjištu* I/7, str. 165–167); 1898. "Osnova za ženski ručni rad" (*Napredak* XXXIX/41, str. 647–651); 1897. "Na potočiću" (*Bršljan* XII/1, str. 31); 1897. "Nepozvani gost" (*Bršljan* XII/1, str. 29–30); 1896. "Hvalisava" (*Bršljan* XI/10, str. 324–325); 1896. "Jež i novčić" (*Bršljan* XI/2, str. 67–68); 1896. "Čuvaj se dangube" (*Bršljan* XI/2, str. 65–66); 1896. "Bratac i sestrice" (*Bršljan* XI/10, str. 326); 1895. "Slavica" (*Bršljan* X/11, str. 351–352); 1895. "Na ladanju" (*Bršljan* X/11, str. 339–341).

govorila. Što se u Karlovcu toliko rasplamtjelo rodoljubno čuvstvo, zasluga je donekle i njezinih deklamacija i govora. Kad je dolazio u Karlovac kakav visoki gost ili zvaničnik, pozdravila ga Katarina krasnim govorom. Sve je Katarinu poznavalo i cijenilo. Banija rodila je hrvatskom narodu dvije znamenite žene: Dragojlu Jarnevičku i Katarinu Fritzovu".³⁰²

Katarina Fritz je Matici hrvatskoj 1887. godine poslala 13 kraćih lirskih pjesama koje je čula i zabilježila u Karlovcu od Mile Tatalovića, seljaka iz Drežnice (usp. Fritz 1883). Uz arak sa zapisanim pjesmama, Katarina Fritz je Matici poslala pismo u kojem iznosi podatke o kazivaču Tataloviću te ujedno upućuje na profesionalnog "bisera od pjevača" Jovana Tomića (prilog 15):

"Tatalović – tako je ime momu pjevaču – dolazi u Karlovac na rad; još prije četiri godine pobilježih ove pjesme, nu kako nije svaka čitava, a i malen ih je broj – ne htjedoh da to i šiljem misleći do zgođe još koju pripisati. S toga mu dodijavah svojimi pitanji – kadgod bi došao od kuće – je li koju novu naučio od svoje zaove (jer sve što znade – naučio od nje); pa tako i ljetos u ferijama - boraveć u Karlovcu – ponovih svoje pitanje, na što će mi on: "Ja ti borme neznam nikoju više, al da ti čuješ našega Jovana pjevača, taj će ti zapjevati kaku god hoćeš. Narode moj - milina ga je slušati kada pjeva! – Ti znaš kako je naš narod ubog, ali kad Jovan obilazi u jesen kuće, da narod razveseli – sve mu nosi – koji kukuruži, koji prosa, koji ovo, koji ono, i tako ti on pjesmom rani i sebe i svoju ženu i djecu. – Kako se zove na kući – zapitah opet. – "Tomić" – ali ga staro i mlado pozna samo pod imenom Jovana pjevača". – Je li to starac kaki – nastavih pitati. "Ma nije, ima mu jedva 40-50 godina, ali je kljast, ne može radit, pa se vidiš pjesmom rani. Obilazi sva naša sela, pa ide i u Brinj pjevat".

Katarina Fritz 1887.

Ime Katarine Fritz nalazi se u Matičinom popisu skupljača u *Zborniku nar. pjesama raznih sabirača* uz podatak o prinosu 25 ženskih pjesama iz Drežnice i Doljnje Švarče (usp. HNP I/1896: XVIII).³⁰³ Osim pjesme "Materina hvala" koja je objavljena u Matičinoj ženskoj

---

³⁰² Izvor: Davorin **Trstenjak**. 1918. "Listak u spomen Katarini Fritzovoj". *Hrvatski učiteljski dom* 11/8, str.73–74.

³⁰³ Vesna **Čulinović-Konstatinović**, tadašnja asistentica Odbora za narodni život i običaje i Etnološkog zavoda JAZU ustanovila je kako se pod istom signaturom (MH 103) čuvaju rukopis Katarine Fritz i rukopis Ivana Kovačića. Odlučeno je da se rukopis Ivana Kovačića izdvoji i dalje čuva pod posebnom signaturom (MH 200): "Rukopisi su izdvojeni jer nemaju nikakve organske međusobne veze i jer su plod dvaju raznih sakupljača iz dva razna kraja. Rukopisi su vjerojatno nekako istovremeno stigli Matici Hrvatskoj i na neobjašnjiv način spojeni su u jedan. Pretpostavljamo da se od ovog drugog rukopisa izgubilo sakupljačevo pismo, te je netko spojio dva razna rukopisa i kako jedan jedinstveni zabilježio ih u prvoj štampanoj knjizi Matice Hrvatske pod imenom Katarine FRITZ" (napomena V. **Čulinović-Konstantinović**, dat. 22.10.1964., usp.: **Fritz** 1883). Čini se ipak

"sedmici" (usp. HNP VII/1929) i jedne koja je objavljena kao varijanta u dodacima (usp. HNP V/1909), ostale su ocijenjene kao "nevaljale": "Tatalovićeve gotovo sve nevaljale. Onako kako ih može kazivati pjevač, koji nije uvijek za taj posao. Nemaju repa" (usp. Andrić s.a.: 68).

Marijana Kovačević³⁰⁴ je poslala Matici zbirku usmenih pjesama koje je prikupila u rodnom Severinu na Kupi i okolnim mjestima (Močile, Damalj, Purga, Plešivica, Gorica, Jadrč) (usp. Kovačević 1887). Rukopisna zbirka pod nazivom *Narodne popjevke iz Severina na Kupi* sadrži zapis od sedamdeset i jedne kraće lirske "pjevane" pjesme koje su se izvodile u kontekstu svakodnevnih gospodarskih i godišnjih običaja prateći životne cikluse i razne svetkovine tijekom godine ("u oči Ivan dana", naricaljke i pjesme uz čuvanje mrtvaca, jedna dječja pjesma, ljubavne pjesme itd.). Nives Ritig-Beljak je uz prijepis pjesama koji se čuva u dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu zabilježila slijedeće: "Veliki broj pjesama ove zbirke ukazuje na to da su se klasične narodne pjesme neprolazne ljepote (poput "Balade o Marinoj kruni" ili "Majka Maru iza grada zvala") saživile s domaćim govorom. Drugim riječima, pred nama su vrlo uspjele varijante i drugdje poznatih usmenih

---

kako se ne radi o dva potpuno različita rukopisa koji nemaju "nikakve organske međusobne veze" jer su pjesme obaju rukopisa bilježene u Karlovcu, a zabilješka Nikole **Andrića** o zapisivaču Ivanu **Kovačiću** ("Ostalih 12 pj. iz Doljne Švarče od djevojaka Žljibovčić Mare i Kate, Gošić Mare i Jane Kovačić, a bilježene po Ivanu Kovačiću") pokazuje kako je postojala svijest o genezi rukopisa (usp. **Andrić** s.a. *Bilješke o zapisivačima...*). U ovome je slučaju ime Katarine **Fritz** nadređeno imenu zapisivača Ivana Kovačića koji je vjerojatno bio đak ili mladi kolega učiteljice Fritz koja je kao Matičina suradnica vjerojatno i potaknula Kovačića na skupljački rad. Tome u prilog ide i činjenica da su rukopisi pjesama poslani Matici u koverti-tiskanici koju su koristili samo povjerenici Matice hrvatske, a potpisuje ju Katarina Fritz.

³⁰⁴ U osobnom fondu Vladimira **Dvornikovića** u Hrvatskom školskom muzeju (HŠM A 4460 – 4461) čuvaju se četiri pisma iz kojih saznajemo da je *Kr. nadzorništvo za pučke škole županije zagrebačke* 3. studenog 1883. godine imenovalo "gospodičnu" Marijanu **Kovačević** za "namjestnu učiteljicu" u "obospolnoj obćoj pučkoj školi" u Severinu na Kupi, a potom i za "pravu učiteljicu" dekretom *Kralj. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu*. Iz pisma dat. 18. veljače 1885. godine saznajemo da joj je uz godišnju plaću od 360 forinti dodijeljen i stan na korištenje, drva za ogrjev te "nuždni školski paušal". Dekretom Zemaljske vlade (pismo dat. 25. studenog 1889.) imenovana je "pravom učiteljicom niže pučke škole u Drežniku" uz povećanje plaće na 500 forinti godišnje. Marijana se u tom pismu potpisuje Dvorniković, a također nalazimo i podatak o njenom premještanju u "istom svojstvu i sa istim berivima" u grad Zemun na djevojačku nižu pučku školu gdje je kao učiteljica radila zajedno sa svojim suprugom Ljudevitom **Dvornikovićem**. Na temelju ovih podataka moguće je zaključiti kako se je Marijana Kovačević udala prije službenog dekreta o zabrani udaje učiteljica odnosno, u tome slučaju, o njihovom prisilnom umirovljenju (vidjeti: *Zakon od 31. listopada 1888. godine ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Tisak Ign. Granitza). Te se, 1888. godine, rodio i njihov sin Vjekoslav **Dvorniković**.

pjesama".³⁰⁵ Zanimljivo je autoričino popratno pismo u kojem piše o vlastitom poticaju za skupljanje pjesama, a ujedno iskazuje i svoje mišljenje o vrijednosti pjesama i o jeziku severinskog kraja (prilog 16): "Na sabiranje pjesama i bilježenje običaja nije me potako krasan jezik ovoga kraja, a niti ljepota i originalnost pjesama – ta svega toga ovdje nit ne ima. Na to me potaklo, jedino ljubav k rodnomu kraju i želja da i ovo malo poznato mjestance privedem u kolo bolje poznatih. Da se znade, da i u ovom kršnom, siromašnom kraju hrvatski se misli, čuti i pjeva – najme, da i tu živi sviestan Hrvat i Hrvatica" (usp. Kovačević 1887a). Kao krajnju svrhu *sabiranja narodnih pjesama* istaknula je "upoznanje duševnoga života" i "korist i dobro ciele domovine" (*ibid.*). U drugom dijelu pisma autorica je "kritična" prema jeziku pjesama te upozorava na zanimljiv fenomen miješanja tri različita narječja:

"Reći mi je nešto o jeziku pjesama. Vidi se već iz pjesama, da se ovdje govori u sva tri narječja. A nije nit čudo! S jedne strane S. su čakavci, s druge doseljeni pravoslavni – štokavci, a s treće opet braća Slovenci – kajkavci. Dakako, da je to susjedstvo znatno uplivalo na život, a više na govor puka – koj nije drugo no kaos. To se više vidi i čuje kod starijih ljudi i starijih pjesama jer knjiga i škola pomalo čisti jezik kod mlađih.

Ovdje ne vele pjesmi "pjesma nit popjevka" već "kantaljka" a pjevati – "kantati", – pjevačici – "kantarica" (pjesma br. 8).

Ta kužna talijanština ostala je iz doba kada je narod obišo po cesti Lujzijani Primorjem – Riekom".

Marijana Kovačević 1887a.

Od pjesama koje je zabilježila Marijana Kovačević objavljene su svega dvije, jedna u Matičinim junačkim pjesmama (usp. HNP I/1896., "Marija i ladjari"), a jedna u ženskim pjesmama (usp. HNP VII/1929., "Ruže joj se klanjale") dok je nekoliko pjesama objavljeno u dodacima kao varijante (usp. HNP I/1896, HNP V/1909, HNP VI/1914). Važno je napomenuti kako je zbirka Marijane Kovačević u potpunosti ženska – sve su kazivačice žene.³⁰⁶

---

³⁰⁵ Usp.: Dokumentacija IEF-a: IEF rkp 27 (prijepis 81 tipkane stranice, mikrofiš 38).

³⁰⁶ **Mara Krupić** (pj. 1, 11); **Ana Sežen** (pj. 2, 36); **Ana Mihelar** (pj. 3, 4, 20, 26, 33, 54, 56); **Margeta Fabar** (pj. 5, 38); **Bara Marov** (pj. 6, 10, 32, 52); **Margeta Kunce** (pj. 7, 9, 15, 16, 17, 19, 34, 39, 40, 41, 46, 48, 49, 64, 65, 66, 67); **Luca Krupić** (pj. 8, 18, 47, 59); **Roza Brozović** (pj. 12, 21, 23); **Marica Braić** (pj. 13, 14, 24, 35, 37, 43, 45); **Manda Marov** (pj. 22, 25, 42); **Dragica Banjar** (pj. 27); **Mara Blažević** (pj. 28, 29, 30, 31); **Bara Pavlinac** (pj. 44); **Marica Maron** (pj. 53); **Ana Mihar** (pj. 55); **Roza Brozović** (pj. 57, 58, 61, 62, 63); **Tonka Brozović** (pj. 60); **Mara Gašparović** (pj. 70); **Mara Lazar** (pj. 71); uz pjesme 68 i 69 nisu zapisana imena kazivačica (prilog 21: *Dokumentacijski pregled ženskih zbirki / Marijana Kovačević*).

U leksikografskoj natuknici o Vladimiru Dvornikoviću³⁰⁷ nalazi se podatak da je "sin Ljudevita, pedagoga i književnog kritičara³⁰⁸ i Marijane, rođ. Kovačević, koja je surađivala u ženskim časopisima priložima o folkloru. Međutim, niti u bibliografskom autorskom/predmetnom katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža niti u hrvatskoj periodici s kraja 19. i početka 20 stoljeća nisu pronađeni tragovi spisateljskog rada Marijane Dvorniković rođene Kovačević.³⁰⁹ Izgleda da je ova učiteljica bila u sjeni svojega supruga i sina te im je pomagala u njihovoj istaknutoj kulturnoj, pedagoškoj i znanstvenoj djelatnosti.³¹⁰

Marija Vudy³¹¹ je bila suradnica Hrvatske Akademije koja se odazvala pozivu Antuna Radića za skupljanje etnološke i folklorističke građe. Vudy je u Rešetarima u okolici Nove Gradiške na području istočne Slavonije prikupila i zabilježila 119 kraćih i dužih u pravilu deseteračkih pjesama lirskog sadržaja te 157 kraćih lirskih pjesama od dva stiha – "poskočnica" (usp. Vudy 1889). U inventarnoj knjizi Odsjeka za etnologiju kao i u *Spomen*

---

³⁰⁷ **Vladimir Dvorniković** (Severin na Kupu, 28. VII. 1888. – Beograd, 30. IX. 1956), filozofski pisac i etnopsiholog. Gimnaziju je pohađao 1898 – 1906. u Zemunu i Sarajevu. Studirao je i doktorirao u Beču. Predavao je filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Pisao je i držao predavanja o općim pitanjima filozofije i psihologije filozofiranja. Izvor: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5110> / *Hrvatski biografski leksikon* / LZ Miroslav Krleža (Branko Despot, 1993.).

³⁰⁸ **Ljudevit Dvorniković** (Zagreb, 6. IX. 1861. – Sarajevo, 24. III. 1933), pedagog i književni kritičar. Radio je kao učitelj u Lešću kraj Generalskog Stola, Bosiljevu i Severinu na Kupu te kao ravnatelj osnovne škole u Drežniku. God. 1896. premješten je u osnovnu školu u Franjinu Dolu kraj Zemuna, a 1900. odlazi u Sarajevo. Bio je počasni član Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Zanimao se za teorijsku pedagogiju, psihologiju, filozofiju i hrvatsku književnost. Izvor: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5112> / *Hrvatski biografski leksikon* / LZ Miroslav Krleža (Branko Pleše, 1993).

³⁰⁹ Pretraga je uključila i mogućnost promjene imena koju su često koristile žene autorice kako bi prikrile svoj spolni identitet (usp. **Vidačić**, Marcel. 1951. "Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti". U: *Grada za povijest književnosti hrvatske* 21: 7–141).

³¹⁰ U osobnom fondu Vladimira **Dvornikovića** (HŠM A 4460 – 4461) nalazimo podatak da je Marijana Kovačević prepisivala rukopis *Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva* (Zagreb 1911.) njegova oca Ljudevita "u čisto".

³¹¹ Od biografskih podataka o Mariji **Vudy** poznato je samo da je bila učiteljica poput njenog oca Šime Vudya koji je umirovljen 1897. godine. U *Službenom glasniku (Journal Officiel) Kr. Hrv. – Slav. – Dalm. Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu. Tiskom ign. Granitza i dr.* pronađen je podatak da je Marija Vudy započela svoju službu kao učiteljica niže pučke škole u Kaptolu 1893. godine gdje je 1895. godine imenovana "pravom učiteljicom". Ubrzo je dobila namještenje u Rešetarima, a potom je 1904. godine premještena na nižu pučku školu u Lipiku. Nema nikakvih tragova o njenom publicističkom ili književnom radu za razliku od oca Šime koji je 1893. godine objavio pedagošku knjižicu "Danica i Ljubica: uzgojan pravila za žensku mladež" (Požega: Lavoslav Klein).

spisu povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena (usp. Mohorovičić 1988.) kao autor zbirke usmenih pjesama prikupljenih 1897. godine u Rešetarima navodi se Vudy Šime.

Uvidom u korespondenciju razriješeno je pitanje autorstva i pogrešne atribucije.³¹² Naime, Šime Vudy bio je učitelj i otac zapisivačice koji je komunicirao s Antunom Radićem nudeći svoju pomoć oko prikupljanja etnološke građe na području Nove Gradiške. Radića je prvo zamolio da mu pošalje svoj naputak za skupljanje jer je, kako sam kaže, služeći preko 30 godina "u narodu na raznim mjestima" usput i "bilježio razne prilike opažene u narodu" (K.SZ.834/1: 28/7/1897). Nakon toga ga obavještava da se nakon umirovljenja nalazi kod kćeri u Rešetarima gdje ona radi kao učiteljica i gdje ima stan. Piše kako već dulje vremena *sabire* na području ovog dijela Posavine te kako je njegova kćer Marija prikupila znatan broj pjesama koje su "izvor iz naroda jer ih đevojke i momci sami slažu i pjevaju" (K.SZ.834/2: 21/3/1898). Zapisivačica je "veleučenom gospodinu" Antunu Radiću i sama uputila popratno pismo: "Sakupila sam narodnih pjesama koje sam slobodna sada priposlati. Još bih bila sakupljala, kada bih bila sigurna da je tako dobro, kako sam evo počela. Još ću i neke druge stvari kad ih više saberem poslati. Stoga molim, da mi izvolite javiti, da li je dobar ovaj način sabiranja ili bi možda imala u buduće na što napose paziti" (K.SZ.834/3: 21/3/1898).

Marija Vudy je prilikom skupljanja folklorističke građe slijedila naputak "Osnovu za sabiraće i proučavaće građe o narodnom životu" (1897.) na što upućuje korespondencija Šime Vudy-a s Antunom Radićem te njena uvodna opaska uz pjesme. Vudy je u pismu istaknuo: "Ja ću se strogo držati Osnove, a gdje budem mogao i mimo nje, što bolje u stvar prodrijeti. I moja kćerka znajući sada, kakovim duhom imaju pjesme biti spisane i ona će se toga držati" (K.SZ.834/4: 31/3/1898). Zapisivačica je pjesme bilježila prema Radićevom zahtjevu da se u poglavlje X/1 (Poezija; Pjesme) uvrste samo one pjesme koje pjevaju slijepci i prosjaci, zatim one koje "pojedince" pjevaju *momci* i *djevojke* ili što se "pojedince podcikuju u kolu".³¹³ Iako sljepačke pjesme nije zapisala, zapisala je "kolske" pjesme slijedeći i tehnički dio upute sa

---

³¹² Pogrešna atribucija u ovom je slučaju vjerojatno posljedica krive interpretacije s obzirom da rukopisna zbirka nije potpisana iako rukopis pisma odgovara rukopisnom zapisu, a postoji i jasan podatak u korespondenciji (usp. *Zbirka korespondencije* OE HAZU (K.SZ.834/1 – K.SZ.834/6). Uredništvo ONŽO-a je očito dalo pravo prvenstva "muškom" autoritetu, iako o etnografskoj građi koju je prikupljao Šime **Vudy** u arhivu nema nikakvog traga.

³¹³ Usp.: **Radić**, Antun. 1897. "Osnova za sabiraće i proučavaće građe o narodnom životu" (pogl. X/I i *Potañi naćin kod pojedinih pitaña* br. 120).

zahtjevom da "svaku pjesmu treba bilježiti na posebni komad papira".³¹⁴ Također je opisala i kontekst izvedbe pjesama:

"Ove se pjesme pjevaju sve od reda u kolu kada plešu uhvativ se za ruke (t.j. prepletu ruke da svak drži ruke svog drugog susjeda). To pjevaju bez glasbe. Arije su raznovrsne za ove pjesme. Svaka pjesma se daje na svaku ariju svesti; ali njeka je arija više sentimentalna, druga opet veselija. To prema raspoloženju pjevaju. Pjevaju, te češće vrlo lijepo prelaze u istoj pjesmi iz jedne arije u drugu.

Pjesmice kratke od dva retke (poskočnice) pjevaju uz tamburicu (uz igru tanac). Uzmu se dvije po dvije i idu jedna natraške, druga dakako za njom (kao n. pr. kod salonskog kola u zadnjoj figuri). Jednu ruku drži na ramenu a drugom oko pasa. Ove poskočnice ne pjevaju dok plešu – nego jedno vrijeme plešu 2-3 časa – onda popostanu pa samo polako koracaju (tamburica svirati prestane), a jedna zapjeva – što sve druge za njom. Ove pjesme ne pjevaju samo u kolu već pjevaju također i sjedeć pred kućom i iduć s posla."

Marija Vudy 1898a.

Zanimljiva je prepiska Šime Vudy-a s uredništvom u kojoj se on u maniri oca-zaštitnika žali kako još nije stigla nikakva nagrada za pjesme koje je prikupljala Marija Vudy: "Početkom ove godine poslala Vam je moja kćerka rukopis, zbirku pjesama sabranih ovde u Rešetarima. Vi ste izvolili pisati da će se te pjesme upotrebiti i da će dobiti za nje nagradu. Ali do sada o tom nema više dalje govora. Ili nisu pjesme prikladne ili se neće nagraditi. Doduše ona je i dalje sabirala, te ih ima opet liepi broj, ali ipak što je pravo, da baš ne bude onako džabe, zato je i nešalje" (K.SZ.834/5: 25/11/1898). Velika je šteta da ova marljiva učiteljica nije s istim žarom nastavila prikupljati i zapisivati folklorističku i etnološku građu prema Radićevom naputku te da zabilježene usmene lirske pjesme iz Slavonije nisu nikada objavljene.

Odaziv skupljača na Matičin poziv za *sabiranje* usmenoknjiževne građe bio je na području Slavonije naročito dobar. Osim već navedenih skupljača, svećenika Luke Ilića Oriovčanina i Ivana Ivaniševića te Tome Kraljevića, značajnim folklorističkim prinosima istaknuli su se gimnazijalac Ilija Abjanić (usp. Abjanić 1886), učitelji Petar Bogdešić (usp. Bogdešić 1884), Milan Miličević Atanasijev (usp. Miličević Atanasijev 1884), Mato Zdjelarević (usp. 1886), Janko Bosiljevac (usp. Bosiljevac 1887), Aleksandar Čavrak (usp. Čavrak 1911), Dragutin Gazdović³¹⁵, Sima Mileusnić³¹⁶, upravitelj župe Stjepan

---

³¹⁴ *Ibid.*

³¹⁵ **Gazdović**, Dragutin. 1883. (1882. – 1883.). *Narodne pjesme iz Komarnice i Nove Kapele* [MH 75], arhiv OE HAZU.

Dungjerović³¹⁷, bogoslov Ivan Kraljević³¹⁸, klerik Josip Lovretić³¹⁹, Ivo Kraljević (usp. Kraljević 1886), studenti Dragutin Peternek³²⁰, Marko Petričević³²¹ i jedna žena, učiteljica Klotilda Kučera.

Klotilda Kučera³²² je za Maticu hrvatsku prikupila 467 usmenih lirskih pjesama (usp. Kučera 1884). Iako se u prvoj knjizi Matičinih *Hrvatskih narodnih pjesama* navodi podatak da u Kučerinoj rukopisnoj zbirci ima i 28 pripovjedaka³²³, Milovan Gavazzi je u kratkoj bilješci uz rukopis iz 1937. godine notirao kako pripovijetke više nisu dio ove zbirke te da nije poznato gdje bi se mogle nalaziti.³²⁴ Olinko Delorko je u analizi rukopisa koji se čuva kao prilog ove zbirke ustanovio da je zbirka bogata neobičnim motivima koji se ponavljaju u više varijanata te da su fabule balada naročito dramatične i živopisne. O kvaliteti prikupljenih

---

³¹⁶ Mileusnić, Sima. 1902. (nakon 1896.). *Pobožne i narodne ženske pjesme* [MH 145]; 1902. (1896. – 1902.). *Sbirka narodnih pjesama* [MH 27], arhiv OE HAZU.

³¹⁷ Dungjerović, Stjepan. 1891. – 1892. *Narodne pjesme* [MH 77], arhiv OE HAZU.

³¹⁸ Kraljević, Ivan. 1886. (1849. – 1915.). *Narodne pjesme iz Hrvatske i Slavonije* [MH 47], arhiv OE HAZU.

³¹⁹ Lovretić, Josip. 1885. *Pjesme iz Otoka* [MH 140], arhiv OE HAZU.

³²⁰ Peternek, Dragutin. 1887. (1864. – 1866; 1885). *Zbornik Dragutina Peterneka* [MH 15], arhiv OE HAZU.

³²¹ Petričević, Marko. 1888. *Zbornik Marka Petričevića (Narodne pjesme)* [MH 16], arhiv OE HAZU.

³²² **Klotilda (Klota) Junek**, rođ. **Kučera** (Otočac, 14. rujna 1859. – Zagreb, 3. veljače 1942.), prosvjetna djelatnica i spisateljica iz učiteljske obitelji. Sestra je znamenitog hrvatskog fizičara i astronoma Otona Kučere koji se posebno afirmirao na području popularizacije i znanstvenog razvoja egzaktnih znanosti. Učiteljsku školu sestara milosrdnica završila je u Zagrebu 1878. godine, a kao učiteljica je radila u Novim Mikanovcima i Vinkovcima, a potom i u Bakru od 1894. do 1897. godine. Umirovljena je nakon što se udala za skladatelja, dirigenta i glazbenog pedagoga Ćirila Juneka koji je na istoj školi radio kao profesor. Nakon suprugove smrti uključila se u rad Antropološke sekcije Sociološkog društva (osnovana 1924. godine) u kojoj je obavljala funkciju tajnice te provodila antropometrijska ispitivanja školske djece u Zagrebu i okolici. Izvori: 1) leksikografska natuknica Hrvatskog bibliografskog leksikona LZ Miroslav Krleža, knj. 8. Zagreb 2013, str. 291; 2) Ljubunčić, Salih. 1939. "Povodom osamdesetogodišnjice Klotilde Junek-Kučere", *Napredak*, časopis za pedagogiju LXXX/9, str. 425–427.

³²³ Pripovijetke navodi i sama zapisivačica u svom prvom pismu upućenom Matičinom uredniku: "*Vi veleučeni zahtjevaste samo nar. pjesme, a ja evo šaljem i pripovjedke – akoprem ne prepisane – već upravo onako, kako iz usta naroda padoše. Moguće, da i nje gdje upotrebite. U niečnom slučaju, nebudi Vam mrzko vratit ih, da putuju u Beč.*" (prilog 17).

³²⁴ U popisu *sabirača* koji je objavila Matica hrvatska u svojem prvijencu navodi se slijedeće: "**Kučera** Klotilda: 467 ženskih pjesama iz Slavonije (kotar vinkovački: Stari Mikanovci, Novi Mikanovci, Prkovci, Komletinci i Otok; kotar djakovački: Vrbica, Semeljci, Kešinci). Imade i 28 nar. pripovijedaka. – God. 1884" (Usp HNPI/1896: XV). U popisu *sabirača* koji je objavio Tadija **Smičiklas**, Klotilda **Kučera** se navodi na dva mjesta – kao zapisivačica ženskih pjesama na području Slavonija te kao zapisivačica ženskih pjesama na području Bosne i Hercegovine (Orašje) (usp. **Smičiklas** 1892: 55, 57). Pripovijetke **Smičiklas** nigdje ne navodi.

pjesama govori i činjenica da je ukupno devetnaest pjesama koje je prikupila Kučera odabrano za objavljivanje u Matičinoj antologiji te da je ujedno i veći broj pjesama objavljen u dodacima kao varijante.³²⁵ Na temelju objavljenih podataka o kazivačima pjesama ovu je rukopisnu zbirku s obzirom na spolnu zastupljenost moguće odrediti kao "žensku".³²⁶ Posebno valja napomenuti kako su imena kazivačica u ovoj zbirci istaknuta na mjestu naslova, u zaglavlju rukopisnih stranica, a tim je, inače neuobičajenim postupkom bilježenja podataka o kazivačima, Kučera naglasila autorski status svojih kazivačica.

Znatan dio pjesama iz Kučerina zapisivačkog korpusa uključuje repertoar koji se odnosi na "ženske" teme, a radi se o svakodnevnim običajima i pojavama vezanim uz ljubavni i obiteljski život te status mladih djevojaka, žena i udovica o kojima otvoreno pjevaju upravo one same, ali na neizravan i stiliziran način. O ženama u slavonskim narodnim pjesmama pisala je Maja Bošković-Stulli (usp. Bošković-Stulli 1982). Autorica je na temelju analize triju slavonskih rukopisnih zbirki iz arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU – Kučerine, Lovretićeve (usp. Lovrećić 1886) i Zdjelarevićeve (usp. Zdjelarević 1886) ustanovila kako su slavonske usmene lirske (ženske) pjesme bogate motivima koji zahvaćaju u realnost slavonskih žena. Iako su pjesme apstrahirane iz tradicijske kulture i dobrim dijelom poetizirane (adaptirane u "jezik umjetničkog teksta") one se ipak oslanjaju na konkretne događaje i pojave koje su prisutne u tradicijskoj kulturi Slavonije (popuštanje morala u Slavoniji, pomama seoskih djevojaka i žena za gradskom "gospodom", predbračni i izvanbračni odnosi, status žene-inoče, pojava bijele kuge, rođenje nezakonite djece, otpor prema nametanju bračnog partnera, sukob između snahe i svekrve, položaj mlade snahe u zadruzi i druge slične pojave) (*ibid.*). O brojnosti i popularnosti tih "djevojačkih pjesmica" i

---

³²⁵ Usp.: **HNP I/1896.** – "Djakon Stevan" (*Iz vinkovačkoga kotara u Slavoniji*); "Kumovanje Grčića Manojla" (*iz okoline vinkovačke*); "Ženidba Jova od Budima" (*od Lucije Lukinac iz Otoka u Slavoniji*); **HNP V/1909.** – "Sestra u neznanju otrovala sestru" (*od Staže Paokovićeve iz Vodjinaca u Slavoniji*); **HNP VI/1914.** – "Karlovića blago" (*Otok*); "Plemenita Jelina" (*iz Komletinaca u Slavoniji od Kate Lukić*); **HNP VII/1929.** – "Svila bi se u Martin torbak" (*Novi Jankovci*), "Sarajevo, vatrom izgorjelo" (*Pjevala Koleta Filipović u Novim Mikanovcima*), "Hvalila se Dunja od Tounja" (*Iz brodske okolide, kazivao Nikola Dmitrović*), "Dukat dala, što ga je gledala" (*Pjevala Kata Lukić iz Komletinaca*), "Ljubio je na vjeru djevojku" (*Otok*), "Danica je čekala mjeseca" (*Komletinci*), "Moje su ga nanizale kalfe" (*Pjevala Kata Lukić iz Komletinaca*), "Momak poginuo s tamburanja" (*Komletinci*), "Oj junače, vjero i nevjero" (*Pjevala Lucija Lukinac iz Otoka*), "Sestre ne imale brata" (*Pjevala Kata Lukić iz Komletinaca*), "Ti ćeš, seko, darak podijeliti" (*Kazivala Lucija Lukinac iz Otoka*), "Padaj kišo, nemoj na volara" (*Pjevala Kata Lukić iz Komletinaca*), "Kukavičina drugarica" (*Komletinci*).

³²⁶ Vidjeti: prilog IV (*Dokumentacijski pregled ženskih zbirki / Klotilda Kučera*) u kojem su popisana imena svih kazivačica i kazivača koji su zabilježeni u rukopisu .

poskočnica piše i sama zapisivačica. U prvom pismu obavještava Matičinog urednika kako je prikupila i zabilježila više od tisuću *poskočnica*: "Evo na uvid i koja poskočnica. – Takvih pjesmica – šala je – učas stotinu skupiti. Samo ove vrsti narod danas pjeva – redko odulju – nju samo pripovjeda. – Ele uztreba li – pripravna sam i ostale – a imam ih i više od hiljade – Vam uručiti. Duljih nar. pjesm. sada u mene – do ove stotine – šta snačiste – ni jedne. Sve što prije skupih, uručih bez da i prepisah Dr. Kraussu" (prilog 17).

U dugom pismu piše o djevojkama-pjevačicama kao o prenositeljicama takve vrste pjesama koje su "delikatne naravi": "Još sam od graničara jednog iz N. Mikanovaca dobila dvie bilježnice vlastoručno pisanih pjesama i prip. a rekla bi djelomice i njegove mašte svojina; jer je čovjek taj poznat improvizator. Tako nastalu pjesmu kazuje djevojkama; oni zapjevaju – drugog bližnjeg sela djevojke čuju i tako se u tinji čas u najdalje kraje pronjela. Nu "Matica" bar po mom mnienju te pjesme upotrebit neće, jer su delikatne naravi, stoga ih i ne šaljem" (prilog 18).

Iz pisama koje je uputila jednom od Matičinih urednika – najvjerojatnije Tadiji Smičiklasu saznajemo da je zapisanu usmenoknjiževnu građu prvo slala Nikoli Tordincu³²⁷, a zatim Antropološkom društvu u Beču: "Započeh bo redati i prepisivati gradivo, da šaljem "Anthropol. Društvu" u Beč – već u hvalu, što me svojim članom izabraše. Traže silu pripovjed. i pjes. narod., za sbornik kog kane izdati" (prilog 17). U članku povodom Kučerinovog osamdesetog rođendana Salih Ljubunčić je zabilježio kako je ona upravo na temelju suradnje s austrijskim antropologom Friedrichom Salomonom Kraussom³²⁸ za kojeg je prikupila veliki broj pripovijetki, pjesama i opisa običaja izabrana za "pravog člana" Antropološkog društva (Ljubunčić 1939: 427).³²⁹ Sam ju je Krauss tijekom svog posjeta školi

---

³²⁷ **Nikola Tordinac** (Đakovo, 1858. – Đakovo, 1888.), hrvatski književnik, svećenik i sakupljač narodnog blaga.

³²⁸ **Friedrich Salomon Krauss** (Požega, 1859. – Beč, 1938.), austrijski znanstvenik hrvatskog porijekla (filolog, povjesničar, antropolog) rođen u židovskoj obitelji u Požegi. Kao područje svog bavljenja izabrao je etnografiju i folkloristiku (*Volkskunde*) te je u okviru rada bečkog Antropološkog društva, opčinjen ljepotom muslimanske i slavenske epike tijekom 1884./5. godine proveo opsežna terenska istraživanja u Bosni i Hercegovini (dijelom u Dalmaciji i Slavoniji). Među hrvatskim suvremenicima imao je prvotno dosta štovatelja i suradnika koji su mu ustupili svoje rukopisne zbirke, ali je vremenom stekao mnoge protivnike okrenuvši se proučavanju „nastranih” manifestacijskih pojava kod svih naroda u svim vremenima i područjima. Prema istraživanju Maje Bošković-Stulli, zbirke hrvatskih skupljača nalaze se u Krausovoj privatnoj ostavštini u *Department of Special Collections – University of California* (Los Angeles, SAD) (usp. **Bošković-Stulli** 2006: 109–115).

³²⁹ Maja **Bošković-Stulli** navodi 600 "narodnih pjesama, priča, zagonetki" i druge usmenoknjiževne građe (**Bošković-Stulli** 2006: 110), a Salih **Ljubunčić** 16000 "pjesama, priča, opisa običaja" (**Ljubunčić** 1939: 427). O

u Novim Mikanovcima 1884. godine nazvao *kraljicom Mikanovaca*, a opisao ju je kao lijepu plavooku gospođicu s plavim uvojcima.³³⁰ Izgleda da joj Krauss nije laskao samo zbog njene ljepote jer je Klotilda bila prepoznata u svojoj sredini kao vrijedna učiteljica posvećena društvenom i folklorističkom radu. Salih Ljubunčić piše kako Kučera "otpočinje svoju učiteljsku karijeru cijelim nizom društvenih akcija, što joj je ubrzo iako mladoj, donijelo poštovanje i priznanje" te dalje kako je *narod* "bio toliko njome oduševljen da su o njoj pjesme pjevane dok su ozbiljni ljudi, literati i naučenjaci izricali o njoj stručne povoljne sudove" (Ljubunčić 1939: 426).

O Klotildinom folklorističkom, skupljačkom i zapisivačkom radu najbolje govori podatak da je na području Slavonije organizirala mrežu vlastitih suradnika koji su joj redovito slali usmenoknjiževnu građu koju su prikupili na terenu (prilog 18):

"Moji znanci po selih, podpomagaše me već na prvi poziv, kako se ja rada toga latih; a njeo koji od njih još i danas što ubilježe šalju mi.

Ovih mi dana eto stiže iz Jankovaca i Mikanovaca nekoliko pjesama. Izprva uručih gradivo sve što imadoh g. Tordincu, poslie šiljah izravno u Beč, a sad što godj mi stiže dospjeti će u ruke Matice.

Ovih praznika sletit će gradiva podosta u hrpu. Kučevac i Lovretić ti revni suradnici obećaše i opet sabirati, pa će izravno "Matici" rad dostaviti. Po Lovretiću sabranih pjesama ima u zbirci, koju Vam uručih. U Jankovcih sabirao je Kučevac, a danas je prispjelo do 300 poskočnica od učiteljke Čosić.

Nema mi odgovora na upit glede poskočnica i pripovjedaka akoprem ga izgledam. Ovdje ima gimn. imenom Juzbašić nekoliko pjesma, što je po Županji sabrao. Spomenuh mu "Matici" da šalje. Obreće".

Klotilda Kučera 1884/5a.

Josip Lovretić, jedan od Kučerinih suradnika, tužio se Matici da mu je otuđila pjesme koje je prikupljao u Otoku i Komletincima (prilog 19, 20). U svojim pismima navodi kako je isprva slao prikupljene pjesme Tordincu za koje "govore da je Kraussu predao", a zatim "posredovanjem gđice Kučerove" odaslao dr. Kraussu još oko 100 "većinom starijih duljih pjesama", što ukupno iznosi oko 3.000 u "narodu zabilježenih pjesama". Lovretić je optužio Kučera da "trguje s pjesmama" koje je on prikupio jer je pjesme "razdielila na dva diela i

---

kojoj količini folklorističkih zapisa se točno radi moguće je ustanoviti jedino uvidom u privatnu Kraussovu ostavštinu. Pretpostavka je da su i "izgubljene" pripovijetke uz Kučerine zbirke dio istog arhivskog fonda.

³³⁰ **Bošković-Stulli** se referira na **Burta** (usp.: **Burt**, Raymond. 1990. *Friedrich Salomo Krauss (1859-1938). Selbstzeugnisse und Materialien zur Bibliographie des Volkskundlers, Literaten und Sexualforschers mit einem Nachlassverzeichnis. Mit dem Beitrag von Michael Martischinig 'Zum 50. Todestag von Friedrich Salomo Krauss.* Wien), a **Ljubunčić** upućuje na **Kraussov** predgovor u knjizi *Sitte und Brauch der Südslaven* iz 1885. godine (usp. **Ljubunčić** 1939: 427).

jedan poslala Matici, a drugi Kraussu", iako je Kučera i sama potvrdila Lovretićevo autorstvo: "Po Lovretiću sabranih pjesama ima u zbirci, koju Vam uručih" (prilog 18). Potaknut Maticinom zahtjevom za skupljanjem pjesama, Lovretić je, nadajući se da Tordinac njegovih pjesama "valjda nije slao Matici", obećao da će pjesme ponovno prikupiti i pokloniti ih Matici (usp. Lovretić 1885). O njegovoj namjeri bila je upoznata i Kučera: "Kučevac i Lovretić, ti revni suradnici obećашe i opet sabirati, pa će izravno *Matici* rad dostaviti" (prilog 18). Kučeru spominje i mladi student filozofije Marko Petričević koji su skupljao građu u susjednim Starim Mikanovcima: "U Novih Mikanovcih, selu pol sata hoda udaljenom od St. Mikanovaca kupila je pjesme gdjica Kučera, možda će biti jednake pjesme, akoprem moji kazivači nijesu njoj kazivali pjesama" (Petričević 1888: 4).

Klotilda Kučera je napisala i objavila nekoliko prozних tekstova, poučno-zabavnih crtica u *Hrvatskoj vili*, *Vijencu*, *Zvonimiru* i *Agramer Tagblattu*.³³¹ Središnja tema kojom se bavi u svom književnom stvaralaštvu je seoska slavonska žena i njezina tragična sudbina.³³² S obzirom na izbor i obradu tema i motiva te stil pisanja ove je tekstove moguće uvrstiti u stvaralaštvo post-Šenoine generacije, književnog naraštaja 1880-ih i 90-ih godina koji u svoje radove unosi realističke tendencije premda se zapravo još ne može govoriti o pretežnosti realističko-stilskih postupaka već o miješanju različitih stilova s elementima sentimentalističkog, romantičarskog i realističnog (usp. Šicel 1997: 85). Iako njezina spisateljska produkcija nije bila toliko zapažena kao folkloristički rad, Klotilda Kučera svakako zasluđuje biti dionicom književnog i kulturnog života Slavonije na prijelazu stoljeća.³³³

---

³³¹ Popis objavljenih radova Klotilde **Kučera** (kronološki): 1892. "Eine Aenlichkeit. Dem Französichen nacherzählt von Clotilde Kučera". *Agramer Tagblatt* 7, str. 87; 1886. "U oči 'cvietnice' i 'dušna dana'". *Zvonimir* (godišnji alhman), str. 156–161; 1886. "Pudarica". *Vienac* XVIII/3, str. 38–40; 1884–1885. "Marica i Mile". *Hrvatska vila* IV/26, str. 407–408; 1884–1885. "Svekrva". *Hrvatska vila* IV/10, str. 151–152; 1884–1885. "Inoča". *Hrvatska vila* IV/3, str. 38–39.

³³² Počecima slavonskog ženskog pisma bavila se Helena **Sablić-Tomić** u radu u kojem je istaknula autorice, uglavnom prosvjetne djelatnice (Jagoda **Brlić**, Josipa **Glambay**, Jagoda **Truhelka**, Marija **Tomšić-Im** i dr.) koje su uz zavičajnu tematiku naročitu pažnju posvećivale opisu ženskih sudbina. Iako su djelovale na margini književne i kulturne scene sporadično objavljujući u periodici na prijelazu 19. i 20. stoljeća, ukazuju na povijesni i književni kontinuitet ženskog pisma na području Slavonije (usp.: **Sablić-Tomić** 2008).

³³³ U knjizi Helene **Sablić-Tomić** i Gorana **Rema** *Slavonski tekst hrvatske književnosti* o Klotildi **Kučeri** nema niti spomena. Josip **Lovretić** je pak, s druge strane, opisan kao "bilježnik narodne baštine" (**Sablić-Tomić**, **Rem** 2003: 169). Ta je konstatacija razumljiva s obzirom na opsežnost njegove prikupljene folklorističke građe koja je objavljena u knjizi *Pjesmice za igru u kolu* (1896.) te njegov etnografski zapisivački rad ("Otok. Narodni život i

Istraživanje fenomena prikupljanja i zapisivanja folklorističke građe na primjeru odabranih Matičinih skupljača i skupljačica pokazalo je kako je taj proces u praksi naporna aktivnost koja je od skupljača, osim određene osnovne razine obrazovanja i pismenosti, zahtijevala organizaciju njihova slobodnoga vremena, određena materijalna sredstva za rad te naposljetku i fizičku spremnost. Ovim su zahtjevima najviše udovoljavali skupljači regrutirani iz redova klera (svećenici) i obrazovnog sustava (studenti, profesori, učitelji i učiteljice) te razni državni službenici (najčešće Matičini povjerenici) koji su s jedne strane imali institucionalnu potporu, a s druge strane bili u stalnom kontaktu s nositeljima tradicijskog znanja. Umrežavanjem i organiziranjem podrške u ključnim radnim fazama skupljačkog procesa (motiviranje i nagrađivanje kazivača; angažiranje pomoćnih zapisivača i prepisivača) Matičini su si skupljači osigurali i veću uspješnost u realizaciji projektnih zadataka. Istraživanje je također pokazalo kako se, premda znatno slabije zastupljena, ženska folkloristička praksa zapisivanja odvijala prema istom obrascu kao i muška folkloristička praksa. Iako, s jedne strane, za pojedine zapisivačice nema relevantnih pisanih tragova koji bi omogućili rekonstrukciju njihova života i konteksta njihova skupljačkog rada, s druge se pak strane, u sklopu pedagoškog diskursa, otkriva niz obrazovanih žena koje su slijedile metodološki naputak o prikupljanju građe te kao pouzdane i vješte zapisivačice opisivale okolnosti izvođenja pjesama, iskazivale svoje mišljenje o vrijednosti zabilježenih pjesama, bilježile podatke o svojim kazivačima, poticale suradnike na skupljački rad te organizirale mrežu suradnika. Rodna obilježja iskazuju se u njihovim lirskim usmenoknjiževnim opusima koji u pravilu obrađuju "ženske teme" i motive koji se vežu uz obiteljski i ljubavni život žena kao i u odabiru ženskih kazivača.

---

običaji", *Zbornik za narodni život i običaje* 2/1897; 3(1)/1989; 4(1)/1899; 7(1)/1902; 7(2)/1902 i 21(1)/1916). Stoga je za ispravnu procjenu i valorizaciju folklorističkog, književnog i etnografskog rada Klotilde **Kučere** potrebno provesti dodatna istraživanja (prvenstveno uvid u ostavštinu Friedricha Salomona **Krausa**). Pri tom je svakako potrebno uzeti u obzir i činjenicu da je Klotilda Kučera rođena u uglednoj učiteljskoj obitelji koja je njoj i ostalim članovima obitelji omogućila obrazovanje i kontakte s istaknutim članovima društva i institucijama, a prema tome i određeni status (njen brat Oton Kučera bio je između ostalog i predsjednik Matice hrvatske od 1909. do 1914. godine; Elza Kučera, Otonova kćerka bila je iznimno obrazovana žena koja je nastavila putevima svoga oca, a pisala je i o pitanjima ženske ravnopravnosti posebice na vlastitom iskustvu zapošljavanja kao prve knjižničarke sa sveučilišnom naobrazbom). Do sada su o Klotildi Kučeri kao "naučnoj radnici" objavljeni kraći članci u časopisu *Pravda* XXV/12, 1939., "Osamdesetogodišnjica naučne radnice g-đe Kučere. Od seoske učiteljice do plodnog naučnog radnika" (M.B), *Napretku* 83/3–4, 1942., str. 126–127. (nekrolog) i *Morgenblattu* LIV/228, 1939., "80. Geburtstag Klota Junek-Kučeras" (prikaz rada), str. 14.

4. ETNOLOŠKA PRAKSA ZAPISIVANJA U SKLOPU AKADEMIJINE ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKE DJELATNOSTI (1888. – 1945.)

S razvojem znanstveno-istraživačke i umjetničke djelatnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1861. godine te osnivanjem posebnog *Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature* 1888. godine u Hrvatskoj započinje institucionalna faza u kojoj se prikupljala, istraživala i objavljivala etnološka i folkloristička građa. U prvom dijelu ovoga poglavlja razmatrati će se djelatnost *Odbora* kao prve etnološke institucije u Hrvatskoj, a u drugome dijelu analizirat će se politika i praksa prikupljanja građe za narodni život i običaje s posebnim osvrtom na žene-zapisivačice i njihove poetike *sabiranja* etnološke i folklorističke građe.

4.1. Akademijin *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* – prva etnološka institucija u Hrvatskoj³³⁴

U Akademijinoj drugoj knjizi *Ljetopisa* objavljenoj 1887. godine povodom drugog desetljeća Akademijine djelatnosti objavljena je namjera za buduće "sakupljanje gradje za tradicionalnu literaturu" prema pomno izrađenoj "osnovi" (*Ljetopis* 2/1887: 7). No, kako je za ove "tek zametnute radnje" potrebno "mnogo vremena, sila i sredstava" realizacija je planirana tek u trećem desetljeću Akademijine djelatnosti (*Ljetopis* 2/1887: 7). Međutim, već krajem 1888. godine Akademija donosi odluku o osnivanju *Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature* (dalje: *Odbor*)³³⁵, a u *Odbor* kao članove imenuje dr. Franju Račkog,

---

³³⁴ Akademijin *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* osnovan je 1888. godine. Do 1953. godine, od kada djeluje kao *Odbor za narodni život i običaje*, više je puta mijenjao naziv. Od 1962. godine u sastavu Akademije i pod mjerodavnošću *Odbora* kao svog osnivača djeluje *Etnološki zavod* koji je 1993. preimenovan u *Odsjek za etnologiju* (Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU). Kratica *Odbor* koristit će se u radu za cjelokupno razdoblje od osnutka do danas.

³³⁵ U *Ljetopisu* se navodi kako su odbori akademijina stalna ili privremena radna tijela kojima je zadatak nadgledati izradu, uređivanje i objavljivanje radova u akademijinim publikacijama. Prvi akademijini odbori bili su *Odbor financijski*, *Odbor za izdavanje historijsko-juridičkih spomenika*, *Odbor za izdavanje starih pisaca*, *Odbor za sabiranje podataka o potresih u domovini* i *Odbor za galeriju slika* (*Ljetopis* 1/1887: 31).

Matiju Valjaveca, Natka Nodila, Tadiju Smičiklasa i dr. Tomu Maretića.³³⁶ Na svečanoj sjednici filologičko-historičkog razreda održanoj 30. studenog 1889. godine predsjednik Akademije dr. Franjo Rački održao je programatski govor u kojem je naglasio potrebu izučavanja *tradicionalne literature* južnoslavenskih naroda te *domaćeg narodoslovlja*.³³⁷ Tom je prigodom dr. Rački izvjestio prisutne akademike o velikom trudu koji je Akademija uložila u prikupljanje, obradu i objavljivanje znanstvene (pisane) građe i izvora koja, međutim, nije u potpunosti dostatna za "svestrano i podpuno izučenje naroda" te je naglasio potrebu *sabiranja, prebiranja i izdavanja* one građe koja je sačuvana i postoji u "životu, u predaji samog naroda", građe koja nije manje važna, a njezino je objavljivanje mnogo zahtjevnije (*Ljetopis* 4/1889: 77).

Rački pritom pod nazivima *folkloristička, narodoslovna, narodopisna i etnološka* građa (*gradja*) podrazumijeva one oblike usmenog tradicijskog stvaralaštva koje prepoznajemo kao *tvorine puka* (narodne pjesme, pripovijetke, bajke, predaje, poslovice, zagonetke itd.) te opise narodnog života, običaja i vjerovanja svih južnoslavenskih naroda. Namjera Akademija bila je da se upravo te *pučke tvorine* koje se prepoznaju kao *nutarnje narodne sile* ili *proizvod duha* jednoga naroda pod nazivom *folklor* ili *tradicionalna literatura* etabliraju kao dio filološke znanosti. *Narodoznanstvo* se kao "nauka o narodima" i nova etnološka znanost počela konstituirati tek desetljeće kasnije primjenom metodoloških i teorijskih načela Antuna Radića (vidjeti: *Ljetopis* 4/1889: 81). Razumljive su stoga nesuglasice članova *Odbora* različitih strukovnih profila oko izrade naputka i smjernica za

---

³³⁶ Sjednica filologičko-historičkog razreda održana je 29. prosinca 1888. godine. Osim imenovanja članova odbora definiran je i osnovni zadatak: "nacrtati kratka pravila o sakupljanju, uređivanju i izdavanju"... "tradicionalne narodne literature" (*Ljetopis* 4/1889: 48). Prvi članovi Odbora bili su istaknute ličnosti, pripadnici hrvatske znanstvene i kulturne elite: **Franjo Rački** (Fužine, 1828. – 1894., Zagreb) istaknuti je hrvatski svećenik i teolog, povjesničar, političar, publicist te prvi predsjednik Akademije (1866. – 1887.); **Matija Valjavec** (Srednja Bela pri Preddvoru, Slovenija, 1831. – 1897., Zagreb) djelovao je kao profesor, književnik, jezikoslovac i folklorist; **Natko Nodilo** (Split, 1834. – 1912., Zagreb) poznati je hrvatski povjesničar, političar i publicist; **Tadija (Tade) Smičiklas** (Žumberak, 1843. – 1914., Zagreb) istaknuti je hrvatski povjesničar i političar, predsjednik Matice hrvatske (1889. – 1901.) i Hrvatske Akademije (1900. – 1914.); dr. **Tomislav (Tomo) Maretić** (Virovitica, 1854. – 1938., Zagreb) hrvatski je jezikoslovac i leksikograf koji je Akademijom predsjedavao od 1914. do 1918. godine.

³³⁷ Dr. Franjo **Rački** upućuje svoje *svečano slovo* ne samo kolegama academicima nego i čitavoj javnosti posebice širim književnim i obrazovanim krugovima. Pritom se osvrće na djelatnost folklorističkih društava i časopisa u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Rusiji, Mađarskoj i Poljskoj kako bi pokazao koliki se trud tijekom posljednjih nekoliko desetljeća 19. stoljeća ulaže u prikupljanje i objavljivanje *pučkih tvorina* te kolika se važnost daje *narodoslovlju* kao novoj nauci (usp.: *Ljetopis* 4/1889: 76–85).

budući rad jer nije bilo potpuno jasno da li težište djelatnosti usmjeriti prema prikupljanju *folklorističke gradje* (prvenstveno narodnih pjesama), *narodopisne gradje* (narodni život, običaji, vjerovanja) ili *dijalektoloških priloga*. Metodološke dileme pratili su i financijski problemi te povremeni zastoji u radu *Odbora* zbog smrti ili smjene članova Odbora.

Nakon što je 1894. godine umro dr. Franjo Rački, novi predsjednik Akademije Josip Torbar postavio je na čelo *Odbora* povjesničara Tadeja Smičiklasa. Smičiklas je ujedno bio i predstojnik filologijsko-historijskoga razreda. Na razrednim sjednicama redovito se izvještavalo o zaključcima koji su doneseni u okviru djelovanja *Odbora za folkloru*. U izvještaju s prve sjednice filologijsko-historijskog razreda u 1895. godini (održane 3. siječnja) zabilježeno je slijedeće: "Sabirat će se – po prijedlogu g. dr. Maretića – gradja za 'život i običaje naroda', a prikupljat će se i narodne pripoviesti (i one koje su jur štampane u novinama i koledarima); objelodanit će se poziv za sabiranje" (*Ljetopis* 10/1896: 16). Na sjednici održanoj 7. ožujka 1895. godine odlučeno je da će "uputu za sabirače gradje za folkloristički sbornik" sastaviti dr. Tomo Maretić (*Ljetopis* 10/1896: 17), a na sjednici od 25. travnja obznanjeno je kako će se uputa "izradjena od pravoga člana dr. T. Maretića" štampati u 2000 primjeraka te "priobćiti svim novinam u Hrvatskoj i Slavoniji" (*ibid.*). U svibnju iste godine tiskan je *Poziv za folkloristički zbornik* (dalje: *Poziv*)³³⁸ koji je na dvije tiskane strane sadržavao uputu o vrsti građe koju *priložnici* trebaju prikupiti.³³⁹ Namjera Akademije vezano uz objavljivanje *Poziva* bila je slijedeća:

---

³³⁸ Navedeni zapisnici sa sjednica filologijsko-historijskog razreda upućuju na zaključak kako je otisnuti *Poziv* zapravo uputa za sabirače koju je sastavio dr. **Maretić**. U svom osvrtu na stogodišnji rad Odbora za narodni život i običaje Mirko **Marković** navodi kako zaključak o tiskanju Maretićeve upute nije nikada realiziran, a razlozi tomu nisu poznati (usp.: **Marković** 1988: 14). U novijem radu o osnutku *Odbora* **Marković** zaključuje slijedeće: "U prvoj knjizi Zbornika Milčetić je umjesto uvoda napisao svoj 'Pripomenak', a umjesto naputka za sabirače svoj 'Poziv' za buduće suradnike" (**Marković** 1989: 16). Nakon detaljnijeg uvida u zapisnike odborskih i razrednih sjednica te korespondenciju **Milčetića** i **Smičiklasa** koja se čuva u Arhivu Akademije čini se kako se niti **Maretiću** niti **Milčetiću** ne može pripisati autorstvo *Poziva* koji je u tom smislu službeni proglas Akademijinog *Odbora* odnosno njegovih tadašnjih članova (Tadej **Smičiklas**, Tomo **Maretić**, Ivan **Milčetić**, Matija **Valjavec**, Natko **Nodilo**, Milivoj **Šrepeš**) dok je sastavljanje upute za skupljače i za **Maretića** i za **Milčetića** bio prezahtjevan posao.

³³⁹ Građa je u *Pozivu* klasificirana trodijelno: I. "Narodni život u tješnjem smislu" (*hrana, kuća, nošnja, igre, plesovi, radnje, forme općenja*); II. "Narodni običaji i vjerovanja" (1. *Porod, vjenčanje, smrt*; 2. *Različiti godovi preko godine*; 3. *Narodne priče o Bogu i o svecima*; 4. *Narodni kalendar*; 5. *Gatanja o vremenu i u opće o budućnosti*; 6. *Pričanja o prirodnim pojavama*; 7. *Pričanja o životinjama i biljkama*; 8. *Priče o postanju i prošlosti sela, varoši, gradina, brda, jezera, ponora itd.*; 9. *Narodna medicina*; 10. *Vjerovanja i pričanja o*

"Osobito joj je (Akademiji op. KB) na srcu bilo, da što prije pribere i na svijet izda narodni život, pravne narodne običaje, vjerovanje i dijalektologiju, znajući da ovo narodno blago uslijed kulturnih prilika i neprilika sve više propada. U toj nakani izdala je akademija ove godine poziv, kojim poziva sve prijatelje narodne folklore, da joj šalju gradju za 'folkloristički zbornik' što će ga akademija buduće godine početi izdavati (...) Akademija se nada, da će ju svi prijatelji naroda u tom teškom i velikom poslu poduprijeti te joj pomoći, da naše narodno blago pod krov spravi prije, nego li ga nestane, a ona će, kao što ove godine tako i u napredak, prema slabim svojim novčanim sredstvima rado poduprijeti svakoga, tko se podvrgne trudu oko skupljanja folklorističke gradje".

Ljetopis 10/1896: 79.

4.1.1. Folkloristički i/ili etnografski zbornik: koncepcija Ivana Milčetića

Na sjednici filologijsko – historijskoga razreda održanoj 8. srpnja 1895. godine za urednika *folklorističkoga zbornika* imenovan je Ivan Milčetić (usp.: *Ljetopis* 10/1896: 18). Članovi *Odbora*³⁴⁰ raspravljali su o koncepciji prvog sveska *folklorističkog zbornika*. Zbornik je trebao sadržavati "pravne običaje narodne", "gradju na narodnu medicinu", "dijalektologijske slike iz pojedinih krajeva" te "narodne pripoviesti...koje su osobito znatne za narodni život i običaje" (*Ljetopis* 10/1896: 18). Smičiklasovo je mišljenje da prehistorijsku arheologiju treba isključiti jer se "na tom polju odviše otvaraju vrata diletantizma" (HR AHAZU Z: 8.7.1895.).³⁴¹ Za građu o pravnim narodnim običajima predložio je da se prikuplja prema pitanjima koja je sastavio Baltazar Bogišić i koja bi se imala štampati u prvoj knjizi *Zbornika*.³⁴² Ivan Milčetić je predložio da se zbornik zove "etnografski" (*ibid.*). Kao

---

bičima kojih nema; 11. Narodno tumačenje sana; 12. Gatanja i bajanja u različitim prigodama života); III. Dijalektologija (usp.: Poziv za Folkloristički zbornik. 1895. JAZU: Dionička tiskara u Zagrebu).

³⁴⁰ Uz predsjednika *Odbora* Tadeja Smičiklasa te Matije Valjaveca, Tomislava Maretića, Ivana Milčetića i Milivoja Šrepela, sjednici su prisustvovali i Ivan Tkalčić te Pero Budmani.

³⁴¹ Prema zapisniku sjednice filologijsko-historijskoga razreda od 8. srpnja 1895. (sign. Zapisnici HR AHAZU 2/1).

³⁴² **Baltazar Bogišić** (poznat također i kao Valtazar i Baldo) rođen je u Cavtatu 1834. godine, a umro u Rijeci 1908. godine. Ovaj pravni povjesničar i filozof po znanstvenom usmjerenju, kozmopolit i kolekcionar po intelektualnom habitusu bio je poznat i cijenjen i izvan granica Hrvatske. Kao redoviti član JAZU od njezina je osnutka 1867. godine aktivno sudjelovao u znanstvenom radu posebno se zalažući za proučavanje i prikupljanje građe vezane uz pravne narodne običaje u Hrvata i ostalih južnoslavenskih naroda. U tu je svrhu sastavio i 1867.

urednik se obvezao da će do druge polovine 1896. godine odabrati i urediti pristiglu građu za objavljivanje, napisati uvod, sastaviti uputu za sabiranje, članak o "etnografskoj izložbi" u Pragu, "pregled folkloristike u Hrvata i Srba", kritički pregled "inostranih" djela folklorističkih, osobito slavenskih" te svu građu popratiti prigodnim fotografijama (*ibid.*). Na dvojbu da li da u svojim radovima upotrebljava riječ *narod* ili *puk* Milčetić je od članova *Odbora* dobio preporuku da koristi izraz *narod* (*ibid.*).

Na sjednici *Odbora* od 29. listopada 1896. donesene su važne odluke vezane uz metodologiju rada na prikupljanju i objavljivanju građe za najavljeni zbornik. Odlučeno je da će se građa "sistemske načinom" prikupljati, zatim će se prikupljena građa uređivati te sustavno objavljivati u četiri sadržajne cjeline ("razprave", "gradja", "sitnice" i "bibliografija slavenske folklore"), a prilozi *sabirača* i urednički posao će se honorirati³⁴³ (*Ljetopis* 11/1897: 22). Na istoj se sjednici odvijala i dinamična rasprava u kojoj su sudjelovali Milčetić, Smičiklas i dr. August Musić, a prijedpor se vodio zbog terminološke zbrke oko "naslovnog obilježja" *Zbornika*. Do tada korištene riječi i pojmovi kao *folklor*, *predaja*, *narodnosti*, *živa starina*, *etnografija* i *etnologija* odbačene su kao neprikladne, a usvojen je Smičiklasov prijedlog *Zbornik za narodni život i običaje*.³⁴⁴ Taj je naziv, međutim, ponovno promijenjen te je 1897. godine na drugoj odborskoj sjednici održanoj 6. veljače donesena odluka o dopuni imena zbornika koji nadalje nosi naziv *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*.³⁴⁵ Usprkos ovim promjenama, naziv *folkloristički* se i dalje kontinuirano koristi kao primjerice u

---

godine objavio "Naputak za opisivanje pravnih običaja koji u narodu žive". Naputak je ponovljena i nešto proširena verzija naputka kojeg je objavio 1866. godine, a uključivao je 352 pitanja upućenih suradnicima o čijem je radu i prinosima redovito izvještavao u Akademijinoj publikaciji (usp.: *Rad* I/1867.; *Rad* V/1868.; *Rad* XI/1870.; *Rad* XIX/1872.). Rezultati su objavljeni 1874. godine u knjizi pod nazivom "Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Knj. I. Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga" (Zagreb: JAZU).

³⁴³ Nagrada sabiračima iznosila je 30 forinti po štampanom arku za rasprave te 20 forinti po štampanom arku za građu. Urednički honorar se regulirao prema posebno sastavljenom ugovoru (usp.: *Ljetopis* 11/1897: 23).

³⁴⁴ Zapisnici *Odbora za folkloru*. 1896. (Zapisnici HR AHAZU Z: 1896).

³⁴⁵ Publikacija Akademijina *Odbora za narodni život i običaje* nekoliko je puta mijenjala ime. Do objavljivanja prvog sveska koriste se nazivi *Folkloristički zbornik* i *Zbornik za narodni život i običaje*. Naziv *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* službeni je naziv publikacije od njenog prvog objavljenog sveska (1896.) do knjige br. 52 (1991.). Od knjige br. 53 do danas publikacija nosi naziv *Zbornik za narodni život i običaje*, iako se taj "skraćeni naziv" paralelno javlja od knjige br. 33 (od 1949. godine). Knjiga br. 32 (sv. 2) iz 1940. godine nosi jedinstven naziv *Zbornik za život i običaje hrvatskoga naroda*. Skraćeni naziv *Zbornik* koristit će se dalje u radu za cjelokupno razdoblje od osnutka *Odbora* do danas.

godišnjem izvještaju tajnika dr. Frana Vrbanića za 1885. godinu (dat. 2. siječnja 1896.) u kojoj naglašava važnost novog izdanja te stavlja naglasak na dosadašnje *sabiračke* aktivnosti:

"I prinosi za folkloristički zbornik utjecali su ove godine dosta povoljno (...) Akademija se nada, da će broj prinosnika poskočiti, kako bude izašao prvi svezak, u kom će biti opširna uputa za sabirače. Već će prvi svezak, koji će ugledati svjetlo u prvoj polovici buduće godine, iznijeti zanimljiva etnografska gradiva o Hrvatima i Srbima raznih zemalja, a budući će svesci postajati jamačno sve zanimljiviji..."

Ljetopis 10/1896: 81.

Ovaj ambiciozan plan nije se u potpunosti ostvario jer je prvi svezak *folklorističkog zbornika* objavljen tek početkom 1897. godine i nije sadržavao uputu za *sabirače*.³⁴⁶ Prvi broj *Zbornika* tiskan je u nakladi od tisuću primjeraka. Uz "Pripomenak" uredništva i zaključnu raspravu s "bibliografijom slavenske folklore" dr. Antuna Radića zbornik je sadržavao brojne kraće priloge raznih autora o životnim i gospodarskim običajima i vjerovanjima te folklornim tradicijama Hrvata, Crnogoraca, Bosanaca i Hercegovaca (usp.: *Ljetopis* 11/1897: 86). Među autorima se istaknuo i sam Milčetić koji je objavio manje prinose o hrvatskim demonološkim ili mitskim predajama (usp.: Gobo 2002: 319–327), opise ženidbenih običaja i običaja *Prporuše* na otoku Krku te krštenja mošta u Varaždinu, iskoračivši na taj način iz svog užeg filološkog područja.³⁴⁷ Milčetić se već nakon prvog sveska *Zbornika* povukao s mjesta urednika, a zamijenio ga je dr. Antun Radić.³⁴⁸ Radić je na toj funkciji proveo pet godina

---

³⁴⁶ Podatak da je *Zbornik* u tisku saznajemo iz zapisnika sjednice *Odbora* održane 12. siječnja 1897. godini (usp.: *Ljetopis* 12/1898.).

³⁴⁷ **Ivan Milčetić** rođen je 1853. godine u selu Milčetići (Dubošnica) na otoku Krku. Studirao je slavistiku u Zagrebu i Pragu. Od 1879. godine namješten je kao učitelj u Zagrebu, Varaždinu (od 1880.), Rijeci (od 1886.) te ponovno u Varaždinu (od 1892.) gdje je ostao do svoje smrti (1921.). S Jugoslavenskom akademijom je prvi puta bio u doticaju tijekom 1875. godine kada je kao sveučilištarac radio kao njen pisar. Za dopisnog člana historičko-filološkog razreda JAZU izabran je 1893. godine. Milčetićev biograf dr. Musić njegov je "književni rad" podijelio na četiri područja (grane): književno i kulturno-historijsko, gramatičko, folklorističko te rad na istraživanju i proučavanju glagoljaškog pisma (usp.: *Ljetopis* 38/1924: 85).

³⁴⁸ **Antun Radić** rodio se 11. lipnja 1868. godine u posavskom selu Trebarjevu Desnom. Osnovnu školu završio je u Martinskoj Vesi, gimnazijsku naobrazbu stekao je u Zagrebu. Na zagrebačkom Filozofskom fakultetu je upisao i 1891. godine završio studij slavistike i klasične filologije, a već 1892. godine na istome je fakultetu stekao titulu doktora znanosti. Kao gimnazijski profesor radio je u Osijeku, Požegi, Varaždinu i Zagrebu (od 1892. do 1897. te ponovno od 1917. – 1919.). U periodu od 1897. godine do 1917. godine napušta državnu službu te živi isključivo od pisanja (književni povjesničar, kritičar i prevoditelj) obnašajući istodobno nekoliko uredničkih i tajničkih dužnosti: urednik Akademijina *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1897. – 1902.), urednik (vlasnik i izdavač) lista "Dom / List hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk" (1899. – 1904.),

(travanj 1897. – travanj 1902.), a razlog naglih prekida i promjena uređivačke koncepcije *Zbornika* pokušat će se istražiti na temelju Milčetićeve i Radićeve korespondencije, Radićevih izvještaja te zapisnika sjednica *Folklorskoga odbora* koji se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Milčetić u prvom od devet pisama u nizu upućenih predsjedniku *Odbora* Tadiji Smičiklasu s oduševljenjem piše kako je spreman prihvatiti ponuđeno mjesto urednika akademijinog zbornika za folklorističku građu jer mu je "milo sve što je pučko", ali ujedno upućuje i na teškoće koje bi ga mogle zapriječiti u obavljanju tog posla (HR AHAZU XV – 45A: 30.4.1895.). Kao najveću "nepriliku" navodi činjenice da ne živi u Zagrebu, da boluje od "katara očiju", te da mu "škola, gospodarstvo pa obzir prema obitelji ne ostavljaju dosta dokolice za književan rad" zbog čega se ne može držati zadanih rokova. Između ostaloga, sam za sebe kaže da je "prosti diletant" (*ibid.*). Tu "dijagnozu" obrazlaže u idućem pismu: "Ja mislim o svemu vrlo mnogo, ali malo – imam vremena (...) jer sam htio da se dobro uputim u stvar, osobito da proučim teoriju o etnologiji odnosno etnografiji i folkloru. Moje oči su ipak krive te ne ću moći pročitati sva djela, koja sam naručio. Ta moja radnjica ostat će toga rad mršavija nego sam snovao" (HR AHAZU XV – 45A: 24.2.1896.). U tom kontekstu spominje Antuna Radića kojeg je molio da mu priredi sadržaje svih brojeva ruskog časopisa "Živa starina", češkog "Lida" (Česky lid), poljske "Wisle" i bugarskoga "Zbornika" kako bi pripremio pregled za prvi broj *Zbornika*³⁴⁹. Nakon što je Radić odbio suradnju, Milčetić traži od Smičiklasa da mu nađe drugog pomagača te ga u istom pismu obavještava o svojoj korespondenciji s Radićem: "Pisao mi je, da ste ga, Vi k sebi zvali pak mi je odgovorio nekako mistično da bi mogao raditi za zbornik po Vašoj želji samo kada bi bio Slavosrb" (*ibid.*). Izgleda da je Milčetić pritisnut rokovima angažirao mlađeg kolegu filologa da mu pomaže pri uredničkom poslu i dopisivanju sa sve razgranatijom mrežom suradnika. No, mlad i ambiciozan Radić u Milčetićevim je neprilikama očito prepoznao svoju priliku te se zdušno

---

urednik "Glasa *Matice hrvatske*" (1906. – 1909.), tajnik Matice hrvatske (prosinac 1901. – 1909.). Od 1904. aktivno je, zajedno s bratom Stjepanom Radićem, angažiran u politici kao jedan od utemeljitelja i suorganizatora djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke. Umro je 1919. godine u Zagrebu.

³⁴⁹ **Antun Radić** je od kolovoza 1893. do kolovoza 1895. godine radio kao gimnazijski profesor u varaždinskoj gimnaziji zajedno s kolegom prof. Ivanom **Milčetićem**. Iako je Radić godine 1895/1896. premješten u Zagreb nastavio je komunicirati s Milčetićem koji ga je vjerojatno i potaknuo na suradnju u Akademijinom *Zborniku*. Osim toga, Radić je održavao poznanstvo s Franjom Račkim, a Armin Pavić i Tomo Maretić bili su mu profesori i ispitivači u postupku ocjenjivanja disertacije "O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti". (usp.: **Perić** 2002: 85).

posvetio pisanju referata o slavenskim etnološkim i folklorističkim izdanjima. Očito je imao i jaku podršku Tadije Smičiklasa o čemu svjedoči i zapisnik sjednice *Odbora* od 29. listopada 1896. godine: "Pomoćnik mladi bi bio koristan, prof. Radić ako bi htio ovde pomagati (...) kod ocjenjivanja gradje, i da bude (...) uz g. Milčetića...radi očnih neprilika...Radić nek bude u sporazumu s Milčetićom i akademijom; Radić bi korespondirao s prinosnici u ime akademije" (HR AHAZU Z: 29.10.1896.).

Milčetić je pokazao kako mu je bilo veoma stalo da preuzete obveze izvrši temeljito tim više što je bio svjestan da hrvatskih stručnjaka za istraživanje područja "narodne" kulture još nema. Međutim, za to očito nije imao dovoljno vremena. Na prvoj sjednici *Odbora*³⁵⁰ održanoj 12. siječnja 1897. godine odlučeno je kako će se uredniku Milčetiću dati rok od mjesec dana da pošalje svoj *Uvod* i *Kvestionar* koji se planira tiskati zasebno u 2000 primjeraka te distribuirati uz prvi svezak *Zbornika* (usp.: *Ljetopis* 12/1898: 25–29). Tri dana nakon sjednice Milčetić pismom obavještava Radića o Smičiklasovoj odluci te ga moli da mu za potrebe pisanja uvoda naslovljenog "O narodoznanstvu i o sabiranju narodoznanstvenog gradiva" pošalje svoj rad koji priprema za prvi svezak *Zbornika* kao i one sveske "Wisła" u kojima je objavljen članak o skupljanju etnografske građe. U istome pismu Milčetić Radića u prijateljskom tonu obavještava kako nema namjere biti urednikom *Zbornika* (OE HAZU K.SZ.506/1: 15.01.1897) (prilog 1). Na drugoj odborskoj sjednici održanoj 6. veljače 1897. dogovoreno je kako će se u drugom svesku te publikacije objaviti rukopis đakovačkog prebendara Josipa Lovretića o selu Otok kraj Vinkovaca. Na toj je sjednici Milčetić već obavijestio članove da se povlači s mjesta urednika³⁵¹ te se s Radićem koji je još 31. siječnja 1897. na sjednici filologijsko-historijskoga razreda imenovan glavnim suradnikom *Zbornika* počelo dogovarati o uvjetima buduće suradnje (*ibid.*). Osim toga, dogovoreno je kako će kratak predgovor prvog sveska *Zbornika* sastaviti odborski predstojnik s književnim tajnikom ukoliko ga u navedenom roku ne uspije napisati sam urednik (*ibid.*). Kako Milčetić unatoč stalnom poticanju predstojnika *Odbora* nikako nije uspijevaio sastaviti obećanu uvodnu

---

³⁵⁰ U *Ljetopisu* 12/1898 za 1897. godinu istovremeno se koriste tri različita naziva odbora: *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature*, *Odbor za folkloru* i po prvi puta *Odbor za narodni život i običaje*.

³⁵¹ Ivan **Milčetić** se odrekao daljnjeg uredništva između ostaloga stoga što je zbog svog stalnog boravka i svojih nastavničkih obveza u Varaždinu bio "odaljen od književnoga središta" (*Zbornik* 1/1896: VII), a osim toga donesena je odluka da "urednik bude u sielu akademije" (*Ljetopis* 12/1898: 26).

studiju i naputak za *sabirače folklore*, prvi svezak *Zbornika* otisnut je bez Milčetićeve *Uvoda* i *Kvestionara*.³⁵² Milčetić na to piše Smičiklasu³⁵³:

"Pošto ste zaključili da izađe Zbornik bez mogega nesuđenog uvoda, ja sam stao opet čitati, da uzmognem priopćiti, u jezgrovitoj raspravi sve misli, koje pokreću etnologijom i etnografijom, odnosno onim znanostima, koje su s inima u uskom savezu (antropologija, narodna psihologija itd.). Ja držim da je ovakovo izlaganje važnije i od samoga kvestionara, jer šira naša publika, i ne zna pravo, šta hoćemo s tim "Zbornikom". Izvode i navode iz stranih pisaca prevodim uvijek na hrvatski, što mi zadaje također posla, jer je naše nazivlje nesavršeno, za gdje koje pojmove nije još nitko ni stvorio izraza (...) Mojjoj radnji biće naslov: "O narodoznanstvu i o sabiranju narodoznanstvene građe (oko 4 štampana arka)"..."Meni nije uprava akademije ništa pisala o poslu kvestionara, a žalim, što mi nije dala nikakova odgovora na neke moje žeļe i molbe."

Ivan Milčetić (HR AHAZU XV – 45A: 30.3.1897.).

Milčetić Akademiji za kratko vrijeme šalje svoj "Naputak za sabiraće narodoznanstvene građe"³⁵⁴ te pismo u kojem obrazlaže kako nije imao dovoljno vremena da napiše uvodnu studiju. Smatrao je da bi takav uvod bio nužan i od veće potrebe za posao prikupljanja građe negoli naputak jer "u našem jeziku nijesu takova pitaća popularizovana", a i *sabirači* će "radije prionuti oko sabiraća građe, kada budu razumjeli, zašto je ovo ili ono znatno za znanost" (*ibid.*). U pismu također napominje kako je njegov naputak "nesavršen" i rađen s osloncem na Bogišićeva pitanja uz hrvatske pravne običaje iz 1874. godine dok *kvestionare* od prof. Grabowskoga i dr. Kraussa nije koristio (*ibid.*). Akademija je Milčetiću odgovorila slijedeće:

---

³⁵² Tadija **Smičiklas** se još na sjednici Odbora održanoj 2. travnja obvezao da će pozvati prof. **Milčetića** da do kraja travnja pošalje rukopise, a u tu svrhu će mu se poslati i prijepis "Nacrta" koji je već izradio Antun Radić (usp.: *Ljetopis* 12/1898: 27) .

³⁵³ Idućih pet pisama koja je **Milčetić** uputio **Smičiklasu** (dat. između 1905. i 1912. godine) odnose se na njegov rad na glagoljskim rukopisima koje je sustavno objavljivao u Akademijinu Radu.

³⁵⁴ Ovaj podatak rekonstruiran je na temelju uvida u urudžbene spise Akademije iz 1897. godine. Pod inventarnim brojem 120 (dat. 22. svibanj 1897.) navedeno je: "Akademik Ivan Milčetić šalje naputak za sabiranje folklorističke građe", a u opasci je notirano: "Ustupljeno prof. Radiću". Taj podatak potkrijepljen je pismom koje **Milčetić** šalje Akademiji (dat. 24. svibanj 1897., sign. br. 129) i u kojem daje neke primjedbe vezane uz svoj naputak, uvodnu studiju i kvestionar. **Milčetićevo** pismo br. 129–1897. je sačuvano te ga se u cijelosti objavljuje u prilogima (prilog 2), a njegov "Naputak za sabiranje narodoznanstvene građe" je očito prosljeđen Antunu **Radiću** i nije više dio Akademijinog arhivskog fonda.

"Gospodin Radić imao je za gospodina Lovretića učiniti osnovu, da mu zadnja bude što potpunija. To je zato trebalo, jer nismo imali kvestionar, a Lovretićeve radnje ima da bude uzorna za druge radnike. Gospodin Radić stao ovu osnovu dopunjavati, dočim od Vas nije bilo glasa, da svršavate kvestijonar. Sada je dospio tako daleko, da je Vaša radnja zakasnila što ova akademija veoma žali".

Akademija (HR AHAZU R – 123: 25.5.1897.).

Imajući u vidu Milčetićeve bogatu znanstvenu književnu i kulturno-povijesnu djelatnost³⁵⁵, posebice usmjerenu na istraživanje hrvatskih glagoljskih rukopisa koje je ostavio Akademiji u trajnoj pohrani te činjenicu da je svoje najvažnije radove objavio upravo u Akademijinim publikacijama velika je šteta da mu Akademija nije dala priliku da napiše i hrvatskoj javnosti prikaže svoj znanstveni rad o "razviću, metodi i zadaći etnologije i etnografije" (HR AHAZU R – 129: 24.5.1897.) te da dovrši i objavi "Naputak za sabiraće narodoznanstvene građe". Iako je bio odabran da kao "najsposobniji" uredi prvi hrvatski etnološki časopis, on svoj urednički posao nije uspio dovršiti u zadanim rokovima već ga je pretekao mlađi kolega Antun Radić (Musić 1924: 90). Bez obzira na činjenicu da Milčetić potpisuje uredništvo samo prvog sveska Akademijina *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, zbog njegovog mu se kontinuiranog istraživačkog (terenskog) i znanstvenog rada na zapisivanju i objavljivanju etnološke i folklorističke građe³⁵⁶ pripisuje značajna uloga u "procesu utemeljenja etnološke znanosti" (Grbić Jakopović 2002: 117) te ga s punim pravom možemo smatrati "suosnivačem hrvatske etnologije" (Nikočević 1984: 96).

---

³⁵⁵ Ivanu **Milčetiću** je u novije vrijeme posvećena veća pažnja te su se obradila različiti aspekti njegova rada kao uglednog hrvatskog znanstvenika (usp.: *Zbornik o Ivanu Milčetiću* 2002).

³⁵⁶ U publikaciji *Zbornik za narodni život i običaje* objavljeni su slijedeći radovi Ivana Milčetića: *Ženidbeni običaji iz Dubašnice na otoku Krku (Istra)* (ZNŽO 1/1896: 162–171); *Prporuša* (ZNŽO 1/1896: 217–218); *Koleda, Istra* (ZNŽO 1/1896: 221–222); *Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik. Krk i Kastav u Istri* (ZNŽO 1/1896: 224–226); *Vjera u osobita bića. Mrak i bučan. Otok Krk* (ZNŽO 1/1896: 227); *Vjera u osobita bića. Malić* (ZNŽO 1/1896: 228); *Vjera u osobita bića. Vještice. Otok Krk, i kajkavci* (ZNŽO 1/1896: 232–233); *Vjera u osobita bića. Mora i polegač. Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci* (ZNŽO 1/1896: 235–237); *Igre i plesovi. Kvarnerski otoci* (ZNŽO 1/1896: 302–303); *Dr. Vatroslav Oblak [Nekrolog.]* (ZNŽO 1/1896: 364–368); *Sitimiji prilozi* (ZNŽO 9/1904: 1–22); *Koleda u južnih Slavena. Na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našega vremena* (ZNŽO 22/1917: 1–124); *Pokršćanje za junaka* (ZNŽO 23/1918: 9–10); *Manji prinosi. Krštenje mošta (Grad Varaždin)* (ZNŽO 24/1919: 319–322).

4.1.2. Radićeva organizacija rada na prikupljanju i objavljivanju etnološke i folklorističke građe (1897. – 1902.)

Antun Radić je, na Smičiklasov poziv, sastavio "Nacrt programa i uređena Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena" (dalje: *Nacrt*), a na sjednici *Odbora* održanoj 2. travnja 1897. godine prihvaćeni su i ugovoreni uvjeti pod kojima je Radić pristao uređivati ovu Akademijinu publikaciju (usp.: *Ljetopis* 12/1898: 27). Radić je uvjete suradnje s Akademijom definirao kroz šest točaka. U prvoj točki referira se na priloženi *Nacrt*³⁵⁷ kao programsku osnovu za daljnje poslove proučavanja, prikupljanja i objavljivanja građe o narodnom životu i običajima. *Nacrtom* se određuje trodijelna koncepcija *Zbornika*: I. Proučavanje građe (uključuje kulturno-povijesne rasprave tj. cjelovite rasprave i studije, sitnije bilješke te rezultate istraživanja antropologije, etnologije i arheologije); II. Građa (uključuje opisivanje "savremenog narodnog života" kroz "cjelovitu sliku kojega kraja", "sitnije prinose", "pitanja i odgovore" te građu preuzetu iz "pisanih spomenika" npr. *Starina*); III. Kronika (referati i bibliografije koji su usko povezani s proučavanjem narodnog života te vijesti koje se tiču razvoja domaćeg i stranog *narodoznanstva*).

Pod drugom točkom Radić navodi svoja prava i dužnosti: a) "primati od akademije, čitati i pregledavati svekoliku građu, koju akademija za 'Zbornik' dobije"; b) "držati tu građu u evidenciji i poslije štampana vratiti ju akademiji na nezin zahtjev"; c) "izvješćivati folklorističkom odboru akademije o prispjeloj građi i predlagati cijenu za ňu"; d) "dopisivati s prinostnicima građe"; e) "određivati, što će se u kojem svesku od prispjele građe štampati"; f) "ravnati čitavim poslom štampana"; g) "činiti u granicama priloženoga nacrtu uopće sve, što budem za bolje i lepše uređene 'Zbornika' znao i mogao ne prekoračujući određenoga za pojedini svezak troška – pod 'građom' razumijevam sve, što ima doći u 'Zbornik', dakle i slike i svake ruke prinose urednikove: sve to ima po 2.c) doći pred odbor". Pod trećom, četvrtom i

---

³⁵⁷ "Nacrt za Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena" čuva se u fondu Stjepana **Radića** u Državnom arhivu u Zagrebu (HR DAZG 852 – 508/1) i sadrži dva rukopisna primjerka sumarnog *Nacrt*a. Prvi je "Nacrt programa i uređivaña akademijskoga 'Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena'" (6 str.), drugi je naslovljen "Nacrt programa i uređena 'Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena', što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu" (13 str.). Oba su datirana u Zagrebu 1. travnja 1897. godine.

petom točkom Radić traži od Akademije da mu podmiri troškove njegova rada³⁵⁸, a pod posljednjom, šestom točkom, traži da ga Akademija pismeno obavijesti o svojoj odluci (HR AHAZU R – 81: 1.4.1897.).

Radić je na temelju svog predloška (*Nacrta*) u samo šest tjedana sastavio "Osnovu za sabiraće i proučavaće građe o narodnom životu" (dalje: *Osnova*) koja je već krajem lipnja 1897. godine tiskana kao posebno izdanje u 2000 primjeraka i distribuirana po cijeloj Hrvatskoj (većinom članovima *Društva sv. Jerolima* i *Matice hrvatske*), Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Ugarskoj (*Zbornik* 2/1897: 511).³⁵⁹ Kako se Radić na samom početku suradnje s Akademijom pokazao kao pouzdan i vrijedan suradnik, mogao je tražiti (i dobiti) bolje uvjete za daljnji rad na prikupljanju, istraživanju i objavljivanju pristigle građe. Iako je prvi ugovor sklopio 10. travnja 1897. godine, već krajem iste godine najavljuje otkazivanje suradnje ukoliko se za iduću godinu ne sklopi novi ugovor s izmjenjenim uvjetima. U dvama pismima priloženim zapisnicima sjednica *Folkloriskog odbora* od 20. studenog 1897. godine saznajemo razloge njegova nezadovoljstva. Prvo pismo je Radićev prijedlog kako da se organizira posao prikupljanja etnološke i folklorističke građe koji je nakon objavljivanja *Osnove* postao sve opsežniji i zahtjevniji (prilog 3a). Trebalo je, naime, odgovoriti i dati potrebne upute suradnicima koji su se javljali u sve većem broju.³⁶⁰ Radić u pismu upućenom "Narodoznanstvenom Odboru" Akademije iznosi šest prijedloga kako da se "uredi sabiraće narodoznanstvene građe" da bi se *Zborniku* osigurala kvaliteta i kontinuitet izlaženja: 1) usustaviti posao "razgrađenoga dopisivanja sa suradnicima"; 2) "suradniku treba neprestano davati upute i nova pitaća, tražiti razjašneća"; 3) "potrebno je, da se suradnicima prinosi unaprijed plate, t.j. od njih otkupe" kako se ne bi "ľudi ozlovoľivali" i kako se time ne bi "umańivalo zanańaće za sabiraće"; 4) "trebalo bi najprije, kako je to kazano u "Osnovi",

---

³⁵⁸ Antun **Radić** za uredničke poslove traži 10 (deset) forinti, za vlastite radove po arku 30 (trideset) forinti te za "efektivni trošak" (putne troškove) onoliko koliko mu prema materijalnim troškovima rada tj. računima pripada (usp.: HR AHAZU R – 81: 1.4.1897.).

³⁵⁹ Prvo izdanje *Osnove za sabiraće i proučavaće građe o narodnom životu* objavila je Dionička tiskara 1897. godine u Zagrebu, a drugo izdanje objavila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1929. godine "s potporom oblasne samouprave zagrebačke" (Tisak nadbiskupske tiskare u Zagrebu).

³⁶⁰ Nakon dokumentacijske obrade pisama sadržanih unutar *Zbirke korespondencije* utvrđeno je da je **Radić** komunicirao s otprilike 700 različitih suradnika. O odjeku njegova napatka u javnosti najbolje govori podatak da je tijekom 1897. godine "narodoznanstvenom zborniku" pristiglo 37 prinosa od 30 prinosnika "iz svih krajeva gdje živi narod hrvatski, srpski i slovenski" te da preko 250 prinosnika koji traže daljnje upute od urednika *Zbornika* (*Ljetopis* 12/1898: 98–99). U izvještaju s prve sjednice održane 1898. godine navodi se kako je pristiglo 57 novih prinosa i 504 dopisa (*Ljetopis* 13/1899: 25).

sastaviti potpunu bibliografiju svega, što je dosada iz narodnoga života sabrano i proučeno"; 5) "potrebno je, da netko ĩude za taj posao (proučavanja građe, op. KB) traži, potiče i drži na okupu"; 6) "trebalo bi građu iz savremenoga života popuńati građom iz prošlosti, koje ima na pretek u pisanim i tiskanim spomenicima" (HR AHAZU Z: 20.11.1897/a). U istom pismu Radić zahtijeva da Akademija u godišnji proračun uvrsti određenu svotu novca koja bi se trošila za urednikova putovanja kao i posebnu svotu za otkup rukopisa i izradu fotografija. Također traži godišnji honorar u iznosu od tisuću forinti za koordiniranje navedenih poslova oko prikupljanja i uređivanja građe.

U drugom pismu (prilog 3b) Radić iznosi svoje obrazloženje o "vrijednosti i zamašnosti narodoznanstvenih studija" za hrvatski i ostale južnoslavenske narode (HR AHAZU Z: 20.11.1897/b). Navodi kako je cilj te "najnovije grane historijsko-socijologijskih znanosti" prvenstveno proučavanje *narodne kulture i narodne duše*, a potom i znanstvena nadgradnja koja će pridonijeti boljem poznavanju povijesti "duševnoga i materijalnoga razvitka čovječanstva". Također, upozorava na propadanje "samoniklih elemenata narodnoga života" jer "svjetska evropska kultura širi se i nivelizuje sve narodnostne nejednakosti i osebine". Pismo završava oštrim tonom prozivajući Akademiju kako do sada nije učinila dovoljno za ovu znanost te naglašava kako "za druge grane znanosti ima vremena, za ovu pak za desetak godina bit će prekasno, ne će se moći ništa uraditi, jer ne će ništa od ovoga ostati" (*ibid.*).

Na sjednici filologijsko-historijskog razreda od 25. studenog 1897. godine odlučeno je da se uredniku Radiću ispune svi navedeni zahtjevi uz uvjet da "ne smie nikakve druge službe primiti" (*Ljetopis* 12/1898: 22). Početkom 1898. godine objavljen je drugi svezak *Zbornika*.³⁶¹

Tijekom 1898. godine Antun Radić je *Odboru*³⁶² podnio pet izvješća o svom uredničkom radu. Izvješća sadrže podatke o rukopisnoj građi koja je pristizala u Akademiju te o prinosnicima koji su komunicirali s Radićem.³⁶³ U prvom izvještaju o "uredničkom

---

³⁶¹ Iz zapisnika prve sjednice Odbora za narodni život i običaje održane 12. siječanj 1897. saznajemo kako je *Zbornik* u tisku. Na temelju ovog podatka moguće je zaključiti kako je i ovaj drugi svezak kao i prethodni antedatiran.

³⁶² U *Ljetopisu* 12/1898. paralelno se koriste tri naziva odbora: *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature*, *Odbor za folkloru* i po prvi puta *Odbor za narodni život i običaje*.

³⁶³ Antun **Radić** u uvodnoj napomeni prvom izvještaju koji je umetnut kao prilog zapisniku sjednice Folklorskog odbora održane 8. siječnja 1898. godine navodi kako je tu zapisana "kratka povijest čitavoga ovoga posla" (HR AHAZU 2/1: 8.1.1898.). Osim podataka o vrsti građe, uredničkim intervencijama i valorizaciji građe, izvještaji sadrže abecedna kazala prinosnika s podacima o prezimenima prinosnika, rednom broju prinosa te broju stranice u izvještaju. Podaci iz izvještaja koristit će se u idućim poglavljima ovoga rada.

poslovanju" sastavljenom početkom 1898. godine Radić ističe "teškoće u poslu pouzdana sabiranja: navlastito što se tiče vjerne uporabe pomjestnoga pučkoga jezika (poimence termina) i što se tiče čisto objektivna, nikakvimi subjektivnim umetci nenatrušena upisivanja samo onakovih pomjestnih osobina, koje su doista folklorske a nisu pojedinačne" (*Ljetopis* 13/1899: 25). U drugom izvještaju datiranom 25. veljače navodi kako je u nešto manje od dva mjeseca napisao dvjesto četrdeset i pet pisama³⁶⁴ s ciljem da suradnike koji su već dobili njegovu *Osnovu* potakne na rad, zatim da nađe druge, nove suradnike iz "onih krajeva, iz kojih još nikako nema (prinosnika, op. KB) ili ih nema dosta", da za *Zbornik* nađe što više naručitelja i kupaca te naposljetku da pribavi ogledne primjere dijalekata iz "svakoga kraja jezičnoga našega" (HR AHAZU Z: 25.2.1898.).³⁶⁵ Radić je bio veoma zadovoljan jer se odazvalo oko stotinu potencijalnih suradnika te je pristiglo trideset i sedam novih prinosa o kojima je on uredno i potanko izvještavao te "dopitivao" *Odbor* o nagradama (*Ljetopis* 13/1899:27). Na trećoj sjednici *Odbora* održanoj 15. travnja Radić je ponovno postavio pitanje upotrebe jezika. Zanimalo ga je "u kojoj mjeri ima se pomjestni dijalekat upotrebljavati u *Zbornik*ovoj gradnji" (*Ljetopis* 13/1899:28). Tadija Smičiklas je odluku o tom pitanju prepustio uredniku ovlastivši Radića "da u uporabi dialekta postupa (...) s prikladnošću prema pojedinim slučajevima" (*ibid.*). Na istoj je sjednici Radić postavio pitanje "ima li se u *Zborniku* priobćivati folklora o m a t e r i j a l n o j kulturi u onom obsegu, kako je u Lovretićevo 'Otoku' " na što je *Odbor* donio odluku da se materijalna kultura i ubuduće mora opisivati dosljedno *Osnovi* (*Ljetopis* 13/1899: 28). Na četvrtoj sjednici Folklorskog odbora održanoj 13. srpnja Radiću je odobreno putovanje u Dalmaciju kako bi za prilog učiteljice Nike Balarin iz Konavala za slijedeći svezak *Zbornika* pripremio potrebne slikovne materijale. O obavljenom petnaestodnevnom putovanju na relaciji Zagreb – Šibenik (Skradin, Đevrske, Drniš) – Split – Kotor – Cetinje – Dubrovnik (Gruda, Konavle, Čilipi, Gruž) – Rijeka – Zagreb, Radić podnosi iscrpan izvještaj te nezadovoljan i zovoljan spominje otegotne okolnosti zbog kojih nije uspio realizirati zacrtani plan: kratko vrijeme boravka, manjak financijskih sredstava, problemi transporta, nedostupnost ili inertnost suradnika na

---

³⁶⁴ **Radić** je komunicirao sa suradnicima iz ondašnje Hrvatske, Dalmacije, Istre, Slavonije, Kranjske, Štajerske, Banata, Srbije, Albanije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine (usp.: *Ljetopis* 13/1899: 27).

³⁶⁵ U tu je svrhu **Radić**, uz evidenciju o prispjeloj građi i evidenciju o dopisivanju sa suradnicima, vodio posebnu evidenciju o obrađenim područjima hrvatskih županija po regijama (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra s otocima), a iste kategorije (potpuno obrađeno, djelomično obrađeno i manji prinosi) primijenio je i na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Ugarsku, Srbiju te "Slovenske zemlje". Evidencije su pohranjene u arhivskoj zbirci Odsjeka za etnologiju HAZU pod signaturom SZ 109.

terenu itd. (prilog 4). U uvodnom dijelu *Izvjješća* koje je Radić podnio *Odboru* nakon svog povratka s puta po Bosni i Hercegovini (20. srpnja do 21. kolovoza 1899.) navodi kako svrha njegovih putovanja³⁶⁶ nije bila samo fotografiranje priloga za *Zbornik* nego i "kontrola suradnika na licu mjesta", davanje usmenih naputaka o daljnjem radu te pronalaženje novih suradnika (*Zbornik* 4/1899: 292–324).

Na prvoj sjednici folklorškog odbora u 1899. godini doneseno je nekoliko načelnih odluka o "pribavi i porabi" građe za *Zbornik* (*Ljetopis* 14/1900: 31). Na Radićevo pitanje upućeno *Odboru*³⁶⁷: "Drži li odbor, da je priopćivanje u "Zborniku" podataka o materijalnom dijelu nar. života (razd. I-V) po "Osnovi" potrebno, i treba li ga i dalje pridržati, ili drži, da je "Zbornik" samo za t.zv. folkloru (razd. VIII-XI), ili pretežno za folkloru, t.j. imaju li ipak čisto folklorški prinosi prednost?", *Odbor* donosi odluku da se u *Zborniku* podjednako trebaju obrađivati i "materijalna kultura pučka" i "uži folklor pučki (duševni život)" (HR AHAZU Z: 2.3.1899.). Iduća odluka odnosi se na uporabu pučkih pjesama i glasi: "U *Zborniku* imaju se priobćavati samo one pjesme pučke, koje ilustriraju običaje ter spadaju na taj način opisanom tekstu koji se štampa, no pošto ima n. pr. tužbalica (...) to se ima samo po koja, za ilustraciju štampati. Ako prinosnik pošalje same pjesme, valja od njega doznati, uz koju li se zgodu koja pjeva po običaju. Ostale pjesme pučke, koje bi dolazile uredniku, neka je Matici hrv. ponude" (*ibid.*). Odbor je također odlučio da se prinosnici nagrađuju prema "radićevom nacrtu", te neka urednik "sastavi nacrt oglasa za sabirače u kojem će se razjasniti i opravdati postupak akademije u nagrađivanju poslanih gradje i pojedini sabirač koji gradju previše cieni neznajući, da će ona možda biti nadkriljena istopredmetnom gradjom drugoga sabirača, radi čega akademija smije i može samo umjerene unapredne nagrade dopitati; a treba da akademija unapried gradju nagradi, jer prinosnici ne mogu po više godina čekati dok im bude prilog štampan" (*ibid.*). Radić je prema toj odluci sastavio načelna pravila o nagrađivanju prinosa za *Zbornik* kako bi se izbjegli budući nesporazumi sa *sabiračima* građe.³⁶⁸ Posljednja odluka

---

³⁶⁶ Prvo **Radićevo** putovanje bilo je u selo Otok u Slavoniji (usp.: *Zbornik* IV/1899: 292–324; rubrika *Vjesnik*).

³⁶⁷ Predsjednik *Odbora* u 1899. godini bio je Tadija **Smičiklas**, a članovi *Odbora* osim dr. Antuna **Radića** bili su Spiridon **Brusina**, prof. Pero **Budmani** i dr. August **Musić**. Tajnici su bili dr. Fran **Vrbanić** i dr. Franjo **Marković**.

³⁶⁸ U pravilima o nagrađivanju "folklorških priloga" određeno je slijedeće: "1) Rukopisi se ne vraćaju nikada i nikomu; 2) Rukopisi, koji se prije štampana ne nagrade (ne isplate), plaćaju se, kad su štampani, po cjeniku pod 7) s obz. na 6); 3) Rukopisi se prije štampana nagrađuju (naplaćuju) ovako: a) vrlo dobri ili bez prigovora rukopisi nagrađuju se sa $\frac{3}{4}$ (tri četvrti) honorara određena za štampane prinose, t.j. sa 15 (petnaest) for. po štam. arku, izračunanom po rukopisu što točnije; b) dobri rukopisi, t.j. takovi, u kojima će trebati građu izbirati i premještati, plaćaju se s $\frac{1}{2}$ (polovicom) gore spomenutoga honorara, odbivši dakako ono, što će se morati

Odbora vezana je uz potrebu da se uz priloge objavljuju i ilustracije (fotografije) te da svaki svezak *Zbornika* sadrži bibliografiju slavenske etnografije i folklora.

U izvješću za 1900. godinu (dat. 26. svibnja) Radić navodi kako je oko *Zbornika* radio vrlo malo jer je bio primoran raditi druge poslove: "Videći, kako ne mogu za "Zb." raditi ni onoliko, koliko bi bilo nužno za tekuće poslove, a kamo li onoliko, koliko bi se oko stare i nove gradje moralo, i koliko bi se meni htjelo, – bio samo nakanio ostaviti ovaj posao, pa još danas kolebam; a kolebam između toga, što mi je ova stvar srcu prirasla, između svega onoga, što me od ovoga posla odbija. Dok Akademija ne nadje drugoga urednika, radit ću, koliko budem mogao i dalje oko ovoga posla" (HR AHAZU Z: 26.5.1900.). Ova Radićeva odluka posljedica je Smičiklasova prijedloga prihvaćenog na sjednici *Odbora* 8. prosinca 1899. godine da se zbog oskudice i manjka sredstava više neće moći financirati *Zbornik* i njegov urednik prema odluci i ugovoru iz 1897. godine. Stoga se Radić na sjednici održanoj 22. listopada 1900. godine još jednom jasno izjašnjava da će urediti samo *Zbornik* za drugu polovicu iste godine nakon čega napušta uredničku funkciju. Međutim, na prvoj sjednici u 1901. godini ugovor s Radićem produljen je do kraja te godine.

Na sjednici od 25. siječnja 1901. godine odvijala se važna rasprava o osnutku "hrvatskoga etnografskoga muzeja u Zagrebu" (*Ljetopis* 16/1902: 24). Izabran je pododbor, a uz pročelnika Spiridona Brusinu pripadali su mu odbornici dr. Antun Radić i dr. Josip Brunšmid. Radićev zadatak u okviru ovog pododbora bio je napraviti osnovu za "hrvatsku etnografsku izložbu" te "izradak" u kojem bi bilo "izvedno mnijenje o svem kako bi se izložba priredila (o čijem trošku) i kako muzej osnovao" (HR AHAZU Z: 25.1.1901.). Iako je bilo planirano da se "izradak" i "osnova" objave u *Zborniku* za 1901. godinu to ipak nije učinjeno, a razlozi se donekle mogu iščitati iz odborskih zapisnika (prilog 4). Akademija je svojom inicijativom željela potaknuti grad Zagreb da prema češkom primjeru financira izgradnju etnografskog muzeja za sav hrvatski narod odnosno da "osim Hrvatske i Slavonije to bude Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina, pak i hrvatske naseobine u Bačkoj, Banatu, i zapadnoj Ugarskoj, ter u Moravskoj i Dolnjoj Austriji" (HR AHAZU Z: 25.1.1901.). Međutim, kako Akademija ne može "nositi državnih tereta, nego samo potaknuti stvar" i

---

izbaciti, tako da će se plaćati s ½ honorara samo ono, što će se u istinu štampati; 4) Loši i slabi rukopisi ne plaćaju se prije štampana nikako; 5) Suvišak štampanoga unaprijed plaćenoga rukopisa nad unaprijed proračunanim iznosom rukopisa u štampi, plaća se po pravilu 3) t.j. kod vrlo dobrih sa ¾, kod dobrih sa 1/32 honorara; 6) Izvadci iz loših i slabih rukopisa nagrađuje se, kad su štampani, s 1/3 (jednom trećinom) honorara; 7) Redoviti je honorar 20 (dvadeset) for. po štampanom arku." (Izvor: Izvješće urednika Antuna Radića na sjednici Odbora od 2. ožujka 1899. (HR AHAZU Z: 2.3.1899.)

eventualno "brigu voditi za priredbu izložbe" ovaj svehrvatski projekt nije ostvaren jer očito tada još nisu bili osigurani (materijalni) uvjeti za njegovu realizaciju. Radić je ovaj problem pokušao riješiti tako što je *Odboru* predložio novu uredbu za sabiranje građe koja je imala uvećati "mar prinosnika za folkloru" i to ne samo za zapisivanje građe o narodnom životu nego i za prikupljanje etnografskih predmeta (*Ljetopis* 16/1902: 25–26):

"Čitav ovaj posao oko skupljanja gradje o nar. životu i običajima trebalo bi drugačije urediti. Glavne su ove dvije neprilike: prvo, što će se na ovaj dosadašnji način predugo čekati, dok se skupi barem glavna gradja, potrebna za sliku o celom životu narodnom, drugo, što tako skupljena gradja ne će biti ni iz daleka podpuna, pa trajalo sabiranje i preko 20 i više godina. Da se ove neprilike uklone, trebalo bi namaknuti sredstva, a sredstvima ljudi i to ovako: Da se namaknu sredstva, neka Akademija pozove gradske i seoske občine, da joj: 1) priteknu u pomoć tako, da svake godine uvrste u proračun njeku svotu za proučavanje svoga kraja; 2) da ide na ruku ljudima, koji bi se po Akademijinu pozivu bavili skupljanjem gradje o nar. životu. To bi bilo jedno. Drugo: Akademija bi imala po čitavom narodu postaviti stalne sabirače, koji bi – uz određenu nagradu – skupljali ne samo gradju o nar. životu, nego i stvari za budući etnografski muzej".

Antun Radić (HR AHAZU Z: 4.7.1901.).

Radićev prijedlog decentralizacije i umrežavanja putem Akademijinih "stalnih sabirača" *Odbor* je načelno prihvatio uz uvjet da se prvo osnuje hrvatski etnografski muzej, a Radićeva nastojanja da se takvi *sabirači* nagrade poduprla je odlukom da se svakom prinosniku šalju oni svesci *Zbornika* u kojem su objavljeni njegovi prilozi (*Ljetopis* 16/1902: 25–26). Zanimljivo je istaknuti kako je Radić još 1899. godine pisao o potrebi osnutka *Hrvatskog narodopisnog društva*. U članku "Hrvatsko narodopisno društvo" objavljenom u *Obzoru* br. 75 iz 1899. godine navodi tri glavna razloga zbog kojih je potrebno osnovati takvo društvo u Hrvatskoj.³⁶⁹ Prvi razlog jest taj što su troškovi otkupa građe od prinosnika, urednički honorari te troškovi objavljivanja u *Zborniku* preveliki za Akademijine dohotke, a posredovanjem Društva članovi bi mogli prikupljati rukopisnu građu i fotografije djelomično bez naknade te pokrivati dio troškova objavljivanja *Zbornika*. Kako iz istog razloga Akademija ne može sama podupirati osnutak "hrvatskog narodopisnog muzeja", Društvo bi joj i tu moglo biti od velike pomoći. Treći razlog, prema Radiću, tiče se samog poimanja narodoznanstva koje "ne smije postati i ostati čisto kabinetska nauka" nego ju kao znanost

---

³⁶⁹ U svibnju 1899. godine **Radić** je izabran za dopisnog člana *Češkoslovenskog narodopisnog udruženja u Pragu* (usp.: **Murčić** 1937: 39).

treba uključiti u "najšire slojeve naroda" (SDAR XVI/1938: 10). Radić na kraju članka apelira na sve koji bi bili voljni sudjelovati u osnutku Društva da mu se jave.

Uz svoje izvješće od 4. srpnja 1901. godine Radić je Tadiji Smičiklasu poslao i pismo u kojem mu se jada na neprilike koje je imao sa suradnicima zbog neisplaćenih nagrada te ga moli da se to nekako uredi. Dalje u pismu moli da mu se plate putni troškovi, troškovi izrade fotografija te honorari za autorske članke i referate koji su do sada objavljeni u *Zbornicima* (prilog 6). Navedena potraživanja Radiću nisu odobrena kao niti njegov prijedlog da mu se dodijeli pomagač koji bi vodio korespondenciju sa suradnicima.³⁷⁰ Iz Radićeva pisma Smičiklasu mogu se iščitati razlozi njegova odlaska: nezadovoljstvo (ne)isplaćenim autorskim i suradničkim honorarima, opsežnost poslova koje je Radić, unatoč svemu (i svima) uvijek korektno i pedantno obavljao.³⁷¹ Radić je naime, sve do kraja svojih dužnosti u Akademiji, revno vodio vlastitu poslovnu evidenciju kao i službena izvješća za odborske sjednice te isto tako revno otpisivao brojnim potencijalnim i stalnim suradnicima.³⁷² Osim toga, u svom

---

³⁷⁰ Iako je još na sjednici *Odbora* od 14. veljače 1902. godine odlučeno da se **Radiću** uputi pismo da se službeno izjasni da li će i dalje obavljati dosadašnje poslove te je na sjednici od 2. ožujka dogovoreno da će se s Radićem vršiti usmeni pregovori nije postignut dogovor o daljnjoj suradnji (usp.: *Ljetopis* 17/1903: 29–30). Predsjedništvo Akademije je Antunu **Radiću** 10. ožujka 1902. poslalo dopis temeljem kojeg se sav posao oko prikupljanja građe i uređivanja *Zbornika* povjerava drugom uredniku, a Radića se poziva da Akademiji preda cjelokupnu građu, dva fotografska aparata i sve knjige koje su Akademijino vlasništvo, a kod njega se nalaze (usp.: pismo od 10.3.1902. br. 37/1902. te **Radićevo** pismo od 28. veljače 1902. godine). Potrebno je napomenuti kako je **Radić** još 3. prosinca 1901. godine izabran za tajnika Matice hrvatske nakon što je s te dužnosti odstupio Ivan Kostrenčić koji je u toj instituciji gotovo dva desetljeća obavljao funkciju glavnog tajnika i blagajnika.

³⁷¹ Izgleda da Antun **Radić** nije bio u prijateljskim odnosima sa svim svojim kolegama unutar Akademijina *Odbora za narodni život i običaje*. Naročito se to odnosi na dr. Tomu **Maretića** čiju je "Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika" objavljenu 1899. god. oštro iskritizirao u tri rasprave objavljene iste godine u *Obzoru* (usp.: SDAR XV/1937:7–24) te rasprave u *Viencu zabavi i pouci* iz 1899. i 1901. godine (SDAR XIV/1938: 271–294). Radić je "vukovcu" **Maretiću** zamjerio što govori o Vuku **Stefanoviću Karadžiću** kao o onome tko je prvi i jedini pisao narodnim govorom te jedini skupljao građu na narodnom jeziku – time je, smatra **Radić**, **Maretić** u svojoj gramatici zatajio četiri stoljeća dugu hrvatsku književnost. **Maretić** mu je tu javnu kritiku očito zamjerio kao, pretpostavljamo, i Radićev stariji kolega prof. Ivan **Milčetić** kojeg je Radić pretekao sa svojim *Naputkom*. Radić je tako među članovima *Odbora* stekao epitet svađalice – "vječnog kverulanta" [lat. querulans (koji se tuži) = lat. queroulari (tužiti se, svađati se) / kverulant (= onaj koji je sklon kverulanciji); kverulancija (= sklonost podmuklom tužakanju, podmatanju, svađljivosti); izvor: <http://www.hjp.novi-liber.hr>).

³⁷² **Radićevi** izvještaji sa sjednica Odbora za narodni život i običaje čuvaju se u središnjem arhivu Hrvatske akademije u Zagrebu (sign. HR AHAZU Z). **Radićeve** evidencije (ev. o prispjeloj građi, ev. o dopisivanju sa

posljednjem pismu upućenom Akademiji piše kako je "voljan i dalje uređivati akad. 'Zbornik za narodni život i običaje juž. Slavena' i brinuti se oko sabiranja potrebne za nj gradje", ali uz uvjet da mu se isplati njegov urednički honorar i pokriju svi troškovi nastali tijekom priređivanja građe za tisak (HR AHAZU R – 37: 28.02.1902.).³⁷³ U istom pismu Radić navodi kako se tijekom iduće 1902. godine ne može obvezati na intenzivan rad s prinosnicima građe "u svrhu dobavljanja novih prinosa" te kako se ne osjeća obaveznim prirediti hrvatsku narodoznanstvenu bibliografiju, ali će je ipak nastojati sastaviti (*ibid.*). Na kraju pisma slijedi još jedna pohvala Akademiji: "Ako sl. akademija i ne prihvati ove moje molbe i ponude, ja ću joj vazda biti neizkazano zahvalan, što me je za ovaj posao odlikovala svojim povjerenjem i tako mi omogućila najveći duševni užitek, što sam ga ikada imao, i kakvoga stalno ne ću više imati u svojem književnom radu" (*ibid.*). Akademija je na Radićevo pismo odgovorila kratko i koncizno – poslovi sabiranja etnološke i folklorističke građe te uređivanja Zbornika bit će povjereni drugom uredniku, a Radića se obvezuje da Akademiji preda "cjelokupnu folklorsku gradju" koja mu je dosadašnjim ugovorima "povjerena u pohranu", zatim dva fotografska aparata te svu posuđenu literaturu (HR AHAZU R – 37:10.03.1902.).³⁷⁴

Radićevim posljednjim radnim izvješćem može se smatrati dio evidencije u kojem navodi kako je "dosada u sv. II – VII Zb. štampano građe od 19 prinosnika, i to iz Hrvatske: 4, Slavonije: 2, Dalm.: 3, Istre s otocima: 2, Bosne: 6, Srbije: 1, Kranjske:1", a ukupan broj svih prinosa (tj. građe) je 109 jedinica. Dalje navodi kako je "za građu isplaćeno okruglo 2.400 for.", a nagrade je dobio 41 prinosnik.³⁷⁵ Ovi statistički podaci najbolje govore o Radićevoj sposobnosti i umješnosti da Akademijinu zamisao o potrebi prikupljanja i objavljivanju građe o narodnom životu i običajima napokon, nakon početnih pokušaja svojih starijih kolega u Odboru (dr. Maretića i prof. Milčetića), uspješno realizira. Prvi veliki korak u poticanju skupljačke aktivnosti bila je programatska *Osnova*, nacrt na temelju kojeg je započeo opsežan projekt zapisivanja i opisivanja tradicijske kulture. Drugi korak bila je kritička obrada, uređivanje i objavljivanje odabranih rukopisa u *Zbornicima*, zatim dopisivanje sa suradnicima, motiviranje stalnih suradnika te regrutiranje novih. U svim ovim poslovima

---

suradnicima, ev. o potpuno/djelomično obrađenoj građi i manjim prinosima, katalog prinosnika građe) pohranjene su u arhivskoj zbirci Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije u Zagrebu pod signaturom SZ 109, a korespondencija s prinosnicima građe i suradnicima u Zbirci korespondencije, također u OE HAZU.

³⁷³ Usp.: *Pismo Antuna Radića Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti* (prilog 7).

³⁷⁴ Vidjeti: *Odgovor predsjednika Akademije Tadije Smičiklase i akademijinog tajnika Frana Vrbanića na pismo Antuna Radića upućenog Akademiji 28. veljače 1902. godine* (prilog 8).

³⁷⁵ *Evidencija obrade građe* (OE HAZU SZ 109, str. 8–9).

Radić se pokazao kao dobar organizator i koordinator koji je, osim ovih kvaliteta, imao i viziju o budućem razvoju etnološke znanosti koja bi svoja uporišta treba imati i izvan Akademije – u hrvatskom etnografskom muzeju, hrvatskom etnografskom društvu i lokalnoj zajednici.

4.1.3. Uloga Dragutina Boranića kao dugogodišnjeg urednika *Zbornika* i predsjednika *Odbora za narodni život i običaje* (1902. – 1955.)

Na sjednici *Odbora* održanoj 8. ožujka 1902. godine podržana je odluka da se *Zbornik* i dalje uređuje sukladno Radićevoj trodijelnoj koncepciji koja uz objavljenu građu uključuje i domaće i strane "narodoznanstvene" prikaze, studije, rasprave i bilješke te je u tu svrhu dogovorena i podjela uredničkog posla – dr. Tomo Maretić pisat će i uređivati stručne i znanstvene studije i bibliografiju, a dr. Dragutin Boranić građu (*Ljetopis* 17/1903: 30). Dragutin Boranić³⁷⁶ je ugovorom od 1. svibnja 1902. godine prihvatio urednički posao uz dogovorenu godišnju naknadu te obavezu odlaska na godišnje terensko putovanje u trajanju od mjesec dana "u svrhu sabiranja folklorske građe i fotografiranja predmeta za *Zbornik*" (*Ljetopis* 17/1903: 31). Iako je Boranić funkciju (su)urednika *Zbornika* obavljao pedeset i dvije godine (1902. – 1954.)³⁷⁷, o njegovom etnološkom radu nema puno podataka niti objavljenih radova. Izgleda kako je Boranićeva etnološka djelatnost ostala u sjeni njegova iznimna doprinosa na području filoloških istraživanja, posebice što se tiče rada na hrvatskom pravopisu. Boranićevo prezime je, naime, još za njegova života postalo sinonim za pravopis jer je, osim trogodišnjeg ratnog razdoblja (1942. –1945.) kada je umirovljen, "duže od pola

---

³⁷⁶ **Dragutin Boranić** je rođen 1870. godine u Kraju Donjem kod Marije Gorice, a umro u Zagrebu 1955. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirao je hrvatsku i slavensku filologiju gdje je 1899. godine i doktorirao. Od 1896. godine radio je kao gimnazijski profesor u Osijeku, Vinkovcima i Zagrebu, a od 1906. do 1946. godine predavao je hrvatski i srpski jezik kao redoviti profesor na matičnom fakultetu. Jugoslavenska akademija ga je 1907. godine izabrala za dopisnog odnosno 1924. godine za pravog člana te za tajnika Akademijinog Razreda za književnost (1926. – 1941.). Njegova zrela znanstvena i stručna djelatnost vezana je upravo uz ove dvije institucije (pedagoški, filološki i etnološki rad) dok se književnim i prevoditeljskim radom više bavio u mladosti objavljujući u domaćim časopisima i novinama.

³⁷⁷ Od 1902. do 1903. **Boranić** je dijelio uredništvo *Zbornika* s dr. Tomom **Maretićem**, od 1904. do 1940. glavni je i odgovorni urednik te publikacije, a od prvog poslijeratnog broja (1949.) do svoje smrti (1955.) naizmjenice ga uređuje s Milovanom **Gavazzijem** i Ivom **Rubićem**.

stoljeća određivao glavni smjer hrvatske pravopisne prakse" (Samardžija 1996: 179). Stoga će se, na temelju uvida u objavljene godišnje izvještaje o radu *Odbora* u *Ljetopisu* te dokumentacije koja se čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju, u svrhu daljnjeg istraživanja pokušati rekonstruirati uloga Dragutina Boranića kao dugogodišnjeg urednika *Zbornika* i predsjednika *Odbora za narodni život i običaje* te smjer koji je zacrtao daljnjem razvoju hrvatske etnologije.

Na sjednici *Odbora* održanoj 6. srpnja 1902. godine Boraniću je plaćen predujam za terensko putovanje u Dalmaciju. Boranić je na tom putovanju proveo nešto više od mjesec dana, a za to je vrijeme posjetio Akademijine suradnike u Dubrovniku, Kotoru, Splitu i Poljicima. O putovanju čija je svrha bila upoznavanje s radom dosadašnjih stalnih prinosnika te poticanje na suradnju novih *sabirača* etnološke i folklorističke građe Boranić je Akademiji podnio opširan izvještaj koji, iako je prema odluci *Odbora* trebao biti tiskan u *Zborniku* za 1903. godinu, nije nikada objavljen.³⁷⁸

"Svrha moga prvoga puta u Dalmaciju, na koji me je kao urednika folklor. građe poslala Jug. Akademija, bila je dvojaka: U jednu sam svrhu imao narodni život, koji mi je dosele bio poznat samo iz opisâ, izbliže ogledati, a po tome se za nj i tako zainteresirati, kako mi je potrebno za što savjesnije uređivanje rečene građe; sa suradnicima, koji su već počeli raditi, imao sam (se upoznati - *umetnuo autor*) doći u bliži doticaj, potaći ih na dalji posao, a uz to se po mogućnosti ogledati za novim prinosnicima, osobito u krajevima na jug ispod Dubrovnika, pak po dalm. ostrvima. U drugu ruku imao sam poći u Poljica, odakle je akademija primila veliku građu; prinosnike je ove građe trebalo kontrolirati i uopće se lično uvjeriti o svemu, što će mi (*podcrtao autor*) pri uređivanju ove građe biti prijeko potrebno; a pored toga valjalo je prirediti fotografije kojima Akademija kani popratiti folkloristički opis Poljicâ".

(...)

"Da će rad urednikov biti mnogo uspješniji, ako je on veći dio pojavâ narodnoga života gledao svojim očima, o tome - ja držim - ne može biti nikakve sumnje. Kad sam preuzeo golem materijal, koji je Akademija u ovo nekoliko godina skupila iz svih krajeva, u kojima živi naš narod, te kad sam ga stao čitati, brzo sam se uvjerio, da mi je mnogo lakši posao s građom iz onih krajeva koje poznajem, nego li onih, gdje još nijesam bio, ili ako sam bio, gdje se nijesam zanimao za narodni život. Za moga boravka 25. 1/2 u Vinkovcima imao sam dosta zгода i u njima i u okolnim selima, poglavito u Otoku i Privlaku, kamo sam češće zalazio, upoznati tamošnju folkloru; jednako mi je prilično poznat i jezik i život hrvat. Primorja i Zagorja. Druge krajeve poznajem slabo ili nikako, i za to sam s veseljem pošao u Dalmaciju, odakle ima dosta građe, što se je koja već počela štampati u 'Zborniku', koje pak čeka na to. Odmah na početku mogu izjaviti, da sam s ovi svojim putem veoma zadovoljan; na njemu sam stekao mnogo

---

³⁷⁸ **Boranićev** izvještaj na ukupno 20 stranica čuva se u arhivu OE HAZU pod signaturom SZ 125.

iskustva, mnogo vidio, tako, da sada s kud i kamo većom sigurnosti i razumijevanjem (*podcrtao autor*) mogu pratiti i proučavati prinose iz onih krajeva."

(...)

"U svemu sam se orijentirao, nastojao sam pri tome, da mi ne izbjegne ništa, što će biti potrebno kod uređivanja građe za štampu; zavolio sam taj narod, koji je doista vrijedan da se prikaže njegov duševni i materijalni život koji mi je ostao jasan pred očima. U ovom kratkom pregledu ne ću iznositi svojih dojmova i opažanja o njemu, jer (ćete, gospodo akademici, sami imati priliku, da se iz točnog opisa i sami - *precrtao autor*) bi to bilo gotovo zališno prema onoj potpunoj slici, koja će doskoro izaći u 'Zborniku'".

Boranić 1902.

Uvodni i zaključni odlomak terenskog izvještaja ocrtavaju Boranića kao marljivog urednika koji je shvaćao potrebu, kako sam kaže, "kontroliranja" građe i svojih suradnika. Tako je tijekom 1904. godine nekoliko dana boravio u Prigorju gdje je snimio fotografije za građu Vatroslava Rožića te također u Žumberku gdje je angažirao nove prinosnike.³⁷⁹ U Loboru je 1906. godine prikupljao slikovne materijale kao priloge uz građu Josipa Kotarskog³⁸⁰, a 1907. godine iz istog je razloga boravio u Starom selu (Štefanje) koje je opisao seljak Nikola Novaković.³⁸¹ U izvještaju za 1905. godinu saznajemo kako je "razgledao neke muzeje u Zagrebu, da vidi, koje su stvari važne za folkloru u njima, a o Božiću će do kraja razgledati obrtni muzej" (*Ljetopis* 20/1906: 34). O izvješću koje je na ovu temu trebao podnijeti *Odboru*, na žalost, nema pisanog traga. Boraniću je bilo naročito stalo da se etnografska građa geografski ravnomjerno obradi te da se "pokrije" cjelokupno hrvatsko i "južnoslavensko"područje.³⁸² U *Ljetopisu* za 1906. godinu saznajemo kako je u svrhu prikupljanja "valjane građe iz krajeva, koji narodoznanstveno nijesu još nikako ili su samo djelomice istraženi" sastavio okružnicu te je uputio na "različna mjesta županija ličko-krbavske, modruško-riječke i južnog dijela zagrebačke" (*Ljetopis* 20/1906: 31). U izvještaju za iduću godinu navodi se kako je "područje folklorističkih istraživanja raširio i na stare varoši, koje još danas pokazuju mnoge osobine u životu i običajima, što ih je vrijedno i

---

³⁷⁹ Prema izvještaju u *Ljetopisu* saznajemo kako je **Boranić** "kontrolirao Rožićevu građu iz toga kraja i načinio oko 40 fotografija prema toj građi; uvjerio se, da je građa i narječje, kojim je napisana, pouzdano" (*Ljetopis* 19/1905:29).

³⁸⁰ Usp.: *Ljetopis* 21/1907: 37.

³⁸¹ Usp.: *Ljetopis* 22/1908: 31.

³⁸² U zapisniku za sjednicu *Odbora* koja je održana 10. siječnja 1911. napravio je popis u kojem je evidentirao pokrivenost pojedinih područja i regija. Popis je obuhvatio: Hrvatsko zagorje, Slavoniju, Dalmaciju, Istru, Bosnu i Štajersku (OE HAZU SZ 125).

potrebno pobilježiti", a njegovom su se pozivu odazvali učitelji Milan Lang za Samobor te Julije Kempf za Požegu (*Ljetopis* 22/ 1907:31).

Boranić je istovremeno pripremao rukopise za tisak i dopisivao se sa suradnicima koji "rado odgovaraju na njegova pisma šaljući mu tražene dopune, izmjene i popravke (*Ljetopis* 19/1905: 32).³⁸³ Također se brinuo da se svim suradnicima na vrijeme isplate honorari usprkos činjenici što su Akademijine dotacije za otkup rukopisa te njihovu objavu bile skromne i često unaprijed potrošene. *Odbor* je u tu svrhu apelirao da se u *Zborniku* objavljuje samo ona građa koja je već otkupljena kako bi se izbjegli eventualni problemi s prinosnicima i njihovim učestalim potraživanjima.³⁸⁴ Kako je, međutim, građa neprestano pristizala Boranić je 1912. godine predložio da se poveća opseg *Zbornika*.³⁸⁵ Osim kritičke obrade etnološke građe Boranić je u *Zbornicima* objavljenima do 1914. godine kontinuirano objavljivao i prikaze etnoloških i folklorističkih časopisa te nekoliko manjih priloga.³⁸⁶ Boranićeva kritička obrada rukopisa za tisak uključivala je prvenstveno dijalektološku obradu dok je u svemu ostalom slijedio Radićevu metodu zacrtanu u *Osnovi*. Stoga je i najveći odmak od Radićevog metodološkog načela vidljiv upravo na razini jezika. Naime, prema prijedlogu dr. Maretića 1903. godine donesena je načelna odluka kojom se prinosnicima *preporučuje* (ali se više ne nalaže) "da svoje prinose pišu mjesnim dijalektom", a traži se "da za primjer mjesnoga narječja napišu u njemu kratku pučku stvar (n. pr. kakvu pripovijetku za jednu do dvije tiskane strane) (*Ljetopis* 17/1903:32). Također, od iduće godine, prema prijedlogu predsjednika *Odbora* Tadije Smičiklase odlučeno je da se za *Zbornik* ne primaju zbirke narodnih pjesama čijeg se objavljivanja prihvatila Matica hrvatska, već samo one pjesme koje su "upletene u samu građu folklorsku" (*Ljetopis* 18/1904: 26).

---

³⁸³ Rukopisi i pisma koja su suradnici slali Boraniću čuvaju se u arhivu Odsjeka za etnologiju u fondovima *Stara Zbirka* (OE HAZU SZ), *Nova zbirka* (OE HAZU NZ) i *Zbirka korespondencije* (OE HAZU K), a fotografije koje je Boranić snimio na putu po Dalmaciji 1902. godine u *Zbirci fotografija* (OE HAZU F / sign. F.07/1 – F.07/21).

³⁸⁴ Usp.: *Ljetopis* 19/1905: 30.

³⁸⁵ **Boranić** navodi: "Budući da se tako slabo naprijed pomiče objelodanjivanje, a rukopisi se neprestano gomilaju (već ulaze u drugi ormar!) ne bi li se mogao "Zbornik" povećati bar za 2 arka na svesku (4 na cijelu knjigu)?" (OE HAZU SZ 125). Prijedlog je prihvaćen na sjednici *Odbora* 11. veljače 1912. godine (*Ljetopis* 26/1912: 40).

³⁸⁶ U publikaciji *Zbornik za narodni život i običaje* objavljeni su slijedeći radovi Dragutina **Boranića**: *Kašpar Križnik* (ZNŽO 8 (sv. 1) 1903: 139.; *Manji prinosi. Iz života turskih sužnjeva* (ZNŽO 17 (sv. 1) 1912: 186–190.; *Manji prinosi. Vragovi i vještice* (ZNŽO 17 (sv. 2) 1912: 365–372.; *Đakovačka ljekaruša* (ZNŽO 20 (sv. 1) 1915: 142–151.; *Proučavanje narodnih tradicija u Češkoj* (ZNŽO 20 (sv. 2) 1915: 308–320).

Aktivnosti oko prikupljanja i objavljivanja etnološke građe tijekom drugog desetljeća dvadesetog stoljeća znatno su se smanjile. Iz izvještaja odborske sjednice održane 27. ožujka 1918. godine saznajemo kako "poradi rata znatno zapinje rad prinosnika u različitim krajevima" (*Ljetopis* 33/1919: 22). Stoga je 1929. godine ponovno tiskan Radićev naputak kako bi se obnovila suradnja sa skupljačima etnološke građe na terenu koja je tijekom dvadesetih godina gotovo prekinuta.³⁸⁷

Uvjeti za rad osigurani su u trećem desetljeću prošlog stoljeća kada se intenzivira suradnja s bivšim i novim suradnicima čiji se, uglavnom kraći etnografski, folkloristički i književni prilozi redovito, sve do 1940. godine, objavljuju u *Zbornicima* nakon čega nastaje prekid u radu *Odbora*. Obnovljenom, poslijeratnom *Odboru* uz dotadašnje članove pridružuju se i brojni vanjski suradnici. Kako se Boranić sve više angažirao u radu Akademijinog *Dijalektološkog odbora*, a u međuvremenu su osnovani novi centri hrvatske etnologije³⁸⁸, suradnja sa stručnjacima iz područja etnologije (dr. Milovan Gavazzi, dr. Marijana Gušić), (etno)muzikologije (dr. Božidar Širola, dr. Vinko Žganec), folkloristike (Akademkinja Maja Bošković-Stulli) i antropogeografije (dr. Branimir Gušić, prof. Ivo Rubić) otvorila je u *Zborniku* obradu novih tema i istraživanja narodnog života.³⁸⁹

Iako je Dragutin Boranić sudjelovao u radu *Odbora* te predsjedavao njime sve do svoje smrti 1955. godine, mlađa generacija suradnika uključena u rad *Odbora* u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata osuvremenila je pristup i metode proučavanja tradicijske kulture potičući terenska etnološka i folkloristička istraživanja u kojima su i sami članovi *Odbora* preuzeli ulogu aktivnih istraživača.

---

³⁸⁷ Drugo izdanje *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* izdala je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1929. godine tiskom Nadbiskupske tiskare.

³⁸⁸ Etnografski muzej u Zagrebu osnovan je 1919. godine, a 1924. godine na Zagrebačkom sveučilištu započela je svoju znanstveno-pedagošku djelatnost Katedra za etnologiju.

³⁸⁹ *Folklorski odbor* je 1940. godine promijenio naziv u *Odbor za istraživanje hrvatskih naselja* (Usp.: *Ljetopis* 53/1941: 32). Kada se 1949. godine, nakon Drugog svjetskog rata, ponovno aktivirao nastavio je djelovati pod starim nazivom, ali s novim ciljevima: "Aktivirati Odbor boljom organizacijom rada i izborom suradnika" (V. *Ljetopis* 54/1949: 147). Od 1951. godine odbor nosi naziv *Odbor za folklor i antropogeografiju*, a organizacijski spada pod Odjel za jezik i književnosti JAZU.

4.2. Učiteljice, *gospoje* i seljanke: ženska etnološka praksa zapisivanja prema Radićevoj *Osnovi*

Pismo je intelekt koji djeluje, 'muški princip' jezika.

Samo ono sadrži istinu

Foucault 2002: 58.

Etnografsko-folkloristički ženski spisateljski korpus istraživat će se u ovom poglavlju na temelju prethodnih spoznaja o malobrojnim istaknutim ženama spisateljicama u hrvatskoj kulturi i društvu u drugoj polovici 19. stoljeća. Većina spisateljica iz tog razdoblja pripadala je učiteljskom staležu, a neke od njih su, kao prve obrazovane žene u Hrvatskoj, skupljale i zapisivale *narodno blago* ili su pak u svojem književnom stvaralaštvu koristile motive iz tradicijske (seoske) sredine u kojoj su živjele i radile.³⁹⁰ Nakon što je pokrenut nacionalni projekt da se zapisuje usmenoknjiževna građa (inicirala Matica hrvatska) te opisuju različiti aspekti tradicijske kulture (inicirala Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) u etnografsko-folkloristički i istraživački rad su se, kao suradnice, uključile žene iz različitih slojeva društva. Uvid u ženske zbirke pokazat će u kojoj mjeri ženska etnološka praksa prikupljanja etnografske građe odudara od kanona ili podržava kanon "službenog" diskurza koji je utemeljio i zacrtao Antun Radić (od 1897. do 1902.), a dalje ga je do 1955. godine provodio Dragutin Boranić. Ovi će rukopisi uz pripadnu korespondenciju i ostalu dostupnu dokumentaciju, arhivske izvore i Akademijinu publikaciju u kojoj je rukopisna građa Odsjeka djelomično i periodično objavljujvana poslužiti kao izvor za interpretaciju i vrednovanje. Također će se opisati rodni odnosi u procesu prikupljanja, obrade i objavljuvanja etnološke i folklorističke građe pohranjene u korpusu Stare zbirke arhiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije. Taj je odnos s jedne strane utemeljen u stručnom, muškom, autoritetu, a s druge strane u ženama autoricama – zapisivačicama te građe.

---

³⁹⁰ Uz već ranije spomenute učiteljice Mariju **Fabković**, Klotildu **Kučeru**, Marijanu **Kovačević**, Mariju **Vudy** i Katarinu **Fritz** potrebno je ovdje navesti i "prvu hrvatsku etnografkinju" Maru **Čop Marlet** o čijem je životu i radu pisala Slavica Žura Vrkić (usp. **Žura Vrkić** 2003).

4.2.1. Etnografska upitnica Antuna Radića i proučavanje "ženske kulture"

Antun Radić je u sklopu Akademijinog Odbora za narodni život i običaje pokrenuo te tijekom pet godina (1897. – poč. 1902.) organizirao etnografski skupljački rad kao prvu etapu u razvoju hrvatske etnološke znanosti.³⁹¹ Iako je pisao rasprave o etnološkim i folklorističkim temama te u prvim brojevima *Zbornika* objavljivao prikaze i ocjene etnološke literature, najvećim njegovim doprinosom na području hrvatske etnologije smatra se *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1897.). Zahvaljujući ovom iscrpnom napatku na temelju kojeg su uspostavljeni jasni kriteriji o načinu i uvjetima skupljanja podataka o "narodnom životu i običajima", Radićeva metoda ostala je prisutna u hrvatskoj etnologiji sve do 1970-ih godina kada se, usporedno s dosezima kulturno-povijesne metode Milovana Gavazzija (od 1924. godine), propituju teorijski doprinosi obiju metoda kao dominantnih struja u razvoju hrvatske etnologije (usp. Šešo 2006: 3). O Radićevom etnološkom djelovanju kao i o teorijskim i metodološkim vrijednostima *Osnove* pisane su brojne znanstvene rasprave.³⁹² Aleksandra Muraj (1989) i Rihtman-Auguštin (1976, 1988) daju kritiku Radićevog pojma naroda kao predmeta etnologije jer Radić taj pojam sužava na seljaštvo. Jasna Čapo-Žmegač smatra da se Radićevo shvaćanje naroda i kulture zbog višeznačnosti korištenih termina ne može jednostrano interpretirati zato što je i on sam pod pojmom seljaštva smatrao samo onaj veći dio naroda koji je sačuvao "staru hrvatsku kulturu" (Čapo-Žmegač 1997: 21). Radić je, smatra autorica, u nastojanju da postigne "objektivno činjenično znanje" i opisivanje "u kojima su prisutni ljudi kao interpreti i davatelji značenja"

---

³⁹¹ Vitimir **Belaj** u članku "Povijest etnološke misli u Hrvata" piše kako je **Radić** u Akademijinom Odboru "oblikovao teoriju hrvatske etnologije" nadahnut djelom *Le Peuple* Julesa **Micheleta** (1846) te kako je svoje *narodoznanstveno* djelovanje zasnivao na međusobnoj opreci između "kulture seljačkog naroda" koje je nositeljica *etnijskih biljega* i "kulture gospodskih slojeva" (**Belaj** 1998: 351–2). Konflikt između dviju kultura zasnivao se na prijetnji kulture "gospode" da "rastoči predajnu, *narodnu* seljačku kulturu u njezinoj strukturi i temeljima" (**Belaj** 1998: 351). Potvrdu za ovu Belajevu tvrdnju nalazimo u Radićevom pismu Akademijinom Odboru u kojem obrazlaže svrhu *narodoznanstva* kao najnovije grane "historijsko-sociologijskih znanosti", a ujedno iskazuje i svoju zabrinutost europskim globalizirajućim tendencijama: "*A skrajnje je vrijeme, da se barem tragovi samoniklih elemenata narodnoga života pokupe. Svjetska evropska kultura širi se i nivelizuje sve narodnostne nejednakosti i osebine. Narodni život sa svim svojim osebinama na očigled gine*" (prilog 3b).

³⁹² Vidjeti: **Belaj** 1998: 350–352; **Čapo-Žmegač** 1995: 25–38, 1997: 9–33; **Jambrešić-Kirin** 1997: 45–77; **Marković**: 1988 17–24; **Muraj** 1984: 31–36; **Perić** 2002:79–114; **Rihtman-Auguštin** 1997: 35–44; **Vodopija** 1977: 71–74.

spojio interpretativnu i pozitivističku perspektivu (Čapo Žmegač 1997: 19). Najviše je prijepora izazvao Radićev "dvoslojni model kulture", binarna podjela na kulturu seljaštva i kulturu gospode koju je, prema mišljenju Dunje Rihtman-Auguštin, moguće najbolje razumjeti u okviru istraživanja međuodnosa nacionalnog i kulturnog identiteta, a interpretirati unutar političkog angažmana braće Radić u čijem je fokusu bila emancipacija nižih slojeva kao političkih subjekata (Rihtman-Auguštin 1997: 43). Milivoj Vodopija pak ukazuje na Radićevu teorijsku koncepciju koja je uključena i u njegov napatok za terenski skupljački rad. Iako se na prvi pogled čini da se radi samo o praktičnom priručniku, u *Osnovu* je, smatra Vodopija, utkana "čitava hijerarhija teorijskih postavki" koje s jedne strane određuju "granice upotrebljivosti dobivene građe", a s druge strane sugeriraju daljnju "metodološku orijentaciju" prema zapisanoj građi (Vodopija 1977: 72). Bez obzira na različite odjeke i utjecaje Radićevog *kvestionara* na suvremena etnološka i kulturnoantropološka istraživanja i teoriju, postoji suglasnost o Radiću kao utemeljitelju hrvatske etnologije te vrijednosti prikupljenih zapisa kao izvora današnjim istraživačima raznih profila. *Osnova*, u svakom slučaju, nije bila samo uputa ili nacrt za prikupljanje podataka o tradicijskoj kulturi Hrvata nego i "programatski dokument jedne novoutemeljene znanosti u Hrvatskoj" (Muraj 1984: 31).

Iako je nastala u kratkom roku od svega šest tjedana, neobjavljena inačica *Osnove (Nacrt)* ukazuje na studiozno promišljanje koncepta predložka na kojem će se temeljiti daljnji praktični etnografski rad kojem je svrha holistički opisati tradicijsku kulturu. Potencijalni zapisivači bili su etnografi amateri, *insajderi* opisivane kulture koji su tu kulturu poznavali i bili njezini sudionici.³⁹³ Bez obzira što je u metodološkoj opasci uz napatok predvidio da će najuspješniji skupljači biti "pametniji pismeni seljaci", Radić je smatrao da će zadatak opisivanja tradicijske kulture podjednako dobro ostvariti i dio hrvatske inteligencije (gimnazijalci, studenti, "stariji" učitelji i svećenici) koja je potekla iz naroda i održava veze s narodom (Radić 1897: 72). Drugi dio hrvatske "gospode" (razni činovnici, suci, odvjetnici, vlastelini) nije u potpunosti odgovarao Radićevom zahtjevu jer je smatrao da oni *narod* ne poznaju i ne razumiju dovoljno te da zbog toga neće moći ostvariti dobru komunikaciju (*ibid.*). Zahtjev da se promatra uz pomoć intervjua i zapisuje seljačka kultura koji je postavio Radić podrazumijevao je *emski pristup*, istraživačku perspektivu "iznutra" koja je bila usmjerena na to da se opisuje sve aspekte tradicijske kulture uključujući i materijalne i

---

³⁹³ Antun **Radić** je sa svojim zahtjevom za zapisivačima "življene" kulture zapravo anticipirao postulat Bronislawa **Malinowskog** o "sudjelujućem promatraču" (*participant observer*) (usp. **Belaj** 1998).

nematerijalne manifestacije te kulture.³⁹⁴ Nadalje, opisivanje kulture je trebalo biti objektivno, pouzdano i točno, isključivo na dijalektu i narječju kraja koji se opisuje. Premda je u metodološkoj uputi koju je priložio uz *Osnovu* kao pomoć skupljačima u njihovom terenskom radu preporučio da se zapisuje redom, prema pitanjima od prvog do posljednjeg poglavlja *Osnove*, Radić nije na tome insistirao, ali je sugerirao da se odabrana poglavlja detaljno opišu (Radić 1897: 72). Individualno vrednovanje ili interpretacija prikupljene građe nije bila predviđena jer je i sam Radić naveo da "tko samo sabire građu o narodnom životu, taj se ne bavi znanošću" (Radić 1897: 13). Time je želio naglasiti kako je prikupljanje etnološke i usmenoknjiževne građe na terenu prva, neznanstvena etapa etnološkog rada koja je preko iscrpnih i točnih opisa *narodne kulture* trebala poslužiti za daljnju klasifikaciju, komparativnu analizu i znanstvenu obradu te građe.

Radić je metodologiji etnološkog terenskog rada koja je uključivala skupljanje i deskripciju građe prema njegovim uputama pristupio savjesno, a u tu je svrhu i kontrolirao svoje suradnike. Kontrola je uključivala odlazak na teren³⁹⁵ i posrednu komunikaciju s prinosnicima građe. Kao što je već ranije u radu naznačeno, a evidentno je u poslovnoj korespondenciji, komunikacija Antuna Radića i pojedinih suradnika bila je obilježena međusobnim nerazumijevanjem. Radić o tome izvještava na sjednici *narodoznanstvenoga odbora* Jugoslavenske akademije već tijekom prve godine koju je proveo na funkciji urednika *Zbornika*: "slabiji suradnici pišu dosta, višeputa i previše površno: odgovaraju samo na ona pitaña, koja su u *Osnovi*. Ima ih pače, koji tako mehanički rade, da prepisu samo naslov, koji je u *Osnovi*, a pod kojim nema pisaña" (HR AHAZU Z: 8.1.1898.). Radić je smatrao da *Osnova* "nije i ne može biti potpuna" (*ibid.*) te je od svojih suradnika očekivao da opisuju i

---

³⁹⁴ Prema Čapo-Žmegač et. alt. radi se zapravo o kombinaciji emskog i etskog pristupa jer narodni etnografi rade prema strukturiranom predlošku stručnog (akademskog) autoriteta (usp. Čapo-Žmegač et. alt. 2006: 49).

³⁹⁵ Iako je terenski rad namijenio svojim suradnicima, istraživačima i zapisivačima, ujedno i pripadnicima te kulture, Radić je svoj boravak na terenu u svojstvu Akademijinog urednika i koordinatora cjelokupnog procesa smatrao neophodnim za daljnji akademski znanstveno-istraživački rad. Potrebu odlaska na teren obrazložio je u četiri točke u pismu namjere koje je uputio Akademijinom Odboru vezanom uz planirano putovanje u Dalmaciju: "I. Neposredni cilj urednikova puta jest dobava slika za gotove već (potpune ili djelomice) prinose... (...) II. Druga je namjera urednikova, da dodje u dodir sa suradnicima u onim krajevima s tim ciljem: 1) da ih uputi u zgodniji i bolji način opisivanja nar. običaja; 2) da im konačno omedjaši krajeve, koje će svaki od njih opisivati, a to zato, da ne ostanu neki krajevi ne opisani, a drugi od dvojice opisani... (...) III. Potrebna je urednikova kontrola gradje na samome mjestu; koliko to, razumije se, može biti. IV. Nužno je da urednik sam dolazi u dodir s narodom i njegovim životom. Uspješna i pravedna ocjena gradje nije bez toga moguća" (HR AHAZU Z: 5.9.1898.).

one stvari, pojave i događaje koji nisu posebno istaknute u naputku. Pri tome je podjednako u deskripcijama i "dobrih" i "loših" prinosnika nailazio na poteškoće ili zbog nejasnoća u njihovom tumačenju ili pak zbog nedostatnih i previše sažetih opisa: "Većina prinosnika nema pravoga pojma, čemu se to sabire. Takomu je prinosniku, kako je i prirodno, stvar dosadna, jer mu je poznata, pa u opisivaću piše jednostavno "i.t.d.". Razumije se, da se s ovakim 'i.t.d.' urednik ne može i ne smije zadovoljiti, pa opet mora pitati, što je ono 'i.t.d.' (...) Uzmeš li čitati prinos potanko, pa prosuđuješ li ga po tom, da će doći u ruke istraživačima, koji o stvari, što se opisuje, ni pojma nemaju, onda se tek vidi, što još opisu nedostaje" (*ibid.*). Najviše je prijepora u suradnji sa prinosnicima građe izazvalo ujednačavanje i popravljanje "narodnog govora" iako je Radić izričito zahtijevao da se dosljedno zapisuje upravo onako kako "narod kaže" (Radić 1897: 73):

"Najveća je teškoća s jezikom. Znajući dobro da većina prinosnika *Zbornikovih* ne zna književnoga našega jezika; znajući da narodne stvari treba da budu osobito vješto pisane književnim jezikom, ako hoćeš, da se razaznaje narodno od piščeva; znajući napokon, da građa pisana uniformnim književnim jezikom nikada ne vrijedi toliko, koliko vrijedi građa pisana govorom onoga kraja, iz kojega je; napisao sam u *Osnovi* i debelo dao štampati; da će najbolje biti budu li prinosnici pisali govorom onoga kraja, iz kojega je građa, a ako to ne mogu ili ne će, neka ne uzimaju u opis nijedne riječi, koja u onom kraju nije poznata. Ali su rijetki, veoma rijetki, koji se toga drže. Ponajviše su prinosi, osobito s početka, dok se prinosnicima ne javi po više puta – pisani jezikom, koji se nikako ne može štampati, jer niti je književni jezik, niti je čisti koji narodni govor. A kako ćete ga ispravljati? Kako ćete ga ispravljati, da ne dirnete u građu, da ne istarete koju zbiļa narodnu riječ – kad ne znate, što je narodno, što skovano i smišljeno? Ta ovako pisana građa upravo s toga nema velike vrijednosti, što se ne zna koje su riječi narodne. A da je to ne samo za poznavanje jezika narodnoga, već i za samu stvar potrebno znati, o tom nitko ne sumnja, a osobito to vrijedi za riječi stalnoga značenja, za termine. – Kad urednik dobije ovaki rukopis, mora ga popraćena mnoštvom pitaña vratiti prinosniku, da ga popravi. Hoće li i onda posao biti posve dobar, i to je još pitañe.

Ima rukopisa pisanih čistim govorom kojega kraja. Kako je i učenom filologu teško biļeziti narodni govor, to je poznato. No što je tko učeniji, a nije posve stručno izučen, to je stvar gora. Ne ću dosađivati, već spomiñem samo, da sam imao posla, dok sam nagovorio u pismima jednoga sabirača, da odustane od svoje tvrdñe, da u čisto štokavskom kraju imade đ, ğ i još jedan glas, koji je on biļezio sa gǰ; velim: nagovorio sam ga da odustane, jer ga uvjeriti nijesam mogao dozivajući mu u pamet paralelu ć – č. Za biļeženje naglasa tako je teško, da će ih se trebati okaniti izuzevši posebne slućajeve. Najbolje pišu čistim narodnim govorom seļaci. Koliko ih i kviri školska navika, toliko ih gdješto ostavlja pamet, pa se u velikom spisu nađe dosta toga, što služi kao posve pouzdana kontrola. No ovakih je prinosnika malo. Morat će se gledati, da ih bude što više.

Kad bi sve ovo bilo u redu, ima još nešto. Prinosnici naši od inteligencije nikako ne mogu svojim prinosima pregorjeti, a da ne budu učiteļi i moraliste. Dobro je još, ako je novćañe i moralisañe tako

ukopano, da se može lako i pouzdano istrgnuti iz građe; ali je to prečesto teško. Jednako se ne mogu okaniti tendencije: jednome nijesu po čudi zadruga, drugi dira u staleže itd. Svak' lako razumije, da je uredniku u ovakvim slučajevima najteže štogod prigovarati. A i to se mora".

Radić, HR AHAZU Z: 8.1.1898.

Radiću je, osim toga, bio cilj da u etnografijama budu zastupljene i opisane sve mikrokulturne cjeline te da pribavi ogledne primjere dijalekata iz "svakoga kraja jezičnoga našega" kako bi napravio reprezentativnu zbirku dijalekata.³⁹⁶

Pitanja u *Osnovi* su sukladno njenoj trodijelnoj strukturi grupirana u tri veće odvojene cjeline, a zatim i na manje razdjelje.³⁹⁷ Prva cjelina sadrži tri grupe pitanja prema kojima se obrađuju priroda i prirodne pojave, tjelesni "ustroj" naroda i jezik. U drugoj cjelini se opširno obrađuje materijalna, a u trećoj duhovna kultura. Pitanja koja se odnose na žene kao dionice tradicijske kulture Radić je ugradio u različita poglavlja *Osnove*. U monografijama su ta pitanja obrađivali pojedini zapisivači prema svojim sklonostima i sposobnostima.

U prvoj cjelini *Osnove* Radić je postavio samo jedno istraživačko pitanje koje se odnosi isključivo na žene, a tiče se ženskih "unutrašnjih" bolesti.³⁹⁸

U drugoj je cjelini (razdjel "Životne potrepštine") Radić zahtijevao detaljne opise odjeće i obuće djece, muškaraca i žena.³⁹⁹ U istom je razdjelu predvidio i pitanja o kićenju i češljanju žena prema njihovoj dobi i statusu te s obzirom na različite prigode, a u poglavlju *Pušenje* zanimalo ga je *Puše li žene?* (pogl. IV/8/a).⁴⁰⁰ U razdjelu "Rad" u kojem se uz

---

³⁹⁶ U izvještaju sa sjednice Akademijinog narodoznanstvenog odbora navodi se Radićeva namjera da angažira nove suradnike iz još nepokrivenih (bijelih) područja odnosno iz "onih krajeva, iz kojih još nikako nema, ili ih nema dosta", a očita je i namjera za umrežavanjem lokaliteta unutar jedinstvenog južnoslavenskog prostora: "Tako je već sada stvorio urednik razgrañenu mrežu do krajñih granica jezičnoga našega područja; ta je mreža nepopuñena još za sjevero-istočni dio Srbije i za istočni dio Albanije, pa za staru Srbiju; mnogo je praznina i na sjeveru prema Nijemcima, jer se Slovenci za čudo slabo javljaju" (Radić, HR AHAZU Z: 25.2.1898.).

³⁹⁷ Vidjeti: Koncept poglavlja *Osnove* prema nacrtu Antuna Radića iz 1897. godine (prilog 22).

³⁹⁸ **Ženske bolesti** (cvijet, trudovi, bolesti prsiju) (pogl. II/2).

³⁹⁹ **Žensko odijelo** – *Kako se odijeva: 1. djevojka, 2. nova mlada (snaša), 3. udata žena, 4. starija žena i starica* (pogl. IV/5/c); **Obuća** – 1. *Idu li ljudi i žene bose i kada?; 2. Kakova je obuća za a) muške, β) za ženske?* (pogl. IV/5/d). U Dodatku istog poglavlja zanimala su ga pitanja: 2. *Prodaje li se domaće odijelo? Prodaju li ga žene jedna drugoj, kupuju strani ljudi? ... 5. Kupovno odijelo ... Dade li se što o tome reći: ravnaju li se majstori po narodu, ili žene i ljudi primaju, što majstor načini i kako načini?*

⁴⁰⁰ **Nakit** – 3. *Čime se kite djevojke i žene? Kite li se i one a) životinjskim stvarima i kakim, ili β) cvijećem ili γ) kovinama (dukatima, kralužima ili kvaružima, đunđom) ili δ) čim drugim?* (pogl. IV/6/a); **Češljanje** – 2. *Kosa i glava u žena. a) Kako češljaju i pletu kosu (vlasi) ženska djeca, djevojke za udaju, kako žene? Češljaju li se za*

graditeljstvo, sprave i oruđe opisuju i različiti poslovi vezani uz kuću i gospodarstvo, Radić strukturira pitanja sukladno tradicionalnoj rodnoj podjeli rada.⁴⁰¹

Treća cjelina je najopsežnija i sadrži sedam razdjela s kompleksnim pitanjima koja su grupirana u tri zasebna dijela: *Narodno srce*, *Narodna duša* i *Narodna pamet*. U *Narodnom srcu* obrađuju se različiti aspekti života u obitelji i zajednici (vjerski život, školovanje, javno i privatno pravo, svakidašnji, godišnji i životni običaji, zabave). Kada je riječ o životu u zadruzi, Radića je posebno zanimalo kakav je status žene kao gospodarice zadruga, kakav je položaj mlade snahe te kakva je razdioba poslova i općenito položaj pojedinih članova obitelji.⁴⁰² Također ga zanimaju međusobni odnosi između supružnika⁴⁰³, ženska prijateljstva⁴⁰⁴ te općenito život žene različite životne dobi i statusa (djevojke, udane žene,

---

kakovu zgodu drugačije? β) Kako je uređena glava u djevojke, kako u žene i po čemu se pozna jedna od druge? γ) Nose li tuđu kosu? Tko to nosi? Režu li i prodaju li ju? (pogl. IV/6/b)

⁴⁰¹ Poslove obrade lana i konoplje uvrstio je u poglavlje *Ženske rukotvorine* (pogl. V/b/8), a u poglavlju *Kićenje tkanja* (pogl. V/b/9) postavlja pitanje: 3. *Izmišljaju li žene (ili tko drugi) muštre iz glave, ili ih otkuda dobivaju, pa otkuda?* U pregledu "dnevnog i godišnjeg rada i počinaka" zanima ga svakodnevica u obitelji: *Dnevni rad i počinak* – 1) *Što je prvi posao čovjeku i ženi kad ustane?* 2) *Spavanje ... U čemu spavaju ljudi, u čemu žene?* β) *... Spavaju li muž i žena u jednom krevetu?* 3) *Čistoća i red ... Kupa li se muško i žensko zajedno, posve golo ili kako?* (pogl. V/b/10).

⁴⁰² *Život u zadruzi* – b) *Red u zadruzi* – 1) *Gospodar – ... Kako se živi u zadruzi, kad je gospodar star, dobar čovjek, a kako onda, kad je mlad, zao (pijanica), kako, kad je žena gospodar (ako toga ima)?* – 2) *Gospodarica – Ima li svaka zadruga gospodaricu? Po čem se pozna, kakova je gospodarica u kući? Je li to lako ili teško, ili pak čast biti gospodaricom? U čem joj je je teže, u čem lakše nego drugoj ženi u zadruzi?... c) Družina (ukučani, zadrugari)* – 1) *Pojedinac u zadruzi* – γ) *Djevojke i momci u zadruzi* – *Je li različito momkovanje i djevovanje u zadruzi od momkovanja i djevovanja u oca samca? ... Je li se u zadruzi lakše ili teže oženiti ili iz nje udati?* δ) *Nova mlada (snaha, snaša) u zadruzi* – *Mladuje li se (snahuje li se) drugačije u zadruzi?* 2) *Muž i žena u zadruzi* d) *Zadruga na okupu* – 1) *Zadruga pri djelu* – *Koje poslove radi čitava zadruga zajedno (ljudi i žene)? Koje poslove rade ljudi (muški), ali svi, a koje žene?* – 2) *Zadruga pri jelu* – *Gdje sjede (ili stoje) ljudi, žene, djeca?* (pogl. VI/1).

⁴⁰³ *Život u obitelji (familiji)* – a) *Muž i žena* – 1. *Koje poslove obavlja muž, koje žena?* 2. *Kako zove muž ženu i ona njega (po imenu ili kako)? Kaže li žena mužu 'vi' ili 'ti'?* 3. *... Živu li srećnije koji su se uzeli iz ljubavi (jer su se voļeli) ili i drugi živu upravo tako? Zašto se najviše svađaju? Nije li tomu krivo to, što muž ide k tuđoj ženi (inoći), ili što žena prima tuđeg čovjeka? Tuče li muž ženu? ... Ostavi li kada žena muža, pa kamo ide od njega (k roditeljima? šta oni na to?) Kako živi bez muža, a muž bez nje?* (pogl. VI/2).

⁴⁰⁴ *Život sa susjedima* – 1. *... Ima li u selu ljudi, koji su osobiti prijatelji? Po čemu se to vidi? Kako takova prijateljstva nastaju? Ima li takvoga prijateljstva među ženama?* (pogl. VI/3).

neudane žene, udovice)⁴⁰⁵. Radić postavlja i delikatna pitanja koja se tiču djevojačkog ljubavnog života uključujući i posljedice takvog (grješnog) života (namjerno izazvani pobačaji), a zanima ga i kategorija "rđave" žene u koju ubraja one žene koje piju ili se bave prostitucijom.⁴⁰⁶ Nadalje, Radić propituje pravni status žena u široj i užoj obitelji s naročitim osvrtom na "nezakonske" žene i njihovu djecu.⁴⁰⁷ Kada su pak u pitanju svakidašnji običaji

---

⁴⁰⁵ **Život prema dobi** – a) Momkovanje i djevovanje – 2) Djevovanje. Dogodi li se, da djevojka zanesse ili postane trudna (debeli)? Je li to s momkom ili s čovjekom? Što je s njom i kako joj je život? Otide li ili pobjegne li djevojka k momku bez vjenčanja? – 3) Momak i djevojka (ašikovanje) – Ima li momaka, koji se ne žene, a djevojaka, koje se nikada ne udadu? Kako živu? – b) Mlada (snaha) – Kako živi nova mlada (djevojka, koja se tek udala)? Kako se odijeva? Obavlja li posebne poslove i koje? – c) Žena – 1) Žensko uopće. Koliko je život ženskog čeljadeta različan (...) od života muškog čeljadeta? Što o tom kažu žene, a što ljudi? Poštuje li se i časti žena manje od muža? ... Je li ugodniji život udatoj ženi, djevojci ili udovici? – 2) Udata žena – Kaki je život, rad, briga i veselje udate žene, osobito, koja ima djece? Poštuju li više ženu, koja ima djece ili ženu bez djece? 3) Udovica – Kako živi udovica a) bez djece, b) s malom djecom, γ) s odraslim sinovima? Udaju li se više udovice, ili ostaju udovice? (pogl. VI/4).

⁴⁰⁶ **Život prema zanimanju i imetku** – c) Ljekari (vrači) – Ima li ljudi i žena, koje se bave liječenjem ljudi ili blaga? (pogl. VI/5); **Zločinci i drugi rđavi ljudi** – a) Zločinci – Ubijaju li žene plod (zamet, dijete) u utrobi (u trbuhu ili dropcu)? b) Pijanice, vikači, svadljivci, razbijači – Ima li i među ženama pijanica? c) Ima li u selu kurvâ, kurvišâ, svodilja (t. j. žena koje kod sebe drže i k sebi mame žensko na nepošten posao)? Kako živu? (pogl. VI/7).

⁴⁰⁷ **Obitelj** – a) Šira obitelj (zadruga) – α) S OBZIROM NA OSOBE: G o s p o d a r – 2. Može li i žena biti gospodar, t. j. mjesto gospodara i kada to? G o s p o d a r i c a – 11. Mora li baš gospodarova žena biti gospodarica ili može biti i koja druga? Može li djevojka i udovica biti gospodarica? – 12. Na što se gleda kod postavljanja gospodarice? – 13. Što smije gospodarica, a ne smije druga žena? Z a d r u g a r i – 18. Idu li zadrugari u službu? Služe li zadrugi, ili sebi? Idu li na takovu službu i djevojke? 26. Kojim se redom zadrugari žene i udavaju? Što zadruga mora dati mladoženji i udavači, što djevojci, kad se udaje, što udovici? – b) Obitelji uža – α) S OBZIROM NA OSOBE: V j e n č a n j e – 1. U kojim se godinama momci žene i djevojke udavaju? 6. Što bude, ako je momak bio već s djevojkom, kojoj je dao vjeru, i osramotio je tako, da se to vidi? 7. Što bude, ako je tko drugi bio s djevojkom prije vjenčanja? M u ž i ž e n a – 11. Mora li žena biti mužu pokorna i u čemu se to vidi? 12. Ima li domazet (čovjek, koji se priženi u koju kuću) istu vlast nad ženom, kao i drugi muž? 12. Pridržaje li domazet svoje prezime, ili prima ženino ime? N e z a k o n s k e ž e n e i d j e c a – 18. Kakvo pravo ima nezakonita žena u zadrugi, ako zadruga ikako i trpi takovu ženu? 20. Zovu li ljudi nezakonsku ženu i djecu po prezimenu muževu i očevu, ili (dijete) po prezimenu očevu ili materinu? 21. Drži li se, da je nezakonska žena u muža samca kao i zakonska ili mnogo manje? Poštuje li tko takvu ženu? β) S OBZIROM NA STVARI: 1. Drži li narod, da je imetak (imanje) muža i žene zajedničko, je li samo muževo, ili svak ima svoje? 2. Čije je ono, što žena sa sobom donese (miraz, dâri)? 4. Po smrti ženinoj komu ostaje miraz, ako ima djece, a komu, ako nema djece? – c) Dioba zadruge – 5. Broje li se žene kod diobe, t. j. dobiva li udovac upravo toliko, koliko i oženjen čovjek? 6. S kim ostaju udovice, pa djevojke bez oca i brata? 10. Može li sin, koji se u drugu kuću priženio, ili

kod poslova i rada Radića je zanimalo sastaju li se žene povodom zajedničkih poslova (pogl. VIII/a/1), a detaljno je razradio i pitanja vezana uz običaje u općenju (druženju) muškaraca i žena s posebnim osvrtom na ženski sram.⁴⁰⁸ Povodom životnih običaja, najviše je pitanja postavio uz porod, ženidbu i smrt dok ga je vezano uz zabave posebno zanimalo na kojim se mjestima sastaju i u kojim prilikama zabavljaju žene i djevojke, zatim "Gdje se, kako i kada zabavljaju momci s djevojkama?" (pogl. IX/3) te "Umiju li i žene svirati?" (pogl. IX/6). Ovi dijelovi *Osnove* sadrže pitanja koja se odnose na izvedbu usmenih pjesama i folklornu dramsku izvedbu dok se u posljednjim dijelovima *Osnove* obrađuju različiti usmenoknjiževni oblici (pjesme, pripovijetke, priče, gatke, basne, šaljive pripovijetke, zagonetke) i vjerovanja (*Narodna duša*) te znanje, iskustvo i mudrost koji su prisutni u tradicijskoj kulturi (*Narodna pamet*).⁴⁰⁹

Rezultat etnološke deskripcije hrvatske tradicijske (seljačke) kulture prema upitnici koju je sastavio i strukturirao Antun Radić su etnografije koje se kao rukopisne zbirke čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije. Pojedini zapisivači su obradili sva ili gotovo sva poglavlja *Osnove* dok su ostali zapisivači opisivali odabrana poglavlja prema svojim sklonostima i sposobnostima. Tijekom svojeg petogodišnjeg rada na uređivanju

---

kći, koja se udala, tražiti očev dio iz zadruga, iz koje su otišli? d) Naljedstvo – 1. Ako u obitelji ostane samo kći, što bude? 5. Što dobiva žena po smrti muževoj, a muž po ženinoj? (pogl. VII/a/1).

⁴⁰⁸ *Običaji u općenju (druženju) s ljudima – h) Druženje muških sa ženskinjem – 1. Žensko uopće. Ima li poslova i stvari, kojih se žena ne smije taknuti, ili takih, za koje se obično govori da su muški? Ima li ipak žena koje se laćaju (primaju) takih poslova i stvari, pa što o njima misle, govore i kako ih zovu? O čemu se pred ženama ne smije govoriti i zašto? Što žena ne smije znati? Je li žena uopće ravna muškarcu, po čemu se to vidi, da nije? 2. Stid. α) U kojoj dobi počinju momci i djevojke paziti na stid? Po čemu se to vidi? β) Stid u ženskinja. Paze li žene na sram (stid)? Koji se dijelovi ženskoga tijela drže za stidne (sramotne) i kojih dijelova prema tome i ne skrivaju? (Kako se n. pr. kuplju?) Paze li žene na stid tako pomno, da bježe, kad bi ih slučajno muško zateklo nepotpuno obučene? Paze li na to više udate žene ili djevojke? Čuvaju li se više pred oženjenim ljudima ili pred momcima? Čuvaju li se i pred samim ženskinjem i pred djecom? Paze li i starice na se? Je li velika drznost i prostota otkriti ili se taknuti ženskom sramnih dijelova? Događa li se što toga radi? 3. Druženje. Vladaju li se muškarci drugačije prema ženama nego prema muškima? ... Kako se djeca vladaju prema ženama? .. Ima li u općenju ili druženju muškaraca sa ženama neki običaj? (Lube li muškarci ženama ruke ili što slično?) (pogl. VIII/a/3).*

⁴⁰⁹ Iako pojam usmene književnosti nije posebno istaknut, a usmenoknjiževni oblici su u funkciji "narodnog života i običaja", zahvaljujući *Osnovi* prikupljeni su znatni i značajni usmenoknjiževni zapisi iz svih krajeva Hrvatske (usp. **Bošković-Stulli** 2006: 125).

*Zbornika*⁴¹⁰ Radić je objavio veći dio poznatih monografija: *Otok* (J. Lovretić), *Bukovica* (Vladimir Ardalić), *Trebarjevo* (Katarina Jančir), *Vrbnik* (Ivan Žic), a započeo je objavljivati monografije *Šušnjevo selo i Čakovac* (Juraj Božičević), *Otok Cres* (Andrija Bartulin), *Iz općine osičke iliti iz kumpanije Kuljske u Lici* (Ivan Krmpotić) i *Gradište kod Županje* (Šime Varnica). Dragutin Boranić je nastavio s objavljivanjem značajnijih monografija te je započeo uređivati i objavljivati novi niz cjelovitih prikaza narodnog života i običaja u koje se prvenstveno ubrajaju *Poljica* (Frano Ivanišević), *Samobor* (Milan Lang) i *Varoš* (Luka Lukić). Ovi su zapisivači dosljedno i objektivno opisivali sve aspekte tradicijske kulture koji su bili predviđeni naptukom pa tako i one dijelove koji se odnose na "žensku" kulturu. Kada pišu o ženama u sklopu svakodnevnih životnih, gospodarskih i pravnih običaja te života u obitelji i zadruzi, ovi etnografi ističu ženski podređen položaj u društvu, iznose stereotipe o ženama i druge društvene i kulturne prakse koje su vladale u patrijarhalnom društvu na mijeni 19. i 20. stoljeća. Analizirajući monografiju "Toliški kraj koncem 19. i početkom 20. stoljeća" Jakša Primorac je zaključio kako autori monografije, fra Dobroslav Bono Nedić i učitelj Petar Draganović, iznose "razne stereotipne poslovice, priče i pjesme o ženama koje su svojom zloćom uništile zadruge i bratsku slogu, o njihovoj 'smanjenoj' inteligenciji, svadljivoj i pričljivoj naravi, o 'babama' koje su vještice, šale o ženama koje vladaju nad muževima i slabo čuvaju svoje djevičanstvo i 'čast' te također kako su muška djeca bila željenija nego ženska, a i sami su muškarci isticali da su sretni što su se rodili kao osobe muškog spola (Primorac 2014: 24–5). Iako se dotiču i "ženskih" tema, muški su se zapisivači više posvećivali obradi tema vezanih uz materijalnu kulturu, gospodarske i pravne običaje jer je to bila ona sfera tradicijske kulture koju su kao "muški" dionici bolje poznavali. Među etnografima koji su obrađivali "ženske" teme najviše se istaknuo Josip Lovretić. Taj je svećenik u monografskom prikazu Otoka opširno opisao žensku tradicijsku odjeću i pokrivala za glavu, češljanje i nakit, ženske bolesti, ženske poslove i status u obitelji i zadruzi te običaje kod poroda. Za tako dobro poznavanje i opis "ženske" kulture zaslužna je njegova majka koja mu je, kako sam navodi, bila "prvi pomagač" (Lovretić 1897: 91), a zatim i niz žena koje su mu kazivale⁴¹¹, za njega zapisivale⁴¹² ili provjeravale ono što je on bilježio.⁴¹³

---

⁴¹⁰ U razdoblju 1897. – 1901. objavljeno je devet svezaka *Zbornika za narodni život i običaje*: sv. 2, sv. 3/1, sv. 3/2, sv. 4/1, sv. 4/2, sv. 5/1, sv. 5/2, sv. 6/1, sv. 6/2.

⁴¹¹ "Nikoje vračke, osobito o svatovima, kazivala mi je **Tinka Mitrović** i **Anka Laganšić**" (usp. Lovretić 1897: 92).

⁴¹² "Bara Matičić poslala mi je napisane običaje o svatovima, kad sam ja svoje već napiso. Ipak volim, što mi je poslala, da budem siguran, da je istina, što sam napisao" (*ibid.*: 93).

Radićeva uređivačka politika posebno je podržavala objavljivanje priloga ostalih južnoslavenskih naroda i građe iz "turske" Hrvatske.⁴¹⁴ Od manjih prinosa objavio je i četiri priloga Ljudevita Kube o narodnoj glazbenoj umjetnosti u Dalmaciji te kraći prilog Miroslava Alačevića o kopanju blaga.⁴¹⁵ Unatoč vrijednim prinosima ženskih autorica s kojima je surađivao, Radić je u *Zborniku* objavio samo dio rukopisa svoje sestre Katarine Jančir te dva manja priloga Nike Balarin. Statistički podatak o *sabiračima* ženskog spola nalazimo u izvještaju Josipa Torbara, predsjednika Akademije sa svečane sjednice održane 17. prosinca 1898. godine:

"Urednik je odpravio do 900 dopisa za uputu sabiračem ili za ponuku na razpačavanje 'Zbornika'. Primio je do 8. prosinca o. g. rukopisne gradje za 250 tiskanih araka, a od toga je upravo birane gradje za 5 do 6 svezaka 'Zbornika' po 20 tiskanih araka (...) sabirača gradje do sada je ukupno 80, a od tih je novih ove godine preko 50, i to: iz Hrvatske 15, Slavonije 10, iz Dalmacije 6, iz Istre s otoci (Krk, Cres i Lošinj mali) 5, iz Bosne 11, iz Crne gore 3, iz Ugarske 2 (iz Požuna i od Bunjevaca), a po jedan iz Kranjske, Srbije, Albanije (Skadra) i Soluna. Po staležu je tih sabirača: 6 svećenika, do 20 pučkih učitelja, 3 učiteljice, 2 gospodje inoga staleža, 4 seljaka i 1 seljakinja, 4 sveučilišna slušatelja, 6 gimnazijalaca, i po jedan: srednjoškolski profesor, učiteljski pripravnik, posjednik, obrtnik"

Ljetopis 13/1899: 101.

Iz izvještaja saznajemo da je od ukupno 50 novih prinosnika koji su poslali svoju građu tijekom 1898. godine samo šest osoba ženskog spola, a one su prema svojem društvenom statusu učiteljice (Nike Balarin, Milena Sajvert, Marija Vudy), *gospoje inoga staleža* (Olga Jerman, Marica Križe) i seljanke (Katarina Jančir). Do 1905. godine u uredništvo *Odbora* pristigle su rukopisne zbirke učiteljice Pavline Bogdan-Bijelić i Ane Walka-Stipetić, a u sjedničkom izvještaju *Odbora* navode se još i Zdenka Marković, koja je sabirala građu o ženidbenim običajima u Pleternici (Slavonija), zatim Olga Kernic, koja je

---

⁴¹³ "Kad sam ja ovo sve napiso, poslo sam kući, da moji vide. Majka je pročitala prid Pavom Subašićem i prid ženama Olivom Subašić, Rezom Subašić i Rezinom sestrom Maricom Brnatović, Janom Šokčević i Martom Šokčević. štogod nije bilo posve onako, kako je u selu poravila mi je majka i zato je ovo, što sam napiso, isto onako, ko što je zbića u Otoku" (*ibid.*).

⁴¹⁴ Ivan **Zovko** (*Narodne umotvorine – Bosna i Hercegovina*), Ivan **Šajnović** (*Etnografska građa iz Kola u Bosni*), fra Anđeo **Nuić** (*Etnografska građa iz Duvna*), Ivan **Klarić** (*Građa o narodnom životu; Narodna duša, Bosna i Hercegovina*), Vladimir K. **Petrović** (*Građa iz Zaplanja – Srbija*), Muhamed Fejzi-beg **Kulinović** (prilog o muhamedanskoj ženidbi u Bosni koji više nije dio rkp. SZ 12), Kašpar **Križnik** (rukopisni prilog o narodnom životu i običajima iz Motnika u Kranjskoj također je vraćen autoru).

⁴¹⁵ Ovi rukopisi više nisu dio arhiva Odsjeka za etnologiju.

opisala narodni život i običaje u Livnu (Bosna) te učiteljica i etnografkinja Jelica Belović Bernadzikovska, koja se bavila afirmacijom ženskog rukotvorstva.⁴¹⁶

4.2.2. Pučka etnografkinja: Katarina Jančir

Prvi "ženski" autorski prilog izlazi u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* 1898. godine pod naslovom "Trebarjevo. Narodni život i običaji". Autorica tog priloga, **Katarina Jančir**⁴¹⁷ rođena je 1876. godine u Trebarjevu Desnom kod Siska kao

---

⁴¹⁶ Vidjeti: *Ljetopis JAZU* za godinu 1905. (sv. 20, Zagreb 1906.). Rukopisi Zdenke **Marković**, Olge **Kernic** i Jelice **Belović Bernadzikowske** ne nalaze se više u arhivu Odsjeka. Rukopis književnice Zdenke **Marković** djelomično je objavljen 1916. godine u *ZbNŽO*-u 21/1: 101–115 pod naslovom: *Narodne pjesme. (Pleternica u Slavoniji)*. Ovi su folkloristički zapisi svatovskih pjesama i pjesama koje se pjevaju u kolu zabilježeni tijekom školskih praznika koje je Zdenka **Marković** kao "svršena licejka" provela kod bake u Pleternici (prema *Evidenciji SZ* 109). O tom iskustvu piše u svojoj autobiografiji: "Taj me se boravak u Slavoniji neobično dojmio. Tu sam upoznala selo, prvi put došla u najbliži dodir sa seljacima, upoznala njihove običaje, pjesme, priče i praznovjerja. Kad sam slijedećih godina dolazila, ozbiljnije sam počela sakupljati narodno blago: neke epske pjesme koje su se sačuvale, svu silu lirskih pjesama, osobito one 'od kola' koje su odštampane u akademjskom *Zborniku za narodni život i običaje*" (Brešić 1997: 640). Dva su priloga učiteljice J. B. **Bernadzikowske** objavljena u *Zborniku za narodni život i običaje: O razvitku naše narodne tekstilne ornamentike* (*ZbNŽO* 10/2 : 161–180, god. 1905.) i *Vezilačka umjetnost u Hrvata i Srba* (*ZbNŽO* 11/1:1–51, god. 1906.), a o njoj suradnji s Akademijom svjedoči opsežna korespondencija pohranjena u arhivu Odsjeka (usp. K.SZ.037/1 – 15). U korespondenciji nalazimo također i dva pisma (dat. 1904. i 1905.) umirovljene učiteljice Olge **Kernic** iz Livna koja je prvo tražila uputu koja bi joj, kako sama navodi, olakšala pisanje "u nekome sustavu", a zatim je poslala dio zabilježene građe "na ogled" (K.SZ.330/1–2). Iz *Ljetopisa* saznajemo da se radi o "početku oveće građe, u kojemu se nalazi prikazano 'odijelo' pa 'ženidbeni običaji Muslimana'" (*Ljetopis* 20/1906: 31). Zanimljiva su autoričina pisma u kojima najavljuje da će se u opisivanju građe opredijeliti za "ženske teme": "Uložit ću sve sile udovoljiti Vas, a jamči Vam za to ljubav što ju za svoj narod gojim, u kome imam mnogo prijatelja i znanaca – osobito iz života, rada, običaja i sujevjerja žena (K.SZ.330/1: 1/12/1904.) i "Ja bi si izabrala pojedine točke – npr: "Ilijekovi u naroda", "žensko pitanje po narodnom svaćanju", "Praznovjerje" itd." (K.SZ.330/21: 20/42/1905.). Građa ove autorice nije objavljena u *Zborniku*.

⁴¹⁷ Autorica se u svojim pismima upućenima "Predsjedništvu" Akademije uvijek potpisivala kao (Kata)rina **Jančir** rođ. Radić. Uredništvo ONŽO-a u svojoj korespondenciji i zapisnicima sa sjednica navodilo ju je kao Katu **Jančerovu** ili **Jajnčerovu**. Njen prvi etnografski prinos objavljen u *Zborniku* potpisan je s **Jajnčerova**, dok se u idućem broju navodi transliteracija autoričina prezimena u **Jančerova**. **Jančir** je zapravo štokavski oblik prezimena **Jančer** (izvedeno od imena Janko) u kojem se zbog "kekavskog" trebarskog govora glas *n* ispred glasa *č* palatalizira (promijeni u *nj* odnosno jezičnom inverzijom u *jn*), a glas *i* se promijeni u specifičan

jedanaesto dijete u obitelji Ane (Jane) i Imbre Radića. Završila je samo dva razreda pučke škole u Martinjskoj Vesi. Nakon što se sa sedamnaest godina udala, brinula je o kući, gospodarstvu i o brojnoj obitelji (četiri kćeri i jedan sin).⁴¹⁸ Unatoč nedostatnom obrazovanju i pismenosti, Antun Radić je svojoj sestri Kati povjerio pisanje monografije o Trebarjevu potaknut, s jedne strane, željom da joj materijalno pomogne, a s druge strane imajući na umu svoj napatk prema kojemu bi najuspješnije mogli skupljati građu "pametniji" pismeni seljaci koji su, prema njegovu mišljenju, jedini pouzdani *sabirači*. Zanimljivo je da Antun Radić u dokumentaciji o suradnicima nikada nije naveo da mu je ova autorica sestra. U *Zborniku* ističe da je seljanka koja je u školu išla "neuredno, ostavila ju prije vremena", a iako "piše vrlo rđavo" narodni život i običaje Trebarjeva opisala je upravo onako kako se u selu govori.⁴¹⁹

Građa o narodnom životu i običajima Trebarjeva pristizala je Uredništvu ONŽO-a tijekom tri godine (1897. – 1900.). Najveći dio pristigle građe tiskan je u dva broja *Zbornika* iz 1898. godine te u *Zborniku* iz 1901. godine.⁴²⁰ U prvome su godištu objavljena poglavlja koja sadrže opise kraja i mjesta, vode, zemlje, zraka i vremena, tla, bilja i životinja (pogl. "Priroda") te opise materijalne kulture predviđene poglavljem "Životne potrepštine" (opis sela i okoline, kuće i dvorišta, odijela i obuće, hrane i posuđa, *ogrjeva i posvjeta*). Tijekom 1901. godine objavljeni su etnografski opisi pravnih običaja kao i običaji kod poslova i rada (pogl. "Svakidašnji običaji"). U objavljenim priložima koje je urednik popratio brojnim fotografijama uključujući i fotografiju same autorice, zapisivačica je detaljno prikazala svakodnevni život svojih suseljana. Neobjavljeni dijelovi rukopisa sadrže preostale dijelove objavljenih poglavlja, zatim zapise svadbenih i pogrebnih običaja, krsnog i "šišanog" kumstva, domaćih (kućnih) običaja kod svetkovanja te običaja u "općenju (druženju) s ljudima" (usp. prilog 32a i 32b). U ovim je tekstovima autorica opisala međusobne odnose

---

otvoreni glas *e* (vidjeti: uredničke opaske u ZbNŽO (1898) 3/1: 163–164. U radu se koristi štokavski oblik autoričina prezimena.

⁴¹⁸ Usp. Lončarić 2005: 308 i Lastrić 1984.

⁴¹⁹ Radić, A. 1898. "Naši suradnici. Od uredništva". ZbNŽO 3/1: 166. U sjednicama *Odbora* izvještava o Kati slijedeće: "Janjčer Katica, seļakiña iz Trebarjeva kod Siska poslala je u čistom narodnom govoru lijepo, djelomično upravo divno, opis prirode, odijela i svadbe; moglo bi biti 4-5 st. tab." (dat. 25. veljače 1898. god.) i "Sve se bojim, da sam ipak partajičan prosuđujući pisañe ove seļakiñe (kojoj jedva pismo čitam), a samo s toga što je iz moga sela; to mi je pače neugodno s više razloga. Napisala je do sada trista mañe jednu stranu (299); to bi moglo iznijeti do 10 deset štamp. tabaka. (Traži predujam 50 forinti)." (dat. 15. travnja 1898. godine).

⁴²⁰ Usp. ZbNŽO (1898) 3/1: 55–139; ZbNŽO (1898) 3/2: 211–251 i ZbNŽO (1901) 6/2: 187–248. Odabrani dijelovi tiskani su i u kalendaru *Božićnica* (Zagreb, 1942.) te u knjizi *Radićevo Trebarjevo. Povijest, život, običaji* koju je 1995. godine objavio Centar za kulturu "Vladimir Nazor" u Sisku (autor Ivan Radić Tomin).

unutar obitelji s posebnim osvrtom na život žena. Posebno su zanimljivi dijelovi rukopisa koji se odnose na svađe i razmirice unutar obitelji i između supružnika te dio u kojem piše o ženskom i muškom sramu (stidu). Analiza nekoliko stranica neobjavljenog rukopisa kao i rukopis u cijelosti, upućuje na teško čitljiv i neprohodan tekst pisan kajkavskim dijalektom kojima narativna struktura (nizanje rečenica odijeljenih zarezima, česta upotreba dijaloga, nelinearno i fragmentirano pripovijedanje) slijedi logiku usmenog kazivanja. Unatoč spisateljskoj nemušnosti ove pučanke, njeni su opisi seljačke kulture naročito živopisni i realistični. Te se kvalitete ne ogledaju samo u etnografskim opisima materijalne kulture i prirode nego i u oslikavanju ženske kulture u sklopu zasebne ženske zajednice koju Dunja Rihtman-Auguštin naziva *ženskom supkulturom* (Rihtman-Auguštin 1984: 169–172). Rihtman-Auguštin polazi od kulture kao osnove istraživanja *načina života, mišljenja, ponašanja i akcije* na primjeru sedam odabranih monografija pisanih prema Radićevoj *Osnovi* krajem 19. i početkom 20. stoljeća (*ibid.*: 13). Istraživanje svakodnevnog života tradicijskih zadružnih zajednica u kontekstu društveno-ekonomskih odnosa pokazalo je da supostoje dvije razine kulture, *idealna* i *stvarna* te da je *idealni* model strukture *zamišljenog reda* podržavao sustav koji se orijentirao na slijedeće vrijednosti: "kolektivna ili zajednička imovina, autoritet gospodara, konsenzus odraslih muškaraca, podređenost žena, zatvorenost u obiteljski svijet (...) sloga" (*ibid.*: 181). *Stvarnu* kulturu koju je kao strukturu *ostvarenog reda* moguće iščitati "iznutra" slijedom suprotstavljenih kategorija (*kolektivno – individualno; autoritet – dogovaranje, muški poslovi – ženski poslovi, sloga – sukob, zatvorenost – otvorenost*) obilježava spoznaja o diskurzivnoj ulozi i utjecaju žena u zadružnom životu. Žene su, prema Rihtman-Auguštin, indirektno utjecale na odnose unutar obitelji te na obavljanje svih poslova unutar zajednice. Stoga u tradicionalnom patrijarhalnom obrascu kulture nije moguće isključiti "ženski utjecaj u opoziciji moći" i "ekonomsku funkciju ženskog osobnog rada" (*ibid.*: 170). Žene posjeduju vlastitu, individualnu imovinu, sukobljavaju se i osporavaju moćni (muški) autoritet ili jednostavno utječu na donošenje odluka, komuniciraju i ostvaruju kontakte u svrhu prodaje i razmjene proizvoda i usluga kako bi pridonijele ekonomskoj stabilnosti svoje obitelji. Autorica je također u modelu zadružne obitelji detektirala određenu *povezanost* i *solidarnost* žena kao *latentno* i *promjenjivo grupiranje* (*ibid.*: 171). U opreci s dominantnom *muškom kulturom* taj je društveni fenomen definirala kao *žensku supkulturu* (*ibid.*: 169–172).⁴²¹ Pišući o trebarjevskoj monografiji, Dunja Rihtman-Auguštin je istaknula

---

⁴²¹ Osim Dunje **Rihtman-Auguštin** (1982., 1984., 1987.) položajem žena u okviru etnološkog istraživanja hrvatske tradicijske kulture i društva naročito su se bavile Vera **Stein Erlich** (1971.) i Vesna **Čulinović-**

kako autorica te monografije unosi u tekst "poseban senzibilitet" misleći pritom na opise prirode koja određuje ritam života te posebice na doživljaj poplave u Trebarjevu koji je opisan gotovo dokumentaristički (*ibid.*: 86–87).

Monografiju je, u svrhu istraživanja teme tekstilnog rukotvorstva, analizirala i Vjera Bonifačić. Autorica je istaknula kako Katarina Jančir ne opisuje eksplicitno proizvodnju i razmjenu *narodnog odijela*, a navodi da žene iz sela nose samo tradicionalnu odjeću domaće izrade i materijala iako su na objavljenim fotografijama odjevene i u odjeću industrijske proizvodnje (usp. Bonifačić 1995/6 : 170). Bonifačić zaključuje kako je unatoč očitoj uporabi industrijski proizvedene odjeće u Trebarjevu izostalo njeno opisivanje u monografiji stoga što se Jančerova opredijelila za opisivanje isključivo izvorne ženske tradicionalne nošnje (*ibid.*). Autoricu je na ovaj (krivi) zaključak vjerojatno potaknulo čitanje samo djelomično objavljenog teksta u *Zborniku* vezanog uz poglavlje o odjeći i obući dok joj je neobjavljen rukopis ostao nepoznat (prilog 32b).

Konstatinović (1982., 1979a.), a u novije vrijeme Jasna **Čapo Žmegač** (1998., 2004.), Jelka **Vince-Pallau** (1990., 2004.) i Jasenka **Lulić-Štorić** (1991., 2002.). Jasna Čapo Žmegač u svome radu o modelu *balkanske obitelji* upućuje na recentna istraživanja u okviru projekta "Balkanska obitelj" (*Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan*, 1995.) austrijskog povjesničara Karla Kasera i njegovih suradnika. U njihovim prosudbama patrijarhalizam je definiran kao paradigma upisana u društvenu strukturu koja nastaje uslijed spolne i dobne hijerarhije, a dvije važne manifestacije takvog socijalnog sustava su "prvenstvo muškaraca i muški autoritet te formalna subordinacija žena" (Čapo Žmegač 2004: 52). Subordinacija žena ogledala se u njihovoj stvarnoj i simboličkoj podčinjenosti; stvarna je proizlazila iz patrilinearnosti oduzimanjem prava na sudjelovanje u upravljanju imovinom i nasljeđem, a simbolička na niz životnih običaja i rituala koji su potvrđivali i učvršćivali predominaciju i status muškaraca (usp. Čapo Žmegač 2004: 58). Autorica upućuje na paralelno postojanje odvojenog ženskog i muškog područja interesa i životne sfere (usp. Čapo Žmegač 1998) te na činjenicu da model *balkanske* obitelji u pojedinim regionalnim dijelovima *balkanskog* prostora u različitim povijesnim razdobljima sadrži i "omekšane varijante" patrijarhalne strukture posebice u onim dijelovima čija je "kulturalna podloga bila ne-balkanska" (Čapo Žmegač 2004: 58). Zanimljive primjere ambivalentnosti tradicionalnih ženskih uloga iznose Aleksandra **Muraj** i Valentina **Gulin-Zrnić**. Istražujući društveni položaj žena na otoku Zlarinu, Muraj je utvrdila kako su Zlarinke, bez obzira na prevladavajuće mišljenje da su žene mediteranskog kulturnog kruga zauzimale podređen položaj, ostvarivale određena imovinska prava i kao djevojke, supruge i udovice te da u imovinskom pogledu nisu nikada bile obespravljene (usp. **Muraj** 2004: 90). U istraživanju darivanja miraza kao "dubrovačke maritalne prakse" proizašle iz uvriježene prakse dotalnog sustava **Gulin-Zrnić** je utvrdila kako je u definiranju ženskog statusa i položaja postojao "pluralitet mišljenja, interpretiranja i vrednovanja" (usp. **Gulin-Zrnić** 2004: 116).

Detaljno analizirajući objavljeni etnografski opus Kate Jančir u pokušaju da se odredi znanstveni doprinos hrvatskoj etnografiji, Sanja Potkonjak⁴²² je, između ostalog, konstatala kako važno mjesto u trebarjevskoj monografiji zauzimaju likovi žena i majki te kako lik žene postaje na neki način "opsesivno mjesto opisa" (Potkonjak 2011: 105). One dijelove teksta, smatra Potkonjak, koji sadrže opise ženske svakodnevice moguće je promatrati kao "najveći epizodni odmak Kate Jajnčerove od formata i interesa *Osnove*" (*ibid.*). Autorica monografije je "ženske subjekte" suprotstavila temeljem dvaju principa na one "valjane" (*dobre žene*) i "nevaljanke" (*loše žene*), a sama se, iako kao "nevidljiva autoritativna pripovjedačica" pojavljuje u ulozi "moralnog arbitra" i trećeg ženskog subjekta (Potkonjak 2011: 107). Sanja Potkonjak u višeslojnoj analizi trebarjevske monografije zaključuje kako je pitanje autorstva kod ove autorice "bolna točka" (Potkonjak 2011: 95) jer se tek prividno radi o *autopoiesisu* odnosno "samoostvarenju" (Potkonjak 2011: 97), a ponajviše na "upisivanju realističkog etnografskog autoriteta/autorstva u njezin rad" (Potkonjak 2011: 96). Kata Jančerova je zapravo "vokalizatorica, trbuhozorkinja univerzalne istine" (Potkonjak 2011: 96) koja "slijedi konvencije predložene Osnovom, koristeći opis, ali i fiktivni dijalog, mijenjajući pritom perspektivu pripovjedačice, sad kao sveznajuće opisivačice, sad kao akterice ili svjedokinje uprizorujućeg dijaloga, pokušavajući doprijeti do istinitijeg prikaza svakodnevice, zbiljskijeg i upečatljivijeg kulturnog opisa" (Potkonjak 2011: 94).

Pretpostavlja se da rukopis Katarine Jančir nije objavljen u cijelosti iz razloga što je 1902. godine Antun Radić prestao biti urednikom *Zbornika*. Nije poznato zbog čega je i tri desetljeća nakon odlaska Radića s funkcije urednika *Zbornika* Katarina Jančir potraživala preostali dio neisplaćenog (obećanog) honorara. Problemi s isplatom počeli su 1900. godine. Kata Jančir poslala je Jugoslavenskoj Akademiji tri pisma.⁴²³ U prvom pismu piše da je bila kod Antuna Radića koji ju je uputio na "gospodina tajnika" s namjerom da joj pošalje "odlučeni novac" (dat. 07/07/1900). Akademija se očitovala na ovo Katino pismo pravdajući se da Radić još nije napravio obračun honorara (dat. 10/08/1900). Kata je uskoro otpisala Akademiji s neskrivenim nezadovoljstvom: "To je baš, pravi nered i nejasnost" (...) lepa dika od učenih ljudi (...) Tako i vi svoje finoće i velikosti učenja u kut spravite a po redu, i pravdi, meni mojih,

---

⁴²² Sanja **Potkonjak** je, pišući o ženskom autorstvu u hrvatskoj etnologiji dvadesetog stoljeća, u okviru teme svoje doktorske disertacije obranjene 2010. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, jedno poglavlje svoga rada posvetila Kati **Jajnčerovoj**. U potpoglavlju "O 'nevaljankama' i 'valjanim' ženama" pokušala je osvijetliti autoričinu usmjerenost na ženske subjekte i ženski svijet trebarjevske monografije kroz dijalošku opoziciju dobrih i loših (nedobrih) žena (usp: **Potkonjak** 2009: 66-107).

⁴²³ Usp. korespondenciju AHAZU 163–1900.

43 for. i 60 novč. pošalite" (dat. 21/08/1900). Kata je zatim ponovno, tri desetljeća kasnije, uputila četiri pisma tadašnjem Predsjedništvu JAZU potražujući nakon 34 godine svoju "mukom zasluženu plaću" zbog koje je "uz sitnu dječicu mnogo noći prosjedila pišući marljivo" kako bi s puno "seljačkog Slavenskog još i onda osjećajućeg ponosa" opisala i prikazala "ostalom svijetu Naš narodni život i Naše drage i ljepe običaje..." (K.SZ.269/1: 07/09/1931). U svojim pismima Katarina Jančir navodi da je prema dogovoru za svoj rad trebala primiti honorar od 6.000 tadašnjih kruna, a primila je samo 700 kruna. Razlog zbog kojeg joj dogovorena svota nije isplaćena može se iščitati dalje iz istog pisma: "jer da Austro-ugarski režim / vlada / ne da javnog raspačavanja Slavenskih knjiga i da je knjiga kao zatočena", odnosno može se dalje zaključiti da je Akademija imala namjeru platiti joj samo objavljeni dio rada, iako je rukopis zadržala u cijelosti⁴²⁴. Autorica, koja se u svojim pismima potpisuje kao "spisateljica", dodaje da pristaje i na "buduće pisanje" čim joj se "dosadanje isplati", a da će zadovoljštinu zatražiti "pak makar i na najvišem mjestu državne uprave" (K.SZ.268/2: 28/03/1932). Katarina Jančir pokazala je na taj način da joj je vrlo bliska ideologija njene braće, ali i majke Ane (Jane) te da u sebi nosi želju i volju da se kao "pučka etnografkinja" izbori za dostojniji život seljaka i poboljša položaj žena unutar obitelji (Lončarić 2005: 308).

4.2.3. Dubrovačke *folkloriste*⁴²⁵: Nike Balarin-Monopoli i Pavlina Bogdan-Bijelić

Dvije su dubrovačke učiteljice ostale zabilježene kao Akademijine suradnice, skupljačice i zapisivačice etnološke i folklorističke građe: Pavlina (Lina) Bogdan-Bijelić⁴²⁶ i

---

⁴²⁴ S isplatom honorara, odnosno obećanih nagrada, podjednako su imali problema i muški i ženski autori. Upravo je i jedan od razloga Radićeva odlaska s mjesta urednika ONŽO-a bilo njegovo nezadovoljstvo visinom honorara koji je dobivao za posao koji obavlja, ali i njegovo uporno traženje od Uprave Akademije da se prinosnicima redovito isplaćuju svote za "nagradjivanje folkloriskih prinosa" jer je zbog toga imao neugodnosti sa suradnicima (usp.: *Ljetopis* sv. 15/1900).

⁴²⁵ Ovaj naziv koristi za sebe Pavlina kada se potpisuje u pismu upućenom Dragutinu **Boraniću**: "Vaša prastara folklorista Lina **Bogdan**" (K.SZ.055: 25/03/1938).

⁴²⁶ **Pavlina (Lina) Bogdan-Bijelić** (Cavtat, 1855. – Dubrovnik, 1944.) rođena je kao najstarije dijete u obitelji Antuna Bijelića i Mare-Medanić Bijelić. Osnovnu i učiteljsku školu završila je u Dubrovniku. Učiteljvati je počela 1879. u Cavtatu. Iste je godine imenovana za upraviteljicu Ženske osnovne (pučke) škole u Dubrovniku i tu je dužnost obnašala sve do 1904. godine kada se udala za Vlaha Bogdana, tajnika toskanskog vojvode Ferdinanda IV. Pavlina je neko vrijeme nakon udaje živjela u Salzburgu, a zatim se 1908. godine ponovno,

Nike Balarin-Monopoli.⁴²⁷ Čini se da je **Nike Balarin** imala više uspjeha u suradnji s Radićem od svoje starije kolegice jer su njezini prilozi o ženidbenim običajima i gatanju na Grudi objavljeni u tri broja *Zbornika* u obliku manjih prinosa.⁴²⁸ Ova autorica nije radila po *Osnovi*, o čemu i sama izvještava u pismima upućenima Radiću (usp. prilog 23b), već je promatrala i bilježila one segmente tradicijske kulture koji su njoj bili posebno zanimljivi. Tematski okvir svadbenih običaja ("Momak i djevojka prije svadbe", "Pripreme za svadbu", "Svatovi – pirovaće") i tradicijskih vjerovanja ("Gataće po prirodnim pojavama", "...po pojavama na čovjeku", "...po živinama i biću", "...po dijelovima ubijene životinje", "Gataće po danima i svecima", "Gataće po čovječjem poslu", "Gataća po stvarima", "Gataća po snu", "Čaramunije o djeci") naročito je odgovarao njezinom ženskom senzibilitetu. Obje se teme, naime, zbog svoje pretežne zastupljenosti u ženskoj tradicijskoj praksi mogu smatrati ženskim temama. Ovu tezu djelomično potvrđuje i podatak da su Nikine kazivačice većinom žene – Pave Boroje i Pave Bratoš iz Grude bile su joj izvor za podatke vezane uz vjerovanja, dok su u obradu svadbenih običaja bili uključeni kazivači oba spola, ovisno o tome je li se radilo o "muškim" zdravicama ili "ženskim" pjesmama. U odabiru tema koje je obradila uočava se sklonost da se bilježi usmenoknjiževna građa. Usmenoknjiževni oblici (usmene pjesme i izreke) čine neizostavni dio rukopisnog korpusa ove zapisivačice. Konavoske zdravice i druge svadbene pjesme koje je zabilježila Nike Balarin potaknule su Antuna Radića da se i sam, na licu mjesta, osvjedoči o njihovoj vrijednosti.

---

zajedno sa suprugom preselila u Dubrovnik. Nakon suprugove smrti 1910. godine posvetila se folklorističkom, karitativnom te kulturno-prosvjetnom radu, a u okviru tih aktivnosti osnovala je 1926. godine društvo "Anica Bošković" te bila njegovom dugogodišnjom predsjednicom (usp. Šimunović-Petrić 1983, 1989).

⁴²⁷ **Nike Balarin-Monopoli** (Dubrovnik, 1875. – Dubrovnik, 1925). Osnovnu i učiteljsku školu polazila je u Dubrovniku. Kao učiteljica počela je raditi u Grudi (Konavli), a zatim u Brgatu (Župa). Od 1903. godine namještena je za upraviteljicu Ženske osnovne (tada pučke) škole u Dubrovniku. Uz redovit pedagoški rad bila je vrlo aktivna u dubrovačkim kulturno-prosvjetnim društvima i humanitarnim institucijama. Bila je istaknuta odbornica Narodne ženske zadruge. Tragično je poginula u prometnoj nesreći (usp. Stipčević-Despotović 1983). Stijepo **Kastrapeli** je prigodom godišnjice njene tragične smrti objavio članak u časopisu *Pokret* XI (1926–7), str. 33–35.

⁴²⁸ Usp. **Balarin**, Nike: *Konavli. Ženidba (na Grudi)*. ZbNŽO (1898) 3/2: 276–302., ur. A. Radić; *Manji prinosi. Gatanje na Grudi. Po kazivanu Pave Boroje i Pave Bratoš*. ZbNŽO (1901) 6/2: 312–320., ur. Dr. A. Radić; *Manji prinosi. Gatanja na Grudi. Po kazivanju Pave Boroje i Pave Bratoš*. ZbNŽO (1902) 7/2: 382–388., ur. T. Maretić i D. Boranić. Osim ovih priloga, Nike **Balarin** je u Dubrovniku 1906. godine objavila knjižicu "Razni didaktički postupci za tumačenje poslovice i zagonetaka".

Nakon što je u izvještaju Akademijinom Odboru dao pozitivnu recenziju prinosa Nike Balarin⁴²⁹, Radić se upućuje na terensko putovanje po Dalmaciji i Crnoj gori tijekom kojega se nije uspio sastati sa svojom zapisivačicom:

"Premda sam učiteljici Niki Balarinovoj pisao i s Cetiña brzojavio, nisam je našao kod kuće: bolesna je u Dubrovniku. Domaći župnik i kanonik dum Jozo Crnica ni blizu, a kad ja k ņemu, ni makao se nije. Mati učiteljčina i sestra – ne mogu s narodom ništa. Ne obavivši ništa – a to mi je bila glavna stvar – pođem daļe u Dubrovnik, da barem vidim Nike. I ona veli: teško će što biti. Bez ņe se vratim natrag na Grudu dobivši pismo od Supila na dum Ant. Tvrdeića no dum Antun (Tvrdeić) tako je čovjek i Hrvat, da je pismo bilo suvišno. Vrativši se na Grudu počeo sam sam: bez učiteljice i popa. Dobro je bilo. Dum Antun je u Čilipima. Kod ņega sastavismo svatove. ņegove su zasluge velike. Vrlo bi ga obradovalo, da mu se akademija na brizi zahvali".

Antun Radić – Izvješće s puta po Dalmaciji i Crnoj gori, 1898.

O svojim terenskim (folklorističkim) iskustvima iz Konavala Radić je pisao u časopisu *Prosvjeta*.⁴³⁰ U tim tekstovima dvoji o autorstvu folklornih tvorevina, a vezano uz konavoske (na)zdravice postavlja suvremeno istraživačko pitanje: Je li te usmenoknjiževne oblike "smislio i složio jedan čovjek" ili "duh, genij narodni"? (SDAR XVI/1938: 30). Odgovor koji je na to pitanje dobio empirijskom provjerom odnosno postupkom čitanja zdravica pred skupinom Konavljana ("narodnom akademijom") (SDAR XVI/1938: 31) sadržan je u slijedećem ulomku:

'Varao bi se, tko bi mislio, da je ovu nazdravicu netko prvi smislio i složio, a drugi je od njega naučili. (...) Slušaju dakle mladji starije, ali ih ne slušaju sliepo i bez pameti, već s udiljnim obzirom na život. Kad dodje do toga, te se stari slušaju sliepo, – tu već imamo epigone, dekadencu; tu se već ne stvara, već se živi od stare muke. Ovako nastaje onda, kad se život tako promieni, da ga mladi više ne razumiju. Narodna naša pjesma, mnogobrojni običaji naši – danas su do toga došli: nečesa je nestalo, što je bilo nužno za život pjesmi, za držanje običaju. Narodna pjesma, narodni običaj, – sve, što zovemo narodnim blagom, u čvrstoj je svesi sa životom: u njem se i s njim radja, s njim se razvija, s njim i propada".

SDAR XVI/1938: 31–32.

---

⁴²⁹ "Balarin **Nike**, učiteljica na Grudi u Konavlima, posl. je daļe (br. 50, pošilj. 178) 34 str. Gataña, bajaña i molitava. Dobro je. (15 for.)". Usp. izvještaj Antuna **Radića** uz V. sjednicu folklorskog (*narodoznanstvenog*) Odbora koja je održana početkom 1898. godine.

⁴³⁰ Pet tekstova pod naslovom "Konavoske nazdravice" objavljena su u *Prosvjeti* iz 1899. godine (tečaj VII): str. 159–160; 184–187; 379–382; 411–414; 476–478).

Radić dalje u svojem osvrtnu ističe "životnost" i "evoluciju" *narodnih tvorevina*: "Tvorevine uma imadu isto tako svoj razvoj, evoluciju, kako ga imadu društveni život i njegove uredbe. Vrste (genre) duševnih tvorevina – epos, pjesma, drama, – nisu kao neka vječna nadnaravna bića s vječnim i nepromjenjivim svojstvima, već i one postaju, razvijaju se, mienjaju se i propadaju. Ovdje, u ovakim životnim prilikama su ovake, – ovdje, u drugim prilikama su drugačije, – a možda ih i nema. U životu i za životom niču, s njim se razvijaju, s njim i umiru: svagda su vjerna slika čitavoga života, u kojem su nikle. To vriedi za narodne umotvorine u obće, za svaku narodnu književnost, bila ona ustmena, ili pismena." (SDAR XVI/1938: 33).

Radić je svoj dolazak na dubrovačko područje iskoristio prvenstveno kako bi kontrolirao zapise svoje suradnice, a tu je njegovu namjeru moguće iščitati iz pisma koje mu je Nike Balarin uputila početkom ožujka. U zapisivačičinom pismu očituje se dvojba vezana uz jezik i dijalekt na kojem je građa zabilježena (usp. prilog 23b): "Pitate me da li sam pisala uprav onako, kako se govori na Grudi i okolici. Na to Vam mogu odgovoriti, da sam većinom upotrebljavala njihov govor. A one pjesmice nazdravice i.t.d. nastojala sam da ih upravo onako pobilježim kako su izašle iz usta naroda" (K.SZ.021/2: 07/03/1898). U idućem pismu saznajemo i tko su bili Radićevi kazivači u prethodno opisanom empirijskom "postupku nazdravica": "Sestra mi je kazala, da su bili onaj dan u sobi prisutni, kad Vam je Vlaho (Bogišić, op.a.) kazivao nazdravicu: Niko Magud, Mašan Magud, Marko Macan, Luka Čupić" (K.SZ.021/2: 06/06/1899). Ovo pismo pak pokazuje kako Radić nije kontrolirao samo svoju suradnicu nego i njene kazivače jer mu je kao filologu i priučenom etnologu-folkloristi bilo veoma stalo da se građa bilježi dosljedno, na lokalnom dijalektu.⁴³¹

Nike Balarin se zanimala i za "narodne vezove" te je tijekom godina skupila vrijednu zbirku konavoskih ženskih ručnih radova koja se danas čuva u Dubrovniku. Zbirku je izložila 1896. godine na Školskoj konferenciji u Dubrovniku, a zatim ju je predstavila i u Dalmatinskom paviljonu u sklopu Svjetske izložbe koja se održavala u Parizu 1900. godine.

---

⁴³¹ Ovaj zaključak je omogućio uvid u originalni rukopis Nike **Balarin** koji je Antun **Radić** nakon objavljivanja u *Zborniku* vratio autorici, a gospođa **Perica Šimić** iz Dubrovnika pronašla u dijelu privatne ostavštine u obiteljskoj kući Magud u mjestu Gruda u Konavlima i preslike predala arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU (sign. NZ 198). Oni sadrže rukopise "Svadba kod Konavljana" (40 str.) i "Gruda: Gatanje" (18 str.). Na tim su rukopisima zabilježene uredničke intervencije koje omogućuju rekonstrukciju postupka kritičkog priređivanja teksta.

Na izložbi je za svoj Album konavoskih narodnih vezova dobila počasnu diplomu.⁴³² Izgleda da je zbog pripreme albuma privremeno zapostavila svoj rad na skupljanju prinosa za *Zbornik*. Naime, u jednom njenom pismu moguće je iščitati Radićev prijekor. Kada ju je pitao je li se razljutila na njega ili na *Zbornik* kada mu više ne šalje nove priloge, ona se pravda: "Ne, Bože očuvaj ni na jedno ni na drugo, već silno zabavljena učenjem na sve sam bila zaboravila... Za sad ne mogu ništa početi radit za *Zbornik*, treba da se svojski zauzmem oko uređenja 'Albuma' za Parišku izložbu..." (K.SZ.021/6: 06/06/1899). Zanimljivo je vezano uz rodni aspekt istaknuti i jedno pismo iz korespondencije Antuna Radića upućeno poljskom kolegi, etnologu i sveučilišnom profesoru Stanisławu Bronisławu Ciszewskom u kojem hvali ljepotu "gospođice Nike, dubrovačke župke" (dat. Na Visokom 25/IX 1899):

"Zanima te gospođica Nika? Zar ne, da je lijepa? Čuj Witz! Kako znaš, ona živi *na Grudi* (nom. Gruda fem.). Pomisli sada, ona meni piše i svršava pismo ovako: *Preporučuje Vam se – Na Grudi dne (datum)... Nike Balarin*. Razumiješ? Ona se meni preporučuje na grudi (grud, fem. = piersi)... Jest, Nikola može biti i žensko ime, ali kao žensko glasi Nike (kao Mare, Jele, analog. prema sele (= sestra), a ovo analog. prema malim životinjama: tele, ždrijebe, pile, prase etc etc), a kao muško glasi Niko. – Toliko o njoj. Poznam ju, dakako, lično. Ali fotografija nije ni sjena Nikina! Jest to tip dubrovačke župke (župka = žena iz župe; župa = dominium, a po tom: provincija (oppositum gradu), dakle župka = seljanka)."

Agičić 1994: 341.

Pavlina Bogdan-Bijelić je rođena u građanskoj cavtatskoj obitelji.⁴³³ Život i rad ove zapisivačice, dugogodišnje suradnice Odbora za narodni život i običaje, obradila je Zorica Šimunović-Petrić koja ju je istaknula kao "premalu poznatu ličnost hrvatske etnografije druge polovice 19. i početka 20. stoljeća" (Šimunović-Petrić 1984: 143) te naglasila kako njen rad nije dovoljno cijenjen jer većina njezine građe nije nikada objavljena (*ibid.*: 146). Revalorizirati cjelokupnu ostavštinu ove autorice, bilo da se radi o opsežnoj rukopisnoj etnografsko-folklorističkoj građi koju je autorica kontinuirano tijekom života bilježila ili pak o zbirkama konavoskog narodnog veza kojima je oduševljavala europsku publiku na mijeni

---

⁴³² O njenom radu na albumu piše **Vid Vuletić-Vukasović**: "Prikaz i ocjena albuma za dalmatinski pavillon u Parizu. Album pripravila Nika **Balarin**, uvezao Vojkoslav Pejrek, Knjižara D. Pertnera, Dubrovnik". U: "Album konavoskih narodnih vezova (Konavle u Dalmaciji)". *Karadžić 2* (1900), 6-7, str. 119-128.

⁴³³ Pavlinina obitelj kretala se u krugovima cavtatskih uglednika kao što su bile obitelji Baltazara **Bogišića** i Vlaha **Bukovca**. Pavlinin brat dr. Đuro **Bijelić** bio je suprug Bogišićeve sestre Marije **Bogišić-Pohl** koja je utemeljila Zbirku Baltazara **Bogišića** (1909.–1912.), a ujedno je i sama marljivo bilježila pripovijetke i usmene predaje koje se čuvaju u ostavštini te zbirke (usp. **Bošković-Stulli** 1999: 66).

19. i 20. stoljeća, značilo bi prvenstveno kritički obraditi te znanstvenoj i široj javnosti objaviti i predstaviti do sada neobjavljene rukopise i uzorke tradicionalnih vezova koji se još čuvaju u arhivskim kutijama i depoima.⁴³⁴ Pavlinina ostavština pohranjena u Odsjeku za etnologiju⁴³⁵ obaseže gotovo 1600 ispisanih stranica, a sadrži etnografsku i folklorističku građu vezanu uz život i običaje Konavala. Većina građe pristigla je u Akademiju između 1901. i 1907. godine, a zatim su sve do 1940. godine pristizali manji dijelovi građe ili ispravci i nadopune prema zahtjevu uredništva *Zbornika*. Pavlina je samoinicijativno ponudila suradnju Antunu Radiću nakon što je, kako sama piše, "slučajno" doznala da se skuplja građa za *Zbornik*.⁴³⁶ Njezini prvi prinosi sadržavali su poslovice i "riječi sakupljene iz duborvačkog narječja" (*ibid.*). U idućem pismu upućenom Radiću zahvaljuje na poslanom naputku te navodi kako će nastojati dalje raditi prema *Osnovi*: "Žalim da mi nije osnova prije do ruka prispjela jer sam mogla sabirati mnogo šta interesantno kod naših seljaka. Ja sam pobilježila mnogo, ali se nijesam strogo, kao osnova kaže, držala seljaškog izraza. Od moga djetinjstva sabiram i bila sam ovdje najprva ženska glava, koja se tim bavila, ali nijesam imala zgodna naputka".⁴³⁷ Pavlina je također naglasila da je vjerno bilježila i opisivala običaje prema kazivanju dionika lokalne zajednice: "Opisala sam po mojim slabim silama konavoske običaje, koji su manje i više vladali do početka dvadesetog vijeka. Na žalost mnogi opisani običaji nevladaju više, a oni te ostaju u mnogome su promjenuti. Ja sam sve vjerno opisala pri pripovjedanju starih Konavoka i starih Konavljana (u fusnoti: ...te su mi pripovijedali: Božo Bronzan, Vlaško Klaić, Fratar Vezilić, Rado Borković, Kate pok. Antuna Gjuha, Anica Vukotina, Kate Vlahutinka, Kate Bijelica, Kate Županova, Luce Bakića itd.), pa mi je milo da će potomci barem moć čitati, kakvi su im običaji bili kod pradjedova".⁴³⁸ Iako se etnografski rad ove zapisivačice temeljio na bilježenju bez razrađenog sustava i metode, Radić je izgleda

---

⁴³⁴ Dr. sc. Jakša **Primorac**, znanstveni suradnik Odsjeka za etnologiju, prepisao je cjelokupnu rukopisnu građu Pavline **Bogdan-Bijelić** koja se čuva u arhivu Odsjeka te ju priprema za kritičko objavljivanje. Zahvaljujem mu se ovom prilikom na ustupljenim prijepisima rukopisa (prilog 33a i 33b). Dio obiteljske korespondencije i etnografskih predmeta ove autorice (zbirke tekstilnih predmeta i uzoraka vezova) nalazi se u Muzeju i Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu (Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU) te u Etnografskom muzeju u Dubrovniku.

⁴³⁵ Rukopisna građa P. **Bogdan-Bijelić** čuva se u arhivu Odsjeka pod nazivom *Etnografska građa iz Konavala* (1901. – 1907. god.; sign. SZ 107a, SZ 107b, SZ 107c, SZ 107d, SZ 107e) te *Poslovice* (1907. god.; sign. SZ 245).

⁴³⁶ Usp. *Zbirka korespondencije* OE HAZU (K.SZ.055/1: 12/11/1900).

⁴³⁷ Usp. *Zbirka korespondencije* OE HAZU (K.SZ.055/2: 08/12/1900).

⁴³⁸ Usp. *Etnografska građa iz Konavala* (1901. – 1907. god., sign. SZ 107b, sv. 1, str. 15).

bio zadovoljan njezinim prinosima posebice "folklorskom radnjom" s opisom i nomenklaturom konavoskog narodnog veza.⁴³⁹

Ostavština Pavline Bogdan-Bijelić čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju pod nazivom "Etnografska građa iz Konavala", a sadrži jednu arhivsku kutiju s uzorcima konavoskog veza, pet arhivskih kutija teško čitljivog rukopisnog materijala u sveščićima manjeg formata ispisanih olovkom i tintom te zbirku od 78 crno-bijelih fotografija različitog formata. Tematska okosnica građe⁴⁴⁰ je narodni život i običaji u Konavlima koji autorica iscrpno obrađuje u etnografskim opisima životnih, godišnjih i gospodarskih običaja te tradicijskog stanovanja, prehrane i odijevanja. U okviru ove teme autorica je prikupila opsežan folkloristički korpus koji uključuje poslovice, zagonetke, uzrečice, pitalice, rječnik lokalizama, predrasude i praznovjerja, anegdote, legende, molitve, crkvene blagoslove, zdravice, napitnice i drugu sličnu građu. Treća cjelina sadrži građu koja se odnosi na povijesne i zemljopisne podatke o ovom području (npr. "Rimljani i vodovod", "Konavle Zemljopis", "Biskupi Konavljani", "Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike"), prijepise crkvenih statistika i anagrafe te antropološke karakteristike stanovništva. Četvrta rukopisna cjelina uključuje detaljne opise konavoske narodne nošnje s uzorcima narodnog veza te zapise o tekstilnom rukotvorstvu (obradi svile i lana, izradi sukna, bojenju tkanina). Pavlinin fragmentiran, mozaičan i razmrvljen etnografsko-folkloristički opus najviše govori o potrebi ove zapisivačice da mahnilo skuplja i bilježi sve materijalne i duhovne činjenice na temelju kojih je moguće izgraditi sliku konavoske tradicijske kulture. Ta slika nije uljepšana, dapače, ona sadrži i ona specifična obilježja (npr. "Konavoski satirički duh", "Kletve, psovke i umetci u govor"), pojave ("Tuđin" – dubrovačka nahočad) i običaje o kojima se puno ne razglaba i ne piše. Pavlina, primjerice, otvoreno piše o položaju djevojaka, žena, majki i udovica u

---

⁴³⁹ U zapisniku sa sjednice *folklorskog odbora* održane 14. veljače 1902. godinu zabilježeno je slijedeće: "Urednik dr. Radić javlja o ponudi nadučiteljice Line Bieličke u Dubrovniku, da bi dala akademiji opis konavoskoga veziva u narodnih terminih uz ilustracije" (...) A. Radić ističe znatnost ove folklorske radnje, koja malne da nije u Biograd otišla. Trebat će klišeja po 5 boja, a takov jedan stoji kod (Bauv...) u Beču 50 for. Dr. Brunšmid primjećuje da je takova radnja vrlo skupa u Angerera, a Brusina ističe da je (Vit...) napravio takovi primjerak u Zagrebu a vrlo lijepo i jeftino. Odluči odbor, da se u načelu prima ponuda Bieličke, da će dati Akademiji opis konavoskoga veziva s izvornim vezovi za reprodukciju ilustracija; ako bi radi tih reprodukcija trošak bio velik, to se ima jedna sveska Zbornikova izdati za dvie, ter će onaj opis s ilustracijami biti uz bibliografiju posebna sveska Zbornikova (...) Za to treba da Bielička pošalje što prije i opis svoj i izvorno vezivo koje će se dati u bojami reproducirati. Bieličkin taj opis ima se prije Ivaniševićeve poljičke gradje štampati." (HR AHAZU Z: 14.02.1902.).

⁴⁴⁰ Usp. *Dokumentacijski pregled ženskih zbirki...*(prilog 31).

Konavlima i njihovom inferiornom odnosu u obitelji i u društvu (prilog 33b i 33c). Ovo usmjeravanje fokusa na specifične ženske teme (ženski poslovi, ženski razgovori, žensko odijelo, svadbeni običaji), uporaba folklorističkog naspram etnografskog diskursa, a potom i analitičko, sporadično, nekonzistentno i nekoherentno etnografsko opisivanje i bilježenje, odlike su zapisivačice koja je radila isključivo samostalno, bez programske osnove i u skladu sa svojim ženskim senzibilitetom i poetikom.⁴⁴¹

Unatoč činjenici da rukopisna ostavština Pavline Bogdan-Bijelić bez obzira na njezinu fragmentarnost i nedosljednost čini zaokruženu monografsku cjelinu o Konavlima, uređivačka politika Odbora bila je takva da se njen rukopis objavljivao u *Zborniku* periodično od 1905. do 1939. godine u rubrici "Manji prinosi" (ukupno 76 stranica teksta).⁴⁴² U vezi s time postavlja se pitanje zašto nikada nije izdan zaseban rad ili monografija, odnosno poseban svezak *Zbornika* kao što je to, uostalom, obećao i sam Radić.⁴⁴³ Nedostatak naputka o bilježenju građe svakako bi mogao biti jedan od razloga, ali izvori upućuju da se u slučaju ove zapisivačice i njene opsežne građe radilo o nedostatku financijskih sredstava te o knjizi u

---

⁴⁴¹ O tom bilježenju bez reda piše i sama Pavlina: "*Rečenice i poslovice, sve je pomješano jer mi nije bilo vremena da uredim, nego slijede onako kako su bilježene*" (K.SZ.055/3: na Sv. Vlaha 1901), a svoje "folklorističke bilješke" (pismo dat. 25/10/1938) uspoređuje s kaosom: "*Iz ljubavi za Folklorom, rečenice, izraze, riječi, pitalice, predsude, blagoslove, kletve, lijekove, mastila itd. Ali to je sve tamo amo razbacano po čeduljicama itd. to je kaos. Kad bi se ovo dalo prije no umrem urediti, neznam kakov bi naziv dala ovomu Modus – loquendi*" (pismo dat. 17/04/1917., usp. prilog 24b).

⁴⁴² Popis objavljenih radova Pavline **Bogdan-Bijelić** u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*: "Manji prinosi. Blagoslovi u Konavlima" (1905., 10/2: 323); "Manji prinosi. Krađa djevojaka u Konavlima" (1906., 11/1: 158–160); "Manji prinosi. Kozarski ili tajni jezik u Konavlima" (1906., 11/2: 304); "Pokladni ponedjeljnik. (Konavle u Dalmaciji.)" (1908., 13/1: 160); "Vještice. (Konavle u Dalmaciji.)" (1908., 13/2: 306–308); "Manji prinosi. Karitat i sedmine. (Konavli u Dalmaciji.)" (1914., 19/2: 373–374); "Manji prinosi. Trice. (Konavli u Dalmaciji.)" (1915., 20/1: 160); "Manji prinosi. Zavjet. (Konavli u Dalmaciji.)" (1916., 21/1: 159–160); "Manji prinosi. Ženidba. (Cavtat u Dalmaciji.)" (1917., 22: 312–316); "Manji prinosi. Koledar. (Konavli u Dalmaciji.)" (1918., 23: 317–320); "Manji prinosi. Zagonetke. (Cavtat u Dalmaciji.)" (1924., 25/2: 187–188); "Manji prinosi. Tuđin. (Konavli u Dalmaciji.)" (1924., 25/2: 381–383); "Manji prinosi. Iz stare dubrovačke kuhinje" (1926., 26/1: 180–182); "Grabež djevojke. (Konavli u Dalmaciji.)" (1928., 26/2: 382–384); "Ženidba. (Konavli u Dalmaciji.)" (1929., 27/1: 111–136); "Rečenice i pitalice (Dubrovnik i okolina.)" (1933., 29/1: 224–232); "Manji prinosi. Narodna imena. (Konavli u Dalmaciji.)" (1935., 30/1: 241–242); "Gatanja. (Konavli kraj Dubrovnika.)" (1939., 32/: 209–216).

⁴⁴³ Nakon što se Antun **Radić** povukao s funkcije urednika *Zbornika za narodni život i običaje* zamjenjuje ga Dragutin **Boranić**. **Boranić** kao novi urednik već 1902. godine posjećuje Dalmaciju i suradnike *Zbornika* među kojima i svoje dvije dubrovačke suradnice čijim se zbirkama konavoskih vezova oduševio (usp. **Boranić** 1904.–1906.).

kojoj su već opisani konavoski narodni vezovi. U zapisniku sa sjednice Odbora koja je održana 11. veljače 1912. godine, Dragutin Boranić, tadašnji urednik *Zbornika*, navodi sljedeće: "Gospođa Bogdanova Bijelić, videći da se njezina *veziva Konavoska* ne štampaju, zamolila je Akademiju da joj se vrata. U toj zbirci ima doduše krasna materijala, ali bi reprodukcije stajale goleme svote. Glavne crte već su i onako priopćene od Vuletića."⁴⁴⁴ Vid Vuletić Vukasović⁴⁴⁵ bio je Pavlinin suvremenik i kolega koji se zbog svoje uloge "etnografske savjetodavne instance" (Potkonjak 2004: 135) koju je uživao u lokalnoj zajednici nametnuo svojim (muškim) etnografskim autoritetom.⁴⁴⁶ O rodno obilježenom odnosu svojih muških kolega, ponajviše Vida Vuletića-Vukasovića, naspram njezinog etnografskog rada, Pavlina otvoreno piše u pismu upućenom Baltazaru Bogišiću⁴⁴⁷:

---

⁴⁴⁴ Usp. **Boranić**, Dragutin. *Ostavština* (1904.–1916., sign. SZ 125). Boranićeva opaska o Vidu **Vuletiću-Vukasoviću** kao autoru koji je obradio narodne vezove odnosi se na knjige: **Vuletić-Vukasović**, Vid. 1905. "Narodni vezovi u Konavlima". U: *Spomenik Srpske kraljevske akademije* XLII: 205–211. Beograd i **Vuletić-Vukasović**, Vid. 1906. "Narodni vezovi u Konavlima i Kninskoj krajini, opisao Vide Vuletić-Vukasović". Beograd. Državna štamparija Kraljevine Srbije.

⁴⁴⁵ **Vuletić Vukasović**, Vid (Brsečine, 1853. – Dubrovnik, 1933), dubrovački književnik, povjesničar i etnograf. Nakon završene učiteljske škole radio je kao učitelj u osnovnoj i građanskoj školi u Dubrovniku i u gradu Korčuli te kao profesor u ženskoj preparandiji u Dubrovniku. Bio je marljiv zapisivač etnološke i folklorističke građe koju je objavljivao u raznim časopisima (*Dubrovački list*, *Bosanska vila*, *Zbornik za narodni život i običaje*, *Vienac*, *Karadžić – list za srpski narodni život i predanje* i dr.). Sudjelovao je s izlaganjem na međunarodnom skupu folklorista koji je održan 1893. godine u Chicagu. O Vuletićevu etnološkom "aktivizmu" i suradnji s ondašnjim institucijama, napose s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti, piše Sanja Potkonjak (usp. **Potkonjak** 2004).

⁴⁴⁶ Je li taj autoritet bio rodno nametnut ili je ipak, u segmentu konavoskog vezilačkog umijeća, bio vidljiv i u stručnom smislu, pitanje je koje traži komparativnu analizu objavljenih radova oba autora. Površno čitanje kraćih članaka koji su Vid **Vuletić-Vukasović** i Pavlina **Bogdan-Bijelić** objavili u *Koledaru pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu* 1913. i 1914. godine daje prednost Pavlininoj analitičkoj spisateljskoj pronicljivosti i argumentaciji potkrijepljenoj činjenicama naspram Vidovoj romantičarski obojenom pozitivističkom pristupu. Usp. *Koledar*, 1913: P. B. Bijelić "Industrija koja nestaje" (str. 28–29); *Koledar*, 1914: V. V. Vukasović "Prinos za narodne vezove u Konavlima" (15–17) i P. B. Bijelić "Pučki običaji" (str. 34–36). Pavlina je svoje radove o konavoskim vezovima objavljivala u *Dubrovačkom listu* ("Konavoski vez", 1924.) i u sarajevskom ženskom listu *Nada* ("Konavoski ženski rad i običaji", 1901., 21(VII), str. 332-334.). Manje je poznato da je objavljivala nekoliko kraćih priloga u časopisu *Domaće ognjište* ("U hodaji dubrovačke patricijke", 1901., knj. I / sv. VIII, str. 198; "Spas", 1902., knj. II / sv. X, str. 178).

⁴⁴⁷ Vidjeti: **Šimunović-Petrić** 1983: 666. Pismo datirano 25. siječnja 1902. godine čuva se u **Bogišićevom** arhivu u Cavtatu (sign. B XVIII).

"Valja da znate, da Vido malo zna što o Konavlima, nego ako može što od mene ili od koga drugoga obznaniti i izpitati. Da Vidov Album što je bio u Chichagu nema nego dva tri veza konavoska i to jedan što sam mu ja dala. Album ne izgleda lijepo a zastupa radnje svih jugo-slovena u opće. Vido dakako upotrebiće i preradit sve ono što sam ja u *Nadi* napisala. Čula sam da on spravlja nešto o Konavlima za Akademije u Biogradu i tu je poslao već jedan moj uzorak a jednoj je preparandi ovih praznika naložio da mu nešto pobilježi u Konavlima. Ja sam najprva počela sakupljati i baviti se s ovim stvarima pak srećna kako sam i to će mi ugrabiti. (...) Isti Vido zna da sam ja prva jer smo skupa o tome razgovarali ali mi nikad nije kazao da bi napose nešto o Konavlima izdao. Ja sam se njega bojala i rukopisa mu nijesam kazala ali njemu je dosta da se posluži onim što je već štampano u *Nadi*. Kad je prvi put dr. Radić kod mene došao, došo je i Vido s njime i ja sam veliku žalost okusila da moram sve pred Vidom pokazati."

Pavlina Bogdan-Bijelić 1902.

Zahvaljujući Pavlininoj skribomaniji koja se nije očitovala samo u opisivanju različitih aspekata tradicijske kulture nego i u pisanju brojnih pisama, saznajemo i ostale zanimljive činjenice iz njezina privatnog i profesionalnog života. U istom pismu spominje i stanovitog Sardelića, urednika lista *Dalmatien*, kojega je zamolila da napiše nešto o njezinu radu što bi joj moglo "koristiti u karijeri". Međutim, Sardelić je, "oli iz prijateljstva a više radi stranke" (...) "bez da pozna njegov Album" dao prednost Vidu. Pavlina na kraju rezignirano zaključuje: "Da je gospodin Sardelić hotio, mogao je o meni mnogo, po pravednosti, govoriti, bez miješati druge osobe koje sa mnom ništa neulaze. On je očito hotio mene nekud omalovažiti. Fala Bogu!" (*ibid*). U pismima upućenima Milanu Rešetaru tijekom 1912. godine navodi kako je kao "folklorista" puno pisala o Konavlima te da je svoje "studije o konavoskim vezovima" predala Akademiji, a sada strahuje da će tamo sve "izginuti"⁴⁴⁸:

"(...) Žalim što nijesam vještačica u muziki, pa da nijesam kadra sakupljati i bilježiti razne melodije što bi me veoma zanimalo a služilo bi mi bilo pri opisu nekih starinskih plesova. Kako svak – imala sam i ja zgoda i neugoda u životu, pa sam se Bogišiću – koji me je sved razumio i interesao se – jadikovala. Što se tiče one aluzije u pismu, odnosi se na ogromni materijal, što se je nalazio već davno kod Akademije i čekao je štampu. Akademija je bila sve uzela i obećala sve bogato izdati u velikim bojadisanim tabelama. Nakon desetak godina stoprv su razumjeli da bi se za to hoćelo sila novaca a da Akademija nema sredstava. Sved se kajem što nijesam bila sve ustupila g. K. Hermanu, koji me je molio da mu pustim za "Nadu". Vrlo sumnjam, da se tokom dugog vremena – s mojim podacima nije tko poslužio. Ja sam bila najprva koja sam upoznala važnost konavoskih vezova – što su u ono doba bili

---

⁴⁴⁸ Pismo (dat. u Dubrovniku 19. srpnja 1912.) iz *Ostavštine Milana Rešetara* (kut. 1). Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (OPHK), Zagreb.

posve nepoznati i sakriveni pod raznim vrpcami – ja sam ih prva iznijela na svijetlo: izložila ih na nekoj maloj skupštini, na kojoj se nitko na njih osvrnuo nije (...)"

Pavlina Bogdan-Bijelić 1912.

U korespondenciji s Akademijom također izražava svoj strah da joj rukopisi neće biti objavljeni: "Ima već davno da sam ja to o Konavlima sabrala i napisala. Ali kako sam je loše sreće, počela sam se bojati da me na javnosti tko nepreteće i počela sam željeti da mi čim prije svijetlo ugleda. Po naputku gosp. F. Jeričevića, pisala sam bila nekome gosp. u Zagreb, koji mi se nije dostojao ni odgovoriti" (prilog 24a). Pavlina je pisala Akademiji još 1938. godine tražeći da joj se povrati ona građa koja nije objavljena istodobno nudeći neke svoje nove prinose i građu. U istom pismu, kada saznaje da je u Dubrovniku boravio "neki profesor iz Zagreba" kako bi prikupio građu za izložbu u tom gradu, a da ona za to nije znala iako se "od davnine bavi folk-lorom" i posjeduje "prastare exemplare" iz konavoskih vezova, zaključuje: "Ovoga su me puta zapostavili. Hvala Bogu!" (K.SZ.107: 04/04/1938).

Pavlina Bogdan-Bijelić je, kao što je to više puta sama naglašavala, odista bila prva koja se bavila tehnologijom i nomenklaturom konavoskog narodnog veza. U svojim zapisima "Zgode i nezgode Konavoskog veza iliti historija kako je konavoski vez tokom vremena ugledao Božije svijetlo" iz 1905. godine (prilog 33a) opisala je put od potpune nezainteresiranosti lokalnih političkih struktura za tekstilno rukotvorstvo do afirmacije i pojačanog interesa za kućni obrt te promicanje čipkarstva i narodnih vezova u Dalmaciji. U tom kontekstu Pavlina je bila prva Dalmatinka koja je pohađala čipkarski tečaj u Beču 1903. godine, a iduće godine i vodila stručni čipkarski tečaj u Dubrovniku.⁴⁴⁹ Pavlina je radila samostalno, učeći od najranijeg djetinjstva od svoje majke tehniku izrade konavoskog veza na čiji je značaj "svrnula pažnju" domaće i evropske javnosti.⁴⁵⁰ Pavlina Bogdan-Bijelić je kao etnografkinja, ali i kao folkloristica i vezilja, veoma utjecala na nove naraštaje učiteljica koje su nastavile s istraživanjem, zaštićivanjem i promoviranjem ženskog tradicijskog rukotvorstva dubrovačkog područja.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁹ Usp. katalog uz izložbu "Jelka Miš. Život posvećen baštini" (Dubrovački muzeji 2010).

⁴⁵⁰ Pavlina je na svjetskoj izložbi u Parizu (1900.) te na izložbama u Beču, Grazu (1902.) i Londonu (1903.) izložila svoje albume konavoskih uzoraka vezova s nomenklaturom, za što je i nagrađena diplomom i medaljom.

⁴⁵¹ U ovaj generacijski krug nadarenih učiteljica, osim već navedene Nike **Balarin-Monopoli** (rođ. 1875.), ubrajaju se Jelka **Miš** (rođ. 1875.) i Jelica **Belović-Bernadzikowska** (rođ. 1870.). Jelica je također bila Akademijina suradnica koju je **Boranić** angažirao da pregleda i ocijeni Pavlininu zbirku konavoskih vezova: "Dr. Boranić priopćuje, da je gđa. Jelica Belović-Bernadzikowska pregledala zbirku Pavline Bijelić-Bogdanove narodnih vezova konavoskih, što se nalazi u folklorističkom našem arhivu, i živo preporučila, da se što prije

4.2.4. *Gospodje inoga staleža: Ana Wálka Stipetić, Marica Križe i Olga Jerman*

Iako nedostaju podatci za potpunu rekonstrukciju biografije **Ane Wálke-Stipetić**, poslovna korespondencija i izvještaji sa sjednica *Odbora* upućuju kako se radi o obrazovanoj ženi koja se "bavila študijom" u Beču (K.SZ.788: 15/02/1905) i bila udana za učitelja. Ana Wálka Stipetić skupljala je etnografsku građu u selima Turkovčina, Bedenica, Bosna, Beloslavec i Jertovac u okolici Sv. Ivana Zeline. U svom prvom pismu upućenom Radiću u kojem se potpisuje kao Ana Walka od Tošovca navodi da "živi u narodu sa interesom" i da joj je "dosta potanko poznat njegov život" (K.SZ.788: 02/04/1899). Ova je autorica bilježila građu prema odabranim poglavljima *Osnove*, ali se nije držala zadanog slijeda. U prvom prinosu koji je poslala uredništvu *Zbornika* početkom lipnja 1904. godine detaljno je opisala svadbene običaje. Koristila se tehnikom dijaloga čime je postigla dramatičnost i sceničnost opisanog svadbenog ceremonijala. U zapisivanje ove građe je, kako sama navodi, uložila velik trud: "Sada dovrših *vjenčanje* te tu ne štedih nikakov trud, dapače svagdje osobno prisustvovah. Bilježih sve točno i pomno i sigurna sam da savjesno izgradih" (K.SZ.788: 30/05/1904). Idući prinos koji je poslala početkom 1905. godine sadrži raznovrsnu građu objedinjenu pod naslovom "Narodni običaji iz sela Bedenica". U njemu je opisala običaje kod

---

reprodukcijom izdadu u *Zborniku* najzanimljiviji i najznatniji dijelovi rečene zbirke. Povjerava se izjavitelju, da u budućoj sjednici predloži nacrt troškova, koji će biti potrebni za reprodukciju" (*Ljetopis* 22/1908: 32). **Belović-Bernadzikowska** je u *Zborniku* objavila dva svoja rada: *O razvitku naše narodne tekstilne ornamentike*, ZbNŽO 10/2 (1905), str. 161–180. i *Vezilačka umjetnost u Hrvata i Srba*, ZbNŽO 11/1 (1906), str. 1–51., a detalji njezine suradnje s uredništvom *Zbornika* ostali su zabilježeni u opsežnoj korespondenciji (K.SZ.037/1–K.SZ.037/15). U jednom od pisama spominje i suradnju s Pavlinom **Bogdan-Bijelić** (usp. prilozi 25a-b). Emancipatorsko djelovanje učiteljice Jelice **Belović-Bernadzikowske** analizirala je Sanja **Potkonjak** u kontekstu feminizma, liberalne građanske ideologije i etnologije na kraju 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj. **Potkonjak** navodi kako je emancipacija žena "opsesivni motiv" Jelićinih publicističkih radova (Potkonjak 2012: 179), ali kako je **Belović Bernadzikowska** "emancipaciju žena vidjela kao ulog u emancipaciji naroda" (*ibid.*: 184). Pokazuje to i lik "učiteljice Vjere" iz njezina romana-feljtona "Mi emancipantke" koju prikazuje kao "uzor djevojke domaće narodne emancipacije" (*ibid.*: 184). Jelićin pojam "emancipantke" nije istovjetan pojmu "feministkinje" – ona inzistira na razlici onih žena koje su emancipaciju shvatile kao "politiku individualizacije" za razliku od onih žena koje ženski kolektivitet prihvaćaju kao podlogu i sredstvo, platformu za zajedničko djelovanje na prosvjeđivanju žena u okviru narodne kulture i domoljublja odnosno nacionalne politike hrvatstva (a u slučaju **Belović-Bernadzikowske** slavenstva) (*ibid.*: 184). U tom je kontekstu feminizam **Belović-Bernadzikowske** patriotski i moralni te podrazumijeva ulogu žene kao domaćice, supruge i majke kroz njihovu javnu funkciju služenja domu i narodu (*ibid.*: 186).

svetkovanja (Ivanjski krijes, Duhovi), smrtne običaje i vjerovanja (gatanje i vraćanje, legende o svecima s popisom svetaca zaštitnika, tri pjesme i dvije legende o Majci Božjoj). Treći prinos naslovljen je "Narodna građa iz sela Bedenica" i sadrži opise prema različitim poglavljima *Osnove* vezane uz život u obitelji, pravne obveze i imetak, domaću trgovinu i poslove s upravnom oblasti. U istom je prinosu iznijela detaljne opise odijela i obuće, a naposljetku je popisala sve bolesti koje seljaci sami liječe uključujući i tradicijske lijekove koje pri tome koriste. Posljednji prinos iz 1906. godine pod nazivom "Građa" zapisivačica je skupljala u ostalim mjestima iz župe Bedenica. U toj je cjelini autorica djelomično obradila pojedina poglavlja *Osnove*: I (kraj i mjesta), IV (nakit i češljanje, oganj i ogrjev, pušenje), V (kućni poslovi, kićenje tkanina, obrađivanje zemlje, pregled dnevnog i godišnjeg rada i počinka), VI (život u zadrugi, život sa susjedima, život prema zanimanju i imetku, život prema dobi, vjerski život), VII (šira obitelj, zadruga). Ova zapisivačica nije pokazala gotovo nikakav interes za materijalnu kulturu te su izostali opisi vezani uz stanovanje i gospodarstvo. Nije također, osim manjeg prinosa o kraju i mjestu, opisivala prirodu i prirodne pojave, tjelesna obilježja i jezik. U njenom su fokusu prvenstveno obitelji i obiteljski odnosi te folklorno stvaralaštvo, a poseban interes pokazuje i za narodnu medicinu. Iščitavajući njezina pisma u kojima izvještava da će "priposlati" i biljke "čim porastu" te da će uz narodno nazivlje za biljke poslati i njihova latinska imena nameće se pretpostavka da je možda njezina "študija" u Beču bila vezana uz područje medicine (prilog 26e-f).

U obrađenim temama zapisivačica je najviše mjesta posvetila strukturiranju odnosa unutar obitelji i zadruge s posebnim naglaskom na odnose između muža i žene te između roditelja i djece (usp. prilog 34a i 34b). Bez cenzure je opisala položaj nezakonitih žena u seoskoj zajednici te općenito podređen položaj žena. U njezinim opisima nema osude žena koje žive u "griješnim" zajednicama (konkubinatu), a posebno razumijevanje ima za žene koje muževi zlostavljaju (prilog 34b):

"Žena je vrlo strpljiva i podnaša najosorniji postupak muža si, dapačeš i onda ako joj muž voli drugu ženu, dapače, dođe li k njojzi dijete njezine suparnice, pa da je i osvjedočena, da je tomu djetetu njezin muž – otac –, ona će ga vazda pomilovati i nadariti komadićem sira ili kruha. Ona uzdahne – a kaj je siromašne bogečke dete krive za greh svoje matere. Vužgal ju boži bič. Tam gde je – njega ž njom skop, kega je zacoprana. –

Ako žena otiđe od svoga muža, što je vrlo rijetki slučaj, to joj je zbilja nepodnosivo uz njenog muža, i to, što ju mnogo tuče. A otiđe li od njega, onda uzme djecu i vrati se svojima roditeljima, a ne ima li roditelje, onda kojoj svojoj tetki ili kumi, ili pako sama uzme sobicu u zakup, pa se muči dok joj djeca ponarastu.

Vakov muž ne mari ni za ženu, a ni za djecu, jer su obično ti muževi moralne propalice. Umre li muž ovakove nesretnice, pa vide li muškarci, kako je patila i usto pošteno živjela, oženit će je svaki rado dapače i mladić."

Ana Walka Stipetić 1904. – 1905.

Trud ove zapisivačice nije bio dovoljno cijenjen jer je od ukupno 225 rukom ispisanih stranica građe, u *Zborniku* objavljen samo jedan manji prinos o Ivanjskom krijesu na svega dvije stranice.⁴⁵² Iako Uredništvo nije imalo konkretnih zamjerki u vezi s građom, razlozi zbog kojih ta građa nije objavljena vjerojatno su neadekvatni jezični zapis, autoričino potraživanje honorara i njene zamjerke Akademiji "da trud slabo plaća" (K.SZ.788: 15/02/1905) ili pak, nešto treće s obzirom da historiografski nije razjašnjeno kojim se kriterijima izbora za objavljivanje u *Zborniku* koristio Dragutin Boranić tijekom svog dugogodišnjeg uređivanja.

Iako u svojim bilješkama Dragutin Boranić navodi da je "Križe Marica čini se seljanka"⁴⁵³, Antun Radić je u ranijem izvještaju opisuje kao *posebnika* u Dubovcu što znači da je obavljala neku vrstu djelatnosti uz pomoć koje se sama financirala.⁴⁵⁴ Prema istraživanju Tanje Baran, **Marija (Marica) Križe** nije bila rođena Dubovčanka (njezino ime nije zabilježeno u Matici krštenih, vjenčanih i umrlih župe Dubovec, a nije upisana niti u spomenicu područne škole u Dubovcu) već je u tom kraju bila po službenoj dužnosti tijekom koje je stanovala kod dubovečkog župnika (usp. Baran 2012: 154). Iako o tome nema pisanih tragova, usmena predaja č. s. Arkadije Barice Rusan govori o ženskoj osobi (Marici) koju su seljaci oslovljavali s "gospa", a živjela je u župnom dvoru. Ovu tezu donekle potvrđuje i pismo koje je zapisivačica 1904. godine poslala Dragutinu Boraniću i u kojem mu se jada da je skupljački posao "mučan posao" jer je narod "skroz nepovjerljiv". Također piše: "Muž misli da mu je svaki neprijatelj, kaj crni kaput nosi. Sva tumačejna i razlagajna ne koriste. Kad sam htela što saznati, pak sam pitala pojedinoga. On me pogleda ispod oka pak veli: 'Čuju gospa zdopusčejnem, a kad oni te trebaju, te bu pak za kakvu otiliru, kaj nas oču i oni Magjarem predati'. Možete si misliti, koliko tu treba govoriti i uvjeravati, tumačiti i razlagati, dok čovjek

---

⁴⁵² Stipetić-Walka, Ana: *Manji prinosi. Ivanjski krijes*. ZbNŽO (1905.), 10/1: 157–158., ur. D. Boranić.

⁴⁵³ Usp. Boranić 1904.–1916.

⁴⁵⁴ Usp. Izvještaj HR AHAZU Z: 26. 02. 1899.

nešto od njega dobije" (usp. prilog 27c). Iz navedenog slijedi zaključak da Marija Križe nije bila seljanka te da joj je Dubovec bio samo privremeno boravište.⁴⁵⁵

Marija Križe prikupila je i obradila etnološku i folklorističku građu iz križevačkog sela Dubovca (Veliki Raven). Zapisivačica je na kajkavskom jezičnom idiomu, čitkim rukopisom koji obuhvaća oko stotinu stranica, opisala obilježja ljudi i kraja u kojem živi te svakodnevne "životne potreštine" (opisi kuća i dvorišta, hrane i pripreme hrane, muške, ženske i dječje narodne nošnje, bolesti i liječenje bolesti). Od narodnih običaja opisala je porod i ženidbene običaje uz koje je zabilježila ukupno 36 lirskih svadbenih pjesama. Vrijedan prinos proučavanju usmene književnosti su 22 zapisane dijalekatske narodne pripovijetke, 83 zagonetke i tri kraća vjerovanja. Od cjelokupne građe objavljen je samo kraći prilog o ženidbenim običajima u rubrici "Manji prinosi"⁴⁵⁶. Iako je autorica još u svojim pismima uvjerala Radića da "izmišljeno nije ništa" i da je sve opisala onako kako jest "jer u kajkavštinu mješaju i štokavštinu" (prilog 27a), Boranić je u svojim uredničkim zabilješkama zaključio da "dijalekt neće biti najtočniji (glasovi!), partija o ženidbi vjerna, ostale kao da nijesu tako točne. Izostavljanjem i preradbom bit će koja 2 ar." što je vjerojatno i razlog zbog kojega preostali dio rukopisa nije objavljen.⁴⁵⁷ U izvještaju sjednice Odbora Radić je zabilježio: "Križe Marica, poseb. u Dubovcu (Raven kod Križevca), posl. je 59 str. I–IV. 5 po "Osn.", pa opis poroda i ženidbe i pjesama. Dobro je no površno. Pjesme (većinom vojničke) su bez unutrašnje vrijednosti, no za studiju potrebne. Jedna je samo domaća, stara." (HR AHZU Z: 26. 02. 1899.). Radićeva recenzija ukazuje na kvalitetu i zanimljivost zapisa Marice Križe, ali i na to da je nedosljedno bilježila prema pitanjima iz *Osnove*. Ova je zapisivačica izgleda bila upućena u strukturu *Osnove*, ali nije pokazala interes za opisivanje svih segmenata tradicijske kulture, već isključivo onih koji su njoj bili zanimljivi. Tako primjerice, svega nekoliko stranica rukopisa posvećuje opisima kraja, ljudi, kuća i liječenju bolesti, a više mjesta ostavlja za prehranu i nošnju. Teme koje ju najviše zanimaju vezane su uz običaje kod poroda (*Kak decu rode*, prilog 35b) i svadbene običaje. Svadbeni običaji su ovoj zapisivačici, izgleda, bili samo okvir za zapise usmenih i pučkih pjesama većinom ljubavnog sadržaja čiju je vrijednost Radić negativno ocijenio. Drugi dio usmenoknjiževnih

---

⁴⁵⁵ Posljednje pismo upućeno **Boraniću** ova je zapisivačica poslala iz Visokog (Gornja Rijeka) 1913. godine. Prema pretpostavci Tanje **Baran**, Marica **Križe** je morala napustiti svoje dotadašnje prebivalište jer je župni dvor izgorio u požaru 1910. godine (usp. **Baran** 2012: 154).

⁴⁵⁶ **Križe**, Marica: *Manji prinosi. Ženidba. Običaji u Dubovcu kraj Križevaca*. ZbNŽO (1903.) 8/1: 124–129., ur. Tomo Maretić i Dragutin Boranić.

⁴⁵⁷ Usp. **Boranić** 1904. – 1916.

zapisa je prozno-karaktirnog i obuhvaća pripovijetke različite tematike s realističnim i fantastičnim elementima. Kada se u ovaj niz ubroje zagonetke i zaklinjanja (*Kak se vuroki nameću; Kak se pregovara koga kača ugrisne*, prilog 35c i 35d) razvidno je kako ova zapisivačica Radićev naputak nije usvojila kao normu nego kao predložak na temelju kojega je iz svoje "ženske" perspektive obradila usmenoknjiževne folklorističke oblike te odabrane "ženske" teme iz tradicijskog života i kulture.

Iz korespondencije **Olge Jerman** saznajemo da je rođena pl. Ilić te da je radila kao poštarica u mjestu Petrijanec u okolici Varaždina: "Ja sam poštarica ovdje u mjestu te imadem, obćeć kao takova sa narodom češće zgođe poniknut u njegov duševni život i doznati za ideje obučene u najoriginalnije izraze" (usp. prilog 28a).⁴⁵⁸ Nakon što je od Radića dobila naputak i "potrebitu instrukciju" (*ibid.*) započela je s prikupljanjem građe. U rukopisu je detaljno obradila prva tri poglavlja *Osnove* te prva tri pitanja iz četvrtog poglavlja.⁴⁵⁹ Radić je s prvim prinosom ove zapisivačice bio zadovoljan te je njezin rad pozitivno ocijenio: "Jerman Olga, poštarica u Petrijancu (Varaždina), poslala je građu (br. 73, 46 str.) po 'Osnovi' I – IV.3. Vrlo je dobro i savjestno po naputku pisano (oko 15 stamp. str.).⁴⁶⁰ Jerman je uz prvi dio građe pripremila i herbarij koji je poslan prof. dr. A. Heinsu na znanstvenu ekspertizu.⁴⁶¹ Nije sasvim jasno zbog čega je ova zapisivačica nakon dosljednog početnog bilježenja prema Radićevom naputku odlučila zanemariti pitanja iz preostalog dijela IV. poglavlja te cijelo V. (Rad), VI. (Život), VII. (Pravo) i VIII. (Običaji) poglavlja da bi se ponovno u potpunosti posvetila pisanju IX. (Zabave), X. (Poezija) i XI. (Vjervovanja) poglavlja.⁴⁶² Budući da je

---

⁴⁵⁸ U personalnim listovima poštanskih službenika u dokumentaciji HT Muzeja – Muzej pošte i telekomunikacija, nije pronađeno ime ove zapisivačice. Pretpostavka djelatnika muzeja je da su se ti podatci tijekom vremena izgubili ili da je Olga **Jerman** radila u poduzetničkom modelu ugovorne pošte za koju ne postoje podatci o zaposlenicima. Iz pisma u kojem potražuje honorar tužeći se na tegoban život koji je okusila "u borbi za svagdanju koricu za troje djece", saznajemo da je zapisivačica bila majka (K.SZ.280: 26/09/1898).

⁴⁵⁹ I. Priroda (narav) oko čovjeka (I/1. Kraj i mjesta; I/2. Gore i vode; I/3. Zemlje; I/4. Zrak i vrijeme; I/5. Tlo; I/6. Bilje (drač, trave), I/7. Životinje); II. Tjelesni ustroj naroda (II/1. Općeniti ustroj tijela; II/2. Posebne pojave), III. Jezik (III/1. Kojemu narječju pripada govor; III/2. Izgovor i naglasak; III/3. Riječi); IV. Životne potrepeštine (IV/1. Selo i okolina; IV/2. Kuća i dvorište; IV/3. Zgrade izvan dvorišta).

⁴⁶⁰ Usp. Izvještaj HR AHAZU Z: 02. 12. 1898.

⁴⁶¹ Usp. *Ljetopis* 13/1899: 28-9.

⁴⁶² Ova su tri poglavlja u potpunosti opisana prema Osnovi: IX. Zabave (IX/1. Zabave uopće; IX/2. Razgovori i zabave zrelih ljudi; IX/3. Momačke i djevojačke zabave; IX/4. (Dječje) igre (sigre); IX/5. Igre (ples, tanac); IX/6. Svirka; IX/7. Pjevanje); X. Poezija (X/1. Pjesme; X/2. Pripovijetke; X/3. Priče; X/4. Gatke; X/5. Basne; X/6. Šaljive pripovijetke. Šale; X/7. Zagonetke; X/8. Ljepota prirode i ljudi); XI. Vjervovanja (XI/1. Postanak i opstanak svijeta; XI/2. Kakove snage ima u svijetu; XI/3. Kakovu snagu imaju neki ljudi; XI/4. Stvorovi kao

Radić bio zadovoljan njezinim savjesnim bilježenjem pretpostavka je da je ova zapisivačica imala više sklonosti za opisivanje prirode i prirodnih pojava, tjelesnog "ustroja" naroda i njegova jezika te duhovne tradicijske kulture nego što je imala za opisivanje materijalnih svjedočanstava kulture. Poseban je interes pokazala za tradicijska vjerovanja o kojima je nastojala prikupiti što više podataka. Iz pisama koja je upućivala Radiću evidentno je da je bilježila na terenu pri čemu je nailazila na poteškoće: " XI 8 i 9 ne mogu izraditi, jer to drže tajnom. Još bih bila doznala nekoliko da sam djevojka – jer ženama se to ne odaje. Što bi? Ako Vam je do toga stalo, možda novci? Kakove dvije, tri for. Molim Vas pišite mi otom skoro, da mogu dogotoviti" (usp. prilog 28e) i "Ovodah za 'mrake' 'vuroke' i t.d. nisam ništa doznati mogla, jer to, kako Vam javih doznačnicom, drži narod tajnom" (usp. prilog 28h). Bez obzira na cenzuru zajednice vezanu uz praznovjerja i moralno-vjerska pitanja, Olga Jerman je ipak bila upućena u ovaj segment tradicijske kulture. Osim toga, ova su joj pitanja otvorila mogućnost subjektivne elaboracije te teme. Zapisivačica je, naime, u opisima vjerovanja pokazala umijeće upisivanja i interpolacija vlastitih reminiscencija u etnografski tekst (prilog 36a, 36b, 36c):

Kakove snage ima u svijetu.

Zemla more človeka naškoditi vu tem da se na joj prehladi; na priliko da bi što na zemli spao (kak je negda moj bratić) te se more pokvariti kaj dobi kakov betek.

Stvorovi kao ljudi.

Mi znamo za takve stvore kaj so na človečjo spodobo. *Vile* so tak kak puce, a *smrt* je kak žena (– Meni se je jenkrat skazala, i to na sam Božić k večeri; ja sem si predi neg sem štel spati, lepo molil i najemput, kak sem imel proti obloko oči vuprle, vidim strahovito veliko, belo žensko preleteti; obrnem se ja, ali lasi meni samo h višak, i nisem za Boga mogel zaspati – mislil sem navek kaj je vender to za ženska – i tak outem mišlejo i straho, morti za jeno vuro, dojde moja rodbina pa me zove nad oblok, Valent hodi, Jana so hmrli. Te sem znal, da je to smrt i nebom nigdar tega zabil, dok bom god na sveto –).

Olga Jerman 1898/9.

Iz rukopisa Olge Jerman objavljen je samo jedan prilog u *Zborniku iz 1916. godine*.⁴⁶³ Radi se o folklorističkom prinosu koji je Radić ocijenio slabim iako se u konačnici folkloristički diskurs i kod ove autorice pokazao najzastupljenijim dijelom njezinoga opusa.⁴⁶⁴

---

ljudi; XI/5. Nemani i nakaze; XI/6. Drugi svijet; XI/7. Gatanje; XI/8. Bajanje; XI/9. Vračke (čarolije); XI/10. Sveci. Crkvene stvari).

⁴⁶³ Jerman, Olga: *Tri narodne pripovijetke. Rabar Matijaš (Petrijanec u Hrvatskoj)*. ZbNŽO (1916.), 21/1: 140–142., ur. Dragutin Boranić.

4.2.5. Učiteljica i književnica: Milena Sajvert Pokupska

Milena Sajvert⁴⁶⁵ je bila prva učiteljica u pučkoj školi u Hrnetiću.⁴⁶⁶ Pod pseudonimom **Pokupska** pisala je novinarske priloge za zagrebački *Obzor*, *Vijenac*, *Prijatelj naroda*, karlovačko *Svjetlo* te nekoliko dalmatinskih listova, a svoj književni talent iskazala je u kraćim pripovijetkama koje je u nastavcima objavljivala u pučkim kalendarima *Danica* i *Bistrički koledar* te u dvije zbirke poučnih pučkih pripovijetki.⁴⁶⁷ "Glavni grijesi" objavljeni

---

⁴⁶⁴ "Jerman Olga, poštarica u Petrijancu (Varaždin), posl. je dađe zabave, poeziju (IX., X) i vjerovaña (XI), svega 55 str. (14 str. 8 pjesme). I ako ima koješta dobra, u opće je dosta slabo." (usp. Izvještaj HR AHAZU Z: 02. 03. 1899.).

⁴⁶⁵ Milena **Sajvert** rođena je 1861. godine u gradu Sveti Ivan Zelina. Godina njezine smrti nije poznata. Podatci o njezinome životu i radu zabilježeni su u Akademijinom obljetničkom izdanju iz 1925. godine (usp. *Znameniti i zaslužni Hrvati...*, str. 234). U ovoj Akademijinoj ediciji navodi se da je Milena **Sajvert** završila učiteljsku školu u Zagrebu 1880. godine, a potom je namještena kao namjesna učiteljica u pučkoj školi u Hrnetiću pokraj Karlovca gdje je radila do umirovljenja 1883. godine. Pretpostavka je da se Milena Sajvert te godine udala jer je, kako Rudolf Strohal navodi u Karlovačkoj monografiji, dobrovoljno napustila službu: "Dekretom kr. žup. škol. nadzorništva od 5. listopada 1880. br. 63. namještena bi radi bolesti učitelja Bradne na ovoj školi namj. učiteljica Milica Sajfertova, koja je ovdje ostala i nadalje i po smrti učitelja Bradne do definitivnoga popunjenja učiteljskoga mjesta. (...) Od školske godine 1881/2 ustrojeno bi na ovoj školi mjesto podučitelja, koje dobi namj. učiteljica Milica Sajfertova. Ova poče obuku u I. i II. razredu 16. studenoga 1881., a imenovana bi pravom podučiteljicom 1. travnja 1882. Dne 17. rujna 1883. zahvali se na službi Milica Sajfertova, a nju nasljedi Anka Štajdoharova" (**Strohal** 1906). Osim kao o hrnetičkoj učiteljici Strohal o Mileni (Milici) piše i kao o istaknutoj književnici (*ibid.*). U Akademijinom izdanju o znamenitim i zaslužnim Hrvatima navodi se da je Milena Sajvert bila udata Cerovski dok se u Karlovačkom leksikonu navodi krivi podatak (Milena Cerovski ud. Sajvert) (*Karlovački leksikon* 2008: 510).

⁴⁶⁶ Usp. **Vrbetić** 1979: 85.

⁴⁶⁷ Popis objavljenih radova Milene Sajvert Pokupske (kronološki): 1882. "Kupalištna crtica" (*Pozor*, str. 220–221); 1892. "Baba Manda" (*Vijenac* XXIV/38, str. 595–597); 1892. "Ćika Ćiro" (*Svjetlo* 7, str. 33–34); 1892. "Gdje su rodoljubke" (*Svjetlo* 7, str. 5); 1892. "Grloška" (*Svjetlo* 7, str. 26–28 i 30–32.); 1892. "Kod moje Mare" (*Svjetlo* 7, str. 36–37); 1892. "Krajiške priče": I. Jabuka (*Vijenac* XXIV/46, str. 724–725.), II. "Stana" (*Vijenac* XXIV/47, str. 737–738); 1892. "Miruj miruj srdce..." (*Svjetlo* 7, str. 43–47); 1892. "Partija taroka. Istiniti događaj" (*Svjetlo* 7, str. 16–19); 1892. "Žarki cielov kod vruće peći" (*Svjetlo* 7, str. 2–3); 1893. "Krajiške priče": III. Srce i dužnost (*Vijenac*/XXV/3, str. 40–41), IV. Napast br. (*Vijenac* XXV/41, str. 649–651); 1893. "Prekasno" (*Seljak* III/17, str. 130–131; *Seljak* III/18, str. 138–139); 1893. "Varava nada" (*Svjetlo* 8, 11–15; *Svjetlo* 17, 19–20); 1893. "Obitelj Smajićeva" (*Seljak* III/3, str. 19–20); 1893. *Glavni grijesi. Pripovjetke za puk*. Zadar: Pučka knjiga (God. 3/1893, knj. 6.); 1894. "Na razvalinah sreće" (*Svjetlo* 9, str. 41–52); 1895. "Na razvalinah sreće" (*Svjetlo* 10, str. 1–30); 1895. "Dug – zao drug" (*Danica koledar* za 1895., str. 83–104); 1896. "Tužna baština"

su 1893. godine u Zadru, a "Okovi" 1897. godine u Zagrebu. Inspiraciju i motive za ove pripovijetke pseudoromantičarskog i sentimentalnog karaktera autorica je uglavnom crpila iz usmene tradicije pokupskoga kraja. Arhetipski likovi žena koji se javljaju u njenim književnim radovima svjesno preuzimaju i prihvaćaju svoje uloge supruga i majki u skladu s nametnutim društvenim normama i konvencijama tradicionalnog (patrijarhalnog) društva. Milena Sajvert je tijekom 1907. i 1908. godine objavila dvije knjige posvećene tradicijskom kuharstvu i prehrani, a zatim je tijekom 1922. godine objavila i niz kritičkih članaka u Koprivničkom listu *Preporod* u kojem se zalagala za reforme u sklopu rimokatoličke crkve (osnivanje Hrvatske katoličke crkve, uvođenje hrvatskog jezika u bogoslužje, ukidanje celibata za katoličke svećenike). Nije poznato iz kojega se razloga ova autorica tako gorljivo zalagala za crkvenu reformu posebice za ukinuće celibata te pitanje statusa svećeničke djece, ali je evidentno da je, bez obzira bila ona potaknuta vlastitim iskustvom ili reformatorskim idejama, pokazala emancipatorsku inicijativu i iskazala kritiku podređenog i omalovažavajućeg položaja onih žena i djece koja su se nalazila u takvoj situaciji.

Milena Sajvert je prihvatila poziv Akademije te je 1897. godine počela prikupljati i zapisivati etnografsku građu. U monografiji *Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni život i običaji* obradila je zadanim redosljedom prema Radićevom napatku sva poglavlja i potpoglavlja na ukupno 606 stranica.⁴⁶⁸ Ova je zapisivačica radila sustavno i dosljedno – tijekom 1897. godine obradila je poglavlja I. – V., tijekom 1898. poglavlja V. – VIII., a tek nakon što joj je isplaćen obećani honorar nastavlja raditi na monografiji te je tijekom 1903. i 1905. godine poslala i posljednji dio etnografskog zapisa (VIII – XII). Iako je opisala sve aspekte tradicijske kulture Milena Sajvert se najviše "raspisala" u onim poglavljima u kojima se obrađuju odnosi unutar obitelji, zatim godišnji, životni i svakidašnji običaji te usmeno tradicijsko stvaralaštvo (zabave, poezija, vjerovanja). U slučaju ove zapisivačice podjednako

---

(*Danica koledar* za 1896., str. 108–130); 1897. *Okovi: pripovijesti za puk*. Zagreb: Društvo sv. Jeronima; 1897. "Seoska priča" (*Marija Bistrički katolički kalendar*, str. 33–46); 1898. "Borba života" (*Marija Bistrički katolički kalendar*, str. 33–51); 1900. "Gavanovo zlato" (*Svjetlo* XV/1–10); 1903. "Mikitino kljuse" (*Marija Bistrički katolički kalendar*, str. 33–49); 1907. *Povrčarstvo i kuharstvo*. Karlovac: Voćarska zadruga; 1908. *Peradarstvo i kuharstvo*. Karlovac: Voćarska zadruga; 1910. "Naše rode" (*Sloga* br. 35 i 54, Karlovac); 1910. "Priča" (*Sloga* br. 50 i 51, Karlovac); 1922. "S. Reforma i svećenička djeca" (*Preporod* III/6, str. 52–54., Koprivnica); 1922. "Reforma i žena" (*Preporod* III/3, str. 21–23., Koprivnica); 1922. "Svećenik kao čovjek" (*Preporod* II/8, str. 70–71., Koprivnica); 1922. "Ljubi bližnjega svoga" (*Preporod* III/10, str. 86–88., Koprivnica); 1922. "Reforma i majka" (*Preporod* III/5, str. 44–45., Koprivnica).

⁴⁶⁸ Usp. *Dokumentacijski pregled...*(prilog 31) s detaljnim sadržajem rukopisne zbirke *Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni život i običaji* (SZ 29).

su uspješni opisi i "ženske" i "muške" kulture što je vjerojatno posljedica njenog *insajderskog* pristupa i višegodišnjeg sudioništva u promatranju kulturi te također u dobroj komunikaciji s lokalnim kazivačima.⁴⁶⁹ Naspram opisima materijalne kulture koji su objektivni i sažeti, i ova zapisivačica u deskripciju duhovne kulture unosi subjektivna zapažanja i digresije iz rodne (ženske) perspektive najčešće koristeći tehniku dijaloga (prilog 37b):

"I žene se tak isto idu na divan u selo. Pak već se jedna drugoj pripovida od svoga življenja. Mnoga ima naviku, da navik i za navik se tuži, već bud na muža, bud na dicu; a mnoga pak se hvali i sovim i sonim, kaj da ima jezera pod glavum. Sto put zna reči: Hvala budi Bogu, imam i preimam sega! Neprosim niš tudjega. Samo mi Bog daj zdravlje, i meni, i mužu i mojoj dicit! Onda pak pripovida od dice, i ta su dobra. Nijedno da bi samo tuliko poželilo tujega, čim bi si oko na trusil. – Onda ju već zna koja ženska na lipi način ugristi, i da joj razmeti, da se zna kak joj je koje dite bilo na tujoj slivi, al pod tujimi jabukami. Al joj pak morbit ča koja odrapi. A moja kuma kaj to divaniš, vim si i ti sama u Dugoj resi prodavala "gosponove" jabuke. – Onda cmok i gotovo je! Otide i srdi se, dok pak nezabi malo. Kadi koje pak divane koliko su kvočak nasadile; koliko su u vrtu posijale i posadile; koliko po krojile i pošile. Koliko ima na krosnu i kak se kaj, kaj, a najveć ogovaraju se jedna drugu, a kad se baš i ove razistanu, onda još pak i ove dvi sopet jedna drugu. To su već tak babji divani. Zato kad muški čuju, kak babe divane, znaju reč: Hm, trla baba lan, da joj projde dan! A baš tak i je!"

Milena Sajvert Pokupska 1897. – 1905.

Dijaloški okvir je narativna tehnika kojom se ova zapisivačica često koristi u etnografskom opisivanju. Tako, primjerice, kada opisuje Božićne običaje u poglavlju "Svetkovine čitavog kraja (ili naroda)" tada zapisuje što ukućani govore kada gospodar iz kuhinje nosi "libnicu" sa svijećom, zatim donosi stihove pjesme koju ukućani pjevaju da pozdrave mladog Božića, bilježi što govori gospodar dok po "hiži razbacuje bažulja", što matere govore djeci koja se igraju i valjaju po slami, što se govori prilikom povratka s polnoćke, što kaže dečko curi kad mu ona daje božićnicu (jabuku) i o čemu ljudi razgovaraju kada idu na večernju misu, zatim što djevojke govore kad se posjećuju na Božić, što ljudi govore na Štefanje kada traže Štefa u kući gdje ga nema ili, primjerice, što muškarci govore ženama kada one dođu po njih u "birtiju" (str. 265):

– Kaj si došla?

– Po te sam došla. Doma hodi!

– Muči baba! Zami vina v zube!

---

⁴⁶⁹ Milena **Sajvert** je u korespondenciji s **Radićem** navela imena jedanaest muških i jedanaest ženskih kazivačica (uključujući i "2 domaće ciganice") koji su joj "kazivali u pero" (prilog 29i).

Baba se neda čuda trcati, nek bome strusi kaj joj je ponujeno i otide;
 al za kratki cajt je pak tu.
 – Kaj si već tu?
 – Nekak da jes, kad nisi doma došel.
 – Muči baba, sedi pak pij!
 I rihtik baba si sedne i pije, se kak i muški i već ni ne misli da bi bil cajt iti doma.
 Samo se zna obizdati kaj i kak se zmisli kad veli:
 – Ha, posla ni, blagdan je! Dici sam dala za večeru!
 Aha, onda se zna kuliko je vur tuklo.

Milena Sajvert Pokupska 1897. – 1905.

Posljednja poglavlja monografije koja sadrže raznovrsne usmenoknjiževne zapise svakako se mogu smatrati najuspješnijim dijelom Mileninog etnografskog opusa. Izgleda da je i kod ove ženske zapisivačice prevladao književno-folkloristički naspram etnološkog diskursa. Unatoč cjelovitosti monografije te iscrpnim i slikovitim opisima narodnog života i običaja koji su upotpunjeni odabranim narodnim pjesmama i pripovijetkama, u *Zborniku* nije objavljen nijedan njen prilog. Razlozi neobjavlivanja mogu se iščitati iz korespondencije, odnosno prepiske koju je autorica vodila s Radićem, a kasnije i s Boranićem, u periodu između 1897. i 1905. godine. Zanimljivo je njeno pismo datirano 1898. godine u Hrnetiću (prilog 29i) u kojem je citirala one dijelove Radićeva pisma na temelju kojih se može iščitati njihov međusobni konflikt. Nakon što je autorica Akademiji poslala svoj prvi prinos, Radić joj u svom pismu (Radić dat. 04/02/1897) odgovara: "Sve što ste napisali upravo je izvrsno, samo da je pisano čistim govorom onoga kraja." Nakon drugog i trećeg prinosa i dalje ju potiče na pisanje: "Radite li što god? Ono je što ste drugi put poslali bolje. Trebalo bi više, mnogo više motriti i pitati i opet pisati i slušati sve potanko. Nadam se skorom prinosu." (bez datuma) te: "Mnogo je bolje od predjašnjega" (nakon trećeg prinosa; Radić dat. 25/03/1898). Nakon Radićeva inzistiranja da autorica naznači i svotu koju traži za svoj rad: "Akademija ne će čuvati neplaćenih rukopisa, a ne zna se kada će doći na red, stoga želi odmah platiti" (Radić dat. 09/12/1897) slijedi nesporazum. Iako nije imala namjeru potraživati nikakvu svotu jer je smatrala "za dužnost svoj rad" te neka "Akademija honorira po svojoj uvidjavnosti" (prilog 29c), Milena Sajvert potaknuta Radićem ipak šalje kratko pisamce u kojem moli da joj se isplati jedan dio honorara prije nego što krene na "ferijalno putovanje" (K.SZ.683: 24/06/1898). Honorar je dobila, ali i Radićevo pismo u kojem joj poručuje: "Vašim prinosom sam u cijelosti nezadovoljan, pa će se možda moći toliko iz Vaših prinosa izvaditi koliko je plaćeno" (Radić dat. 01/10/1898). Pokupska zaključuje da je njeno potraživanje honorara

uzrok takve nagle promjene: "...i eto u tom grmu leži zec? Jer to je moj grijeh, radi kojega sada moj cijeli rukopis ne vrijedi ništa!" (prilog 29i). Autorica dalje iz Radićeva pisma razabire i "kao neko predbacivanje" da ne ljubi dovoljno svoj narod te zaključak da "za taj posao naša gospoda nijesu" (Radić dat. 01/10/1898.). U nastavku pisma Pokupska Radiću pokušava dokazati kako joj nikada nije "egoizam utisnuo pera u ruke" (*ibid.*) kao što nikada nije ni pisala iz glave "već točno riječ po riječ po seljačkom kazivanju u seljačkim kuća" (K.SZ.683: 13/10/1898) te na kraju dodaje da ona nije "pogospodjena na pola sluškinja" (prilog 29i) kako joj se Radić uvredljivo obratio. Iduće pismo koje je primila od Radića (Radić dat. 08/10/1898) ju je "umirilo i izmirilo", ali ga nikako nije mogla uvjeriti da se prilikom opisivanja etnografske i folklorističke građe koristila isključivo izvornim narodnim govorom te da je specifičan dijalekt kojim se govori po čitavoj hrnetičkoj župi mješavina "kajkavštine i štokavštine, ikavštine, ekavštine i jekavštine" pa se tako primjerice kaže "čovik i čovek i čovjek; tjedan i ćedan" (K.SZ.683: 13/10/1898).

Bez obzira na činjenicu što je bila jedna od rijetkih monografija koja je dosljedno i iscrpno pisana prema Radićevoj *Osnovi*⁴⁷⁰, monografija o Hrnetiću izgleda nije zadovoljila Radićev kriterij pisanja "riječ po riječ... čistim govorom onog kraja, otkuda je građa" (Radić 1897: 514)⁴⁷¹, a pretpostavlja se i da je Radić bio uvrijeđen autoričnim potraživanjem honorara.⁴⁷² Mileni Sajvert Pokupskoj, hrnetičkoj kroničarki, "taj lijepi al i dosta mučni

---

⁴⁷⁰ U arhivu Odsjeka za etnologiju pohranjene su rukopisne zbirke koje gotovo u cijelosti slijede strukturu Radićeve *Osnove*, a do danas su objavljeni samo pojedini odabrani dijelovi rukopisa. U te se cjelovite monografske prikaze ubrajaju etnografije četiriju učitelja: Rade **Bosnića** (opisi sela iz okolice Dvora na Uni s poč. 20. stoljeća: Rujevac, Ljubina, Pedalj, Gage, Stupnica i Kosna, sign. SZ 124, SZ 113a-b, SZ 127a-d), Ivana **Filakovca** (*Etnografska građa iz Retkovaca*, 1898. – 1902., SZ 57), Luke **Lukića** (*Opis sela Klakarja*, 1905. – 1952., SZ 128a, NZ 28a-e, SZ 128a-d) i Mije **Žuljića** (*Narodni običaji u Varešu*, 1904. – 1911., SZ 60) i dva seljaka: Josipa **Tomeca** (Virje, 1898. – 1903., SZ 18) i Nikole **Novakovića** (*Staro Štefanje*, 1903. – 1904., SZ 110a-d).

⁴⁷¹ Iako je monografija o Hrnetiću u Akademijinom izvještaju ocijenjena kao vrijedna zbog jezika na kojemu je pisana: "Jednako su vrijedni prinosi seljakinje Kate Janjčeroeve iz Trebarjeva kod Siska i to poradi jezika, koji takodjer nije u našoj knjizi u onoj čistoći poznat; dalje prinosi Milene Sajvertove iz Hrnetića kod Karlovca i Jurja Božičevića iz Josipdola, oboje poradi jezika, osobito potonje" (usp. *Ljetopis* 12/1898: 99), **Radić** u svojem izvještaju upravo jezik ističe kao nedostatak te monografije: "Sajvertova Milena poslala je nastavak građe iz hrnetičke župe (kraj Karlovca) 76 str. Svega je do sada poslala preko 200 str. Pisano je suho, a jezik mi je sumнів. Traži nagradu. Od čitavog bi izašlo do 1 ½ arka dobrih stvari (25 for.) (usp. HR AHAZU Z: 13.7.1898.).

⁴⁷² O sličnom financijskom konfliktu između Antuna **Radića** i Akademijinog suradnika Vida **Vuletića Vukasovića** nakon kojega je Vuletić povukao svoje radove i objavio ih u drugim publikacijama izvještaja Sanja Potkonjak (usp. **Potkonjak** 2004).

posao" (K.SZ.683: 08/11/1897) nije nikada bio dostojno vrednovan iako se stav Uredništva *Zbornika* nakon odlaska Antuna Radića prema jezičnim (dijalektalnim) značajkama etnološke građe promijenio. Unatoč opsežnoj spisateljskoj produkciji, književni i etnografski rad ove učiteljice ostao je do danas nezapažen i marginaliziran.

4.2.6. Žensko istraživačko autorstvo u sklopu nove teorije i prakse proučavanja hrvatske tradicijske kulture

U razdoblju između dva svjetska rata obnovljen je interes za proučavanje hrvatskoga naroda i narodne kulture. Zahvaljujući djelovanju Hrvatske seljačke stranke na kulturnom i gospodarskom prosvjećivanju hrvatskog seljaštva kojega su putem svojih aktivnosti provodile HSS-ove organizacije *Seljačka* i *Gospodarska sloga*, otvorile su se i nove mogućnosti istraživačkog rada na polju etnologije i folklorizma. Prosvjetna politika Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) provodila je školsku reformu u skladu sa "seljačkom ideologijom" (usp. Leček i Petrović Leš 2010). Etnologija i etnografija kao znanost te seljačka kultura i folklor u nove su školske programe uvedeni kao obavezni predmeti.⁴⁷³ Svi su prosvjetni djelatnici vezano uz tu inicijativu bili obavezni pohađati etnografske tečajeve, a u skladu s naredbom bana Šubašića iz 1940. godine također i voditi *Etnografsku spomenicu* kao svojevrsnu mjesnu monografiju. Znanstveno proučavanje i poučavanje naroda s kojim učitelji i profesori rade bio je prvi zahtjev reformirane škole (usp. Leček i Petrović Leš 2010: 31). Stoga je i pisanje *Etnografske spomenice* zahtijevalo formalno znanje koje je bilo regulirano službenom uputom. Predviđeno razdoblje realizacije trajalo je četiri godine: "1. Svaki učitelj ili učiteljica neka pomno prouči "Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu" od dra. Antuna Radića. (...) 2. (...) Prve godine neka se obradi onaj dio, koji je naveden u prvom i drugom odjelu pomenute "Osnove" (str. 17. – 32. u I. knjizi "Sabranih djela", odnosno str. 15.

---

⁴⁷³ Prosvjetni su službenici u svrhu poučavanja u "narodnom duhu" dobili i metodičke upute u kojima se kao na obaveznu literaturu upućuje na Akademijinu publikaciju i "Osnovu" Antuna **Radića**: "Za etnografsku lekturu učenika u školi i kod kuće neka služe etnografski spisi dra A. **Radića**, napose njegova "Osnova" i Akademijin "Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena". Kao priručne i pomoćne knjige mogu se upotrebljavati "Pregled etnografije Hrvata" i "Godina dana hrvatskih narodnih običaja", obje od dra Milovana **Gavazzija**". Usp. *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene* (za bana I. Škorjač br. 85392-II-1940. od 2.11.1940), *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/1940, br. 11, 888-898. (izvor: **Leček** i **Petrović Leš** 2010: 103., prilog 2).

do 35. u posebnom otisku "Osnove"), t. j. ono, što sama priroda čovjeku daje i što čovjek svojim rukama stvara i privređuje, da od toga živi. Slijedeće godine (1941.) neka se obradi iz trećega odjela prvi dio (narodno srce), 1942. drugi dio (narodna duša), a 1943. treći dio (narodni um). Tako će se građa zaokružiti u cjelinu, a poslije toga neka se svake godine dopunjava".⁴⁷⁴

Dok je *Seljačka sloga* provodila kampanju opismenjavanja i poticala razvoj folklornog stvaralaštva, *Gospodarska sloga* je u sklopu djelatnosti Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva potaknula istraživanja o neposrednom utjecaju agrarne reforme na život seoskog stanovništva. Rezultati ovih istraživanja objavljeni su u četiri knjige tiskane u ediciji *Kako živi narod* pod uredništvom Rudolfa Bićanića. U prvoj i drugoj knjizi (*Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*, 1936.) objavljeni su rezultati Bićanićeva boravka u ekonomski zaostalim ruralnim područjima Dalmatinske zagore, zapadne Bosne i Hercegovine te na granicama Like i Dalmacije. Druga knjiga (*Kako živi narod*, 1939.) obrađuje istu temu, ali je formalno koncipirana kao zbornik radova suradnika-istraživača Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva. U kontekstu ovog istraživanja potrebno je izdvojiti priloge ženskih suradnica koje su se posebno usmjerile na obradu "ženskih" tema. Marija Balen-Bevandić iz Zagreba u poglavlju "Lika i Podgorje" piše rad o podgorskim ženama i djevojkama te o porodu na selu, Zlata Perlić iz Šandrovca kraj Bjelovara piše o brutalnom činu umorstva tek rođene djece koju su kao metodu regulacije obitelji primjenjivale žene Dalmatinske zagore kao i o "zaboravljenim" ženama iz Bosne koje su u tamošnjem društvu potpuno podređene muškarcima. Vinka Bulić iz Splita upućuje na problem nepismenosti žena, a Zlata Perlić i Nada Sremec pišu o "naprednim krajevima" Slavonije i Srijema koji se susreću s novim društvenim pojavama na selu za koje "krivnju" nose žene (problem *bijele kuge*, pojava djevojaka *taloškinja* i *gizde* na selu). Nada Sremec, aktivistica Seljačke sloge, potpisuje treću knjigu iz iste edicije pod nazivom *Nismo mi krive* (1940.). Ovo je jedna od prvih knjiga u Hrvatskoj u kojoj se istražuje i propituje položaj i uloga žena u hrvatskom tradicionalnom društvu. Autorica argumentirano na temelju osobnih kazivanja žena u Slavoniji odbacuje kritiku upućenu ženama da su zbog vlastite udobnosti, pokvarenosti, mode i lijenosti izričito krive za ograničavanje broja djece u obitelji. Ženska "krivnja" ne ograničava se samo na *umjetno pometnuće* kako su o tom fenomenu *bijele kuge* govorili i pisali Antun i

---

⁴⁷⁴ Usp. *Etnografska spomenica u pučkim školama* (naredba bana Šubašića br. 6118-II-1940. od 24.1.1940), *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/1940, br. 1-1, 145-147. (izvor: **Leček i Petrović Leš** 2010: 113., prilog 3).

Stjepan Radić⁴⁷⁵ nego se proteže i na ostale probleme slavonskoga sela kao što su raspad zadruga, lijenost i nemoral, napuštanje i preziranje "starih" običaja, lakomost za gospodskim stilom života. Ove promjene na selu Nada Sremec opaža isključivo kao posljedicu ekonomskih i društvenih promjena kao što su prodiranje kapitalizma i novi proizvodni odnosi koji u potpunosti mijenjaju dotadašnji način života tradicionalne obitelji. Sremec je stala u obranu slavonskih žena jer razumije razloge njihovih odluka i postupaka. Iza tih postupaka stoje strah i krimen koji prate ženu tijekom njezina (pred)bračnog života: "strah pred začecem, strah od pobačaja, strah od grijeha i zakona", a tu je i vlastita žrtva koju one podnose kako bi zaustavile daljnje siromašenje obitelji zbog dijeljenja imovine (Sremec 1940: 49). Autorica osim toga ističe i loše higijenske uvjete te nedostatak zdravstvene skrbi koja je jedan od glavnih razloga velike smrtnosti djece: "Nije nesreća u tome, što se broj poroda smanjio, nego je nesreća u tome, što se usporedo s tom pojavom nije zbilo ono drugo, t.j. da se i broj smrti smanjio" (Sremec 1940: 78).

Sveobuhvatnim istraživanjem gospodarskih i društvenih procesa na selu u međuratnom razdoblju te promjenama u odnosima unutar obitelji bavila se tijekom istog razdoblja (1937.–1941.) i antropologinja Vera Erlich-Stein (usp. Erlich-Stein 1964). Erlich-Stein je na odabranom uzorku od 300 sela, na temelju vlastite upitnice i uz pomoć grupe istraživača i znanstvenika bilježila *transformacije* u odnosima između članova obitelji. Pokazala je kako su modernizacijske promjene utjecale na raspadanje obiteljskih zadruga, na rušenje čvrstih patrijarhalnih veza i ustaljene hijerarhije unutar obitelji te kako se sve više uvodi obrazac *inokosne* (nuklearne) obitelji.

Ova se značajna istraživanja u smislu "drugih" radova o *narodnom* životu (usp. Rihtman-Auguštin 1984) mogu smatrati svojevrsnim odmakom od kulturno-povijesne metode Milovana Gavazzija koja je od 1930-ih do 1970-ih godina bila dominantna u hrvatskoj etnologiji (usp. Šešo 2006: 84). Iako Gavazzijeva kulturno-povijesna paradigma nije u potpunosti zamijenila i istisnula Radićevu *narodoznanstvenu* paradigmu, etnološka djelatnost sve se više profesionalizira, a Radićeve etnografe-zapisivače postupno zamjenjuju profesionalni etnolozi i istraživači koji u svoj terenski rad uključuju vlastito iskustvo "polazeći s potpuno različitim epistemoloških postavki te izrazito reflektivno usmjereni" (Čapo Žmegač et. alt. 2006: 12–13).

Aktivnosti oko prikupljanja i objavljivanja etnološke građe u Akademijinom Odboru za narodni život i običaje tijekom drugog, trećeg i četvrtog desetljeća dvadesetog stoljeća

---

⁴⁷⁵ Usp.: **Boban** 2004: 201.

znatno su se smanjile te se uglavnom odnose na pokušaj obnove suradnje s bivšim skupljačima etnološke i folklorističke građe kao i na poticanje novih skupljača na etnografsko bilježenje. U tu je svrhu 1929. godine ponovno otisnuta i Radićeva *Osnova*. U Akademijinim se *Zbornicima* neredovito, sve do 1940. godine, objavljuju kraći etnografski, folkloristički i književni prilozi nakon čega zbog početka Drugog svjetskog rata nastaje prekid u radu *Odbora*. Boranić tijekom tog razdoblja objavljuje starije prinose Akademijinih suradnica poput Olge Jerman i Pavline Bogdan-Bijelić s kojom se kontinuirano dopisuje, a objavljuje i prinose novih suradnica. U rubrici "Manji prinosi" iz 1918. godine objavljen je izbor usmenih pjesama iz Križevaca koje su zabilježile Magdalena Lepušić i Marica Brezovac,⁴⁷⁶ a zatim 1918., 1934. i 1939. godine veći etnografski prinos iz Dalmacije autorice dr. Jelke Perić.⁴⁷⁷ O ovim autoricama i Mariji Ilona Blažeka čiji su svadbeni običaji u Međimurju objavljeni 1939. godine⁴⁷⁸ te o dr. Mileni Papratović čija je zbirka pripovijedaka iz okolice Đakova objavljena 1940. godine⁴⁷⁹ u arhivu Odsjeka za etnologiju nema nikakvih podataka.⁴⁸⁰ U arhivu Odsjeka,

---

⁴⁷⁶ Usp. ZbNŽO (1918) 23: 312–313.

⁴⁷⁷ Dr. Jelka **Perić** spominje se u razdoblju između dva svjetska rata u kontekstu djelovanja Ženskog pokreta u Splitu osnovanog 1926. godine. Zajedno s novinarkom, publicistkinjom i feministicom Vinkom **Bulić**, Jelka **Perić** je sudjelovala na međunarodnom skupu feministica Male ženske antante u Pragu 1927. godine o čemu su izvijestile čitateljstvo "Novoga doba". Malu žensku antantu su 1923. godine osnovale ženske organizacije država Jugoslavije, Bugarske, Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske i Grčke (izvor: www.domine.hr (feministička nevladina, neprofitna i nestranačka organizacija osnovana 2002. godine s ciljem promicanja prava žena i poticanja razvoja civilnog društva i Gradska knjižnica Solin (znamenite osobe) / http://www.knjiznicasolin.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=443&catid=36&Itemid=60).

Osim u *Zborniku za narodni život i običaje*: 1918. "Ribarstvo u Dalmaciji" (ZbNŽO 29/2: 119–147); 1936. "Povijest šibenskih solana" (ZbNŽO 30/2: 27–42); 1939. "Lov koralja i spužava u Dalmaciji" (ZbNŽO 32/1: 157–186), objavljivala je i u drugim Akademijinim izdanjima: 1955. "Kuća u Šibeniku od najstarijih vremena do konca XVIII. stoljeća". U: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru = Acta Instituti Academiae jugoslavicae scientiarum et artium in Zadar*. Sv. 2 / uredili Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, str. 233–271.; **Perić**, Jelka. 1959. "Pelješko pomorsko društvo u Orebićima za vrijeme narodne borbe u Dalmaciji". U: *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*. Sv. 6-7., str. 375-404. te kao samostalna izdanja: **Perić**, Jelka. 1928. Šibenik u kugi za Kandijskog rata godine 1649. Zagreb: Tiskara Vidović i Drug.

⁴⁷⁸ Usp. 1939. "Hrvatski ženidbeni običaji. Cirkovljan u Međimurju" (ZbNŽO 32/1: 194–202).

⁴⁷⁹ Usp. 1940. "Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom" (ZbNŽO 32/2: 85–195).

⁴⁸⁰ Dio podataka o autoricama sačuvan je u Središnjem arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu i odnosi se na dokumentaciju o prvim studentima i studenticama etnologije u razdoblju između 1928. i 1941. godine kada se taj studij slušao u kombinaciji s nacionalnom ili općom povijesti i geografijom (usp. **Leček** i **Petrović Leš** 2010:

u sklopu Stare zbirke, čuva se neobjavljen rukopis koji nosi obilježja novog, istraživačkog autorstva. Slava Kovač⁴⁸¹ je autorica rukopisne zbirke u kojoj je tijekom 1938. – 1939. godine opisala: godišnje običaje (Božić, Uskrs, Ivanje), običaje uz žetvu, "agrarni folklor" i uskrsne pjesme u Torčecu, svadbene običaje u Torčecu prije 40 i 60 godina, svadbene običaje u Imbriovcu prije 50 godina te svadbene običaje u Drnju prije 50 godina.⁴⁸² Ova je etnologinja komparativno obradila svadbene običaje nekoliko podravske sela prema zahtjevu kulturno-povijesne metode Milovana Gavazzija. Slava Kovač je na temelju Gavazzijevog zahtjeva da se prema verbalnim iskazima i svjedočanstvima kazivača opisuju "prošli oblici seljačke kulture" (Čapo Žmegač et al. 2006: 13) opisala običaje koji su se odvijali u određenim

---

56). Zanimljivo je napomenuti kako su na studiju etnologije prevladavale studentice što ne čudi s obzirom na stav Stjepana **Radića** i Hrvatske seljačke stranke o "ženskom pitanju" te ulogu koju su u okviru Seljačke sloge imale žene kao čuvarice tradicionalnih "ženskih" znanja i vještina. Časna sestra **Marija Iona Blažeka** bila je studentica etnologije koja je marljivo skupljala etnografsku građu, a prema kazivanju Josipa **Pintača** iz Cirkovljana bilježila je svadbene običaje iz Cirkovljana koje je Dragutin **Boranić** objavio u 32. sv. Zbornika. **Milena Papratović** je bila kći uglednog osječkog odvjetnika dr. Franje **Papratovića** i prva doktorica etnologije u Hrvatskoj. U sklopu školske reforme u Banovini Hrvatskoj držala je tečaj etnologije u Osijeku (usp. **Leček i Petrović Leš** 2010: 41). Tijekom 1935/6. godine, u sklopu doktorskog istraživanja, u okolici Đakova je prikupila i komparativno obradila motive usmenih pripovijetki prema Aarne-Thompsonovom registru pripovijedaka (**Aarne-Thompson**: The types of the folk-tale, izd. F. F. Communications, no. 74). U završnom komentaru je istaknula njihovu autohtonu vrijednost i "neveliku srodnost" s motivima iz Grimmovog zbirke te izvela slijedeći zaključak: "...proučavanjem pripovijedaka mnogih naroda ustanovljeno je, da je izuzevši Indijce, Arape i Germane u Slavenu pripovjedačka sposobnost znatna, a bogatstvo tradicionalne književnosti vrlo veliko. Razmotre li se još glavni motivi, koji sačinjavaju okosnicu hrvatske narodne pripovijetke, vidjet ćemo, da se oni u većini slučajeva temelje na narodnom vjerovanju i običajima, te nam odaju nešto, što je specifično slavensko, dok one sitnije epizode, kojima su isprepleteni i povezani pojedini motivi, pa način interpretacije svjedoče o njihovoj suptilnosti, profinjenosti duše Hrvata, jer one su plod njegove mašte, njegov specifikum" (**Papratović** 1940: 179–180). Ponovljeno kritičko izdanje usmenoknjiževne studije Milene **Papratović** priprema dr. sc. Ljiljana **Marks** kojoj se ovom prilikom zahvaljujem na ustupljenim podacima o ovoj zanemarenoj, ali značajnoj autorici.

⁴⁸¹ **Slava Kovač** (1910. – 1972.) je studirala etnologiju i filozofiju. Iako je većina studentica, budućih etnologinja, dolazila iz imućnijih obitelji, Slava Kovač je potjecala iz siromašne podravske obitelji. Sudjelovala je na lokalnim smotrama Seljačke sloge kao njezina suradnica i izaslanica, a prvo namještenje dobila je 1939. godine u Odjelu za prosvjetu Banovine Hrvatske. Ravnateljima i učiteljima pružala je stručnu pomoć oko rada na Etnografskim spomenicima. Nakon rata je radila u školi, ali je i dalje bila uključena u strukovni rad kroz djelatnost hrvatskog ogranka Etnološkog društva Jugoslavije (usp. **Leček i Petrović Leš** 2010: 22). Objavila je rad "Pčelarstvo i tradicija kod pčelarstva u Torčecu (Podravina). U: *Etnografska istraživanja i građa* IV (1943), str. 9–13.

⁴⁸² Usp. *Dokumentacijski pregled ženskih zbirki...*(prilog 31).

vremenskim razdobljima u prošlosti. Pri tome je posebnu pažnju posvetila aspektima "ženske kulture" (usp. prilog 39a):

"Prije 40 godina, a još više prije 60 mnogo se pazilo na odgoj ženske djece. Pazilo se, kako se djevojke ponašaju i u kakovom se društvu kreću. Smatralo se da je najljepši ures svake djevojke čednost, poštenje i marljivost. Na ove se vrline naročito pazilo kod izbora snahe dotično žene. Djevojke se nisu smjele razgovarati s momcima, a ako je to ipak po neka učinila o tom je govorilo cijelo selo. Djevojka čije je ponašanje bilo slobodnije, teško se ili nikako mogla udati, a često je služila kao primjer kakove djevojke ne smiju biti".

Slava Kovač 1938/9.

Slava Kovač u opisivanju svadbenih običaja i izvedbe uskrasnih pjesama primjenjuje objektivni i subjektivni pristup. Ova se dva pristupa ostvaruju u etnografskom tekstu tako da autorica razdvaja standardni književni jezik od dijalekta, a svoja vlastita zapažanja i dodatne elaboracije o pojedinom događaju ili pojavi bilježi u izdvojenim dijelovima rečenica (usp. prilog 39b):

"Na "Vuzem" odmah poslije objeda napunile se ulice mladeži. No ne samo mladeži, već i njihovih roditelja koji su došli na ulicu da se naslušaju pjesama i međusobno porazgovore. Uvijek ih se više sakupi pred jednom kućom. Žene su donesle sa sobom "stolčice i klopi" i sjele pred kućom, a muškarci kud koji bilo na "klade od koša" bilo na "trčkovje" / oboreno stablo – hrast ili slično koje drvo koje stoji na ulici za gradnju /. Djevojke i mlađe snahe složile se u kolo pa pjevale ili se igrale "sirakruha", "tretaka" i slične igre. Cijelo se selo orilo od pjesama koje su se redale jedna za drugom i sve jedna ljepša od druge. Momci su opet imali svoja sastajališta i svoje igre od kojih im je bilo najmilije da se "kotače". Djevojke su pjevale na ulici svake nedjelje i blagdana, a momci večerom, kroz cijelo ljetno. Njihova pjesma znala se oriti duboko u noć."

Slava Kovač 1938/9.

Prikupljanje podataka za *Etnografske spomenice* uoči početka Prvog svjetskog rata ponovno je aktualiziralo etnografsko zapisivanje prema napatku Antuna Radića. Iako su mnogi prosvjetni djelatnici taj posao shvatili ozbiljno, većini je spomenica predstavljala nešto "što se odgađalo i izbjegavalo" zbog čega se do danas sačuvao relativno mali broj spomenica koje najvećim dijelom sadržavaju samo kratak etnografski opis mjesta i seljačkih poslova (Leček i Petrović Leš 2010: 35). Razlozi ovako slabog odaziva učitelja i učiteljica na pisanje spomenica prvenstveno su vezani uz predratna zbivanja tijekom kojih se prosvjetni kadar

morao nositi s ozbiljnijim problemima vezanim uz siromaštvo, nedostatak učitelja i neredovito pohađanje škole (*ibid.*).

U arhivu Odsjeka za etnologiju čuva se opsežan rukopis učiteljice **Štefanije Bernas-Belošević**⁴⁸³ pod nazivom *Mrzlo polje žumberačko – zemljopisno-povijesni i etnografski prikaz* (181 str.) koji prema naslovu, sadržaju i godini nastanka (1940. – 1941.) odgovara strukturi etnografske spomenice. U pismu upućenom predsjedništvu Hrvatske akademije autorica navodi da, iako je rukopis "zaokružena cjelina" pisana prema Radićevoj "Osnovi", treba još "mnogo toga istražiti i unesti nova poglavlja" (usp. prilog 30). Dalje u pismu piše kako joj je istraživanje onemogućeno iz dva razloga. Prvi razlog je taj što je iznenadna premještena iz Žumberka, a drugi jer su "odmetnici zavladali Žumberkom" što joj je onemogućilo daljnju vezu sa školom i kazivačima (*ibid.*). Iako je autorica u pismu predložila da se njezina monografija o Mrzлом Polju Žumberačkom objavi u *Zborniku* niti jedan dio ovog rukopisa nije pripremljen za tisak. Rukopis je pisan zelenom tintom, a poglavlja su uredno strukturirana i obilježena stranicama. U pojedina poglavlja su ulijepljene topografske karte i fotografije, a na posljednjim stranicama rukopisne zbirke istaknut je sadržaj i izvori prikupljene građe. Autorica je slijedila strukturu poglavlja Radićeve "Osnove", ali se nije strogo držala pitanja iz naputka. Etnografsko opisivanje započela je s općenitim zemljopisnim, povijesnim, demografskim i jezičnim podacima. Nastavila je s opisivanjem životnih potreština te svakodnevnih poslova u kući i oko kuće, a u posljednjoj cjelini "Narodni život" opisala je život u zadruzi i u obitelji, zatim školu, vjeru, usmene tradicijske

---

⁴⁸³ **Štefanija Bernas-Belošević** (Lobor, 1897. – Hrašćina Trgovišće, 1957.), prosvjetna djelatnica, spisateljica. Rođena je kao peto od ukupno sedmero djece u obitelji Stjepana pl. Beloševića i Marije pl. Pažić. Plemićka obitelj Belošević spominje se u javnim službama Varaždinske i Zagrebačke županije od početka 18. stoljeća. Iako su svi njeni slavni preci, uključujući i oca Stjepana dobili mjesto u leksikografskoj natuknici biografskog leksikona, Štefanijino ime nije upisano na listu hrvatskih značajnika. Štefanija Bernas-Belošević školovala se kod sestara uršulinki u Varaždinu, zatim u Zagrebu te u učiteljskoj školi u Petrinji. Počela je raditi kao namjesna učiteljica u osnovnoj školi u Visokom (Varaždinska županija), a zatim je školske godine 1919/20. premještena u pučku školu u Novo Mjesto (kotar Sv. Ivan Zelina). Tijekom službovanja u Velikim Zdencima udala se za učitelja Petra Mileusnića. Ubrzo se rastala i otišla u Božjakovinu gdje je završila školu za domačice. Kao učiteljica domaćinstva zaposlila se u Oroslavlju. U Oroslavlju je upoznala drugog supruga Edija Bernasa s kojim je imala dvojicu sinova. Uoči Drugog svjetskog rata premještena je u Mrzlo Polje u Žumberku, ali je nakon godine dana privremeno udaljena iz službe i stavljena pod stegovni postupak. U službu je vraćena 1945/6. godine. Biografski podatci rekonstruirani su prema zapisu Štefanijina brata Marijana Beloševića i usmenom kazivanju prof. Spomenke Štimec, istaknute esperantistice i Štefanijine rođakinje koja je obnovila kuriju svojih predaka Beloševića u kojoj pažljivo čuva rukopisnu ostavštinu ove autorice. Ovom joj se prigodom zahvaljujem na gostoprinstvu i uspomenu na "tetu Štefu" koje je sa mnom podijelila.

pjesme i običaje (običaje Jurjeva, Preperuše, Ivanje, poladne i svatovske običaje). Metoda bilježenja ove učiteljice umnogome podsjeća na etnografski opis Slave Kovač (isticanje i navođenje dijalektalnih inačica pojedinih termina i fraza; subjektivna opažanja i digresije) iako u njenom pisanju prevladava književni umjesto znanstvenog stila. I ova se autorica posebno istaknula u obradi "ženskih tema", a žensko je pitanje razmatrala u sklopu svadbenih običaja (usp. prilog 38a):

"Djevojka od 15–18 god ne samo da nije tjelesno još za brak zrela u onim životnim prilikama, već nije nikako poučena za rad i dužnosti u braku. No to se uopće ne pita u času priprema za ženidbu. Onda je najvažnije pitanje "dota" (miraz), jer je to jedini način da se popravi teško gospodarsko stanje porodice. "Dota" je "mamac" kojim se "privuku" "mladoženje". Obećaje im se sve i sva, pa i ono što se ne kani dati. No što se više obećaje u novcu, volovima i vinu (samo se po sebi razumije da djevojka donosi i "ruvo" i "poištvo"), pa ako se odmah i nešto od toga dade – lakše se uda kćer. A djevojka bez "dote" čeka i po 20 god. pa onda možda dočeka kakvog udovca s "punom kućom dece"!

Među mladim bračnim družima dolazi odmah do svađe ako se obećana "dota" ne isplati. A i roditelji se upletu u taj nemir, prestanu dobri odnosi između djevojičinih i momkovih roditelja, a koji put dolazi i do suda zbog "dote".

Pa i onda kad je "dota" isplaćena, opaža svekrva kod mlade i neiskusne "snaje" svaki nedostatak. Nastaju prigovori i odgovori, a prije braka nije nitko mislio na to da djevojku pouči."

Štefanija Bernas-Belošević 1940.–1941.

Detaljnije istraživanje Štefanije Bernas-Belošević iznjedrilo je nevjerojatno bogat etnografsko-folkloristički i književni opus ove "zaboravljene" Akademijine zapisivačice i književnice.⁴⁸⁴ U književni opus ove autorice ubraja se nagrađen, ali gotovo zaboravljen književni prvijenac za "hrvatsku mladež" iz 1944. godine pod nazivom "Na zagorskim stazama: pripoviedke iz života ljudi i životinja na Krebrovini" u izdanju Matice hrvatske te igrokaz "Četvrti kralj: Božićna priča u dva čina" (Zagreb, Knjižnica kazališta Ustaške mladeži sv. 3, ur. Vojmil Rabadan, 1942.). Ne može se zanemariti niti značaj njezinih stručnih priručnika iz domaćinstva: "Knjiga za domaćicu" tiskana u vlastitoj nakladi (Zagreb, 1937.), "Vegetarska kuharica" (Zagreb, Tisak i naklada knjižare St. Kugli, 1936.) i "Kuhanje na ulju" (Zagreb, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina, 1934.) te niz stručnih "domaćinskih" priloga

---

⁴⁸⁴ Dunja **Detoni-Dujmić** navodi Štefaniju **Bernas-Belošević** kao autoricu nekoliko "praktičnih priručnika iz domaćinstva" i "antropomorfiziranu priču o životinjama" za djecu i mlade (**Detoni-Dujmić** 1998: 54). Gustav **Krklec**, Štefanijin prijatelj i čest gost u Hrašćinskom Njegušu, apostrofirao ju je kao "nepravедno zaboravljenu spisateljicu Štefu" (*Male novine*, br. 766, 1971. god.).

za žene.⁴⁸⁵ Nedavno objavljeno kritičko izdanje *Zapisi o Hrašćini* otkrili su Štefanijin interes za tradicijsko stvaralaštvo.⁴⁸⁶ Ostali neobjavljeni rukopisi iz autoričine ostavštine čuvaju fragmentarne etnografske zapise stubičkog kraja, zapise o hrašćinskoj narodnoj nošnji, notne zapise usmenih pjesama⁴⁸⁷ i drugu zavičajnu tematiku te rukopis *Riznica duha i srca* s

---

⁴⁸⁵ Kronološki popis priloga za "seoske domaćice": 1933. "Kako će seoska domaćica iskoristiti hraniva, koja joj daje mati zemlja?" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine) IX/27, str. 11; IX/35, str. 6–11; IX/36, str. 10; IX/37, str. 11; 1933. "Važnost jajeta u kućnom domaćinstvu" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine IX / br. 17, str. 11.; br. 18, str. 11); 1933. "Šta mora seoska domaćica znati o krumpiru" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine IX / br. 20, str. 5.; 1933. "Kruh naš svagdanji..." (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine) IX / br. 47, str. 6.; br. 48, str. 11–12.; br. 49, str. 6–11.; br. 50, str. 11; br. 51, str. 6; br. 52, 6–11.; 1934. X / br. 1; str. 6–11.; br. 2, str. 11–12.; br. 7, str. 6.; 1933. "Manjkavost naših seoskih domaćinstava" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine), IX / br. 13, str. 6; br. 18, str. 11.; 1933. "Organizacija rada u seljačkom domaćinstvu" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine IX / br. 38, str. 12.; 1933. "Seljačka domaćinska škola 'Kola domaćica' u Zagrebu" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine IX / br. 45, str. 12. ; 1934. "Seljačke majke, dajte i dojenčetu povrća i voća" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine X / br. 33, str. 6.; 1934. "Seoske domaćice, sušite i povrće za zimu!" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine X / br. 32, str. 11.; 1934. "Što mora svaka domaćica znati o mesu" (*Seljačke novosti* (Gospodarske novine X / br. 10, str. 12–13.; br. 11, str. 11–12.; br. 12, str. 11.; br. 13, str. 11–12.; br. 14, str. 11–12.; br. 16, str. 11.; br. 19, str. 11.; br. 20, str. 11.; br. 22, str. 11.; br. 25, str. 6–11.; br. 27, str. 11.; br. 29, str. 4–5.; br. 31, str. 5–6.; 1936. "Kako ćemo novu nauku o hrani primijeniti u praktičnom životu?" (*Lički zbornik*, I(IV), str. 76–78); 1937. "Domaćinska škola i tečajevi u Savskoj banovini. Više sloge i više razumjevanja" (*Jutarnji List* XXVI/9025, str. 10–11); 1937. "Dvogodišnja vrtljarsko-domaćinska škola u Oroslavlju" (*Lički Hrvat* 1, str. 9–10); 1937. "Kako da pomognemo ličkoj ženi" (*Lički Hrvat* 1/1–2, str. 19); 1937. "Za naše domaćice. Utjecaj doma na narodno gospodarstvo i kulturu" (*Lički zbornik* II(V), str. 71–72; 1939. "Zadatak doma" (*Napredni gospodar* 12, str. 28–31; 1944. – 1945. "Savjest Blažine na političara" (*Hrvatska mladost* XXVIII/3–5, str. 33–36).

⁴⁸⁶ Rukopis *Zapisi o Hrašćini* (Krapina: Službeni glasnik, 2015.) pripremila je i uredila za kritičko izdanje Mateja Žugec prema svim uzusima koje zahtijeva takav tip izdanja. Knjiga sadrži predgovor (*Proslav*), opsežnu uvodnu studiju (*Život i rad Štefanije Bernas-Belošević*) u kojoj su navedeni biobibliografski podatci o autorici i kontekst nastanka rukopisa s njegovim materijalnim i sadržajnim opisom, zatim integralni rukopis (*Zapisi o Hrašćini*) te napomene o kritičkom priređivanju rukopisa. Priređivačica ovog izdanja je na temelju sveobuhvatnog istraživanja autoričina života i njenog pedagoškog i književnog rada čitateljima podastrla rukopis koji je nastao prije gotovo sedamdeset godina. Taj je rukopisni zapis nastao s jedne strane na temelju proučavanja arhivske građe (povijesnih izvora i dokumenata, spomenica i dr.), a s druge strane na temelju usmene predaje, promatranja i bilježenja različitih segmenata tradicijske kulture, života i običaja hrašćinskog kraja koje je sama autorica grupirala u dvije cjeline: I. Zapis o zavičajnoj gori i II. Zanimljive strane iz zapisa o zavičaju. Ovo je izdanje opremljeni i raznim priložima (crteži, fotografije, notni zapisi, biografija, izvori) koji doprinose njenoj sadržajnoj i vizualnoj kvaliteti.

⁴⁸⁷ Stalan gost na Štefanijinom Njegušu bio je i muzikolog Vinko Žganec koji je tijekom 1947. godine u hrašćinskom kraju prikupljao i istraživao usmene pjesme. Pjesme su objavljene u knjizi *Narodne popijevke*

intimnim pjesmama i mislima upućenima stanovitom gospodinu G. K. Objavljivanje rukopisa *Mrzlo polje žumberačko – zemljopisno-povijesni i etnografski prikaz* znatno bi doprinijelo boljem upoznavanju etnografskog i folklorističkog rada ove zanemarene i zapostavljene književnice, a omogućilo bi i buduća etnološka, folkloristička i kulturno-povijesna istraživanja žumberačkog kraja i njegova identiteta.

Iako je Dragutin Boranić sudjelovao u radu *Odbora* te predsjedavao njime sve do svoje smrti 1955. godine, dotadašnju (uglavnom) skupljačku etnografsku orijentaciju, nakon Drugog svjetskog rata postupno zamjenjuje nova Gavazzijeva etnološka paradigma koja je svoju znanstveno-istraživačku orijentaciju disperzirala na druga središta etnologije te na svoj specifičan način osuvremenila pristup i metode proučavanja tradicijske kulture potičući terenska etnološka i folkloristička istraživanja.⁴⁸⁸

4.2.7. Zapisivanje etnološke i folklorističke građe iz ženske perspektive

Radićevi ženski i muški zapisivači radili su prema istom (muškom) napatku. Na početku ovog poglavlja analiziran je taj napatok s obzirom na zastupljenost ženskih tema i tematiziranje žena općenito u sklopu prikupljanja činjenica o tradicijskoj kulturi, životu i običajima. Istraživačko pitanje u ovom odlomku ima namjeru uspostaviti razliku između "ženskih" i "muških" etnografija ukoliko, naravno, one uopće postoje. Za analizu će se kao predložak koristiti ulomci iz objavljenih i neobjavljenih rukopisa različitih autora i autorica u kojima su u sklopu pregleda svakidašnjih običaja i domaćih poslova opisani običaji kod ustajanja i umivanja:

Hrvatskog zagorja: tekstovi (Zagreb: JAZU, 1950.). Iz korespondencije koja se čuva u obiteljskom arhivu u Varaždinu i Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu evidentno je da je Štefanija **Bernas-Belošević** bila Žgančeva suradnica koja mu je pomagala oko skupljanja i bilježenja usmenih zapisa te pronalaženja kazivača (usp. **Žugec** 2015: 18–19).

⁴⁸⁸ U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata suradnice Odbora za narodni život i običaje su uglavnom etnologinje i istraživačice (**Jasna Andrić, Đurđica Palošija, Marijana Balvanović, Katica Bošković, Darja Dujmović-Nazor, Marijana Gušić, Višnja Huzjak, Marija Ižgum, Marjanka Kozmar, Zdenka Lehner, Mara Matejčić, Zdenka Noršić, Jelka Ribarić, Jela Rihtman, Olga Stažić-Oštrić, Božena Živković**), ali je značajan udio i drugih suradnica kao što je učiteljica **Lucija Karalić**, zatim **Katica Rukavina, Amalija Žalić-Vukina, Marija Lanza, Marija Kraljić, Iva Heroldova i Olga Blažević-Antićić**.

"Ustaje se, kad treba, da se radi. Malo se spava. Žene dočekaju niko doba noći zvrndajuć vretenima, a zora ni ne misli da zabili, već predu iznova. Ľudi malo prilegnu, pa kad se koji trgne, ide u štalu, prigleđe końma i marvi. Ćim ko ustane, obićno se prikrsti, ako više neće leŹati. Ko je naućio od roditelja, da se Bogu moli, taj se sprema i moli, a ko nije, taj se izvuće ko iz brloga, pa odma na poso.

Umivaju se ili tako, da uzmu vode u usta, pa polivaju po ruku, ili se umivaju iz kake drvene zdile, ili koritašća. Dikoji idu na bunar na valov, pa se ovdi umivaju. To je red, da mlađi starijemu ruke poliva, a ćine to i stariji mlađima od voļe. Muški se odma poćešļaju. Źenske se ćešļaju, kad dospiju. Divojke pletu pletenicu jedanput u nedilji, a ćešļaju se višeput priko nedilje. Sad, kako mloge nose tuđe pletenice, mogu se ćešļati svaki dan, a nediljom samo uzmu pletenicu iz sanduka, pa metnu priko svoje kose. Źene se ne ćešļaju, di drugi gleđu, jer moraju skiniti šamiju, a sramota je, da ji Ľudi vide bez šamije".

Josip Lovretić. 1897. "Otok. Narodni Źivot i obićaji". ZbNŹO 2: 306.

"Kod *ustajanja* u jutru, ćim tko probudi se i poćme ustajati, prvo je da se mora prikrstiti i opremajuć se Boga moli. Došav u sobu općinsku poćme se obuvati. Ako je stariji ćovjek, a ima nova snaša u kući, ova protare svaćije obojke i drŹi svu obuću u pripravnosti. Kad muškarci dojdju, svakomu svoju obuću dade. Kad su se obuli, uzme posudu s vodom i posudu vrhu koje će se umivati. Tad poćmav od starijeg svima na ruke poljeva. Samo njezin muŹ to izbjegava osobito ako mu je otac prisutan. Mlađi sami se umivaju.

Kod *umivanja*. Ako u kući nema nove snaše, a ima djevojka, to ova na ruke poljeva i obuću pripravlja. Ako li nema ni djevojke, to obavļaju mlađići, sinovi i sinovci. Svatko se briše otarkom koji se zove rućni. Kod umivanja svatko se Bogu moli. Neće se niti prvi put po licu pljusnuti dok se ne prkrsti. Ruke i noge ne smiju se prati u naćvama u kojima se tisto misi niti u drugim posudama iz koji se jede".

Dobroslav Bono Nedić. 1898.–1902. "Narodni Źivot i obićaji u Tolisi". ZbNŹO 57: 177.

"Kad Ľudi ustaju onda skoće iz kreveta i paze da prije ljevom nogom nestupe na pod, nego desnom, jer će biti ćjeli dan zle volje i niš im nebu išlo prav od ruke. Kad se već opraviju onda se umivaju i to tak da si u kantu nalije vode pak se umiva. Al ih ima i kadi kaj koj si zeme u zube pak si polahko izcija po šakah i onda si obraze umije. A ima ih i ćudaj, navlaš pastiri, koji se na šterni kad blago napajaju, u kopajni umivaju. U Novakih, Pokupju i DreŹniku i Jelsi imaju drveni livak i se jen drugomu poliva, navadno sestra bratu, ili koje godi dite ili Źena muŹu, al Źenam se nepoliva, one si same polivaju, saka sebi. Dok se umiva moli se 'Oće naš' i 'Zdravo Marijo'. Posļje pranja se obriše i to samo muški u rućnik, Źenam nedaju muški da se u rućnik brišu, nek vele: saka Źena ima 'svoju prvu polu' pak se naj obriše. Posļje pranja se muški poćešļaju i kadi koja Źenska, a zvekšina ih se ćešļja po večerah, samo se Źena nesmi ćesat na torak ni petak, da joj muŹ neumre".

Milena Sajvert Pokupska. 1897. – 1905. "Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni Źivot i obićaji". SZ ONŹO 29, neobjavljen rukopis, str. 149–150.

"Ľudi i Źene se staju 'sekak. Kad su delatni dani, onda se Źene rane staju. Dekoje se jake s večera dremne: Źene delaju, ona 'rib striŹe', kima, legiće se. Onda (je) sram druge' Źen. Ćasa da leŹe na klup, kak bi se male preknufela, i ćudaj se putov trefi, da se dosta naspi. I Źene se dosta napredu i idu spat,

onda i ona. Onda je sram v jutre: terugod dobu pregledi, onda se mam brže stane, kak to popravi, kej večer zaostane. V lete se staju valane žene v zorju, kak se do dana 'se priredi, onda potlem na pole. A je nevalajniki, ke spiju do dana, dok ju sunce opče, i to najviše sirote su nevalane. Onda ju vidi sused, ili susedica, pak veli: 'Gledaj ti, one se ne prve bile ni sila stati! Fala Bogu, 'sega dosta, pune ništa!' Tak si sam sebe govori, a i onomu, s kem se sreti. A po zime duge (v) večer čuju i 'seje'ne se rane staju. Neg' po svetke' se počivaju v jutre do dana. V zime su duge noči, bi se stale v jutre, ali jim je škoda drv žgati. Na Božić ne nigde male ni velike duše, ka bi duge spala. Onda se i leni stane, kejti je te dan od negda svetu za velike veselje, a kamo li male dece! Onda veliju za te, ke delatne dane duge spiju: 'Glej ti, sad su se i valane stale!'. To zate, kej se nike ne dela, neg' pije i je, same ki kej ima. Ali onakvi male imaju piti i jesti, ki su unuk 'orni. Bile i bu, dragi moji: Ki male skače, i mejne mače.

Pri nas se ludi mivaju – i ne same ludi, neg' i žene – najviše 'z stuce i stane se mivat pod kraj, kud se ne 'odi. A ima žen, ke si nalevaju vodu v korite i ž nega se miva. Prve, neg' se počne teri muž mivati, prisuče rukave i razkapči si jošvu pod gutem i puce po prsej, onda jošvu podvine nuter. Onda, ki je slabe' zubi, teške mu je vodu v zube' držati, mrzlu, onda zove tere dete; če nê deteta, reče onomu, koga vidi, da nê na posle, onda si reče matere, ili babe: "Ote, babica, bute mi polevali, kad nê nije'noga deteta". "Odi, nesnaga! Kej bi ti ja polevala! To se ne sme, stareši mlajšomu, ni tuđi, a kam bi ja tebe, baba, polevala!" — "Pak kej zate? Ote, 'ote! Neg' što mi bude?" — "Kej me briga, vle' si vode v ruku." — "A da bi ja znal! Ne znam stisnene ruke držati." — "Pak nuda ju stisni! Ti nê nakvarjena, kej je ne bi mogel!" — "Pak glejte!" — Onda primeri prste, drži širem i vodu vleva, a ondi se onda ž nega smeju: "Nu, same ti zlevaj vodu i noruj!" — "Da bi vi mene bar šteli povedati, zake se to ne sme, ja bi i sam onda to obdržaval; drugač vam ništa ne verujem". — "Ja ni sama ne znam, zake se ne sme, ali sem ja to 'sekud čula i videla od negda; to je od zamana (!), da mati detetu ne sme polevati i stareši mlajšomu — znajopak ruke (da bi ruku držala najopak i čez ruku), neg' vramen. Onda, 'da se mivaju stari ludi... (...).

Katarina Jančir. 1901. "Trebarjevo. Narodni život i običaji". ZbNŽO 6/2: 188–9.

"Dok ševa osjeti tračak jutarnjeg crvenila te dok zora ukaže svoj smješak a dan se ovitati stane, eto ti se najednom rastaje sanam počinak od umorenog duha i dođe doba za rani i neumorni rad i ustanak. Prva briga za radom dolazi kuće gospodarici, te je muka i budi, da neoklijeva više već da ustaje na svoje odpočinute i snom okrijepljene noge, te da se lati što ranijeg jutarnjeg posla jer kažu: jutarnji ranak, dugačak danak ili jutarnji ranak napredan danak. Ona se sad ustaje a za njom se izvlači z ugrijane postelje kuće gospodar da budi ostalu družinu, koja će mu poslove obavljati. Ako imade u kući sluga ili sluškinja, eto ti i nje iz zakutka svog gdje je promolila glavu da vidi, što joj gospodarica radi. Onda ustaju ostali muškarci a za ovim sva ostala djeca a najposlije starci i starice ako ih još imade u kojoj kući. Sad se ponaprije umiju, prekrste, pomole se Bogu na sretnom uranku, što založe te se kreću za svagdanjim svojim poslom svak na svoju stranu. Ako kome ne ide posao u redu kažu mu: u nesretni si čas ustao. Ako pak posao ide kome dobro te ako što iznenadno dobrog dobije sa strane kažu mu: sretan si, urano si se na desnu nogu ustao.

Umivaju se iz pregršti, jer u pregršt naliju iz usta vode te onda po obrazima čapkaju i pušu kroz brk ljudi, a žene se znadu i jednom rukom umiti kružeći rukom po licu od desna na lijevo po obrazu".

Rade Bosnić. Oko 1911. "Selo Gage". SZ ONŽO 127c, neobjavljen rukopis, str. 573–574.

Iako se radi o malom uzorku (dvije autorice i tri autora) u tekstovima ovih zapisivača moguće je uočiti razlike u obradi teme. Svećenik Josip Lovretić usporedno opisuje žene i "ljude" (muškarce) te zapaža neke detalje iz "ženskog svijeta" koji su muškarcima inače skriveni ili nezanimljivi kao što je, primjerice, moda ukrašavanja umjetnim pletenicama. Također upućuje na ženski sram tijekom rituala češljanja kose. Fra Bono Nedić je ovoj temi posvetio manje prostora – njegovi su opisi sažeti, a poseban naglasak stavlja na jutarnju molitvu te rodnu i dobnu stratifikaciju pri jutarnjem činu obuvanja i umivanja. Obojica svećenika, Nedić i Lovretić, su objektivni promatrači iako je Lovretić zahvaljujući "ženskoj perspektivi" svoje majke i drugih kazivačica koje su mu pomagale u bilježenju i opisivanju tradicijske kulture detaljniji u opisivanju "ženskog svijeta". Seljanka Katarina Jančir obradi ove teme pristupa opširno, a u središtu njezinoga interesa su žene – dobre (*valjane*) i loše (*nevaljane*). Nakon moralizatorskog diskursa, ova autorica nastavlja s opisivanjem jutarnjeg umivanja u humorističnom tonu. Kada Kata Jančir opisuje svakodnevnu praksu jutarnjeg buđenja i umivanja ona ga opisuje kroz svoje iskustvo, iskustvo ženskog subjekta koji u tom događaju svakodnevno participira kao aktivan član zajednice. Ona tijekom deskripcije koristi tehniku dijaloga čime sam čin umivanja pretvara u scenski događaj. Fokus njezinog opisivanja usmjeren je na događajnost samog trenutka što dodatno doprinosi sceničnosti i izražajnosti opisivanja. Iako je opis učiteljice Milene Sajvert sažet, ona više puta u ulomku ističe podređen položaj žena: "al ženam se nepoliva, one si same polivaju, saka sebi" i "ženam nedaju muški da se u ručnik brišu" (Sajvert 1897. – 1905: 149–150). Također se, u kontekstu opisa češljanja, osvrće na praznovjerje vezano uz žensku kosu: "samo se žena nesmi česat na torak ni petak, da joj muž neumre" (*ibid.*). Učitelj Rade Bosnić najviše prostora posvećuje uvodnoj deskripciji svanuća i buđenja ukućana, posebno gazdarice kuće koja prva ustaje dok postupak umivanja opisuje u samo jednoj rečenici.

Komparativna analiza je pokazala kako je svakodnevni običaj kod ustajanja i umivanja iz "ženske perspektive" opisan i doživljen na subjektivan i introspektivan način dok je muško viđenje istog običaja nepristrano, objektivnije i u funkciji sveznajućeg pripovjedača. Na temelju provedene analize moguće je zaključiti kako je rodna perspektiva zapisivača utjecala na obradu odabrane teme. Do istih se spoznaja dolazi ukoliko se istraživanje provede na cjelovitim (objavljenim i neobjavljenim) etnološkim monografijama muških i ženskih zapisivača. Rodna perspektiva utjecala je na etnografski rad zapisivača jer je žena iz perspektive muških etnografa uvijek ona *druga*, vidljiva samo u privatnoj sferi kuće i ognjišta i determinirana stereotipnim ulogama supruge, majke, domaćice. U fokusu muških zapisivača

su prvenstveno reprezentativne teme koje se odvijaju u javnoj sferi (godišnji običaji, svetkovine), gospodarski poslovi te drugi javni, pravni i trgovački poslovi. U fokusu zapisivačica su životni običaji (porod, ženidba, smrt), svakidašnji običaji, vjerovanja i usmenoknjiževni zapisi (fokloristika). Tematska područja i pitanja koja su predviđena Radićevom *Osnovom*, a vezana su uz onu sferu kulture koja im nije bliska, zapisivači obrađuju djelomično ili je uopće ne obrađuju izuzev onih rijetkih zapisivača koji su sagledavali iz obiju perspektiva, bilo da su imali pomoć "drugog" spola ili pak poseban dar i senzibilitet za zapažanje različitih segmenta tradicijske kulture (npr. Milena Sajvert Pokupska, Rade Bosnić, Luka Lukić).

Upisivanje različitosti na tekstualnoj razini je kompleksnije pitanje te zahtijeva elaboraciju stilskih odrednica koje su uvjetovane rodom i spolom.

Ženska spisateljska praksa, definicije ženstvenoga i rasprave o specifičnom ženskom pismu ključne su teme i središnje postavke feminističkog kriticizma. Teorije o ženskom spisateljstvu, prema Elaine Showalter, zasnivaju se na četiri modela različitosti koji svaki na svoj način predstavljaju pokušaj da se odrede i diferenciraju kvalitete žene-pisca i njene specifične spisateljske izražajnosti. Dok organska ili biološka feministička kritika naglašava "važnost tijela kao izvora slikovitoga prikazivanja" (Showalter 1998: 229) podrazumijevajući tekst koji je obilježen tijelom, lingvističke i tekstualne teorije ženskog pisma propitkuju da li način govora, čitanja i pisanja uopće mogu biti obilježeni spolom. U tom su smislu zanimljive autoričine konstatacije da je "koncept ženskoga jezika (...) prastar i vrlo ga često nalazimo u folkloru i mitovima" (*ibid.*: 233) te da "jezik i stil nisu nikada sirovi i instinktivni već su uvijek proizvodi nebrojenih faktora, žanra, tradicije, memorije i konteksta" (*ibid.*: 234). Prema psihoanalitičkom modelu, pisanje je specifičan odnos autorove psihe i spola prema kreativnom procesu. Budući da se u psihoanalitičkoj terminologiji odrednica "nedostatak" vezuje uz pojam "ženski", feministički kriticizam koji se temelji na Freudovoj ili postfreudovoj psihoanalizi redovito se susreće upravo s problemom nedostatka u žena izraženim kroz različite fenomene inferiornosti kao strah od patrijarhalnog autoriteta, strah od antagonizma, podređenost, zakinutost. Kulturološki model obuhvaća područje šireg društvenog konteksta i specifičnog okruženja koje oblikuje žensko iskustvo, identitet i kulturu (usp. *ibid.*: 240–250).

Pitanje koje se dalje nameće jest je li uopće moguće govoriti o *ženskoj* naspram *muške* kulture?

Tim se pitanjem naročito bavio Georg Simmel koji polazi od tvrdnje da kultura nije "bespolna" već je "maskulinog" karaktera budući da svim društveno važnim područjima

(redom navodi: tehniku, trgovinu, znanost, vojsku, spisateljstvo i umjetnost) "vladaju specifično muške snage" (Simmel 2001: 167–8). Prema Simmelu, osnovna karakteristika ženskog spola ogleda se u *vjernosti* kao psihološkoj odrednici: "Nerascijepljeno jedinstvo njihove prirode drži na okupu sve što se u njoj ikada susrelo, od svake joj je stvari teže odvojiti vrijednosti i osjećaje koji su s njom nekada bili povezani i uključeni u isto središte" (...) "počinjući od privrženosti starim predmetima, vlastitim i onim ljudima koje voli, 'uspomenama' materijalne i najintimnije vrste" (Simmel 2001: 175). Ova specifično *ženska* karakteristika značajno utječe i na njezinu ulogu u djelatnoj kulturi koja je po svojim obilježjima *objektivna* odnosno više odgovara muškom karakteru. Područja i forme u kojima se žene, prema Simmelu, najbolje ostvaruju su odgojna, umjetnička i stvaralačka (glumačka i glazbena izvedba, ženski ručni rad) jer u njima žene "prenose nešto dano", a naročito će biti uspješne ukoliko te forme korespondiraju s obrascima *muške* kulture (Simmel 2001: 167–8). Zanimljiva je Simmelova konstatacija da su u sferi narodne umjetnosti posebice narodnih pjesama žene "jednako originalno produktivne kao i muškarci" (Simmel 2001: 184). Autor tu tvrdnju objašnjava činjenicom da je tradicijska kultura nedovoljno razvijena u smislu stratifikacije kulturnih formi, odnosno da "ženske energije nisu u nuždi da se izraze na način koji im nije primjeren, nego se oblikuju slobodno i u skladu s vlastitim normama" (*ibid.*). U takvom okruženju u kojem je kultura "nedovoljno objektivirana" žene se slobodno izražavaju *lirskim stilom* koji, smatra Simmel, najbolje "dokumentira specifično žensko biće" (*ibid.*). Zanimljiva je i Simmelova tvrdnja o *muškim autorskim formama*: "Bar u književnosti postoji već niz žena koje nemaju ropsku ambiciju da pišu 'kao muškarci' i koje ne odaju upotrebom muških pseudonima da ništa ne slute o onome zaista originalnom i specifično karakterističnom što mogu postići kao žene. Naravno, i u književnoj je kulturi izlaženje ženske nijanse na svjetlo dana vrlo teško jer su **opće autorske forme muški proizvodi** i zato vjerojatno pokazuju tiho unutarnje protivljenje tome da se ispunjavaju specifično ženskim sadržajem" (Simmel 1951: 183).

Ako se uzme u obzir Simmelova pretpostavka o muškoj i ženskoj kulturi te muškim i ženskim autorskim formama tada proizlazi da je etnografski tekst rezultat spisateljskog (muškog i ženskog) identiteta. Rodni identiteti višestruko su determinirani i proizlaze iz diskurzivnih režima i kulturnih politika koji određuju što bi muškarci i žene trebali biti. Feministička kritika zastupa stav kako spolne politike odgoja, obrazovanja i zapošljavanja žena nisu utemeljene na biološkim razlikama muškaraca i žena (spol) nego su društveno konstruirane (rod). Rodne uloge u društvu temelje se na fizičkim razlikama između muškaraca i žena, ali analiza rodni odnosa nije moguća bez analize svih društvenih odnosa

kao i razmatranja etničkih, klasnih i nacionalnih razlika. Nira Yuval-Davis tvrdi kako je jedna od najvažnijih razlika među ženama njihova pripadnost etničkim i nacionalnim kolektivitetima što je ujedno i tema njene knjige "Rod i nacija" (usp. Yuval-Davis 2004). U toj knjizi autorica razmatra rodne odnose u okviru nacionalnih projekata i programa te pokazuje kako su upravo žene te koje iako isključene iz diskursa javne političke sfere "biološki, kulturno i simbolički reproduciraju nacije" (Yuval-Davis 2004: 12). Autorica također ističe važnost društvenih i ekonomskih odnosa moći i društvenih podjela uz napomenu da se "diskurs o rodu" i "diskurs o naciji" na različite načine "križaju i oblikuju" (Yuval-Davis 2004: 15) te da "*kultura* nije neki nepromjenjiv skup tradicija i običaja i stoga je treba prikazati kao bogat resurs, obično pun unutarnjih proturječja, koji selektivno upotrebljavaju različiti društveni akteri u raznim društvenim projektima unutar specifičnim odnosa moći i političkog diskursa u kolektivitetu i izvan njega" (Yuval-Davis 2004: 62).

Društvena vrijednost žena u hrvatskom nacionalnom kontekstu druge polovice 19. i početka 20. stoljeća određena je njihovom biološkom ulogom. Ivan Dežman je poučavajući žene *O ljepoti i njegovanju duha* naglasio kako "ljepota ženska" koja se "izvana i iznutra prikazuje" nije u "snazi i eneržiji, niti u znanju i oštini suda, već u mehkoti, u harmoniji, blagosti, duševnoj kulturi, čistoći duše, izobraženju čuvstva za sve liepo i plemenito, u ćućenju za pristojnost i ćudorednost, u ukusu (u formi i životu), u krasnoumnoti i vještini za umjetnost, u poštenju i najposlije u cvietu svih tih faktora, u miloti (...) mužkarcem pripada znanost, umjetnost, zvanje, sviet; ženskoj pako zvanje, ćustvo, ćućenje za liepo, estetičan sud, ljubav prema umjetnosti, ćudorednost i kućevnost" (Dežman 1870: 267). Općenito, Dežman smatra kako *ženske* nemaju "reformatornoga talenta u veliko" jer "tvoreća sila mozka nije u ženskih tako silna" te su više sposobne na *male reformacije* u okrilju svoga doma (*ibid.*). Također smatra kako su žene upravo zbog "ograničenja" svoga mozga "izvrsne spisateljice", ali samo dok "opisuju ono, što su vidjele, il saobćeno, što su ćutile, il pripoviedaju ono, što su ćule, ali neće se one nikad podići iznad osrednjosti, ćim budu same iz svoje glave stvarale" (*ibid.*). Žene su u nacionalnom diskursu 19. stoljeća prvenstveno supruge i majke, a društvenu moć imaju jedino obrazovane žene-ućiteljice i to uz određena pravila i zakonsku regulativu koja im je ukinula njihova primarna reproduktivna prava. Ova je diskriminacija u redovima obrazovanih žena potaknula borbu za žensku emancipaciju koja je pokrenuta kao borba za općenitu demokratizaciju društva. Ovi zahtjevi pokazuju kako žene u tom razdoblju nisu samo pasivne žrtve nego aktivne pokretaćice promjena u društvu koje ne prihvaćaju "nametnute identitete" (Yuval-Davis 2004: 64).

Budući da muški i ženski identiteti nisu homogeni nego "prožeti nizom silnica koji spolne identitete konstituiraju na različite načine" (nacionalno, regionalno, obrazovno, vjerski, socijalno, politički, klasno, etnički, raso, generacijski) (Župan 2013: 172), Akademijini etnografi i zapisivači kao protagonisti specifične (muške ili ženske) kulture raspolažu različitim spoznajama (prema tome i načinima na koje razmišljaju, postupaju, djeluju) koje su nedostupne ili nerazumljive onima koji nisu dionici te kulture. Tomislav Pletenac je u svojem radu o ženskom identitetu u Orubici zaključio slično: "ženski etnograf u svakom će slučaju bitne elemente kulture za koje tvrdi da su simboli ženskog identiteta odrediti drugačije od muškog etnografa. Kroz njihove čiste opise tako se može lomiti niz ideologija u kojima je u glavnoj ulozi žena, od muškog šovinizma do radikalnog feminizma, koliko god to oni pokušavali prikriti" (Pletenac 1998/9: 237).

Preostaje nam još, na kraju, upitati se može li analiza etnoloških monografija i etnološko-folklorističkih prinosa napisanih prema napatku Antuna Radića uključiti i analizu specifičnog ženskog jezičnog izraza ili takozvanog "ženskog pisma" koje u svojim radovima zastupaju Héléne Cixous, Luce Irigaray, Monique Wittig i Julia Kristeva?

Za Héléne Cixous žensko pisanje uključuje razliku i "potkopavanje dominantne falogocentrične logike" u tekstu iako termin "ženstveno pisanje" koje također koristi, ne veže isključivo za spol autora jer i muškarci, smatra Cixous, mogu proizvoditi *ženstveno pisanje*, a žene *muževno pisanje* (Moi 2007: 153–4). Ova feministička autorica smatra da nije važan spol autora nego vrsta pisanja koje oni proizvode.⁴⁸⁹ Činjenica da je tekst potpisan muškim imenom ne isključuje ženstvenost, a jednako tako i većina žena piše poput muškaraca dajući mu glas i proizvodeći tekstove koji su zapravo muževni (*ibid.*). Svojevrsnu "žensku" izražajnost moguće je uočiti i kod muških etnografa posebice kod Rade Bosnića koji je zbog svojih lirskih opisa "najženskiji" muški pisac etnografija. O upisivanju rodniha značajki na tekstualnoj razini dvojila je i Rita Felski (usp. Felski 1989). Felski tvrdi da vezano uz formalnu analizu teksta nije moguće govoriti o muškoj i ženskoj estetici već da se tekstovi određuju prema njihovim drugim funkcijama koje imaju u društveno-povijesnom i kulturnom

---

⁴⁸⁹ Zanimljivo je stajalište spisateljice Virginije **Woolf** koja je smatrala da žene (*Vlastita soba*, 1929.) moraju naučiti preoblikovati muški tip rečenice kako bi ga mogle prilagoditi vlastitom (ženskom) obliku i tipu jezičnog izričaja. U tom se smislu trudila dostići "muški" standard: "Ali ona mora pisati. A nju jedno pismo Timesu, znala je reći gospođici Brush, stoji više nego spremanje ekspedicije u Južnu Afriku (što je činila u ratu). Poslije jutarnje bitke, kad je počinjala, kidala, ponovno počinjala, znala je osjetiti ništavnost svoga ženskog bića kao što ni u jednoj drugoj zgodi nije osjećala, i zahvalno je okretala misli prema Hughu Whitbreadu koji je vladao – u to nitko nije mogao posumnjati – vještinom pisanja prema *Timesu*" (**Woolf** 1997: 113).

kontekstu (*ibid.*: 2). Također je istaknula i važnost kulturalne perspektive odnosno stajališta da "feministička estetika" proizlazi iz specifičnog ženskog iskustva (*ibid.*:25).

Diskurzivne razlike (ženske) književnosti koje propituje feministička teorija i kritika iznjedrile su sintagmu "žensko pismo" kao ženski otklon i odbacivanje "muške norme" (Šafranek 1983: 11). Referirajući se u svom tekstu na Juliju Kristevu, Ingrid Šafranek kao osnovno obilježje ženskih tekstova navodi "prezir prema kompoziciji" i "spontano odbacivanje čvrste strukture" (*ibid.*), a zatim i "zanemarivanje označenog" (tematskog i referencijalnog) uz naglašavanje "označitelja" odnosno izražajne strane teksta (*ibid.*). Žensko pismo kao pismo razlike i "upisivanje ženskosti u tekst" donekle se, prema Šafranek, odlikuje i posebnim stilom (*ibid.*: 15) iako je to, kako sama navodi "osjetljiv teren" (*ibid.*:11). Showalter je možda najbolje poentirala obilježje ženskog pisanja koje se, kako navodi, "ne nalazi unutar ili izvan muške tradicije; ono se događa unutar dvije tradicije istovremeno" (Showalter 1998: 246).

Je li slijedom navedenog moguće govoriti o dvostrukom, muškom i ženskom (etnografskom) diskursu?

Komparativna analiza rukopisa pokazala je kako je upisivanje roda u etnografski tekst kulturni čin. Na etnografski opis osim rodne perspektive zapisivača utjecala je i društvena pozicija odnosno mjesto s kojeg zapisivač/zapisivačica promatra objekt/događaj koji je u središtu njihova interesa (*insajderi* kao dionici tradicijske kulture i *autsajderi* kao vanjski promatrači). Istraživanje je pokazalo kako ženske autorice u svojim etnografskim i folklorističkim tekstovima pokazuju težnju za spontanom odbacivanjem čvrste strukture, za otklonom od "muške" norme. Pavlina Bogdan-Bijelić, koja nije bilježila prema metodološkoj uputi, svoje etnografsko-folklorističke bilješke naziva kaosom. Otpor prema strogom "uokvirivanju" u skladu s muškim kanonom očituje se i kod onih autorica koje slijede Radićev naputak. Kata Jančir, primjerice, upisuje tu razliku i na semantičkoj razini kad proizvodi tekst nelinearne, fragmentarne, dijaloške i polifone narativne strukture. Na razini kompozicije, rodna je perspektiva utjecala na pisanje etnografija kroz obradu odabranih tema odnosno pojedinih poglavlja *Osnove* koja korespondiraju s muškom/ženskom diskurzivnom praksom.

5. ŽENSKO AUTORSTVO I ŽENSKA IZVEDBA U HRVATSKOJ USMENOJ TRADICIJI

Žene svaki dan nanovo isprepletu mrežu oko svijeta.

Kad vremena postanu teška našim prijateljima ili članovima naše obitelji, susjedima, pripadnicima šire zajednice, mreža ženskog zajedništva djeluje poput ljepila koje sprečava raspad. Najvažnija značajka tog posebnog ljepila jest da je ono nevidljivo. Ono obavlja svoj zadatak bez privlačenja pažnje na sebe. Nikada nećete biti svjesni prisutnosti tog sastojka koji zbog svoje koherentnosti sprečava da se svijet raspadne na komadiće.

Borysenko 2004: 139

Pozitivističko shvaćanje folkloru kao *narodnih umotvorina*, svojstveno 19. stoljeću, posebnu pažnju posvećivalo je prikupljanju, klasifikaciji i bilježenju usmenoknjiževne građe. Ta je djelatnost opisana u okviru nacionalnog projekta *sabiranja* u prvom poglavlju ovoga rada. U ovom će se poglavlju istraživanje usmjeriti na folklorističku građu koja se čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju u zbirci *Matice hrvatske*, a odnosi se na vrijedne rukopisne zbirke *narodnih pjesama* te metatekstualne zapise nastale u procesu obrade te građe (bilješke, pisma, zabilješke s terena itd.). Namjera je da se u okviru folklorističkog diskursa, napose primjenom književnoteorijske (feminističke) kritike, propita važnost ženskog autorstva i ženske izvedbe unutar hrvatske usmene tradicije. Na temelju komparativne analize zapisa usmenih pjesama u rukopisnim zbirkama *Matice hrvatske* pokušat će se istražiti je li uvriježena podjela prema uobičajenoj rodnoj opoziciji na muške i ženske pjesme samo teorijski konstrukt koji se prije svega oslanja na tip izvođenja ili ovisi o spolnoj, odnosno poetičkoj kategoriji kazivača/kazivačice (Delorko 1954, 1979; Murko 1951) te postoje li razlike na semantičkoj razini. Jednako tako postaviti će se i pitanje o važnosti roda i dobi u proučavanju hrvatskog usmenog pjesništva koje je anticipirao još Nikola Andrić, ističući dob kazivačica kao važan prateći čimbenik kontekstualne izgradnje žanra i ulogu žene u očuvanju usmene tradicije (Andrić 1909, 1914, 1929). Zbog obilježja usmene tradicije koja u svojoj dijakronijskoj komunikaciji uključuje i usmene književne i neknjiževne oblike, fokus će se u prvome dijelu ovoga poglavlja usmjeriti na specifične oblike folklorne komunikacije i teorijski dosege same discipline u internacionalnom i nacionalnom okviru.

5.1. Folkloristička (meta)teorija i praksa – (inter)nacionalni okvir

Posljedica postmodernističkog približavanja različitih disciplina od 1970-ih naovamo donosi novo shvaćanje popularne kulture i proučavanje povijesti svakodnevnog života, koja se djelomično oslanja na usmena svjedočanstva i usmenu kulturu. Iako je "kultura pamćenja" iskazana kroz osobne životne priče i kazivanja te kolektivnu memoriju sastavni dio proučavanja usmene povijesti, tim se područjem danas podjednako bave i kulturni antropolozi, etnolozi, proučavatelji književnosti i folkloristi. Suvremena folkloristika kao znanstvena disciplina koja proučava folklorne pojave i folklorno stvaralaštvo unutar određene zajednice (pod stvaralaštvom se prvenstveno misli na predmet proučavanja folkloristike koju čine usmena književnost, folklorno kazalište te glazbeno, likovno i plesno stvaralaštvo) ne istražuje folklor "pasatistički", na način da rekonstruira i re-kreira arhaične i "izvorne" tradicijske oblike i pojave te ih, petrificirajući ih kao okamine, čuva od zaborava, već starije i novije folklorne pojave nastoji istraživati kontekstualno i komparativno unutar komunikacijskog procesa, s mogućnostima primjene u svakodnevnom životu, umjetnosti, turističkoj djelatnosti itd.

Američki folkloristi Dan Ben-Amos i Alan Dundes nositelji su programatskih tekstova o kontekstualnom određenju folkloru te začetnici novog teorijskog pristupa koji tradicionalno područje folklorističkog interesa širi s analize teksta na analize teksture i konteksta. Alan Dundes predlaže ovu tripartitnu analizu folklornih oblika kako bi se postigla kvalitetna definicija verbalnih i neverbalnih folklornih oblika. Dok analiza teksta uključuje folklornu (žanrovsku) strukturu kojom su se uglavnom i bavili folkloristi, analiza teksture u verbalnim folklornim oblicima podrazumijeva analizu jezičnih (lingvističkih) obilježja odnosno jezičnu strukturu. Kontekst se odnosi na konkretnu društvenu situaciju (usp. Dundes 2010 [1980]). Posao "dobrog folklorista", prema Dundesu, uključuje analizu svih triju navedenih razina s time da je analiza teksta primarna, a analize teksture i konteksta su sekundarne (*ibid.*). Ben-Amos poima folklor kroz tri općenite kulturne kategorije (*korpus znanja, način mišljenja, vrsta umjetnosti*) koje su u osnovi brojnih definicija. Kategorije nisu isključive nego su transparentne, a razlike proizlaze iz fokusiranja na sadržajni ili na oblikovni aspekt folklorne pojave te njihovu percepciju unutar *društvenog konteksta* i *vremenske perspektive* kao i njihova *načina prijenosa* (usp. Ben-Amos 2010 [1971]). Za Ben-Amosa je folklor "apstraktna konstrukcija temeljena na kolektivnoj informaciji" pohranjenoj kod brojnih pojedinaca (*ibid.*:

124). Folklor naprosto ne postoji bez društvenog grupiranja (jezičnog, etičkog, profesionalnog, rodbinskog) kao i bez usmenog prijenosa korpusa tradicijskih znanja, vjerovanja i običaja. Folklorne oblici i tekstovi su svojevrsna kolektivna memorija društva koja nastaje i mijenja se unutar određenog društvenog konteksta i kulturnog miljea (areala), a sadrži projekciju mišljenja, znanja i iskustva pojedinaca odnosno strukturirane društvene grupe. Folklorna komunikacija je, naime, upravo zbog svojih konvencija prepoznata kao umjetnička te kao takva postoji u kulturnoj svijesti "male grupe" ljudi odnosno, kako tvrdi Ben-Amos, "umjetnički oblici koji su dio komunikacijskih procesa malih grupa značajni su bez obzira na svoju starinu" (*ibid.*: 133).

William Bascom upućuje na potrebu antropološkog pristupa folkloru kroz istraživanje kulturnog i društvenog konteksta folkloru odnosno razmatranje niza povezanih činjenica zabilježenih uz tekstove i njihovu primjenu u svakodnevici poput vremena i prostora u kojem se izvode različiti oblici folkloru, tko ih izvodi, jesu li "javno dobro" ili su u privatnom vlasništvu, tko je publika, kojim se dramskim sredstvima koristi pripovjedač, sudjeluje li publika u izvedbi te niz drugih aspekata (Bascom 2010 [1965]: 70–71). Bascom se zalaže za funkcionalizam u proučavanju folkloru te u tu svrhu izdvaja četiri funkcije (značenja) folkloru u društvu: 1) *zabavna* (estetska i kompenzacijska); 2) *validacijska* (u smislu opravdanja izvođenja tradicijskih obreda i rituala); 3) *obrazovna* (podrazumijeva usvajanje tradicijskih znanja i stavova zajednice u nepismenim društvima); 4) *normativna* (uspostavlja društvenu kontrolu odnosno pridržavanje određenih obrazaca ponašanja). Sagledan kroz sve ove aspekte i funkcije, folklor je "važan mehanizam održavanja stabilnosti kulture" (*ibid.*: 86) i upravo se u odnosu na različite institucije kulture odražava osnovna paradoksalnost folkloru koji "igra ključnu ulogu u prenošenju i održavanju institucija kulture", ali je istodobno i "društveno prihvatljiv odušak za prisilu koju mu te iste institucije nameću" (*ibid.*: 87).

Slična stajališta zastupa i Herman Bausinger koji smatra da bi se etnologija i folkloristika okretanjem od predmeta prema njegovoj funkciji otvorile prema ostalim društvenim znanostima te bi se sa svojim kritičkim empirijskim pristupom jače utemeljile kao znanost o kulturi: "...predmete ne treba promatrati samo u njihovoj tobožnjoj estetskoj autonomiji (kao "lijepa" stvari ili procese) ili u njihovim povijesnim kontekstima odvojenim od stvarnosti (kao prežitke ranijih oblika), već prvenstveno treba promatrati njihove konkretne funkcije. Ako funkciju postavimo u središte, različiti stavovi postat će važniji od predmeta" (Bausinger 2010 [1971]: 117).

Otvaranje folkloristike kao discipline zastupa i Charles Briggs koji se zalaže za strategiju "teorijskog prijelaza granica" užeg područja folkloristike na druga znanstvena područja (antropologija, lingvistika, povijest itd.) ponajprije zato što su folklorne izvedbe "složene kartografije kretanja diskursa, subjektivnosti i politika kroz kontekste, žanrove i tekstove" a sami tekstovi su zbog toga i interdiskurzivni i metadiskurzivni (Briggs 2010 [2008]: 306). Njegovo je mišljenje da je potrebno razvijati nove diskurzivne prakse koje se ne temelje niti na "općim" velikim teorijama niti teže strategijama "ograničavanja" nego *teoretiziranjem* proizvode iskaze koji su istodobno određivi kao teorija. Također smatra kako je folkloristiku kao disciplinu potrebno kritički redefinirati i repozicionirati putem "vernakularnog teorijskog promišljanja" odnosno kao opreku lokalnog naspram globalnom, konkretnog naspram apstraktnome ili u konačnici kao opoziciju između tradicijskog i modernog (*ibid.*: 307).

Tezu o folkloru kao "naročitom obliku stvaralaštva" u folkloristiku uvode ruski slavisti i književni teoretičari Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjov. Obojica su, kao osnivači Praškog lingvističkog kruga, svojim interdisciplinarnim pristupom na području proučavanja jezika, književnosti i umjetnosti utjecali na primjenu strukturalističke metodologije te razvoj književnoteorijskog pristupa na području folkloristike. Jakobson i Bogatirjov ključnu razliku između usmene i pisane književnosti objašnjavaju kroz de Saussureovu dihotomiju *langue* (jezik) i *parole* (govor) uspoređujući usmenu književnost s *langue*, a pisanu s *parole*. Pri tome *parole* dopušta "bogatiju raznolikost modifikacija" nego *langue* (Jakobson i Bogatirjov 2010 [1971]: 41). Razliku između literarne i ne-literarne folklorne tradicije ovi autori tumače kroz opstojnost funkcija: "U folkloru se održavaju samo one forme koje su dokazale svoju funkcionalnost za određenu zajednicu. Pritom, naravno, može jedna funkcija forme biti zamijenjena drugom. No čim jedna forma postane nefunkcionalna, ona u folkloru odumire, dok će u literarnom djelu sačuvati svoju potencijalnu egzistenciju" (*ibid.*: 33). Također, u usmenom stvaralaštvu je "preventivna cenzura zajednice" imperativ odnosno pretpostavka nastanka folklorne činjenice, a literarno djelo cenzuru i potrebe zajednice tek djelomično uzima u obzir (*ibid.*: 34). Prema Jakobsonu i Bogatirjovu, usmeno pjesništvo prestaje biti kolektivno stvaralaštvo i gubi svoju folklornu funkciju u slučaju kada "jedna usklađena zajednica profesionalaca, koja ima ustaljenu profesionalnu tradiciju, odnosi s takvim pijetetom prema izvjesnim pjesničkim djelima da ih svim sredstvima nastoji sačuvati bez ikakvih izmjena" (*ibid.*: 42).

Ruski folklorist Kiril Čistov bavio se folklorom u kontekstu teorije informacija te komunikacijskim aspektima pripovjedačkog teksta. U tim okvirima razmatra i osnovno

istraživačko pitanje je li unatoč zajedničkom povijesnom razvoju i paralelnom supostojanju usmene i pisane književnosti moguće pronaći "jednoznačno razlikovno obilježje folkloru i književnosti" (Čistov 2010 [1975]: 144). Osim prve, formalne razlike koju je moguće uspostaviti kroz materijalno bilježenje i fiksaciju teksta kao bitnog obilježja pisane književnosti odnosno odsustva bilježenja kao karakteristike usmene tradicije, Čistov navodi i drugu, veoma važnu, komunikacijsku razliku. Dok se *tehnička komunikacija* ostvaruje putem materijalnog posrednika (medija) odnosno uz pomoć zabilježenog teksta te određenog znakovnog sustava pri čemu se prekodiranjem gube svi izvantekstualni elementi, *prirodna* ili *kontaktna komunikacija* ostvaruje se u uvjetima "živog" neposrednog stvaratelja ili izvođača umjetničkog djela (subjekta informacije) sa slušateljem ili gledateljem (objektom informacije ili recipijentom), sadrži izvantekstualne elemente (intonacijske, glasovne, mimičke, plesne), obilježava ju "istovremenost (simultanost) procesa izvođenja i primanja", a varijabilnost folklornog djela povezana je (osim osobinama pamćenja i zaborava odnosno promjenama teksta u svijesti izvođača) s uvjetima društvenog kontakta tijekom interakcije izvođača sa stvarnom publikom (*ibid.*: 148–150). Upravo je folklornoj tradiciji, smatra Čistov, svojstven ovakav *prirodni (kontakti)* tip komunikacije između informanta i primatelja kroz komunikativan čin – "čin predaje i primanja određene informacije" (*ibid.*: 145). Taj lanac *prirodne* komunikacije sastoji se od niza povezanih karika koje uključuju primanje (slušanje, gledanje), pamćenje (memoriranje), izvedbu (zaborav, ponovnu izvedbu) kao ustaljene mehanizme usmene tradicije koja je, osim toga, u dugom razdoblju ljudske povijesti nepoznavanja pisma bila prethodnica književne tradicije. Iako se i folklor poput književnosti ubraja u *umjetnosti riječi*, kategorije poput sinkretičnosti, polifunkcionalnosti i kontekstualnosti njegove su bitne odlike. Folklor i književnost proučavaju se stoga danas kao dva različita tipa umjetničkog izražavanja.

Polazeći od "višedisciplinarnih uporišta" hrvatske folkloristike u razdoblju s kraja 19. i početka 20. stoljeća (Jambrešić-Kirin 2010 [1997]) kao i dvojne estetske i neestetske funkcije folkloru i njegova značenja za društvene oblike komunikacije unutar jedne zajednice, hrvatska folkloristička zajednica, koju uglavnom čine djelatnici Instituta za etnologiju i folkloristiku, doprinijela je tijekom ovog, gotovo sedamdeset godina dugog, institutskog djelovanja komparativnom proučavanju folklorističke usmenoknjiževne građe te njenom "upisivanju" u okvire književnoznanstvene discipline.⁴⁹⁰ Hrvatska (post)moderna folkloristika profilira se

---

⁴⁹⁰ Usmena (*narodna*) književnost proučavala se od osnutka zagrebačkog Filozofskog fakulteta 1874./1875. godine kroz kolegije iz područja slavenske filologije, a naročito su se njome bavili jezikoslovci Tomo **Maretić**,

kao disciplina čije se područje istraživanja pod utjecajem "performativne antropologije, Bahtinove teorije *govornih žanrova* i Bausingerove podjele na *formule* i *forme*" proširuje prema "cjelini usmene tradicije" odnosno antropološkom istraživanju kulturnih vrijednosti (Lozica i Marks 2010: 523–4). U okviru tih istraživanja Ivan Lozica upućuje na potrebu preispitivanja folklora kao pojma te folkloristike kao znanstvene discipline. Pozivajući se na rad Lauria Honka (Honko 1976: 20–25) Lozica ističe važnost "metateorijskih" rasprava o osnovnim folklorističkim pojmovima koji se odvijaju sukladno teorijskim i metodološkim radovima i istraživanjima o procesima unutar folklorne djelatnosti (terenski, klasifikatorski i komparativni rad) kao i na razini folklorističke prakse bilježenja folklornih tekstova, a posebice ističe kako "bez uzajamnog prožimanja terenskog, teorijskog i metateorijskog istraživanja ne bi bilo moguće obuhvatiti sve tri razine folklornog umjetničkog komunikacijskog procesa" (Lozica 2010 [2008]: 178). Lozica upravo u metateoriji folkloristike i njenog odnosa s filozofijom umjetnosti vidi međusobnu povezanost folklora i umjetnosti te sukladno tome uočava temeljnu razliku između folkloristike i ostalih društvenih znanosti poput etnologije, antropologije i sociologije. Pitanje koje pritom postavlja jest može li se folklorno stvaralaštvo smatrati vrstom umjetnosti i zašto se predmeti istraživanja folklora ne bi mogli proučavati zasebno u okviru znanosti o književnosti, muzikologiji, teatrologiji ili koreologiji? Odgovor leži u činjenici da je predmet proučavanja folkloristike kompleksan i obuhvaća s jedne strane verbalne (usmenu književnost, folklorno kazalište, folklornu glazbu), a s druge strane neverbalne oblike stvaralaštva (folklorni ples, folklorno likovno stvaralaštvo i arhitektura) te s obzirom na takav, višediskurzivan status, folkloristika primjenjuje i metode drugih, istovrsnih disciplina (*ibid.*: 171). Lozica na kraju zaključuje kako se folklorni proces "samo uvjetno može nazvati umjetničkom komunikacijom jer umjetnost podrazumijeva fiksirano, materijalizirano djelo i svijest o njegovoj vrijednosti izvan konteksta", a folkloristička ostvarenja imaju dominantnu izvanestetsku (uporabnu, ukrasnu, edukativnu)

Đuro **Šurmin** i Armin **Pavić**. Status samostalne katedre na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu ima od akademske godine 1950/51. godine kada se istraživanjem fenomena usmenosti bave Tvrtko **Čubelić** i Josip **Kekez**. Suvremeni znanstveno-istraživački i nastavni rad na području usmene književnosti u okviru domaće književnoznanstvene teorije i tradicijske kulture odvija se danas na *Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Davor **Dukić**) – *Katedri za hrvatsku usmenu književnost* (Stipe **Botica**, Evelina **Rudan Kapec**, Davor **Nikolić**, Josipa **Tomašić**), zatim na *Katedri za hrvatsku književnost Odsjeka za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku* (Ružica **Pšihistal**) te na *Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* (Estella **Banov-DePeppe**).

naspram estetskoj (umjetničkoj) funkciju te se u tome smislu mogu smatrati "predumjetničkom" komunikacijom (*ibid.*: 176).

U hrvatskoj se folkloristici, gotovo istodobno kada i u svijetu, usvaja nova znanstvena paradigma na temelju koje se folkloru pristupa kao "naročitom obliku stvaralaštva". Ujedno se kroz de Saussureovu dihotomiju *parole* (govor) i *langue* (jezik) ističe ključna razlika između posrednog pisanog i izravnog usmenog načina folklornog komuniciranja (usp. Jakobson i Bogatirjov 2010 [1966]).

Svojim komparativnim proučavanjem i istraživanjem hrvatske usmene i pisane književnosti od srednjovjekovnog razdoblja do suvremenosti, Maja Bošković-Stulli je osobito doprinijela sagledavanju usmene književnosti kao "umjetnosti riječi" te njenoj jednakovrijednoj valorizaciji unutar "pisanog" korpusa i nacionalnog pregleda povijesti književnosti (Bošković-Stulli 1967, 1978). Također se pod utjecajem teorija o kontekstu i izvedbi (engl. *performance*) bavila istraživanjem konteksta usmenoknjiževnih izvedbi i općenito folklornog fenomena, usvajajući teze o specifičnoj folklornoj prirodnoj odnosno "kontaktnoj" komunikaciji (usp. Čistov 2010 [1975]) te "umjetničkoj" komunikaciju u malim grupama (usp. Ben-Amos 2010 [1971]). Upravo zbog specifičnosti samog medija, folklorističke su se analize odvijale u okviru filološke znanosti te metodološke opreke književno/izvanknjiževno odnosno na temelju razlike između usmene i pisane književnosti kao između dva odvojena vida jezičnog stvaralaštva. Zbog svoje prevladavajuće umjetničko-estetske i komunikacijske funkcije usmeni književni tekst ubraja se u pisanu književnost iako on, kao što smatra Bošković-Stulli, po svojoj specifičnoj poetici čak niti nakon zapisa ne prestaje pripadati usmenoj književnosti (usp. Bošković-Stulli 2010 [1983]). Stoga za današnju književnu recepciju usmenih zapisa nije potrebno poznavanje konteksta jer se interes čitatelja usmjerava prvenstveno na estetsku funkciju. Za poimanje međusobnog odnosa obje vrste književnosti najvažnije je usvojiti spoznaju, smatra Bošković-Stulli, da "i usmena i pisana književnost pripadaju, svaka na svoj način, među jezične umjetnine i baš zbog tog razloga moguće je, uvažavajući promjene koje pri tom nastaju, da usmeno djelo prijeđe iz usmene u pisanu predaju" (*ibid.*: 196).

U tom je smislu, kako je to utvrdila Maja Bošković-Stulli, usmena književnost "utkana" u povijest hrvatske književnosti (Bošković-Stulli 1978: 8) odnosno, ona se danas promatra kao "estetički ravnopravan, legitiman i nerazdvojiv dio jedinstvenoga korpusa hrvatske književnosti" (Bogišić et al. 1998: 371–373).

5.2. Kulturnopovijesni i društveni kontekst nastanka i izvedbe usmenoknjiževnih žanrova

Oblikovna načela klasifikacije usmene i pisane književnosti (koje se u međusobnom odnosu proučavaju kao dva različita tipa jezičnog stvaralaštva koja su bliska po svojoj umjetničkoj (estetskoj) funkciji, a raznorodna zbog specifičnih funkcija usmenosti) pokazuju bitna odstupanja u razvrstavanju zapisanih usmenih i pisanih književnih tekstova. Stoga će se dalje u tekstu razmatrati načela univerzalne (književne) žanrovske klasifikacije te "vukovsko" klasifikacijsko načelo prema kojemu se osnovna razlika između žanrova usmenog pjesništva provodi na temelju binarne spolne/rodne podjele (muške pjesme – ženske pjesme). Također će se na temelju analize rukopisnih zbirki Matice hrvatske pokušati utvrditi kakvu su ulogu i status imala ova dva usmenoknjiževna žanra u okviru tradicijske kulture u kojoj su nastajala, izvodila se i prenosila. Drugi važan aspekt koji se razmatra u ovome poglavlju jest izvedba pjesama kao usmenoknjiževnih žanrova.

5.2.1. Književna i/ili kulturnoantropološka načela klasifikacije

Klasifikacija književnosti je uže područje književnoznanstvene teorije. Žanrovski sustav (franc. *genre littéraire*) u značenju književne vrste ili roda hijerarhijski je klasifikacijski sustav koji grupira književne strukture po načelu njihove prepoznatljivosti i njihovih funkcija (usp. Solar 2006: 400). Metodološki problemi vezani uz sustavnu podjelu književnih djela proizlaze iz specifičnih obilježja jezika kao povijesnog i kulturnog fenomena s jedne strane te terminoloških, oblikovnih i relacijskih načela u postupku klasifikacije s druge strane. Specifičnosti oblika usmenoknjiževnih žanrova proizlaze iz činjenica da je usmena književnost "u cijelosti integrirana u odvijanje društvenog života" te da se osnovna usmenoknjiževna "stvaralačka tehnika" koja uključuje *formule, formulaične izraze i okvirne uzorke* razlikuje od tehnike stvaranja u pisanoj književnosti (Solar 1989: 120). Činjenica je, također, da su žanrovi usmene književnosti obilježeni specifičnim okolnostima izvedbe te izvanknjiževnim funkcijama (usp. Bošković-Stulli 1978: 23).

Kada Pavao Pavličić razmatra pitanje o suodnosu usmenih i *umjetničkih* književnih formi pod kojima podrazumijeva rodove, vrste i žanrove, on upućuje na kompleksnost

problema vezanih uz sinkronijski i dijakronijski pristup proučavanja ovih dvaju vidova književnosti kao i na razliku među njihovim poetikama (usp. Pavličić 1983: 129–130). Te se razlike najviše očituju u značenju i načinu djelovanja žanrovskih konvencija u usmenoknjiževnom folklornom i pisanom književnom stvaralaštvu. U usmenoj književnosti žanrovske konvencije prihvaćaju se arbitrarno, kao trajna kategorija koja utječe na stvaranje, prijenos i memoriranje, dok se one u pisanoj književnosti usvajaju selektivno zavisno od poetike pojedinog književnog razdoblja (*ibid.*: 134). Horizontalna klasifikacija usmenoknjiževnih oblika naspram vertikalnoj klasifikaciji koja je odlika *umjetničke* književnosti ističe tradicijsku potrebu da se očuvaju čvrste žanrovske granice kako bi se omogućilo razumijevanje i olakšao daljnji prijenos folklornih oblika (*ibid.*: 129–135). Nadalje, u usmenoj književnosti se žanrovska hijerarhija ne uspostavlja kroz idealan literarni uzorak, svojevrsan estetski ideal koji je podložan poetičkim mijenama, nego s obzirom na društvenu funkciju usmenoknjiževnog djela (*ibid.*: 147). Podjednako se tako, smatra Pavličić, i društvena uloga i status usmene književnosti mjeri prema usmenoknjiževnim oblicima (*ibid.*).

Polazeći od modela strukturalne lingvistike Vladimir Propp i Andre Jolles su 30-ih godina 20. stoljeća istakli važnost proučavanja književnih oblika u širem kulturnopovijesnom kontekstu. Tragajući za određenjima žanrova koji pripadaju u sferu usmenosti ovi autori polaze od jezičnog stvaralaštva kao fenomena kulture tj. oblike jezičnog stvaralaštva razmatraju kao fenomene kulture. Jolles polazi od pretpostavke da se temeljni jezični oblici (saga, izreka, kazus, memorabile, vic, mit, zagonetka, legenda) oblikuju prema temeljnim iskustvima o životu i svijetu odnosno da se u okviru svakog žanra obrađuje specifična životna tema (usp. Jolles 2000). Proppova morfološka analiza bajke zasniva se na funkcijama likova koje su ograničene po broju i redosljedju pojavljivanja (usp. Propp 1982).

Folklorne jezične strukture opisuju se i razvrstavaju prema uvriježenom trodijelnom sustavu klasifikacije književnosti koja uključuje genološku podjelu *lirika – epika – drama / poezija – proza – drama* (usp. Solar 1989). Iako ovu podjelu, s obzirom na sinkretičnost i varijacije usmenoknjiževnih oblika, pojedini folkloristi smatraju suviše krutom i statičnom (usp. Bošković-Stulli 1978: 24; Botica 2013: 46), ona se sustavno primjenjuje u pregledima povijesti hrvatske književnosti.⁴⁹¹ Njome se utvrđuju razlike na nekoliko razina:

---

⁴⁹¹ Trodijelna klasifikacija ostvarena je i u ediciji "Pet stoljeća hrvatske književnosti" iz 1963. i 1964. godine (Zagreb: Matica hrvatska) u kojoj su podjednako zastupljeni i obrađeni svi usmenoknjiževni rodovi i vrste: *Narodne lirske pjesme* (prir. Olinko **Delorko**, knj. 23); *Narodne epske pjesme I* (prir. Olinko **Delorko**, knj. 24);

- a) formalna razina podrazumijeva podjelu prema stalnom vanjskom obliku književnih djela (*stih, proza ili dramski tekst*) (usp. Solar 1989: 123);
- b) interpretativna razina uključuje podjelu prema poziciji govornika s obzirom na to govori li u prvom licu (*poetska ili liriska*), pripovijeda li u svoje ime prepuštajući i likovima da govore (*epska ili pripovjedna*) odnosno, govore li samo likovi (*dramska*) (usp. Culler 2000: 87);
- c) sadržajna razina obuhvaća događaje koji opisuju kolektivno iskustvo cijele zajednice (*epika*), zatim one događaje koji pripadaju pojedinačnoj *duševnoj situaciji* i *duševnom okruženju* (*lirika*) te događaje koje izvođači predstavljaju pred publikom (*drama*) (usp. Botica 2013: 46);
- d) stilska razina uključuje usporedbu osnovnih književnih vrsta sa specifičnim oblicima jezičnog izražavanja: *lirika – lirski stil* (subjektivno, osjećajno, pjevanje), *epika – epski stil* (objektivno, slikovito, opisivanje), *drama* (sukob, logično, dramatika).⁴⁹²

Iako su ovakvu "književnu" klasifikaciju usmenoknjiževnih oblika tijekom druge polovice 19. stoljeća prihvatili i neki hrvatski pisci, poput Augusta Šenoa koji u svojoj "Antologiji pjesništva hrvatskoga i srbskoga" objavljenoj 1876. godine u izdanju Matice hrvatske, tradicijski korpus pjesama dijeli prema načelu poetike na *lirsko* i *epsko*, Matica hrvatska je dvadeset godina kasnije objavila prvu knjigu iz antologije *Hrvatske narodne pjesme* (*Junačke pjesme*, prir. Ivan Broz i Stjepan Bosanac) u kojoj je provedena klasifikacija usmenih pjesama prema kriteriju junačke pjesme / ženske pjesme, a taj kriterij urednici izdanja sustavno slijede do posljednje knjige u ediciji.⁴⁹³ Đuro Šurmin u klasifikaciji usmene književnosti također polazi od poetičkih načela i razlikovanja *epsko – lirsko*, ali navodi kako je Vuk kao "prvi glavni sabirač" primijenio podjelu narodnih pjesama prema motivima na

---

Narodne epske pjesme II (prir. Maja **Bošković-Stulli**, knj. 25); *Narodne pripovijetke* (prir. Maja **Bošković-Stulli**, knj. 26) i *Narodne drame, poslovice i zagonetke* (prir. Nikola **Bonifačić Rožin**, knj. 27). U ovoj ediciji epsko usmeno pjesništvo nije više strogo podijeljeno prema ciklusima već se prepoznaju i ističu ne-epska obilježja usmenih pripovjednih pjesama kao posljedica interferencije i "pretapanja" žanrova. One odabrane epske pjesme u kojima ne dominira povijesna (junačka) tematika već motivi i sižei preuzeti iz drugih žanrova, Maja **Bošković-Stulli** klasificira kao mitske i novelističke.

⁴⁹² Interpretacija Milivoja **Solara** (Solar 1989: 125) prema učenju Emila **Staigera** (1978).

⁴⁹³ Usp. HNP I – X (1896. – 1942.). Zagreb: Matica hrvatska.

junačke (muške) i ženske pjesme (Šurmin 1898: 15). Za ženske pjesme Šurmin navodi da "pjevaju o ljubavi, o žalosti i tuzi, o raznovrsnim nježnim osjećajima srca i o svim pojavama života svagdašnjega" te da su "vjerno ogledalo duha i srca narodnoga" (Šurmin 1898: 19). Ženske se pjesme odlikuju melodijom i raznovrsnim repertoarom koji u različitim prigodama pjevaju mladi momci i djevojke te žene, "bilo po jedno bilo u čitavu društvu radi svoje zabave" (Šurmin 1898). Za junačke pjesme koje su "potekle" iz povijesnih događaja ističe da se kazuju ili pjevaju uz gusle ili tamburicu i to najčešće na većim (svečanim) okupljanjima, a prenose ih prosjaci i "prosjačke družine" koje smatra "jedinim čuvarima junačke narodne poezije" (Šurmin 1898: 18). Ovaj tip klasifikacije zapisanih usmenih pjesama utemeljen na binarnoj rodnoj opreci *muške (junačke) pjesme – ženske pjesme*, otvara slijedeće istraživačko pitanje: Je li performativnost (izvedba) usmenih pjesama obilježena rodnim kategorijama ili je samo teorijski konstrukt koji je binarnom spolnom/rodnom podjelom naznačio osnovnu razliku među žanrovima?

Prva objavljena (južnoslavenska) zbirka tradicijskih pjesama u kojoj su usmene pjesme klasificirane prema rodnom kriteriju jest *Mala prostonarodna slaveno-serbska pesnarica* (srb. *Мала простонародња славено-сербска песнарица*) srpskog jezikoslovca i skupljača Vuka Stefanovića Karadžića objavljena 1814. godine. Pjesmarica sadrži sto lirskih, ženskih i osam epskih, muških pjesama, a "različne ženske pjesme" objavljene su i u *Narodnoj srbskoj pjesmarici* deset godina kasnije.⁴⁹⁴ U predgovoru te knjige Vuk, između ostalog, iznosi i slijedeće:

"Sve su naše narodne pjesme razdijeljene na pjesme j u n a č k e, koje ljudi pjevaju uz gusle, i n a ž e n s k e koje pjevaju ne samo žene i djevojke, nego i muškarci, osobito momčad, i to najviše po dvoje u jedan glas. Ženske pjesme pjeva i jedno ili dvoje samo radi s v o g a razgovora, a junačke se pjesme najviše pjevaju da d r u g i s l u š a j u; i zato se u pjevanju ženskih pjesama više gleda na p j e v a n j e, nego na pjesmu, a u pjevanju junačkijeh najviše na p j e s m u".

Nedić 1985: 529 [Stefanović Karadžić 1824].

Vukovo klasifikacijsko načelo temelji se na razlikovanju dvije osnovne vrste pjesama. Prvoj vrsti pripadaju one pjesme koje se pjevaju uz gusle i u kojima se opisuju događaji od

---

⁴⁹⁴ Zbirke narodnih pjesama Vuka **Stefanovića Karadžića** objavljivane su kontinuirano tijekom druge polovice 19. stoljeća uglavnom u Beču (*Narodne srpske pjesme*, knj. I/1824.; knj. II/1823.; knj. III/1823.; knj. IV/1833.; *Srpske narodne pjesme*, knj. I/1841.; knj. II/1845.; knj. III/1846.; knj. IV/1862.), a nakon Vukove smrti zbirke su objavljene zajedno s dijelom rukopisne građe u devet knjiga (od 1887. do 1902. god.) u Beogradskom izdanju *Srpske narodne pjesme*.

posebne važnosti za zajednicu. Takve ozbiljne (najčešće junačke) teme zahtijevaju usredotočenost izvođača na grupu slušača (publiku) pred koju se iznose odabrani sadržaji. Tu vrstu pjesama Vuk naziva junačke (muške) pjesme. Drugu vrstu tvore one pjesme koje se ne pjevaju uz gusle, obilježene su intimnijim temama i međuljudskim relacijama, a nemaju naglašena pripovjedna već lirska (poetska) obilježja. Takve pjesme Vuk ubraja u ženske pjesme. U prvom izdanju svojih pjesama Vuk upućuje na još jednu važnu razlikovnu žanrovsku odrednicu: "sve one pjesne koje nijesu od deset slogova i ne mogu se uz gusle pjevati, zovu prosti Serblji ženske pjesne."⁴⁹⁵ Muške pjesme su, dakle, u pravilu spjevane u deseteračkom stihu za razliku od ženskih koje se, osim toga, ne pjevaju uz gusle. Prema ovom Vukovom navodu može se još utvrditi kako su terminološke odrednice ženske / muške pjesme preuzete iz "naroda". Moguće je također uočiti kako je takva tradicijska rodna binarna podjela pjesama sukladna uvriježenoj književnoj klasifikaciji žanrova koja podrazumijeva razlike na formalnoj, interpretativnoj, sadržajnoj i stilskoj razini.

Iako u ovom odlomku Vuk navodi da su izvođači muških pjesama "ljudi" podrazumijevajući pri tome muškarce, dalje u predgovoru napominje kako i mnoge žene i djevojke u Bosni i Hercegovini, Crnoj gori te po južnim brdovitim krajevima Srbije znaju svirati gusle (*ibid.*). Također tvrdi kako su u "donjim krajevima" Srbije (oko Save i Dunava) te u Srijemu, Bačkoj i Banatu gusle napuštene te ih se može vidjeti samo još kod slijepaca koji jedini pjevaju takve junačke (*sljepačke*) pjesme, izuzev nekoliko žena u Bačkoj "koje bez gusala pjevaju" (Nedić 1985: 530 [Stefanović Karadžić 1824]). Postanak junačkih pjesama pripisuje "sredovječnim ljudima" i starcima (*ibid.*), a za ženske navodi kako se "danas slabo spjevavaju, osim što djevojke kašto pripijevaju momčadma i momčad djevojkama" (Nedić 1985: 536 [Stefanović Karadžić 1824]).

5.2.2. Rukopisni korpus *narodnih pjesama* Matice hrvatske

Rukopisni korpus Matice hrvatske koji je prikupljen temeljem *Poziva za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama* (1877.) sadrži ukupno 258 rukopisnih zbirki raznih skupljača iz

---

⁴⁹⁵ Vidjeti: *Vuk Stefanović Karadžić (1787—1864) / Skupljanje narodnih umotvorina i opisivanje narodnoga života*. Izvor: <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=80.0> (pregledano: 10/03/2015).

"sviju krajeva, gdje žive Hrvati" (Bosanac; Broz 1896: XXIII).⁴⁹⁶ U *Pozivu* su uz naputak o *sabiranju* i zapisivanja usmenih pjesama definirani i kriteriji njihova kritičkog objavljivanja u izdanju *Hrvatske narodne pjesme* i to prema načelu *vjernog bilježenja* osnovnih podataka o svakoj pjesmi: "tko ju je zabilježio, tko ju je kazivao ili pjevao, i gdje je zabilježena ili odakle je pjevač ili pjevačica, što su je pjevali ili kazivali" te prema trodjelnoj razdiobi pjesama (*junačke, ženske i muhamedovske*).⁴⁹⁷ Žanrovska podjela *narodnih pjesama* prema rodnim kategorijama vukovski je klasifikatorski model koji su usvojili i dosljedno slijedili urednici ovog izdanja uključujući i Nikolu Andrića koji se priređujući izdanja ženskih pjesama⁴⁹⁸ susreo s pjesmama "na medji" zbog kojih je imao određenih klasifikacijskih dvojbi: "Neke su ženske naličnije na junačke nego na ženske, ali bi se teško čulo, da ih ljudi pjevaju uz gusle (već ako ženama), a zbog dužine ne pjevaju se ni kao ženske, nego se samo kazuju" (Andrić 1909: XV). Ove "prijelazne" usmenoknjiževne oblike Andrić je žanrovski odredio kao "polumuške" upućujući zapravo na njihovo arbitrarno određenje koje nije vezano uz spol pjevača/kazivača: "sama činjenica, da li je pjesma zapisana iz muških ili ženskih usta, ne mora sama sobom navoditi na zaključak, da je pjesma muška ili ženska" (Andrić 1914: VIII).

---

⁴⁹⁶ Jakša **Primorac** je analizom zemljopisnog porijekla rukopisa koji su prikupljeni tijekom Matičine akcije ukazao na njihovu lokalnu provenijenciju: Bosna i Hercegovina (48 rkp), Dalmacija (44 rkp), Boka Kotorska kao tadašnji dio Dalmacije (6 rkp), Slavonija (37 rkp), gorska Hrvatska: Lika, Banovina, Kordun, Gorski kotar, Žumberak (18 rkp), sjeverozapadna Hrvatska (28 rkp), Istra i kvarnersko primorje (9 rkp). Preostalih 68 rukopisa odnosi se na:

- a) rukopise koji nisu nastajali na Matičin poziv već su prikupljeni posredstvom raznih skupljača, a odnose se na stariju građu koja potječe iz preporodnog razdoblja te rukopise koji su naknadno uvršteni u Matičinu zbirku
- b) prijepise značajnijih antologijskih zbirki i prijepise folklorne građe iz raznih časopisa
- c) rukopise koji nemaju poznat lokalitet nastanka

Svi se rukopisi čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u fondu *Zbirka Matice hrvatske* (usp. **Primorac** 2010: 13–18).

⁴⁹⁷ Usp. HNP I/1896., str. XX.

⁴⁹⁸ Riječ je o četiri knjige *Hrvatskih narodnih pjesama*: HNP V/1909. (*Ženske pjesme: romance i balade*), HNP VI/1914. (*Ženske pjesme: pričalice i lakrdije*), HNP VII/1929. (*Ženske pjesme: ljubavne pjesme*) i HNP X/1942. (*Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*). Simona **Delić** utvrdila je da u ovim "ženskim" zbirkama ima ukupno 959 "ženskih" pjesama te da toj broju treba pribrojiti i njihove varijante objavljene u *Dodacima* zbirki (Delić 2001: 7). Također, potrebno je napomenuti kako su objavljene reprezentativne pjesme prema uredničkim načelima Nikole **Andrića** samo dio opsežnog korpusa Matičinih rukopisnih zbirki koje se čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU i tek bi detaljan uvid i komparativna obrada rukopisa iz Matičine kolekcije omogućila cjelovit sinkronijski i dijakronijski presjek zapisanih usmenih pjesama te njihovo prebrojavanje s obzirom na žanrovske i druge podjele.

Nikola Andrić je intuicijom vrsnog književnog znalca⁴⁹⁹ žanrovske odlike muških i ženskih pjesama prisposobio s tematskom raspodjelom pjesama na *junačke* i *nejunačke* ostavljajući pritom ostale književnopoetičke kriterije razvrstavanja na relaciji epsko – lirsko po strani. Andrić se, naime, tijekom odabira i sortiranja ženskih pjesama uvjerio kako je u ovu kategoriju moguće uvrstiti pjesme koje odgovaraju lirskom i/ili epskom poetičkom i metričkom standardu. Ukoliko su granice usmenoknjiževnih žanrova fluidne, a kriteriji nedefinirani, zanimljivo je pogledati kako su taj taksonometrijski problem rješavali pojedini skupljači/zapisivači Matičine folklorističke građe.

Rukopisnu zbirku *Narodne pjesme* Mihovil Pavlinović je sastavio uz pomoć brojnih suradnika iz raznih dijelova Hrvatske.⁵⁰⁰ U rukopisu zabilježene *ženske* pjesme Pavlinović je razdijelio na: I. *Pobožne i usvjetne* (religioznog i poučnog sadržaja, op. KB); II. *Diklice: ljubavi djevojačke, ljubavi momačke i zamjenite, graničarske i turske*; III. *Vilinske*; IV. *Svatovske: pirne, ljubavi bračne, mješovite s događajima, graničarske pa turske, smiešne*; V. *Kola pa poskočnice*; VI. *Bajalice: o događaji, o mjestih, ob osobah, sitnež*. Pavlinovićev kriterij razdiobe *ženskih* i *junačkih* pjesama temelji se na razlikovanju prema sadržaju i u tom smislu govori o pjesmama junačkog i "ne junačkoga sadržaja" u koje ubraja i one pjesme koje bi "duljinom, oblikom i napjevom spadale (bi) u junačke; ali su u diklice uvrštene radi pobožnoga ili ćudorednoga sadržaja".⁵⁰¹ Izgleda da je Pavlinovićev istančan ukus i naročiti interes za korpus usmenih lirskih pjesama koje je smatrao "najvrjednijima unutar našega književnog folklor" utjecao i na Andrićev klasifikatorski postupak (Perić Polonijo 1996: 54).

---

⁴⁹⁹ **Nikola Andrić** (Vukovar, 1867. – Zagreb, 1942.), književni povjesničar, pisac, dramaturg, prevodilac i jezikoslovac. Nakon završene gimnazije u Osijeku, odlazi na studije slavistike i romanistike u Beču te romanistike u Pariz. Doktorirao je 1897. godine. Kao gimnazijski profesor predavao je hrvatski, latinski i francuski jezik i književnost. Na poziv Tadije Smičiklase, predsjednika Matice hrvatske, započeo je 1894. godine s redigiranjem i uređivanjem biblioteke *Hrvatskih narodnih pjesama* (6 knjiga), a kao utemeljitelj i urednik *Zabavne biblioteke* (1913. – 1942.) objavio je 603 knjige s prijevodima vodećih svjetskih autora. Andrićev književnopovijesni i esejistički rad time je znatno nadmašio njegovu opsežnu prevoditeljsku i beletrističku djelatnost. Izvor: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=585/> *Hrvatski biografski leksikon* / LZ Miroslav Krleža (Nedjeljko Mihanović, 1983.).

⁵⁰⁰ **Pavlinović**, Mihovil. *Narodne pjesme* (sign. MH 28b). 1876. (1860. – 875). U ovoj kao i u ostalim njegovim rukopisnim zbirkama koje se čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (MH a-d; MH 143, MH 180) nema zabilježenih podataka o pjevačima/kazivačima pjesama.

⁵⁰¹ *Diklice* je Pavlinović usporedio s Vukovim ženskim pjesmama (usp. **Perić-Polonijo** 1996: 53 prema **Pavlinović** 1907.).

Pravnik Ivan Žuvela skupljao je *narodne pjesme junačke i žetelačke* u Veloj Luci na otoku Korčuli.⁵⁰² Uz *žetelačke* pjesme koje je u predgovoru rukopisne zbirke odredio kao "ženske (lirske)" napomenuo je slijedeće: "Ima veoma mnogo ženskih novih pjesama, ali te zaostaju za starim čisto narodnim i oblikom i jezgrom, te su pače i obilježje narodne pjesme izgubile". U junačke pjesme ubrojio je šest kraćih pripovjednih pjesama za koje kaže: "kad se sluša pjesma, opaža se trag starijem izgovoru i njeka težnja, da se kazivač uzadi mišlju i govorom na starije doba; ali usprkos toga čuje se gdje gdje po koja tuđa rieč, ponajviše talijanska, koja je zamienila u govoru čistu narodnu". *Žetelačke* pjesme ispjevala je žena, a junačke pjesme i muškarci i žene.⁵⁰³

Franjevac Mirko Šestić skupljao je *hrvatske narodne pjesme* u Bosni i Hercegovini većinom iz derventskog okružja.⁵⁰⁴ U Šestićevoj rukopisnoj zbirci koja se prema Vinku Žganecu⁵⁰⁵ zbog obilja "historijskih, topografskih, jezičnih i etnografskih podataka" može smatrati jednom od najboljih zbirki Matice hrvatske, provedena je slijedeća klasifikacija: 1) *Ženske* (144 kraćih lirskih pjesama; sve ove pjesme izuzev njih deset pjevaju i kazivaju žene); 2) *Tamburske Pjesme (ljubavne i povjestne)* (70 kraćih i dužih lirskih pjesama koje pjevaju i muškarci i žene uz pratnju tambure); 3) *Šaljive Pjesme* (26 kraćih lirskih pjesama koje pjevaju i muškarci i žene); 4) *Nekoliko prigodnica* (10 kraćih lirskih pjesama koje pjevaju i muškarci i žene); 5) *Junačke pjesme Jure Dumnjaka*; 6) *Junačke pjesme Pave Mikeljevića*; 7) *Pjesma po kazivanju Mate Nevjestića*; 8) *Junačke pjesme Jure Tokića*; 9) *Junačke pjesme Ive Andrića* (sve junačke pjesme pjevaju isključivo muškarci uz gusle). U pismu upućenom Matici hrvatskoj Šestić je napomenuo kako nije koristio "znanstvenu dielitbu pjesama" koju bi mogao provesti tek nakon što prouči "narav pojedine pjesme" te "Samo mi je opaziti, da mnoge tamburske naročito, koje mi ženske kazivaše neprebajaju samo muški uz tamburicu, već i ženske po svoju pjevaju".⁵⁰⁶

---

⁵⁰² **Žuvela**, Ivan. Narodne pjesme koje je sabrao u Veloj Luci na otoku Korčuli Ivan Žuvela pravnik, 1892. Arhiv OE HAZU (sign. MH 65).

⁵⁰³ Sve četiri zabilježene *žetelačke* pjesme ispjevala je Jera **Mirošević**. *Junačke* pjesme pjevali su Frana **Žuvela** rođ. **Cetinić** (1 pj.), Marija **Oreb** (3 pj.), Ivan **Žuvela Treće** (2 pj.).

⁵⁰⁴ **Šestić**, Mirko. Hrvatske narodne pjesme, sabrao ih po Bosni fra Mirko Šestić, bosanski franjevac (narodne pjesme: ženske, junačke, šaljive, ljubavne i povijesne), 1889. Arhiv OE HAZU (sign. MH 20).

⁵⁰⁵ Opaska Viktora **Žganeca** u rkp. OE HAZU sign. MH 20 (dat. 1953.).

⁵⁰⁶ Pismo fra Mirka **Šestića** upućeno Ivanu **Kostrenčiću**, dat. Livša (rimokatolička župa Livša, kotar Tešanj u Bosni, zp. Doboj) 26/11/1887. (sign. MH 38). Arhiv OE HAZU.

Učitelj Petar Bogdešić u svoju je *Sbirku hrvatskih narodnih pjesama* uvrstio pjesme prikupljene u okolici Slavenskog Broda (Oriovac, Dragovci).⁵⁰⁷ Tipologiju 1140 kraćih i dužih lirskih pjesama razradio je na slijedeći način: 1) "Ženske pjesme većeg sadržaja, koje se pjevaju u kolu"; 2) "Pjesme tičuće se osvajanja Bosne i vojničkoga života"; 3) "Pjesme dječaka koje običavaju pjevati stojeći za kolom, ili inače pri raznih sгодah"; 4) "Poskočice koje se pjevaju poput onih u I. odsjeku, u kolu, ali samo igrajući uz tamburu, gusle, dude ili dvojnice". Skupljač je najviše pjesama zabilježio od žena uključujući i pjesme iz vojničkog života⁵⁰⁸:

"Najviše ih je popisano za kolom. Kada se je igralo pjevajuć, stajao sam za kolom i pisao, stoga nemogu točno navesti sve one od kojih sam sve čuo.

Pjesama označenih pod točkom I. najviše sam čuo od žene Margite Žebčević i Jule Gušić, te od djevojke Janje Dosegović, sve tri iz Dragovaca.

Prva mi je kazala ih preko 40, a tad reče da više ne zna, ali u istinu više nije htjela ili se česa bojeći ne htjede; stoga joj rekoh kupiti maramu, a ona mi kaza još kojih 30 pjesama.

Taj puta sam čuo do jedno 40 pjesama od djevojke Janje Dosegović, još prikupih nešto sa strane i tako postadoše one pjesme od br. 77. – 139."

Petar Bogdešić 1884.

I *narodne pjesme* koje je prikupio učitelj Janko Bosiljevac također pripadaju lirskom opusu i slavenskobrodskom području (Kuti, Donja Bebrina sela i ostala sela bivšeg garčinskog kotara).⁵⁰⁹ Klasifikacija je provedena s obzirom na spol izvođača pjesama odnosno na: 1) Pjesme koje "pjevaju mužkarci dvoglasno bez i sa gajdašem"... "to su starije narodne pjesme, imade i novijih, u njih se opjevavaju skoro svi znamenitiji događaji iz okolice" (52 sedmeračka katrena); 2) Pjesme koje "pjevaju mužkarci i ženske u kolu uz guslača ili gajdaša" (137 poskočica od dva stiha); 3) "Pjesme o Bosni" (60 pjesama od kojih je 1 pjesma deseteračka, a preostalih 59 osmerački katreni; nema podataka o kazivačima); 4) Pjesme koje "djevojke pjevaju u kolu neigrajući" (sedam kraćih deseteračkih i jedna duža deseteračka pjesma).

Rukopisne *sbirke*, *pismari* i zbornici (*hrvatskih*) *narodnih pjesama* ostalih zapisivača sadrže većinom raznovrsnu folklorističku građu i usmenoknjiževne oblike koji su razvrstani prema Matičinom naputku na dvije kategorije, na ženske i junačke pjesme. Zapisivači

⁵⁰⁷ **Bogdešić**, Petar. *Sbirka hrvatskih narodnih pjesama*, 1884. Arhiv OE HAZU (sign. MH 57).

⁵⁰⁸ **Bogdešić**, Petar. Pismo uz rkp. MH 57, dat. 28/4/1884.

⁵⁰⁹ **Bosiljevac**, Janko. *Narodne pjesme*, 1887. Arhiv OE HAZU (sign. MH 100).

uglavnom razlikuju ove dvije kategorije prema njihovim poetičkim obilježjima (metričkim, tematskim, kompozicijskim) te prema izvedbi s obzirom na spol kazivača, a intuitivno zapažaju i usmenoknjiževne oblike prijelaznih obilježja čija je razdioba prijeporna.

Ukoliko se razmotri činjenica da korpus usmenih pjesama koji se prema temama i obliku izvođenja određuje kao *muški* ne izvode isključivo muškarci i sukladno tome da *ženski* usmenoknjiževni korpus ne izvode isključivo žene, postavlja se pitanje je li ovo klasifikacijsko načelo samo poetičko ili se radi i o kulturno uvjetovanoj podjeli. Nadalje, ukoliko promotrimo poetske parametre lirskog i epskog usmenog pjesništva uočimo da su odlike lirskog na razini iskaza vezane uz subjektivno i emocionalno koje Botica opisuje kao "poetski iskaz", "iskaz iz srca", "rezultat nagnuća *iznutra*", "očito vanje svih emotivnih silnica" i lirsko koje "iskazuje stanje primjerenih osjećaja (i pojedinačnih, i skupnih) (Botica 2013: 99–101) dok stilske karakteristike lirskog usmenog pjesništva određuje upotreba velikog broja *figura*. *Figurativnost* i (alegorijska) *metaforizacija* bitne su odlike lirske semantičke komponente (usp. Botica 2013: 224–226). Poetski parametri epskog usmenog pjesništva vezani su uz pripovjedni stvaralački postupak koji uključuje kronotopijsku dimenziju (*vrijeme – prostor*) te kategoriju likova (*junake*) i važnih događaja po kojima se pjesme klasificiraju u tematske cikluse. Značajna odlika usmenih epskih pjesama na stilskoj razini je *formulativnost* koja je ujedno uz (epsku) *objektivnost* i *repeticiju* bitno obilježje epske tehnike (usp. Botica 2013: 256–261). U razlikovanju epskih i lirskih usmenih pjesama ističu se, dakle, dva različita načina izražavanja (poetski i pripovijedno-opisni modus), dva različita oblika prijenosa (kraća stihovna lirska i duža stihovna narativna modulacija) i dva različita tematska korpusa (lirski i epski model).

Unatoč uspostavljenim genološkim razlikama i poetičkim načelima, izgleda kako granice u usmenim rodno-žanrovskim kategorijama *muško / žensko* nije moguće strogo odijeliti. Na to upućuje interferencija žanrova koja je ostvarena u takozvanim *poluženskim* pjesmama koje sadrže karakteristike obje kategorije. One se, prema Vuku, nalaze između ženskih i muških pjesama: najbližije su *muškim pjesmama*, ali se ne pjevaju uz gusle nego se samo kazuju (usp. Nedić 1985: 530 [Stefanović Karadžić 1824]). Stoga je potrebno promotriti kakvu su ulogu i status imala ova dva usmenoknjiževna žanra u okviru tradicijske kulture u kojoj su nastajala, izvodila se i prenosila.

Deseteračka epska pjesma se zbog svoje *društvene* (ali i *odgojne* i *spoznajne*) funkcije prijenosa i čuvanja usmene predaje nametnula kao *favoriziran* usmenoknjiževni žanr južnoslavenske tradicije (usp. Botica 2013: 243; Lozica 2008: 115). Lozica kao glavne

razloge ovog folklornog fenomena navodi zanimanje za junačku tematiku koja je imala presudnu ulogu u kreiranju nacionalnih mitova, a to se zanimanje nije održalo samo u nacionalnim nego i u internacionalnim okvirima devetnaestostoljetnog interesa znanstvene i čitalačke publike za fenomen *morlakizma* te pojačanog interesa stranih istraživača (homerologa) za epsku tehniku i teoriju usmenog prijenosa tijekom 30-ih godina 20. stoljeća (usp. Lozica 2008: 116).⁵¹⁰ Dok je *epska slika svijeta* sadržavala važne povijesne događaje i slavne junake koje je usmena tradicija pamtila i selektivno prenosila kako bi osigurala javno kolektivno pamćenje, *lirska slika svijeta* sadržavala je manje značajne, svakodnevne (nejunačke) događaje i teme koji su zaživjeli u izvedbi kako bi se ostvarila estetska (umjetnička) komunikacija. *Epski svijet* je, ukoliko ga se promatra kroz dimenziju prostora, prvenstveno *otvoren* mitski prostor (nebo, zemlja, gora i voda, put u polje) iako se djelomično ostvaruje i u oblicima *zatvorenog* prostora (kuća i grad) (usp. Detelić 1992). Mirjana Detelić je tijekom istraživanja prostora u epskoj usmenoj književnosti utvrdila kako "epika aktivira otvoren prostor samo kao negativan" odnosno ljudima opasan i neprijateljski prostor (Detelić 1992: 127). Zatvoren prostor je, nasuprot tome, važna prostorna kategorija *lirskoga svijeta* jer označava kuću (dom) ili sâmo ljudsko tijelo, dakle područje *unutarnjeg, individualnog, intimnog*.

Evelina Rudan Kapec i Josipa Tomašić utvrdile su kako je *dom* važna referentna točka prostora u ženskim pjesmama, posebice u baladama u kojima se prostori "oformljuju kao opreka isključivanja – uključivanja u odnosu prema domu" (Kapec; Tomašić 2013: 201). Također, *dom* se "konstituiru u relacijskoj vezi preko ženskih članova obitelji" (*ibid.*) zbog čega se prostor *doma* u tradicijskom kontekstu shvaća kao unutrašnji, skroviti prostor koji pripada privatnoj (ženskoj) sferi za razliku od javnog prostora u kojem djeluju muškarci. Autorice su na temelju analize triju balada pokazale kako gubitak *doma* ima mnogo veće posljedice za ženke likove usmenoknjiževnog djela stoga što "one nemaju nikakav drugi izlaz samoostvarenja osim u osiguranju, konstituiranju doma" (Rudan Kapec; Tomašić 2013: 205).

Slijedom uspostavljenih relacija *otvoreno – zatvoreno, izvanjsko – unutarnje, javno – intimno, kolektivno – pojedinačno* moguće je definirati *epski i lirski svijet* kao suprotstavljene

---

⁵¹⁰ Američki folkloristi Milman **Parry** (1902. – 1935.) i Albert **Bates Lord** (1912. – 1991.) propitivali su homersku tradiciju kao usmenu epsku tradiciju na primjerima južnoslavenske (muslimansko-bošnjačke) epike te su u tu svrhu obavljali terenska istraživanja na području Makedonije, Sandžaka, Hercegovine i Bosanske krajine (Parry od lipnja do rujna 1933. i od lipnja 1934. do rujna 1935.; Lord tijekom 1950-ih godina). Rezultati istraživanja objavljeni su u knjizi *The Singer of Tales* (usp. **Lord** [1960.] 2000).

kategorije te tako, uvjetno, podcrtati granicu koja ih određuje kao *epsku i lirsku sastavnicu tradicijske kulture*. Polazeći od pretpostavke da su folklorni žanrovi obilježeni tradicijskom sastavnicom moguće je utvrditi kako je tradicijska kultura odnosno društveni kontekst nastanka folklornih oblika presudna za nastanak i trajanje usmenoknjiževnih žanrova. U tome slučaju, (usmeno)književni i kulturni model koreliraju jer se kroz žanrovski sustav "preslikavaju" kulturni kodovi na kojima se temelji ta kultura. Slijedom tih razmatranja moguće je zaključiti kako se u žanrovskoj rodnoj podjeli usmenih pjesama na muške i ženske ogleda slika tradicijske kulture.⁵¹¹

5.2.3. Izvedba usmenih pjesama: pojam kazivačkog autorstva

Interes za tehniku usmenog kazivanja u okviru teorije o usmenoj poeziji (*oral theory*) javio se početkom 20. stoljeća kada su američki istraživači Milman Parry i Albert Lord na primjerima južnoslavenske epske poezije tumačili epsku tehniku pripovijedanja kroz osnovni pojam *formule* koja je ujedno i stvaralačka i improvizatorska budući da epski pjevač iz korpusa tradicijskog znanja usvaja tehnički postupak koji primjenjuje na semantičkoj i kompozicijskoj razini, ali na svojstven način (usp. Bošković-Stulli 1978:30). Na temelju filološke i komparativne metode Parry i Lord su utvrdili neke bitne osobine usmene književne tehnike: formulaičnost pjesničkog jezika, sistematičnost i funkcionalnost formula u upotrebi, mehaničnost u pravljenu stihova, funkcionalnost ponavljanja, niska učestalost opkoračenja (usp. Dukat 1975: 88). Parry je smatrao da originalnost i individualnost nisu kategorije koje su primjerene usmenim pjevačima odnosno da "usmeni pjevač ne želi biti originalan i nov, on samo želi obnoviti tradiciju, otpjevati pjesme kako treba" (Dukat 1975: 86).

Slovenski folklorist Matija Murko se putujući "tragom narodne epike" tijekom 1930-ih godina prošlog stoljeća posebno bavio improvizatorskim postupkom pjevača. On je uočio da usmeni pjevači ne recitiraju pjesmu nego je *rekreiraju* improvizacijom *ex tempore* slijedeći tematski i sadržajni okvir uz korištenje formulačnih jezičnih mehanizama memorije (usp. Murko 1951).

---

⁵¹¹ Slika tradicijske kulture korespondira sa slikom svijeta ukoliko se uspostavi paralela s tvrdnjom da "žanrovski sistem usmene književnosti sadrži u sebi jedno shvaćanje svijeta, jer to shvaćanje njime ravna i oblikuje ga" (Pavličić 1983: 149). Pavličić iznosi i direktnu usporedbu: "poetika usmene književnosti je poetika svijeta" (Pavličić 1983: 149).

Stvarateljima usmenoknjiževnih struktura Stipe Botica smatra kreativne i talentirane "pojedince iz neke kulturalno povezane zajednice" (Botica 2013: 24). Također tvrdi kako, iako se najčešće ne zna tko su prvi (pravi) autori usmenoknjiževnih formulacija, njihovo je autorstvo neosporno, a njihovo izjednačavanje s *kolektivnim* autorstvom proizlazi iz činjenice da su autori takvih vrsta djela "maksimalno usuglasili svoju kreativnu moć s pogledima, stajalištima i sustavom određene zajednice u kojoj žive i kojoj cijelim svojim društvenim habitusom pripadaju" (Botica 2013: 25). Botica odbacuje kolektivističku koncepciju koja se razvijala tijekom primjene sintagme *narodna književnost* i orijentacije na *narodno* u smislu jedinstvenog i cjelovitog korpusa koji izvodi narod (*ibid.*).

Kiril Čistov u okviru teorije o *prirodnoj* (kontaktnoj) komunikaciji subjekt informacije (izvođača) shvaća kao stvarnog stvaratelja ili stvaratelja koji u određenoj mjeri (kao suautor) sudjeluje u kreaciji izvedenog djela (usp. Čistov 2010 [1975]).

Jakobson i Bogatirjov tvrde kako se "uloga izvođača folklornih djela nikako (se) ne smije poistovjetiti ni s ulogom čitatelja ni s ulogom recitatora književnih djela, kao niti s ulogom njihova stvaraoca" (35). Uloga izvođača je *ekstrapersonalna* (Jakobson i Bogatirjov 2010 [1971]: 36).

Maja Bošković-Stulli ne prihvaća tvrdnju da je interpretator usmene pjesme običan posrednik pa ga smatra aktivnim suautorom odnosno autorom koji stvaralački sudjeluje u oblikovanju *teksta* i *teksture* ovisno o prethodnim izvedbama i *kontekstu* te zajedno s publikom sudjeluje u izvedbi kao zajedničkom činu (Bošković-Stulli 1978: 19). Usmenoknjiževnu strukturu stvara "darovit pojedinac" ili je, u drugom slučaju, preuzima iz pisanog izvora i obrađuje na "temelju poznavanja tradicionalnih tema i stilskih shema" (Bošković-Stulli 1967: 242).

Navedeni primjeri pokazuju kako postoje različita stajališta vezana uz fenomen autorstva usmenoknjiževnih struktura; od teorije *kolektivnog* autorstva koja je bila dominantna u razdoblju romantizma pa i kasnije u Parryjevoj i Lordovoj teoriji usmene kompozicije, preko teorije *višestrukog* autorstva prema kojoj je svaka izvedba obilježena autorskim karakterom⁵¹² sve do stajališta o razdvajanju uloge autora (stvaraoca) i suautora (izvođača). Tražiti prvog (pravog) autora u bespismenom tradicijskom stvaralaštvu zapravo je bespredmetno jer ukoliko nema izvornika nije moguće detektirati niti autora. U usmenoj pjesničkoj tradiciji više se radi o *naslonjenom* autorstvu, o oralnom prijenosu

---

⁵¹² Usporedba različitih varijanti usmenih tradicijskih pjesama pokazala je kako s obzirom na "multiformnost" teme u svakoj inačici "postoji onoliko autora koliko ima izvedbi" (usp. **Biti** 2000: 550).

usmenoknjiževnih žanrovskih struktura na stvaralački i kreativan način. Taj improvizacijski i reinterpetacijski postupak Jakobson i Bogatirjov nazivaju *reprodukcija* (Jakobson i Bogatirjov [1971]2010: 36). Smatram kako bi se specifičnom postupku i metodi oblikovanja tradicijskih usmenih pjesama mogao pripisati i termin *rekonstrukcija* u smislu ponovne (iz)gradnje usmenoknjiževnih tvorevina kako bi se postigla što veća sličnost s originalom i to tako način da se nadograđuju oni dijelovi kojih više nema (ili su zaboravljeni). Pojmovi *posredovano (tradirano)* ili *kazivačko autorstvo* u tom bi kontekstu možda najbolje odgovarali poetici usmene književnosti u kojoj je dimenzija primatelja/recepijenta naglašenija od dimenzije samog autora/stvaraoca.

5.3. Žena kazivačica i njena uloga u očuvanju hrvatske usmene tradicije

Ženske su uopće voljnije i sposobnije za predavanje govora, običaja i čuti čisto narodnih...

Mihovil Pavlinović 1907: 106.

Promišljanjem folklora kao integralnog dijela kulture koji, prema nekim autorima (usp. Bauman 1971; Ben-Amos [1971]2010) ne postoji izvan strukturirane grupe postavlja se pitanje je li uopće moguće govoriti o *ženskoj* folklorističkoj praksi te razlikuju li se *ženska* i *muška* folkloristička izvedbena praksa? Ovo će se istraživačko pitanje dalje u tekstu razmatrati na objavljenom i neobjavljenom rukopisnom korpusu Matice hrvatske s pripadajućom korespondencijom Matičinih urednika i zapisivača, a zatim i na odabranoj literaturi onih autora koji su prepoznali ulogu i značaj žena u očuvanju hrvatske usmene tradicije.

5.3.1. Ženska izvedba u kontekstu: pokušaj rekonstrukcije

Odbor Matice hrvatske odlučio je 1888. godine da će se u prve četiri knjige izdanja *Hrvatske narodne pjesme* uvrstiti odabrane junačke pjesme. Iako je Matičina politika

objavljivanja dala prvenstvo "muškim zbirka", Brozov i Bosančev koncept uređivanja Matičinog prvijenca s odabranim kraćim i dužim pripovjednim pjesmama koje su prikupila 83 skupljača iz raznih dijelova Hrvatske ukazala je na činjenicu da su u hrvatskoj usmenoj tradiciji junačke pjesme kazivali i pjevali i muškarci i žene. Iako u jednom dijelu rukopisnih zbirki nema nikakvih podataka o izvođačima pjesama, pojedini "savjesniji" skupljači u svoje su rukopise uvrštavali podatke s imenima i prezimenima, dobi te sa zabilježenim mjestima zapisa odnosno prebivališta izvođača. Sumarnim popisom osnovnih podataka o ženskim izvođačima uz numeraciju zapisanih usmenih pjesma objavljenih u prvoj knjizi Matičine "muške zbirke" i u prvoj knjizi Matičine "ženske zbirke" istaknula su se imena onih kazivačica i njihovih zapisivača koja se učestalije javljaju s obzirom na broj obavljenih pjesama te stoga pružaju mogućnost da se okvirno rekonstruira udio ženskih izvođača u hrvatskom tradicijskom usmenom korpusu.⁵¹³

---

⁵¹³ Žene kazivačice u prvoj knjizi Matičine "muške zbirke": **Roza Brozović** iz Severina na Kupi (PJ 4 / zapisala Marijana **Kovačević**); **Anica Javor** iz Brinja (PJ 12 / zapisao Stjepan **Ugarković**); **Ivana Šimunović** Pera **Lučića** u Ravnomu u Popovu polju (PJ 20 / zapisao Vinko **Palunko**); **Anica Begin** iz Luke na Šipanu kraj Dubrovnika (PJ 21, 45, 55, 56, 59, 74 / zapisao Baldo **Glavić Melkov**); **Nike Murat** iz Luke na Šipanu (PJ 64 / zapisao Baldo **Glavić Melkov**); **Kate Ćurlin** iz Blata na Korčuli (PJ 65 / zapisao Baldo **Glavić Melkov**); **Jozica Alačević** rođj. **Vulinović** iz Podgore (PJ 29 / zapisao Miroslav **Alačević**); **Kate Murat** iz Luke na Šipanu kod Dubrovnika (PJ 32, 73 / zapisao Andro **Murat**); **Mara Roščić** iz Grabovca na Hvaru (PJ 34 / zapisao Mato **Ostojić**); **Kate Matković** iz cavtatske okolice (PJ 35 / zapisao Antun **Mostahinić**); **Marija Štuk** iz Kučića na Pelješcu (PJ 61 / zapisao Nikola **Štuk**); **Ana Vijolić** iz Orašca kraj Dubrovnika (PJ 40 / zapisao Đuro **Vijolić**); **Ana Beran** iz Orašca kraj Dubrovnika (PJ 63 / zapisao Đuro **Vijolić**); **Ana Musladin** iz Orašca kraj Dubrovnika (PJ 80 / zapisao Đuro **Vijolić**); **Luce Vijolić** iz Orašca kraj Dubrovnika (PJ 77 / zapisao Đuro **Vijolić**); **Lucija Lukinac** iz Otoka u Slavoniji (PJ 82 / zapisala Klotilda **Kučera**) (usp. HNP I/1896).

Žene kazivačice u prvoj knjizi Matičine "ženske zbirke": **Ive Banović** rođj. **Kosović** u Zaostrogu (PJ 4, PJ 6 / zapisao Stjepan **Banović**); **Anica Ćako Dušilo** iz Luke na Šipanu (PJ 12 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Nike Murat** iz Luke na Šipanu (PJ 14, 78 / zapisao Baldo **Glavić Melkov**); **Anica Begin** iz Luke na Šipanu kraj Dubrovnika (PJ 18, 24, 204 / zapisao Baldo **Glavić Melkov**); **Ružica Grgić** iz Potočana u Bosni (PJ 20, 92 / zapisao fra Mirko **Šestić**); **Kata Ikić** iz Zrinja (PJ 22 / zapisao Josip **Ciganović**); **Kata Zlatar** iz Povelja na o. Braču (PJ 25 / zapisao Mato **Ostojić**); **Ana Zlatar** iz Povelja na o. Braču (PJ 38 / zapisao Mato **Ostojić**); **Ane Banović** iz Zaostroga (PJ 41 / zapisao Stjepan **Banović**); **Kata Kulić** iz Roždanika kraj Požege (PJ 42, 185 / zapisali Ante i Juraj **Kušmiš**); **Manda Strnić** iz Srijana kraj Sinja (PJ 44 / zapisao Filip **Banić**); **Ivana Čekićan** iz Dubrava u Hercegovini (PJ 45 / zapisao fra Pero **Marković**); **Kata Murat-Palunkova** iz Luke na Šipanu kod Dubrovnika (PJ 47, 66, 151, 189, 219 / zapisao Andro **Murat**); **Kata Murat-Palunkova** iz Luke na Šipanu kod Dubrovnika (PJ 74, 110, 171, 203 / zapisao Vinko **Palunko**); **Marija Štuk** iz Kučića na Pelješcu (PJ 62, 79 / zapisao Nikola **Štuk**); **Matija Šešelja** s Debelog Otoka (PJ 68 / zapisao Jakov **Čuka**); **Jela Borić** iz Brinja u Gornjoj Krajini (PJ 70 / zapisao Stjepan **Ugarković**); **Jele Bukvić** rođj. **Burić** iz Popova u Hercegovini (PJ 83,

U tom popisu zemljopisno je najzastupljenije područje južne Dalmacije uključujući otočni i kopneni dio: otok Šipan (Luka Šipanka), otok Korčula (Blato, Smokvica), otok Hvar (Grabovac), otok Pelješac (Kućišće), otok Brač (Povlja, Selca), Orašac kraj Dubrovnika, cavtatska okolica, zatim makarsko primorje (Zaostrog), Hercegovina (Popovo polje, Dubrave) i Bosna (Potočani, Vareš). Slabije su zastupljeni zapisi pjesama iz Slavonije i područja gorske i primorske Hrvatske sukladno statističkoj analizi geografskog porijekla rukopisnih zbirki Matice hrvatske (usp. Primorac 2010: 14). Najzastupljenija imena kazivačica u tome popisu (više od dvije objavljene pjesme) su Kate Murat, Anica Begin, Nike Murat, Marija Štuk i Jele Bukvić. Sve su ove kazivačice izuzev Jele Bukvić zastupljene i u Matičinoj *junačkoj* "jedinici" i u *ženskoj* "petici". Kate Murat⁵¹⁴ i Anica Begin⁵¹⁵ su u hrvatskoj usmenoj tradiciji

---

105, 114, 124, 161, 207 / zapisao Vinko **Palunko**); **Mara Ivanković** s o. Šipana (PJ 84 / zapisao Pero **Marković**); **Anica Glavić** iz Luke na Šipanu (PJ 85 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Pave Mikeljevića** iz Vareša u Bosni (PJ 86 / zapisao fra Mirko **Šestić**); **Jakica Tomašić** iz Smokvice na Korčuli (PJ 97, 218 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Manda Jurunić** iz Selca na o. Braču (PJ 99 / zapisao Mato **Ostojić**);); **Marija Peš** s o. Mljeta (PJ 102, 209 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Marija Kušmiš** iz Roždanika kraj Novske (PJ 107 / zapisali Ante i Juraj **Kušmiš**); **Jaka Korunić** iz Smokvice na o. Korčuli (PJ 108 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Mara Gregurević** iz Odvoraca kotar Oriovački (PJ 113 / zapisao Mato **Zdjelarović**); **Kate Banović** iz Zaostroga (PJ 127 / zapisao Stjepan **Banović**); **Erža Horvat** iz Vršende kraj Pečuha (PJ 134 / zapisao Nikola **Tordinac**); **Jaga Dundić** iz Grabovca u Imotskoj krajini (PJ 140, 147 / zapisao Mato **Ostojić**); **Staža Paoković** iz Vodjinaca u Slavoniji (PJ 143 / zapisala Klotilda **Kučera**); **Bara Kulić** iz Roždanika kraj Novske (PJ 153 / zapisali Ante i Juraj **Kušmiš**); **Antica Viculin** iz Kaštel Lušića (PJ 154 / zapisao Ivan **Bulić**); **Ruža Kulić** iz Roždanika kraj Novske (PJ 157, 170 / zapisali Ante i Juraj **Kušmiš**); **Marija Vrsalović** iz Povlja na o. Braču (PJ 158 / zapisao Mato **Ostojić**); **Ivka Matković** iz Medov-dolca (PJ 173 / zapisao Mato **Ostojić**); **Ivanica Jelaska** iz Velikog Varoša u Splitu (PJ 177 / zapisao Vjekoslav **Radica**); Antica **Jurunović** u Selcima na o. Braču (PJ 178 / zapisao Mato **Ostojić**); **Mara Čaldarović** iz Oriovca (PJ 186 / zapisao Vjekoslav **Gabrić**); **Janja Vlahović** iz Ramnoga u Popovu polju u Hercegovini (PJ 195 / zapisao Vinko **Palunko**); **Mare Fortunić** iz Luke na Šipanu (PJ 196 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **Margarita Vuković** iz Selca na o. Braču (PJ 198 / zapisao Mato **Ostojić**); **Franica Bačić** iz Blata na Korčuli (PJ 201 / zapisao Baldo **Melkov Glavić**); **sljepica Ana** iz Mikanovaca (PJ 217 / zapisao Marko **Svirac**) (usp. HNP V/1909).

Ova analiza nije provedena na varijantama pjesama koje su objavljene u *Dodacima* ovih dviju knjiga.

⁵¹⁴ **Kate Murat** rođ. **Palunko** (1833., Šipanska Luka - 1926., Šipanska Luka), nepismena kazivačica usmenih tradicijskih pjesama. Odrastala je u šipanskoj obitelji uz oca Marka Palunka, majku Maru Fortunić, dvoje braće i petero sestara, udala se za Pava Murata. Njezinu osobnost i pjesmotvorački dar možda je najbolje opisao njezin sin Andro Murat: "šipanjska seljakinja blaga i plemenita srca, nježna osjećanja, živa i svježja duha, vedre pameti, lasne i pametne riječi, bogoljubne duše; izgledna majka i domaćica" (...) "Silu tih pjesama ona je čula i zapamtila u mladosti, kako i mnogo drugih Šipanjaka; no, ako se u tome ne razilazi od drugih, ona ima neki osobiti dar da čuti sve ljepote pjesme narodne, da znade ončes je li riječ ili slog baš onako kako hoće pjesma šipanjska; odiše li

prepoznate i valorizirane kao talentirane kazivačice i vrsne izvođačice pjesama (usp. Andrić 1908, 1909a; Botica 2013; Delorko 1979a; Perić-Polonijo 1996a). Obje su rođene u Luki na otoku Šipanu u tradicionalnim otočkim (seljačkim) obiteljima, obje su nepismene, a pjesme su kazivale šipanskim župnicima Vinku Palunku⁵¹⁶, Andru Muratu⁵¹⁷ i Baldu Melkovu Glaviću⁵¹⁸ – istaknutim skupljačima hrvatskih usmenih pjesama.

---

pjesma pravim narodnim duhom, teče li i slaže li se; jesu li misli dobro izrečene..." (**Murat** 1884/5.; usp. **Perić-Polonijo** 1996a).

⁵¹⁵ **Anica Begin** rođ. **Kalafatović** (1816., Šipanska Luka - 1900. Dubrovnik), nepismena kazivačica usmenih tradicijskih pjesama. Njezin pjesnički talent zapazio je šipanski kanonik i župnik Baldo Melkov Glavić koji je osim zabilježenih pjesama, u *Imeniku osoba* (evidenciji kazivača) portretirao Anicu u kratkim crtama: "Begin Anica udovica pok. Šimuna, kućom Kalafatović, šći pok. Antuna, od 70 god. rodod i neprekidnim stanovanjem Šipanijka iz Luke; bavila se pašom, kućnijem i težačijem poslovima, a najveće ribanjem u očevoj i bratinskoj družbi; seljanka, neuka, nikakve škole nikada ne pohagjala, pa tako ni do danas jednoga slova ne pozna; ali naravno vrlo darovita, i pravo čudo od ljucke pameti, još je i danas pod teretom svojih teških godina kadra naučiti pjesmu što je sama jednom čuje, ako god joj igje po volji, inače je i ne sluša" (usp. **Glavić** 1887).

⁵¹⁶ **Vincencije (Vinko, Vice) Palunko** (Šipanska Luka, 1842. — Split, 1921.), vrhbosanski kanonik i pomoćni biskup u Splitu, istaknuti skupljač hrvatskih tradicijskih pjesama. Gimnaziju je završio u Dubrovniku, a teologiju je studirao u Rimu i Dubrovniku. Za dubrovačkog svećenika zaređen je 1867. godine. Svećeničku službu obavljao je do 1871. u Majkovu i Ravnom, nakon čega je dvadeset godina bio kateheta na gimnaziji u Dubrovniku. U Sarajevu je 1899. godine imenovan za kanonika gdje je bio ravnatelj nadbiskupskog sirotišta. Za pomoćnog biskupa splitskog zaređen je u Sarajevu 1904. godine. Pjesme je prikupljao po Dalmaciji i Hercegovini, a u rukopisnom zborniku koji je sastavio za Maticu hrvatsku zapisao je 221 lirske i kraće pripovjedne (epske) pjesme (usp. **Palunko** 1886).

Izvor: <http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/nadbiskupija/kaptol-vrhbosanski/> / pregledano: 14.04.2015.

⁵¹⁷ **Andro Murat** (1862., Dubrava na Šipanu – 1952., Dubrovnik), svećenik, skupljač hrvatskih tradicijskih pjesama. Zaredio se 1886. godine te je od 1909. do 1934. godine bio župnik u Luci na Šipanu. Tijekom svog boravka u zadarskom katoličkom sjemeništu (1886.) prikupljao je i bilježio pjesme koje mu je ponajviše kazivala njegova majka Kate Murat rođ. Palunko (**Murat** 1884/5.; usp. **Perić-Polonijo** 1996a).

⁵¹⁸ **Baldo Melkov Glavić** (Šipanska Luka, 1841. — Luka na Šipanu, 1910.), svećenik i istaknuti skupljač hrvatskih tradicijskih pjesama po Dalmaciji i Hercegovini. Nakon završene bogoslovije u Zadru službovao je kao župnik u Maranovićima na o. Mljetu te u Blatu na o. Korčuli. Ostatak svećeničke službe proveo je kao profesor sjemeništa u Dubrovniku, a 1890. godine povukao se u Luku šipansku gdje je kao župnik i umro. Tijekom dvadeset godina (1865. – 1885.) zapisao je oko 100 000 stihova usmenih pjesama od kojih je samo dio objavljen (*Narodne pjesme. Iz usta i rukopisâ.* Zbirka I. Dubrovnik 1889.; *Narodne pjesme. Iz naroda za narod.* Zbirka II. Dubrovnik 1897.; *Tri pjesme.* Zagreb 1904.), a preostali, najveći dio rukopisne građe čuva se u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU (usp. **Glavić** 1887). Izvori: Bošković-Stulli 1962.; <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6916/> / *Hrvatski biografski leksikon* / LZ Miroslav Krleža (Vera Humski, 1998).

Kate Murat je kazivala pjesme svome bratu Vinku Palunku i sinu Andru Muratu u vremenskoj distanci od 25 godina. Zahvaljujući bogatom repertoaru Katinih pjesama koje su zabilježila dvojica *pouzdanih* zapisivača, a kasnije ih kritički priredili i objavili Matičini urednici (usp. HNP I/1896; HNP V/1909; HNP VI/1914) i Tanja Perić-Polonijio (usp. Murat [1884/5.] 1996) u Matičinoj ediciji, omogućena je komparativna analiza pjesama koja je osvijetlila nekoliko bitnih značajki u tradiranju usmene književnosti, ali i samog ženskog usmenoknjiževnog stvaralaštva. Pjesme koje je Kate Murat kazivala u mlađoj dobi su pretežito lirske uz svega nekoliko epskih, a pjesme koje je kazivala u starijoj dobi su većim dijelom epske dok su lirske nešto manje zastupljene. Iste pjesme u novoj (ponovljenoj) izvedbi bitno se razlikuju, a o tome nas obavještavaju njezini zapisivači, brat Vinko Palunko: "One što sam ja od nje čuo nešto su različne od onih što ih je njemu kazala; nije čuda, jer je prošlo preko 25 godina, te je nešto zaboravila ili promjenila" (usp. Palunko 1886) i sin Andro Murat: "Biće joj oko pedeset godina, pa i još znade silu pjesama; a veli da ih je veće znala kad je mlađa bila: da je njeke zaboravila, a od nekih da znade samo po koji odlomak. Ja sam nastojao da spasim one pjesme koje je znala čitave; a za drugi sam put ostavio one krnjave, cijeneći da i njih mogu čuti od koga u cjelini (kako sam koju i čuo); ili, ako ih nebi čuo cijele, da bi ih docnije mogao lasno sabrati onakve kakve su" (usp. Murat 1886). Andrić je, uz promjene u repertoaru i kvaliteti pjesama⁵¹⁹, zapazio da su pjesme koje je Kate kazivala Palunku zapisane na čakavskom, a pjesme koje je kazivala Muratu na štokavskom narječju iako Murat kao pouzdan sabirač nije "svoje pjesme dotjerivao" (Andrić 1909a: 119). Andrić osobito ističe etnološku i historijsku važnost pojedinih pjesama iz Katina repertoara koje se naslanjaju na tradiciju *starih* pjesama (*junačkog* karaktera) za razliku od pjesama "novijega značaja" (*ibid.*). Također, naglašava Katinu darovitost koja se na ogleda samo u procesu izvedbe pjesama nego i u procesu isključivo auditivnog memoriranja velikog broja pjesama budući da je bila nepismena (Andrić 1909a: 121). Ovu Katinu sposobnost najbolje opisuje Andro Murat:

"Mladoj Kati roditelji nijesu dali da pohodi školu, jer onda nije kod nas bio običaj učiti ženske štivenju i pismu, dočim je svaki muški nastojao da se izuči po mogućnosti. Nije, dakle, Kate naučila knjigu, pa iz knjige nije mogla ni naučiti, ni pokvariti koju pjesmu; nego sve pjesme što znade čula ih je ter zapamtila. Tako je u nje za mladih ljeta bila bistra, laka i vjerna pamet, da bi joj bilo dosta čuti koju mu drago pjesmu, jedan put, pa bi je odmah zapamtila cijelu i ostala bi joj na pameti pa je čula i iz daleka i

---

⁵¹⁹ **Andrić** je zaključio kako su "pogdjekoje pjesme Katine za to doba nešto opale i isušile se u svojoj pjesničkoj snazi kao što su i okračale" (**Andrić** 1909a: 119).

ne mogla razabrati svaku pojedinu riječ ili slovku. Sili tih pjesama ona je čula i zapamtila u mladosti, kako mnogo drugih Šipanjaka; no, ako se u tome ne razilazi od drugih, ona ima neki osobiti dar da čuti sve ljepote pjesme narodne, da znade ončes jeli riječ ili slog baš onako kako hoće pjesma šipanjaska; odiše li pjesma pravim narodnim duhom, teče li i slaže li se; jesu li misli dobro izrečene; a to bi kod mnogo drugih tražilo zabludu, ako i znadu pjesama koliko i ona".

Andro Murat 1886.

Razlike u izvedbi i repertoaru pjesama koji su vidljivi na primjeru ove kazivačice upućuju na važnost dobi kazivačica kao važnog pratećeg čimbenika kontekstualne izgradnje žanra.⁵²⁰ Te će se dobne razlike u izvedbi usmenoknjiževnog repertoara podjednako kao i razlike u žanrovskoj zastupljenosti repertoara tih pjesama s obzirom na rodnu izvedbu dalje analizirati na odabranim primjerima iz Matičinih rukopisa.

Opsežna rukopisna zbirka šipanskog svećenika Balda Melkova Glavića (usp. Glavić 1887., 1887a., 1887b., 1887c.) pruža obilje podataka na samo za komparativnu analizu pjesama nego i za iscrpne podatke o Glavićevim izvođačima pjesama. Glavić u *Imeniku osoba* donosi detaljne popise 88 kazivačica i kazivača, a za svaku pjesmu navodi i izvor (ime kazivača i lokaciju) ukoliko su ti podatci poznati (usp. Glavić 1887b.). O Anici Begin, Glavićevoj najvažnijoj kazivačici, u *Imeniku* saznajemo da je najviše pjesama čula u krugu svoje obitelji – od oca Antuna Kalafatovića "na glasu pjevača i guslara rodom i stanom iz Luke na Šipanu", od majke "rodom iz stonjskog primorja", od braće Petra i Pava, sestara Mare i Kate, zatim od ostalih Šipanaca i Šipanki te dijelom od došljaka, privremeno ili stalno nastanjenih na otoku Šipanu. Najviše epskih pjesama čula je od svog oca i drugih guslara, šaljive i satirične pjesme pretežno od muških kazivača, a lirski i lirsko-epski repertoar naslijedila je od kazivačica. Iako je Glavić veoma dosljedno i savjesno proveo klasifikaciju

---

⁵²⁰ Važnost spolne i dobne kategorije izvođača (pjevača i kazivača) prepoznata je u okviru suvremenih folklorističkih istraživanja. Baveći se u svojem znanstvenoistraživačkom radu klasifikacijom usmenih lirskih pjesama, Tanja **Perić-Polonijo** polazi od dvojne estetske (*poetske* i *glazbene*) i neestetske funkcije usmenosti, *višeslojnosti usmenoknjiževnih tvorevina* te od podjele usmenoknjiževnih zapisa na *tehničke* i *uređene* zapise (usp. **Perić-Polonijo** 1983: 101–105). **Perić-Polonijo** je klasifikaciju lirskih usmenih pjesama provela s obzirom na poetski i izvedbeni kriterij. *Podjela na razini načina izvođenja pjesme* uključuje "interpretiranje glasom", "interpretiranje glasom uz instrumentalnu pratnju" i "interpretiranje glasom uz pokret (ples)", a *podjela na razini teksta pjesme* objedinjava više slojeva: 1. sloj jedinstva značenja djela ili tema; 2. sloj načina obrade teme; 3. namjena s obzirom na prezentaciju pjesme: a) prema dominantnim funkcijama: 1. prigodna, magijska, zabavna; b) prema funkciji s obzirom na izvođače: 1. s obzirom na spol izvođača; 2. s obzirom na dob izvođača" (**Perić-Polonijo** 1983: 108–111).

pjesama,⁵²¹ statističko razvrstavanje usmenoknjiževnih oblika prema žanrovskoj zastupljenosti s obzirom na rodnu izvedbu dvojbeni je zadatak. Radi se, naime, o klasifikatorskom postupku u kojem su pojedine pjesme pogrešno razvrstane budući da se radi o pjesmama koje se, prema mišljenju Nikole Andrića, ne mogu uvrstiti niti u junačke niti u ženske pjesme zbog svojih prijelaznih, epsko-lirskih obilježja:

"Dakle, najviše prostora zauzimlju mu junačke pjesme. Medjutim u ženskom odlomku (svezak 105.) spominje Glavić 42 pjesme, koje ubraja u ženske, a pogrešno ih je umetnuo u odlomak junačkih pjesama. Ali ja sam među muškima našao još veći broj pjesama, koje se odlučno moraju ubrajati među ženske pričalice, samo dok se dogovorimo, što je zapravo ženska, a što muška pjesma koja stvar — kako je poznato — još nije prečišćena (...) O ovim, "polumuškim" i "poluženskim" pjesmama dalo bi se vrlo mnogo razgovarati, a možda ćemo doskora baš s njihovom pomoću pokušati da razjasnimo glavno pitanje o evoluciji junačkih naših pjesama.

Nikola Andrić 1908a: 157.

Osim na pitanja klasifikacije ženskih i muških pjesama, Andrić je prvi koji je u proučavanju tradicijske usmene književnosti upozorio na važnost dobi kazivačica. Na temelju analize Glavićevih, Palunkovih i Muratovih šipanskih rukopisnih zbirki kao i ostalih zbirki južnodalmatinske (napose otočne) provenijencije, Andrić je utvrdio kako su najveći dio "najjedrijih i najboljih" pjesama Matičinim skupljačima kazivale starije "ženske" (usp. Andrić 1908a: 156, 1909: XV). Na taj su ga zaključak navele i zabilješke pojedinih skupljača iz ostalih krajeva Hrvatske poput Antuna Rodića čije se slavonske ženske pjesme nalaze u rukopisnom zborniku Luke Ilića Oriovčanina (usp. Ilić Oriovčanin 1878). Rodić je zabilježio kako mu je djevojka Margita Ilijašević "pjevala" samo kraće ljubavne pjesme koje se "pjevaju u kolu i u večer pred kućom na posilih" dok mu je majka, starica, kazivala duže pjesme (*ibid.*). Pojavu mlađih žena koje izvode dulje pripovjedne pjesme Andrić pripisuje utjecaju starijih žena od kojih su mlađe žene slušale i učile (usp. Andrić 1908a: 157). Sličan primjer navodi u svojem rukopisu učitelj Aleksandar Čavrak:

---

⁵²¹ **Glavić** je od kazivačice **Anice Begin** zapisao 79 *junačkih* pjesama, 14 satira, 18 bugarštica, 6 "gjevojačkih veće kršćanskih", 4 "gjevojačke veće turske", 12 "gjevojačkih manjih", 5 kraćih pjesmica ("sitnež") i 1 "žensku tursku". Glavićeva klasifikacija pjesama iskazana u sadržaju zbirke je slijedeća: *junačke pjesme, narodne satire, bugarštice, ženske kršćanske pjesme, ženske turske pjesme, narodne gjevojačke veće pjesme / kršćanske / narodne gjevojačke veće pjesme / turske / narodne gjevojačke manje pjesme / kršćanske i turske, kolende, molitve, svatovske pjesem, počasnice, zagonetke, sitnež* (usp. **Glavić** 1887b.).

"Samo skupljanje pjesama je poteža stvar, jer mlađe ženske skoro nikakvih ne znadu, samo su pune raznih poskočnica više lokalnoga karaktera. Starije je ženske opet teže sklonuti na kazivanje; tek kad im pokazujem nedavno izdanu knjigu 'Mat. Hrv: *Ženske nar. pjesme*', gdje je označeno ime one, koja je pjesmu kazivala, onda se u njima budi mala taština, pa željne, da i njihovo ime bude u knjigama označeno, kazuju i po više pjesama.

Namjerio sam se na obitelj Vargić, koja je upravo puna pjesama, te mi mlađa ženska rekla: 'Pjesme, koje ja znam su bliže, a koje majka zna, dalje t.j. jedne novije, druge starije'.⁵²²

Aleksandar Čavrak 1911a.

I u ostalim Matičinim rukopisima i njihovim metatekstualnim zapisima nailazimo na zanimljive podatke vezane uz dob kazivačica.

Petar Ružević je u opaskama uz rukopis *Narodne Pjesme* u kojem je bilježio lirske pjesme iz Starog Grada s otoka Hvaru naveo kako mu je 63 pjesme ispjevala Lukre Fabrio Lukina – "djevojčica rijetkog pamćenja" koja "drži na pameti još množinu pjesama". Ostale njezine pjesme zapisivač nije zabilježio zbog nedostatka vremena (usp. Ružević 1891). Bruno Lazzari također spominje djevojčicu, Ređinu Radoničić od koje je čuo i zapisao nekoliko lirskih (ženskih) pjesama iz dubrovačke okolice i Boke Kotorske (usp. Lazzari 1889). Ostale žene Lazzari svrstava u kategoriju "starica": "Pjevačice, mal ne sve, što su mi pjesme kazivale, starice su od 50 pa i do 84 godine. Sve mi rekoše da su te pjesme slušale od majke, babe, pa čak i od prababe, a odatle kao i iz sadržaja i jezika pjesama, lako se dokazuje, pače očevidno je, da pjesme nijesu od juče nastale, nego da sežu najmañe do sto i više godina u prošlost" (Lazzari 1889a). Učitelj Vjekoslav Radica poslao je Matici 74 lirske pjesme iz svog rodnog mjesta Velikog Varoša (Split) (usp. Radica 1889). U pismu upućenom Matici popisao je sve svoje kazivačice i kazivače od kojih najmlađa kazivačica ima dvanaest, a najstarija sedamdeset godina.⁵²³

---

⁵²² Od **Jele Vargić** (majke) **Čavrak** je zabilježio duže pripovjedne pjesme baladnog karaktera, a od njene kćeri **Lize Vargić** te od **Mare Vargić** o kojoj nema bližih podataka o srodstvu s navedenim kazivačicama zapisao je kraće lirske (ljubavne) pjesme.

⁵²³ "Većinu pjesama (...) pjevala mi ih je Ivanica Jelaska udova i pok. Kate rođena Borčić iz V. Varoša; žene težačke, a rodnom mornarske obitelji od kakovih 40 i više godina". Ostale pjesme ispjevali su mu: "Ante Jelaska pok. Virka, težak u V. Varošu od kakovih 60 godina", "Kate Jelaska, kćer Antina, djevojka težačke obitelji od kakovih 28 godina iz V. Varoša", "Marija Jelaska, žena Antina, rođena Kranjac Reić u V. Varošu stara preko 60 godina", "Kate Pudić, žena Antina, rođena u V. Varešu od 40-50 godina stara", "Marija Terolatto rođena u V. Varošu, djevojka od 38-40 godina, sluškinja", "Marija Jelaska, žena Lovre Jelaske, a rođena Grle u V. Varošu, žena težačke obitelji od kakvih 30 godina", "Marija Ravaca udova pok. Luke, rođena Reić Kranjac u V. Varošu, žena od kakovih 40 godina", "Tomica Širišćević, kćer Srećkova, djevojčica od 12 godina i učenica 4e uč. Godine

Detaljnije profile svojih pjevačica i kazivačica dalo je svega nekoliko zapisivača. Učitelj Ivan Kačić Miošić prikupio je za Maticu 99 kraćih i dužih pripovjednih (*junačkih*) pjesama te 64 lirske pjesme (*ženske pričalice*) iz makarskog primorja koje su mu kazivale "seljanke" (usp. Kačić Miošić 1886.). Svoju kazivačicu Anu Miošić ovako je opisao:

"Još od malenih nogu, pa sve dok se je udala bila je kâ čobanica. Ona, kako mi sama kaže, pjesme su joj bile veoma mile; nebi pušćala prigode, ako bi mogla gdje koju čut, a za nju čut bilo je naučit. S njome pojila druga seljanka, dosta postarija od nje, koja znala takodje liepih pjesama. Uviek je napastovala da joj pripovjeda, a ova bi joj ovce sugledala. Kraj malo znala kâ i ona. Pri pripovjedanju vrlo je točna i pomnjiva; promjena najmanje jedne rieči vrlo bi se je skosnula; rekao bi da je najfinija pjesnikinja".

Ivan Kačić Miošić 1886a.

Pravnik Fran Kucelić zapisivao je lirske pjesme u karlovačkoj okolici i u Slavoniji (Požegi), a u svome *Pripomenku* upućenom Matici hrvatskoj ističe vrsnu kazivačicu udovicu Anu Buzdum:

"Ne možem zamućati da se nalazi u Požegi jedna udova imenom Ana Buzdum koja znade više stotina narodnih pjesama koli junačkih toli ženskih na izust. Za čudo je samo to da dotičnica znade mnogo i takovih pjesama koji imadu na sebi karakter umjetni, a ipak su prave narodne. Ona bo ih čitala nije, već veli; kad bi čula koju pjesmu kao djevojka jošter pjevati da ju je odmah zapamtila. Njekoliko njezinih pjesma imade i u ovoj zbirčici. Ovo sam spomenuo zato buduć rečena Ana Buzdum znade svakoj pjesmi i za napjev i ja bi rekao da je svaki izvorno hrvatski, a opet veoma liep. Dobro bi bilo kada bi tko pobilježio toga više koji se razumieva u kajde te bi mogla tuj i ta grana znanosti nješto vriednoga saobćiti".

Kucelić 1884: 67–69.

Martin Pletikosić, "bivši učitelj i općinski perovođa" priložio je uz svoj *Zbornik narodnih pjesma iz Trogira, Splita i Brača* i "Kratki opis pjevačevih života" u kojima je ukratko skicirao portrete dviju svojih kazivačica "starih junačkih pjesama": "Pisac Iva iz Dugobaba Obćine Lečevičke ima joj 30 godina – propala je za jednim mladićem kad je stala u najmu u Spljetu – nepismena – nije putovala – zagrižljive naravi" i "Ostojić Marija iz Trogira

---

u Varošu, kaže da ju je otac naučio koji da ih znade mnogo. Ja sam ga molio da bi mi kazao, a on mi je obećao, da će mi kazati, ali ne sada buduć je ribar pa ide na lov srdela, nego do jedan mjesec dana, a tad ću Vam i one poslati. Čudno je od njega što mi kaže da nezna pjevati, ako pred sobom nema knjige iz koje rek bi da čita, a čitati nit pisati nezna ni zere", "File Šparac Ugrin, kći pok. Nikole mesara, djevojka od 30-36 godina rodjena u V. Varošu" i "Vice Šparac Ugrin, kći Markova, djevojka od 70 i više godina" (usp. **Radica** 1889a).

– starica od blizu 60 godina – nepismena – nije putovala – dobra duša. Samo su dvije pjesme od nje zabilježene i to od njezina sina bogoslovca Šimuna kojemu sam preporučio da i ostale pjesme pobilježi od starine" (usp. Pletikosić 1889: 161–164).

Luka Bervaldi-Lucić je u Starom gradu na otoku Hvaru na temelju kazivanja žena zabilježio 61 lirsku pjesmu, većinom balade i romance (usp. Bervaldi-Lucić 1887). U pismu u kojem navodi da kod sebe ima još 200 pjesama koje nije prepisao, u kratkim crtama opisuje svoje dvije najznačajnije kazivačice:

"Marija Fabris-Musinović (...) iz Staroga grada (...) imala je po prilici 66. g. kad mi je pjesme poviedala. Bila je dobra i poštena, ali tugaljive naravi. Izselivši se u S. Francisco u Americi, onamo kod svojih sinova umre oko 1889. g. Sve pjesme što je znala ova pokojnica, ona mi ih je dektirala; znala ih je 95. I pokojnica Nikolina Ljubić lipi mi je broj pjesama izpriповiedila – nego na žalost kasno sam bio saznao da ona umije mnogo pjesama – te sam ih bilježio kad je bila već u krevet zaleгла i da malo dana od sućije umrla. Ona je ponela sa sobom liepi broj nezabilježenih pjesama i sve basne što je znala. Njekim pjesmama nije znala znala svrhe, a njekim kadgod početka – i te ulomke sam sakupljao. Jednom na temelju njezinih podataka sastavio sam pjesmu koja vierno odgovara njezinom pričanju: ti stihovi uvrijediše je, te već za 3–4 dana ne htjela mi u stihovima pjesme dektirati. Eto Vam te pjesme – uklapam Vam je u istom nazočnom listu, a napose od drugih pjesama".

Luka Bervaldi-Lucić 1887a.

O kontekstu izvedbe lirskih usmenih pjesama obavještavaju nas zapisivači Vatroslav Rožić, učitelj Josip Ciganović i gimnazijalac Đuro Kamenar. Vatroslav Rožić u "Pripomenku" upućenom Matici hrvatskoj navodi kako mlađe generacije više njeguju lirsku nego epsku tradiciju te da više "kvare" pjesme: "Epskih ili junačkih pjesama nisam čuo, nego samo lirske i to ponajviše ljubavne, a razlog tomu je onaj isti valjda, koji je i na drugih mjesti kod nas" (...) "pjeva se veoma malo u narodu" (...) "pjesme (su) manjkave ili po dvie u jednu sbijene, ili od više ulomaka drugih pjesama sastavljene" (...) "rado se miješaju osobito onakove pjesme, koje imadu običan napjev. Svemu tomu biti će uzrok, što se malo pjevaju, pak što mladji naraštaj, osobito pastirice, ne naučiv dobro od starijega, pokvari i ono, što je dobro bilo" (usp. Rožić 1881a). Učitelj Josip Ciganović zapisao je 172 lirske pjesme iz Zrin(j)a koje "momci i djevojke svake nedjelje i svetke, kad jim vrieme dopusti, pjevaju u kolu (...) Osim toga vlada ovdje liep običaj, da za liepih ljetnih večerih sastanu se djevojke pred čijom kućom i pjevaju do u kasno doba noći" (usp. Ciganović 1885a).

Gimnazijalac Đuro Kamenar prikupljao je usmenoknjiževnu građu u okolici Ozlja (Vrhovac) (usp. Kamenar 1878). Kamenarova rukopisna zbirka *Narodne pjesme, pripovijetke,*

poslovice i zagonetke žanrovski je raznolika (opisi svadbenih običaja, kraće pripovijetke, zagonetke, poslovice, izreke, dosjetke, brojalice, brzalice, zdravice, kletve, dječje igre, matematički zadatci), a značajna je za folkloristička istraživanja stoga što gotovo uz svaki zapisani usmenoknjiževni oblik donosi i zapis konteksta i izvedbe (usp. Perić-Polonijo 2013: 5). Iako nije ostavio detaljniji zapis o svojim kazivačima, predgovor Kamenarove zbirke sadrži kontekstualne podatke o ženskoj izvedbi. U prvom dijelu predgovora Kamenar piše o poteškoćama prikupljanja pjesama u *narodu*: "Kako je teško pjesmu od naroda nam uzeti najbolje će znati onaj koj je već što takova pokušio. Teško će ti dopustiti da ga slušaš gdje pjeva, pa ako i to, stiditi će se, a kamo veće muke stajati će te da ga nagovoriš da ti pjesmu u pero reče. Kriva je tomu premala naobrazba naroda našega koj vidjajuć gdje olovku i papir vadiš već o dobrom ne sluti, a rečeš li mu da ćeš napisati bjesede njegove ne bi te baš najugodnijimi pogledi promjerio" (Kamenar 2013 [1878]: 15). Zatim se osvrće na ženski (djevojački) stid kao značajnu prepreku u komunikaciji zapisivača i izvođačica⁵²⁴: "Djeva bi protrnuv stidno pogledala i upravlila svoj put dalje ostaviv te sama, a ne pomože li joj to sve kratkim 'ne znam' osujetila bi ti namjeru tvoju. Kad pjeva teško ju razumjeti, a još teže pisati za njom; u pjevki bo umeću gdje radi arije -ja, -joj, -oj, -o i druge slovke i glasnike tako da ti rječ inakom a i smisao drugi u tebe postane. Pišeš li pjesmu, a ne kažeš li joj, zapadneš u pogrješku tu da ti pjesma šarovitom postane: više puta bo pjesmu sad u sredini počme; sad ako je dobre volje, dodade što joj godi iz druge pjesme; vesela li je, uzme što vesela; žalostna li, uzme što žalostna iz druge pjesme; misli li koga god, opovrati i sebe utažiti, uzeti će iz bud koje pjesme kletvu te će ju izbaciti na protivnika svoga tako da bi mislio da ove rječi nigdje u savezu ne dolaze, a uzete su iz pjesme" (*ibid*). Kamenar dalje navodi neka obilježja djevojačke skupne izvedbe:

"Liepo i razgovjetno, a rekao bih skoro najlakše slušati ih kad po dvoje pjevaju; jedna začme, a druga opetuje ono i tako uvijek dalje i tu se lahko bilježiti može. Istina da onda pjesma ako dvoje, troje ili pače četvero, a bio sam polak gdje ih je i petero, pače šestero pjevalo, pjesma predugo traje te bi za ono vrēme što su ovu izpjevale mogle druge tri, nu ovdje imaš prilike napisav brzo ono što su izrekle, motriti ih kako brzo jedna drugu shvaća, kako jedna izgovara ko i druga, a tanka različica djeli ih samo kadkada. Ovdje se vidi kako si umā sama pomoći umije, ako nije čula, istina da više putah reče štogod sasma inaka tako da i smieh prouzroči. Nu, sastanu li se vješte pjevačice, natječu se divnom vještinom koja će lepše izreći tako sam ja čuo, da samo jedan primjer navedem: Jedna reče: 'Bele ribe iz vode

---

⁵²⁴ Slična iskustva navode i drugi skupljači: "Veći dio ovih pjesama sakupio sam od poznatih mi osoba, jer od nepoznatih nisam mogao, pošto se stide, osobito djevojke, pred strancem ili nepoznatim čovjekom u obće" (usp. Rožić 1881a).

lajene'. Druga prihvati još jedankrat isti stih ali ovako zapjeva: 'Šibe ribe iz Dunaja hladna'. Nagovoriti je da, kad ih ovako više pjeva, svaka treća dalje u pjesmi popodje, nije moguće, jer u tom su tvrdoglave i neće, jer njim dosadno nije, pače nasladjuju se time. Slušajući ju pjevajuću oćutiš tek pravu krasotu i tada vidiš u koliko ih se pjesma tiče i koliko je tobom potresti kadra; ovdje ti nestane one monotonosti glasa koju oćutiš kad ti pjesmu u pero veli. Sve poteškoće što u prvi mah na put stanu, lasno svlada tko je isto med narodom živio te koj mu gole ćut pozna".

Kamenar [1878] 2013: 15–16.

Zapisivač nas dalje obavještava kako se nakon početnih teškoća u komunikaciji s izvođačicama namjerio na tri mlade djevojke (Jelenu, Magdu i Barbaru) koje su mu kazivale kraće lirske pjesme. Prva kazivačica Jelena odvažila se na kazivanje tek nakon što je Kamenar kao zapisivač interpretirao zabilježene stihove, a kada se umorila, njezinu je izvedbu nastavila mlađa sestra Magda:

"Odvaživ se kazivala mi ih redom jednu za drugom, gdje gdje u pero, a gdje gdje pjevajući s drugaricama svojimi. Ali to trajalo samo kratko vrijeme, nasměhnula bi se kakova joj drugarica, a ona bi prestala i ne htjela, a sit bi se namolio dok bi opet začela. Istina da sam za svaku pjesmu iznova moliti morao, nu rado sam to ćinio osvjedoćen da ne ćinim zaludu. Ali jedna se umorila, a dalje i ne mogla što sada da radim? Zamolih iznova da mi reće ku, nu ne htjede, obratih se na seku joj. Mala doduše, nu odvažna, da, skoro slobodnija začela mi umah kazivati pjesmu ne ostajući za starijom ništa pače živahnostju kojom mi pripovjedala, nadkřilila ju. Ime joj Magda (...) Liepo malo djevojće ali vragoljasto, crnimi oćicami tako se poigravali, a rumena ustašca ne bi ni trena oka mirovala. Veseloj njenoj ćudi imam zahvaliti većinu šaljivih pjesama i izrekah, a nedužnosti njenoj, mnoge malo i škakljivije. Od ove dvojice crpio sam najviše, i većina pjesama ovieh njihova su svojina (...)"

Ibid.: 17–18.

Treća djevojka imenom Barbara, prema Kamenarovoј je procjeni najbolja kazivačica. Njena je izvedba pjesama "Mlad se Jive na vojnicu spravlja" i "Djevojka se vu Dunaju kuplje" u Kamenara izazvala najviše *ćuvstva*: "Pjesme su njezine u meni najviše sućuti probudile, a i sama kazivala mi pjesme takove da se vidi da je sirotće rastavljeno od majke (umrla joj je), a prodano od otca u okove u službu k seljanu" (Kamenar [1878] 2013: 19). Iz teksta dalje saznajemo kako je kod mladih djevojaka i *snaša* osim ženskog srama prisutan i strah prema starijim ženama iz sela koje se najćešće iz zavisti i objjesti upliću u važna životna (ljubavana) pitanja koristeći svoj društveni status i moć:

"I dve mlade snaše kazale mi liepu kitu pjesama. Djevojka se stidi pa ako i jest inaće slobodna, mora da mūči, kad su druge starije tu (razumjeva se da i pred mućkarci još više), osobito ako su iz drugog sela,

pa makar i iz istog, ako joj nisu poznate. A i pred svojim vršnjakinjama imade djevojka neki mali strah (respect) najpače pred brbljavimi; najviše se pako boji starih baka, jer ove djevojkam priete kao da su prave vještice, al jim se za to i one osvetuju. Istina da bake pokvare mnogoj djevojci budućnost a i cjeli život, odgovoriv joj zaručnika ili nagovoriv ju opet na kakova nedraga, ozloglasujuć ju po selu, hušeć prot njoj roditelje, a više putah i cjelu rodbinu, osramotjujuć ju ako su na djelu s njom (kao težaci) pred drugima, zavadjajuć ju u nepriliku tim da joj tumače reči njezine i smisao inače nego jest, česa se djevojke najvećma boje, jer su obično mužkarci onda glave koji to znaju upotrebiti da se dobro našale. Ali im zato i djevojke u svojim pjesmah odvrataju milo za drago. Mnoga je pjesma naperena proti starim zavidnim babam koje bi rade još mlade biti, s djevojkami se natjecati; da, nje osramotit sobom!"

Ibid.: 17–19.

Strah kazivača od prijekora i osude uže zajednice ili pak od društvene cenzure pokazali su se također kao otegotna okolnost prilikom bilježenja folklorne građe na terenu. Kamenar je kao *pouzdan sabirač* uočio pojavu da su žene osobito osjetljive i ranjive u zapisivačko-kazivačkom komunikacijskom procesu. Stoga ime je, kako bi izbjegao njihovu "šutnju", nastojao osigurati optimalne uvjete kazivanja:

"Pripoviedala mi jednom moja Grkinja neku pjesmu, ja ju bilježih, a ona prestane. Pogledam ju, vidim da me plaho gleda; glednem u pjesmu, pročitam ju i vidim da nije gotova. Upitah ju, zašto presta? Veli, da je neće dalje reći jer da se ne uhva, jer da bi morala nešto proti kralju reći. Pjesma da bi mogla pasti u ruke kraljeve, a ona da bi za uvredu kažnjena bila. (...) Kašnje kazala mi celu pjesmu.

Bilježeć pazio sam da ne bude brat polak ako je sestra što kazivala, jer ima ludih ljudi koji misle da mora sve onako biti kako oni žele. Tako bi se mnogi brat razsrdio, ako bi mu sestra rekla kako ono u pjesmah već dolazi 'da joj je dragi miliji od brata', da se takvoga položaja riešim, osjegurah se već unapred. To je isto s mnogimi muži (supruzi) i ženami, otc i materami, svekru i svekru; to za ravnati se onomu koji bi kad naišao može biti na što takova, a ne bi si znao uzroka naći, jer bogami, žena koja ima takova muža, seka koja ima takova brata, voli šutjeti. Osim ako jih pripraviš 'da budu pametni i ne paze na smisao dok barem zabilježiš'".

Ibid.: 20.

Za istraživanje konteksta rodne izvedbe usmenih pjesama naročito je značajan dio u kojemu zapisivač uočava razliku u dobi svojih kazivačica – djevojaka, žena i baka. Kamenar smatra da su pjesme koje izvode *bake* manjkave – nedostaje im *živahnosti* u pripovijedanju kao i one posebne *miline* i *ćuvstva* koje je doživio prilikom izvedbe u kojoj su sudjelovale djevojke i mlade žene. Kod starijih je kazivačica uočio ozbiljnost koja se očitovala u verbalnim i neverbalnim obilježjima tijekom izvedbe: spore kretnje, strog i ozbiljan pogled i izraz lica, *hladan* i ozbiljan ton kazivanja. Zbog toga, smatra Kamenar, starije kazivačice

zaostaju za mlađima u izvedbi kraćih lirskih (poetskih) vrsta, ali su mnogo vještije u izvedbi dužih pripovijednih usmenoknjiževnih oblika (epskih pjesama, pripovijetki, bajki, predaja) koje zahtijevaju ozbiljniji stil kazivanja i bogatstvo jezičnog izraza:

"Pišuć si pjesmu iz usta naroda: djevojaka, žena i baka, opazio sam veliku razliku u pripovjedanju koli različitih pjesma toli u kazivanju jedne te iste pjesme. Kod bakah vidio sam upravo, kako se muče, kako bi rado u glavu dozvati ono česa više nutri nije, što je njekoć bilo, druga opet znala pjesmu, ali ju ne znala reći, nije umjela povedati; a to mi se dogodi najpače kod one stare bake kojom sam se malo više bavio i o kojoj će i čitatelj više znati, ako čita ovu sbirku tamo pram sredini. Ja sam baš nekoliko pjesama napisao onako kako mi ih rekla, prem sam znao da su krive (mislim samo glede stiha jer je ili odviše slovaka, a to je obično, ili premalo zato redje). Napokon kad ti stara baka pjesmu kaže, ne čutiš one miline, kojom se nasladjuješ, slušajući ju od mlade djevojke koja čuti kojoj je pjesma, kak ono pjesnik veli, kap štono se prokapljuje u čuvstvo tvoje. Baka ti najkrasnije situacije, najdivnije i najugodnije izreke tak hladno reče da skoro požaluješ što bilježiš; a pišuć nit se ne ogledaš izpod koga tvrdoga kamena ta hladnost teče. Slušajući ju gdje govori jedva želiš da svrši da si čitaš. Ona to sve preživi što god ti govori, barem većinom, ona ti u dušu vidi pa ti se pakostno ko mladiću podsmjehuje, zaodjev se ti ozbiljnosti kom ti drago. Ona svega toga više ne čuti, to joj je ko prosnivani san koj zorom izčezne. Nu rada ti kaže, jer ju veseli da se barem ti veseliš, a kaže ti sve jer se već ne treba bojati da će joj tko zaručnika razgovoriti (odgovoriti, razgovoriti vele samo za svatbu tj. uništiti vjenčanje, poruku). Pa koliko god u ovoj vrsti (lirskoj) pjevanja za djevami zaostaju, to imaju tu prednost da u drugoj (epskoj) kao vrstu strašila: u pripovjesti, u bajkah i čarolijah njeku grozovitu sliku već same sobom podaju; u pjesmah ozbiljnih, u proklinjanju upravo kao srde dolećeće pred tobom stoje; u zamršenih gankah (zagonetkâ) pokazuju svoje znanje i prepredenost i zanimive su više puta svakojakimi pitanji i (brbljanjem). Napokon sve njihove pjesme odišu nekome ozbiljnosti, hoćeš li pravu sliku pjesme, ne valja da ju motriš pri njoj. U njih je znanja i poznavanja svoga jezika; mnoge rieči a i smisao protumačaše mi upravo one što nisam znao niti mogao znati. Pjesma se inakom čini, motriš li ju u samini, neima u njih živahnosti u pripovjedanju, izbora riečih; da, njim manjka mnogo toga! Svojim kretom, držanjem, mrkim pogledom, nabranim licem, ozbiljnostju kadre su si...".

Ibid.: 21.

Potrebno je napomenuti kako za pojedine rukopisne zbirke i zbornike koji su u cijelosti zabilježeni isključivo prema kazivanju žena nema detaljnijih podataka o tim izvođačicama. U takve, u potpunosti "ženske" zbirke, ubraja se manji fond rukopisa iz korpusa *Zbirke Matice hrvatske*.⁵²⁵ Iako su skupljači folklorističke građe u svojim rukopisima

---

⁵²⁵ "Ženske" zbirke zastupljene u kolekciji Matice hrvatske su: *Narodne pjesme* (9 kraćih pripovijednih deseteračkih pjesama) iz okolice Splita koje je prema kazivanju **Antice Viculin** iz Kaštel Lukšića zapisao Ivan Bulić (usp. **Bulić** 1885); *Narodne pjesme iz okolice Đakova* (33 lirske pjesme) koje je **Franka Žetović** kazivala kapelanu Josipu Bertiću (usp. **Bertić** 1889); *Narodne pjesme* (21 lirska pjesma) iz okolice Jastrebarskog koje je

najčešće bilježili samo osnovne podatke s imenom i prezimenom kazivačica te mjestom njihova boravka, ponekad i takvi oskudni podatci omogućavaju naknadnu rekonstrukciju njihova života i značaja za zajednicu. Zanimljive primjere istraživanja koji su usmjereni na likove kazivačica te okolnosti ženske izvedbe nalazimo u radovima Olinka Delorka (usp.

---

pravniku Anti Batušiću kazivala "**Jela Batušić**, djevojka od 11 godina" (usp. **Batušić** 1887); *Narodne pjesme iz Pleternice* (94 lirске pjesme) koje je Petru Markoviću "priobćila (...) Jula Kulundžić, seljakinja" (usp. **Marković** 1878); *Narodne pjesme* prikupljene u Travniku (13 lirskih pjesama) kazivala je Božidaru i Stanoju Ajvazoviću stogodišnja pjevačica **Maruša Šajnović** (usp. **Ajvazović** 1895); *Ženske narodne pjesme (Ljubavne, romance, balade i prigodne pjesme)* skupljene u Podcrkavlju (180 kraćih lirskih i dužih pripovjednih pjesama baladnog karaktera) kazivale su učitelju Aleksandru Čavraku tri žene iz iste obitelji: **Liza, Jela i Mara Vargić** (usp. **Čavrak** 1911); *Sbirka narodnih pjesama. Sakupio Jakov Čuka u Zaglavi na Debelom Otoku* sadrži 50 lirsko-epskih pjesama koje je Jakovu Čuki kazivala **Matija Šešelja** (usp. Čuka 1885); *Narodne pjesme* (80 lirskih pjesama) iz Oriovca (okolice Slavenskog Broda) kazivala je bogoslovu Vjekoslavu Gabriću "**Mara Čaldarović** iz Oriovca. Starica od 72. godine" (usp. **Gabrić** 1885); *Lirske narodne pjesme koje no se pjevaju po Novigradu (kraj Koprivnice) i okolici mu. Sakupio ih Stjepan Horvatić* (97 lirskih pjesama: "Lirske narodne pjesme" (51 pj.); "Pjesme svatovske (Svatovke)" (12 pj.); "Poskočice ili pjesme što se pjevaju uz kolo" (14 pj.); "Rugalice ili pjesme satiričkog sadržaja" (10 pj.); "Odlomci i druge različite pjesme" (10 pj.) - sve su kazivačice žene: **Dora Forko, Mara Šajnić, Mara Tresiglava** (usp. **Horvatić** 1889); *Narodne popijevke iz Severina na Kupi* (71 lirska pjesma) kazivale su učiteljici Marijani Kovačević **Mara Krupić, Ana Sežen, Ana Mihelar, Margeta Fabar, Bara Marov, Margeta Kunce, Luca Krupić, Roza Brozović, Marica Braić, Manda Marov, Dragica Banjar, Mara Blažević, Bara Pavlinac, Marica Maron, Ana Mihar, Roza Brozović, Tonka Brozović i Mara Gašparović** (usp. **Kovačević** 1887); *Kajkavske pučke pjesme i zagonetke; sakupio jih g. 1879. u okolici Ozaljskoj "računarski činovnik" Julijo Orešković* (51 lirska pjesma, 35 zagonetki) od kazivačica **Mare Tuškanove, Kate Markovićeve, Jage Slanac, Jele i Magde Marković-Ivak, Jage Zidareve, Mare Golovrške, Mare Slanec** (usp. **Orešković** 1879); *Narodne Pjesme* iz Starog Grada na otoku Hvaru (75 lirskih pjesama) zabilježio je Petar Ružević od djevojčice **Lukre Fabio Lukina** te "tri, četiri druge ženskinje" (usp. **Ružević** 1891); *Narodne pjesme* (156 lirskih pjesama) prikupili su Ante i Juraj Kušmiš u okolici Novske od ženskih kazivača o kojiima nema nikakvih podataka (usp. **Kušmiš** 1898); *Narodne pjesme (muške i ženske)* (14 lirskih pjesama te kraćih pripovjednih pjesama baladnog karaktera) zabilježio je župnik Nikola Štuk u Kučiću na otoku Pelješcu od "**Marije udove Štukove**" uz napomenu: "Ove se pjesme ovdje ne pjevaju biće dvadeset i više godina, nego su nastupile mjesto njih nove prigodnice i ljubavne" (usp. **Štuk** 1886); *Narodne pjesme iz Zaostroga* (37 lirskih pjesama i 7 kraćih pripovjednih pjesama baladnog karaktera) Stjepanu Banoviću kazivale su **Ive Banović "žena Antina", Mande "žena Joze Andrijaševića", Ane Banović Mijina** rođena Kosović (Banovićeva majka) (usp. **Banović** 1908); *97 ženskih pjesama iz dubrovačke okolice i Boke Kotorske* (97 lirskih pjesama) zabilježio je Brno Lazzari od djevojčice **Redine Radoničić**, od *gosp.* **Antice Bellavite, Jevgenije Lazzari, Joze Luković, Ande Radoničić, Ande Usanović, Rakele Marchesini, Frane Višin** te od *starice od 84 godine* **Neže Ratković** (usp. **Lazzari** 1889).

Delorko 1954, 1969, 1976, 1979).⁵²⁶ Delorko se 1953. godine u Zaglavu na Dugom otoku susreo s Matijom Šešeljom – vrsnom kazivačicom koja je još 1885. godine kao sedamnaestogodišnja djevojka (pastirica) zapisivaču Jakovu Čuki ispjevala 50 pjesama koje je naučila "od drugih čobana, za blagom" (usp. Čuka 1885a). Repertoar pjesama ove kazivačice se tijekom godina znatno izmijenio – pojedine, u mladosti interpretirane pjesme je u potpunosti zaboravila dok se drugih pjesama prisjetila samo u fragmentima. Delorko je komparativnom analizom pjesama koje je zapisivao Jakov Čuka i onih koje je sam pobilježio ustanovio kako je "staričina zaboravljivost nekih pojedinosti pjesmu (je) znatno skratila, ali ju je učinila u nekim dijelovima sažetijom, bitnijom" (Delorko 1954: 227). Ovaj primjer, rijedak u skupljačkoj praksi, potvrdio je kako se tradicijsko kazivačko autorstvo ne može pripisati automatizmu u smislu jednostavne repetitive memoriranih usmenoknjiževnih oblika već je potrebno uvažavati i poetsko umijeće kazivača kao kreativnih autora i usmenoknjiževnih stvaralaca (usp. Delorko 1954: 231) na koje ne utječu samo objektivne okolnosti nego i "subjektivna nadarenost" (Banović 1962: 13).

Prikupljanje podataka o životu kazivačica čije su pjesme zabilježene u Matičinim i Akademijinim rukopisima i zbornicima težak je zadatak zbog nekoliko razloga. Radi se, prije svega, o vremenskoj distanci od preko stotinu godina kada više nije moguće detaljno rekonstruirati njihove živote na temelju usmenih kazivanja, a povijesni izvori i zapisi se uglavnom svode na župne matične knjige s ubilježenim osnovnim podacima o rođenju i smrti te na školske spomenice u slučaju kada su te žene bile uključene u obrazovni sustav. Osim toga, prethodna su istraživanja uloge i položaja žena u hrvatskoj (tradicijskoj) kulturi i društvu u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća pokazala kako su žene, osim malog postotka obrazovanih učiteljica, uglavnom *nevidljive*. Zanimljiv primjer rekonstrukcije "lika i djela" kazivačice Kate Čovo⁵²⁷ ostvaren je na temelju usmenih kazivanja, sjećanja i zabilješki kazivačičine unuke Kate s. Judite Čovo.⁵²⁸ Kata Čovo je kazivala pjesme fra Jeronimu Šetki i

---

⁵²⁶ Delorkove zbirke usmene poezije temelje se na folklornoj građi koju je kao istraživač *Instituta za etnologiju i folkloristiku* u Zagrebu (nekadašnji *Institut za narodnu umjetnost*) sustavno prikupljao na terenu, ponajviše u Dalmaciji. Tu je Delorkovu istraživačku građu valorizirala, opisala i uz pojedine odabrane primjere usmenih lirskih pjesama (s podacima o kazivačicama) objavila Tanja **Perić-Polonijo** (usp. **Perić-Polonijo** 1992, 1998).

⁵²⁷ **Kata Čovo** rođ. Runje (Karakasića kod Sinja, 19. studenoga 1861. – Karakasića, 20. prosinca 1958.), kazivačica narodnih pjesama i molitava. Udala se 1886. godine za Antu Čovu i rodila osmero djece (četiri sina i četiri kćeri). Bila je nepismena, a do duboke starosti je obavljala kućanske poslove i brinula se o velikoj obitelji.

⁵²⁸ Kata Judita **Čovo** je redovnica iz Provincijalata Provincije Presvetoga Srca Isusova školskih sestara franjevnika Krista Kralja u Splitu. Diplomirala je francuski jezik i književnost, a autorica je dviju knjiga religijske

njegovim učenicima Anti Čovo i Marku Žmire.⁵²⁹ Fra Šetka je u predgovoru *Zbornika hrvatskih narodnih pjesama iz Dalmacije* o svojoj tada devedesetogodišnjoj kazivačici Kati zabilježio slijedeće: "Kata je nepismena, stara žena, seljakinja. Ni sama ne zna, koliko joj je godina. Vrlo je bistra. Pjesme je slušala od svoga oca i drugih pjevača, koji bi ih pjevali uz gusle. Kaže da bi joj dosta bilo jednom pjesmu čuti, odmah bi je upamtila. Ističe, da joj nitko pjesme nije čitao, nego da su ih pred njom uvijek napamet pjevali ili kazivali" (Šetka 1954). U Šetkinom zborniku zabilježeno je sedamnaest Katinih kraćih pripovijednih pjesama koje na tematsko-motivskoj poetskoj razini pripadaju junačkoj epici (o Kraljeviću Marku, Ivanu Senjaninu, Crnom Arapinu, Jugovićima), a na kompozicijskoj razini sadrže epsko-lirska obilježja (*ibid.*). Drugi zapisivač, fra Stjepan Ante Čovo, prisjeća se Kate kao skromne žene i vjernice te dobre kazivačice: "Fizički malena, skromna, duhovno jaka i bogata osoba. Bila je uvijek u svako doba raspoložena kazivati pjesme za zapisivanje. Moglo joj se pristupiti u svako doba. Bila je izvanrednog pamćenja. Nikada se nije ponavljala. U vrijeme zapisivanja pjesama čak ju nije smetalo prekidanje dok bi kazivala pjesmu: ona bi jednostavno nastavila na sadržaj tamo gdje je stala" (usp. prilog 40). Kazivačičina unuka, s. Judita Čovo u svojem se zapisu prisjetila Kate kao jednostavne, dobre i plemenite osobe i vjernice koja je stekla veliko poštovanje i u vlastitoj obitelji i u selu jer je usprkos tegobnom životu uvijek pomagala potrebitima (*ibid.*). Također, Kata je bila obdarena "čudesnim darom pamćenja" te bi sve pjesme, molitve ili pripovijetke koje bi samo jednom čula i "sama sebi (...) uvečer prije spavanja ponovila" doslovce zapamtila (*ibid.*). U razgovoru sa sestrom Juditom nastojala sam doznati i nešto više podataka o kontekstu izvedbe pjesama izvan zapisivačkog diskursa. Kata

---

tematike. Ovom joj prilikom zahvaljujem na strpljenju i velikodušnoj pomoći u prikupljanju biografskih podataka o njezinoj baki.

⁵²⁹ **Jeronim Šetka** (Desne kraj Metkovića, 1909. – Omiš, 1990), hrvatski teološki pisac i leksikograf, franjevac. Nakon filozofsko-teološkog studija u Sinju i Makarskoj zaređen je za svećenika 1932. godine. Studij slavistike pohađao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i u Krakovu, a doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1940. godine. Kao dugogodišnji profesor hrvatskoga jezika i književnosti u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju poticao je i upućivao svoje učenike na zapisivanje pjesama i molitava, a i sam se angažirao na prikupljanju tradicijske usmenoknjiževne građe Bio je suradnik u mnogim časopisima, između ostalih u Akademijinom *Zborniku za narodni život i običaje*. Akademiji je predao svoje zbornike usmenih pjesama koje je skupljao i bilježio u Dalmaciji, posebice u okolici Sinja (usp. **Šetka** 1955, 1954, 1954a). Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59487> / LZ Miroslav Krleža.

tako primjerice, prema navođenju svoje unuke, pjesme nije pjevala nego uvijek kazivala (recitirala) i to navečer, iza večere:⁵³⁰

"I onda, navečer, iza večere, jednostavno, 'Hajde, baba tu, hajde tu' i mi smo sve te naslove popamtili 'daj nam tu, daj nam tu' tako da sam i ja dobrim dijelom naučila ih bila napamet i moja sestra, naravno, ono, kako bismo ih čuli, dobrim dijelom smo ih znali napamet, ali je nama to uvijek bilo zanimljivo da ona to ponovno... A isto tako i ljudi iz sela. Poneki, komu je bilo zanimljivo.. jer kažem, to je bilo vrijeme kad nije još bilo ni televizije ni ničega i onda, ono, u zimske, pogotovo zimske večeri, u tim večerima, to je bilo...".

Kata s. Judita Čovo 2010.

Izvedba bi uvijek počinjala na poticaje slušatelja (obitelji, susjeda), a trajala bi bez prekida u istom stilu izvođenja sve dok izvođačica ne bi sama naznačila kraj pjesme:

"Uvijek ista, uvijek ista do kraja... I što je nama bilo zanimljivo, ti njezini krajevi... činilo nam se kao da bi naglo završila...taj kraj kao da bi nekako govorno više... Jer ono bi bilo u jednome tonu recitiranja. A ovo bi završilo i onda bi bilo 'eto vam' (smije se)".

Ibid.

Izvođačica je uvijek sjedila i nizala stihove istim slijedom i tempom, a da nije zastajkivala niti se morala prisjećati. Podjednako je bilo i tijekom samog čina bilježenja pjesama kada su u Katinu kuću dolazili fra Šetka i njegovi učenici, Katini sumješteni:

"Jer to je bilo zanimljivo kako je ona...kako je ona kod tog recitiranja njima bila pozorna. Tu nije bilo brzine, nego ona bi jednostavno diktirala polako, kako bi oni pisali, naravno rukom su pisali, i znam da su se tomu divili. A to je opet nama bilo djeci zanimljivo...to je sve bilo iza zatvorenih vrata...Tome se nije moglo prisustvovati, to je bio poseban čin... (...) Točno onako kako ona kaže, i nije se to žurilo, nije to sad da bi nju stihovi povukli. Ne, ne, ne, stih po stih, lagano...to je išlo postupno, tako da je to trajalo, znate...trajalo danima...dok se to sve prikupilo...".

Ibid.

---

⁵³⁰ Razgovor je snimljen 16. travnja 2010. godine na Odsjeku za etnologiju HAZU (intervjuist: Klementina **Batina**, kazivačica: Kata s. Judita **Čovo**). Snimljeni razgovor transkribirala je Melita **Nikolić** kojoj ovom prilikom ujedno i zahvaljujem.

Čini se kako je ova iznimna žena i kazivačica pobila tezu Matije Murka prema kojoj žene "u brdovitoj Dalmaciji (...) ne pjevaju" budući da je u Sinju zabilježio samo jednu kazivačicu Ivu Vuković koja "pjeva bez gusala kao muškarac" (Murko 1951: 195).

Prema obrađenim dostupnim podacima iz Matičinih rukopisnih zbirki moguće je zaključiti kako su životna dob i bračni status kazivačica utjecali na izvedbu i repertoar njihovih pjesama. Usmenoknjiževni repertoar mlađih kazivačica pretežito se sastoji od kraćih lirskih pjesama. Starije kazivačice imaju bogatiji i raznolikiji repertoar, a sklonije su pamtiti (često i zaboravljati)⁵³¹ te prenositi duže pripovijedne (epske) pjesme ozbiljnijeg, ne-ljubavnog sadržaja kao i tema koje su posebno važne za život zajednice.⁵³² Kazivačice mlađe dobi koje su se odlikovale umijećem kazivanja "starijeg" sloja pjesama duže metrike često su imale prilike slušati i učiti od starijeg izvođača.⁵³³ Veliku ulogu u prijenosu ove vrste usmenih tradicijskih pjesama imaju starije kazivačice kao i kazivačice "djevojke" koje se nisu nikada udavale.⁵³⁴ Takvih primjera "djevojaka" od 50 i više godina ima u Matičinim rukopisima mnogo pa se sukladno toj činjenici nameće zaključak kako su te žene u svojoj lokalnoj zajednici, podjednako kao i u hrvatskoj tradicijskoj kulturi uopće, igrale značajnu ulogu u tradiranju usmenoknjiževnih oblika i očuvanju tradicijske materijalne i nematerijalne baštine. Hereditarnost se pri analizi rukopisa pokazala važnom karakteristikom kazivačkog autorstva podjednako kao i zapisivačke poetike. Pojam hereditarnosti možda najbolje opisuje značaj tradiranja usmenih pjesama u okviru iste obitelji. Tako je, primjerice, Vinko Palunko na Šipanu osim od sestre Kate bilježio i pjesme koje je čuo od oca Marka. Glavićevi šipanski

---

⁵³¹ O "zamorenoj memoriji" piše Olinko **Delorko** koji se s tom pojavom susretao tijekom svojih brojnih terenskih istraživanja. Pjesme koje su kazivačice starice poput osamdesetogodišnje nepismene Luce **Vukorep** rođ. **Grabarević** iz Gvozdanskog (usp. Delorko1979a) i Matije **Šešelje** (usp. Čuka 1885) kazivale Delorku odlikuju se određenom *hermetičnosti* i *ekonomičnosti* izraza koje Delorko jednim dijelom pripisuje zaboravu, a drugim dijelom autorskim izvedbenim specifičnostima. Stjepan **Banović** je u svojem osvrtu na skupljanje pjesama u Zaostrogu u periodu od 1902. do 1903. te ponovno 1960. godine zabilježio sljedeće: "Sve stare babe još su se sjećale pjesama što su ih pjevale u svojoj mladosti, ali su ih većim dijelom pozaboravile" (**Banović** 1962: 18).

⁵³² Matija **Murko** je na temelju svojega istraživanja utvrdio kako se "najviše (se) pjeva u muževnom dobu od 30-40 godina" te kako je "razmjerno visok" broj pjevača preko 40 godina, dakle starijih ljudi koji "njeguju epsko pjevanje" (**Murko** 1951: 62). Također je utvrdio kako "stariji ljudi pjesme više recitiraju nego pjevaju" (**Murko** 1951: 57) te kako "na Hvaru pjevaju stare žene više nego muškarci" (**Murko** 1951: 50).

⁵³³ Osim Nikole **Andrića** koji je prvi iznio tvrdnju o utjecaju starijih žena na mlađe (usp. **Andrić** 1908a: 157) i Matija **Murko** je naglasio kako se "sklonost za epsko pjevanje često (se) nasljeđuje" (**Murko** 1951: 64). "stariji ljudi pjesme više recitiraju nego pjevaju" (**Murko** 1951: 57).

⁵³⁴ O neudanim čuvaricama (vestalkama) obiteljske tradicije na Dugom otoku pisao je Goroslav **Oštrić** (usp. **Oštrić** 2002).

kazivači potekli su iz jedne obitelji, obitelji Kalafatović (otac Antun, majka te djeca Anica ud. Begin, Mare, Kate, Petar i Pavao). Učitelju Mati Zdjelareviću lirske pjesme iz Sibirja kazivale su "mati Manda, sestra Liza i baba Reza Topalović, sve tri iz Sibirja" (usp. Zdjelarević 1886). Biskupu Vijoliću su duže pripovjedne pjesme koje je skupljao u Orašcu uz druge kazivače, kazivale i njegova sestra Ana Vijolić, majka Luce Vijolić i otac, Vice Vijolić (usp. Vijolić 1887). Zapisivač Ilija Abjanić, gimnazijalac, navodi kako mu je pri skupljanju 726 lirskih pjesama i kraćih dvostihova iz Slavonije koji se pjevaju u kolu najviše pomogla sestra (usp. Abjanić 1886). Slični primjeri zapisivačkih asistencija pogotovo u slučaju kada se radi o muškim zapisivačima nalaze se i u ostalim rukopisnim zbirkama i zbornicima.

5.3.2. Rodna obilježja izvedbe i folklorna komunikacija

Kada Jakobson i Bogatirjov razmatraju folklor *kao naročit oblik stvaralaštva* tada u sustavu folklorne komunikacije razlikuju folklorne grupe prema spolu (muške i ženske), prema dobi (dječje, mladenačke, staračke), prema zvanju (vojnici, razbojnici, pastiri, ribari) te prema staleškim značajkama grupe (usp. Jakobson i Bogatirjov 2010 [1971]: 41). Primjer grupe (*putujućih prosjaka*) koja izvodi folklorne repertoare kako bi osigurala vlastitu egzistenciju nalazimo u rukopisu zapisivača Stjepana Ugarkovića⁵³⁵:

"Otac ostavlja ženu i djecu kod kuće i vodi sa sobom odraslijeg sinčića. Svakom sinku već je u koljevci sudjeno, da će morati u "pitanje", da uči kako se stiče hlieb i da poznaje sviet i zemlju, pa za to već i u koljevci uče čako i majka svoga Radojicu pjevati i o Kraljeviću Marku i ob ovom i onom, da ni on ne prhne iz otčinjeg gnjezda tek tako prazne glave. Ovakav "Wanderleben" u "pitanju" traje po više mjeseci, a kadkada i do po godine. Često se podigne ciela rodbina ili susjedstvo u četi i putuje u "pitanje". Obično zalaze u Krajinu, Slavoniju, a odavle i u Bačku. Kamogodj zakrenu, ne odu prazni, jer kad stanu "pitati", ne prestaju dosadjivati, dok im se ne udovolji. Da se oduže za pruženi milodar, iztegne "pater familias" iz torbe svoju javorovku, nazjada se na njoj te sam ili s družinom odpjeva koju pjesmu. Tako se dogodi, da naš koji pravoslavni brat, kad mu ovako naši Podgorci zadju u kuću ili ih on, gdje drugdje prihvati, od ovako proseće čeljadi izpipa po čitave rukovieti pjesama i poslie to prikazuje kao nešto samo srbsko i srbsko. Ovi proseći Podgorci ovako i šire pjesmu i podržavaju joj

---

⁵³⁵ Stjepan Ugarković je prikupio i Matici hrvatskoj poslao 140 lirskih pjesama iz Hrvatskog primorja i Like (prilog 14). Osobito mnogo pjesama zapisao je u Starigradu od siromašnih primorskih seljaka koji odlaze u "pitanje" (prosjachenje) kako bi osigurali egzistenciju svojoj obitelji (usp. Ugarković 1885).

život, a odatle donekle i dolazi, da se u raznih i razdaljenih krajevih pjevaju iste pjesme i malo ne posve jednako i samo onda različiti, što je slušaoc, ako nije svega upamtio, sam unesao u pjesmu neke nove riječi a i izreke ili što se je pjesma, poslie iza kako je postala obćenitijom, u čem preokrenula prema okolnostim dotičnog sela, mjesta".

Stjepan Ugarković 1885.

Iako je na temelju ovog ulomka moguće zaključiti kako je praksa prijenosa epskih sadržaja usmenom komunikacijom bila isključivo "muška" praksa, Vukova interpretacija prema kojoj "pjesme junačke po narodu najviše raznose slijepci, i putnici i ajduci", pokazuje kako je među slijepcima (veoma rijetko među hajducima) bilo i žena koje su poput muških profesionalnih pjevača svirale gusle i išle u "prošnju" (Nedić 1985: 537 [Stefanović Karadžić 1824]). Iz Vukovog navoda nije u potpunosti jasno kakve su pjesme izvodile one žene koje su znale *guslati* odnosno da li su ih pjevale ili kazivale.⁵³⁶ Podatke o slijepim izvođačicama u rukopisima Matice hrvatske nalazimo u svega tri zbirke.⁵³⁷ U tim se primjerima ne radi o profesionalnim pjevačicama, a njihov usmenoknjiževni repertoar nije epski nego lirski. Primjeri iz Matičinih rukopisa pokazuju kako je guslarska tradicija i sljepačka praksa izvođenja dužih pripovjednih pjesama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bila isključivo "muška". Tako je, primjerice, zapisivač Ivo Kraljević od sedamdesetpetogodišnjeg nepismenog starca Ivana Perkovića zabilježio 40 kraćih pripovjednih pjesama i 13 pripovijetki. Pjesme je Perković "kao malen dječak po sajmovima i proštenjima slušavao od guslara i slijepaca pa ih je ubardao" (usp. Kraljević 1886). Bosanski franjevac Mirko Šestić je skupljao *Hrvatske narodne pjesme* po Bosni i Hercegovini (usp. Šestić 1889). U pismu upućenom Ivanu Kostrenčiću napominje kako se u Livši nalaze "dva izvrstna i treći osrednje ruke guslar" koji znaju oko 200 "junačkih oduljih eposa". Matici je pritom sugerirao da ih pozove u Zagreb pošto nema sredstava kojima bi platio njihov "trud" (usp. Šestić 1889a). U pismu iz Sutjeske fra Šestić spominje šezdesetogodišnjeg guslara Juru Dodika Dumnjaka iz Đelilovca od kojega je u tri dana zapisao dvanaest duljih junačkih pjesama od oko 5000

---

⁵³⁶ Fenomen slijepih guslarica u Vukovim zapisima epskih pjesama istraživali su Vladan Nedić (usp. Nedić 1981) i Jovan Deretić (usp. Deretić 2000).

⁵³⁷ U rukopisnoj zbirci Ivana Kukuljevića Sakcinskog, uz 27 lirskih narodnih "pesni ilirskih" koje je zapisivač skupio u Međimurju i Austriji, nalaze se i 23 lirske pjesme kajkavske iz okolice zagrebačke koje je skupljao u vremenskom razdoblju od 1840. do 1865. godine. Dvije kraće osmeračke lirske kajkavske pjesme (*Mačuha* i *Prosjačka*) je "slušao u zagorju od sliepe Jane Severove" iz Bedekovčine (usp. Kukuljević 1877). "Sljepica Ana iz Mikanovaca" zabilježena je u rukopisu Marka Svirca (usp. Svirac s.a.), a jednu pjesmu od "sliepice iz Novske" zabilježila je Terezija Burazović (usp. Burazović 1880).

stihova (usp. Šestić 1887). Žene kazivačice, većinom mlade djevojke, pjevale su mu i kazivale samo ženske pjesme (usp. Šestić 1889). Specifičan primjer "ženske" prakse prijenosa i infiltracije pjesama usmenim putem zapisao je Vinko Palunko u Popovom polju u Hercegovini gdje se brojem pjesama (89 pjesama) i kvalitetom izvedbe posebno istakla Jela Bukvić Perinica.⁵³⁸

"Većinom su ove pjesme turske, ali su turskoga i izvora. Jela Bukvić i Janja Vlahinić obje su naučile od turkinja. Jela Bukvić rodom je Burić, te kao mala djevojčica išla bi na zimmnicu u Stolac, da se prehrani, što joj kod kuće bijaše trudno, a imala je stariju sestru na službi u Ali paše Rizvanbegovića, te bi otišla k njoj da čuva djecu, i tamo u seralju Ali paše naučila je od njegovih bula ove pjesme. Ova je starica i danas živa, nje je kuća najprva u Ramnomu, koje selo izgleda kao šeher, a i nema takog sela na daleku u svojoj Ercegovini. Ova vesela starica kazivala bi mi dragovoljno pjesme, ona bi tkala u izbi pod kućom, a ja bi k njoj otišao, ona bi pjevala a ja bi pisao. Često bi mi govorila: – A moj dumo, što će ti pjesme, ta ti znaš knjigu, a u knjizi ima svega. – A u pjesmi ima suha zlata, ja bi joj na to, zlata našega jezika i naših običaja. Na to bi joj bilo žao što ih još ne zna. – Znala sam, moj Dumo, ali sam zaboravila. Još bi ružila djevojke, što mi neće da kažu; one bi se stidile. Janja Vlahinić išla bi na zimmnicu u Ljubinje da u turskim kućam čuva djecu; i ona tako nauči od bule ove pjesme. Janje je umrla ima nekoliko godišta, i mislim da je znala jošte puno pjesama, ali je bila odveć stara, te joj bi posve trudno kazivati. I baš su me nje pjesme puno stajale i truda i svega, jer bijaše pripukla siromašica".

Vinko Palunko 1886: 23.

Fra Šestić je također zabilježio primjere prijenosa usmenoknjiževnih oblika u novu sredinu tijekom folklorne komunikacije: "Ovu mi pjesmu kaza moja sestra Ana Pekez rođj. Šestić; ja sam ju izpitivao, šta razumije pod oniem: "slava Bosni na Požezi" nut ne znade mi raztumačiti, nego mi samo reče, da je pomenutu pjesmu doslovce od jedne starice, koja je iz Dalmacije doselila, naučila" (Šestić 1889: 20).⁵³⁹ Šestić se u rukopisu osvrnuo i na internacionalni kontekst pjesme "Kad ja pojdem na Bentbašu" koju "pjevaju i naši i muhamedovci" (Šestić 1889: 55) te na pjesmu "Je l' i sada dilber Mara kod majke?" koju mu je kazivala Ivka Galić: "Ovu pjesmu, koja je razprostranjena po cijeloj Bosni, pjevaju djevojke i momci kršćanske i muhamedove vjeroizpovjesti. Pjesmu je narod vrlo kasno uglasio [uglazbio, op. a.]; ja ju čuh jedanput pjevati od jedne mlade muhamedanske djeve, ali tako krasno da sam se onom angjelskom glasu i kajdi upravo divio, i pokle je moja pjevačica po

---

⁵³⁸ Ostali Palunkovi kazivači u Popovom polju su: Janja **Vlahinić** (35 pj.); Ivana **Lučić** (22 pj.); Ivana **Šimunović** (4 pj.); Šimun **Zeko** (14 pj.); Mara **Lučić** (15 pj.); Maria **Škaramuca** (1 pj.); Stana udova **Vida Žutca** (7 pj.); Ivan **Bukvić** (1 pj.); Ivana **Lučić** i Ivana **Šimunović** (15 pj.) (usp. **Palunko** 1886).

⁵³⁹ Radi se o kraćoj osmeračkoj pjesmi "O jabuko crvenika" (usp. **Šestić** 1889: 20, pj. br. 41).

dvaput svaki stih opetovala, ja joj iza ograde pjesmu uhvatim u pero; pjesma njena slaže se posvema s ovom izim što ona zapjeva: "dilber Ajka" mjesto "dilber Mara" (*ibid.*).

Matija Murko je tijekom svojega istraživanja ustanovio kako postoje velike razlike između "istoka i zapada epskog područja" (Murko 1951: 190). Naime, osim spolne i dobne kategorije izvođača, na repertoare usmenih pjesama određene tradicijske zajednice utjecale su i razlike s obzirom na geografsku, regionalnu i konfesionalnu pripadnost. Murko se tijekom svog posljednjeg putovanja po Srbiji, Bosni, Crnoj Gori i Hrvatskoj (1930. – 1932.) susretao s ženama kao izvođačicama usmenih pjesama. Pjevačice koje je susreo tijekom istraživanja srpske i crnogorske pravoslavne te bošnjačke epike bile su, kako sam navodi, više "izuzetak" nego pravilo:

"Prema podacima, koji su objavljeni, čini se, da su pjevačice više poznate jedino u okolini Pirota u istočnoj Srbiji, a inače su izuzeci. Jedna ovakva žena živjela je s hajducima, pušila lulu i radila muške poslove. Druga pjevačica pjevala je samo djeci, dok pred mužem nije. Treća pak je pjevala profesoru gimnazije tek onda, kad ju je opio. U Sandžaku pjevale su dvije muslimanske žene javno uz gusle, ali druge pjevačice ne bi to nipošto učinile. Izvijestili su me, da u Bosni pjeva jedino neka muslimanka iz viših krugova. U Crnoj Gori slušao sam 2 pjevačice, pričali su mi o 1, a znam za 4 iz literature. Pjevačicama, koje sam sreo, bilo je 14 odnosno 17 godina, a pored sve emancipacije, koja se širi, one predstavljaju ipak izuzetke. Jedna od tih dviju pjevačica vladala se kao muškarac".

Matija Murko 1951: 190.

Izvođačice koje je zatekao na proputovanju *primorskim krajevima* (Dalmacija, Boka Kotorska i Crnogorsko primorje) za Murka su bile veliko iznenađenje jer su pjesme pjevale i kazivale bez instrumentalne pratnje, a bile su, osim toga, i znatno "vidljivije" nego u dijelu *istočnog epskog područja* (*ibid.*). O *dalmatinskim pjevačicama* Murko izvještava slijedeće:

"Prema zvanju bile su pjevačice najviše seljanke, pa pastirice, neke su se nazvale domaćice, jedna je bila glavna kuharica u restoranu, druga kućna pomoćnica kod dubrovačkog aristokrata. Neke od njih stanovale su u većim mjestima, među njima se nalazi i jedna otmjena gospođa, udovica činovnika grada Dubrovnik, majka advokata i dramskog pisca. Druga pjevačica, majka nekog kanonika, bila je kćerka brodovlasnika. Među već pokojnim pjevačicama bile su gospođe iz viših krugova i talijanskih prezimena (Baluki, Belavita, Kalafato, Kurti). Dalmatinske pjevačice bile su mahom katolkinje, imale su uglavnom preko 60 pa do 85 godina".

Murko 1951: 190–191.

Fenomen ženske izvedbe usmenih pjesama te naglašenu ulogu žena koje su održavale i kontinuirale usmenost bez obzira jesu li te žene bile pripadnice tradicijske (seljačke) kulture ili su dolazile iz viših, građanskih i aristokratskih krugova, Murko dovodi u vezu s nemogućnošću da se te žena školuju:

"Usmeno predanje pjesama moglo se održati tako dugo kod žena, budući da ne samo seljanke, već i žene iz građanskih i patricijskih porodica nisu znale čitati i pisati, a čak nisu ni smjele da to uče. Čuo sam na svoje uši mišljenje, da bi žene s perom u ruci mogle unesrećiti sebe i svoje obitelji, jer bi pisale ljubavna pisma (*knjige amorose*) i jedna protiv druge. Roditelji su se bojali, da im kćerke ne pišu ljubavna pisma – tako mi je objasnio pravoslavni svećenik u Boki Kotorskoj – budući da su ih željeli udavati po svojoj volji. Sve je u vezi sa socijalnim položajem jugoslavenske žene uopće".

Murko 1951: 191.

Murkova teza o specifičnom kontinuitetu tradiranja usmenog (epskog) pjesništva kod dalmatinskih žena oslanja se na činjenicu da je obrazovanje sve do početka 20. stoljeća bilo povlastica muškaraca. Zbog toga se, smatra Murko, tradiranje usmenosti odvijalo većinom po ženskoj, a manje po muškoj liniji. Također je važan njegov zaključak kako muškarci pjevaju "da rasonode svoju okolinu i sebe, uglavnom kad su dokoni, zimi, na sijelima i zabavama, o praznicima, rjeđe kod različitih poslova", a žene pjevaju "najviše kod svakog posla u kući i izvan kuće" (Murko 1951: 193). Potvrdu za ovu Murkovu tvrdnju nalazimo također u Matičinim rukopisima. Skupljajući usmene lirske pjesme na otoku Hvaru Petar Ružević je zamijetio kako "običajno ženske pjevaju ove pjesme pri raznim poljskim radnjama, pri mljetbi žita žrnjima, pri mljetbi maslina, pri mirnim kućnim radnjama na igli, pri uspavanju djece" (usp. Ružević 1891). Ivan Žuvela je komunicirajući s kazivačima u Veloj Luci na otoku Korčuli zabilježio da "kao što imadu pjesama za žetvu prigodjenih, tako imaju pjesama i za košnju trave, za branje lišća voćnoga, za branje maslina, za takanje (čišćenje) maslina i za vočinjanje (tištenje) maslina" (usp. Žuvela 1892). Stipe Banović je prilikom zapisivanja pjesama prvenstvo dao ženama kao kazivačima, a u svojem osvrtu na skupljanje u Zaostrogu 1902/3. godine opisao je žensku folklorističku praksu u svakodnevnom (radnom) kontekstu:

"Ljeti su gore za planinom odlijegala brda od pjevanja djevojaka koje su pasle stoku po glavicama, a kad bi uvečer srenale blago u tor, sastajale bi se izmjenično po stanovima, prele, plele ili vezle do kasna pjevajući napored (...) A kad bi silazile iz Brda u primorje nikada nisu dolazile prazne, već je svaka nosila 'brime' na leđima (drva, slamu, krumpir, žito, gnoj) i nikada nisu silazile mučke, već vazda glasno pjevajući (osim ako je koja kajala umrloga u svojti) (...) Kad bi stigla 'jematva' (berba grožđa) i žetva pjevalo se je također pri poslu, a tako i za berbe maslima i buhača, kao i po 'turnjevima' (tijescima) kad

su se masline mljele (...) Osim toga pjevali su iza svega glasa i muškarci idući nekamo obnoć (...) Osim deseteračkih pjesama pjevali su još i muškarci i ženske (muškarci samo s muškarcima, a ženske samo sa ženskama)".

Stipe Banović 1962: 15.

Ovi kao i drugi primjeri rukopisa iz Dalmacije ukazuju na svakodnevnu folklornu komunikaciju koja se vezano uz tradicijsku podjelu rada odvijala kroz "mušku" i "žensku" izvedbenu praksu. Pozamašan korpus usmenih epskih i lirskih pjesma koji su u (južno)dalmatinskom području zabilježili Matičini skupljači, a kazivale su ih žene, upućuje na zanimljiv fenomen. Na vrsne kazivačice epskih usmenih pjesama sa području Dubrovačkog arhipelaga⁵⁴⁰ (Luka na otoku Šipanu, otok Mljet, Osojnik) te otoka Korčule i otoka Hvara skrenuo je pažnju još Nikola Andrić (usp. Andrić 1908, 1908a.).⁵⁴¹ Matija Murko je dvadeset godina kasnije ustanovio kako je neobično da su "otoci sačuvali epsko pjevanje bolje nego kopno" te da na otocima Korčuli, Mljetu i Lastovu žene "mnogo pjevaju" (Murko 1951: 49). Pretežitost ženskog kazivačkog autorstva na južnodalmatinskim otocima zasigurno je regionalna posebnost, ali i određeni oblik rodne inverzije s obzirom da se radi o tradicionalnoj patrijarhalnoj sredini i pjesmama koje se po svom tematsko-motivskom određenju svrstavaju u junačke (muške) pjesme. Ovaj je fenomen žena koje pjevaju muške pjesme Olinko Delorko jednostavno obrazložio: budući da su u folklornoj komunikaciji sudjelovala oba spola, epske pjesme slušale su i žene koje su ih dalje prenosile (usp. Delorko 1979a: 290). Razlike u ženskoj i muškoj folklorističkoj praksi pokazale su kako su žene kazivačice u okviru hrvatske usmene tradicije obrađivale epsku ("mušku") temu na lirski ("ženski") način pri čemu su, kako su smatrali neki istraživači, žene preuzimale tradicionalnu mušku ulogu.⁵⁴²

---

⁵⁴⁰ Uz **Katu** i **Nike Murat**, **Anicu Begin**, **Anicu Glavić** i **Mare Fortunić** od ostalih je šipanskih kazivačica potrebno spomenuti još i **Maru Ivanković**. Ta je kazivačica Krstu **Markoviću** 1892/3. godine kazivala "u pero" oko 10 000 stihova dužih pripovjednih pjesma. Usprkos njenom bogatom repertoaru zapisivač nije o **Mari Ivanković** zabilježio nikakve podatke (usp. **Marković** 1892/3). **Mara Ivanković** je kao kazivačica zabilježena i u zbirci Melka **Lucijanovića**: "M. Ivanković sa otoka Šipana nastanjena na Lastovu" (Lastovo 7/9/1885). **Lucijanović** također spominje i druge lastovske kazivačice (**Marija Kristova Lucianović**, **Anica Šagor**), ali ih detaljnije ne opisuje (usp. **Lucijanović** 1880). Nikola **Andrić** spominje **Mariju Peš**, udovicu od 70 godina s o. Mljeta koja je izvodila muške i ženske pjesme koje je slušala od žena u Prožuri. **Marija Peš** je ispjevala jednu od "najkoncezivnijih i najsavršenijih varijanti" pjesama o Ivanu Senjaninu (**Andrić** 1908: 164).

⁵⁴¹ **Andrić** je Šipan smatrao *otokom narodnih pjevača*: "Pjevaju pri svakom poslu u kući i izvan kuće, u veselom društvu, a u kolu samo o 'radovanju', gdje pjeva jedino ženskinje" (**Andrić** 1909: 121).

⁵⁴² Nikola **Andrić** je naglasio kako se "među našim ženskim kazivačicama nalaze sjajni primjeri izraženih muških pjevačkih značajeva" (**Andrić** 1909: XVII).

I Delorko je poput ostalih istraživača dalmatinske usmene epike utvrdio kako su upravo žene imale značajnu ulogu u tradiranju i očuvanju usmenosti te kako se epski usmenoknjiževni oblici koje izvode žene odlikuju specifičnim poetskim obilježjima.⁵⁴³ Delorko je na usmenoknjiževnim oblicima južnodalmatinske epike zabilježio "romantično-sentimentalne primjese" (Delorko 1979: 303). Nikola Andrić je utvrdio da su u tradiranju hrvatske usmene poezije značajnu ulogu imale žene koje su pokazale "osobitu sposobnost" da *starije* (epske) pjesme "zadržavaju u prvobitnom obliku" te da "neprestano izmišljavaju nove" (Andrić 1908a: 157). Čuvati, *kultivirati*, *podmlađivati* i *predavati* muškarcima "na daljnje razradjivanje" osobita je sposobnost koju su žene, kako navodi dalje Andrić, razvile zbog "jače glazbene prijemljivosti" i boljeg pamćenja (*ibid.*). Andrić je smatrao kako je "ženski osjećajni život" intenzivniji od muškog te kako su žene "otvorenije i bistrije i razgovornije" od muškaraca (*ibid.*). Andrić u tom smislu posebno ističe *otočne kazivačice* nazivajući ih "hrvatskim Amazonkama" (Andrić 1908: 165). Njihov dvojni rodni identitet naglašava kao posebnu odliku budući da su žene bile "podržavateljice ne samo svojih nego i muških pjesama" (*ibid.*). Ambivalentna uloga koju su otočke žene imale u okviru tradiranja usmenosti preslika je njihove uloge u tradicijskoj kulturi i društvu 19. i prve polovice 20. stoljeća. Žene na otocima su tradicionalno preuzimale veliki dio muških poslova. Ova je prisilna emancipacija zbog česte odsutnosti muškaraca (ribarenje, pomorstvo, iseljeništvo) ne samo potaknula nego i primorala žene na preuzimanje "muških" uloga (usp. Lulić-Štorić 2002; Perić-Polonijo 2004). Osim toga, suvremena kulturno-povijesna analiza tipologije otočkih žena pokazala je kako otočne žene svih dobi zbog geografski zatvorene i izolirane cjeline u kojima je kršćanski i patrijarhalni odgoj nametnuo ustaljene društvene norme na neupadljiv, ali prepoznatljiv način pokazuju "jasnu tendenciju ka višem stupnju vlastitog kultiviranja (...) ambicije napredovanja, neprestanog dosezanja nekoga superiornijeg cilja i poboljšanja datih okolnosti u kojima se nalaze" (Ganza-Aras 2002: 107). Unatoč geografskoj izolaciji, otoci južnodalmatinskog područja bili su zbog pomorskih puteva i blizine Dubrovnika u doticaju s elementima zapadne i istočne europske kulture i civilizacije. Miješanje tradicionalnih i urbanih osobina otočkog mediteranskog života svakako je utjecalo i na tradiranje usmenoknjiževnih oblika.

---

⁵⁴³ Osim Nikole **Andrića**, Matije **Murka** i Olinka **Delorka** na žene kao iznimne kazivačice i čuvarice tradicijskog nasljeđa upućivali su i neki stariji autori kao npr. Juraj **Šižgorić** (1487. godine u svome djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici (O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku)*), Matičini zapisivači poput Mihovila **Pavlinovića** (usp. **Pavlinović** 1907[1879]) te suvremeni istraživači od kojih se ističu Tanja **Perić-Polonijo** (usp. **Perić-Polonijo** 2004, 1996, 1996a, 1992) i Simona **Delić** (usp. **Delić** 2001).

Ove osobitosti prvi je zamijetio Nikola Andrić u trenutku kada se susreo s Glavićevim "stihovanim pripovijestima" punim zanimljivih fabula i pripovijednih epizoda obrađenih na lirski način koje nije mogao svrstati niti pod junačke niti pod ženske pjesme (usp. Andrić 1908: 166). Iako je usvojio Vukovu binarnu klasifikaciju, Andrić je bio svjestan specifičnih prijelaznih usmenoknjiževnih oblika lirsko-epske provenijencije. Te je *polumuške* pjesme koje se najviše pjevaju u Dalmaciji i na jadranskim otocima uvrstio u peti svezak Matičine antologije pod nazivom balade i romance. Usmene balade i romance pripadaju korpusu lirskih usmenih pjesama i njena su najreprezentativnija sastavnica. Hrvatskim usmenim baladnim pjesništvom naročito se bavila Simona Delić.⁵⁴⁴ S. Delić je na temelju komparativne analize "ženskih" zbirki koje je za Matičinu antologiju uredio Nikola Andrić⁵⁴⁵ utvrdila kako su balade i druge "obiteljske pjesme" uglavnom kazivale (a ponegdje ih još uvijek kazuju) žene (Delić 2001: 10). Tema obitelji, obiteljskih odnosa i pojedinačnih ljudskih sudbina je *žanr* balade koji svjedoči o izvanknjiževnim funkcijama koje su upravo zahvaljujući *familijarnosti* kao prevladavajućoj žanrovskoj odrednici omogućile nastanak, razvoj i opstanak ovog folklornog žanra i u 20. stoljeću (usp. Delić 2004: 262). Delić je zaključila kako je fenomen pretežito ženskog kazivanja kao i većinske ženske publike balada utjecao na "spoznajno-diskurzivno oblikovanje žanra" (Delić 2001: 17). U svojem istraživanju žanra usmene balade kao posebne inačice "ženske" pjesme Simona Delić je naznačila važnost i potrebu razmatranja međudnosa na relaciji *spol kazivača – instanca pripovjedača – pojedinačni likovi balade* u kojem bi se definirali osnovni kazivačko-pripovjedni rodni modeli (Delić 2001: 86).⁵⁴⁶ Murko

---

⁵⁴⁴ Usmenim baladnim pjesništvom bosanskih žena bavila se Aida **Vidan** koja je obradila i objavila 40 "ženskih" pjesama koje su prikupljene u mjestu Gacko 1935. godine, a pohranjene u Milman Parry kolekciji usmenog pjesništva (*The Milman Parry Collection of Oral Literature, Cambridge, Massachusetts*). Namjera autorice bila je istražiti poetska obilježja ženskog folklornog stvaralaštva te ulogu i značenje ženske performativnosti (usp. **Vidan** 2003).

⁵⁴⁵ Radi se o antologiji Hrvatske narodne pjesme (usp. HNP V/1909., HNP VI/1914., HNP VII/1929. i HNP X/1942). Simona **Delić** utvrdila je da u ovim "ženskim" zbirkama ima ukupno 959 "ženskih" pjesama te da taj brojci treba pribrojiti i njihove varijante objavljene u *Dodacima* zbirki (**Delić** 2001: 7). Također, potrebno je napomenuti kako su objavljene reprezentativne pjesme prema uredničkim načelima Nikole **Andrića** samo dio opsežnog korpusa Matičinih rukopisnih zbirki koje se čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU i tek bi detaljan uvid u Matičinu kolekciju uz komparativnu analizu rukopisa omogućio cjelovit sinkronijski presjek zapisanih usmenih pjesama i njihovo prebrojavanje s obzirom na žanrovske i druge podjele.

⁵⁴⁶ Zbog nedostatka osnovnih podataka o kazivačima u Matičinoj antologiji, izostala su daljnja istraživanja i rodne interpretacije. Stoga Simona **Delić** upućuje na pjesničku antologiju *The Routledge Anthology of Cross-Gendered Verse* iz 1996. godine (ur. Alan Michael **Parker** i Mark **Willhardt**, London & New York: Routledge) u kojoj su ostvarena zanimljiva istraživanja pripovjednih rodni modela.

je također prepoznao balade i romance kao specifičan ženski folklorni žanr: "Žene su pjevale često iste pjesme kao muškarci, no ipak i svoje specijalne pjesme, uglavnom o ženidbama, te balade i romance o ženskim sudbinama. Takve pjesme potječu često iz viših muslimanskih krugova, s kojima su se žene družile, ili iz harema, gdje su služile" (Murko 1951: 192). I Murko i Delić upućuju na prijenos toga žanra iz drugog geografskog i etničkog miljea. Iako Delić smatra da su u disperziji toga žanra najviše sudjelovali muškarci (usp. Delić 2001: 134), ranije naveden primjer Palunkovih kazivačica Jele Bukvić i Janje Vlahinić potvrđuje da su u interetničkoj disperziji baladnog pjesništva sudjelovale i žene.

Stipe Botica je također uočio kako su pjesme koje su kazivale žene⁵⁴⁷ "nešto drukčije intonirane", ali ne može sa sigurnošću utvrditi da li je to "znak rodne pobune ili drukčijeg senzibiliteta" (Botica 2013: 159). Rodna se prepoznatljivost, smatra Botica, očituje kroz *ženski stilski postupak* u "svim tipovima poezije žalobnoga, u kojoj se struktura, i lirski i narativni, lakše emocionalizira ulogom žene" (Botica 2013: 216). Osim činjenice da muškarci u Dalmaciji veoma rijetko pjevaju bez instrumenata, a da žene isključivo pjevaju bez gusala,⁵⁴⁸ potrebno je utvrditi postoji li razlika u izvedbi pjesama s obzirom na spol odnosno može li se ta razlika detektirati i na semantičkoj razini.⁵⁴⁹ Komparativna analiza pjesama koju su Clare McGregor i Stipe Botica proveli na Muratovoj objavljenj zbirci (usp. Murat [1886]1996) pokazala je neka specifična obilježja ženskog kazivačkog autorstva. McGregor je utvrdila kao je osnovna značajka Muratove ženske zbirke "pretapanje žanrova i gubljenje granica između pojedinih tipova pjesama" (McGregor 1996: 647). Pjesme koje je zapisivaču kazivala Kate Murat odlikuju se jakom epskom dominantom uz prisustvo baladnih, novelističkih obilježja. Iako je kazivačičin repertoar uključuje širok raspon tema, očita je sklonost prema određenim, specifičnim ženskim temama kao što su događaji iz ljubavog i bračnog života ili posebno zanimanje za temu ženidbe. Kazivačica u pjesmama posebnu pažnju posvećuje opisivanju ženskih likova, a opisi ženskih emocionalnih stanja ili drugih

---

⁵⁴⁷ Stipe Botica je Matiju Šešelju uz Katu Murat i Anicu Begin uvrstio u kategoriju vrsnih kazivačica – predstavnicu "kreativne formulativnosti" (Botica 2013: 38).

⁵⁴⁸ Usp. Murko 1951: 57.

⁵⁴⁹ Mary P. Coote je na temelju komparativne analize odabranog uzorka usmenih pjesama (6 "junačkih", 7 balada/romanca, 4 "ženske" pjesme) iz Vukovih zbirki srpskih narodnih pjesama i Marjanovićevih *Narodnih pjesama* (usp. Marjanović 1864) detektirala razlike između "muških" i "ženskih" pjesama na semantičkoj razini na temelju slijedećih pojmova: 1) *Radnja/Kretanje*, 2) *Predmetni svijet*, 3) *Obitelj*, 4) *Zajednica*, 5) *Društvena afirmacija/Društvene sankcije*, 6) *Spol/Rod* i 7) *Moć*. Zaključila je kako su "ženske" pjesme za razliku od "muških" pjesama usredotočene na privatnu sferu i obitelj te kako veću pažnju posvećuju upravo ženskim likovima i njihovom "unutrašnjem" emotivnom životu i ambijentu u kojem žive (usp. Coote 1977).

životnih situacija iz ženkog miljea puno su realističniji i poetičniji (usp. McGregor 1996: 661). Dok su muški likovi junaka stilizirani, ženski su likovi profilirani prema kategorijama dobrih i zlih žena. Lik dobre žene je tip koji je pasivan, vjeran i najčešće nepravедno optužen i odbačen, rijetko rehabilitiran ili pak aktivan i borben koji prerušen u muškarca izbavlja supruga iz zarobljeništva.⁵⁵⁰ Lik zle žene je suprotstavljen tip kojeg uvijek stiže zaslužena kazna. McGregor na kraju analize zaključuje da kazivačice "ili više zanima ljudska psiha ili da je one bolje razumiju i bolje znaju unijeti psihološke elemente u svoje pjesme nego muškarci" (McGregor 1996: 662).

Botica u svojoj analizi Katinih pjesama smatra kako je Kate darovita kazivačica. Taj se talent kazivačice ogleda u širokom izboru tema koji uključuje pjesme koje pripadaju krugu junačkih ciklusa te pjesme iz *obiteljskog kruga*, a opisuje ih s puno emocija uplićući opise bračne ljubavi i opise odnosa između članova obitelji, zatim u načinu prezentacije tih tema (detaljni opisi i karakterizacije likova, naglašena *zabavljачka uloga* hajdučkih pjesama, *bajkovita motivika*), obilježjima kompozicije koja je "vrsna i primjerena", jezičnom i stilskom nijansiranju (lirski detalji i fragmenti, opravdanost izbora stilskih i izražajnih sredstava, *profinjén odnos prema jeziku*) te motiviranosti postupaka (usp. Botica 2013: 346–375). Ove odlike ženskog kazivačkog autorstva, smatra Botica, proizlaze iz drugačijeg vrijednosnog sustava i drugačije rodne pozicije koju je moguće odrediti kao *žensku perspektivu* ili pak *ženski (lirski) senzibilitet* (usp. Botica 2013: 366). Slično je utvrdila i Simona Delić kada je naglasila kako kazivačice balada u okviru patrijarhalnog reda u obitelji koji je ostvaren u tom usmenoknjiževnom žanru zapravo otkrivaju dimenziju potisnute *ženske supkulture* (Delić 2001: 135). Drukčije obrade tema u pjesmama *junačkog* sadržaja kao i odabiri tema u baladama i romancama posljedica su dominantnog utjecaja žena kazivačica, ali i promjena patrijarhalnog obrasca tradicijske kulture.⁵⁵¹

---

⁵⁵⁰ Maja **Bošković-Stulli** je analizirajući pjesme iz rukopisnog zbornika Balde Melkova Glavića zamijetila kako se "ovako superiorno oblikovani ženski tipovi javljaju (se), osobito u ženskih kazvačica, kao ustuk, kao kompenzacija, možda i kao mala osveta za nedovoljno humani odnos prema ženama u epskoj narodnoj pjesmi (i u životu), ali se oni ipak ne izdvajaju iz cjelovitog okvira poimanja idealne vjerne i podložne žene u narodnoj pjesmi" (**Bošković-Stulli** 1962: 59).

⁵⁵¹ O specifičnostima rodne izvedbe u okviru patrijarhalne kulture piše Elka **Agoston-Nikolova** koja je na odabranim primjerima *junačke* epike južnoslavenske tradicije (bugarske, makedonske, srpske, bosansko-hercegovačke i hrvatske) analizirala varijaciju motiva "ženine izdaje" (usp. **Agoston-Nikolova** 2002). Taj je motiv posebno zanimljiv jer upućuje na patrijarhalne obrasce rodniх uloga i patrijarhalnu mizoginiju u okviru "balkanske obitelji" (**Agoston-Nikolova** 2002: 175). Autorica je zaključila kako je bez obzira na raznovrsnost i

Uvid u antologiju *Hrvatske narodne pjesme* Matice hrvatske i arhivsku rukopisnu *Zbirku Matice hrvatske* omogućio je pregled i komparativnu analizu objavljenih usmenih tradicijskih pjesama te neobjavljenih usmenih pjesama i njihovih metatekstualnih zapisa. Istraživanje je pokazalo kako se usmenoknjiževna genologija oslanja na poetičku književnoznanstvenu podjelu književnih vrsta i oblika, ali je ta podjela prvenstveno arbitarna kategorija s osloncem na tradicionalni društveni i kulturni binarni sustav. Ova se društvena uvjetovanost nastanka i podjele usmenoknjiževnih žanrova pokazala u klasifikacijskim načelima prve generacije istraživača usmene (tada *narodne*) književnosti s početka 19. stoljeća, a zadržala se sve do 30-ih godina 20. stoljeća.

Budući da je javna sfera u okviru tradicionalnog društva pripadala isključivo muškarcima, u tom su smislu junačke (muške) pjesme koje obrađuju teme važne za kolektiv primarne i prioritetne (*muške* ili *junačke* pjesme – *modo epico* – javna sfera). Nasuprot tome, ženske pjesme koje obrađuju teme vezane uz individualni svijet pojedinaca u tradicijskoj kulturi i društvu imaju sekundarnu važnost i smatraju se pjesmama drugoga reda (ženske pjesme – *modo lirico* – privatna sfera). Usmene pjesme koje se ne mogu svrstati niti u jednu od ovih kategorija, a sadrže poetičke karakteristike obiju kategorija zabilježene su u usmenoknjiževnoj teoriji androginičnim nazivljem (*muško-ženske*, *polumuške*, *poluženske*). Riječ je o usmenoknjiževnim oblicima kraće metrike (do 200 stihova) koje većinom pjevaju žene, a uključuju pjesme junačkog i ne-junačkog sadržaja. Moguće je zaključiti kako upravo te pjesme uvriježenog naziva balade i romance prenose originalnu žensku (lirsku) izražajnost i energiju na standardnom muškom (epskom) obrascu. Prvo izdanje Matičinih *Hrvatskih narodnih pjesama* naročito je istaknulo značaj žena kazivačica u tradiranju usmenih pjesama *junačkog* sadržaja dok su kasnije objavljene ženske zbirke u redakciji Nikole Andrića

---

geografsku rasprostranjenost ovog motiva koji varira na različitim područjima južnoslavenskog prostora moguće utvrditi novelističke i realističke elemente koji se početkom 19. stoljeća uvode u epsku mitsku tradiciju: "Emocionalni i realistički prikazi osobnih iskustava zamijenili su junački patos. U ovoj novoj stvarnosti, postoji posebno mjesto za ženske osjećaje i živote žena, mjesto gdje se može izbjeći kruti moral patrijarhalne kulture", vl. prijevod prema Agoston-Nikolova: "Emotionally and realistic depictions of personal experiences replace heroic pathos. In this new reality, there is a special place for women's feelings and women's lives, where they can escape the rigid morality of the patriarchal family culture" (Agoston-Nikolova 2002: 179). Demitologizacija se odvija podjednako i s muškim i sa ženskim likovima – junaci gube svoje božanske moći i postaju sve bliži ljudima, a ženski likovi ponekad preuzimaju i ulogu muškaraca. Autorica je provela analizu uvažavajući i spol kazivača te je zaključila kako s obzirom na predominaciju ženskih pjevačica u hrvatskoj, bugarskoj i makedonskoj tradiciji ne čudi da su ženski karakteri portretirani s toliko simpatije te da upravo žene pjevačice evociraju dramatičnu snagu narativa (Agoston-Nikolova 2002: 179).

potertale značaj balada i romanci kao žanra koji se najviše oblikovao pod utjecajem ženskog kazivačkog diskursa i prevladavajuće ženske recepcije. Značajno je na kraju ovoga poglavlja napomenuti kako su žene, iako nepismene dionice tradicijske kulture imale aktivnu ulogu u procesu stvaranja usmene tradicije.

6. ZAKLJUČAK

U Hrvatskoj se tijekom druge polovice 19. stoljeća, u vrijeme oblikovanja nacionalnog identiteta te pojačanog zanimanja za sve oblike i manifestacije hrvatske tradicijske kulture, javio interes za prikupljanje, proučavanje i objavljivanje etnografskih zapisa i usmenoknjiževnih oblika tradicijskog stvaralaštva. *Sabiranje, prebiranje i izdavanje narodnoga blaga* bile su aktivnosti u duhu devetnaestostoljetne retorike koje su u složenim društveno-političkim okolnostima te u uvjetima nastanka novog građanskog društva imale veliku važnost u provedbi ciljeva nacionalne integracije. Kulturna homogenizacija teritorijalno i jezično razjedinjene nacije bila je jedan od osnovnih zadataka ilirskih preporoditelja u 1830-ima i 1840-ima. Ilircima je na čelu bio Ljudevit Gaj. Većina su bili kulturni i prosvjetni djelatnici, te niže svećenstvo i plemstvo. Osvješčivanje nacionalne svijesti i izgradnja nacionalnog identiteta bili su cilj, a stvaranje jedinstvenog hrvatskog književnog jezika ideja vodilja nacionalno-kulturnog pokreta. Istaknuti preporoditelji Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović i Ivan Kukuljević Sakcinski pokrenuli su publikacije i glasila kojima su potaknuli prikupljanje i zapisivanje *narodnih umotvorina* te širili mrežu svojih suradnika. *Poziv na sve duhovne pastire* koji je Maksimilijan Vrhovac objavio 1813. godine na latinskom jeziku, a Ljudevit Gaj ponovno otisnuo i zajedno s hrvatskim prijevodom objavio 1835. godine, odražavao je potrebu da se sustavno prikupi i bilježi usmenoknjiževna građakoja je do tada spontano živjela u tradicijskom životu i kulturi. Zapisivanje te građe nije se sustavno vodilo već se oslanjalo na istaknute sabirače koji su imali društveni ugled, bilo iz redova klera ili svjetovnjaka. Gajevo pitanje za skupljače folkloru sastavljena 1826./1827. godine ostala su poznata samo uskom krugu njegovih suradnika. Metodološke upute i pitanja koja su Vraz i Kukuljević objavljivali u časopisima koje su kao urednici pokrenuli i uređivali, a ticali su se sabiranja "narodnih umotvorina" odnosno zapisivanja usmenoknjiževne građe, pojačale su te aktivnosti te se tiskaju i prve knjige u kojima se usmena književnost obrađuje kao važna sastavnica narodnog života i običaja. Ljudevit Gaj je svojim pozivom objavljenim 1836. godine u *Danici ilirskoj* najavio osnivanje *Društva prijateljah narodne izobraženosti ilirske* čime je dao važan poticaj osnivanju prvih hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija i društava u drugoj polovici 19. stoljeća. Osnivanje središnjih kulturnih i znanstvenih ustanova u Hrvatskoj potaknuto devetnaestostoljetnim težnjama da se uspostavi nacionalni identitet odvijalo se otežano i s odgodom. Gajev kulturni projekt Narodnog muzeja zaživio je tek trideset godina kasnije,

1866. godine, kao Zemaljski zavod u okrilju novoosnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti). Razloge odgode prvenstveno treba tražiti u političkim pritiscima iz centara moći u Beču i Budimpešti te u skromnom financiranju kulturnih programa u skladu s društveno-političkim okolnostima. Isti je obrazac moguće primijeniti i na ostale kulturne i znanstvene institucije onoga vremena kojih su se osnutak i djelovanje zasnivali na konceptu *sabiranja narodnog blaga*. Istaknutu ulogu u kontekstu nacionalne sabiračke inicijative imalo je Kukuljevićevo *Društvo za jugoslavensku povijest i starine* osnovano 1850. godine koje je nastojalo uspostaviti zalihe historiografskog znanja nužnog da bi se kritički obradili i objavili povijesni izvori od nacionalne važnosti. Među pitanjima koja su kao uputa sastavljena za članove društva i ostale potencijalne suradnike te prvi puta objavljena u časopisu *Arkiv za povijest jugoslavensku* nalazila su se i ona pitanja u kojima je iskazan interes da se elaboriraju etnološko-folklorističke teme.

Organiziran rad na sustavnom prikupljanju, proučavanju i objavljivanju etnološke i folklorističke građe u Hrvatskoj započeo je u posljednjoj trećini 19. stoljeća u okrilju dviju institucija: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Matice ilirske (danas Matice hrvatske) te traje i danas u novim okvirima njihovog znanstvenog i umjetničkog rada. Matičin *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama* objavljen 1877. godine i osnutak Akademijinog Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature 1888. godine (1953. god. mijenja naziv u Odbor za narodni život i običaje, od 1962. god. djeluje kao Etnološki zavod, a 1993. preimenovan je u Odsjek za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU) prijelomni su trenutci u strukovnom razvoju hrvatske folkloristike i etnologije.

Matičnim *Pozivom* započela je organizirana akcija prikupljanja usmenoknjiževne građe. Ova se akcija može smatrati prvim velikim nacionalnim projektom u kojem su se, kao što su pokazali zapisnici Matičinih sjednica, pomno planirale pojedine etape sabiračkoga procesa. Te etape uključuju: 1) *sabiranje* (u smislu skupljanja prijašnjih zapisa ili zapisivanja građe temeljem iskaza kazivača), 2) *vrjednovanje* (ocjenjivanje i honoriranje rukopisa), 3) *obradu* (čitanje, prepisivanje, revidiranje i arhiviranje zapisa) i 4) *priredivanje za tisak*. Posljednja faza projektnih aktivnosti nije uključivala samo odabir pojedinih pjesama za objavljivanje nego i njihovu jezičnu obradu te pisanje uvodne studije, jezične studije, rječnika, kazala i ostalih potrebnih dijelova publikacije prema tadašnjim standardnim načelima kritičkog izdanja. Metodologija prikupljanja i objavljivanja građe objavljena u *Pozivu* detaljnije je strukturirana u osnovi o izdavanju narodnih pjesama (1888.) koja je

djelomično i objavljena u uvodu *Hrvatskih narodnih pjesama*, prve knjige iz Matičine antologije, objavljene 1896. godine. *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama* Matice hrvatske sastavio je Tadija Smičiklas na poticaj Mihovila Pavlinovića i u ime Matičinog književnog odbora. Poziv je bio upućen svim hrvatskim *rodoljubima* (posebice učenicima, studentima, učiteljima i svećenicima) od kojih se zahtijevalo da vjerno bilježe usmene pjesme i ostale usmenoknjiževne oblike s podacima o kontekstu izvedbe.

Odbor za sabiranje spomenika tradicijske literature JAZU osnovan je zbog potrebe da se dotadašnje aktivnosti vezane uz skupljanje i proučavanje tradicijske kulture te pojedinačne sabiračke inicijative usustave i znanstveno utemelje. Zasluga osnivanja Odbora pripisuje se prvom predsjedniku Akademije povjesničaru Franji Račkom. Rački je iznio nekoliko ključnih stavova koji su bili polazišta budućeg razvoja hrvatske etnologije i folkloristike kao znanosti, a odnose se na potrebu institucionalizacije prikupljanja i izdavanja folklorističke i etnološke građe hrvatskog i ostalih južnoslavenskih naroda kao i na potrebu da se ona znanstveno obradi. U tom je smislu *Zbornik za narodni život i običaje* (Južnih Slavena) kao prvi etnografsko-folkloristički časopis koji objavljuje prinose, rasprave i studije iz tog znanstvenog područja dao veliki doprinos razvoju i etabliranju etnologije kao domaće znanosti te omogućio sustavna istraživanja hrvatske usmene književnosti i dijalektologije. Tijekom proteklih 127 godina rada Odbor za narodni život i običaje okupljao je znanstvenike različitih profila koji su, svatko na svoj način, dali svoj doprinos razvoju etnologije kao znanstvene discipline (Ivan Milčetić, Dragutin Boranić, Branimir i Marijana Gušić, Vinko Žganec, Milovan Gavazzi, Maja Bošković-Stulli i dr.). Unatoč kratkotrajnom petogodišnjem razdoblju koje je dr. Antun Radić proveo kao urednik Akademijina *Zbornika*, ostavio je velik doprinos hrvatskoj etnologiji i folkloristici. Antun Radić je na temelju svojeg detaljno razrađenog nacrtu započeo projekt bilježenja etnološke i folklorističke građe južnoslavenskih naroda, prvenstveno Hrvata, namijenivši taj rad svim pismenim ljudima koji su sposobni građu što vjernije *sabirati* ne mijenjajući izvorni dijalekt. Nakon što je 1897. godine objavio naputak *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, uslijedila je njegova opsežna korespondencija s potencijalnim prinosnicima i suradnicima koji su kao prvi zapisivači na terenu ujedno bili i sami sudionici kulture koja se istražuje. Projekt sustavnog istraživanja hrvatske seljačke kulture uključivao je i predan rad na klasifikaciji i redakciji pristigle etnološke i folklorističke građe, ocjeni rukopisa i pripremi izvještaja za sjednice Odbora za narodni život i običaje kao i izvještavanje s terena na kojima se sastajao sa suradnicima i snimio veći broj fotografija.

Za razliku od prve, predinstitucionalne faze prikupljanja zapisa koji se odnose na široko područje tradicijske kulture, a podrazumijeva individualan (sporadičan i nekonzistentan) čin stvaranja privatnih zbirki bez razrađene jedinstvene metodologije i uporišta, institucionalna faza prikupljanja usmenoknjiževne/folklorne i etnološke građe kolektivan je čin s jasnom hijerarhijom i kriterijima skupljanja, strukturiran i utemeljen u znanosti o književnosti i etnološkoj (kulturnoantropološkoj) znanosti. *Sabiranje* etnološke i folklorističke građe u okviru velikog nacionalnog Akademijinog i Matičinog projekta bila je kompleksna društvena djelatnost regulirana politikama skupljanja u kojoj su uz institucionalnu potporu bili uključeni i brojni suradnici iz građanskog staleža, kler te pismeni seljaci. Aktiviranjem *stalnih sabirača* od strane Akademijina znanstveno-istraživački te Matičin književni odbor stvorili su preduvjeti da se uspostavi *sabiračka* mreža na institucionalnoj razini. Skupljačke aktivnosti odvijale su se u javnoj sferi tijekom samog čina *sabiranja*, a zahtijevale su (pro)aktivan pristup skupljača i sudioništvo ne samo autentičnih kazivača – sudionika tradicijske kulture – nego i svih drugih koji su se zatekli u tom procesu. Skupljači su najčešće birali teren koji im je bio poznat bilo kao stalnim sudionicima određene tradicijske kulture ili kao privremenim i povremenim sudionicima koji su komunicirali s nositeljima tradicijskog znanja. Takav im je pristup omogućio terensko iskustvo s povjerljivim kazivačima, a samim time i dostupnost potrebnih podataka. Pojedini su si zapisivači umrežavanjem i organizacijom podrške u lokalnoj zajednici u ključnim radnim fazama skupljačkog procesa osigurali i veći uspjeh u realizaciji projektnih zadataka. Zapisivačke strategije uključivale su motiviranje i nagrađivanje kazivača te angažiranje pomoćnih zapisivača i prepisivača. Zapisivanje i opisivanje folklorističkih i/ili etnoloških sastavnica tradicijske kulture odvijalo se prema metodološkim uputama na temelju kojih se građa prikupljala i "prenosila" iz "žive" tradicije na novi pisani medij, kako bi se postigao točan i vjerodostojan zapis.

Budući da je među etnografima, istraživačima narodne kulture, uz obrazovane učitelje, svećenike te pripadnike viših staleža i drugih profesija poput trgovaca i obrtnika, bilo i pismenih seljaka koji su se odlučili na taj posao potaknuti ili nacionalnim, romantičarskim zanosom o vrijednosti zabilježene građe ili obećanim novčanim nagradama, pristigli rukopisi nisu u podjednakoj mjeri slijedili zacrtani model. Različiti stilovi pisanja odraz su ne samo opće naobrazbe i stupnja pismenosti nego i individualnog viđenja i doživljavanja opisane življene kulture. Radićeva etnološka paradigma postavila je etnografski terenski rad kao osnovicu struke dok se deskripcija tradicijske kulture kao objektivne stvarnosti strukturirala

Radićevom *Osnovom* kao referentnim okvirom koji nalaže opisivanje raznovrsnih tema iz tradicijskog života.

Zapisivanje folklorističkog teksta (prijenosa oralnog u literarno) bio je otežan činjenicom da informant (kazivač, izvođač, pjevač) nema pred sobom publiku nego zapisivača koji ga prekida tijekom njegove izvedbe i zahtijeva ponovljeno kazivanje. Tijekom transfera usmenog kazivanja u novi, pisani medij zapisivači su se suočavali s raznim metodološkim i tehničkim problemima. Pouzdani zapisivači pokušavali su što vjernije, držeći se uputa, zapisati reproducirani tekst. Uspješnost i kvaliteta zapisa usmenoknjiževnih oblika ovisila je prvenstveno o sposobnosti i vještini zapisivača te o razinama njegove naknadne intervencije u terenski (tehnički) zapis. Pojedini obrazovaniji zapisivači posjedovali su svijest o kontekstualnim i filološkim značajkama usmenoknjiževnog teksta te su u popratnim metatekstualnim zapisima (predgovorima, napomenama i slično) obavještavali o jezičnim i stilskim intervencijama u originalni tekst. Zapisivači su uglavnom bili svjesni svoje važne uloge i doprinosa u očuvanju tradicijske (narodne) kulture i baštine u nacionalnom kontekstu.

Preobrazba hrvatskog tradicionalnog patrijarhalnog društva u moderno građansko društvo uključivala je preobrazbe u svim područjima društvenoga života pa u strogom definicijom rodnih uloga. U Hrvatskoj su se tijekom druge polovice 19. stoljeća vodile brojne rasprave na temu ženskog obrazovanja i ženskog dioništva u društvenom i političkom životu. U sklopu razvoja nacionalnog identiteta, politika odgoja i obrazovanja provodila se kroz zasebnu obuku i nastavne programe s ciljem izgradnje poželjnih ženskih identiteta, budućih supruge i majki. U tradicionalnom patrijarhalnom okruženju u kojem su ih njihova rodna obilježja lišavala osobnih i građanskih prava, žene se *a priori* nisu mogle niti u društvenoj niti u profesionalnoj sferi podjednako vrednovati kao muškarci. Ipak, u okviru četiriju nacionalnih pokreta – Ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, narodnjačkog pokreta Josipa Jurja Strossmayera, pravaškog pokreta Ante Starčevića i seljačkog pokreta Stjepana Radića, prepoznala se važna uloga žena u formaciji hrvatske integracijske politike. U krug žena preporoditeljica uključile su se obrazovane žene iz viših staleža koje su se isticale svojim javnim djelovanjem, odnosno umjetničkim i književnim stvaralaštvom, dobrotvornim radom u sklopu "gospojinskih" društava ili pak aktivnostima u okrilju svojih građanskih domova, gdje su se ostvarivale kao organizatorice društvenih okupljanja. Pod utjecajem reformi bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) u Hrvatskoj su se vodile brojne rasprave o ženskom pitanju. Razne pedagoške, medicinske i ćudoredne rasprave o društvenoj i ekonomskoj ulozi žena definirale su poželjne odlike ženskog identiteta. Vrijednosti obiteljskog života, sloga i dom smatrale su se strategijom za očuvanje hrvatstva, a hrvatske žene postale su simbol žene, majke kojoj je

uloga odgajati svoju djecu u duhu rodoljublja te biti podrška svojemu mužu koji se afirmira kao slobodan i osviješten građanin. U takvom sustavu vrijednosti i podjeli poslova na "muške" i "ženske" put prema afirmaciji žena u društvu bio je otežan, osobito u uvjetima formiranja modernoga hrvatskog građanskog društva, kada se naglašavalo odvajanje muške i ženske domene. Ta je podjela naročito bila vidljiva u redovima građanstva i visokog plemstva, gdje se ženski rad u muškoj (javnoj) sferi kvalificirao kao nemoralan, neženstven, neprimjeren i slično. Iako je pedagoški diskurs druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj ograničavao žensko obrazovanje, školski zakon iz 1874. godine ostvario je zahtjev da se izjednače plaće učitelja i učiteljica. Učiteljice u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća su umnogome obrazovane, samosvjesne i staleški organizirane. Iako se sve do 1918. godine unutar hrvatskog školskog sustava dosljedno provodila odgojno-obrazovna rodna politika kojoj je primarni zadatak bio konstrukcija poželjnog ženskog identiteta kroz sliku dobre kućanice, ove su prve intelektualke pronašle način kako da se odupru toj nametnutoj disciplini ženskog uma i tijela. Uz podršku vladine institucije (*Hrvatski pedagojsko-književni zbor*) te nekolicine naprednih učitelja i prosvjetitelja (Ivan Perkovac, Ivan Filipović, Šime Mazzura Marov) hrvatske su se učiteljice uspjele izboriti za ravnopravno školovanje i studiranje sa svojim muškim kolegama. Osim zahtjeva prava na obrazovanje i prava na izbor zanimanja, ženski je učiteljski pokret u fokus svojega zanimanja postavio i diskriminacijsku zakonsku odredbu o celibatu učiteljica, koji je učiteljicama onemogućavao da istodobno participiraju u privatnoj i javnoj sferi. Kao prve "moderne" žene, te su se učiteljice uz redovan didaktičko-pedagoški rad bavile i publicističkim i književnim radom, a ujedno su i participirale u onodobnim liberalnim reformatorskim pitanjima koja su naročitu pažnju polagala odgoju, obrazovanju te položaju i ulozi žena u obitelji, kulturi i društvu. Istraživanje ženskog zapisivačkog autorstva pokazalo je kako je većina suradnica na projektu zapisivanja folklorističke i etnološke građe pripadala učiteljskom krugu. Za razliku od ovih, obrazovanih žena, svega je nekoliko žena-pučanki ostavilo pisani trag u rukopisnim zbirkama Odsjeka za etnologiju HAZU.

Ženska zapisivačka praksa u sklopu Matičine književne djelatnosti podrazumijevala je bilježenje folklorističke građe na terenu prema pozivu i naputku Matice hrvatske. Istraživanje je pokazalo kako se, iako znatno slabije zastupljena, ženska folkloristička praksa zapisivanja uglavnom odvijala prema istom obrascu kao i muška folkloristička praksa. O pojedinim zapisivačicama ne postoji nikakav pisani trag koji bi omogućio rekonstrukciju života i konteksta njihova skupljačkog rada. Na temelju analize rukopisnih usmenoknjiževnih zbirki koje potpisuju Katica Skender, Ljubica Šarac, Terezija Burazović, Ana Dobrila-Mladineo, Jelisava Knežević i Dragojla Ritterova moguće je zaključiti da se radi o zapisivačicama

slabije naobrazbe koje nisu u svemu slijedile Matičinu metodološku uputu. Ovaj podatak upućuje na fenomen *nevidljivosti* žena u hrvatskoj kulturi i društvu 19. stoljeća u kojoj su se i one rijetke opismenjene žene češće nalazile u ulozi prepisivačica nego zapisivačica. Jedine obrazovane žene koje su participirale u javnoj sferi zajedno s muškarcima kroz pedagošku (a neposredno i književnu) djelatnost bile su učiteljice. Istraživanje je pokazalo kako su učiteljice aktivno sudjelovale u procesu skupljanja i zapisivanja folklorističke građe na terenu te komunicirale s urednicima institucija čije su bile suradnice. Pokazuje to i primjer četiriju učiteljica: Katarine Fritz, Marijane Kovačević, Klotilde Kučere i Marije Vudy (Wudy) koje su kao pouzdane i vješte zapisivačice opisivale okolnosti izvođenja pjesama, iskazivale svoje mišljenje o vrijednosti i o jeziku zabilježenih pjesama, bilježile podatke o svojim kazivačima i upućivale na druge izvrsne kazivače. Zapisivačice su za svoje kazivače češće odabirale žene nego muškarce, a "ženske teme" i motivi koji se vežu uz obiteljski i ljubavni život žena znatno su zastupljeni u njihovim pretežno lirskim usmenoknjiževnim opusima. Osim toga, pojedine su učiteljice poticale i druge suradnike na skupljački rad te organizirale mrežu suradnika.

Pregled rukopisnih zbirki Matice hrvatske (tekstova i metatekstualnih zapisa) iz arhivske zbirke Odsjeka za etnologiju otvorila je prostor za nova komparativno-folkloristička istraživanja te rekonstrukciju uloge i značaja žena kazivačica u okviru hrvatske usmenoknjiževne tradicije. *Slaveno-serbske* pjesmarice Vuka Stefanovića Karadžića koje su sadržavale uglavnom srpsku i bošnjačko-muslimansku usmenu epiku, a objavljene su u Beču na samom početku 19. stoljeća (1814. i 1815. godine), dugo su godina bile sinonim za uzorno priređenu usmenoknjiževnu građu te su se na području folklorističkih i slavističkih istraživanja nametnule kao specifikum južnoslavenske usmenoknjiževne epske tradicije. Premda je Vuk Stefanović Karadžić objavio i takozvane "ženske" pjesme (*Narodne srpske pjesme: Različne ženske pjesme*, 1824.), tek se objavljivanjem antologije *Hrvatske narodne pjesme* (1896.) proučavanje hrvatske (i južnoslavenske) usmene tradicije usmjerilo i na do tada zanemarene žanrove (*ženske*, lirske pjesme) bez obzira što favorizirani žanrovi (*junačke*, epske pjesme) otvaraju Matičinu ediciju. Odabrani lirski usmenoknjiževni oblici objavljeni su u reprezentativnom Matičinom izdanju (knj. V, VI, VII, X) pod uredništvom Nikole Andrića. Uvid u ova izdanja, a posebice u odabrane rukopisne zbirke Matice hrvatske i njihove metatekstualne zapise (predgovori, pisma) omogućio je znanstveno istraživanje na nekoliko razina. Istraživanje na filološkoj razini uključilo je propitivanje književnoteorijskog genološkog načela usmenoknjiževnih oblika folklornog stvaralaštva s osobitim osvrtom na specifičan vid autorstva u okviru folklorne komunikacije. Takvu vrstu autorstva u kojem se stvaranje i oblikovanje usmenoknjiževnog djela odvija prema uvriježenim tradicijskim

modelima memoriranja kao osnovnog kriterija usmenosti, a opstojnost samog usmenoknjiževnog djela osigurava postupcima usmenog prenošenja u kojem sudjeluju brojni pojedinci (pjevači/ce, kazivači/ce) koji svojim stvaralačkim talentom doprinose vrijednosti i raznolikosti usmenoknjiževnih formulacija, moguće je definirati kao tradirano (posredovano) kazivačko autorstvo. U tom je smislu prvo izdanje Matičinih *Hrvatskih narodnih pjesama* posebno istaknulo značaj žena kazivačica u tradiranju usmenih pjesama *junačkog* sadržaja dok su kasnije objavljene "ženske zbirke" u redakciji Nikole Andrića naročito istakle značaj balada i romanci kao žanra koji se najviše oblikovao pod utjecajem ženskog kazivačkog diskursa i dominantne ženske recepcije. Kulturnoantropološko istraživanje provedeno je s obzirom na svijest o komunikacijskim, kontekstualnim i sinkretičnim obilježjima folklornog fenomena te na potrebu da se opišu i usustave usmenoknjiževni oblici. Genološki prijepori oko klasifikacije usmenoknjiževnih oblika proizašli su u prvom redu zbog procesa pretvorbe u novi medij koji nužno zahtijeva i nove, u slučaju usmene književnosti, poetičke kriterije. Iako ti kriteriji postaju dominantni, specifična obilježja folkloru uz književnoteorijsko (genološko) načelo zahtijevaju i kulturnoantropološko načelo koje usvaja i neestetiku funkciju usmenosti. Tradicionalna društvena binarna podjela uloga u kojoj muškarci djeluju u javnoj sferi, a žene pripadaju privatnoj sferi preslikala se i na "žanrovsku" podjelu usmenih pjesama (*muške* ili *junačke* pjesme – *ženske* pjesme). Iako takva podjela usmenoknjiževnih oblika korespondira s književnim (genološkim) modelom (*epsko – lirsko*), ona se prvenstveno oslanja na kulturno-povijesni (antropološki) obrazac. Budući da je ukupno pa tako i usmenoknjiževno folklorno stvaralaštvo sastavnica tradicijske usmene kulture, preuzimanje rodno obilježenog pojmovlja [*ženska pjesma / muška pjesma / junačka pjesma / polumuška pjesma / poluženska pjesma*] za lirski, epski, lirsko-epski odnosno epsko-lirski usmenoknjiževni korpus donekle je logičan slijed. Postojanje takozvanih *prijelaznih* oblika usmenih pjesama (*poluženske, polumuške*) u kojima je epska pripovjedna struktura "omekšana" lirskim komponentama na stilskoj razini te u obradi motiva ukazuju na rodnu interferenciju i rodno izmještanje. Fenomen *otočkih kazivačica* i *kazivačica sljepica* pokazuje kako su žene usprkos uvriježenim društvenim normama i pravilima pronašle način da postanu vidljive i sudjeluju u folklornoj izvedbi kao važnom aspektu tradicijske kulture i društva. Time su potvrdile svoju važnu ulogu u preuzimanju, čuvanju i kontinuiranju usmenosti kao prevladavajućeg dijela te tradicije.

Ženska zapisivačka praksa u sklopu Akademijine znanstveno-istraživačke djelatnosti odvijala se kroz bilježenje etnološko-folklorističke građe na terenu prema napatku Antuna Radića. Istraživanje je pokazalo kako se politika *sabiranja* i ženska etnološka praksa zapisivanja, iako je također bila znatno slabije zastupljena, odvijala prema istom obrascu kao i

muška etnološka praksa. U etnografijama ženskih autorica uočen je interes za opisivanje onih poglavlja Radićeve *Osnove* u kojima se tematizira žena i ženska kultura. Sklonost obradi ženskih tema upućuje na žensku perspektivu zapisivačica odnosno etnografkinja koje u toj kulturi sudjeluju ili kao njezine dionice (*insajderi*) ili kao promatračice i istraživačice (*autsajderi*). *Pučka* etnografkinja Katarina Jančir kojom započinje genealogija ženskog autorstva s početaka hrvatske etnologije, jedina je ženska autorica čija je monografija objavljena u *Zborniku*. Trebarjevsku monografiju, iako pisanu prema *Osnovi*, obilježava dominantan (ženski) diskurs koji se naročito istaknuo u nelinearnom, dijaloškom i polifonom opisivanju svakodnevice iz ženske perspektive. Dubrovačke učiteljice Nike Balarin-Monopoli i Pavlina Bogdan-Bijelić dvije su Akademijine suradnice koje su radile samostalno, bez etnografskog predloška, a u svojim su rukopisima pokazale sklonost prema obradi tema koje su odgovarale njihovom ženskom senzibilitetu (svadbeni običaji, konavoski ručni rad, tradicijska vjerovanja, usmenoknjiževni zapisi). Iako su bilježile prema naputku, Ana Wálka Stipetić, Marica Križe i Olga Jerman, bilježile su nedosljedno i fragmentarno, prema odabranim pitanjima i poglavljima *Osnove*. U njihovom su zapisivačkom fokusu prvenstveno obitelj i obiteljski odnosi s posebnim naglaskom na podređen položaj žena, zatim životni i svakidašnji običaji te folklorno stvaralaštvo. Učiteljica Milena Sajvert Pokupska, jedina zapisivačica koja dosljedno slijedi strukturu Radićeve *Osnove*, ispisuje monografiju o Hrnetiću u književno-folklorističkom diskursu. Etnopoetski i istraživački pristup u zemljopisno-povijesnom strukturiranju monografije Žumberka iskazala je učiteljica Štefanija Bernas-Belošević najavljujući nove konvencije koje su se sredinom 20. stoljeća oblikovale u radovima etnologinja Slave Kovač, Milene Papratović i drugih istraživačica tradicijske kulture u sklopu Gavazzijeve kulturno-povijesna paradigme. Iako Gavazzijeva paradigma nije u potpunosti zamijenila i istisnula Radićevu *narodoznanstvenu* paradigmu, etnološka djelatnost sve se više profesionalizira, a Radićeve etnografe-zapisivače postupno zamjenjuju profesionalni etnolozi i etnologinje koji u svoj terenski rad uključuju vlastito istraživačko iskustvo.

Istraživanje ženskog (zapisivačkog i kazivačkog) autorstva je pokazalo kako postoje rodne razlike u skupljanju folklorističke i etnološke građe. Te se razlike očituju u praksi i poetici *sabiranja*. Posao *sabiranja* etnološke i folklorističke građe iziskivao je odlazak na teren (javnu sferu) i to u *pučki* milje koji nije bio primjeren obrazovanim ženama, najčešće pripadnicama "visoke" kulture. Skupljanje u praksi također iziskuje i interakciju s kazivačima te komuniciranje s kolegama i nadređenima koji su u slučaju žena učiteljica u pravilu bili muškarci. Zapisivačice se s obzirom na svoje muške autoritete u obitelji i u profesionalnom

okruženju bile ili poticalo na skupljačke aktivnosti ili im se to skupljanje, najčešće nakon udaje, onemogućivalo. Više uspjeha imale su one žene-zapisivačice koje su si osigurale mušku podršku u procesu skupljanja i objavljivanja građe. Suradnja s muškim skupljačima bila je nerijetko obilježena mizoginijom, nepravедnim optužbama i omalovažavanjem. Rodna perspektiva utjecala je i na produkciju etnografskih i folklorističkih tekstova. Individualno iskustvo zapisivača nije podrazumijevalo samo njihovu motivaciju nego i način na koji sudjeluju u kulturi i društvu. Tradicionalno društvo i kultura povijesnog, takozvanog *balkanskog*, prostora jugoistočne Europe u povijesnim i etnološkim istraživanjima domaćih i stranih znanstvenika određuje se kao patrijarhalno, a takav poredak pretpostavlja vrijednosni sustav u kojem dominantnu ulogu imaju muškarci. Ženska etnografska i folkloristička praksa uvjetovana je "ženskom perspektivom" i ženskim diskursom. Žene autorice etnoloških i folklorističkih zbirki u svoje tekstove upisuju različitost. Razlike se očituju u fokusu na ženske teme (ženski poslovi, ženski razgovori, žensko odijelo, svadbeni običaji) i žensku svakodnevicu, odabir ženskih kazivača, pretežitu uporabu folklorističkog naspram etnografskog diskursa te nedosljedno i nekonzistentno etnografsko (subjektivno) opisivanje i bilježenje s obzirom na zadanu konvenciju.

Obrada ženskog etnografsko-folklorističkog spisateljskog korpusa unutar nacionalnog okvira druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća bila je marginalizirana, fragmentarna i uglavnom netaknuta doprinosima feminističke književnoznanstvene teorije. Komparativna analiza etnološke i folklorističke građe Odsjeka za etnologiju HAZU pokazala je kako je žensko zapisivačko i kazivačko autorstvo u počecima hrvatske etnologije i folkloristike te žensko istraživačko autorstvo u prvoj polovici 20. stoljeća, iako slabije zastupljeno i uspostavljeno na "muškom" obrascu, bilo obilježeno rodnom (ženskom) perspektivom i zaokretom prema "ženskim temama".

7. IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Arhivsko gradivo

1. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Zagreb

- *Urudžbeni zapisnici* (HR AHAZU R-129).
- *Zapisnici sjednica Folklorškog (Narodoznanstvenog) odbora JAZU* (HR AHAZU Z).

2. Arhiv Hrvatskog školskog muzeja (HŠM A), Zagreb

- *Osobni fond Vjekoslava Dvornikovića* (HŠM A 4460-4401).

3. Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (OE HAZU), Zagreb

a) Rukopisi iz kolekcije *Stare zbirke* (SZ):

Andrić, Nikola. s.a. *Bilješke o zapisivačima i rukopisnoj etnografskoj građi MH*, knjiga II [SZ 255].

Balarin, Nike. 1898. *Čaramanije* [SZ 50].

Bernas-Belošević, Štefanija. 1940. – 1941. *Mrzlo polje žumberačko - zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz* [SZ 248].

Boranić, Dragutin. *Ostavština*. 1904. – 1916. [SZ 125].

Bogdan - Bijelić, Pavlina. 1901. – 1907. *Etnografska građa iz Konavala* [SZ 107a-e].

Bogdan - Bijelić, Pavlina. 1907. *Poslovice* [SZ 245].

Jančir, Kata. 1897. – 1900. *Zbornik za narodni život južnih Slavena* (etnografska građa sabrana u selu Trebarjevo Desno u okolici Siska) [SZ 31].

Jerman, Olga. 1898. – 1899. *Građa iz Petrijanca* [SZ 73].

Kovač, Slava. 1938. - 1939. *Svadbeni običaji u Imbriovcu prije 50 godina* [SZ 223].

Kovač, Slava. 1938a. – 1939. *Svadbeni običaji u Torčecu prije 40 i 60 godina* [SZ 224].

Kovač, Slava. 1938b. – 1939. *Svadbeni običaji u Drnju prije 50 godina* [SZ 225].

Kovač, Slava. 1938c. *Godišnji običaji (Torčec)* [SZ 226].

Križe, Marija. s.a. "Dubovec kraj Križevaca (po Osnovi)" [SZ 85].

Sajvert-Pokupska, Milena. 1897. - 1905. *Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni život i običaji* [SZ 29].

Šarac, Ljubica i **Skender**, Katica. s.a. *Narodne pjesme* [SZ 177].

Vudy (Wudy), Marija. 1898. *Narodne pjesme* [SZ 59].

Vudy (Wudy), Marija. 1898a. Pismo (dat. 21/3/1898) uz rkp. *Narodne pjesme* [K.SZ.834/3].

Wálka-Stipetić, Ana. 1904. – 1905. *Etnografska građa. Sabrano u selima Turkovčina, Bedenica, Bosna, Beloslavec i Jertovac (kotar Sv. Ivan Zelina)* [SZ 120].

b) Rukopisi iz kolekcije *Matice hrvatske* (MH):

Abjanić, Ilija. 1886. *Narodne pjesme iz Starih Mikanovaca, Đakova, Vinkovaca i Otoka* [MH 98].

Ajvazović, Božidar i Stanoje Ajvazović. 1895. *Narodne pjesme* [MH 110].

Atanasijev Miličević, Milan. 1884. Predgovor rukopisa *Narodne pjesme iz čagličke okolice* [MH 182].

Banović, Stjepan. 1908. (1902. – 1906). *Narodne pjesme iz Zaostroga* [MH 39].

Batušić, Ante. 1887. (1877). *Narodne pjesme* [MH 111].

Bertić, Josip. 1889. *Narodne pjesme iz okolice Đakova* [MH 51].

Bervaldi-Lucić, Luka. 1887. *Narodne pjesme* [MH 49].

Bervaldi-Lucić, Luka. 1887a. Pismo (dat. 1892.) uz *Narodne pjesme* [K.MH.11].

Bogdešić, Petar. 1884. *Sbirka hrvatskih narodnih pjesama* [MH 57].

Bosiljevac, Janko. 1887. *Narodne pjesme* [MH 100].

Bosiljevac, Janko. 1887a. Pismo uz rkp. *Narodne pjesme* [K.MH.14].

Bulić, Ivan. 1885. *Narodne pjesme* [MH 81].

Burazović, Terezija (Zbornik raznih skupljača: Mirković, I. St. I- nin; Pajić, Matija; Stipac, Ivan; Primorac). 1859. – 1886. *Hrvatske narodne pjesme* [MH 186].

Ciganović, Josip. 1885. *Narodne pjesme iz Zrinja, Rogulja i Gline* [MH 64].

Ciganović, Josip. 1885a. Pismo Matici hrvatskoj uz rkp. *Narodne pjesme iz Zrinja, Rogulja i Gline* [K.MH.17/1].

Čavrak, Aleksandar. 1911. *Ženske narodne pjesme (Ljubavne, romance, balade i prigodne pjesme)* [MH 165].

Čavrak, Aleksandar. 1911a. Pismo (dat. 8.3.1911.) uz rkp. *Ženske narodne pjesme (Ljubavne, romance, balade i prigodne pjesme)* [K.MH.18/2].

Čuka, Jakov (Čedomil, Jakša). 1885. *Sbirka narodnih pjesama. Sakupio Jakov Čuka u Zaglavi na Debelom Otoku* [MH 56].

Čuka, Jakov (Čedomil, Jakša). 1885a. Pismo (s.a.) uz rkp. *Sbirka narodnih pjesama. Sakupio Jakov Čuka u Zaglavi na Debelom Otoku* [K.MH.19].

Fritz, Katarina. 1883. *Narodne pjesme* [MH 103].

Fritz, Katarina. 1887. Pismo (dat. 19/10/1887) uz rkp. *Narodne pjesme* [K.MH 26].

Gabrić, Vjekoslav. 1885. *Narodne pjesme* [MH 163].

Glavić, Baldo Melkov. 1887. (1865. – 1885). *Narodne pjesme* [MH 31].

Glavić, Baldo Melkov. 1887a. (1865. – 1885). *Narodne pjesme* [MH 58].

Glavić, Baldo Melkov. 1887b. (1865. – 1885). *Narodne pjesme* [MH 179a-i].

- Glavić**, Baldo Melkov. 1887c. (1865. – 1885). *Narodne pjesme o Kraljeviću Marku* [MH 138].
- Horvatić**, Stjepan. 1889. *Lirske narodne pjesme koje no se pjevaju po Novigradu (kraj Koprivnice) i okolici mu. Sakupio ih Stjepan Horvatić* [MH 159].
- Ilić Oriovčanin**, Luka. 1878. (1840. – 1850.). *Hrvatske narodne pjesme* [MH 26b].
- Ilić Oriovčanin**, Luka. 1878a. (1852). *Slavonske Narodne Pjesme. Pjesme sabrane i složene po Luki Iliću Oriovčaninu. Svezak I.* [MH 26c].
- Ivanišević**, Ivan. 1885. *Pripomenak Ivana Kosha uz rkp. Narodne pjesme i poslovice* [MH 148].
- Vijolić**, Đuro. 1887. *Narodne pjesme sakupio Gjuro Vijolić* [MH 158 a].
- Kačić Miošić**, Ivan. 1886. *Hrvatske narodne pjesme (junačke i ženske)* [MH 7].
- Kačić Miošić**, Ivan. 1886a. "Pripomenak" (dat. "o maloj Gospi 1886.") uz *Hrvatske narodne pjesme (junačke i ženske)* [MH 7].
- Kamenar**, Gjuro. 1878. *Narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke. Kupio ih oko Vrhovca u Hrvatskoj Gjuro Kamenar. 1878.* [MH 171].
- Kosh**, Ivan. 1885. *Pripomenak uz rkp. Narodne pjesme i poslovice sakupljene po Slavoniji (1867.)* [MH 148].
- Kovačić, Ivan**. 1880-ih. *Narodne pjesme* [MH 200].
- Kraljević, Ivo**. 1886. *Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke po kazivanju Ive Perkovića zabilježio dr. Ivo Kraljević* [MH 174].
- Krčelić**, Josip. 1886. *Pjesme* [MH 89].
- Kukuljević Sakcinski**, Ivan. 1877. (1840. – 1865). *Narodne pjesme* [MH 192].
- Kušmiš**, Ante i Juraj **Kušmiš**. 1898. (1894.). *Narodne pjesme* [MH 37].
- Knežević**, Jelisava. 1878. *Razne pjesme* [MH 144].
- Kovačević**, Marijana. 1887. *Narodne popijevke iz Severina na Kupi* [MH 82].
- Kovačević**, Marijana. 1887a. Pismo (dat. 1/7/1887) uz rkp. *Narodne popijevke iz Severina na Kupi* [MH 82].
- Kucelić**, Fran. 1884. *Hrvatske narodne pjesme* [MH 69].
- Kučera**, Klotilda K. 1884/5. *Narodne pjesme i pripovijetke* [MH 42].
- Kučera**, Klotilda K. 1884/5a. Pisma (dat. 1884.-1885) uz rkp. *Narodne pjesme i pripovijetke* [K.MH.45/1 – K.MH.45/3].
- Lazzari**, Brno. 1889. *Narodne pjesme (ženske)* [MH 150].
- Lazzari**, Brno. 1889a. Pismo (dat. 1889.) uz rkp. *Narodne pjesme (ženske)* [K.MH.47].
- Lovretić**, Josip. 1885. *Pjesme iz Otoka* [MH 140].
- Lovretić**, Josip. 1885a. Pisma (dat. 1885. – 1903.) uz rkp. *Pjesme iz Otoka* [K.MH.48/1 – K.MH.48/77].
- Lucianović**, Melko. 1880. *Narodne pjesme. Popisao na otoku Lastovu M.L.* [MH 36].
- Marković**, Krsto. 1892/3. *Sbirka junačkih i ženskih narodnih pjesama iz dubrovačke okolice* [MH 141].

- Marković, Pero.** 1886/7. *Narodne pjesme hercegovačke* [MH 45].
- Marković, Pero.** 1886/7a. Pismo (dat. 16. studenog 1886.) uz rkp. *Narodne pjesme hercegovačke* [MH 45].
- Marković, Petar.** 1878. *Narodne pjesme iz Pleternice* [MH 78].
- Miličević Atanasijev, Milan.** 1884. *Narodne pjesme iz čagličke okolice.* Transkript predavanja od 28. veljače 1885.
- Mladineo-Dobrića, Ana.** 1886. *Pjesme* [MH 137].
- Mostahinić, Antun.** 1892. *Zbirka Narodnih Pjesama. Po Cavtajske Okolini sakupio Antun Mostahinić* [MH 46].
- Murat, Andro.** 1886. Pismo Matici hrvatskoj uz rkp. *Nekoliko narodnih pjesma koje se pjevaju na Luci Šipanskoj kod Dubrovnika* [K.MH.63].
- Murat, Andro.** 1884/5. *Nekoliko narodnih pjesma koje se pjevaju na Luci Šipanskoj kod Dubrovnika* [MH 40].
- Orešković, Julijo.** 1879. *Kajkavske pučke pjesme i zagonetke; sakupio jih g. 1879. u okolici Ozaljskoj Julijo Orešković* [MH 85b].
- Palunko, Vinko.** 1860. – 1871. (sabrane u Popovom polju 1869. - 1871. god. i na o. Šipanu 1860. – 1862., 1871.). *Pjesme* [MH 139].
- Palunko, Vinko.** 1886. *Opaske o sbirci pjesama što sam ih skupio I. U Popovu u Ercegovini.* [MH 139].
- Pavlinović, Mihovil.** 1876. (1860. – 1875). *Narodne pjesme* [MH 28b].
- Petričević, Marko.** 1888. *Narodne pjesme* [MH 16].
- Pletikosić, Martin.** 1889. *Zbornik Martina Pletikosića (narodne pjesme iz Trogira, Splita i Brača)* [MH 185].
- Radica, Vjekoslav.** 1889. *Pjesme* [MH 53].
- Radica, Vjekoslav.** 1889a. Pismo (dat. 12/VI/1889.) uz rkp. *Pjesme* [K.MH.81].
- Ritterova, Dragojla.** 1897. *Pet kraćih narodnih pjesama iz Zagorja, Zlatara* [MH 147].
- Rožić, Vatroslav.** 1881. *Narodne pjesme iz okolice Jastrebarskog* [MH 87].
- Rožić, Vatroslav.** 1881a. *Pripomenak* uz rkp. *Narodne pjesme iz okolice Jastrebarskog* [MH 87].
- Ružević, Petar.** 1891. (1878. – 1881). *Narodne Pjesme, skupio ih na hvarskom otoku Dr. Petar Ružević (sada u Zadru)* [MH 18].
- Svirac, Marko.** s.a. *Hrvatske narodne pjesme* [MH 84].
- Šajnić, Martin.** 1886. Pismo uz rkp. *Narodne pjesme (iz okolice Koprivnice; Novigrad Podravski)* [K.MH.88].
- Šestić, Mirko.** 1889. *Hrvatske narodne pjesme, sabrao ih po Bosni fra Mirko Šestić, bosanski franjevac (narodne pjesme: ženske, junačke, šaljive, ljubavne i povijesne)* [MH 20].
- Šestić, Mirko.** 1889a. Pismo (dat. 26/11/1887., župa Livša, kotar Tešanj u Bosni, zp. Doboj) upućeno Ivanu Kostrenčiću [MH 38].
- Šestić, Mirko.** 1887. Pismo (dat. 18/3/1889., Sutjeska) upućeno Ivanu Kostrenčiću [MH 38].

Štuk, Niko. 1886. *Narodne pjesme (muške i ženske)* [MH 146].

Trnski, Ivan. 1890. (1878). *Narodne pjesme*. [MH 109].

Trnski, Ivan. 1890a. (1878) Pismo (dat. 6. travnja 1878.) uz rkp. *Narodne pjesme*. [K.MH.94].

Ugarković, Stjepan. 1885. *Pripomenak* uz rkp. *140 narodnih pjesama iz Brinja, Sinjca, Drežnice i sa Vratnika te iz Jablanca i Starigrada* [MH 160].

Zdjelarević, Mato. 1886. *I Narodne pjesme; što jih je sabrao u Odvorcih (kotara oriovačkog) Mato Zdjelarević, učitelj; II Narodne pjesme; što jih je sabrao u Sibirju (kotara oriovačkog) Mato Zdjelarević, učitelj* [MH 79].

Zrinović Saridža, Mijat. 1886. Pismo uz rkp. *Različite pjesme okolice dubočke* [MH 17].

Žuvela, Ivan. 1892. *Narodne pjesme koje je sabrao u Veloj Luci na otoku Korčuli* Ivan Žuvela pravnik [MH 65].

c) Rukopisi iz kolekcije *Nove zbirke* (NZ):

Šetka, Jeronim. 1955. *Hrvatska pučka religiozna poezija* [NZ 63].

Šetka, Jeronim. 1954. *Zbornik hrvatskih narodnih pjesama iz Dalmacije* [NZ 50].

Šetka, Jeronim. 1954a. *Zbornik hrvatskih narodnih pobožnih pjesama* [NZ 108].

4. Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (OPHK), Zagreb

• *Ostavština Milana Rešetara* (kut. 1), pisma Pauline Bogdan-Bijelić Milanu Rešetaru

5. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb

Fond HR HDA 1567:

a) *Zapisnici sjednica ilirske čitaonice 1838. – 1845.*

b) *Zapisnici sjednica ilirske čitaonice 1846. – 1864.*

c) *Zapisnici sjednica glavne skupštine i zajedničkog odbora Matice hrvatske 1877. – 1889.* (knjiga V)

d) *Zapisnici sjednica glavne skupštine, zajedničkog, gospodarskog i književnog odbora Matice hrvatske 1889. – 1901.* (knjiga VI)

e) *Zapisnici sjednica Glavne skupštine, Zajedničkog, Gospodarskog i Književnog odbora MH 1901. – 1913.* (knjiga VII)

6. Državni arhiv u Zagrebu (DAZG), Zagreb

• *Fond Stjepana Radića* (HR DAZG. 852. – 508/1). Radić, Antun. *Nacrt* (za *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*) iz 1897.

b) Bibliografski katalog

Bibliografski katalog (autorski i predmetni) Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža za bibliografske jedinice: Kučera, Klotilda; Balarin, Nike; Jerman, Olga; Sajvert Pokupska, Milena.

c) Knjige, novine, časopisi

Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku (od 1859. *Arhiv za povjesnicu Jugoslavensku*).

Knjiga I (1851.); knjiga II (1852.); knjiga III (1854.); knjiga IV (1857.); knjiga V (1859.); knjiga VI (1862.); knjiga VII (1863.); knjiga VIII (1865.); knjiga IX (1868.); knjiga X (1869.); knjiga XI (1872.); knjiga XII (1875.). Ivan Kukuljević Sakcinski, ur. Izdano troškom društva za jugoslavensku povestnicu i starine. U Zagrebu, tiskom dra. Ljudevita Gaja.

Basariček, Stjepan. 1880. *Pedagogija, I. dio: Uzgojoslovje*. Zagreb.

Cuvaj, Antun. 1910. "Sistema scholarum elementarium od 16. srpnja 1845." U: *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851.* – svezak III / pribrao i uredio Antun Cuvaj. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv. - slav. - dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 133–146.

Danica ilirska 1835 . – 1836 . – 1837. Reprint izdanje Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1970. Krešimir Nemeč, ur. Zagreb: Liber.

Dežman, Ivan. 1870. "O ljepoti i njegovanju duha (čitao dr. Ivan Dežman 4. travnja u javnom predavanju namijenjenom krasnom spolu)". *Vienac* 17/II: 265–272.

Fabković, Marija (prev.). 1886. *Žena u ljudskoj društvenosti i sadašnje žensko pitanje* (napisao Karel Jonaš). *Ženska biblioteka*. Zagreb: Naklada akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Gaj, Ljudevit. 1837. "Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovackoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat". *Danica ilirska* 24 / III od 17. lipnja 1837., str. 93–97. U: *Danica ilirska 1835 – 1836 – 1837.* Reprint izdanje Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1970. Krešimir Nemeč, ur. Zagreb: Liber.

Gaj, Ljudevit. 1835. "Slavenski puki. Iz Herdera, Bečkoga izdanja". *Danica ilirska* 33 / I od 22. kolovoza 1835., str. 231–232. U: *Danica ilirska 1835 – 1836 – 1837.* Reprint izdanje Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1970. Krešimir Nemeč, ur. Zagreb: Liber.

Gaj, Ljudevit. 1835a. "Sbirke narodnih slavenskih pësamah". *Danica ilirska* 45 / I od 14. studenog 1835., str. 280–281. U: *Danica ilirska 1835 – 1836 – 1837.* Reprint izdanje Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1970. Krešimir Nemeč, ur. Zagreb: Liber.

Gall, Josip. 1881. *Uzordjevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem*. Zagreb: Nakladom hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: sv. III/ 1910.; sv. VI/1911.; sv. VII/ 1911.; sv. X/1913.; sv. XI/1913. / pribrao i uredio Antun Cuvaj. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv. - slav. - dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.

Hajdić, Branka. 2010. "Jelka Miš. Život posvećen baštini". Katalog izložbe Etnografskog muzeja u Dubrovniku. Dubrovnik: Dubrovački muzeji 2010.

HNP I/1896. = Broz, Ivan i Stjepan Bosanac. 1896. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga prva. Junačke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP II/1897. = Bosanac, Stjepan. 1897. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga druga. Junačke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP III/1898. = Marjanović, Luka. 1898. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga treća. Junačke pjesme (muhamedovske)*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP IV/1899. = Marjanović, Luka. 1899. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga četvrta. Junačke pjesme (muhamedovske)*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP V/1909. = Andrić, Nikola. 1909. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga peta. Ženske pjesme: romance i balade*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP VI/1914. = Andrić, Nikola. 1914. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga šesta. Ženske pjesme: pričalice i lakrdije*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP VII/1929. = Andrić, Nikola. 1929. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga sedma. Ženske pjesme: ljubavne pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP VIII/1939. = Andrić, Nikola. 1939. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga osma. Junačke pjesme (uskočke i hajdučke pjesme)*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP IX/1940 = Andrić, Nikola. 1940. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga deveta. Junačke pjesme (historijske, krajiške i uskočke pjesme)*. Zagreb: Matica hrvatska.

HNP X/1942. = Andrić, Nikola. 1942. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga deseta. Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*. Zagreb: Matica hrvatska.

Ilić Oriovčanin, Luka. 1846. "Predgovor". U: *Narodni slavonski običaji*. U Zagrebu tiskom Franje Suppana, 17–18.

Jambrišak, Marija. 1901. "Razvitak ženskog pitanja u Hrvatskoj". *Narodne novine* LXVII / 208 (naslovnica, dat. 11. rujna 1901.).

Jambrišak, Marija. 1896. *Znamenite žene u poviesti i pričama*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Jambrišak, Marija. 1892a. "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život (I dio)". *Napredak* XXXIII / 27: 445–449.

Jambrišak, Marija. 1892b. "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život (II dio.)". *Napredak* XXXIII / 28: 465–467.

Jambrišak, Marija. 1892c. "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život (III dio.)". *Napredak* XXXIII / 29: 481–488.

Jambrišak, Marija. 1892d. "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život (IV dio.)". *Napredak* XXXIII / 30: 502–505.

Jambrišak, Marija. 1892e. "Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti, da što koristniji bude po naš obiteljski, društveni i narodni život (V dio.)". *Napredak* XXXIII / 31: 518–525.

Kolo: članci za literaturu, umjetnost i narodni život, knjiga I. 1842. Izdavaoci: D. Rakovac, St. Vraz, L. Vukotinović. U Zagrebu tiskom K. P. ilir. nar. tiskarne Ljudevita Gaja.

Kolo: članci za literaturu, umjetnost i narodni život, knjiga II. 1842. Izdavaoci: D. Rakovac, St. Vraz, L. Vukotinović. U Zagrebu tiskom K. P. ilir. nar. tiskarne Ljudevita Gaja.

Kukuljević Sakcinski, Ivan (i odbornici Društva). 1851. "Pravila društva za Jugoslavensku povjestnicu i starine". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 1/1: 237.

Lorković, Blaž. 1883. *Žena u kući i u društvu*. Zagreb: Matica hrvatska (Tisak Karla Albrechta).

Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (od 1992. Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti); svesci: 1/1877., 13/1898., 14/1899., 15/1900., 16/1901., 17/1902., 18/1903., 19/1904. Zagreb: Dionička tiskara.

Lovretić, Josip. 1897. "Otok. Narodni život i običaji". Zbornik za narodni život i običaje 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 91–459.

Ljubić, Šime. 1870. "Narodni zemaljski muzej u Zagrebu". *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1/1: 3–16.

Ljubić, Šime. 1870. "Ustrojstvo narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu". *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1/1: 17–25.

Marjanović, Luka. 1864. *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Gornjoj Hrvatskoj krajini i u turskoj Hrvatskoj*, sabrao Luka Marjanović. Zagreb: Troškom i tiskom A. Jakelića.

Mazzura-Marov, Šime. 1870. "O privrednoj snagi žena (čitao Š. Mazura-Marov 11. ožujka u javnom predavanju namijenjenom krasnomu spolu). *Vienac* 12/II: 186–192.

Napredak. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži: sv. 15/1892.; sv. 17/1892.; sv. 27/1892.; sv. 28/1892.; sv. 29/1892.; sv. 30/1892.; sv. 31/1892.; sv. 35/1894.

Pavlinović, Mihovil. 1907[1879]. *Narodna pjesmarica*. Zadar: Matica dalmatinska.

Perkovac, Ivan. 1869. "Pouka. Nagovieštanja ob uzgoju". *Vienac* 19/I: 348–350. Zagreb.

"Poziv. Što se tiče sabiranja reči zasecajućih u makar koju granu gospodarstva seoskoga". *List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva* (od 1. veljače 1846).

RJAZU. 1955. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dio XIV, ur. S. Musulin). Zagreb: JAZU.

RJAZU. 1975. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dio XXII, ur. S. Musulin i S. Pavešić). Zagreb: JAZU.

SDAR. 1936. – 1938. Sabrana djela dr. Antuna Radića (ur. dr. Vladko Maček i Rudolf Herceg). Svesci I - XVI. Zagreb: Seljačka sloga.

Smičiklas, Tadija i Franjo **Marković**. 1892. *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892.: spomen-knjiga sa dvanaest slika i jednim snimkom rukopisa*. Zagreb: Matica hrvatska (tisak Karla Albrechta).

Strohal, Rudolf. 1906. *Grad Karlovac opisan i orisan*. Karlovac: Tisak M. Fagine.
https://archive.org/stream/gradkarlovacopi00strogoog/gradkarlovacopi00strogoog_djvu.txt

Šafarik, Pavel Josef. 1835. "Slavske narodne pjesme". *Danica ilirska* 44 / I: 275–276 (od 7. studenog 1835.). U: *Danica ilirska 1835 – 1836 – 1837*. Reprint izdanje Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1970. Krešimir Nemeč, ur. Zagreb: Liber.

Šurmin, Đuro. 1898. *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Trstenjak, Davorin. 1880. *Dobra kućanica (za žensku mladež)*. Zagreb: Hrvatski pedagogijsko-književni sbor.

Vraz, Stanko. 1842. "Narodne pjesme u Slavonii". *Kolo*: članci za literaturu, umjetnost i narodni život I / 1: 124–128. Zagreb: Matica hrvatska.

Vraz, Stanko. 1843. "Narodne pjesme Hrvatah" (Narodna poesia). *Kolo*: članci za literaturu, umjetnost i narodni život II / 1: 31–49. Zagreb: Matica hrvatska.

Vraz, Stanko. 1843. "Knjiženstvo Slovenacah" (Literatura južnih Slavenah od J. R. iz Cerovca). *Kolo*: članci za literaturu, umjetnost i narodni život II/1: 120–121. Zagreb: Matica hrvatska.

Vrhovac, Maksimilijan. 1813. "Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije, 1813". U: *Hrvatski narodni preporod II: Ilirska knjiga*. 1965. Jakša Ravlić, ur. Izdanje *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska i Zora, 82–85.

Vukotinović, Ljudevit. 1843. "Tri stvari knjiženstva". *Kolo*: članci za literaturu, umjetnost i narodni život II/1: 129–136. Zagreb: Matica hrvatska.

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjige (svesci): sv. 1 (1896.), ur. Ivan Milčetić; sv. 2 (1897.), sv. 3/1 (1898.), sv. 3/2 (1898.), sv. 4/1 (1899.), sv. 4/2 (1899.), sv. 5/1 (1900.), sv. 5/2 (1900.), sv. 6/1 (1901.), sv. 6/2 (1902.), ur. Antun Radić.

Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925: sa pregledom povijesti Hrvatske, Bosne i Istre, hrvatske književnosti i razvitka hrvatskog jezika, te hrv. vladara, hercega, banova i biskupa, kao uvodom : sa 9 zasebnih slika, te 421. slikom u tekstu. – U Zagrebu: Odbor za izdanje knjige "Zaslužni i znameniti Hrvati 925.–1925". 1925. – CXXVI, 297 str.

LITERATURA

Abu-Lughod, Lila. 1990. "Can There Be a Feminist Ethnography?". *Woman and Performance: a journal of feminist theory* 5(1):7-27. New York: Routledge, Taylor & Frances.

Agičić, Damir. 1994. "Iz korespondencije Antuna Radića. Radićeva pisma poljskim etnoložima". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest FF Sveučilišta u Zagrebu* 27: 339–346.

Agoston-Nikolova, Elka. 2002. "To Honour the Female: The Gendering of the South Slavic Epic Tradition". *Folklore* 113(2): 175–181.

Andrić, Nikola, ur. 1942. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga deseta. Haremske pričalice i bunjevačke groktalice* (predgovor). Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola, ur. 1929. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga sedma. Ženske pjesme: ljubavne pjesme* (predgovor). Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola, ur. 1914. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga šesta. Ženske pjesme: pričalice i lakrdije* (predgovor). Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola, ur. 1909. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga peta. Ženske pjesme: romance i balade* (predgovor). Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola. 1909a. "Andro Murat. Prilog člancima *Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama*. *Glas Matice hrvatske* 16–17: 119–121. Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola. 1908. "Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama". *Glas Matice hrvatske* 13: 105–108; 16–17: 129–132; 19: 156–159; 20: 164–167. Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola. 1908a. "Baldo Melkov Glavić. Prilog člancima *Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama*. *Glas Matice hrvatske*". *Glas Matice hrvatske* 19: 156-159. Zagreb: Matica hrvatska.

Andrić, Nikola. 1908b. "Baldo Melkov Glavić. Prilog člancima *Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama*. *Glas Matice hrvatske*". *Glas Matice hrvatske* 20: 164-167. Zagreb: Matica hrvatska.

Babcock, A. Barbara. 1987. "Taking Liberties, Writing from the Margins, and Doing It with a Difference". *The Journal of American Folklore: Folklore and Feminism* 100/398: 390-411. American Folklore Society.

[URL: <http://www.jstor.org/stable/540900>; pristup: 08/04/2011.]

Bamberger, Joan. 1974. "The Mith of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society". U: *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, 263-280.

Banović, Stjepan. 1962. "Osvrt na moje sakupljanje narodnih pjesama u Zaostrugu g. 1902. – 1903. i 1960." *Zbornik za narodni život i običaje* 40: 13-25.

Baran, Tanja. 2012. "Križevački usmenoknjiževni zapisivači i zapisi u 19. stoljeću", poglavlje iz doktorske disertacije "Usmenoknjiževno nasljeđe križevačkog kraja u kontekstu hrvatske književnosti 19. stoljeća", str. 153-161. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju FF Sveučilišta u Zagrebu.

Bascom, R. William. 2010. "Četiri funkcije folklor". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 69-89. [preuzeto iz: Bascom, William R. 1965. "Four Functions of Folklore". U *The Study of Folklore*, London: Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 279-298.]

Batinić, Ana. 2008. "Plemkinje duha. Marija Jambrišak – Jagoda Truhelka – Zdenka Marković". *Nova Croatica* 2/II: 197-215.

Batinić, Štefka i Sonja Gaćina Škalamera. 2009. *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

Bauman, Richard. 1971. "Differential Identity and the Social Base of Folklore". *The Journal of American Folklore: Toward New Perspectives in Folklore* 84/331: 31-41. American Folklore Society.

[URL: <http://www.jstor.org/stable/539731>; pristup: 22/04/2011.]

Bauman, Richard i Charles L. Briggs. 2003. *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality*. New York: Cambridge University Press.

Bausinger, Hermann. 2010. "Predmet i funkcija". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 107-117. [preuzeto iz: Bausinger, herman. 1971. "Gegenstand und Funktion". U *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Berlin i Darmstadt: Carl Habel Verlagsbuchhandlung, 210-224.]

Behar, Ruth i Deborah **Gordon**, ur. 1995. *Women Writing Culture*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Belaj, Vitomir. 1998. "Povijest etnološke misli u Hrvata". U: *Hrvatska etnografija*. Zagreb: Matica hrvatska, 337-358.

Belk W. Russell, Wallendorf, Melanie. 1994. "Of mice and men: gender identity in collecting". U: *Interpreting Objects and Collections*, ed. Susan Pearce. London, New York: Routledge, 240–253.

Ben-Amos, Dan. 2010. "Prema definiciji folklora u kontekstu". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 121–137. [preuzeto iz: Ben-Amos, Dan. 1971. "Toward a Definition of Folklore in Context". *The Journal of American Folklore* 84(331):3–15.].

Benyovsky, Lucija. 1998. "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata". *Časopis za suvremenu povijest* 1: 73–93.

Bićanić, Rudolf i Željko Macan, ur. 1939. *Kako živi narod*. II knjiga. Zagreb: Gospodarska sloga (Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva).

Biti, Vladimir. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Boban, Branka. 2004. "Materinsko carstvo. Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu." U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, ur. Feldman, Andrea. Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, 191–209.

Bonifačić, Vjera. 1995./6. "Antun Radić and Ethnological Research of Clothing and Textiles in Croatia: 1896 to 1919". *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 161–179.

Bonifačić Rožin, Nikola. 1973. "Odnos Ljudevita Gaja prema narodnom stvaralaštvu". *Radovi Instituta za hrvatsku povijest (Sveučilište u Zagrebu i Institut za hrvatsku povijest)* 3: 161–169.

Bonifačić Rožin, Nikola. 1973a. *Gajuša. Izbor iz 'Narodnoga blaga' Ljudevita Gaja*. Zagreb: Yugodidacta.

Borysenko Z., Joan. 2004. *Unutarnji mir za prezaposlene žene (kako uravnotežiti posao, obitelj i unutarnji život)*. Čakovec: Dvostruka Duga.

Borošak Marijanović, Jelena. 2007. *Doprinos Ivana Kukuljevića Sakcinskog i "Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine u očuvanju i znanstvenom utemeljenju istraživanja kulturne baštine"* (magistarski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Bosanac, Stjepan i Ivan Broz. 1896. "Predgovor". *Hrvatske narodne pjesme, knjiga prva. Junačke pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, str. XXIII.

Bošković-Stulli, Maja. 2010. "O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta". U: *Folkloristička čitanka*, ur. Hameršak, Marijana i Suzana Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM. [preuzeto iz: Bošković-Stulli, Maja. 1983. "O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta". U: *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta, 151–178.].

Bošković-Stulli, Maja. 2006. *Priče i pričanje*. Zagreb: Matica hrvatska.

Bošković-Stulli, Maja. 2004. "O mizoginim pričama". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, ur. Jambrešić Kirin, Renata i Tea Škokić. Zagreb: Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, 205–219.

Bošković Stulli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.

Bošković Stulli, Maja. 1988. "Jakov Volčić – skupljač istarskih usmenih pripovijedaka". U: *Jakov Volčić i njegovo djelo: Zbornik priloga i građe*, ur. Jurij Fikfak. Pazin - Ljubljana: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin i suizdavači, str. 77–80.

- Bošković-Stulli**, Maja. 1982. "Žene u slavonskim narodnim pjesmama". U: *Žena u seoskoj kulturi Panonije. Etnološka tribina* (posebno izdanje), ur. Domaćinović, V. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 75–84.
- Bošković-Stulli**, Maja. 1978. "Usmena književnost". U: *Usmena i pučka književnost*, ur. Bošković-Stulli, Maja i Divna Zečević (PHK sv. 1, str. 7–323, 641–651). Zagreb: Liber-Mladost.
- Bošković-Stulli**, Maja. 1967. "Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti". *Umjetnost riječi* br. 3/god. XI. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 237–260.
- Bošković-Stulli**, Maja. 1962. "Narodne pjesme u rukopisnom zborniku Balda Glavića". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga 40. Zagreb: JAZU, str. 53–69.
- Bogišić**, Vlaho et al. 1998. "Usmena književnost" (natuknica). U: *Leksikon hrvatske književnosti*. Zagreb: Naprijed, str. 371–373.
- Botica**, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bratulić**, Josip. 2004. "Matica hrvatska i hrvatska književnost i kultura knjige u 19. i 20. stoljeću". U: *Spomenica Matice hrvatske: 1842. – 2002.* (Ive Mažuran, Josip Bratulić). Zagreb: Matica hrvatska, 89–217.
- Brešić**, Vinko. 1997. *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM.
- Briggs**, Charles L. 2010. "Discipliniranje folkloristike". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 297–312. [preuzeto iz: Briggs, Charles L. 2008. "Disciplining Folkloristics". *Journal of Folklore Research* 45(1): 91–105.]
- Butler**, Judit. 2000. *Nevolje s rodnom. Feminizam i subverzija identiteta*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Bynum**, David E. 1986. "The Collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance". *Oral Tradition* 1/2: 302–342.
- Cixous**, Helene. 1998. "Sorties". U: *Književnost, povijest, politika* (priredio Zlatko Kramarić). Osijek: Svjetla grada, 258–266.
- Clifford**, Geertz. 2010. *Antropolog kao pisac*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Clifford**, James, E. **Marcus**, ur. 1986. *Writing culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Coote**, Mary P. 1977. "Women's Songs in Serbo-Croatian". *The Journal of American Folklore* 90/357: 331–338. American Folklore Society. [URL: <http://www.jstor.org/stable/539523>; pristup: 01/05/2015.]
- Culler**, Jonathan. 2000. *Književna teorija – vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM.
- Čaldarević Peić**, Dubravka. 2012. *Razvoj građanskog društva i djelovanje kulturnih institucija u Hrvatskoj 1918. – 1941. (primjer Hrvatskog narodnog muzeja)*. Doktorski rad (Odsjek za povijest FF Sveučilišta u Zagrebu).
- Čale Feldman**, Lada i Ana **Tomljenović**. 2012. *Uvod u feminističku književnu kritiku*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- Čale Feldman**, Lada. 1999. "Lijepa i ljepša književnost". U: *Treća*, časopis Centra za ženske studije 2/vol. 1: 150–152, Zagreb.

- Čale Feldman**, Lada. 2001. *Euridikini osvrti o rodnim izvedbama u teoriji, folkloru, književnosti i kazalištu*. Zagreb: Centar za ženske studije, Naklada MD.
- Čale Feldman**, Lada. 2001a. "Neobuzdana žena u slavonskom folkloru i pučkom igrokazu". U: *Euridikini osvrti o rodnim izvedbama u teoriji, folkloru, književnosti i kazalištu*. Zagreb: Centar za ženske studije, Naklada MD, str. 187–210.
- Čale Feldman**, Lada. 2001b. "Domaće tijelo feminističke teorije". U: *Euridikini osvrti o rodnim izvedbama u teoriji, folkloru, književnosti i kazalištu*. Zagreb: Centar za ženske studije, Naklada MD, str. 39–60.
- Čapo Žmegač**, Jasna, V. **Gulin Zrnić**, G. **Pavel Šantek**, ur. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova etnografija) i Naklada Jesenski i Turk.
- Čapo Žmegač**, Jasna. 2004. "Pogled izvana: Hrvatska i model Balkanske obitelji". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić, ur. Zagreb: Centar za ženske studije; Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, str. 49–65.
- Čapo-Žmegač**, Jasna. 1998. "Odnosi u obitelji i društvena nejednakost". U: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka* (ur. J. Čapo Žmegač, A. Muraj, Z. Vitez, J. Grbić, V. Belaj et. al.). Zagreb: Matica hrvatska.
- Čapo-Žmegač**, Jasna. 1997. "Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja". *Narodna umjetnost* 34/2: 9–33.
- Čistov**, Kiril V. 2010. "Specifičnosti folkloru u svjetlu teorije informacije". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 139–158. [preuzeto iz: Čistov, Kiril V. 1975. "Specifika folklora u svete teoriji informacije". U: *Tipološki etnološki istraživanja po folkloru. Sbornik statej pamjati Vladimira Jakovleviča Proppa (1895. – 1970.)* (ur. Eleazar M. Meletinskij i Sergej J. Nekljudov). Moskva: Nauka, str. 26–43.].
- Čorkalo**, Katica. 1998. "Časopis *Domaće ognjište* i urednička načela Jagode Truhelke". U: Zbornik radova znanstvenog skupa *Zlatni Danci. Život i djelo Jagode Truhelke*. Osijek: HAZU (Zavod za znanstveni rad u Osijeku), str. 93–107.
- Čubelić**, Tvrtko. 1990. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*. Zagreb: Danica Pelivan i dr. Ante Pelivan.
- Čulinović-Konstantinović**, Vesna. 1982. "Analiza položaja žene u društvu i porodici". U: *Žena u seoskoj kulturi Panonije. Etnološka tribina* (posebno izdanje), ur. V. Domaćinović. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- Čulinović-Konstantinović**, Vesna. 1979. "Historijski prikaz etnoloških istraživanja i interesa za narodnu kulturu u Hrvatskoj". *Etnološka tribina* 2: 67–88.
- Čulinović-Konstantinović**, Vesna. 1979a. "Položaj žene u Lovrićevim zapisima". *Zbornik Cetinske krajine*, knj. 1 (Ivan Lovrić i njegovo doba: referati i saopćenja sa znanstvenog skupa), str. 319–333.
- De Caro**, Francis A. 1983. *Women and Folklore: A Bibliographic Survey*. Westport, Conn., and London: Greenwood Press.
- Delić**, Simona. 1997. "Matičine zbirke ženskih pjesama: sto godina nakon edicije *Hrvatske narodne pjesme* (1896. – 1942.)". *Narodna umjetnost* 34/2: 79–94. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

- Delić**, Simona. 2001. *Između klevete i kletve. Tema obitelji u hrvatskoj usmenoj baladi*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Delić**, Simona. 2004. "Stihovana priča i obitelj: zašto još uvijek pripovijedamo balade?". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, ur. Jambrešić Kirin, Renata i Tea Škokić. Zagreb: Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova etnografija), str.257–268.
- Delorko**, Olinko. 1954. "Matija Šešelja, kazivačica narodne poezije na Dugom otoku". *Zbornik za narodni život i običaje* 38: 223–231. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Delorko**, Olinko. 1969. *Ljuba Ivanova: Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*. Split: Matica hrvatska.
- Delorko**, Olinko. 1976. *Narodne pjesme otoka Hvara: Prema zapisima osmorice sabirača Matice hrvatske u 19. stoljeću*. Split: Čakavski sabor.
- Delorko**, Olinko. 1979. *Zanemareno blago. O hrvatskoj narodnoj poeziji*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Delorko**, Olinko. 1979a. "Umjetnička doživljajna snaga našeg puka mjerena poezijom koju je on stvorio, pamtio i prenosio". U: *Zanemareno blago*. Zagreb : Nakladni zavod MH, str. 275–294.
- Despot**, Miroslava. 1967. "Ivan Kukuljević – Sakcinski i njegov rad u okviru *Društva za povjesnicu jugoslavensku*". Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske (Predavanja, 3.).
- Detelić**, Mirjana. 1992. *Mitski prostor i epika*. Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti.
- Detoni Dujmić**, Dunja, prir. 2003. *Dragojla Jarnević. Izabrana djela*. U: *Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Detoni Dujmić**, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dobrić**, Bruno. 2003. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti*. Pula: Biblioteka Histria Croatica.
- Dragičević**, Josipa. 2012. "Hrvatski preporoditelji (o) ženama". *Ist Conference for Young Slavists in Budapest / Aleksander Urkom* (ur.). Budimpešta: Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Institute of Slavonic and Baltic Philology, 114–116.
- Dragičević**, Josipa. 2012a. "Žene i slavenska ideja u hrvatskoj preporodnoj ideologiji". U: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I / Zbornik radova / Književnost / Knjiga 2 / Senahid Halilović* (ur.). Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Slavistički komitet, str. 217–225.
- Dundes**, Alan. 2010. "Tekstura, tekst i kontekst". U: *Folkloristička čitanka*, ur. Hameršak, Marijana i Suzana Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 91–106. [preuzeto iz: Dundes, Alan. 1980. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, str. 20–32].
- Dukat**, Zdeslav. 1975. "Homersko pitanje od Hezioda do Milmana Parrya". *Književna smotra* VII/21: 69–89.
- Erlich Stein**, Vera. 1964. *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.
- Fancev**, Franjo. 1933. Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790. – 1832.): uvod. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 12, ur. Fancev, Franjo. Zagreb: JAZU, VII–XLVI.

- Fancev**, Franjo. 1939. "Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova". *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 51: 86–105. Zagreb: JAZU.
- Farrer**, Claire R. 1975. "Women and Folklore: Images and Genres". *The Journal of American Folklore: Women and Folklore* 88/347: V–XV. American Folklore Society.
[URL: <http://www.jstor.org/stable/539180>; pristup: 08/04/2011.]
- Feldman**, Andrea, prir. 2004. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka.
- Feldman**, Andrea. 2004a. "Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena - ženska povijest - kulturna povijest". U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, str. 9–19.
- Felski**, Rita. 1989. *Beyond feminist esthetics (Feminist Literature and Social Change)*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Ferluga-Petronio**, Fedora. 1998. "Pjesnikinja Ana Vidović (1799. – 1879). U: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 24/1: 355-361.
- Filipčić-Maligec**, Vlatka. 1999. – 2000. "Žensko lice preporoda". *Otium*, časopis za povijest svakodnevice 7–8: 56-65.
- Franković**, Dragutin, ur. 1958. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Ganza-Aras**, Tereza. 2002. "Otočna žena danas". U: *Život otočanke, zbornik radova*, ur. Lulić-Štorić, Jasenka. Zadar: Narodni muzej, str. 105–116.
- Gilbert**, Sandra M. i Susan Gubar. 1979. *The Madwomen in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Gobo**, Tamara. 2002. "Ivan Milčetić o hrvatskim demonološkim ili mitskim predajama". U: Zbornik o Ivanu Milčetiću: književnom povjesničaru, filologu i etnologu. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Varaždin - Malinska, 19. – 20. travnja 2001. Varaždin, 16. studenoga 2001. Zagreb, str. 319–327.
- Golde**, Peggy. 1986 (1970). "Introduction". U: *Women in the Field. Anthropological Experiences*. Peggy Golde, ur. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, str. 1–15.
- Grčević**, Mario. 2009. "Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme". *Filologija* 53. Zagreb: Razred za filološke znanosti HAZU, str. 1–53.
- Grbić**, Jakopović Jadranka. 2002. "Etnografsko-etnološki i folkloristički rad Ivana Milčetića". U: Zbornik o Ivanu Milčetiću: književnom povjesničaru, filologu i etnologu. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Varaždin - Malinska, 19. – 20. travnja 2001. Varaždin, 16. studenoga 2001. Zagreb: Izdanje Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, niz: *Hrvatski književni povjesnici*, sv. 7, 113–119.
- Gross**, Mirjana. 1993. "Nevidljive žene". *Erasmus* 3: 56–64.
- Gross**, Mirjana; Agneza Szabo. 1992. *Prema hrvatskom građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.
- Gulin**, Valentina. 2004. "Febra Kvotidijana ili o udaji". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić, ur. Zagreb: Centar za ženske studije; Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, str. 97–118.

- Hajdić**, Branka. 2010. "Jelka Miš. Život posvećen baštini". Katalog izložbe Etnografskog muzeja u Dubrovniku. Dubrovnik: Dubrovački muzeji 2010.
- Hays**, Meghan. 1996. "Valjane majke i Blage kćeri – Odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj 19. stoljeća." *Otvornost* 4/1–2: 85–95.
- Hameršak**, M., S. **Marjanić**, ur. 2010. *Folkloristička čitanka* (zbornik radova). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM.
- Han**, Verena. 1958. "Razvoj zbirki i muzeja od XIII. do XIX. vijeka na teritoriju Jugoslavije". *Tkalčićev zbornik* II: 297–313.
- Henks**, Barbara i Richard Johnson. 2010. "Šutnja među disciplinama: folkloristika, kulturalni studiji i povijest". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 413–434. [preuzeto iz: Henks, Barbara i Richard Johnson. 2002. "Silences across Disciplines. Folklore Studies, Cultural Studies, and History". *Journal of Folklore Research* 39(2-3): 125–146.]
- Honko**, Lauri. 1976. "Genre Theory Revisited". U: *Studia Fennica* 20: 20–25.
- Iveljić**, Iskra. 2007. "Položaj žena u društvu i obitelji". U: *Očevi i sinovi – privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam international d.o.o., str. 278–297.
- Jakobson**, Roman i Pjotr **Bogatirjov**. 2010. "Folklor kao naročit oblik stvaralaštva". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 31–44. [preuzeto iz: Jakobson, Roman i Pjotr Bogatirjov. 1971. "Folklor kao naročit oblik stvaralaštva". U: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda* (ur. Maja Bošković-Stulli). Preveo Stjepan Stepanov. Zagreb: Školska knjiga, str. 17–30. (1. izdanje 1929.)]
- Jagić**, Suzana. 2008. "Jer kad žene budu žene prave...(Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće". *Povijest u nastavi* VI/11 (1): 77–100.
- Jambrešić Kirin**, R. i T. **Škokić**, ur. 2004. *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*. Zagreb: Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova etnografija).
- Jambrešić-Kirin**, Renata. 2010. "O višedisciplinarnim uporištima hrvatske folkloristike na rubovima stoljeća". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 447–478. [preuzeto iz: Jambrešić Kirin, Renata. 1997. "O višedisciplinarnim uporištima hrvatske folkloristike na rubovima stoljeća". *Narodna umjetnost* 34(2): 45–78.]
- Janković**, Mira. 1954. "Ossian kao poticaj za sakupljanje narodnih pjesama kod južnih Slavena". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 38: 177–221. Zagreb: JAZU.
- Jolles**, Andre. *Jednostavni oblici*. 2000. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jordan**, Rosan i Francis A. De Caro. 1986. "Women and the Study of Folklore". *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society* 11/3: 500–518.
- Jurić**, Zlatko i Dunja **Vranešević**. 2012. "Zaštita kulturne baštine u putnim izvješćima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga". *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 35: 23–39.
- Kamenar**, Đuro. 2013. *Narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke. Kupio ih oko Vrhovca u Hrvatskoj Gjuro Kamenar. 1878*. **Benković-Marković**, Sanja, prir. Zagreb: Matica hrvatska (Rukopisna baština. *Novi niz*. Knjiga 3).

Katić, Mirisa. 2011. "Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću". *Magistra Iadertina* 6/6: 7–22.

Kapec Rudan, Evelina i Josipa Tomašić. 2013. "Kako vide dom sestra, otac i ljuba: analiza prostora u trima baladama iz kazivanja Kate Murat". U: Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog interdisciplinarnog simpozija *Hrvatska folklorna i etnografska baština u svjetlu dubrovačke, svjetske i turističke sadašnjosti* (FEB 2012, Dubrovnik 11. – 13. prosinca 2012.). Dubrovnik: Folklorni ansambl Lindo, str. 201–206.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2010. "Kad naziv discipline izgubi korak s predmetom koji proučava: kako premostiti jaz?". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 225–237. [preuzeto iz: Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1996. "Topic Drift: Negotiating the Gap between the Field and Our Name". *Journal of Folklore Research* 33(3): 245–254.]

Kodrnja, Jasenka. 2008. *Žene zmiје - rodna dekonstrukcija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Kodrnja, Jasenka. 2010. *Kultura, drugi, žene*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Hrvatsko filozofsko društvo Plejada.

Kolanović, Josip. 1998. "Kontinuitet u stvaranju hrvatskih nacionalnih ustanova kulture". U: *Naš Museum*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 150. godišnjice utemeljenja hrvatskoga Narodnog muzeja u Zagrebu (12. – 14. studenog 1996.). Zagreb: 17–26.

Kolarić-Dimitrijević, Mira. 1993. *Mara Matočec. Hrvatska književnica-seljakinja i njen rad na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić*. Koprivnica-Zagreb: Nakladnička kuća "Dr. Feletar", Koprivnica.

Kolarić-Dimitrijević, Mira. 2007. "Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u hrvatskom seljačkom pokretu (1918. – 1940.). *Podravina* VI/12: 5–25.

Košutić-Brozović, Nevenka. 2001. "Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne". U *Dani hvarskog kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, str. 104–111.

Kovačec, August, ur. 1996. *Hrvatski opći leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (XVI, 1118 str.).

Lastrić, Olga. 1984. "Kata Jajnčerova, autorica monografije o Trebarjevu". *Etnološka tribina* 6-7: 137–141.

Leček, Suzana; **Petrović**, Leš, Tihana. 2010. *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.* Zagreb: Srednja Europa; Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Leček, Suzana. 1999/2000. "Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925. – 1929.)". *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest* 32–33: 293–298. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Leček, Suzana. 1995. "Između izvornog i novog – *Seljačka sloga* do 1929. godine". *Etnološka tribina* 18: 103–123.

Lulić-Štorić, Jasenka, ur. 2002. *Život otočanke*. Zadar: Narodni muzej.

Lončar, Ljuba. 1954. "Ivan Filipović – veliki borac za ženska prava". *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* XII/4: 17-19.

- Lončar**, Ljuba. 1954a. "Razvoj ženskog pokreta u nas". *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* XII/7: 10–13.
- Lončar**, Ljuba. 1954b. "Razvoj ženskog pokreta u nas". *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* XII/8: 10–12.
- Lončar**, Ljuba. 1954c. "Napredna učiteljica Marija Fabković". *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* XII/11: 18–21.
- Lončar**, Ljuba. 1954d. "Napredna učiteljica Marija Fabković". *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* XII/12: 12–15.
- Lončarić**, Svjetlana. 2005. "Jančir, Kata". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 308.
- Lord Bates**, Albert. 2000. *The Singer of Tales*, ur. Mitchell, Stephen i Gregory Nagy (2. izdanje). London: Harvard University Press.
- Lorković**, Blaž. 1883. *Žena u kući i u društvu*. Zagreb: Matica hrvatska (Tisak Karla Albrechta).
- Lozica**, Ivan. 2010. "Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 159–180. [preuzeto iz: *Zapisano i napisano. Folkloristički spisi* (2008). Zagreb: AGM, str. 9–36.]
- Lozica**, Ivan. 2008. "Favorizirani i zanemareni žanrovi u usmenoj tradiciji". U: *Zapisano i napisano: folkloristički spisi*. Zagreb: AGM, str. 115–127.
- Luetić**, Tihana. 2002. "Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu". *Povijesni prilozi* 22/22: 167–208. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Ljubunčić**, Salih. 1939. "Povodom osamdesetgodisnjice Klotilde Junek-Kučere". *Napredak*, časopis za pedagogiju LXXX/9, str. 425–427.
- Maixner**, Rudolf. 1951. "Neobjavljeni Vrazovi članci i dokumenti". U: *Građa za povijest književnosti hrvatske* 20: 7–48. Zagreb: JAZU.
- Mance**, Ivana. 2012. *Zércalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti (Studije i monografije, knjiga 38).
- Mark**, Vera. 1987. "Women and Text in Gascon Tall Tales". *The Journal of American Folklore: Folklore and Feminism* 100/398: 504–527. American Folklore Society. [URL: <http://www.jstor.org/stable/540909>; pristup: 08/04/2011.]
- Marković**, Mirko. 1988. "Osvrt na stogodišnji rad Odbora za narodni život i običaje". U: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888. – 1988*. Zagreb: JAZU.
- Marković**, Mirko. 1989. "Kako je došlo do osnutka Odbora za narodni život i običaje". *Zbornik za narodni život i običaje* 51. Zagreb: HAZU.
- Marks**, Ljiljana i Ivan **Lozica**. 2010. "FINITIS DECEM LUSTRIS. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoantropoloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu". U: *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, 511–540. [preuzeto iz: Marks, Ljiljana i Ivan Lozica. 1998. "FINITIS DECEM LUSTRIS. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoantropoloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu". *Narodna umjetnost* 35(2): 67–101.

- Maštrović**, Tihomil, ur. 2002. *Zbornik o Ivanu Milčetiću: književnom povjesničaru, filologu i etnologu*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Varaždin – Malinska, 19. – 20. travnja 2001. Varaždin, 16. studenoga 2001. Zagreb: Izdanje Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, niz: *Hrvatski književni povjesnici*, sv. 7.
- Matijašević**, Željka. 2006. "Sigmund Freud". U: *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*. Zagreb: AGM.
- Matočec**, Mara. 1939. "Hrvatice i pravo glasa". *Hrvatica* I/11: 1.
- Mažuran**, Ive. 2004. "Politička stvarnost hrvatskoga naroda u novijoj i suvremenoj povijesti i Matica hrvatska". U: *Spomenica Matice hrvatske: 1842. – 2002.* (Ive Mažuran, Josip Bratulić). Zagreb: Matica hrvatska, str. 10–87.
- McGregor**, Claire. 1996. "O pjesmama Muratove zbirke" U: *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*, zapisao Andro Murat, priredila Tanja Perić-Polonijo. Zagreb: Matica hrvatska, str. 633–668.
- Mead**, Margaret. 2004. *Spol i temperament u tri primitivna društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Mill**, John Stuart. 2000. *Podređenost žena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Millet**, Kate. 1969. *Sexual Politics*. London: Virago [1977].
- Mills**, Margaret. 2010. "Feministička teorija i proučavanje folklor: dvadesetogodišnje putovanje prema teoriji". U: *Folkloristička čitanka*, ur. Hameršak, M. i S. Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka "Tragom struke") i AGM, str. 391–411. [preuzeto iz: Mills, Margaret. 1993. "Feminist Theory and the Study of Folklore. A Twenty Year Trajectory toward Theory". *Western Folklore* 52(2-4): 173–192.].
- Moers**, Ellen. 1976. *Literary Women: The Great Writers*. New York: Doubleday. Pretisak (1977) London: The Women's Press.
- Mohorovičić**, Andre, ur. 1988. *Spomen-spis* povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888. – 1988. Zagreb: JAZU.
- Muraj**, Aleksandra. 1984. "Teorijsko-metodološke zamisli Antuna Radića i njihov utjecaj na etnološki rad u Hrvatskoj". *Etnološka tribina* 6-7: 31–36.
- Muraj**, Aleksandra. 1999. "Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu". *Etnološka tribina* 22: 219–229. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Murat**, Andro. [1886.]. 1996. *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*. Prir. Tanja Perić-Polonijo. Zagreb: Matica hrvatska (*Hrvatske narodne pjesme: Rukopisna baština*, knj. I).
- Murgić**, Božidar. 1937. *Život, rad i misli Dra Ante Radića*. Zagreb: Tiskara Danica.
- Murko**, Matija. 1951. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930 - 1932*. I knjiga. Zagreb: JAZU.
- Musić**, Adolf. 1924. "Ivan Milčetić". *Ljetopis* 38, str. 77–109.
- Nedić**, Vladan, prir. 1985. [1824.] *Srpske narodne pjesme*, skinuo ih i na svijet izdao Vuk Stefanović Karadžić (Knjiga prva u kojoj su različne ženske pjesme). Beograd: Prosveta i Nolit.

Niemčić, Iva. 2004. "Tragom nevidljive plesačice". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić, ur. Zagreb: Centar za ženske studije; Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, str. 69–83.

Nikočević, Lidija. 1984. "Život i djelo Ivana Milčetića". *Etnološka tribina* 6–7: 91–96.

150 HAZU 1861 – 2011. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Ograjšek-Gorenjak, Ida. 2004. "On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća". U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, str. 157–179.

Ograjšek-Gorenjak, Ida. 2004a. "Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34/35/36: 89–100.

Ograjšek-Gorenjak, Ida. 2006. "Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu". *Povijest u nastavi* IV/8: 147–176.

Ogrizović, Mihajlo. 1973. *Marija Fabković. Prilog povijesti hrvatskog učiteljstva*. Zagreb: Školske novine.

Ortner, Sherry B. 1974. "Is female to male as nature is to culture?". U: *Women, Culture and Society*, ur. Michelle Zimbalist Rosaldo, Louise, Lamphere. Stanford: Stanford University Press, str. 67–87.

Oštrić, Goroslav. 2002. "Neudata žena - čuvarica obiteljske tradicije na Dugom otoku". U: *Život otočanke*, zbornik radova. Zadar: Narodni muzej, str. 54–66.

Ott, Ivan; Ante **Žužul**, ur. 2008. "Milena Sajvert Pokupska". U: *Karlovački leksikon*. Zagreb: Školska knjiga (Naklada Leksikon), str. 510.

Padovan, Ivo, ur. 1995. *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer. Ogledi*. Zagreb: HAZU (Obljetničke spomenice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 7.).

Padovan, Ivo, ur. 1997. Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru (radovi sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Đakovu od 26. do 27. listopada 1995. godine). Zagreb: HAZU.

Papić, Žarana i Lydia **Sklevicky**, ur. 2003. *Antropologija žene*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Papratović, Milena. 1940. "Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom". Zbornik za narodni život i običaje hrvatskoga naroda 32/2: 85–195.

Pavličić, Pavao. 1983. *Književna genologija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Pearce M., Susan. 1995. *On collecting. An investigation into collecting in the European tradition*. London and New York: Routledge (The collecting cultures series, ed. by Susan M. Pearce).

Pearce M., Susan. 1995. "Engendering collections". U: *On collecting. An investigation into collecting in the European tradition*. London and New York: Routledge (The collecting cultures series, ed. by Susan M. Pearce), str. 197–222.

Pečarić, Ankica, Josip Pečarić. 2002. *Strossmayerova oporuka*. Zagreb: HAZU

Peić-Čaldarović, Dubravka. 1997. "Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1941.). *Časopis za suvremenu povijest* 29/3: 491–503.

Peić-Čaldarović, Dubravka. 1996. *Ženska profesionalna udruženja u Hrvatskoj 1918. – 1941. godine. Prilog istraživanju društvenog položaja žena u Hrvatskoj između dvaju*

svjetskih ratova. Magistarski rad (Katedra za povijest novoga vijeka FF Sveučilišta u Zagrebu).

Perić, Ivo. 2002. *Antun Radić 1868. – 1919*. Zagreb: Dom i svijet.

Perić-Polonijo, Tanja. 2013. "Predgovor". U: *Narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke. Kupio ih oko Vrhovca u Hrvatskoj Gjuro Kamenar. 1878.* (zapisao Đuro Kamenar, prir. Sanja Benković-Marković). Zagreb: Matica hrvatska (Rukopisna baština. Novi niz. Knjiga 3).

Perić-Polonijo, Tanja. 2004. "Otočke kazivačice usmenih pjesama". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić, ur. Zagreb: Centar za ženske studije; Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, str. 269–278.

Perić-Polonijo, Tanja. 1998. "O rukopisnoj zbirci narodnih pjesama iz Konavala Olinka Delorka". *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 36: 421–494.

Perić-Polonijo, Tanja. 1996. *Tanahna galijska. Antologija usmene lirike iz Dalmacije*. Split: Književni krug.

Perić-Polonijo, Tanja. 1996a. "O rukopisnoj zbirci Andre Murata *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu* (1886.)." *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*, zapisao Andro Murat, prir. Tanja Perić-Polonijo. Zagreb: Matica hrvatska, str. 7–36.

Perić-Polonijo, Tanja. 1992. "Usmene lirske pjesme dubrovačke regije". *Narodna umjetnost* 29: 121–153.

Perić-Polonijo, Tanja. 1983. "O klasifikaciji usmene lirske poezije". *Croatica* – prinosi proučavanju hrvatske književnosti, god. XIV., sv. 19. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 99–111.

Pletenac, Tomislav. 1998./1999. "Ženski identitet u Orubici". *Studia ethnologica Croatica* 10/11: 235–240.

Potkonjak, Sanja. 2012. "Utilitarna pedagogija, obrazovanje i moral slavenske žene novog doba u radu Jelice Belović Bernadzikowske". *Zbornik za narodni život i običaje* 56. Zagreb: HAZU, str. 171–195.

Potkonjak, Sanja. 2011. "Kata Jajnčerova. Uz povijest ženskog rodoslovlja hrvatske etnologije". *Etnološka tribina* 34/41: 87–112.

Potkonjak, Sanja. 2009. "Kata Jajnčerova – uz povijest ženskog rodoslovlja hrvatske etnologije", poglavlje iz doktorske disertacije "Žensko autorstvo u hrvatskoj etnologiji dvadesetog stoljeća", str. 66–107. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju FF Sveučilišta u Zagrebu.

Potkonjak, Sanja. 2004. "Vid Vuletić Vukasović i spasiteljska etnologija". *Studia ethnologica Croatica* 16: 111–140.

Premuž Đipalo, Vedrana. 2013. "Hrvatska antropologija žene od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas: ženske teme u hrvatskoj etnologiji". *Ethnologica Dalmatica* 20/1: 143–166.

Prica, Ines. 2004. "Žene obavljaju muški posao: rod i autoritet u hrvatskoj etnologiji". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, ur. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić. Zagreb: Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova etnografija), str. 33–48.

Primorac, Jakša. 2014. "Sad se svit odveć podigo na modu. Bosanska Posavina očima Bone Nedića i Petra Draganovića". *Zbornik za narodni život i običaje* 575: 7–32. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Primorac, Jakša. 2010. "Arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU", *Zbornik za narodni život i običaje* 55: 9–38. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Propp, Vladimir. 1982. *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta.

Perrot, Michelle. 2009. *Moja povijest žena*. Zagreb: Ibis.

Radner, Joan N., Susan S. Lanser. 1987. "The Feminist Voice: Strategies of Coding in Folklore and Literature". *The Journal of American Folklore: Folklore and Feminism* 100/398: 412–425. American Folklore Society.

[URL: <http://www.jstor.org/stable/540910>; pristup: 08/04/2011.]

Rački, Franjo. 1886. "Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885.". *Rad JAZU* 80, str. 246–313.

Radić, Antun. 1897. "Osnova za sabiraće i proučavaće građe o narodnom životu". *Zbornik za narodni život i običaje* 2: 1–90.

Radić, Antun. 1936a. Što vriedi žena pri gospodarstvu?". U: *Sabrana djela III. Dom (1901.)*. Zagreb: Seljačka sloga, str. 278–280 i str. 296–297.

Radić, Antun. 1936b. *Sabrana djela IV. Dom (1902.)*. Zagreb: Seljačka sloga.

Radić, Antun. 1936c. "Po čem žena dobiva vriednost?". U: *Sabrana djela V. Dom (1903.)*. Zagreb: Seljačka sloga, str. 98–100.

Radić, Stjepan. 1905. *Savremena Evropa ili karakteristika evropskih država i naroda* (Nagrađeno iz zaklade grofa Draškovića za 1904. godinu). Zagreb: Dionička tiskara. Elektroničko izdanje Matice hrvatske (2010.):

[URL: http://www.matica.hr/media/pdf_knjige/985/savremena%20evropa%20WM.pdf; pristup: 20/01/2015.]

Radić, Stjepan. 1902. "Djevojački sviet – izabrane pripoviesti čeških spisateljica" (s češkoga preveo i uvodom o kulturnom radu češke obrazovane žene popratio Stjepan Radić). Zagreb: Naklada Matice hrvatske, Slavenska knjižnica, knj. X (Tisak Karla Albrechta).

Rapp, R. 1979. "Anthropology". *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 4(3): 497–513. Chicago: The Universita of Chicago Press.

[URL: <http://www.jstor.org/stable/31373397>; pristup: 07/04/2011.]

Ravlić, Jakša. 1963. "Povijest Matice hrvatske". U: *Matica hrvatska 1842 – 1962*. Zagreb: Matica hrvatska.

Ravlić, Jakša. 1965. *Hrvatski narodni preporod II: Ilirska knjiga*. Izdanje *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska i Zora.

Reiter, R. Rayna, ur. 1975. *Toward an Anthropology of Woman*. New York: Monthley Reyiew Press.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1997. "Hipoteza Antuna Radića o dvije kulture i hrvatska etnologija". *Narodna umjetnost* 34/2: 35–44.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. "Patrijarhalizam danas". U: *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga, str. 193–204.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.

- Rihtman-Auguštin**, Dunja. 1982. "O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi". U: *Žena u seoskoj kulturi Panonije. Etnološka tribina* (posebno izdanje), ur. V. Domaćinović. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- Sablić-Tomić**, Helena. 2008. "Počeci slavonskog ženskog pisma". U: *Dani Hvarškoga kazališta. Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Batušić Nikola et al. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, str. 77–88.
- Sablić-Tomić**, Helena; **Rem** Goran. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, biblioteka Posebna izdanja.
- Sablić-Tomić**, Helena. 2001. "Ženski likovi s prijelaza stoljeća. Na primjeru novela Josipa Kozarca, Živka Beritća, Joze Ivakića i Josipa Kosora". U: *Dani Hvarškoga kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne - bilanca stoljeća*. Batušić Nikola et al. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, str. 112–122.
- Sabrana djela dra Antuna Radića**. 1936. Vladko Maček i Rudolf Herceg, ur. Zagreb: Seljačka sloga.
- Scott**, Wallach Joan. 2003. *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Saltzman**, H. Rachele. 1987. "Folklore, Feminism, and the Folk: Whose Lore Is It?". *The Journal of American Folklore: Folklore and Feminism* 100/398: 548–562. American Folklore Society.
[URL: <http://www.jstor.org/stable/540912>; pristup: 08/04/2011.]
- Samardžija**, Marko. 1996. "Pravopisac za sva vremena". *Zaprešički godišnjak 1995*. Godište V (ur. Laljak, Stjepan). Zaprešić: Matica hrvatska Zaprešić, str.170–180.
- Showalter**, Elaine. 1977. *A Literature of Their Own. British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Showalter**, Elaine. 1998. "Feministički kriticizam u divljini". U: *Književnost, povijest, politika / priredio Zlatko Kramarić*. Osijek: Svjetla grada, str. 252–266.
- Sečić**, Dora. 2011. "Nabava knjiga i izgradnja fonda javnih knjižnica u Zagrebu u 19. stoljeću. Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54/3., str. 1–20.
- Simmel**, Georg. 2001. *Kontrapunkti kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo.
- Sklevicky**, Lydia. 1983. "Nužnost 'ženske perspektive' u etnologiji". *Etnološka tribina* 4–5: 121–126, Zagreb.
- Sklevicky**, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*, prir. Dunja Rihtman-Auguštin. Zagreb: Ženska infoteka.
- Solar**, Milivoj. 2006. *Književni leksikon* (natuknica: žanrovski sustav). Zagreb: Matica hrvatska, str. 400–401.
- Solar**, Milivoj. 1989. *Teorija književnosti* (XIII izdanje). Zagreb: Školska knjiga, str. 120.
- Sremec**, Nada. 1940. *Nismo mi krive (Slavonska žena). Kako živi narod. III knjiga*. Zagreb: "Gospodarska sloga" (Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva).
- Staiger**, Emil. 1978. *Umeće tumačenja i drugi ogledi*. Beograd.
- Stipčević-Despotović**, Anđelka. 1983. "Balarin-Monopoli, Nike". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 382.

- Stoeltje** J. Beverly. 1988. "Introduction: Feminist Revisions". *Journal of Folklore Research: Feminist Revisions in Folklore Studies* 25/3: 141–153. Indiana University Press.
[URL: <http://www.jstor.org/stable/3814491>; pristup: 08/04/2011.]
- Stransky**, Z. Z. 1974. "Metodologicke otazky dokumentace soucasnosti". Muzeologicke sešity, vol. V, str. 29.
- Strčić**, Petar. 2006. "Josip Juraj Strossmayer danas". *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16-17: 103–139.
- Šafranek**, Ingrid. 1983. "Ženska književnost" i "žensko pismo". *Republika* 11–12: 7–28.
- Šego**, Jasna. 2011. "O ženama u *Viencu* i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća". *Kroatologija* 2: 141–160.
- Šešo**, Luka. 2006. *Razvoj etnoloških istraživanja. Od ideje o 'narodoznanstvu' do moderne hrvatske etnologije*. Magistarski rad (Odsjek za povijest FF Sveučilišta u Zagrebu).
- Šicel**, Miroslav. 2005. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Šicel**, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škalamera** Gaćina, Sonja i Štefka Batinić. 2009. *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849. – 2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Šilović-Karić**, Danja. 2004. "Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj". U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Andrea Feldman (ur.). Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, str. 181–190.
- Šimunović-Petrić**, Zorica. 1989. "Bogdan-Bijelić, Pavlina". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 64.
- Šimunović-Petrić**, Zorica. 1984. "Pristup bilježenju etnografske građe Pavline Bogdan-Bijelić". *Etnološka tribina* 6–7: 143–146.
- Šimunović-Petrić**, Zorica. 1983. "Život i rad Pavline Bogdan-Bijelić suradnice Odbora za narodni život i običaje". *Zbornik za narodni život i običaje* 49: 661–668. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šurmin**, Đuro. 1898. *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Tomasović**, Mirko. 2011. *Neznane i neznani. Kroatistički prinosi*. Zagreb: Konzor.
- Tomljanovich**, William Brooks. 2001. *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. Zagreb: Dom i svijet.
- Toril**, Moi. 2007. *Seksualna/tekstualna politika. Feministička književna teorija*. Zagreb: AGM.
- Turkalj**, Jasna. 2009. "Pohvale i kazne 'krasnom spolu' zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih". *Časopis za suvremenu povijest* 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 171–193.
- Vidan**, Aida. 2003. *Embroidered with Gold, strung with Pearls. The Traditional Ballads of Bosnian Women*. Publication of the Milman Parry Collection of Oral Literature No. I. Massachusetts: Cambridge.
- Vince-Pallua**, Jelka. 2004. "Amazonke iz Istre: Na tragu istarskih, u muško preobučenih žena". U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, ur. Jambrešić Kirin, Renata

i Tea Škokić. Zagreb: Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku: Biblioteka Nova etnografija, str. 119–135.

Vince-Pallua, Jelka. 1990. "Da prostite, to mi je žena!: Prilog proučavanju položaja žene prve polovice 18. i druge polovice 19. stoljeća u Dalmaciji i njezinu zaleđu". *Studia ethnologica* 2: 77–96.

Vodopija, Milivoj. 1977. "Radićeva 'Osnova' i narodni život danas". *Etnološki pregled* 14: 71–74.

Vrbetić, Marija. 1979. *400 godina karlovačkog školstva*. Karlovac.

Vujić, Žarka. 2007. *Izvori muzeja u Hrvatskoj*. Zagreb: Kontura Art Magazin.

Vujić, Žarka. 2003. "(Ne)vidljivost žena u muzeologiji: uzburkavanje mirnih voda". *Informatica museologica* 34 (3-4): 70-73.

Vujić, Žarka. 2001. "Žene i sabiranje". *Informatica museologica* 32 (1–2): 6–11.

Vujić, Žarka. 2000. "Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu". *Muzeologija* 37: 21–31. Zagreb.

Vujić, Žarka. 1999. "Muzejski predmet i muzejsko sabiranje u ogledalu semiotike". *Informatologija* 32/3–4, str. 200–208.

Vukajlović, Željka. 2006. "Književnice". U: *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, ur. Kodrnja, Jasenka. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, str. 247–264.

Weininger, Otto. [1905]1986. *Pol i karakter*. Beograd: Književne novine.

Williams, Raymond. 2006. "Analiza Kulture". U: *Politika teorije (zbornik rasprava iz kulturalnih studija)*, ur. Duda, Dean. Zagreb: Disput d.o.o., 35–58. (prevedeno poglavlje iz Williamsove knjige *The Long Revolution*, Penguin, Harmondsworth 1965, str. 57–88 / preveo Višeslav Kirinić).

Woolf, Virginia. 1997. *Gospođa Dalloway*. Zagreb: SysPrint.

Yuval-Davis, Nira. 2004. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.

Zimbalist Rosaldo, Michelle i Louise **Lamphere**, ur. 1974. *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press.

Zimbalist Rosaldo, Michelle. 1974. "Women, Culture, and Society: A Theoretical Overview". U: *Women, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, str. 17–41.

Žena u seoskoj kulturi Panonije. 1982. *Etnološka tribina* (posebno izdanje), ur. V. Domaćinović. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Žugec, Mateja, prir. 2015. *Štefanija Bernas-Belošević. Zapisi o Hrašćini*. Krapina: Službeni glasnik d.o.o.

Župan, Dinko. 2013. *Mentalni korzet – spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868. – 1918.)*. Osijek: Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirminiensia et Baranyensia 17.

Župan, Dinko. 2005. "Viša djevojačka škola u Osijeku (1882. - 1900.)". *Scrinia Slavonica* 5, str. 366–383.

Žura Vrkić, Slavica. 2003. "Prva hrvatska etnografkinja Mara Čop Marlet. Aperire terram gentibus". *Ethnologica Dalmatica* 12: 5–34.

8. PRILOZI

I. POSLOVNA KORESPONDENCIJA UREDNIKA ZBORNIKA ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE I ZAPISNICI SJEDNICA ODBORA ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

(Prilozi 1 – 8)

Prilog 1

Pismo Ivana Milčetića dr. Antunu Radiću

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Sign. OE HAZU K.SZ.506/1: 15.01.1897.

Dragi doktore!

Smičiklas mi piše, da je odbor odlučio, da Zbornik svakako izadje do konca o. mj. pa za to meni neće više šiljati revizije, a moj uvod će izaći napose. Izvolite se dakle požuriti pa biti tako dobar te mi gotovu svoju radnju pošalji ovamo. To je sada potrebnije nego prije, jer ćeš moći dodati koju opasku više o budućem radu i t.d.

Ja ću Te na to upozoriti. Nemoj samo širiti svoje radnje, jer mi piše Smičiklas, da će gradje biti preko 20 araka. Ja ću napisati kratak predgovor, pa i zato treba da imam pred sobom Tvoj članak.

Molim Te pošalji mi one sveske "Wisle", gdje je onaj članak o sabiranju etnogr. gradje, da se njime okoristim. Meni je poznat iz Praga, ali u Zagrebu ga nijesam našao. I "Wishu" i svoj članak pošalji mi preko akademije, da ne plaćaš poštarine.

Molim Te još ovo: Pogledaj u akademiji, da li je Bogišićevo djelce: "Pravni običaji u Slovena", Zagreb 1866. II izd. 1867. isto što i "O važnosti sakupljanja nar. pravnijeh običaja kod Slovenaca" (u Književniku III) t. j. da li je ono prvo preštampano pod drugim naslovom iz "Književnika"?

Smičiklas želi da dodjem u Zagreb, kada budem gotov s uvodom, koji će valjda izaći pod naslovom: "O narodoznanstvu i o sabiranju narodoznanstvenog gradiva".

Ja sam mu već javio, da ću doći, no s primjetbom, da ja u naprijed ne ću da budem urednikom. Za budući mjesec dakle čuvaj jednog purana i koju flašu dobrog - kiseliša!

Valjda će putovati sa mnom i supruga. Vi nehtjedoste k nama pa ćemo mi k Vama!

Ne zaboravi na indeks zbornika.

Valjda si već uzeo tiskane arke zbornika.

Srdačan pozdrav Tebi i Tvojima!

I. Milčetić

Prilog 2

Pismo Ivana Milčetića Upravi Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

Izvor: *Urudžbeni zapisnici* Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Sign. **HR AHAZU R-129: 24.05.1897.**

Slavnoj Upravi Jugosl. Akademije u Zagrebu.

1. *K svojem Naputku za sabiraње narodoznanstvene građe što sam ga tamo poslao 19. o. m., čast mi je primijetiti ovo:*

Pošto je akademija u svojem prvom pozivu govorila o folklorističkoj građi, mogao bi se izvana na naslovu pridržati ovaj termin, premda ga ja u svojoj radnici ne zagovaram. Kako je potpisanoga zapriječila bolest očiju pa i nestašica vremena, da napiše uvodnu raspravu za I. svezak "Zbornika" u kojoj želaše, da prikaže hrvatskom općinstvu razviće, metodu i zadaću etnologije i etnografije, mišlaše da je nužno – jer na našem jeziku nijesu takova pitaња popularizovana – da ispred "naputka" metne bar kratak uvod, a ispred svakoga odsjeka da u kratko izloži važnost dotičnoga predmeta. Tako naime misli, da će sabirači radije prionuti oko sabiraња građe, kada budu razumjeli, zašto je ovo ili ono znatno za znanost.

Znajući da je ovaj "naputak" nesavršen, pripravan je potpisani – ako se u opće ovako prihvati - da ga sam potpunije za II izdaње, pa bi u tom slučaju moglo izaći I. izdaње u mañem broju istisaka – možda 1000 – koji bi se odmah porazdijelili među seoskom inteligencijom i sveučilišnim slušateljima. K pripisanom "naputku" mogao bi se dodati alfabetski registar predmeta i svih imena, koja su znatna, i potpisani je pripravan, da to izradi tijekom štampaња.

Potpisani nije dospio, da samostalno obradi pravnih običaja, već je dao prepisati Bogišićev kvestionar od g. 1874., dodavši po strani nešto svojih pitaња. Potpisani nije iz istog razloga upotrebio ni kvestionara od prof. Grabowskoga, koji se je među tim i sam najviše držao Bogišića.

Pitaња za hrvatske pravne običaje mogla bi se proširiti poglavito na osnovu naših prilika, dakle iz naših knjiga, koje se bave oko pučkog života Hrvata i Srba. Potpisani među tim vraća kvestionar Grabowskoga (Wisła III) i Kraussov (svojina g. prof. Smičiklasa).

2. *Na cijeñeni dopis slavne akademijske uprave od 7. travња o.g., čast mi je odgovoriti ovo:*

Iz mojih bilježaka na str. 163. i 218. Zbornika i drugdje gdje se opaža: "iz bilježaka prof. Spinčića", posve je jasno, da moj rođak M. Mužina, učitelj Žiža i prof. V. Spinčić nemaju nikakova posla s akademijom, već jedino sa mnom.

Prije nego je izašao "Zbornik", umolio sam slavnu akademijsku upravu, neka izvoli odrediti, da se na moj račun – ako meni kano uredniku ne pripadaju – odašale izvjestan broj istisaka prvoga sveska "Zbornika", a među adresatima navedoh i gore spomenutu

gospodu. Tu sam molbu dva puta ponovio, a jednom se obratili i na g. Tajnika Vrbanića. Bilo je uzalud, jer odgovora nijesam primio ni danas! Tako bijah prisiljen, da kupim u knjižari nekoliko komada "Zbornika" te ih razaslah prema svojoj želi. Među ostalima poslah "Zbornik" i župniku Mužini i učiteљу Žiži, dok ga Spinčić nije primio od mene.

Da bude ipak nesumnjivo i sl. odboru za folkloru, da se ne okorišćujem materijalno tuđom mukom, molim, da se dostavi u ime uprave proračunani honorar župniku Mužini i učiteљу Žiži, a za g. Spinčića neka se izvoli izračunati nagrada za 22 retka na s. 225 i 226, za 3 retka na s. 228, za 10 redaka na s. 223, napokon za 17 redaka na s. 236 i 237.

Napokon još pripada nagrada za 12 redaka na s. 228. Franu Žicu, kateheti u Malom Lošiću. Molim dakle, da se i poslednoj dovjici pošalje direktno nagrada, koja im pripada.

3. U mene su kojekaki časopisi iz akademijske knjižnice koje ću vratiti najduže za mjesec dana, ako ih tko prije ne bude trebao.

U Varaždinu 24. svibnja 1897.

Sa najvećim štovañem

I. Milčetić

Prilog 3

Dva pisma Antuna Radića Folkloškom (Narodoznanstvenom) Odboru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Izvor: *Zapisnici sjednica odbora za folkloristički zbornik, sjednica od 20. studenog 1897.*
Sign. **HR AHAZU Z: 20.11.1897**

Prilog 3a: prvo pismo (sign. HR AHAZU Z: 20.11.1897/a)

*Narodoznanstvenom odboru
Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.*

Prijedlozi Urednika narodoznanstvenog akad. "Zbornika", dr. A. Radića kako da se uredi sabiraše narodoznanstvene građe.

A

Otkako je akademija izdala "Osnovu za sabiraše i proučavaše građe o narodnom životu", nastale su ove promjene i potrebe.

- 1. Broj prijavljenih barem suradnika "Zbornika" porasao je za pol godine, otkako je izdana "Osnova", tako, da je nastala potreba vrlo razgrašenoga dopisivaša sa suradnicima. Suradnika se dosada prijavilo do 250 (dvijesta pedeset), a prijavljuju se suradnici iz svih krajeva gdje živi narod hrvatski, srpski i slovenski. (Imena će se njihova štampati u "Zborniku").*
- 2. Građa, koja stiže od suradnika u velikoj je većini slučajeva taka, da suradniku treba neprestano davati upute i nova pitaša, tražiti razjašneša i td.*
- 3. Mnogi suradnici traže, da im se nagrada unaprijed isplati. Budući da ima nade, da će toliko građe priticati, da bi mnogi suradnici morali po više godina čekati, dok bi se njihov prinos obielodanio, a tim bi se ljudi ozlovoživali i umašivalo zamaša za sabiraše, potrebno je, da se suradnicima prinosi unaprijed plate, t.j. od njih otkupe.*
- 4. Što se tiče početka proučavaša građe, trebalo bi najprije, kako je to kazano u "Osnovi", sastaviti potpunu bibliografiju svega, što je dosada iz narodnoga života sabrano i proučeno. To je posao dosta velik, koji će se otegnuti godine i godine, ako se stvar ne uredi tako, da se taj posao ne ostavi slučajnoj čijoj dokolici, već se nekome povjeri uz potrebitu pomoć i jamstvo.*
- 5. Da se i dašne proučavaše građe pomakne naprijed, potrebno je, da netko lude za taj posao traži, potiče i drži na okupu. Inače, prepusti li se i to slučajnoj čijoj dokolici, zategnut će se stvar u nedogled, pa još ne će biti onaka, kako bi trebalo.*
- 6. Trebalo bi građu iz savremenoga života popušaati građom iz prošlosti, koje ima na pretek u pisanim i tiskanim spomenicima. I lude za taj posao trebalo bi tražiti, poticati i njihove radove redati.*

Tek onda kad bi se svih šest potreba uredilo kako treba, bio bi "Zborniku" zajamčen napredak i uspjeh.

B

Da se sve ovo uredi, trebalo bi:

1. da akademija stavi u godišnji proračun najmañe tisuću for. za čovjeka, koji bi: a) dopisivao suradnicima i davao im upute; b) uređivao prispjelu građu; c) sastavljao bibliografiju; d) tražio i poticao ljude na proučavanje građe i sabiranje narodnih starina (kako je spomenuto pod A.6)
2. da stavi u proračun najmañe stotinu for. za to, da urednik "Zbornika" može u slučaju potrebe putovati na lice mjesta, što se kaže;
3. da stavi u proračun najmañe tisuću for. za otkupljivanje građe i dobavu slika.

C

Urednik "Zbornika" imao bi se obvezati, da će:

- 1) svake četvrt godine izvješćivati o prispjeloj građi, koju ima držati tako uređenu, da je svak čas može drugi tko od ñega uređenu preuzeti
- 2) da će svake četvrt godine izvješćivati o uspjehu svoga nastojanja oko sabiranja i proučavanja građe;
- 3) da će za godinu dana izraditi bibliografiju narodoznanstva hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga, koja bi mu se dakako posebno nagradila, kad bi bila štampana.
- 4) Od proračunske svote 1000 (tisuću for.) imala bi mu se svake četvrt godine isplatiti pripadajući dio unaprijed, za slike i putovanje kod zgone, kad bi predložio račun.

D

"Zbornik" se ima izdavati kao povremeni časopis sa određenim opsegom i cijenom dva puta na godinu s posebnom godišnom i polugodišnom pretplatom.

E

Potpisani kao sadañi urednik "Zbornika" ostavlja uređivanje "Zbornika", čim izađe ispod štampe II. svezak. Ugovor, što ga je sklopio s Jugosl. Akademijom dne 10. travnja o.g. br. 83 otkazuje, a spreman je na drugi u smislu ovih redaka.

U Zagrebu dne 20. studenoga 1897.

Dr. Antun Radić

Općenito obrazloženje

vrijednosti i zamašnosti narodoznanstvenih studija.

Narodoznanstvo (Volkskunde, Folk-lore) je najnovija grana historijsko-socijoloških znanosti. Kod svih se evropskih (i američkih) naroda neguje baš intenzivno već više od četvrt vijeka.

Za naš hrvatski narod i susjednu mu i srodnu južnu braću ova je grana nauke od velike vrijednosti i zamašaja. Cilj mu je što potpunije proučiti čitavo narodno biće, materijalnu i intelektualnu kulturu. Tek kad se to uradi, moći će se s uspjehom pomišljati na širenje zdrave prosvjete, tek tako će moći narod s uspjehom sâm sudjelovati kod gradnje svoje budućnosti, jer će inteligencija kao vođa naroda tek onda poznavati narodnu dušu.

A i čisto znanstvena strana ovoga izučavaña vrlo je znatna. Naš će narod podati iz svoga života obilje dragocjene građe za sveopću povijest duševnoga i materijalnoga razvitak čovječanstva.

A skrajnje je vrijeme, da se barem tragovi samoniklih elemenata narodnoga života pokupe. Svjetska evropska kultura širi se i nivelizuje sve narodnostne nejednakosti i osebine. Narodni život sa svim svojim osebinama na očigled gine. Gdje je n.pr. prije tri, četiri godine vladala čista narodna nošña, danas joj se jedva trag vidi. Škola, knige, dodir s inteligencijom briše tragove staroga tisućletnoga mišleña, koje je tako znatno kao faza u razvitku čovječanstva.

Akademija ova nije do sada ništa žrtvovala za ovaj narodni posao, a ipak je nezina zadaća u prvom redu izučavañe svoga naroda. Za druge grane znanosti ima vremena, za ovu pak za desetak godina bit će prekasno, ne će se moći ništa uraditi, jer ne će ništa od ovoga ostati.

Z. 20/11-1897.

Dr. A. Radić

Prilog 4

Izvjješće Antuna Radića Folklorskom (Narodoznanstvenom) Odboru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti nakon puta u Dalmaciju i Crnu Goru (13. – 30 rujna 1898.)

Izvor: *Zapisnici sjednica odbora za folkloristički zbornik, sjednica od 8. prosinca 1898.*

Sign. **HR AHAZU Z: 8.12.1898.**

Izvjješće o urednikovu putu u Dalmaciju i C. Goru

"Po zaključku odborovom pošao sam 13. rujna na put u Dalmaciju i C. Goru, a vratio sam se 30. rujna. (Trošak nešto preko 150 for.).

Prvo, čega radi sam pošao na taj put, bilo je to, da pribavim fotografije za konavoske svatove, a uz put da pogledam mnogobrojne sabirače po Dalmaciji i C. Gori. S tim putom nisam potpuno zadovoljan, a krivo je tomu prekratko odmjereno vrijeme: za 15 dana bio sam na Rijeci Crnojevića i natrag! U tih 15 dana počivao sam jedan jedini dan: na povratku u Dubrovniku. Drugo je krivo to, što je putovanje po onim krajevima teško: željeznice nema, kola su skupa, a novci su bili odmjereni.

Iskrcaвши se u Šibeniku uzeo sam kola za Skradin – Đevrske – Drniš. Uz put sam nešto fotografovao. U Đevrskama me je Ardalić vrlo lijepo primio. Šteta, što je bio radni dan (tako svuda!): "trgalo" se grožđe i vozio "masl". Fotografovao sam zato dosta malo. Zlovoljan s toga krenuo sam dalje u Drniš. Učiteľa nije bilo kod kuće. Moja ga karta našla na putu, pa se tek drugi dan povratio. Pomoći mi nije mogao ništa. Tek sam nešto fotogr. Željeznicom sam dalje pošao u Split, gdje sam s prof. Aranzom ugovorio, što će mi pomoći na povratku. Na žalost, kad sam se vraćao, nije više bilo novca, a bio sam već i umoran.

Iz Splita sam krenuo parobrodom ravno do Kotora (S. Vulović, prof. Lazzari), a odatle sutra diližansom do Cetiña, a s Cetiña odmah po podne na Rijeku Crnojevića u Jovićeвиću. Tu sam ostao dva dana. Vidio sam i naučio mnogo, no zadovoljan se nisam vratio: svuda hoće ljudi da dođem na praznik! Na povratku s Cetiña u Kotor nešto sam fotogr.

Vrativši se u Kotor i prenoćivši u njem krenuh rano malim parobrodom po Boci, da dođem u St. Novi k Radojeviću i Gjonoviću. Malo mi pomogaše.

Odatle krenuh kolima na Gruđu u Konavlima. Premda sam učiteľici Niki Balarinovoj pisao i s Cetiña brzojavio, nisam je našao kod kuće: bolesna je u Dubrovniku. Domaći župnik i kanonik dum Jozo Crnica ni blizu, a kad je k njemu, ni makao se nije. Mati učiteľičina i sestra – ne mogu s narodom ništa. Ne obavivši ništa – a to mi je bila glavna stvar – pođem dalje u Dubrovnik, da barem vidim Nike. I ona veli: teško će što biti. Bez nje se vratim natrag na Gruđu dobivši pismo od Supila na dum Ant. Tvrdeića no dum Antun (Tvrdeić) tako je čovjek i Hrvat, da je pismo bilo suviše. Vrativši se na Gruđu počeo sam sam: bez učiteľjice i popa. Dobro je bilo. Dum Antun je u Čilipima. Kod njeга sastavismo svatove. Negove su zasluge velike. Vrlo bi ga obradovalo, da mu se akademija na brizi zahvali.

Obavivši posao u Čilipima (Cavtat) povratio sam se u Dubrovnik, tu sam prenoćio i sjutra se u Gruđu ukrcao, da pođem ravno do Rijeke.

Na ovom letimičnom putu dobio sam dojam, – za koji u ostalom ne treba Bog zna kakvoga ostroumļa, – da je Dalmacija u etnografskom pogledu samo fragmenat upravo tako, kako je u državnom pogledu.

S etnografskoga gledišta nije Dalmacija ni iz daleka tako vrijedna koliko n.pr. Slavonija ili koji kraj Hrvatske.

Ńešto ću potajne razložiti svoje dojmove u "Zborniku".

U Zagrebu dne 8. prosinca 1898.

*Dr. A. Radić
Ur. "Zbornika"*

Prilog 5

Iz zapisnika I. sjednice *Folkloriskoga odbora* za 1901. godinu (održane dana 25. siječnja) o osnutku etnografskog muzeja u Zagrebu (predsjednik Odbora: Tadija Smičiklas; članovi Odbora Spiridon Brusina, dr. Gjuro Arnold, dr. Franjo Marković, dr. Antun Radić, dr. Brundšmid)

Izvor: *Zapisnici sjednica odbora za folkloristički zbornik, sjednica od 25. siječnja 1901.*
Sign. **HR AHAZU Z: 25.1.1901.**

"T. Smičiklas postavlja na raspravu predlog dr. Janečka, iznesen u posljednjoj skupnoj sjednici, da bi se akademija potaknula osnovati hrv. etnografskoga muzeja u Zagrebu"

"Predsjednik veli, da akademija radeći o folklori, može to posredovati kod grada, koji bi muzej etnog. radi nauke i naroda osnovao. Analogni je osnovan u Pragu, pod okriljem grada, niknuo iz bivše češke etnog. izložbe g. 1895. Svakako bi akademija imala kod grada Zagreba to posredovati, a prije toga tražiti upute u Pragu o odnosu muzeja prema gradu, tj. o uzdržavanju muzeja. Pitanje je bi li se najprije etnog. izložba udesila? Bi li se tražila (ponuda op. KB) zemlje? Akademija ne može nositi državnih tereta, nego samo potaknuti stvar i višemjestnu (op. KB: nerazumljivo) brigu voditi za priredbu izložbe. U hrv. puka ima kud i kamo originalnih tvorevina nego u češkoga, te bi naša izložba češku znatno nadkriljivala u tom obj... (op. KB: nerazumljivo). Zuc, da bi g. Cepelić u Djakovu svoju liepu sbirku poklonio etnog. muzeju.

U razpravi, koja se o tom vodila, sudjelovahu članovi Brusina, A. Brunšmid, dr. Arnold, dr. Radić, predsjednik Smičiklas. Iz takoše se u razpravi ove misli. Da bi se etnog. hrv. muzej spojio s arheologijskim o tom često razmišljaše dr. Brunšmid, ali nenalaženje nade, da bi vlada to poduprla. Treba se obratiti na grad Zagreb; Trst, Milan i drugi mnogi gradovi osnovali su ter uzdržavaju znatne muzeje raznostručne, a grad Zagreb ništa nije takova dosad učinio, dakle netko se brine za ostale etnog. muzeje, osobito je u Sarajevu znamenit etnog. muzej, dašt... (op. KB: nerazumljivo) troškom zemlje. Zgrada u Zagrebu za etnog. muzej bila bi zgrada neuporabljeni paviljon gradski na Franje Josipa trgu.

Svi se slažu u tomu da bi priredba etnog. izložbe u Zagrebu imala biti priprava osnutku etnog. muzeja koji bi sav hrv. narod obvezao, dakle osim Hrvatske i Slavonije tobude Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina, pak i hrvatske naseobine u Bačkoj, Banatu, i zapadnoj Ugarskoj, ter u Moravskoj i Dolnjoj Austriji.

Svi se slažu u tom, da bi grad Zagreb imao izvesti izložbu i osnovati muzej, ako li grad ne bi htio, trebali bi se obratiti na vladu, da učini poput bosanke vlade.

Dr. Radić ističe da nije grad Prag vlastita etnog. muzeja češkoga nego društvo "Sp... narodopisna".

Svi se slažu u toj misli da bi se mogli pojedini gradovi i trgovišta pozvati, neka u svom okolišu a o svom trošku (uz pomoć imućnih občina i gradskih ter županskih prihoda) saberu etnog. gradju i pošalju u Zagreb na izložbu i ostave dalje za muzej. Poticati bi mogao

gradove na to i ta nada, da bi izložci pučki, ovdje u Zagrebu motreni od povijesnika, mogli gdje koga posuknuti na nar... u ajs... puka – primjera tomu ima iz nedavne prošlosti.

Svi se u tom slažu, da bi se od obrtne škole imali tražiti pučki rukotvorni komadi, koji su iz arheol. muzeja prije 3 godine onamo predani i leže neuporabljivi u podrumih.

Posli takova razpravaljanja odlučuje odbor glede priredbe hrv. etnogr. Izložbe i osnutka hrv. etnogr. Muzeja u Zagrebu sljedeće:

- a) S. Brusina, dr. Brunšmid i dr. Radić biraju se u pododbor (sa pročelnikom S. Brusinom), koji će izraziti potanko osnovu za priredbu hrvatske etnografske izložbe i za osnutak hrv. etnogr. muzeja. Počelo bi se s izložbom. Pododbor neka sastavi potanko .... (op. KB: 2 riječi nerazumljive) o tom.
- b) Izradak na temelju pododbornih ovlasti neka sastavi dr. Radić. Taj izradak bi se priobćio odboru folklorskom i za tim skupnoj sjednici akademjskoj uz predlog, da se odobreni izradak dr. Radića štampa u svezci Folklorskoga zbornika za svesku godine ove 1901 – u rečenom izradku bi bilo izvedno mnijenje o svem kako bi se izložba priredila (o čijem trošku) i kako muzej osnovao.

Prilog 6

Pismo Antuna Radića Tadiji Smičiklasu

Izvor: *Zapisnici sjednica odbora za folkloristički zbornik, sjednica od 4. srpnja 1901.*
Sign. **HR AHAZU Z: 4.7.1901.**

Velemožnom i veleučenom Gospodinu

Gosp. T. Smičiklasu,

Predsjedniku jugosl. Akademije itd.

u Zagrebu

Velemožni gospodine,

U interesu čitave ove stvari, što ju je Jugosl. Akademija pokrenula za izdavanje nar. običaja, dopustite mi, da Vam prije svega priopćim, koliko sam kao urednik imao neprilika sa prinosnicima gradje radi toga, što prinosnici nisu mogli svoje nada sve čedne nagrade dobiti na vrijeme, a od nedavna je ne mogu dobiti nikako, jer su sredstva za nagrade iscrpljena. Koliko je tu jadikovanja, koliko nezgodnih prikora, koliko nepristojnih rieči, koliko pače prietnja: da će se to iznieti na javu! Koliko je to sve neugodno meni kao uredniku, toliko je to nedostojno Akademije. Ja Vam ovo, velemožni gospodine, dajem samo na znanje, a ne sumnjam, da ćete Vi sve učiniti, da se to ne njeakako, nego čestito popravi i uredi, – ako bude moguće. A ako ne bude, krasna će ova stvar, koja je tako liepo – mislim ja – bila počela – zahiriti i propasti, jer ću ja biti prvi, koji ću biti prisiljen ostaviti taj posao.

Druga su stvar slike u "Zborniku". I to je bilo lijepo počelo. Ima u "Zb." slika, do kojih se je moglo doći samo na onaj način, kako se je došlo. Poslije je akademija zaključila, da urednik – povrh toga, što putuje bez dnevnica – ima i slika badava izradjivati. A već je po sebi žrtva to tehničko packanje i mrljanje sa stotinu neprilika. Badava putuj, badava fotografuj po gnojištima i smetlišcima na sunčanom žaru, a onda badava i izradjaj slike! Nije me to privlačilo, kažem po duši.

Treća su stvar referati u "Zb." u I., II. i III. svezku bilo ih je obilno. Ja sam suditi ne ću, kakvi su. Kažem samo, da sam sitno tiskani tabak referata morao raditi preko mjesec dana, i to uporno. Njeki su referati studije – kakve takve. Lako se razumije, da ni tu niesam vidio izlaza, barem bi radio mjesec dana za 30 for., osobito onda kad je Akademija zaključila, da mi ne će plaćati ništa, što u "Zb." napišem povrh bibliografije. Nijedno se ak. izdanje ne tiska onim sitnim slovima, a plaća se po 40 f. I tako me ni to nije privlačilo. Vi mi – mislim – ne ćete to zamjeriti, kad znate, da nigdje ništa nemam, ni službe, ni ...

Napokon još ovo, što sam već pisao tajniku g. dinu Markoviću, i o čem Vam je govorio: Neka Akademija rieši da li će mi se platiti: 1) 25 for. što sam platio fotografu (poznata pripoviest), 2) bilježku u "Zb." o "Nar. izvoru Lucičeve "Robinje", 3) bilježku u "Zb" o "kolu", 4) prievod Kubine razprave "Nar. glazb. Umjetnost u Dalm.", 5) prievod razpravice Ciszewskoga "Ćudanje" i napokon 6) "Izviešće o putovanju po Bos. i Herc." Za ono pod 1)

nema – mislim – sumnje; za 2) i 3) ne ide me po ugovoru ništa; za 4) i 5) treba riješiti pitanje, je li urednik dužan prevoditi iz drugoga jezika besplatno; za 6) me po ugovoru ne ide ništa, ali je folkl. Odbor Akademije zaključio, da se to ima tiskati. Za ovo pod 6) dozvoljujem si upozoriti Vas na to: da Akademija daje podpore po 150 for. za "iztraživanje zemlje", a putnici – koliko ja znam – ne podnašaju nikakva izvješća, a ja sam izvijestio u odboru, donio do stotinu slika, ponovno pisao izvješće za tisak – i dobio od Akademije toliko, koliko sam potrošio na vožnju i hranu...

"Želja me vuče u dalu. Poljice, odakle je prispjela obilna gradja. Po svem ovom uzprkos mojoj želji ne će biti ništa, a kad na sve mislim i želja me mine.

I tako ste Velemožni Gospodine, čuli opet jednu jeremijadu, kojih kod nas i bez toga ima dosta i previše. Ne bih rad slovio kao vječni "kverulant" – koji mi epitet već gdjetko prišio. Ali Vi znate da sam Vam se ja – prema mojim neprilikama – razmjerno malo tužakao. A što sam Vam ovo napisao, nješto je radi stvari, a nješto zato, da Vam bude jasno kako bi meni najmilije bilo, da se svega ovoga posla riješim, pače: da se ga niesam nikad ni primio". Ako je tu i moje krivnje, što je sve ovako, kako jest, - ja ću svoj dio dragovoljno nositi.

Primate ovo, Velemožni gospodine, kao osobnu informaciju, a ne kao kakav službeni spis. Jedino ona dana o onih 6 točaka služit će Vam za eventualnu "službenu" porabu.

S tim Vam se, velemožni Gospodine, preporučujem s dubokim poštovanjem

najpokorniji

Ant. Radić

Prilog 7

Pismo Antuna Radića Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti

Izvor: *Urudžbeni zapisnici* Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Sign. **HR AHAZU R-37: 28.02.1902.**

Slavnoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Na visoko cijenjeni dopis sl. te akademije od 15. veljače 1902. br. 27 čast mi je odgovoriti i izjaviti ovo:

Ja sam načelno ne samo voljan i dalje uređivati akad. "Zbornik za narodni život i običaje juž. Slavena" i brinuti se oko sabiranja potrebne za nj gradje, nego upravo vruće molim sl. akademiju, da mi toga posla ne uzme, – ako to uz ovakav rad, kako ja dalje kanim obavljati, ne bi bilo po sudu sl. akademije na štetu ovomu pothvatu i nastojanju akademije.

Ja se obvezujem u godini dana prirediti za tisak oko 18 tiskanih araka gradje i napisati oko dva arka obće narodoznanstvene bibliografije, a po mogućnosti i koju studiju. Zaj rád nagradila bi mi sl. akademija po četrdeset (40) Kruna tisk. arak gradje, a po 80 (osamdeset) K biblijografiju i studije, i to onda, kad bi sve bilo tiskano.

Na dopisivanje s prinosnicima u svrhu dobavljanja novih prinosa ne mogu se u ovoj godini obvezati, ali uvjeravam sl. akademiju, da ću i oko toga po mogućnosti nastojati ne tražeći za to nikakve nagrade.

Što se tiče pohrane rukop. gradje u samoj akad. palači, pristajem i na to, i ako će mi to posao bitno otežčati. Prihvati li sl. akademija moju molbu, molit ću sl. akademiju, da mi dopusti raditi u akad. palači, jer ne znam, kakvu bi drugu odgovornost mogao preuzeti za onaj dio gradje, koji bih morao k sebi nositi iz akad. palače, nego što sam ju preuzeo čuvajući u sebe do sada čitavu gradju.

Što se tiče sastavka hrv. narodoznanstvene bibliografije, o kojoj je govor u spisu sl. akademije od 12. prosinca 1897., to mi je čast spomenuti, da sam ja tu stvar i pojedince gg. akademicima i jednom u akademijskom narodoznanstvenom odboru razložio. No kad je opet spomenuta, molim sl. akademiju, da primi na znanje ovu moju izjavu: Ja ću, ostanem li povjerenjem sl. akademije kod ovoga posla, po svoj svojoj mogućnosti nastojati, da sastavim hrvatsku narodoznanstvenu bibliografiju, ali se ne osjećam za to obvezanim ugovorom od 12. prosinca 1897., jer sam u onoj godini, kad sam imao sastaviti spomenutu bibliografiju, radio samo za "Zbornik", i to posao, koji sam po ugovoru imao obavljati, tako da nisam ništa drugo mogao raditi, a kamo li spomenutu bibliografiju sastaviti. –

Ako sl. akademija i ne prihvati ove moje molbe i ponude, ja ću joj vazda biti neizkazano zahvalan, što me je za ovaj posao odlikovala svojim povjerenjem i tako mi omogućila najveći duševni užitak, što sam ga ikada imao, i kakvoga stalno ne ću više imati u svojem književnom radu.

U Zagrebu dne 28. veljače 1902.

Dr. Ant. Radić

Prilog 8

Odgovor predsjednika Akademije Tadije Smičiklasa i akademijinog tajnika Frana Vrbanića na pismo Antuna Radića upućenog Akademiji 28. veljače 1902. godine

Opaska: koncept pisma zapisan je na poleđini Radićevog pisma

Izvor: *Urudžbeni zapisnici* Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Sign. **HR AHAZU R-37:10.03.1902.**

Veleučenom gospodinu dr. Anti Radiću, tajniku "Matice hrvatske"

Budući da skupna sjednica jugoslavenske akademije od 9. ožujka 1902. nije mogla pristati na sadržaj Vašega velecijenjenoga pisma od 28. veljače o.g., zaključila je sabiranje folklorske gradje i uređivanje "Zbornika" povjeriti drugom uredniku. Obzirom na to, čast nam je zamoliti Vas najuljudnije, da izvolite jugoslav. akademiji predati cjelokupnu folklorsku gradju, koja Vam je ugovorom od 16. prosinca 1898. br. 188. odnosno 20. prosinca 1899. br. 216. i 3. ožujka 1900. br. 50. povjerena u pohranu, zatim dva fotografska aparata nalazeća kod Vas, te spadajuća u vlasništvo akademije, i napokon sve knjige, koje su vlasništvo akademije, u koliko stoje u savezu sa sabiranjem i uređivanjem folklorske gradje odnosno "Zbornika za život i običaje južnih Slavena".

Sve ove predmete preuzeti će od Vas prema gornjem zaključku p. n. gg. pravi članovi akademije Dr. Franjo Marković i Dr. August Musić, s kojima se izvolite glede gornje predaje što prije staviti u sporazumak.

10/3 1902.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

*Predsjednik:
Tadija Smičiklas*

*Tajnik:
Dr. Fran Vrbanić*

II. ZAPISNICI ODBORSKIH SJEDNICA MATICE HRVATSKE

(Prilozi 9 – 10)

Prilog 9

Izvjeshće uz zaključke odborske sjednice Matice hrvatske održane 28. rujna 1888.

Izvor: *Zapisnici sjednica glavne skupštine i zajedničkog odbora Matice hrvatske 1877. – 1889. (knjiga V)*

Sign. **HR HDA 1567** – ZS MH od 28. rujna 1888.

Izvjeshće

o vijećanju glede izdavanja "narodnih pjesama"

Prema zaključku skupne odborske sjednice "Matice" pod točkom 13. od 28. septembra o.g. glede izdavanja nar. pjesama čast mi je – prema nalogu sl. odbora "Matice" – slijedeće izvijestiti:

Prof. Broz predao je osnovu o izdavanju nar. pjesama podpisanom tajniku 14. t. mjeseca, te pošto je podana u tisak, to jesu svi članovi odbora uz otisak ove osnove pozvani u društveno sielo, dotično književni dogovor, na 17. t. mj. u 5 sati poslie podne u "Matičine" prostorije. Ovom sielu su prisustvovali gg. Smičiklas, Broz, Šrepel, Kuhač, Starè, Folnegović i Kostrenčić, te je viećano o prvom i drugom poglavlju, te su prvobitnoj osnovi dodane kod pogl. I br. a. i b. , kod pogl. I br. d rieči "a "Matica" nema prava da ih preštampa" i dodatak pogl. I je izpušten. Kod pogl. II je dodana točka 6., kako se to sve u drugoj osnovi vidjeti može.

Za dan 20. t. mj. je bilo pozvano drugo književno sielo, da se vieća o III. Poglavlju osnove, te ovome sielu prisustvovahu gg. Broz, Šrepel, dr. Marković, Lopašić, Smičiklas, Tomić, Starè, Kuhač i Kostrenčić. Poglavlje treće bje bez promjene primljeno, samo u pogl. II točki 6. bje na predlog prof. dra. Markovića zaključeno da se ima po mogućnosti s muhamedovskim pjesmama izdanje nar. pjesama započeti.

U ovom sielu zapodjenuti bje dogovor o redakciji nar. pjesama, te svi prisutni bijahu složni, da se ista povjeri g. prof. Brozu, a za muhamedovske pjesme, da mu bude u pomoć prof. dr. Luka Marjanović. Pošto se je g. Broz izjavio, da bi on uz pripomoć drugih redakciju "nar. pjesama" primio, to bje tajnik zamoljen, da on o toj stvari i s prof. Marjanovićem govori, – a s obojicom da se o čitavoj stvari poblize dogovori.

U istom sielu bje zaključeno i odboru "Matice" preporučeno, da se ova osnova vještakom izvan Zagreba na rzsudbu nebi slala.

Time bje ova osnova od strane pododbora "Matice" sva pretresena, te tajnik umoljava, da se vještaka izvan odbora "Matice" pozove, da i oni svoj sud izreknu. Imadu se pozvati gg. Fr. Rački, prof. Nodilo, prof. Budmani, prof. dr. Maretić, prof. dr. Musić, prof. Petračić, prof. dr. Marjanović i ravnatelj dr. Vuković.

Ujedno se umoljava tajnik, da prema zaključku u osnovi u pogl. I točke 1.b. postara se o stare rukopise hrvatskih "bugarštica".

Tim bje i ovo sielo zaključeno.

Pošto je osnova, kako ju je pododbor "Matice" zaključio, štampana, to bjehu gore spomenuti vještaci izvan odbora "Matice", priposan im je jedan otisak izpravljene osnove, na sielo za 26. t. mj. u 5 sati p.p. pozvani, te se pozivu odzvahu gg. Rački, Nodilo, Marjanović, Maretić i Musić; – od strane odbora "Matice" – koji bje takodjer pozvan – prisistvovahu ovom sielu gg. Odbornici: Lopašić, Deželić, Broz, Šrepel, Kuhač, Badalić i Kostrenčić. Predsjedao je sielu g. podpredsjednik Lopašić.

Ponajprije upravi pitanje prof. Nodilo: koji naslov će biti ovom "Sborniku narodnih pjesama"? On bi radi narodne sloge savjetovao, da se nazove "Sbornik narodnih pjesama hrvatskih i srbskih". On misli, da bi se ovako izbjeglo svakimi progovorom.

Tajnik odgovara prof. Nodilu, da ob ovoj točki još u odboru "Matice" vijećano nije, a neka bude uvjeren, da je i odboru "Matice" stalo do narodne sloge. Nu on mnije, da kad bi se ovakav sbornik štampao u Beogradu, da bi mu se sigurno nadjenuo naslov: "Srbske narodne pjesme" – i u Zagrebu se od toga nebi zaziralo, pošto svi znamo, da je i hrvatsko i srbsko – u koliko se jezika tiče – istovjetno. "Matica" smatra da bi bio njezin nazov: "Hrvatske narodne pjesme" i tim opravdan, što su uprav "Matičine" sabrane nar. pjesme sabrane uprav li u hrvatskih zemljah. Uostalom primjedba g. prof. Nodila će se uzeti ad referendum odbora "Matice" – te će isti sigurno takav zaključak stvoriti, koji narodne sloge poremetiti neće. – Pošto još u ovoj stvari govorahu i gg. Rački, prof. Maretić i rad. Lopašić, te zagovarahu, da se uzme obzir i na rieč "Srbske nar. pjesme" – bje ova stvar odboru "Matice" preporučena na uvažavanje.

K poglavlju I br. 2. g. preporuča prof. Nodilo, da uredjivač sbornika nebi bio prestrog u ocienjivanju vriednosti pojedinih pjesama.

K poglavlju II br. 1. preporuča g. dr. Rački, da bi se nar. pjesme preko razdiobe u junačke i ženske rupirale u jednake grupe.

K poglavlju II br. 6 preporuča prof. Nodilo da se nebi kasnilo i s izdavanjem ženskih nar. pjesama, jer po njegovom mnijenju biti će to najljepši biser "Matičinog" sbornika.

K poglavlju III br. 6 primjećuje prof. Marjanović, da bi se odmah u početku izdavanja sbornika svi rukopisi "Matičini" u sborniku opisali i njihov sadržaj opisali, da publika saznade, što u "Matici" ima. Ujedno, da bi se tumačenje rieči u nar. pjesmah odmah na istoj strani ispod alineje bilježilo.

S ovim bje i ovo sielo završeno, - i svi vještaci jednoglasno odabraše u svemu predloženu im osnovu glede izdavanja "Matičina" sbornika nar. pjesama, - a njihove promjetbe primi g. predsjednik ad referendum odboru "Matice".

Podpisani tajnik predlažuć odboru "Matice" ovo izvješće, dužan je konstatovati uzoran rad g. prof. Broza oko ove osnove, - koja iza zrelog viećanja i u pododboru i od strane vještaka nije nikakvih bitnih promjena postigla, nego načela od prof. Broza jednom napisana je podpuno i bez prigovora odobrena. Odbor "Matice" je ovakvom radu i trudu svako priznanje i hvalu dužan.

S ovimi je zadovoljeno zaključku skupne odborske sjednice od 28. septembra t. g.

Odobreno i pročitano u sjednici odborskoj "Matice" od 29. oktobra 1888.

Predsjednik:

I. Kukuljević

I. Kostrenčić

Prilog 10

Prijepis Matičine osnove o izdavanju narodnih pjesama (tiskani separat, s.a.)

Izvor: *Zapisnici sjednica glavne skupštine i zajedničkog odbora Matice hrvatske 1877. – 1889. (knjiga V)*

Sign. **HR HDA 1567**

Druga osnova, iza viećanja u pododboru
"Matice hrvatske"
u sjednicah 17. i 20. oktobra 1888.

"Matičino" izdanje narodnih pjesama treba da bude udešeno prema namjeni, za koju ga određuje "Matica Hrvatska", a ta je namjena: podati narodu hrvatskome lijepu knjigu, kojom će se moći koristovati i učeni svijet.

Prema tome određuje se:

I.

Koje će se pjesme izdati:

1. "Matica Hrvatska" treba da izda samo izabrane narodne pjesme, i to:

- a. pjesme iz svojih rukopisnih zbornika, i
- b. pjesme iz hrvatskih novina, koledara itd. i osobitih i rukopisnih i štampanih zbornika, za koje dobije dopuštenje od onoga, čija su svojina.

2. Razabirajući za taj posao narodne pjesme, "Matica" će se držati ovih pravila:

a. Kako god što ne će pristati u "Matičino" izdanje one pjesme, za koje se može s razlogom sumnjati, da ih nije spjevao prosti narodni pjevač, tako isto ne će pristati u "Matičino" izdanje ni one pjesme, koje su, istina po postanju svome narodne pjesme, ali se ima pravo misliti, da je u njih sakupljač unosio što iz svoje glave.

b. U "Matičino" izdanje treba da udju ponajprije samo one narodne pjesme, koje, ako i nijesu sasvim savršene, a ono su svakako i po ideji i po formi takove, da im se ne može ništa prigovoriti.

c. Pored takih pjesama u "Matičino" će se izdanje unijeti i one narodne pjesme, kojima bi se prema pravilu pod b. što neznatno moglo prigovoriti, ali su inače osobito znatne ili za shvatanje i razumijevanje duha narodnoga ili za historiju narodnu ili za jezik narodni.

d. Od tako odabranih narodnih pjesama "Matica hrvatska" ne će izdavati onih pjesama, što su već izdane u kojemu štampanom

zborniku, a "Matica" nema prava, da ih preštampa, već ako se pokaže,

e. da je "Matičina" pjesma varijanta izdane u kojemu zborniku pjesme, i to znatnije varijanta, koja bi u ostalome sama sobom bila vrijedna (prema pravilima pod b. c.) da se izda.

f. Tako isto treba da u "Matičino" izdanje dodju i varijante "Matičinim" pjesmama iz "Matičinih" zbornika (držeci se svagda poviše navednih pravila), i to kako kad zatreba: ili čitave pjesme ili samo dijelovi pjesama.

g. Kako ima pjesama, koje nijesu nikako vrijedne (prema pravilima pod b. i c.) da se čitave štampaju, a opet ima u njima mjesta od osobite vrijednosti, treba da se i takovi dijelovi, ako i nijesu varijante, izdadu kao osobiti komadi. Ovaki bi komadi mogli pristati ili u predgovor ili u dodatak, ili u sam tekst medju ostale pjesme, a ono od pjesme, što se ne će štampati, treba da se kratko u prozi isripovijeda.

II.

Kako će se poredjati pjesme:

1. I junačke i ženske pjesme treba da se poredjaju u glavnom po onome redu, kao što su poredjane u Vuka.

2. Kod pjesama, koje su po sadržaju nalik jedna na drugu, a po dijalektu različite izmedju sebe, treba najprije da dodje štokavska pjesma pa onda čakavska, a na trećemu mjestu kajkavska. Ako se nadje pjesma, u kojoj ima tragova dvjema dijalektima, nek se metne izmedju pjesama, koje su pjevane u onim dijalektima, koje se miješaju u njoj.

3. Budući da ima u "Matice" i starijih zbornika, to će se pjesme-varijante redovito poredjati tako, da pjesme iz mladjih zbornika dodju iza pjesama iz starijih zbornika.

4. Redjajući pjesme-varijante, koje se ne razlikuju izmedju sebe ni po onome pod 2. ni po onome pod 3. nego samo po mjestu ili po kraju, gdje su zabilježene, treba da se pazi na red (geografički), u kojemu dolaze mjesta ili krajevi, iz kojih su pjesme.

5. Vrstajući pjesme u knjige, treba paziti, koliko se najviše može, da bude svaka knjiga kao jedna cijelost.

6. Izdanje će "Matičino" početi s junačkim pjesmama, i to po mogućnosti s muhamedovskima, a prema okolnostima nastojat će se i ženske pjesme izdavati i prije nego se završi izdanje junačkih pjesama.

III.

Kako će se izdavati pjesme:

1. Svaka će knjiga imati svoj predgovor, u kome će se spominjati, koliko treba i koliko se može, o zbornicima i o

pjevačima ili pjevačicama onih pjesama, koje su u knjizi. – Ako zatreba da se o jednome zborniku, pjevaču ili pjevačici govori u više predgovora, a ono će se o njima izbliže kazivati u predgovoru, gdje se prvi put spomenu. – Za prvu knjigu treba da se sastavi još i osobiti predgovor, s kojim će se čitavo izdanje kao prikazati i preporučiti narodu hrvatskome.

2. Natpis pjesama, koje će biti zabilježena svaka svojim brojem, neka bude što kraći i prema sadržaju pjesme. – Ženske pjesme, što se pjevaju n. pr. o svatbi, uza zdravice itd. mogu i više njih imati zajednički natpis.

3. Tekst narodnih pjesama treba da se izdaje po pravilima kritičnim sasvim vjerno. – Način pisanja treba da je fonetički. – Kritičke bilješke o tekstu samome, ako se pokažu da treba, doći će u dodatak. (Vidi pod 5. g.).

4. U dodatku k svakoj pjesmi treba da se kaže, iz kojega je zbornika (ko ju je zabilježio i ako je vrijedno, kad ju je zabilježio), ko ju je kazivao ili pjevao, i gdje je zabilježena ili odakle je pjevač ili pjevačica, što su je pjevali ili kazivali.

5. U dodatku k svakoj knjizi treba da budu zapisane:

- a. redom, kako su u knjizi, pjesme po natpisima svojim;
- b. kod pojedinih pjesama varijante "Matice Hrvatske" (koje nijesu štampane) i drugih znatnijih izdanih zbornika, označivši samo u kojemu su zborniku i pod klijom borjem;
- c. zbornici, iz kojih su pjesme u knjizi, alfabetičkim redom;
- d. imena pjevača ili pjevačica alfabetičkim redom s dodatkom, koje su njihove pjesme;
- e. imena mjestima ili krajevima iz kojih su pjesme (alf. redom) s dodatkom, koja je pjesma iz ovoga ili onoga kraja ili mjesta;
- f. ako zatreba mogu se pjesme prijedgleda radi i po dijalektima razvrstati;
- g. u dodatak doći će i kritičke bilješke o tekstu pjesama, a najposlije i
- h. mali rječnik nepoznatih riječi i fraza.

6. Kao osobiti dodatak k svemu kolikomu izdanju treba da se sastavi u osobitoj knjizi, po odredjenome redu, sve što je spomenuto pod br. 5. c. d. e. f. s rječnikom, koji bi bio kao "Index rerum et nominum" za čitavo izdanje.

III. KORESPONDENCIJA I ZABILJEŠKE MATIČINIH SURADNIKA I SURADNICA NA PROJEKTU ZAPISIVANJA FOLKLORISTIČKE GRAĐE

(Prilozi 11 – 20)

Prilog 11

Pripomenak Ivana Kosha iz 1885. godine (uz rukopis Ivana Ivaniševića *Narodne pjesme i poslovice* dat. 1867.)

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 148).

Pripomenak

Imade tomu već do dvie godine, što nas je (bio sam tada još na gimnaziju) g. prof. Tade Smičiklas nekom sgodom potaknuo na sakupljanje narodnog nam blaga. Odlučio sam tada baviti se sakupljanjem po svom rodnom kraju – po ravnoj Podravini – odakle do sada, žalibože, imade toga veoma malo sabranoga. Nu izjalovi mi se ta nada, jer me okolnosti premjestiše u sasvim drugi kraj – u liepo naše Prigorje.

Boravio sam tamo praznike kod župnika rodjaka. Bavio sam se rado prekapanjem stare knjižnice. Slabo li je obilje u tih knjižnicah naših župnika! Tako bje i tamo. Nu ja ipak ne odustadoh od prekapanja i naidjoh na nešto, što me je bilo silno iznenadilo. Bilo to nekoliko bilježnicâ zaprašanih, otrcanih bez reda i poredka u kutiću ormara. Prvi me pogled osvjedochi o tom, da su to nekakve pjesme.

Oprašiv i pregledav vidjeh, da su to narodne pjesme, sakupljene po Slavoniji. Nadjoh gdjegdje napisamo i ime sakupljača. Popitah rodjaka, da li on o tom štogod znade i on mi ispriповjedi ovo, što ću od prilike u nekoliko redaka ocrtati, da tim uspomenu neku ostavim na pokojnika sakupljača barem u manjem krugu hrvatskoga občinstva.

Bio rođakov kolega po imenu Ivan Ivanišević, ako se ne varam rodod iz Svinjara. Boravili su dulje vremena zajedno u školah, a napokon u sjemeništu. Ivanišević bio velik rodoljub i radi toga morao je kadkada i po koju gorku podnieti. To je rođaka još više k njemu mamilo. I bili su intimni. Da je u Ivaniševića bilo plemenitih težnja i volje za rad, pokazuje ova sbirka pjesamâ, koju je on sabrao tečajem samo jednih praznika g. 1867.

Bio bi danas sutra od njega vjeran pastir svoga stada, kojemu bi on znao prozrieti do dna duše. Nu inače je htjela sudba. Bio je theologom duge godine, kad ga snadje težka bol. Ja sam ga upoznao te iste godine. Slabić tielom, ali jaka i bistra duha. Sjećam se još doba, kako je znao svojim smješicami sve prijatelje zabavljati, prem je bio težko bolestan. I shrva ga napokon bol, te okrutnica smrt pokosi i tu mladicu, koja bi možda danas sutra zakrivljivala svojim hladom umorna putnika Hrvata, koja bi mu pružala dobrostivo sladkih svojih plodovâ. Pjesme, što ih je sakupio Ivanišević, zaostaše poslije njegove smrti kod moga rođjaka, koji ih je bio nakan prepisati i iznieti na svietlo. Nu tko znade odnošaje hrvatskog mladića, koji si je

ikoliko sviestan svojih dužnosti, ne će mu zamjeriti, što je to odlučio pustiti dok ne svrši svojih nauka. U tom mu se, kako mi sam kazivaše, zametnula ova sbirka. Tek ja sam bio toli sretan, te se već u skranje vrieme namjerih na njih. Možda bi ih i posve nestalo, da su još koji časak u kutiću ormarovu župničke knjižnice počasile bile.

Ivanišević imao je valjda toga mnogo više, te je po svoj prilici i po koja njegovih pjesama tiskana, tako sam barem kod mnogih našao napisano: "Tiskana". Gdje i kako nije mi pošlo za rukom ni do sada naći. Takovih naravski nisam niti prepisao. Što se tiče naslovâ ovim pjesmama, to ih je valjda on sam pometao, a ja prepisujuć sve, kako najdoh, nisam htjeo niti toga da izostavim.

Mislim, da mi se ne će prigovoriti, ako koju nadodam o samih pjesmah. Kako su sabrane po Slavoniji, to se na prvi mah dade uočiti, da posjeduju veliko obilje tuđjih rieči. Manje poznate svrstao sam otraga naznačio kod svake, u kojoj pjesmi dolazi. Isto sam tako svaku takovu rieč u samih pjesmah označio zvjezdicom, da čitatelj uzmogne odmah otraga pogledati značenje. Značenja rieči, koja sam znao, pometao sam otraga; za neka sam se priupitao kod kolegâ iz Slavonije, nu ni oni mi ne nadoše svih razjasniti.

Što se tiče pravilnosti pjesama, to se vidja svuda liepo provedeni stih. U sljedećih pjesama nisu pravilni stihovi, čemu ne znadem pravoga razloga. Ili je pjevač sam u tom bud koju slovk u ispustio bud dodao ili je sakupljač pogriješio. Htjedoh ostati vjeran onomu, što sam našao, te nisam htjeo nigdje ništa niti pridodati niti ispušćati.

Pjesma 1) stih 1) Ovo mi se pričinja kao nekim načinom kod glasbe "Auftakt" (nije mi poznat hrvatski izraz za taj pojam.); Pjes. 5) st. 12); Pjes. 17) st. 4) odozdol; Pjes. 21) st. 14); Pjes. 47) posliednji stih; Pjes. 74) st. 7); Pjes. 82) st. 15) ododol; Pjes. 110) st. 3) odozdol; Pjes. 124) posliednji stih; Pjes. 139) st. 42); Pjes. 140) st. 44) i 9) odozdol; Pjes. 152) stih 16), 18), 36), 50) i 74); Pjes. 155) st. 21) i 22).

Još sam opazio nekih osebina, za koje mi se vidi vriednim, da ih istaknem, ne bi li tim ocjenitelju ovih pjesamâ olakšao štogodj posao.

Tako nalazim premnogo mjestâ, gdje rabi oblik "čutiti" umjesto "čuti" i pisao sam ga stoga sa "č". Oblikâ, koji se preriedko nalaze u pjesmah štokavskih, imade ovdje više. Tako genitivi plur. u pjesmi 84) "Konjev" i "sabalj"; u pjesmi 88) "sinov"; pjes. 95) "svatov". Isto tako nadjoh u pjesmi 56) "ljubil". Vrlo riedko sam naišao u narodnih pjesma na rieč "gjul", stoga navadjam i nju. Nadjoh ju u pjesmi 54). Od konstrukcija ne običnih, a osobito u štokavštini, naišao sam na sljedeće pjes. 95) "Mihailo dojezdilo"; pjes. 101) "Ne u volji"; pjes. 125) "Ja ne slušao". Ovu posliednju nadjoh i na nekih drugih mjestih. –

Što se tiče sadržaja samih pjesama, to ih je većina samo u varijantami narodnih pjesama, što su već posakupljene. Možda je i gdje koja posve ista, nu ja je nisam nigdje našao do sada. Sve da i jest ista, bio bi ju prepisao, jer ne znam, da li je već u obće tkogod sakupljao pjesme baš u onom kraju u kojem su sve sakupljene. – Što se dakle tiče sadržaja, to je n.p. pjes. 9) poznata "Smrt Matina". Jedini konac ne čini mi se ovdje uzvišenim, kao što je u sličnoj narodnoj pjesmi, mislim u Vukovoj sbirci. Ovdje Marko ne žali, što je pogubio boljeg junaka, što svakako nije liepa crta u junaka. Slično je pjes. 106) posve istoga sadržaja sa pjesmom Vukovom "Zidanje Skadra", tek je ovdje ime grada Biograda poprilmjeno umjesto Skadra. –

Što se rime tiče, to opažam svuda trag narodne rime. Mislim pod tim samo istovjetnost samoglasa u ženskoj rimi, dočim suglasi, što su medju njimi nisu isti. Radi premnogih mjesta

zaključujem, da narodu ugodnije zvoni takova rima, nego li točno izvedna. Tako nap. navadjam ulomak iz pjesme 10), gdje sin traži od majke otčevo odielo, da podje na otmicu:

*"Daj mi majko moje ruho bielo
I babino divno odielo."*

ali za čas promieni to ovako:

*"Na se meće svoje ruho bilo
I babino odijelo divno".*

U istoj pjesmi imade osobito mnogo rimovanih stihova, nu čini se, da su pretežnije takove rime, što sam ih gore značio narodnimi. –

Kao neka osebina pričinja mi se sadržaj pjesme 108), gdje se Kraljević Marko navadja otcem. Ja do ovoga mjesta još nisam na to naišao. On je junak, imade vjernu ljubiu, koju češće i izmlati, ali o sinu njegovu ne čuh do sada ništa. Pjesme, što su ovdje bez naslova, biti će, kako se na prvi mah vidi, samo ulomci nekih pjesamā, kojim su valjda ostali dielovi izginuli tečajem svoga tamnovanja u župničkoj knjižnici. Ne znam, nije li takovim načinom došlo do toga, da je pjesma 111) nešto ne obična, jer se čini, ako da su to dvie pjesme. Na to medovodi i sadržaj i mejrilo, koje se oboje na jednom prekine i počimlje se opjevati pove nova stvar. –

Pjesme su sakupljene po bližnjoj okolici Svinjara. Tako sam na nekih bilježkah našao napis: "U Godinjaku", na drugih "U Svinjaru". Nad pjesmom 32) nadjoh napisano: "Na Kordunu od Bosanaca".

Mnogo bi se toga dalo jošte primijetiti, nu učinit će to i onako savršeniji od mene. Kako rekoh, htjedoh ovim samo olakšati posao onomu, koji ih bude pretresivao.

Uz ovu sbirku pjesamā nadjoh na pojedinih komadićih papira nešto poslovica. Da bude preglednije poredao sam ih po abecednom redu. Liep je izbor i tih poslovica, a po svoj prilici moralo ih je i više biti, Reći koju o njih bilo bi suviše, jer same sbore jasno, koliko je pjesnički dar u hrvatskog nam naroda. –

Predajuć ovu sbirku na ruke dičnoj Matici ispunjam svoju svetu i ugodnu dužnost, obećajuć nastojati, da i u buduće, budne li sgođe, izvadim iz praha i zaboravi koji rukovjet liepog nam narodnog blaga. –

Sa počitanjem

Ivan Kosh, phil.

Prilog 12

Pismo učitelja Mijata Saridže Zrinovića dat. 20. veljače 1886. godine (uz rukopis *Različite pjesme okolice dubočke* dat. 1860. – 1895.)

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 17).

Slavnoj upravi "Matice Hrvatske"

u Zagrebu

Po svih stranah naše domovine počeli su mnogi pjesme sakupljati i Matici slati. Na taj mučni posao odlučio sam se i sâm god 1880. Te iste godine i sljedeće sakupio sam liepu zbirku pjesama, do 800 ponajviše junačkih iz Bosne - kao iz: Dervente, Prnjavora i Dubočca, i.t.d.

Nu providnost Božja nedade mi, da sam mogao u cielosti, cielu zbirku na ruke Matice dati. 1882. dopade teške bolesti tako, da sam ležao mal' ne cielu godinu i tako moja zbirka pjesama pade u zaborav. Pridigao se, otišao sam u Kostajnicu na dopust od 2 mjeseca. Povratio se kući u Dubočac, nenadjoh više svoje zbirke, ona mi bje odnešena i to do 500 najboljih. Znalo se je u cijeloj okolici da imam ogromnu zbirku pjesamâ - te je tako njetko vrebao na nju i odnio. Al se ipak donekle nadati mogu da onaj, koji je pjesme odnio, da će ih poslati Matici, ako li ne, sigurno će, jer znam da dotičnik neće tako okrutan biti, te krasne bosanske pjesme zatajiti.

Između preostalih i na novo skupljenih, izabrao sam ovo nekoliko, te ih šaljem upravi, neka ih izvidi budu li dobre neka uvrsti u svoju zbirku.

Možda će u ovih pjesamâh biti i pogrešakâ, to neka mi se oprost, pisao sam brzo, te više pazio i brinuo da pjesmu prepisem, znajući, da moje interpunkcije, pravopis neće na pjesmu uplivati, niti joj smisla pokvariti, jer će to već Matica urediti i ugładiti.

Možda su koje već od ovih i prispjele od drugih, ali ipak ih šaljem, nebili i među ovimi bila koja, možda još neposlana.

Želi li Matica da i ostatak / skoro 20 / odašiljem, neka se izvoli pismom na mene obratiti, a ja stojim uvijek na usluzi.

Sa odličnim štovanjem

U Bodegrajih 20/2. 86.

z. p. Okučani

*Mijat Saridža Zrinović
učitelj*

Prilog 13

Transkript predavanja učitelja Milana Atanasijeva Miličevića dat. 28. veljače 1885. (uz rukopis *Narodne pjesme iz čagličke okolice* dat. 1884.)

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 182).

Rječ narodnim učiteljima!

/ Odlomak iz moga predavanja: "Narodne umotvorine i narodni učitelj", držanog dne 11. lipnja 1885. u Novskoj na područničkoj skupštini učiteljskog društva gradiškog okružja. /

*Narodne su umotvorine
najstarija narodna knjiga
po kojoj se je narod obrazovao.
M. Šapčanini*

Narodne su umotvorine za karakterisanje mišljenja narodnoga vrlo važna gragja. Narodni učitelj, živeći među narodom, treba ponajprije marljivo sakupljati tu vrlo važnu gragju, da uzmogne spoznati: kako njegov narod misli, kako osjeća, što ga boli, a što tišti i kakove prestave o svijetu, duhu vremena i prirodi ima, pak će prema tomu moći koristonosno uplivati u narodu i prema tomu moći udesiti svoje spasonosno djelovanje.

Zar može danas mlagji narodni učitelj skrštenih ruku gledati, da mu tugjinci sa srca miloga mu naroda, tu zlatnu gragju odvoze i šnjome trguju?

Zar je tugjincu pristupnije narodno blago, nego narodnom učitelju, koji je pozvan zdravom narodnom knjigom u rukama, širiti zdravu narodnu prosvjetu, te dosljedno zaključujem i sakupljati svako zrnice narodnoga blaga, da nam narodna knjiga bude što ljepša i uresnija?

Nema zaista lakšega posla za narodnoga učitelja, nego što je sakupljanje narodnih umotvorina, koji se posao obavlja najuspješnije preko zime i u svečane dane.

Evo kako: Učenici III. i IV. razreda i opetovničari vrše taj posao. Učitelj im daje papira i u bočici crnila. Zatim uputi učenike: da zamole svoga djeda i baku, oca i majku, brata i sestru i.t.d., da im svaku večer po jednu pjesmu ili priču kazuju, a oni će pisati. Ujedno obeća učenicima: nagradu u papiru, olovkama i.t.d., za svakih deset pjesama. Učitelj im ujedno preporučiti: najveću točnost i opreznost u pisanju, iztaknuv, da će se u svečane dane kod njegove majke ili djeda sâm uvjeriti, da li su kazivane pjesme ili priče točno pribilježene i po tom im nagrade djeliti.

Svakoga uvjeravam, da će se učenici u tom natjecati. Takovo sabiranje narodnih umotvorina po narodnom učitelju po svojim učenicima od mnogostruke je vrijednost:

- 1. Pobugjuje se u roditeljima i učenicima ljubav prama školi i znanju;*
- 2. Roditelji se u nekoliko osvjedoče o napredku svoga djeteta, jer se učenici vježbaju u pisanju, te ujedno pamte kazivane im pjesme i priče, a roditelji i djeca u tom imaju veselje i uživaju;*
- 3. Djeca u pravom smislu domaćeg odgoja, opće sa svojim roditeljima i ukućanima, a time ujedno opći škola i dom u najužoj svezi;*

4. *Narodne umotvorine prenašaju se time na mlagje koljeno, te hvataju dublji korijen, koje strani fanatizam neće moći nikada izkorjeniti.*

Kod nas je u narodu veoma žalosna slika domaćeg odgoja, ovo je prvo sredstvo, kojim da se poslužimo, da se u nekoliko svomu cilju približimo i domaći odgoj popravimo! Srce roditelja, otvoreno je samo njihovoj djeci, a želi li narodni učitelj zaviriti u srce roditelja, u srce miloga mu naroda, evo mu mosta, evo puta. Tako sazna narodni učitelj i za najsiromašnju kolibicu u kojoj stanuje narodni genij te u svečane dane, vogjen po svojim učenicima posjeti kojega guslara i zagje u svaku kolibicu, da se uvjeri o točnosti podataka.

Tako sabrane narodne umotvorine po učenicima mora narodni učitelj prepisati i preraditi, a to je malo teži posao. Nu ipak mu postane najmilijom zabavom i zanimanjem, jer materijalni odnošaji, pak duga zima na selu, gje manjkaju čitaonice, opere, kazališta i napokon šarene zabave romanskog i germanskog luksuza prisili narodnoga učitelja, da proučava narodne umotvorine svoje okolice, ili da lista svoje stare knjižurine, akoprem je u prvom više zabave.

Prije preporogjaja našega naroda u najnovije vrijeme, narodne su pjesme držale u njem živu svijest u svojoj narodnosti pod tugjinskim neprijateljskim pritiskom, čuvajuć u sebi klicu o tome preporogjaju. Pjesmom i pričom narodnom odgojeni su toliki veliki junaci koji su narodu služili. Pa zar da narodni učitelj pusti takovo zlato i toliko mnogostruko narodno blago propadati, a da ga marljivo ne prikuplja i ne pribilježi.

Samo narodnoj pjesmi i guslama imamo zafaliti, da smo se održali kao narod među narodima.

Žalibože, danas se u našima narodnim školama vrlo slabo rabe čisto narodne pjesme, koje su djeci mnogo pristupnije i koje su već u srcu i krvi našega naroda. Zato bi u našim školskim knjigama morali biti zastupani najglasovitiji hrvatski i srpski narodni junaci, značajni, znameniti i za narod zaslužni muževi, pak bi tako škola odgajala narodu značajno-stalne muževe, pouzdanim pogledom na bolju budućnost, te bi manje bilo lisičara, koji pauče narodno kolo!

Nisam dosad bio sretan službovati u imućnijem kraju gje je više poetičnog poleta, jer su ovde danas sami kruhoborci, nu ipak mi bijaše mila svaka rječ iz usta naroda, koje vjerno pribilježih, a druga sretnija braća, neka začine ovu moju sbirku sa plodovima iz svoje okolice.

Na koncu, pridodajem, da je ovo najpraktičnija staza za ovo zanimanje u današnje vrijeme te bi druga staza po narodnog učitelja mogla biti opasna. U današnje doba gje naš narod zazire od kaputaša kao gjava od tamjena, teško se je ovakovim poslom baviti, jer jadan narod misli, da će mu i na to porez nametnuti. Pa uz to, današnja situacija ne smije se učitelj uputiti u koje selo, da kupi narodne umotvorine, jer ima bezznačajnih ljudi, koji pripisuju takovom nedužnom izletu posve drugu misiju.

Nadalje ima ljudi, kojima ne leži na srcu boljak naroda i njegovo nevoljno materijalno stanje i današnja silna tlaka, koje narod svakom sgodom očituje, pak da ti ljudi svoje vlastite lošine lagje prikriju kod predpostavljenih organa, prikrpit će svoje mrlje na izlizane hlače jednog učitelja i potvoriti, da narod bune pak si propo! Tako narodni učitelj uz najbolje svoje ideale i najplemenitije djelo i najljepše podhvate postane često žrtvom spletkarija! Zato mili druži, preporučam Vam najveću opreznost, trijeznost i lojalnost u ovome pothvatu, ako želite, sačuvati svoj učiteljski krušac, da ne postanete žrtva spletkarija. Samo onaj, koji posegne za marljivim sakupljanjem narodnih umotvorina, može osjetiti tek onda, koliko je slasti i zabave u srcu njihovom.

U Čaglicu 28. prosinca 1885.

M. A. M.

Prilog 14

Pripomenak pravniku Stjepana Ugarkovića uz rukopis *140 narodnih pjesama iz Brinja, Sinjca, Drežnice i sa Vratnika te iz Jablanca i Starigrada* dat. 1885. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 160).

Kratak pripomenak.

Ovo 140 pjesama nisam sakupio, kao da sam baš naročito putovao iz sela u selo i tako sabirao dragocieno narodno blago, nego gdje mi se slučajno sgoda pružila, tu je nisam propustio, a da ne pobilježim ono, što mi se njome namjerilo. To baš spominjem za to, da se prema malenom broju pjesama, koje ovdje nekoliko sela zastupaju, nebi držalo, kao da je to samo još izčezavajući dim već ugasnule vatre, kao da je narodna pjesma u nas po gornjoj Krajini, izim nešto malo ostanaka, već posve jenjala. Naproti iztičem, da narodna pjesma ovuda ne samo, da nije zamrla, nego da ona, ako i ne starom, nekadanjom bujnom snagom, a ono ipak još živahnom kripkoćom napunjuje dušu i srdce ovoga naroda, koji i do sada još nije napustio stare predsude, bajna snatrenja i tajnovite čarolije; koji još ni sada nije pozaboravio amanet pjesama, što mu ih djedovi predadoše i koji pun divne darovitosti i duševne svježosti i kripčine i uza sve nezgode ipak još uvijek duhom malaksao nije, a da i unapried ne poradja novih tvorova. U kratko da rečem, ovi krajevi još su dosta bogati na narodnoj pjesmi i mnogo ima toga narodnoga blaga, što ga još nitko pobilježio nije.

Što sve to pobilježeno nije, krivo je s jedne strane, što svi ovi krajevi nisu još pretraženi i s druge strane ponajpače nevolja, što svatko, koji se podigne, da kupi narodne pjesme i.t.d. nema ni dovoljne prakse, da umije narod pri svakom njegovom koraku pažljivo susretati i sretno naići na pravi vratak, iz koga ključa vriela i još neohladjena rieč narodnoga tvora. Narodnu pjesmu, tu narodnu boginju nećeš naći uz "carske" ceste i drumove, uz gospodske dvorove, nego daleko od ovih u kakovoj zakutnoj kućarici, zagušnoj potleušici, na tiesnom i niskom ognjištu kojemu – no gospodske navike ne naturiše još svoga ukusa, tamo će ti se otvoriti vrata njena sakrivena hrama. Za to se hoće pako dosta uztrajnoga i naširokoga putovanja po selih i seocih i stoga ponajpače troška, ako već ne toliko za ništa drugo, a tosvakako za dosta priličnu podarbinu. Ako se bo djevojka, baba ili starac već težkom mukom i sklone da kazuju ili pjevaju koju pjesmu, sklone se tek kakovim darom ili dobrom naplatom. Čudno je i to, da se narod baš i sklanjiva "kaputašu" "odati" pjesmu i veli jednostavno da to nije dobro.

Pjesme iz Sinca sakupio mi je prijatelj Ivan Šimatović, dok je tamo boravio i to "na brzu ruku, u dva do tri sata." Ostale pjesme posabrao sam, kako već spomenuh, kako mi se gdje za to slučajno sgoda priudesila. Pjesme iz Jablanca pobilježio sam još kano gimnazijalac u Senju, dok sam stanovao u neke Jablanačke obitelji, gdje su se narodne pjesme za dugih zimskih večeri najvećim sladjem pjevale i govorile.

4 pjesme iz Starigrada izmamio sam takodjer u Senju od "Luke iz Starigrada", koji se često tamo doputi te u senjskoj zadimljenoj konobi na svojoj zasajavjeloj javor-gusli otrcanim gudcem gudi hrpi turmara i popieva gromko "o svem i svačem", dok mu ganuti turmar ne dobaci u omašteni šešir "patakun", komad kruha ili pečenke, a bogme i ne pobudi čašu dalmatinca "bez koga nema života"“, da Luka po konjskoj repini opet što veselje omane.

Pjesme iz Drežnice pjevao mi Jovan Tomić, Drežničanin, na koga sam u Brinju naišao. Neki mi kazivahu, da on mnogo i mnogo toga pjevati umije, ali i meni izpjeva samo nekoliko pjesama i obreče, kako sam mu novu naplatu obećao, da će u to ime nahvalice k meni u Brinje doći, ali žalibože, ne bijaše ga.

45 pjesama iz Brinja izpjevaše mi djevojka Anica Javor i starica Jele Borić.

Pa i ovako sam ipak prilično toga sakupio, a da i nisam obišao i pretraživao spomenute krajeve. Ali, kako znadem, da se u nas amo od Kapele do Velebita i izpod Velebita tamo uz more narodna pjesma jošte dobro čuva, mogu utvrditi, da bi sretnik, koji bi se našao te proputovao i revno potražio ove strane mogo računati najmanje na 600 pjesama, kojih nema ni u Marjanovićevoj ni u Mažuranićevoj sbirci nar. pjesama, a ni u kojoj drugoj. Priračunav k tome jošte bezbroj pripoviedaka, basana, zagonetaka i poslovice držim, da bi i sbilja morao biti i uza sav dosta veliki trud svaki takav sretnik i posve zadovoljan s uspjehom, što bi ga postigao.

Osobito mnogo pjesama znadu Podgorci u Starigradu i bližnjih primorskih seocih. Ovi su većinom dielom prosjaci, jer je primorje, gdje baš oni obitavaju jošte pustošnije i golije, nego igdje drugdje. Iz gole i tvrde krši ne izvadi ta jedna siročad ni kruha ni ruha. Sve mu je blago i imanje koja koza ili ovca, koja mu daje napitak, obuću i oblačilo i samo po koja pješćana, zeljem ili krumpirom, nasadjena krpica zemlje, što no ju razkrčiv na dalekih izabrdskih postrancih, da mu tako ipak u zavjetarju silovita bura i to malo nade ne utamani. To mu je život i življenje, pa druge nije, nego proje u torbu i put pod noge pa u "pitanje" (prosjačenje). Otac ostavlja ženu i djecu kod kuće i vodi sa sobom odraslijeg sinčića. Svakom sinku već je u koljevci sudjeno, da će morati u "pitanje", da uči kako se stiče hlieb i da poznaje sviet i zemlju, pa za to već i u koljevci uče čako i majka svoga Radojicu pjevati i o Kraljeviću Marku i ob ovom i onom, da ni on ne prhne iz otčinjeg gnjezda to tako prazne glave. Ovakav "Wanderleben" u "pitanju" traje po više mjeseci, a kadkada i do po godine. Često se podigne ciela rodbina ili susjedstvo u četi i putuje u "pitanje". Obično zalaze u Krajinu, Slavoniju, a odavle i u Bačku. Kamogodj zakrenu, ne odu prazni, jer kad stanu "pitati", ne prestaju dosadjivati, dok im se ne udovolji. Da se oduže za pruženi milodar, iztegne "pater familias" iz torbe svoju javorovku, nazjada se na njoj te sam ili s družinom odpjeva koju pjesmu. Tako se dogodi, da naš koji pravoslavni brat, kad mu ovako naši Podgorci zadju u kuću ili ih on, gdje drugdje prihvati, od ovako proseće čeljadi izpipa po čitave rukovieti pjesama i poslie to prikazuje kao nešto samo srbsko i srbsko. Ovi proseći Podgorci ovako i šire pjesmu i podržavaju joj život, a odatle donekle i dolazi, da se u raznih i razdaljenih krajevih pjevaju iste pjesme i malo ne posve jednako i samo onda različitiije, što je slušaoc, ako nije svega upamtio, sam unesao u pjesmu neke nove rieči a i izreke ili što se je pjesma, poslie iza kako je postala obćenitijom, u čem preokrenula prema okolnostim dotičnog sela, mjesta.

U Jablancu se takodjer vrlo mnogo pjeva. Tu ima dosta i mužkih i ženskih pjesama za svaku sgodu i prigodu; ali meni je pošlo za rukom doći tek do nekog diela tih pjesama, kao što i onih iz Starigrada.

Što se tiče samoga bilježenja, to sam svagdje nastojao, da svaku pjesmu što vjernije onako zabilježim, kako mi ju pjevač pjevao.

Sakupljač.

Prilog 15

Pismo učiteljice Katarine Fritz uz rukopis *Narodne pjesme* dat. 1883. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 103).

Slavna upravo Matice!

Neznatan je doduše broj (13) pjesmica, što ih evo šiljem, ali možda ipak koja od njih nije došla do ruku slav. upravi, jer je pobilježenih od čovjeka iz zabitnoga seoca Drežnice, gdje ih možda niko kupio nije.

Tatalović – tako je ime momu pjevaču – dolazi u Karlovac na rad; još prije četiri godine pobilježih ove pjesme, nu kako nije svaka čitava, a i malen ih je broj – ne htjedoh da to i šiljem misleći do zgrade još koju pripisati. S toga mu dodijavah svojimi pitanji – kadgod bi došao od kuće – je li koju novu naučio od svoje zaove (jer sve što znade – naučio od nje); pa tako i ljetos u ferijama - boraveć u Karlovcu – ponovih svoje pitanje, na što će mi on: "Ja ti borme neznam nikiju više, al da ti čuješ našega Jovana pjevača, taj će ti zapjevati kaku god hoćeš. Narode moj - milina ga je slušati kada pjeva! – Ti znaš kako je naš narod ubog, ali kad Jovan obilazi u jesen kuće, da narod razveseli – sve mu nosi – koji kukuruzi, koji prosa, koji ovo, koji ono, i tako ti on pjesmom ráni i sebe i svoju ženu i djecu. – Kako se zove na kući – zapitah opet. – "Tomić" – ali ga staro i mlado pozna samo pod imenom Jovana pjevača". – Je li to starac kaki – nastavih pitati. "Ma nije, ima mu jedva 40-50 godina, ali je kljast, ne može radit, pa se vidiš pjesmom ráni. Obilazi sva naša sela, pa ide i u Brinj pjevat". Čuvši dakle za toga pjevača – namislih da upozorim slav. upravu na Jovana Tomića, ako ju već prije nije tko na nj' upozorio. – A da se vidi kako tamo narod pjeva – evo i ovo nekoliko pjesama od Tatalovića.

Kako baš Drežnica nije daleko niti od Ogulina, niti od Brinja – možda će se koj od gospode povjerenika Matičinih u onom kraju upoznati s tim pjevačem i vidjeti je li to zbilja takav biser od pjevača.

Uz najodličnije štovanje

U Sisku 10. listopada 1887.

Katarina Fritz, učiteljica

Prilog 16

Pismo učiteljice Marijane Kovačević uz rukopis *Narodne popjevke iz Severina na Kupi* dat. oko 1887. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 82).

Severin 1/7. 1887.

Slavna uprava "matice hrvatske"

Na sabiranje pjesama i bilježenje običaja nije me potako krasan jezik ovoga kraja, a niti ljepota i originalnost pjesama – ta svega toga ovdje nit ne ima. Na to me potaklo, jedino ljubav k rodnomu kraju i želja da i ovo malo poznato mjestance privedem u kolo bolje poznatih. Da se znade, da i u ovom kršnom, siromašnom kraju hrvatski se misli, čuti i pjeva – najme, da i tu živi sviestan Hrvat i Hrvatica.

Ne znam da li će moj rad zadovoljiti zahtjevu slavne matice hrvatske i služiti joj u svrhu za koju šaljem? Nu prije nego me osudi, neka se sjeti dobre volje i vruće želje, da i ovo nezatno djelce bude ne samo upoznanje duševnoga života ovoga kraja, već da bi bilo u korist i dobro ciele domovine.

Reći mi je nešto o jeziku pjesama. Vidi se već iz pjesama, da se ovdje govori u sva tri narječja. A nije nit čudo! S jedne strane S. su čakavci, s druge doseljeni pravoslavni – štokavci, a s treće opet braća Slovenci – kajkavci. Dakako, da je to susjedstvo znatno uplivalo na život, a više na govor puka – koj nije drugo no kaos. To se više vidi i čuje kod starijih ljudi i starijih pjesama jer knjiga i škola pomalo čisti jezik kod mladjih.

Ovdje ne vele pjesmi "pjesma nit popjevka" već "kantaljka" a pjevati – "kanatati", – pjevačici – "kantarica" (pjesma br. 8).

Ta kužna talijanština ostala je iz doba kada je narod obišo po cesti Lujzijani Primorjem – Riekom.

Ostajem sa štovanjem,

Marijana Kovačevićeva

Prilog 17

Pismo učiteljice Klotilde Kučere uz rukopis *Narodne pjesme i pripovijetke* dat. 1884. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 42).

Veleučeni gospodine,

O uzkrasnih praznicih vitnuh se i ja na ladanje, medj narod, da opet koju liepu uhitim i ubilježim. I to je uzrok što Vam veleučeni na Vaš čestitki a po me dični listak dodanas neodvješta.

Zateko me list Vaš – a ma ha! Započeh bo redati i prepisivati gradivo, da šaljem "Anthropol. Družtvu" u Beč – već u hvalu, što me svojim članom izabraše. Traže silu pripovjed i pjes. narod., za sbornik kog kane izdati.

Vi veleučeni zahtjevaste samo nar. pjesme, a ja evo šaljem i pripovjedke – akoprem ne prepisane – već upravo onako, kako iz usta naroda padoše. Moguće, da i nje gdje upotrebite. U niečnom slučaju, nebudi Vam mrzko vratit ih, da putuju u Beč.

Evo na uvid i koja poskočnica. – Takvih pjesmica – šala je – učas stotinu skupiti. Samo ove vrsti narod danas pjeva – redko odulju – nju samo pripovjeda. – Ele uztreba li – pripravna sam i ostale – a imam ih i više od hiljade – Vam uručiti.

Duljih nar. pjesm. sada u mene – do ove stotine – šta snačiste – ni jedne. Sve što prije skupih, uručih bez da i prepisah Dr. Kraussu. – Ovu manju al ljepšu sbirku pridržah – jer mi kana bila, malom knjižicom nar. prip. i pjesm. – u sviet. Al se u brzo tom željom miljenicom razstadoh – jer me mudriji svjetovaše i rekoše: "Slabo se u nas knjiga razpačava, a ti bi se tim na trošak vrgli veli, koga se je težko izvaditi." A da bi se koje društvo, al zbor – toga latio bio – dvojim, jer sam slabo poznata - tek na promolju.

Ovih praznika kana mi zaći – opet vamo Slavonijom, da nižem narod. blaga. Što ubilježim, tim ću – nezadvenem li – rado služiti.

Uvjete nestavljam. Ako "Matica" rad koga usvaja il prima, zna dotičniku i hvaliti, zna ga putiti i na daljnji rad sokoliti!

A Vas veleučeni gospodine, koj me listom obavjeste u velike štuje i hvali Vam

Klotilda Kosk. Kučera

Vinkovci 9. travnja 1885.

Prilog 18

Pismo učiteljice Klotilde Kučere uz rukopis *Narodne pjesme i pripovijetke* dat. 1884. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 42).

Veleučeni gospodine,

Moji znanci po selih, podpomagaše me već na prvi poziv, kako se ja rada toga latih; a nekogi od njih još i danas što ubilježe šalju mi.

Ovih mi dana eto stiže iz Jankovaca i Mikanovaca nekoliko pjesama.

Izprva uručih gradivo sve što imadoh g. Tordincu, poslie šiljah izravno u Beč, a sad što godj mi stiže dospjeti će u ruke Matice.

Ovih praznika sletit će gradiva podosta u hrpu. Kučevac i Lovretić ti revni suradnici obećaše i opet sabirati, pa će izravno "Matici" rad dostaviti.

Po Lovretiću sabranih pjesama ima u zbirci, koju Vam uručih. U Jankovcih sabirao je Kučevac, a danas je prispjelo do 300 poskočnica od učiteljke Ćosić.

Nema mi odgovora na upit glede poskočnica i pripovjedaka akoprem ga izgledam.

Ovdje ima gimn. imenom Juzbašić nekoliko pjesma, što je po Županji sabrao. Spomenuh mu "Matici" da šalje. Obreće.

Još sam od graničara jednog iz N. Mikanovaca dobila dvie bilježnice vlastoručno pisanih pjesama i prip. a rekla bi djelomice i njegove mašte svojina; jer je čovjek taj poznat improvizator. Tako nastalu pjesmu kazuje djevojkama; oni zapjevaju – drugog bližnjeg sela djevojke čuju i tako se u tinji čas u najdalje kraje pronjela.

Nu "Matica" bar po mom mnienju te pjesme upotrebit neće, jer su delikatne naravi, stoga ih i ne šaljem.

Rieč u jednu: što godj odsele bud dobijem bud ubilježim nar. pjesama suočiti će "Matica"; jer mi je milo njoj ma i malim služiti.

Odličnim štovanjem jesam

Klotilda K. Kučera

Vinkovci 27.4.1885.

Prilog 19

Pismo svećenika Josipa Lovretića uz rukopis *Pjesme iz Otoka* dat. 1885. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 140).

Visoko poštovani Gospodine!

Evo graknuše zadnjih dana na mene znanci sa svih strana, što sam tobož nesmotreno predao dr. Kraussu nekoliko sabranih pjesmica. No savjetova me nitko prije, a sad mi je tužiti kasno. Znali su znanci i dosad za to, jer sam polazeć osmi razred imao koju stotinu pri ruci. Razmišljao nisam, kud ću s njima, već sam jih čitao, da si za nasladu vrieme kratim. Kadno stupih u sjemenište, vlč. g. Tordinac čuvši za me pri prvom sastanku zamoli pjesme od mene. Dao sam mu, a bilo je najviše sedam stotina, većinom poskočica. Kamo je T. s njima, ni sam ne znam pravo; govore, da je Kraussu predao. Poslije potresa lanjske godine bavio sam se dva mjeseca kod kuće i bio sretan sakupiti do 15 stotina poskočica i opisati sve običaje u svom mjestu skupa s prigodnim pjesmama. Ja još pravo ne poredi pjesmice, ali eto lista od Tordinca, gdje moli pjesama. Ne znam, je li jih primio, ništa mi ne javi, a ja ga napastovo nisam. Od to doba nit je on pitao za mene nit se ja za njega brinuo. Tordinac ode u Rim, a ja posredovanjem gđice Kučerove pošaljem dru. Kraussu, što sam jesenas o ferija skupio – bila je koja stotina, tako da se s prijašnjim na 3000 nadopunjuje, samo što su ovdje većinom starije dulje pjesme sadržane.

Sad me počеше poznati u Vinkovcih koriti, što sam to učinio, a i meni je nešto govorilo: Promisli, što radiš, dok je ranije. Ja baš smišljao, kamo da krenem, al eto lista od Vas. Vrlo me obradova, jer je vrieme, da odlučim, što ću. Nu Gospodine ja mislim, da pjesme, koje sam Kraussu poslao, nisu više moja svojina, makar mi i ne rekoše, da su jih u Beču primili. Koji dan dobit ću list od njega i doznat ću, što će on s pjesmama.

Ako bi ja dakle prešao k Vama, bili mi bilo slobodno davati Vam pjesmice, koje su već njemu predane?

Ja tih pjesama prepisanih nemam, već imam od hiljade prvi stih svake pjesme, stoji samo do toga, da se prepisu, ako se u obće tako šta Vama poslati smije. Drugih ću se pjesama lahko sjetiti pišuć ove, mogu dakle štetovati koju stotinu prepisujuć. Za stare dulje pjesme je laglje. Glede imena pjevajućih osoba ne bi se možda slagale ove s onim, koje sam Kraussu poslao, jer bi ove pisao na ime osoba, od kojih sad budem čuo, da jih znaju. Običaja Vam valjda ne treba.

Kad već pišem, reći ću Vam još nešto: U dva sela, gdje ja kupim pjesme, i još u jednom susjednom je običaj, da djevojke, koje u zavadi žive, kad se vide u koli jedna drugu pjevajući grdi. Rieči lete od jedne drugoj, - čim jedna stane, druga prihvati. Popisao sam dva takva razgovora i oba poslao Kraussu; bude li Matica takvo što primiti htjela, mogu Vam poslati na ugled jedan razgovor, koji imam baš prepisan – iznašat će najviše dva pisana arka, i prema tom bi mi imali reći, hoću li kupiti tako što. Kako Vam volja!

Sad imam kod sebe do 3 stotine poskočica, a nadam se još dvie stotine koji dan dobiti. Te pjesme nisu nikom obećane, pa ako mi je zabranjeno one prijašnje pjesme Vam predati, nadam se, da ću s ovima moći slobodno raditi, a sad ću povećati mar svoj, da se bolji plod pokaže.

Oko 15. o. mj. otići ću u Vinkovce na jedan dan i porazgovarati o tom s gdjcom Kučerovom, da čujem, što ona veli, pa da se odlučim. Međutim nadam se možda izkrenijoj uputi s druge strane!

Dugo neće trajati i znati ćete sve

Djakovo 7.4.85.

Vrlo Vas poštiva

Lovretić

Prilog 20

Pismo svećenika Josipa Lovrečića uz rukopis *Pjesme iz Otoka* dat. 1885. godine.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zbirka Matice hrvatske, sign. MH 140).

Vrlo cienjeni gospodine!

Kako obrekoh, evo me s jednim dielom pjesama. Ovaj manji kup pjesmica nije još nikud poslan, a dobio sam ga koje kad poslie nove godine, pošto sam već ovaj veći kup poslao gdjci Kučeri u Vinkovce sa željom, da odpravi pjesme dr Kraussu. Ona razdieli pjesme, i posla jedan dio „Matici“. To meni poznato nije bilo, ma da sam ja s njom o tom govorio, kad sam poslie Vašeg prvog lista bio u Vinkovcih, reče mi samo: "Poslala sam vaš pjesme Kraussu".

Ne spomenuh joj Vašeg lista, već poslie pišem odavde, što mi objaviste, moleć ju, da mi i ona reče, što bi Vam odgovorio. U odgovoru na taj list očitova mi gospodjica, da je ona pjesme moje razdielila na dva diela i jedan poslala „Matici“, a drugi Kraussu. Nu ja sam već prije počeo prepisivat, pjesme i tako sam popiso ovaj veći skup. U tom skupu ima pjesama, koje nisu još često pripisane. Ali pošto su te pjesme zadnji put namienjene dr. Kraussu, a možda su već dospjele „Matici“, to bih Va umolio, da u sbirci gdjce Kučerove makar kad potražite, da li se ondje nalazi pjesama iz Otoka i Komljetinaca, da ja prema tom znam, koje ću prepisavat. Zašto da jih šaljem dva put, ako su već kod Matice. Kad već u tim selima nitko nije skupio pjesama do mene, dosta će mi biti, da čujem, nalazi li se kod Vas pjesama iz tih krajeva. Ovim časom poklanjam jih „Matici“ – nedo bog, da se ikad trguje s pjesmama, koje ja skupim.

U manjem kupu nalazi se list jedne žene svom suprugu. Taj je list vierno prepisan, nu njegovo pismo nije tako bilo, samo sam ga ja čuo od drugih, al ga uvrstih, da se zna, na što žena odgovara. I druge pjesme u tom kupu su reć bi nikakve, jer mi jih obično djeca i djevojke pišu i pošalju, pa nasklapaju makar šta. Boljima se nadajte kroz dva mjeseca. Drugo je, kad jih sam pišem, jer je narod slobodniji u pripovijedanju već u pisanju, a duge pjesme, koje pripoviedaju koji događaj, ne dopadaju jim se zato i pošalju makar što. Junačkih pjesama još nisam čuo, gledat ću i to tražit. Samo da je vremena, al što je to dva mjeseca?

Nadam se da ćete biti dobar obaviestit me da li ste primili mojih pjesama od gdjce Kučerove – makar kad – svejedno je. Sad pako pisat ću pjesme, koje sam u dva prva put dru Kraussu poslao po Tordincu. Ovaj valjda nije slao „Matici“. Bude li vremena, prepisat ću i poskočice.

U Djakovu 19.5.85.

*Odličnim poštovanjem
Lovrečić, klerik*

IV. DOKUMENTACIJSKI PREGLED ŽENSKIH ZBIRKI IZ ARHIVA ODSJEKA ZA ETNOLOGIJU HAZU – KOLEKCIJA MATICE HRVATSKE (MH)

Prilog 21

Burazović, Terezija

(Mirković, I. St. I-nin; Pajić, Matija; Stipac, Ivan; Primorac)

Hrvatske narodne pjesme. 1859., 1879., 1880., 1886. MH 186 (695 str.).

Lokalitet: Hrvatska; središnja: okolica Križevaca, okolica Siska (Posavina od Kratečkog do Siska), Hrvatsko Zagorje, Međimurje; Bosna i Hercegovina; Lika: Smiljan.

Sadržaj:

1) "Hrvatske narodne pjesme puka štokavskoga i kajkavskoga, sakupio I. St. Mirković I-Nin, a izdao Lavoslav Župan. U Zagrebu 1859.": a) "Predgovor" (str. 2–6); b) "Štokavske pjesme" (151 lirski pjesma iz okolice Križevaca, Posavine / od Kratečkog do Siska / str. 7–135); c) "Kajkavske pjesme" (202 lirske pjesme; str. 136–232 + 8 kraćih lirskih pjesama na manjem formatu; str. 233–243).

2) "Bosanske pjesme", Matija Pajić (okolica Banja Luke, Sarajeva, Travnika i Jajca): 80 lirskih pjesama (str. 244–331).

3) "Zbornik Ivana Stipca iz Smiljana": a) 1 pismo autora (dat. "u oči Tjelova" 1879., str. 332–336); b) 50 lirskih i kraćih pripovjednih pjesama (orig. num. pjesama; orig. pag. str. 1–147; nak. pag. str. 337–478).

4) "Zbornik Terezije Burazović učenice V. razr. djevojačke samost. škole u Požegi. Pjesme iz Novske i Kraljeve Velike" (1880. god.) / 144 kraćih lirskih pjesama (orig. num. pj. 1–144; str. 479–655).

5) "Hrvatske narodne pjesme: popievke, smješice i druge", Primorac (Hrvatsko primorje), 1886. god: a) pismo autora (nije dat., str. 658); b) 29 lirskih pjesama (str. 659–695).

Napomena: Rkp. (tvrđi uvez); višestruka paginacija (nak. pag. str. 1–695); višestruka numeracija pjesama.

Prilozi: Koresp. K.MH.80 (1 pismo; nije dat.); koresp. K.MH.86/1–K.MH.86/4 (4 pisma; god. 1879, 1903.–1904.).

Poveznica s IEF-om: Prijepis 158. tipkanih str. IEF rkp. 245. mikrofiš 470, 471, 472 (prijepis nepotpun).

Format: 18 x 22 cm.

Fritz, Katarina, učiteljica

Narodne pjesme. 1887. (1883). MH 103 (4 str.).

Lokalitet: Hrvatska; gorska: okolica Ogulina, Drežnica.

Sadržaj:

I. 1) Pismo autorice (koresp. K.MH.26, dat. 19/10/1887. god., 3 str.) sadrži podatke o kazivaču Mili Tataloviću, seljaku iz Drežnice; 2) "Predgovor" dr. Žganeca (dat. 1965., 1 str.); 3) "Napomena" Vesne Č. Konstantinović (dat. 22/10/1964., 1 str.): "Rukopisi Katarine Fritz (13 pjesama) i rukopis Ivana Kovačića (10 pjesama) bili su zajedno pod

sign. MH 103, a 1964. odvojeni su u dvije zasebne zbirke jer "nemaju nikakve organske međusobne veze i jer su plod dvaju raznih sakupljača iz dva razna kraja".

II. *Usmenoknjiževna građa*: 13 lirskih pjesama koje je pobilježila i čula od Mate Tatalovića.

1. *Rominjala tiha godina*; 2. *Vaj, Jeleno, vaj goro zelena*; 3. *Rasla jela kraj luga zelena*; 4. *Ráni majka devet djevojaka*; 5. *Hvalila se hvala materina*; 6. *Majka Maru iza grada zvala*; 7. *Prelo moje, što si neveselo?*; 8. *Mili Bože, čuda velikoga*; 9. *Šar goveda na jato se dala*; 10. *Miš posija proju*; 11. *Svi čobani redom staše*; 12. *Kraljević se sabljom dogovara*; 13. *Marko ore izpod Crne gore*.

Napomena: Rkp. (1 arak); naknadna paginacija; originalna numeracija pjesama.

Format: 23 x 29 cm.

Kučera, Klotilda K.

Narodne pjesme i pripovijetke. 1884.–1885. MH 42 (178 str.).

Lokalitet: Hrvatska; Slavonija; okolica Vinkovaca: Stari Mikanovci, Novi Mikanovci, Prkovići (Prhovci), Komletinci, Otok; okolica Đakova: Vrbica (Vrbice), Semeljci

Sadržaj:

I. "Popratna riječ" O. Delorka (dat. 25.08.1950. god., 2 str.); II. 3 pisma autorice (u prvom pismu spominju se pripovjetke koje nisu pronađene u ovom rukopisu; a) dat. 09.04.1885. god., 4 str.; b) dat. 27.04.1885. god., 3 str.; c) dat. 21.01.1886. god., 3 str.).

II. *Usmenoknjiževna građa*: 467 usmenih lirskih i kraćih pripovjednih pjesama

I. dio (str. 1–42): 90 kraćih pripovjednih i lirskih pjesama (kazivačice: Reza i Anka Lukić u Komletincih, Marta Šajnović u Otoku, Gjula Lukinac u Otoku, Eva Kovačević u Otoku, Manda Tomašević u Otoku, Anka Šajnović u Otoku, Ana Kerić u Komletincih, Manda Butković u Komletincih, Kata Vrbanjac u Komletincih, Bara Augustinović u Otoku, Kata Lukić u Komletincih, Lucija Lukinac u Otoku);

II dio (str. 43–93): 219 kraćih pripovjednih i lirskih pjesama (neimenovani kazivač: "Ove sve čula sam od jedne osobe, koja je ista osoba čula od slipe i hromi iz okolice otočke");

III dio (str. 95–108): 47 kraćih pripovjednih i lirskih pjesama ("Slavonske iz okolice Brodske. Imam još jednu veliku pjesmu od Domitrovića Nikole nisam ju htjela pisat zbog njene duljine a bojala sam se da ju već imate – pak uzalud trud").

IV. dio (str. 109–148): 19 lirskih pjesama + 106 "Poskočnica" (pj. 1, 2, 3: "Kazivala mi pjesmu tu gospodja Magdalena Riesel sup. pok. profes. Riesel. Ona ju čula od svoje bake rođene graničarke u Županji - tomu ima danas već preko 50 godina"; pj. 4, 6: "Pjevala mi Ana Milanović, žena od kaki 24 godine. Čula od svog oca Tune. Veli selo: bio je razuman i pismen"; pj. 5, 10: "Adam Šneberger, graničar, poljodjelac i improvizator u selu"; pj. 7, 8: "Marga Milanovic iz N. Mikanovaca"; pj. 11, 12: Marica Kikina iz Vrbice; pj. 9, 13: "ne znam tko mi ju reče"; pj. 14: "Kazivo mi pokojni slipeac Gjura. Bio i on u Italiji, pa čuo u logoru di naši pismu slažu i upamtio"; pj. 15: "baba Koleta Filipović, N. Mikanovci"; pj. 16, 17: "Violeta Filipović, N. Mikanovci"; Poskočnice: "Te su poskočnice iz "paorije" - u selih Vrbica, Semelci i Krešinci ih pjevaju".

V. dio (str. 149–168): 20 lirskih pjesama (pj. 1, 12, 13: "Polka Čutunić, N. Mikanovci"; pj. 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 17, 18: "Koleta Filipović, N.M."; pj. 7: "Tuna Ergović iz Novih Mikanovaca"; pj. 11, 14, 15, 20: "Staža Pavković, Vodjince"; pj. 16: "Marija Gregurić, N. Mikanovci";

VI. dio (str. 169–172): 18 pjesama ("Iz Starih Mikanovaca. Kazivale: Pavlija Filipović i Anka Jakšinova)

VII. dio (str. 173–178): 37 lirskih pjesama ("Ove su pjesme iz N. Jankovaca"; "Kazivao mi Mujo Sejdić muhamed iz Orašja – od Županje prêko").

Napomena: rkp. (neuvezani arci i meko uvezani sveščići); naknadna pag. (str. 1–178); naknadna num. pjesama (djelomično originalna numeracija).

Poveznica s IEF-om: prijepis 230 tipkanih str. IEF rkp 14. Mikrofiš 16, 17, 18; Lozica, I. IEF rkp 1402.

Format: 24 x 33 cm.

Knežević, Jelisava

Pjesme. 1878. MH 144 (117 str.).

Lokalitet: s.l.

Sadržaj:

Usmenoknjiževna građa: 20 kraćih pripovjednih (epskih) pjesama (o Kraljeviću Marku i ostalim epskim junacima)

1. *Pisma od maloga Matijana, sina bana leđanskoga* (str. 1–8); 2. *Sestra Leke Kapetana* (str. 9–16); 3. *Kraljević Marko i brat mu Andrija* (str. 17–22); 4. *Pisma od Kraljevića Marka kada je u tamnici bio* (str. 23–25); 5. *Pisma kako Turci i Marka prevariše* (str. 27–34); 6. *Marko Kraljević plaća brodarinu vili* (str. 35–37); 7. *Marko Kraljević ukida svadbarima* (str. 39–41); 8. *Pisma od Anice i Ivana Chobana* (str. 43–48); 9. *Marko Kraljević i Arapin* (str. 49–58); 10. *Pjesma o Lazi i Groziani* (dio pjesme; str. 59–65); 11. *Pisma od Marka Kraljevića i vile* (str. 67–70); 12. *Mijat Harambaša i Hasanbeg Udbinski* (str. 71–74); 13. *Pisma od Skadarske djevojke* (str. 75–78); 14. *Pogibija Igraića Vida* (str. 79–86); 15. *Pisma od djevojke Anice* (str. 87–88); 16. *Pisma od Vida Maričića na samrti* (str. 89–90); 17. *Pisma od Jankova Stojana kako Ljuba izdala Niku Barjaktara* (str. 91–102); 18. *Grujica Novak* (str. 103–106; dva lista manjeg formata); 19. *Pisma kako Jurja Kotar porobiše i zarobiše Janković Stojana i s njime Smiljana Iliju* (str. 107–110); 20. *Dolazi Dojčin* (str. 111–117).

Napomena: Rkp. (neuvezani arci i listovi; teško čitljivo; visok stupanj oštećenja); naknadna numeracija pjesama; naknadna paginacija (str. 1–117; K.B. 13/03/2009).

Format: razni formati.

Kovačević, Marijana

Narodne popijevke iz Severina na Kupi. Oko 1887. MH 82 (50 str.).

Lokalitet: Hrvatska; gorska; Gorski Kotar: Severin na Kupi

Sadržaj:

I. Pismo autorice (koresp. K.MH.38, dat. u Severinu na Kupi, 01/07/1887., 3 str.).

II. *Usmenoknjiževna građa:* 71 lirska pjesma iz Severina na Kupi

1. *Sam se Mijo po moru vozijo* (kaz. Mara Krupić); 2. *Došla doba, da idemo doma* (kaz. Ana Sežen); 3. *Sam se Mijo na vojnicu spravlja* (kaz. Ana Mihelar); 4. *Oj Verbaske, Verbaske* (kaz. Ana Mihelar); 5. *Široko more i Dunaj* (kaz. Margeta Fabar); 6. *Divojka se veseli* (kaz. Bara Marov); 7. *Da znaš vrana, šta je teška rana* (kaz. Margeta Kunce); 8. *Išal junak va goro zeleno* (kaz. Luca Krupić); 9. *Oj divojko pisana jabuko* (kaz. Margeta Kunce); 10. *Zaspala je divojčica* (kaz. Bara Marov); 11. *Vodili*

su dundaro (kaz. Mara Krupić); 12. *Lepa moja gorica zelena* (kaz. Roza Brozović); 13. *Lepa moja sinokoša* (kaz. Marica Braić); 14. *Sinja magla ti ne padaj na me* (kaz. Marica Braić); 15. *Misec kala iza Carigrada* (kaz. Margeta Kunce); 16. *Majka Maru za Ivana dala* (kaz. Margeta Kunce); 17. *Lepo mi je selo Bosiljevo* (kaz. Margeta Kunce); 18. *Sinko Janko zaručil divojko* (kaz. Luca Krupić); 19. *Da znaš diko, kak me srce boli* (kaz. Margeta Kunce); 20. *Lepa Mare dva jelenka pase* (kaz. Ana Mihelar); 21. *Mrvinjala tiha godinica* (kaz. Roza Brozović); 22. *Jedna baba u gore umrla* (kaz. Manda Marov); 23. *Mili bože čuda velikoga* (kaz. Roza Brozović); 24. *Bog daj, bog daj, dobru večer* (kaz. Marica Braić); 25. *Bog daj, bog daj, dobro večer* (kaz. Manda Marov); 26. *Vidiš diko tu zelenu travu* (kaz. Ana Mihelar); 27. *Zazvonila zvona u Banatu* (kaz. Dragica Banjar); 28. *Soldat jesam, soldat budem* (kaz. Mara Blažević); 29. *Išla je divojka za goro po vodo* (kaz. Mara Blažević); 30. *Oj divojko rožice, draga dušo moja* (kaz. Mara Blažević); 31. *Zaspal Janko pod jablankom* (kaz. Mara Blažević); 32. *Pila sam vince* (kaz. Bara Marov); 33. *Mare ide za luge zelene* (kaz. Ana Mihelar); 34. *Majka Maru iza grada zvala* (kaz. Margeta Kunce); 35. *Mila majko, mlada ću umreti* (kaz. Marica Braić); 36. *Kad se ženil Tutan mlad* (kaz. Ana Sežen); 37. *Išla jesam u goru zelenu* (kaz. Marica Braić); 38. *Zelena mala dubrava* (kaz. Margeta Fabar); 39. *Tri ptičice pod goro letele* (kaz. Margeta Kunce); 40. *Proletel je sivi sokol sugoroke zemlje* (kaz. Margeta Kunce); 41. *Sinko Janko, jel'te boli jako?* (kaz. Margeta Kunce); 42. *Milo mi je šta mi drago nije* (kaz. Manda Marov); 43. *Igraj kolo u dvadeset i dva* (kaz. Marica Braić); 44. *Divlji jelen Boga moli* (kaz. Bara Pavlinac); 45. *Cveće moje, ja bi tebe brala* (kaz. Marica Braić); 46. *Moj mi je vertec ograjen* (kaz. Margeta Kunce); 47. *Ne plači mila, draga* (kaz. Luca Krupić); 48. *Lepe ti su sisačke divojke* (kaz. Margeta Kunce); 49. *Majka Maru iza grada zvala* (kaz. Margeta Kunce); 50. *Lepo ti je rano uraniti* (kaz. Marica Braić); 51. *Na to tvoje čelašce, to široko polje* (kaz. Mara Blažević); 52. *Goveadru, k daru!* (kaz. Bara Marov); 53. *Ne morem od mila u more gledati* (kaz. Marica Maron); 54. *Ženio se vojevoda Janko* (kaz. Ana Mihelar); 55. *Kukovača kukuje* (kaz. Ana Mihar); 56. *Piše knjigu Rožica divojka* (kaz. Ana Mihelar); 57. *Šetala se lepa Ane* (kaz. Roza Brozović); 58. *Šetala se Marija* (kaz. Roza Brozović); 59. *Šetala se Barbara divojka* (kaz. Luca Krupić); 60. *Služil Lovrenac sedam let* (kaz. Tonka Brozović); 61. *Šetal se je grišnik sam* (kaz. Roza Brozović); 62. *Oj iloveče, terdo drvo* (kaz. Roza Brozović); 63. *Šetali se tri božji angelki* (kaz. Roza Brozović); 64. *Bogdaj, Bogdaj, dobro večer* (kaz. Margeta Kunce); 65. *Stante, stante ranitelju* (kaz. Margeta Kunce); 66. *Temu dvoru poštenomu* (kaz. Margeta Kunce); 67. *Oganj gori črne gore* (kaz. Margeta Kunce); 68. *Lepi Ive kres nalaže*; 69. *Vnaše rebri tri cerička*; 70. *Lipa raste posred grada* (kaz. Mara Gašparović); 71. *Oj Mikula, Mikula* (kaz. Mara Lesac)

Napomena: Rkp. (meku uvez); naknadna numeracija (str. 1–50); originalna numeracija pjesama (pj. 1–71).

Poveznica s IEF-om: Prijepis 81 tipkanu str. IEF rkp. 27. Mikrofiš 38.

Format: 17 x 21 cm.

Mladineo-Dobrića, Ana

Pjesme. 1886. MH 137 (66 str.)

Lokalitet: Hrvatska; sjeverni Jadran: Senj

Sadržaj:

Usmenoknjiževna građa: 67 lirskih pjesama

1. *Pjesma od Fatime djevojke* (Igra kolo u Karlovcu gradu); 2. *Pjesma od liepe Mandelene* (Budi majka liepu Mandelenu); 3. *Pjesma od Bolnog Ibrajime* (Kad se

ženi mladi Ibrajime); 4. *Pjesma od Fatime djevojke i Senjanina Ivana* (Sinoć kasno sunce zapadalo); 5. *Pjesma od Anice Kraljeve kćeri* (Bijaše jedan kralj); 6. *Pjesma od mjeseca i junaka* (Mlado momče Boga moli); 7. *Pjesma od Mljetcih i mladoga kralja* (Mili Bože čuda velikog); 8. *Pjesma od tri brata* (U čestita cara gospodina najmlaji je Mujo Čelebija); 9. *Pjesma od junaka* (Junak jaše gorom Pelinovom); 10. *Pjesma od Marka Kraljevića* (Konj pobjegne Kraljeviću kroz livade ne košene); 11. *Pjesma od Kralja Matijaša* (Budi majka Andjeliju); 12. *Tri draga* (Djevojka tri draga imala); 13. *Pjesma od Hreljanović Pavla* (Vezak vezla Skradinka djevojka); 14. *Pjesma od Aginice* (Šećala se ćeri dizdareva); 15. *Pjesma od Senjkinje djevojke* (Rano rane senjkinje djevojke) 16. *Pjesma od mjeseca i junaka* (Mlado momče Boga moli, sjaj mjesече neizlazi) 17. *Pjesma od mornara* (Već su jedra otvorena a drugovi već me zovu) 18. *Pisma od Hajke djevojke* (Ljepa ti sam stara majko moja) 19. *Pjesma od Anice dievojke* (Kada mi se Anica na mašu šećoš) 20. *Pjesma od zlatne jabuke* (Igrala zlatna jabuka) 21. *Pjesma od javora* (Oj javore zelem bore visoki) 22. *Pjesma od zrničić Alage* (Kad se ženi zrničić Alaga) 23. *Pjesma od mlade Jelene* (Majko Jelenina gdje ti je Jelena) 24. *Pjesma od naranče* (Naranča se vjetru moli da ju vjetar ne polomi) 25. *Pjesma od sove* (Sova siedi na bukovu panju) 26. *Pjesma od dejvera i neviste* (A moj Bože čuda velikog djever nevu usmiljeno pita) 27. *Pjesma od sokola* (Ej sokole moj sokole ne leti mi uz prozore) 28. *Pjesma od Mamulića Mere* (Tambur bije Mamuliću Mere u tamburu) 29. *Pjesma od junaka* (Ja uzimljem pero u nevoljnu ruku) 30. *Pjesma od mladoga Jurja* (Sunce sjaje med dviema gorama) 31. *Pjesma od mladog Selminage* (Kad se ženi maldi Selminaga) 32. *Pjesma od mladoga Rade* (Ljubi Rade tri djevojke mlade) 33. *Pjesma od Zrinjanina Bana* (Tamnio je Zrinjnine Bane) 34. *Pjesma od žalostne djevojke* (Znaš djevojko kad si moja bila) 35. *Pjesma od mladića i djevojke* (Tužni dnevi moji ki sam ju zgubio) 36. *Pjesma od Memije Delije* (Zora cika pašin bije bubanj) 37. *Pjesma od Peratike Mande* (Ovce pase Peratika Mande) 38. *Pjesma od Sibirjanin Janka* (Lov lovio Sibirjanin Janko) 39. *Pjesma od gospodina Todora* (Mili Bože čuda velikoga) 40. *Pjesma od Kovčić Safrbeže* (Gorom jaše Kovač Safrbeže) 41. *Pjesma od brata i sestre* (Zagradom je zelena livada) 42. *Pjesma od sinjeg mora* (Mili Bože čuda velikoga) 43. *Pjesma od dva brata* (Dva su brata u gorici stala) 44. *Od Anice divojke* (Anica se materi mojaše) 45. *Pjesma od jablana* (Jablane zeleni u rožo rumena) 46. *Pjesma od Senjanin Ivana* (U Ivana četvoro veselje) 47. *Pjesma od drage i dragoga* (Mili Bože čuda velikoga) 48. *Od Ive i Anice* (Ovce pase Ive i Anica) 49. *Pjesma od Alije* (Mili Bože čuda velikoga) 50. *Od ranjenoga junaka* (U onoj crnoj gori) 51. *Od Jovana Čobana* (Sudile su gusle javorove) 52. *Od galije* (Vozila se pomoru galija) 53. *Od Ivana Bana* (Oj Ivane nakrajini bane) 54. *Od Dorke* (Tancali su Vlašići pozelenoj travici) 55. *Od junaka* (Dobravečer Bog daj svoje) 56. *Od Servije djevojke* (Piše knjigu Servija divojka) 57. *Od Asaaginice* (Svilu mota Asaaginica) 58. *Šetala se Marica djevojka* (Ispred dvora dragoga svojega) 59. *Od mladića i djevojke* (Išla je djevojka u goru zelenu) 60. *Od Ivana Čobana* (Aj moj bože čuda velikoga) 61. *Od kola* (Igral okolo pod budimi podbudimi) 62. *Od Kraljevića Marka* (A moj Bože čuda velikoga) 63. *Od Primorkinje* (Primorkinja konja jaše) 64. *Od Mije* (Aj Bože čuda velikoga) 65. *Od Senja* (Putoval sam po senjemu moru) 66. *Od ptice* (Aj ptičice prepelice) 67. *Od Vide* (Mladi Vide svojke idje).

Napomena: Rkp. (tvrđi uvez; djelomično ovoštano); naknadna paginacija (num. pj. 1–67 na str. 1–61; 2 pjesme "Ladovanke" na str. 62; 2 "Pjesme" na str. 64–65; opis običaja paljenja krijesa i "ladekanja" na str. 63); naknadna numeracija pjesama.

Format: 25.5 x 41 cm.

Ritterova, Dragojla

Pet kraćih narodnih pjesama iz Zagorja. 1897. MH 147 (19 str).

Lokalitet: Hrvatska; središnja; Hrvatsko zagorje: Zlatar

Sadržaj:

I. Opaska dr. Marjanovića (dat. 1897., 1 str.) u kojoj raspravlja o političkim konotacijama narodnih pjesama u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa.

II. *Usmenoknjiževna građa:* 5 kraćih lirskih pjesama (kaz. slijepac u Zlataru)

1. *Jadikovka zagorskoga kmeta – seljaka za tlake = podaničtva do god. 1848;* 2. *Sestra svetoga Lovrenca;* 3. *Maćeha i majka;* 4. *Majka svetog Petra;* 5. *Napitnica.*

Napomena: Rkp. (nevezani arci i listovi); originalni rukopis autorice (2 arka papira; 8 ispisanih stranica); Marjanovićev prijepis (pag. str. 1–11).

Poveznica s IEF-om: Prijepis 6 tipkanih str. IEF rkp. 7. Mikrofiš 9.

Format: 23 x 35 cm.

V. OSNOVA ZA SABIRANJE I PROUČAVANJE GRAĐE O NARODNOM ŽIVOTU

Koncept poglavlja prema nacrtu Antuna Radića iz 1897. godine (*Zbornik za narodni život i običaje* južnih Slavena, sv. II, str. 1–88) s istaknutim poglavljima u kojima se tematizira žena i istražuje ženska kultura.

Prilog 22

I. PRIRODA (NARAV) OKO ČOVJEKA:

I/1. Kraj i mjesta; I/2. Gore i vode; I/3. Zemlje; I/4. Zrak i vrijeme; I/5. Tlo; I/6. Bilje (drač, trave); I/7. Životinje.

II. TJELESNI USTROJ NARODA:

II/1. Općeniti ustroj tijela; **II/2. Posebne pojave.**

III. JEZIK:

III/1. Kojemu narječju pripada govor; III/2. Izgovor i naglasak; III/3. Riječi.

IV. ŽIVOTNE POTREPŠTINE:

IV/1. Selo i okolina; IV/2. Kuća i dvorište; IV/3. Zgrade izvan dvorišta; IV/4. Hrana i posude; **IV/5. Odijelo i obuća; IV/6. Nakit i češljanje;** IV/7. Ogrjev i posvjet; IV/8. Pušenje; IV/9. Lijekovi (vraštva); IV/10. Tamanjenje životinja i gamadi.

V. RAD:

A. Sprave i oruđe: V/a/1. Lovske sprave; V/a/2. Poljodjelske sprave i oruđe; V/a/3. Sprave za priređivanje vune, lana, konoplja; V/a/4. Sprave za priređivanje živeža; V/a/5. Sprave za vožnju; V/a/6. Sprave i oruđe za izrađivanje razne građe; V/a/7. Sitno domaće oruđe; *B. Poslovi:* V/b/1. Lov; V/b/2. Gojenje stoke (blaga) i živadi; V/b/3. Obradivanje (obdjelavanje) zemlje; V/b/4. Kućni poslovi; V/b/5. Građevine (zgrade, stanje); V/b/6. Izrađivanje sprava i oruđe; V/b/7. Ličenje i farbanje građevina i sprava; **V/b/8. Ženske rukotvorine; V/b/9. Kićenje tkanja; V/b/10. Pregled dnevnog i godišnjeg rada i počinka;** *C. Dodatak:* V/c/1. Trgovina V/c/2. Poslovi s upravnom oblašću.

VI. ŽIVOT:

VI/1. Život u zadruzi; VI/2. Život u obitelji (familiji); VI/3. Život sa susjedima; VI/4. Život prema dobi; VI/5. Život prema zanimanju i imetku; VI/6. Kako žive bolesni i nakazni ljudi?; **VI/7. Zločinci i drugi rđavi ljudi;** VI/8. Vjerski život; VI/9. Škola.

VII. PRAVO:

A. Privatno pravo: **VII/a/1. Obitelj; VII/a/2. Stvari; VII/a/3. Obveze;** *B. Javno pravo:* VII/b/1. Seoska općina; VII/b/2. Građanski i kazneni postupak; VII/b/3. Kazneno pravo.

VIII. OBIČAJI:

A. Svakidašnji običaji: **VIII/a/1. Običaji kod poslova i rada; VIII/a/2. Pravni običaji; VIII/a/3. Običaji u općenju (druženju) s ljudima;** *B. Godišnji običaji:* VIII/b/1. Domaći (kućni) običaji kod svetkovanja; VIII/b/2. Javni običaji kod svetkovanja; *C. Porod. Ženidba. Smrt:* **VIII/c/1. Porod; VIII/c/2. Ženidba; VIII/c/3. Smrt.**

IX. ZABAVE:

IX/1. Zabave uopće; IX/2. Razgovori i zabave zrelih ljudi; IX/3. Momačke i djevojačke zabave; IX/4. (Dječje) igre (sigre); IX/5. Igre (ples, tanac); IX/6. Svirka; IX/7. Pjevanje.

X. POEZIJA:

X/1. Pjesme; X/2. Pripovijetke; X/3. Priče; X/4. Gatke; X/5. Basne; X/6. Šaljive pripovijetke. Šale; X/7. Zagonetke; X/8. Ljepota prirode i ljudi.

XI. VJEROVANJA:

XI/1. Postanak i opstanak svijeta; XI/2. Kakove snage ima u svijetu; XI/3. Kakovu snagu imaju neki ljudi; XI/4. Stvorovi kao ljudi; XI/5. Nemani i nakaze; XI/6. Drugi svijet; XI/7. Gatanje; XI/8. Bajanje; XI/9. Vračke (čarolije); XI/10. Sveci. Crkvene stvari.

XII. ISKUSTVO, ZNANJE I MUDROVANJE:

XII/1. Poznavanje prirode; XII/2. Brojenje vremena i stvari; XII/3. Poznavanje zemalja i naroda; XII/4. Poznavanje prošlosti; XII/5. Mišljenje o ljudima i životu; XII/6. Mišljenje o svijetu i životu; XII/7. Poslovice.

VI. KORESPONDENCIJA AKADEMIJINIH SURADNICA S UREDNICIMA Zbornika za narodni život i običaje

(Prilozi 23 – 30)

Prilog 23

Pisma učiteljice **Nike Balarin** upućena Antunu Radiću (uz rukopis *Čaramanije*, sign. SZ 50, dat. 1898.).

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 23a (K.SZ.021/1: 18/02/1898)

Veleučeni Gospodine!

Do časti mi je poslati ovu raspravicu Vašem Gospodstvu za „Zbornik“. Za nagradu se prepuštam u Vaše poštene ruke.

Dubokim poštovanjem

Na Grudi, 18/2 98

Nike Balarin

Prilog 23b (K.SZ.021/2: 07/03/1898)

Veleučeni Gospodine!

Zapriječena bolesti, stoprv sada odgovaram na Vaše cijenjeno pismo od 24/2.

Hvala na izrazu Vašeg zadovoljstva glede moje pošiljke, a također i na nagradi. U listu ćete naći uklopljenu traženu potvrdu.

Sasvim dobro Vi opažate da sam neke pojedinosti ispustila. Nu to pomanjkanje, kadgod Vi izvolite, ja ću nadopuniti.

Pitate me da li sam pisala uprav onako, kako se govori na Grudi i okolici. Na to Vam mogu odgovoriti, da sam većinom upotrebljavala njihov govor. A one pjesmice nazdravice i.t.d. nastojala sam da ih upravo onako pobilježim kako su izašle iz usta naroda.

Mislím, da ću moći Vašoj želji udovoljiti i opet koji opis poslati za „Zbornik“. Do sada nijesam imala pri ruci „Osnovu“ koju ste Vi napisali, pak Vas najuljudnije molim, da bi ste mi je, ako je moguće poslali zajedno s jednim istiskom „Zbornika“ sv. II. Novce za „Zbornik“ šaljem današnjom poštom, a za osnovu ne znam, koliko zapada.

Ako dođete u Dalmaciju, kako ste pisali, pak ako budete putovali iz Dubrovnika kopnom za Crnu Goru, onda valja da prođete kroz Grudu, što bi mi bila osobita čast vidjeti Vas amo.

Primite izraz mog dubokog poštovanja

Na Grudi, 7/3 1898

Nike Balarin

Potpisana priznaje, da je primila od gosp. Dr. Antuna Radića for. 25. dvadeset i pet, kao nagradu za opis „Svadbe kod Konavljana“.

Na Grudi 7. ožujka 1898.

Nike Balarin

Prilog 23c (K.SZ.021/3: 29/08/1898)

Veleučeni Gospodine!

Evo Vam šaljem, što sam sakupila o gatanju na Grudi itd.

Žao mi je, da sam Vam našla samo dva pretplatnika i to: Prečasnog dekana don Jozabrnica za II. polovicu III. sveska i gosp. Branka Radonića obadvojica s Grude.

Uljudno Vas molim, ako je moguće radi veće točnosti, da biste naslovu: „Svadba kod Konavljana“ nadodali još „na Grudi“, jer ja sam pobilježila običaje, koji vladaju na Grudi, a možda ima koja razlika po drugim selima Konavala.

S dubokim počitanjem

Na Grudi dne 29/VIII 1898.

Nike Balarin

Prilog 23d (K.SZ.021/4)

Veleučeni Gospodine!

Nastojala sam, da Vaš nalog izvršim. Prije Vam nijesam mogla poslati, jer mi je fotograf stoprv jučer slike poslao, koje su tako ružne ostale, da sam ih odmah natrag vratila.

Znajući da će već biti kasno čekati dok druge učini šaljem Vam onu što sam je kući imala. Pošto idem u Dubrovnik dat ću se ponovno slikati, ako znate da ne će biti kasno, poslat ću Vas, tu što učinim novu.

Oprostite puno, ali je sestri bilo nemoguće narisati bukliju i handelj.

Najujljudnije molim Vas dobrotu, da biste izvoljeli uklopljeni smotak predat Vašoj Milostivoj Gospođi.

S počitanjem

Nike Balarin

Prilog 23e (K.SZ.021/5: 04/11/1898)

Veleučeni Gospodine!

Evo Vam šaljem i drugu sliku, koju sam danas stoprv primila. Ostavljam Vama na volju koju ćete od ove dvije pridržat za „Zbornik“. U društvu Vaše Gospođe izvolite primiti srdačan pozdrav od svih nas.

Ostajem s počitanjem.

Na Grudi 4. studenoga 1898.

Veleučeni Gospodine!

Vaše sam velecijenjeno pismo primila upravo kad sam imala pismene radnje za ispit. Dok se tog tereta nijesam riješila, bilo mi je nemoguće odgovorit Vam.

Pišete mi, da ili sam se razljutila na Vas ili Zbornik. Ne, Bože očuvaj ni na jedno, ni na drugo, već silno zabavljena učenjem na sve sam bila zaboravila, dapače nijesam se nit spominjala jesam li Vam ili nijesam zahvalila na poslatom mi „Zborniku“. Nu ako nijesam, to Vas najuljudnije molim, da mi oprostite.

Za sad ne mogu ništa početi raditi za „Zbornik“, treba da se svojski zauzmem oko uređenja „Albuma“ za Parišku izložbu kojega sam ovo posljednje vrijeme zanemarila.

Sestra mi je kazala, da su bili onaj dan u sobi prisutni, kad Vam je Vlaho kazivao nazdravicu: Niko Magud, Mašan Magud, Marko Macan, Luka Čupić.

Izvolite naposljetku primit u društvu Vaše Gospođe poklon od svih nas.

S počitanjem

Na Grudi 6/6 1899.

Nike Balarin

Prilog 24

Pisma učiteljice **Pavline Bogdan-Bijelić** upućena Antunu Radiću i Dragutinu Boraniću (uz rukopis *Etnografska građa iz Konavala*, sign. SZ 107a–e; SZ 245, dat. 1904. – 1907.).

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 24a (K.SZ.055: 16/03/1901)

U Dubrovniku, 16/3 1901.

Mnogo učeni Gospodine!

Na Vaše mnogo štovano pismo od 14 t.m. častim se odgovoriti što slijedi.

Meni mnogo učeni gospodine, nije ni najmanje do nagrade, meni je samo do časti da mi Akademia nešto primi i štampa. Ovo bi mi bilo za rečenice, koje sam Vam poslala i koje još namjeravam poslati.

Što se tiče pak moga studija o Konavlima i njihovim običajima, računala sam da Vi nešto takoga imate pa da nebiste od mene ni primili, dali ipak sam Vam hoćela pisati. Osobito žalim, da Vi mene, mnogoučeni gospodine nijeste razumjeli, pa da ste nešto o meni, što mi se nebi dolikovalo posumijeli.

Gospodin, koga neću da imenujem, govorio mi je, da bi biogradska akademija to rado primila a da bi i "Karadžić" rado nešto takovo imao.

Ima već davno da sam ja to o Konavlima sabrala i napisala. Ali kako sam ja loše sreće, počela sam se kajati da me na javnosti tko nepreteće i počela sam željeti da mi čim prije svijetlo ugleda. Po naputku gosp. F. Jeričevića, pisala sam bila nekomu gosp. u Zagreb, koji mi se nije dostojao ni odgovoriti.

Ja cijenim da cijela moja radnja ne bi ni bila za Akademije, dočim pojedini dijelovi da bi, jer ih ima interesantnih i originalnih. "Narodni vez" bio bi jedan dio cijele moje radnje. Sve skupa sa slikama i uzorcima dalo bi lijepu knjižicu.

Momu domorodcu i dobromu prijatelju gospodinu Bogišiću nijesam još pokazala, ali ako sutra kod mene dođe, te mu preostane vremena pokazat ću mu.

Milo mi je, da ćete Vi mnogoučeni Gospodine doći u Dubrovnik te može biti da bi mogla imati čast i sreću Vas videti. Bila bih srećna kad bi Vam to mogla pokazati da Vam za(...) tamo ne šaljem.

Izraze sveđ sakupljam a i predsude pa ću Vam poslati – a možda i zagonetke?

Najbolje Vam se preporučivam i bilježim s osobitim štovanjem i počitanjem

*službenica
Lbijelić*

P.S. Volja da Vam kažem, da izvadak nekog dijela Konavala namjeravam dati upravi "Na domaćem ognjištu".

Prilog 24b (K.SZ.055: 17/04/1917)

Mnogoučeni Gospodine!

Već je davno da o Vami nemam glasa. Ne znam, da sam Vam nešto sagriješila; ako sam, bez da sam o tomu svijesna, veoma žalim, i molim za oprostjenje.

Veoma rado bi željela znati za Vaše zdravlje i ono Vaše drage Gospođe.

Nešto sam se malo nakon moje velike nesreće – duševno oporavila pa sam počela premetati moje stare rukopise i u tome nalazim neku malu utjehu. Iz ljubavi za Folklorom, kroz cijeli sam život bilježila po čedulicama iz pučkih usta, pučku filozofiju i poslovice, rečenice, izraze, riječi, pitalice, predsude, blagoslove, kletve, lijekove, mastila itd. Ali to je sve tamo amo razbacano po čedulicama itd. to je kaos. Kad bi se ovo dalo prije no umrem urediti, neznam kakov bi naziv dala ovomu Modus – loquendi.

Uzimljem veliku slobodu poslat Vami nekoliko tih vrsti govora, moleći Vas najuljudnije za već davno obećani naputak, i bili to bilo za "Zbornik".

Blagoizvolite molim Vas pozdraviti mi Vašu predragu Gospođu i primiti najbolji pozdrav.

U Dubrovniku, 17/4 17.

Vaša zahvalna

PBogdan

Prilog 25

Pisma učiteljice **Jelice Belović-Bernadzikowske** upućena Dragutinu Boraniću.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 25a (K.SZ. 037/8: 12/12/1905)

Veleučeni gospodine uredniče,

najljubnija Vam zahvala za prijaznu vijest od 6. XII. 1905. Evo po želji mog rukopisa, te Vam se unaprijed zahvaljujem i na obećanih 30 egzempl. Bila sam opet u Beču, jer mi još nešto nije bilo posve jasno, a tamo je i opet izložba starohrvatskih tekstila od polovice novembra, te mi je došla taman u horu.

Kako me veseli, da je Veleučeni ovoj radnji otvorio stranice Zbornika, ja se nadam da će ona zanimati sve Slavene, ne samo južne, jer sam poslušala savjet Veleučenoga svuda ispovjedajući tehnike i i istoriju tih radova. Čuvala sam se, da ne budem propširna, ali materijal je golem, nijesam mogla biti kraća.

Dokazima nastojala sam svuda tvrdnje svoje potkrijepiti, ali moram reći, da je to mučno. Došla sam u prazno, o tome predmetu se u opće nije pisalo, a i ono malo što sam našla bijahu posve krive ubavijesti, čim sam im tražila potvrde u original. vezovima.

Od sve duše sam Veleučenome zahvalna za dobrostive savjete u tome radu uz izjavu odličnog velepočitanja i poklik: sretan Božić!

Jelica Belović-Bernadzikowska

Ključ (Bosna) 12. XII. 1905.

Veleučeni gospodine,

Najučtivije hvalim na prijaznom pismu od 13. IX. o.g. Veseli me, da će se moja radnja oko nove godinje štampati, mislim, da nije potreba, da mi ju prije toga vratite. Vidim, da moram biti opširnija, pa mi je to sada i lakše nego lani, jer sam imala prilike za dobre studije, te molim, da mi za tu radnju izvolite urediti veći prostor, nego što je možda dosele određen, pa ću kad dobijem neprelomjen slog (na korekturu) lako dodati još pojedine odlomke o pojedinom ornamentalnom nazivlju.

Veseli me, što mi izvoljeste javiti o „Českom Lidu“, ja sam se donekle obazriela i na odlične pojave u českoj vezilačkoj umjetnosti, ali za cijelo ne toliko, koliko bih morala, da ugodim i njima. To mi je žao. Više sam govorila u knjizi „Gučku les“ koju je štampala srpska Matica g. 1907. i kojoj molim, da izvolite mrve pažnje pokloniti, veleučeni gospodine.

Da je zbog toga dosele bilo zapriječeno štampanje zbirke g. Bijelić, što nijesam imala sreće doći k Vama, to mi je žao. To je kazna (za me vrlo oštra) za moju neumjerenu i ludu stidljivost. Dopisivala sam i s tom vrlom gospođom, pa sam vrlo radoznala na njezinu zbirku. Gdje bih Vas, veleučeni, najlakše našla u Zagrebu? U kojoj zgradi i u koji sat? Molim Vas javite mi to, pa kad opet dodjem, ne ću se više ženirati, niti ću dozvoliti, da Vi svoje dragocjeno vrijeme trošite tražeći mene, dok ja – besposleno čeljade, - mogu posve lako doći u svako doba, koje mi dobrostivo označite kao Vama najpodesnije.

Već dugo nosim u glavi, da obradim i prikažem „narodnu maramicu“ t.j. jagluk kao dekorativni narodni predmet, od starine u običaju kod južnih Slovena (das Ziertuch); ako bi to moglo valjati za „Zbornik“?

Izvoljeste mi, Veleučeni, jednoć pisati, da li me česki muzej pozvao da uredim i zapišem katalog za one vezove, koje oni tamo imaju iz naših krajeva. Vi ste bili dobri, pa ste im o meni pisali na njihov upit o tome, pa bih bila zahvalna znati, hoće li doći do toga ili se je zamisao razbila? Mene bi taj posao silno veselio, makar da sam jednoć onaj muzej u Pragu vidjela. No možda je opet narasao još i više.

Ujedno molim za dobrostivi odgovor, mogu li uz ovu moju radnju ući i još dvije slike sa narodnom nošnjom, posve originalne, jer sam ih sama dala fotografisati. Na njima su svi predmeti i vezovi, o kojima je u radnji govor. Kada treba da te slike još pošaljem uz one druge već poslane?

Još mi je čast javiti, da je gosp. dr. Bunschmidt za knjižnicu dobio od naše bos. Vlade na poklon moj leksikon, pa ga bez sumnje dali i Vašoj knjižnici, ako izvolite urgirati. A mene bi to vrlo veselilo.

Uz izjavu odličnog velepočitanja

Jelica Belović – Bernadzikowska

Sarajevo 25. IX. 1907.

Prilog 26

Pisma učiteljice **Ane Walke-Stipetić** upućena Antunu Radiću i Dragutinu Boraniću (uz rukopis *Sabrano u selima Turkovčina, Bedenica, Bosna, Beloslavec i Jertovac / kotar Sv. Ivan Zelina*, sign. SZ 120, dat. 1904. – 1905.).

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 26a (K. SZ. 788/1: 02/04/1899)

Slav: "jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti"/: Uredniku "Zbornika" za nar. život:/ u Zagrebu

Umoljavam, da me obavijestiti izvolite, da li se primaju moji podatci o nar. životu, što bih ja sakupila. Živim u narodu sa interesom stoga mi je dosti potanko poznat njegov život. Ako mi bude primljen, to ću se trsiti, da čim točnije zabilježim. Nalazim se u Prigorju između Bisaga i Sv. Ivana Zelina, a želim zabilježiti okolicu, što se tiče našeg vlastelinstva, dakle župu Bedenicu, koja je oveća.

Nadalje umoljavam, da mi se označi doba kada se bilješke priposlati moradu.

Veleštovanjem

Ana Wálkina

T. 2. IV. 1899

Prilog 26b (K. SZ. 788/3: 30/05/1904)

Tošovec 30./5. 904.

sv. Ivan Zel.

Slavno Uredništvo,

Uzimam si slobodu upitati slav. Ured. da li je voljno primiti gradivo, što ga pokupih u narodu. Sada dovrših "vjenčanje" te ne štedih nikakov trud, dapače svagdje osobno prisustvovah. Bilježim sve točno i pomno, i sigurna sam da savjesno izradih.

Imadem više toga, no još nije dovršeno, jer zbilja nije to lahki poso.

*Štovanjem
Ana Wálka*

Prilog 26c (K. SZ. 788/6: 10/01/1905)

Slavno Uredništvo,

Uslobodujem se priposlati neke običaje, a ako zadaći odgovara, priposlati ću još što goder. Uz to prilažem i nekoliko pripovijetka. Na njima narodu ovoj u ovoj krajini tako reći oskudjeva, no ja ću se sveđ trsiti, da što više ji sakupim.

Poštovanjem

Ana Wálka Stipetić

Sv. Ivan Zelina 10/1.905

P.S. Priče slijede, dok više ih sakupim.

Prilog 26d (K. SZ. 788/7: 15/02/1905)

Beč 15/2. 905.

Slavno Uredništvo,

Prilažem nješto sabrane građe, a skoro slijedi nastavak.

No ovaj puta lijepo molim slav. Uredništvo, da mi izvoli još ovaj mjesec priposlati honorar, pa ako imade slav. Uredništvo u mene iole povjerenja, da bi imalo tu dobrotu meni uz honorar i predujem dati, tako da bi svota iznosila 40kr. Ja imadem dosta građe sabrane, samo da mi vrijeme ne, dozvolava, pošto se bavim študijom, pa evo trebam 40kr ovaj mjesec, a ne znam otkuda. Ta slav. Uredništvo može samo uvidjeti, da trud slabo plaća, no čovjek u dobrobit prosvjete ne posvećuje toliko pažnje na taj honorar. Dakle uvažujuć to, bit će Uredništvo toliko šarmatno, pa moju molbu uvažiti, a ja ću čim prije priposlati nastavak, da se odužim.

Poštovanjem

Ann Wálka – Stipetić

Wien IV.

Wieden – Hauptstrasse 68 – 7.8.

Prilog 26e (K. SZ. 788/9: 03/03/1905)

Slavno Uredništvo,

Umoljavam, da mi se izvoli do znanja staviti, dali moram kod nar. medicine napisati, kako se svaki lijek priređuje, i na koj način se upotrebljava? Nadalje, imadem li biljke imenovati ne samo narodnim nazivima, već i latinskim imenom?

*Poštovanjem
Ana Wálka-Stipetić*

Sv. Ivan Zelina 3./3. 905

Prilog 26f (K. SZ. 788/11: 18/05/1905)

Slavno Uredištvo,

Sakupih sve bolesti, što ih seljaci sami liječe, a točno zabilježih i lijekove. Biljke ću priposlati, čim porastu. Skoro ću priposlati više partija.

Ujedno stavljam upit na slav: Uredništvo, dali bi mogla i u kojoj drugoj struci raditi za akademiju?

Ufam se, da mi neće slav: Uredništvo u zamjeru uzeti, ako bi molila, da mi, ako je moguće pripošlu honorar za zadnje 2 partije, jer trebam koju krunu za daljnje sabiranje, a napretek kruna imade – malo tko!

*Poštovanjem
Ana Wálka-Stipetić*

Sv Ivan Zel 18./5. 905

Prilog 26g (K. SZ. 788/12: 09/06/1905)

Sv Ivan Z. 9.6.905.

Veleučeni gospodine,

Oprostite, da se izravno na Vas obraćam honorara radi, no budite uvjereni, da mi nije potreban novac, da se ne bi usudila Vas uznemiravati. Pošto za knjige i tome slična moram upotrebljavati novac sličan tome honoraru, a meni 12./6. dospjeva veća rata, to ću Vas lijepo moliti kao urednika „Zbornika“ da izvolite posrjedovati, da čim prije dobijem honorar koje partije.

Sada radim na ovećoj partiji, koju ću domala i priposlati.

Ujedno Vas molim gospodine doktore za dobrotu t.j. ako me nađoste sposobnom, da bih mogla Vašim naputkom još u kojoj struci za zbornik itd. koristiti. A najzad ne ćete mi u zlo upisati (...pokidano...)...

Oprostite, da Vas uznemirujem, no Vi shvaćate današnje financijalno pitanje.

Veleštovanjem

Ana Walka-Stipetić

Prilog 26h (K. SZ. 788/13: 00/06/1906)

Slavno Uredništvo,

Uvjerenam sam, da Vam već dosađujem, no što ćete kada nužno trebam pošto 1. srpnja putujem na praznike, dakle lijepo Vas molim, a i uvjeravam o Vašoj dobroti, da ćete mi još od prvog priposlati zar više ne reflektirate na daljnje moje radnje? Neka Vas ne vrijeđa moje napadanje – trebam!

*Štovanjem
Ana Stipetić*

Wien IV. Hauptstrasse 68. T.8

Prilog 27

Pisma **Marije Križe** upućena Antunu Radiću i Dragutinu Boraniću (uz rukopis *Dubovec kraj Križevaca*, sign. SZ 85, s.a.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 27a (K. SZ. 390/1: 08/02/1899)

Dubovac 8/2 899.

Veleučeni Gospodine!

Srdačno Vam se zahvaljujem na iskrenoj čestitki, kojom me odlikovaste. Dobri Bog neka usliša naše želje. Slobodna sam Vam poslati gradju za Zbornik, ako čete što dobra naći. Izmišljeno nije ništa, ja sam sve opisala kako je, govore sasma tako, jer u kajkavštini mješaju i štokavski.

Pjesme su takodjer najviše štokavske, ali se ovdje pjevaju. Vrlo će mi biti drago ako čete što moći upotrebiti što vrlo dvojim.

Uz srdačan pozdrav i počitanje

Marija Križe

Prilog 27b (K. SZ. 390/2: 14/10/1903)

*Dubovec 14/10 903.
kraj Križevca*

Veleučeni Gospodine!

Na Vaš cjenjeni upit, dali sam voljna nastaviti rad glede „Zbornika“ narodnih običaja. Čast mi je javiti Vama, da sam ja opisala, mjesto, položaj, krstitke, ženitbu, karmine, i u obče sve selske običaje ovoga mjesta, i mnogo pjesama koje se pjevaju ovdje. Ja sam ovu tu gradju poslala gosp. Dr. Radiću, tadanjemu uredniku „Zbornika“. On mi je rekao, da ću morati nešto ispraviti, jer da je majnkavo. Medjutim, on meni ipak nije poslao na ispravljanje, pak sam mislila, da je valjda ipak dobro. Sada vidim da ipak nije tako, jer u tisak došla samo ženitba.

Stoga Vas veleučeni Gospodine smjerno molim, da bi mi Vi htio priposlati tu gradju (ako nije u koš dospjelo) ja ću ispraviti što je za ispraviti i što šta nadopuniti.

Sa odličnim veleštovanjem

Marica Križe

Prilog 27c (K. SZ. 390/3: 23/03/1904)

Veleučeni Gospodine uredniče "Zbornika"

Šaljem nastavak gradje za "Zbornik" po mogućnosti. Više nisam mogla sabrati, niti s najboljom voljom. Vrlo je to mučan posao, s našim narodom, kaj je skroz nepovjerljiv. Muž misli da mu je svaki neprijatelj, kaj crni kaput nosi. Sva tumačejna i razlagajna ne koriste. Kad sam htela što saznati, pak sam pitala pojedinoga. On me pogleda ispod oka pak veli: Čuju gospa zdopucčejnem, a kad oni te trebaju, te bu pak za kakvu otiliru, kaj nas oču i oni Magjarem predati.

Možete si misliti, koliko tu treba govoriti i uvjeravati, tumačiti i razlagati, dok čovjek nešto od njega dobije.

Dala sam nekojim i "Zbornik" čitati od prošlih godinah, običaji iz Slavonije, da se osvedoče, kakova je svrha. Onda sam tekar dobila ovo što sam i evo napisala. Moglo bi se toga neizmjerne mnogo napisati, kad bi se moglo dobiti, jer narod obiluje sa pripovedkama i zagonetkama.

U najboljoj nadi da sam Vama bar ponešto želji udovoljila,

Bilježim se sa odličnim počitanjem

Marija Križe

Dubovac kod Križevca pošta Raven 23/3 904.

NB: Na skrajnom listu je dodatak o pokopu kojega već imadete, ovo sam tekor sada doznala.

Prilog 27d (K. SZ. 390/4: 01/03/1913)

Visoko 1/3 913.

Veleučeni Gospodine!

Uslobodjujem se Vas opet veleučeni Gospodine za razjašnjenje glede "Zbornika" i moje gradje, najme, da li je došlo što u tisak moga. Vrlo bi željela jedan istisak imati ako je poslje koji izdavan najme Zbornik, u tom slučaju, ako je moja građa uvrštena. Ljepo bih Vas molila ako još nije došlo u tisak možda bi bilo moguće da dodje čim prije jer bi rada viditi moju muku.

Oprostite da Vam opet dosadjujem.

S odličnim počitanjem

*Marija Križe
Visoko Gornja Rieka Hrvatska*

Prilog 28

Pisma **Olge Jerman** upućena Antunu Radiću (uz rukopis *Građa iz Petrijanca*, sign. SZ 73, 1898/99).

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 28a (K. SZ. 280/1: 02/04/1898)

Petrijanec II. travnja 1898.

Veleučeni gospodine!

Prije nekog vremena dočuh da jugosl. akademija sakuplja neke prepise ili podatke o govorenju hrvat. naroda.

Ja sam poštarica ovdje u mjestu te imadem, obćeć kao takova sa narodom češće zgođe, proniknuti u njegov duševni život i doznati za ideje, obučene u najoriginalnije izraze.

Uputiše me obratit se na Vas, jer da se u Vas Veleučeni gospodine dobiva naputak, u obće pobliža i potrebita instrukcija; čineć to molim Vas lijepo da biste imali veliku dobrotu obavjestiti me pobliže o stvari za nekoliko riječi.

Moleć Vas da nezamjerite mojoj smjelosti, te hvaleć već unapred na Vašoj dobroti, bilježim sa odličnim veleštovanjem.

*Olga Jerman,
rođ. pl. Ilić*

Prilog 28b (K. SZ. 280/2: 14/04/1898)

Petrijanec (pokraj Varaždina) 14./4. 98.

Veleučeni gospodine!

Od srca Vam hvala na dobroti i trudu odgovarajuć mi tako obširno na moje pismo! Bude li mi moguće naći kojeg kupca (bojim se samo – ovdje teško!) predati ću Vam odmah njegovu adresu. – Lijepo Vas molim da mi izvolite poslati „osnovu“ a ja ću se rado i sa interesom latiti posla. –

Izvolite, veleučeni, primiti izraz moga odličnog poštovanja!

Olga Jerman pl. Ilić

Prilog 28c (K. SZ. 280/3: 10/09/1898)

Petrijanec 10/9 98

Veleučeni gospodine!

Razmišljajući danas o građi koju sam do danas pokupila, neznam, dali mi isto valja ili ne! –

Zato Vas lijepo molim, da biste imali dobrotu pregledati ovo što Vam šaljem. – Ako ćemu vrijedi rado ću nastaviti, ako pako ne valja, žao bi mi bilo trošiti vrijeme na nevaljan posao, jer i za mene stoji „Zr.. ili Gold“ –

Moram priznati, da se bojim Vaše kritike! –

Uz odlično visokoštovanje

Olga Jerman

Prilog 28d (K. SZ. 280/4: 26/09/1898)

Veleučeni gospodine!

Ovdešni narod pjeva najviše poznate „Marijanske pjesme“ kao: „O Marijo, mili glas“ „Slatki su mi časi“ „Majko djevo ti jedina“ i S. O. i to u crkvi a i na polju, i kod drugih zgoda; a pjeva točno, jer uči u školi; osim ovih pjeva još nješto štajerskih. Molim Vas, bili sve napisala ili samo one štajerske? (Mislim naime cijele pjesme na posebnom papiru.)

Sa visoko štovanjem

Jerman

26/9 98.

Prilog 28e (K. SZ. 280/5: 26/09/1898)

XI 8 i 9 ne mogu izraditi, jer to drže tajnom. Još bih bila doznala nekoliko da sam djevojka – jer ženama se to ne odaje. Što bi? Ako Vam je do toga stalo, možda novci? Kakove dvije, tri for. Molim Vas pišite mi otom skoro, da mogu dogotoviti. –

Teško je ođe pribrati predbrojnik na „Zbornik“. Poslati ću Vam, ali žalibože samo jednoga. Jednim je sve „G...“ a drugi koji bi imali smisla, tuže se kako je težak život, a osjećam to i sama u borbi za svagdanju koranicu za troje djece. –

Jerman

19/X 98.

Prilog 28f (K. SZ. 280/6: 26/09/1898)

Veleučeni gospodine!

Početak ovog mjeseca priposlah Vam drugi svoj prinos za Vaš „Zbornik.“

Nu kako ste bili onaj dan odsutni, preuzeo je to neki gospodin u akademiji a međutim možda i zaboravio predati Vam.

Ako ste paka možda ipak primili to sam tako slobodna sjetiti Vas svoje molbe. – Prošla godina imala za mene mnogo zla a i teških bolesti u obitelji, pak bih sada nužno, vrlo nužno trebala, a nadam se od Vas pomoći! Lijepo Vas prosim da biste imali veliku dobrotu priposlati mi što prije odpadajuću svotu za moju radnju, jer iako je ta svota možda samo svotica, meni će dobro doći. –

*Ne zamjerite! Odličnim štovanjem
Olga Jerman
Petrijanec, R. Varaž. 14/1 99.*

Prilog 28g (K. SZ. 280/8: 18/10/1903)

Veleučeni gospodine,

Na Vašu cijenjenu dopisnicu od 9.X. o.g. koja mi je ovamo nadoslana, čast mi je odgovoriti, da sam iz Petrijanca ovamo premještena, pa mi stoga nije moguće moj, ondje započeti rad, ovdje dovršiti.

*Odličnim poštovanjem:
Olga Jerman
Kamenica, 18/X 903*

Prilog 28h (K. SZ. 280/9: 00/00/00)

Veleučeni gospodine!

Šaljem Vam evo svoj drugi prinos za Vaš „Zbornik“. –

Ovodah za „mrake“ „vuroke“ i t.d. nisam ništa doznati mogla, jer to, kako Vam javih doznačnicom, drži narod tajnom. –

Izvolite II. I III. svezak poslati pod naslovom g. Makse Velebira, posjednika i blagajnika u Petrijancu (bez pouzeća) on će naknadno platiti. –

A ja bih Vas lijepo molila da mi na račun prvog i ovog drugog prinosa odpadajuću svotu (ako u obće što dobiti imadem!) pošaljete, jer mi sada nužno, vrlo nužno novaca treba; prošla godina ostavila lječnički račun, kojeg valja platiti. – Oprostite!

Želeć Vam sretnu novu godinu, jesam odl. štov.

Olga Jerman

Prilog 29

Pisma **Milene Sajvert Pokupske** upućena Antunu Radiću (uz rukopis *Hrnetić (kraj Karlovca)*). *Narodni život i običaji*. SZ 29, 1897.–1905..

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 29a (K. SZ. 683/1: 01/01/1897)

Veleučeni gospodine!

Dopala mi rukuh „osnova za sabiranje gradje o narodnom životu“, pak tek što ju pročitah, latih se posla, te Vam evo šaljem gotovi I. dio na ogled.

Mislite li da bih svojim radom mogla ma i mrvu koristiti stvari, to Vas tad lijepo molim, da mi budete u pomoć svojim savjetom, u koliko nebih možda udovoljavala samome „naputku“.

Pošto neimama prepisa, to Vas ovime Veleučeni gospodine molim, da mi rukopis do daljne porabe izvolite vratiti ili pohraniti kod sebe.

Uz najodličnije štovanje bilježim se

Milena Sajvert Pokupska

*Hrnetić – Karlovac
I./II. 97.*

Prilog 29b (K. SZ. 683/2: 08/02/1897)

Veleučeni gospodine!

Primih Vaš list i naputke, pak Vam na obojima hvalim. Šaljem Vam evo i nastavak svoje radnje, i veselit će me budete li njome zadovoljni. Trsila sam se, da pisanju podam što točnije obilježje govora toga kraja, pak Vas mogu uvjeriti da ni u ovom, a ni u prijašnoj pošiljci nije riječi – koje naš narod poznao nebi. Pisah kako narod govori, jer mi donekle narodniji taj govor prošo u krv; a pišem po narodnom, jer sav moj književni rad, uz male iznimke, bih je posvećen puku, kome od svega srca želim što više i što veću sreću. – budete li došli Veleučeni gospodine u taj kraj, da snimate slike – kojima se već u napred veselim, to će Te se i sami osvjedočiti o mojih navodih glede njegovog govora. – Nijesam vještakinja, da bilježim naglas govora, al mučno bi ga bilo i samome takovome točno opriedjeliti jer, raznolikost je tolika, da se čovjek čudi. – Riječi što ih među navodnici napominjem, smatram za naš hrnetički „specijalitet“. – A sad glavno! – Vaša je želja, da pišem pravopisom kojim će se štampati. U koliko ću biti i počašćena bude li se što godj moglo napraviti, i budem li ma i mrvu koristila stvari, u toliko ipak nikakav nebih mogla toj Vašoj želji zadovoljiti. – Ta pomislite samo kvaka gori, kvaka doli, štrih sim, štrih tam, – a ja da sve to upamtim. – Oh to

bi bilo malo preodveč za moju tužnu staru i sjedu glavu! – Nemogu i nemogu! Kušah, al napišem l načinim mu i njegovu kvaku, al – napišem uza nj i njegov satalitet. Šta će te? – Pa da se naučim tome pravopisu, mrzko li bi me pogledali u uredništvu „Obzora“ Vjenca, sv. Jeronimskog društva, Pučke knjige itd., gdje se kad godj zaletim, – a to nebi doista bilo najugodnije.

Budu li Vam u volji moji prinosi, to ću da svim naputkom udovoljim naravski da jedinog l n' đ itd, – a nadam se da ću Vam podati vjernu sliku našega doista prekrasnog kraja. Budete li došli u taj kraj, to Vas lijepo molim da mi donesete još jednu „Osnovu“, jer ova što ju rabim, nemogu je nikome pokazati, a možda bi se ipak dalo da još koga sklonem, na taj lijepi al i dosta mučni poso.

Strana br. 6. mog rukopisa jedva će Vas udovoljiti, al to jemožda jedina točka na koju neznam odgovoriti.

Primite izraz najodličnijeg štovanja

M. Sajvertova

Hrnetić – Karlovac 8./II.97.

Prilog 29c (K. SZ. 683/3: 15/12/1897)

Hrnetić dne 15./12. 97.

Veleučeni gospodine!

Šaljem Vam i daljnji svoj prinos za „Zbornik“ pak se nadam da sam ovime ipak jednom udarila u narodne žice. Sakupljenog gradiva imam mnogo, al ga tek treba obraditi, što želim u što skorijem roku. Imadu li se pjesme pisati svaka na svoju stranu, ako one zapadaju u jednu cjelinu, – a ipak su kratke; tako n.pr. ima djevojačkih pjesama koje su tek od nekoliko crtah složene?

Glede honorara pako javiti mi je, da baš nikako neznam, kako da ja udarim cijenu svojim prinosom. Akademija neka honorarima po svojoj uvidjavnosti, a ja ću primit sa najvećom harnošču. Tako su činili i oni kod Vjenca, kod sv. Jeronimskog društva, a i kod Pučke knjige u Dalmaciji. –

Jedino bih molila, da se od dopitanog honorara pridrži kao naknadni abonoment za ovu tekuću godinu za Akademijske publikacije pak da mi se one pošalju, da mi budu ugodna zabavica na božićne blagdane.

U registar suradnika „Zbornika“ molim da me unesete pod mojim pseudonimom „Pokupska.“

Glede kamenite škrinje koju u prinosu spominjem javiti mi je; da se razilaze mnjenja da li se je već kušala vratiti ili ne. Jedni tvrde: da, drugi: ne. Nu mislim, da bi ju vredno bilo dignuti i arheološki muzeju dati. A tko zna što u sebi sakri ta škrinja? Dok neki tvrde da ima željezne ringe sa strane. Primite izraz najodličnijeg počitanja i najtoplije želje k pred stojećim blagdanom od

Milene Sajvert

Veleučeni gospodine!

Vaše cijenjeno pismo od 8./10. primih, pak ako me je ono možda i umirilo i izmirilo, a to me ipak nije na nikoj način zadovoljilo. Ne možda rad toga, što mi iztičete mane i pogrješke, ne, jer dobrom kritikom, čovjek se uči; već rad toga što Vas baš nikako ne mogu uvjeriti da kod nas ljudi tako govore, kako to ja u svojim prinosima pišem. Vi to veleučeni tvrdite u Vaših svih pismih, i ja doista neznam kako da Vas u tome uvjerim. Jedino mislim da je boljesti nevjerovanja najbolji ljek osobno osvjedočenje. Dodjite, pitajte i bilježite, pa da vidimo konac konca, tko je imao pravo.

Ostajem kod svoga, tvrdim to, (a i osvjedočit se možete) da se kod nas u Hrnetiću i u opće po svoj hrnetičkoj župi tako govori; čovik čovek i čovjek; tjedan i ćedan. H na kraju riječi uvijek je čuven; kruh, gredicah, gusenicah, pticah itd. Isto tako Mihojle i Miholje, vajne i vanje, Ivajne i Ivanje. Ta razlika u govoru u istinu opstoji i naći ćete ju sad više, sad manje razvijenu u svakoj pojedinoj kući, dok kod banijanskih i karlovačkih „purgara“ neprevlada taj j, koji ga gotovo uvijek bez iznimke rabe kao n.p. krajl, pojle kojle. Ta to je specijalitet Karlovčana, po tom se oni poznaju, kao n.p. oni oko Zagreba po: lejpoga bejluga pejska. Kod nas u Hrnetiću smjesa je kajkavštine i štokavštine, ikavštine, ekavštine i jekavštine. Rabi se u govoru tako, da se na sploh toga ni ne opaža, tek kad se za pojedinim bilježi, ili naročito na pojedine pazi tad se opažam ta golemu razliku. Većina rabi i u mjesto e, al ipak nije ta ikavština tako čista kao n.pr. ona oko Otoka, kako je gosp. Lovretić pobilježio, jer se u pojedinim kuća čuje pretežnije e, al i to ne uvijek, jer će jedna te ista osoba n.pr. reći: lipo ih molim, moje dete itd., ili obratno: lepo ih molim, moje dite itd.

Ili kako da se ubilježi ovo, kad jedna te ista osoba govori, pak mi kazuje u pero i kaže medju ostalim: Isus – hvala mu i dika bila, a malo zatim načini joj dijete kvar, a ona se otrese na nj: Jezus Kristuš, kaj si pak napravila.

I l na kraju Vam je veleučeni gospodine nevjerojatan, pa ipak gotovo svi ga rabe. Posel i posal se rabi. Jedna te ista osoba će reći n.pr. sega protuletja bu nam prvi posel da očistimo grabe, pak kad taj posal obavimo onda se bu već kaj drugo našlo.

Moj znak po vrh pojedinih riječi ^ imao bi odgovarati znaku ^ legato u muzici, jer mi se je činilo slušajući izgovor pojedine riječi, kao da se slovke slijevaju jedna u drugu, unatoč tomu što je svaka naglašena n.p. namočuju.

Porićete mogućnost naglaska na koncu riječi; uvjerit ćete se sami, kad ćete veleučeni gospodine razgovarat našim narodom.

Kad bih ja bila pisala po govoru jedne osobe, moguće da bi bio rukopis jednoličniji, al tako nemože da bude, jer se rabi različito i e je, što kaj itd. Pak napokon i jedna te ista osoba rabi oboje, onda doista neznam čega da se držim.

Vi mi veleučeni gospodine pišete, da će se morati pojedine partije izpisati. Razumijem; pak zašto da i rad toga akademija troši. Križajte što Vas je volja, – a ja ću prepisati. Ako izvolite, ja mogu sav svoj rukopis popraviti i provesti sa ikavštinom ili ekavštinom, al Vas mogu onda upozoriti, da nebude po govoru većine pisano. Opetovano tvrdim da nijesam iz glave pisala, već točno riječ po riječ seljačkom kazivanju u seljačkih kuća.

Istina je taj poso lagle će provjesti seljak, i da sam znala to odmah na početku radnje – nebih bila ni krenula perom. Bio tad Hrnetić opisan ili ne! –

Čovjek iz naroda piše kako sam zna; pak ako što godj nezna tad pita u drugoga, te pobilježi čuveno opet onako, kako on to sam zna, i napisano je, a gospoda oko knjige, nemisle i nepitaju: ima ili neima li i u onom kraju varijanta u izgovoru ove ili one riječi. Naprosto

vjeruje se! Nam je to već malo težje. Nas će potaknuti na pisanje i ovo i ono, samo ljubav ne; . a onda neima vjerovanja u ono što se piše.

Kad li gosp. Kuhač dao pojedinu pjesmu pjevati stotini djevojaka, imao bi bar 20 varijanta; jer ćud pojedine pjevačice dala bi naglasak ovoj ili onoj kajdi, pjevala bi bržjim ili sporijim tempom; a on bi bio imao sve ovo ubilježiti. Melodija bi bila uvijek ista, al shvaćanje nikada.

Isto je i kod sakupljanja u narodu. Svi će podati istu materiju, al iste riječi sa istim naglaskom nikada. Pa ma stotina filologa tvrdila da nemože biti razlike u govoru naroda pojedinih krajeva, mene neće osvjedočiti, jer kad ima toga u Hrnetiću, znam da i ostala mjesta neimadu ogromnih iznimaka.

Pisala sam po najboljoj volji, ako nijesam uspjela nije moja krivna. Ako se dade ispraviti, a to ću rada poslati svršetak svoga prinosa, koj je takodjer pisan po govoru narodnjem ko i oni prvi, zato Vas veleučeni molim, izvolite mi javiti bili nastavila svoj opis ili ne.

Znam da je urednikov posao ogroman i u velike odgovoran, pak žalim da ste veleučeni morali doživjeti neugodnosti i od mene, koja Vam se evo bilježim najodličnijim štovanjem

Milena Sajvertova

Hrnetić – Karlovac 13./II. 98.

Prilog 29e (K. SZ. 683/5: 17/07/1898)

Veleučeni gospodine!

Pošto sam dne 21. o. m. u Zagrebu, to Vas ovime lijepo molim, da mi izvolite jur zamoljena akademijska izdanja, toga dana kod akademijskog podvornika ostaviti, gdje bi ih ja u 11 ½ pr. pod. sama uzela, ostavljajući ujedno kod njega nastavak svoga rukopisa.

Uz najodličnije štovanje

Bilježim se

Milena Sajvertova

Hrnetić 17./3. 98.

Prilog 29f (K. SZ. 683/6: 21/03/1898)

Veleučeni gospodine!

Izvolite primiti nastavak moga rukopisa; ostatak će do svibnja slijediti.

Najodličnijim štovanjem

Milena Sajvert Pokupska

Hrnetić 21./3. 98.

Prilog 29g (K. SZ. 683/7: 24/06/1898)

Veleučeni gospodine!

U privitku šaljem Vam nastavak svoga rukopisa za Zbornik, pak Vas ujedno lijepo molim, da me na temelju Vašega obećanja predložite u prvoj akademijskoj sjednici da mi se isplati jedan dio honorara, pošto bih rado na ferialno putovanje. Nu svakako Vas molim, da si pridržite pretplatninu za III. sv. Zbornika, kojeg netom se štampa želim imati.

Druga svezka je upravo divna, sama žalim, što Vam nemogu predplatnika sakupiti. Koji muke čitaše hvale ga jednoglasno, – al to je sve! –

Kad ćete u naš kraj? Ljudi se vesele.

Nadajući se skorom odgovoru

Bilježim se odličnim štovanjem

Milena Sajvertova

24./6.98.

Prilog 29h (K. SZ. 683/8: 05/09/1898)

Hrnetić – Karlovac dne 5./9 98.

Veleučeni gospodine!

Biti će jur prošlo mjesec i pol, što primih novac (25 fr) ko i III. knj. Zbornika, al samo uzalud čekam Vaš, na doznačnici najavljeni list. Potražih Vas dakle dne 30./8. u Akademiji, da osobno doznam za sadržaj možda izgubljenog pisma i da primim upute glede daljnje svoje radnje; al i taj put bijah nesretna u izboru dana, pošto Vas još nije bilo u Zag.

Zato Vas ovime veleučeni gospodine molim, da me što skorije izvolite obavijestiti o pismu, i, da se znam ravnati, bih li nastavila svoj rad, ili ne.

Uz izraz najodličnijeg počitanja bilježim se

Milena Sajvertova

Prilog 29i (K. SZ. 683/9: 06/10/1898)

Hrnetić – Karlovac 6./10. 98.

Veleučeni gospodine!

Vaš cijenjeni list od 1./10. primih, pak iskreno priznajem da me je svojim sadržajem iznenadio; te jedino sudim ili Vam se je što godj gorka dogodilo, i Vi bili veoma zlovoljni; – ili – ste u silnom poslu zamjenili adresu, pak tako primih ja list, – drugoj kojoj osobi odlučen. – Jer kako da si inače protumačim onu Vašu izjavu, da ste mojima prinosima skroz nezadovoljni i da su neuporabivi; pak da će se možda u njima naći baš toliko, da akademija neštetnije na nagradu, koju mi je Vašom dobrotom u srpnju o.g. dopitala.

Velim da se tome čudim, jer pred menom leže Vaši listovi, u kojima čitam od te Vaše izjave baš protivno. U listu bo od 4./II. 1897. stoji doslovce: „Sve što ste napisali upravo

je izvrsno, samo da je pisano čistim govorom onoga kraja.“ – Požurih se da udovoljim tome; udjoh u seljačke kuće i pisah što i kako mi seljaci sami kazivali, točno po „Osnovi“.

Odposlah i dobih iza malo dana od Vas veleuč. gospodine ovo:

„Radite li što god? Ono je što ste drugi put poslali bolje. Trebalo bi više, mnogo više motriti i pitati i opet pisati i slušati sve potanko. Nadam se skorom prinosu.“

Iza toga bila je glavna akademijska skupština u kojoj je tajnik po Vašem izvještaju čitao ovo: „Jednako su vrijedni prinosi _____; dalje prinosi M. S. iz H. R. Karlovca, oboje rad jezika.“

Osokoljena time odoh, da i opet dan ob dan sprovedem u seljačkih kuća, gdje pitah i pitah, a seljaci i seljakinje mi tumačile svako pitanje, koje ja po njihovu govoru savjestno bilježih, pak kad im pročitah, potvrdiše mi da je baš točno tako.

Odposlah i taj rukopis i primih Vaše pismo od 25./3. 98. gdje mi medju ostalim javljate doslovce ovo: „Mnogo je bolje od predjašnjega.“ A sad evo nakon što ste primili i četvrtu odpremu, sad mi dne 1./10. 98. medju ostalim doslovce pišete ovo: „Vašima prinosima sam u cijelosti nezadovoljan, pa će se možda moći toliko iz Vaših prinosu izvaditi koliko je plaćeno.“

Oprostite, al toga nerazumijem! Da mi je to posljednje Vaše pismo došlo kao Vaše prvo, odbacila bih bila pero, i nebi na štetu akademije radila.

Jer kad se latih posla oko sakupljanja za „Zbornik“, nije mi bilo na pameti da sebi time koristim, već da po mogućnosti koristim narodu, jer mi se sviđjala ideja, da se ipak jednom prouči naše pastorče, naš seljački narod u kojem je riznica nedoglednog blaga. Uzato još čitah u „Osnovi“ na str. 74. al. VIII. da sa uspjehom mogu sabirati i stariji učitelji, i da se od ovih očekuje mnogo. – Dočim Vaš list od 1./10. pobija to, jer izrično veliti: da vidite i da ste u obće znali da za taj posao naša gospoda nijesu. Dakle, ili učitelji nijesu gospoda, ili VIII. al. „Osnove“ st. 74. je skroz tiskarska pogriješka.

Nijesam pitala nikad dali akademija nagradjuje trud, ili ne; smatrala sam za dužnost svoj rad. Nu tad mi evo od Vaše veleučeniosti karta od 9./12 97. koja glasi: „Molim Vas javite koliko tražite za svoje prinose. Akademija ne će čuvati neplaćenih rukopisa, a ne zna se kada će doći na svoj red, stoga želi odmah platiti.“

Iznenadjena bijah time, i javih, da me nagradite, kako u obće nagradjujete i druge suradnike „Zbornika.“ Nijesam primila ništa, al nijesam ni tražila, do jedino akademijskih knjiga; al ni tih nijesam primila, već dne 25./3 98. Vaš cijenjani list u kojem medju ostalim izvoliste javiti ovo:

„Ja ću u dojučorjoj odborskoj sjednici predožiti Vama za Vaš rukopis nagradu, taj će mi dio blagajnik isplatiti, a ja ću ga Vama poslati i zadržati 10 fr. za publikacije, pa tih 10 fr. opet dati blagajniku.“ –

Nedobih knjiga, nedobih novaca; – al i opet netražih! Nu kao svake godine, tako i ove podjoh na ferialno putovanje, – a tom sgodom nije loše što više imati novaca uza se, pak zato na temelju Vaših pisama, umolih Vas da ako je moguće, da mi izvolite poslati jedan dio plaće. Kad se povratih sa putovanja nadjoh novac kojega mi poslaste, pak ako je bila vrlo skromna svotica, ja joj ipak nijesam prigovorila. – Al ja sam ipak tražila novac; – i eto u tom grmu leži zec! Jer to je moj grijeh, radi kojega sada moj cijeli rukopis ne vrijedi ništa! –

Nikad mi nije egoizam utisnuo pera u ruke, dapače se ponosim što mi to i Dalmacija priznaje, šaljući mi badava malo ne sve svoje listove, jer odbih svaku nagradu za knjižicu izdanu od „Pučke knjige“, kao i za članke štampane u godištim „Seljaka“ i „Economiste.“ Pišem i u karlovačko „Svjetlo“, ima članaka mojih i u prošlo god. tečajeh „Prijatelj Nar.“ A ima ih i u „Obzoru“, al se nemože naći itko, koj bi mi dokazao da sam tražila ma i novčić.

Pak da se je i od strane Akademije apeliralo na patriotizam, znam da nebi bila posljednja, koja bih se bila odrekla nagrade. Nu dok Akademija oglašuje cijenu koju plaća

suradnicima „Zbornika“, a i Vi me sami pitaste što tražim za svoj trud; neznam dakle zašto da neprimim baš ja od Akademije honorar, kad ga primih što mi ga dobrovoljno poslaše od društ. sv. Jeronima i od „Vjenca“, osobito od ovog potonjeg koj se bori većom nevoljom, no Akademija.

Iz Vašega cijenjenog pisma razabirem kao neko predbacivanje, kao da neljubim dovoljno narod, pak da u tome leži uzrok, zašto Vam neudovoljavam svojima prinosima. – Što osjećam za narod, to zna baš po najbolje taj isti narod kojega htjedoh u „Zborniku“ što zornije predočiti. To on zna još iz onoga doba, dok mu tečajem godišta službovah kao učiteljica. Ponosim se time da mi toga narod nije još ni sad zaboravio, pak me istom ljubavi, istim povjerenjem susreće i sada kad sam se odrekla posve svojevolumno učiteljskoga mjesta. Nadahnuta tim povjerenjem, latih se posla za „Zbornik.“ Što napisah (osim kojih prvih desetak strana) za „Zbornik“ nije napisano iz glave već po govoru seljačkom u seljačkih kuća, dočim one prve stranice obradjivah kod kuće po onom što mi seljaci kazivali. Dolazili ljudi i sami i kazivali mi na sva pitanja posve dragovoljno (što je kod toga činila desnica, ne treba da ima ljevica) dapače djeca donosila mi veseljem pobilježene pjesme, igre itd., sve dakako od želje: „da vide i drugi da nije naše selo najgore.“ – Još većim zanimanjem odgovarali, kad sam im pokazala II. sv. Zbor. i tumačila im pojedine slike, i prisposobljala pojedine običaje sa našima. Veselilo me je čuti njihove primjetbe.

Jezik je donekle različan stranicah, al to će biti (bar u našem kraju) uvijek, dok se bude pisalo po govoru više seljaka, a neće se držati jednoga. Vjerovali Vi ili ne, al ipak je tako, da svaka i posljednja kuća ima svojih osebnosti. To je odatle, što od objesti svojataju tudje. Gotovo nećete naći čovjeka koj nebi mnogo i uvijek imao poslas gospodom ili kako oni vele „s varošom.“ – Nu što Vam to tumačim, ako izvolite možete se sami osvjedočiti o tom, kad će te doći u naš kraj, da snimate bar ono što Vam se bude svidjalo. Pitajte – i čuti ćete.

Nijesam pogospodjena na pola sluškinja (kako mi to stoji u Vašem pismu) pak znam da u knjizi treba prvo svega istine, a spram toga udesih sav svoj književni rad, kako da se onda udaljim od toga svoga načela baš u radu za „Zbornik.“

Imena ljudih, koji su mi kazivali u pero nijesam javila jer me niste zato ni pitali. Navodeni primjeri u rukopisu svi su istiniti, mogu dokazati, za svakog pojedinog.

Imena ljudi jesu:

Seljan Juro, Pera Matešić, Klarić Niko, Protulipac Stjepan i Miko, Erdeljac Stjepan i Ivo, Mržljak Stjepan, Pavković Gjuro, Matan Franjo, Slavo Erdeljac, Erdeljac Jana, Pavković Kata, Erdeljac Bara, Erdeljac Kata, Tukac Kata, Mara Matešić, Jana Hajdinić, Mara Gažanac, Evica Jagodić i 2 domaće ciganice.

Za svakoga imam pobilježeno što mi je koji kazivao, pak se obvezujem to u rukopisu naknadno provesti, – ako je od nužde – ako se nevjeruje meni. Osjećaj se narodni slabo može razabrati iz prvih pitanja „Osnove“, taj se tek sve malo po malo razvija, dok sav kod raznih običaja svoj pravi lik zadobije.

Pošto mi je sva gradja pribrana (15 pripovjelih, pjesmah, običaji kod Krisa i pjesme od krisnicah, svi običaji vjenčanja, krsta, smrti itd, 10 plesov, 94 poslovice 61 zagonetka, šale i gatanja) tek treba da u čisto uredim, to ću Vam ju do skora poslati, a da iz nje proberete što će bar mrvo vrijediti, jer ne bih rada da Akademija ima možda tako silnu štetu sa meni dopitanom nagradom. To jest, ja ću slati, ako primite, onako pisano kako sam i dosele, jer inače nemogu. Iz glave nesmiem, a ovako ljudi mi kazuju. Dakle me izvolite obavjestiti, a medju tim bilježim se

najodličnijim štovanjem

Milena Sajvertova

Prilog 29j (K. SZ. 683/10: 06/12/1903)

Veleučeni gospodine!

Pošto mi nije moguće, da Vam još za sada u cijelosti sav svoj rad pošaljem, to bar, da donekle svoju riječ održim, šaljem Vam u privitku jedan dio svojih prinosa za „Zbornik“, kao nastavak onoga, što jur već imate; a ostatak nastojati ću što skorije priposlati.

Bilježim se najodličnijim počitanjem

Milena Sajvert – Pokupska

Hrnetić – Karlovac 6./12. 903.

Prilog 29k (K. SZ. 683/11: 08/04/1905)

Veleučeni gospodine!

Izvolite primiti nastavak i ujedno svršetak mojih prinosa za „Zbornik“.
Kod sabiranja gradje, držala sam se strogo „Osnove“ i mislim, da je vrlo malo točaka u njoj, na koje nebih bila odgovor pribrala. – Dakako sve u narodu sakupiti i pobrati mislim, dapače mogla bih pozitivno ustvrditi, da je to posvemašna nemogućnost. Jer, ako su me i susretali sa najvećom pouzdanjem, i sa najvećom pripravošću, dapače veseljem mi odgovarali na stavljena pitanja; a to ipak je bilo časa, kad su se teško dosjećivali i onome, što im je tako rekuć svakidanja zabava. – A nije ni čudo! – Ta stoljeća i stoljeća sve je to tek u narodu živilo, i nitko se nije pobrinuo zato; – nitko nije pitao zato. A sad, kad ih se odnajednom zapita, čini se, kao da se bude oda sna, i kao da u nekom polusnu odgovaraju.

Sa velikim zanimanjem pratiše moj rad, i vesele se kad će se uočiti sama sebe u slici i riječi. – Ja sam točno i vjerno pisala po narodnom kazivanju, nu naglasaka nisam nigdje stavljala, jer toga nebih znala, to će već Vaša Veleučenosť dobrostivo popuniti. Mislim takodjer, da se kod štampanja izpuste sva imena, ili bar ona gdje se o kojoj osobi zlo piše. Jer baš nikom nije ugodno o sebi čitati zlo, a ipak u pisanju, ako se je htjelo vjerno i istinito predočiti dušu narodnu, to se nije dalo izpustiti. Mogla sam doduše već i ja sama imena izostavljati, - al ime je svagdje kao potvrda na ono, o čem se piše.

Bude li trebalo što izpraviti ili popuniti, izvolite mi javiti, a ja ću vrlo rado učiniti.

Izvolite primiti izraz najdubljeg počitanja

od

Milene Sajvert Pokupske

Hrnetić dne 8./4. 905.

Prilog 30

Pisma **Štefanije Bernas-Belošević** upućena Dragutinu Boraniću (uz rukopis *Mrzlo polje žumberačko – zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz*. SZ 248, 1940. –1941..

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Zbirka korespondencije*).

Prilog 30a (K. SZ. 041/1: 15/09/1942)

Hrašćina – Trgovišće, 15. IX. 1942.

Uglednom

Predsjedničtvu Hrvatske Akademije u Zagrebu

Predlažem uglednom naslovu rukopis Mrzlo Polje žumberačko, zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz, da ga Vaši stručnjaci prouče i odluče o eventualnom izdanju u 'Zborniku'.

Premda je rukopis zaokružena cjelina, naomenuti mi je, da bi prama Radićevoj 'Osnovi' trebalo još mnogo toga istražiti i unesti nova poglavlja.

No to je danas, i za dugo, sasvim nemoguće s ovih razloga:

U Žumberak sam premještena mjeseca travnja 1940., a odanle sam premještena mjeseca lipnja 1941. Da upotpunim svoje bilješke za ovaj rukopis, zadržala sam i poslije premještaja veza sa školom i nekim ljudima.

Sad je međutim i to nemoguće, jer su odmetnici zavladaali Žumberkom. Zaklali su već mnoge ljude, koji su dali podatke za ovaj rad, opljačkali domove, škole i druge ustanove i uništili mnogo toga, što će u ovoj knjizi ostati bar za kasnija pokoljenja sačuvano.

Rukopis sam dala najprije preuzv. g.dinu J. Šimraku, biskupu križevačkom, koji je i sam Žumberčan, iz neposredne blizine Mrzloga Polja. On me uputio, da rukopis predložim Vama na mišljenje i event. tisak.

Kad se prilike srede i naša vojska uvede red u Žumberku, ja ću i sama nastojati, da izradim nastavak ovom djelu. A do toga šteta, da se i na ovaj svršeni dio taloži prašina.

Bilježim se u poštovanju

Za Dom spremni!

Hrašćina – Trgovišće

*Štefanija Bernas-Belošević
učiteljica*

VII. DOKUMENTACIJSKI PREGLED ŽENSKIH ZBIRKI IZ ARHIVA ODSJEKA ZA ETNOLOGIJU HAZU – STARA ZBIRKA (SZ ONŽO)

Prilog 31

1. Balarin, Nike

Čaramanije, 1898. SZ 50, 8 str.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

1) Opis bajanja sa svrhom otklanjanja određenih bolesti ili uroka (str. 1–3); 2) "Sveci" – nekoliko kraćih pripovijetki moralno-poučnog sadržaja u obliku dijaloga između Boga i sv. Petra (str. 3–8).

Napomena:

Rkp. (nevezani listovi); originalna paginacija. Odgovara "Evidenciji" (vidi: SZ 109). Prema "Evidenciji" građa je zaprimljena 1898. god.

Format: 21 x 34 cm.

2. Bernas-Belošević, Štefanija

Mrzlo Polje žumberačko (zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz), 1940. – 1941. SZ 248, 181 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Žumberak: Mrzlo Polje.

Sadržaj:

1) "Kraj i mjesta" (str. 3 – 22); 2) "Žumberački uskoci" (str. 23 – 36); 3) "Gore i vode" (str. 37 – 43); 4) "Zemlje" (str. 44 – 49); 5) "Tlo" (str. 50 – 51); 6) "Mrzlopoljski vinogradi" (str. 52 – 53); 7) "Bilje" (str. 54 – 60); 8) "Životinje" (str. 61 – 68); 9) a) "Tjelesni ustroj naroda" (str. 69 – 71); b) "Posebne pojave" (str. 72 – 76); 10) "Kako Mrzlopoljci govore" (str. 77 – 78); 11) "Životne potrepštine": a) selo i okolina (str. 79 – 83); b) kuća i dvorište (str. 84 – 93); c) ogrjev i rasvjeta (str. 94 – 96); d) hrana i posuđe (str. 97 – 103); e) odijelo i obuća (str. 104 – 116); 12) "Rad" (str. 117 – 126); 13) "Narodni život": a) život u zadruzi (str. 127 – 132); b) život u obitelji (str. 133 – 136); c) škola (str. 137–139); d) vjera (str. 140 – 143); e) narodne pjesme (str. 144 – 155); f) narodni običaji (str. 156 – 178).

Na kraju zbirke naveden je sadržaj (str. 179 – 180) te izvori prikupljene građe (str. 181).

Napomena:

Rkp. (nevezani arci i listovi; zelena tinta); originalna paginacija; prilozi: geografske karte, skice i ulijepljene fotografije.

Format: 22 x 26 cm.

3. Bogdan-Bijelić, Pavlina

Etnografska građa iz Konavala, 1904. – 1907., SZ 107a, 146 str. + 15 crteža

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

I. *Konavle* (6 str.): 1. Sniježnica i Konavoske stijene; 2. Rimljani i vodovod; 3. Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike; 4. Propast Republike; 5. Konavle Zemljopis); II. *Zadružna kuća* (4 str.); III. *Djevojčino ruho* (2 str.); IV. *Domaćin i domaćica* (3 str.); V. *Majka* (2 str.); VI. *Manjice ili manjgure* (4 str.); VII. *Žene u Konavlima* (4 str.); VIII. *Momci i ljudi u Konavlima* (3 str.); IX. *Kmetovi* (6 str.); X. *Zapostati u Konavlima* (2 str.); XI. *Stimaturina i stimaturi u Konavlima* (2 str.); XII. *Kmetski ustanak* (4 str.); XIII.

Seoska kuća u Konavlima (Bratovštine; 8 str.); XIV. *Raboš u Konavlima* (2 str.); XV. *Krsno ime u Konavlima* (11 str.); XVI. *Božić, Uskrsenje, Varin dan* (9 str.); XXIV. *Presude i praznovjerje* (7 str.); XXVIII. *Muzika i ples u Konavlima* (2 str.); XXIX. *Korot ili Korota* (2 str.); XXX. *Trganje ili berba* (2 str.); XXXI. *Kupus ili menestra zelena* (1 str.); XXXII. *Zaruke* (6 str.); XXXVII. *Veliki svadbeni pir u Konavlima* (39 isp. str.); XXXVIII. *Stvari i biline kao lijek* (4 str.); XXXIX. *Jedan prilog nazivima pri vezenju* (4 str. priloga s crtežima); XXXX. *Starinski ili mrki vez* (2 str.); XXXXI. *Narodni vez u Konavlima* (općenito o vezu; nomenklatura vezova; brojčano predočeno vezenje; ukupno 8 isp. str.+11 crteža); XXXXII. *Preskakanje preko ognja* (1 str.).

Napomena:

Rkp. (neuvezani arci i listovi odijeljeni i numerirani prema sadržaju građe). Stranice nisu originalno paginirane već su pobrojane ispisane stranice unutar svake cjeline. Odgovara "Evidenciji" (vidi: SZ 109).

Format: 21 x 34 cm.

4. **Bogdan-Bijelić, Pavlina**

Etnografska građa iz Konavala, 1904. – 1907., SZ 107b, 355 str. + 2 uzorka veza + 4 novinske fotografije + 1 fotografija kapelice + 2 rukom crtane zemljopisne karte Konavala.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

Raspored gradiva (5 različitih prijedloga sadržaja na 10 str.); 1) *Konavle*: 1. Uvod; 2. *Konavle Zemljopis*; 3. *Rimljani i vodovod*; 4. *Sniježnica*; 5. *Konavoske stijene*; 6. *Poljoprivreda*; 7. *Rimljani i vodovod*; 8. *Rječica Ljuta*; 9. *Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike*; 10. *Poljoprivreda*; 11. *Konavle Zemljopis*; 12. *Brkovi*; 13. *Odijevanje*; 14. *Cvjetna nedjelja*; 15. *Konavle Zemljopis*; 16. *Anagrafa*; 17. *Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike*; 18. *Sniježnica*; 19. *Psihofizičke osobine*; 20. *Anegdota o Niku Velikome Puciću*; 21. *Poljoprivreda i stočarstvo*; 22. *Tomin dan*; 23. *Konavle Zemljopis*; 24. *Konavoske stijene*; 25. *Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike*; 26. *Rimljani i vodovod*; 27. *Kupovina Konavala od Dubrovačke Republike*; 28. *Sniježnica*; 29. *Poljoprivreda*; 30. *Rječica Ljuta*; 31. *Psihofizičke osobine*; 32. *Konavle zemljopis*; 33. *Zadružna kuća*; 34. *Zanimanja*; 35. *Odijevanje* (2 meko uvezana sveska; 18 str. + 15 str.); 2) *Konavljani* (3 str.); 3/4) *Domaćin i domaćica* (2 str.); 5) *Djevojka* (4 str.); 6) *Krađa djevojke* (3 str.); 7) *Žena, majka i udovica* (12 str.); 8) *Veliki pir i Konavoska zdravica*: a) *Konavoska zdravica* (16 str.); b) *Konavoska zdravica* (11 str.); c) *separat "Konavoska zdravica. U Dubrovniku. Tijeskom Petra Fr. Martecchini 1867"*, potpis Ivan Supilo (10 tiskanih str.); d) *Veliki pir* (meko uvezani svezak; 3 str.); e) *Separat iz ZNŽO XXVII/1 (1929) "Ženidba"*, str. 111-136; f) *Zdravica ili molitvenica, nevjestina bokarica* (1 str.); 9), 10) *Prvjenci, babine* (10 str.); 11) *Zadružna kuća* (4 str.); 12) *Seoska braća* (2 sveska; 8 str.); 13) *Zavjet* (3 str.); 14) *Molitva* (1 str.); 15) *Crkveni blagoslovi* (5 str.); 16) *Trice ili mali kalendar* (2 str.); 17) *Božić* (7 str.); 18) *Piće i prislužba* (*Krsno ime*; 1 str.); 19) *Zdravica. Kratke zdravice ili napitnice pri svetkovinama* (14 str.); 20) *Mratinj dan i navrćanje bačvica* (2 str.); *Tomin dan* (3 str.); 21) *Svi sveti* (1 str.); *Za žive u Konavlima* (2 str.); 22) *Varin dan u Konavlima* (1 str.); 23) *Pokladi* (3 str.); 24) *Korizma* (3 str.); 25) *Cvjetna nedjelja* (2 str.); 26) *Uskrsenje i crljena jaja* (3 str.); 27) *Dernek ili sajam* (2 str.); 28) *Štovanje kruha i škanatice* (6 str.); 29) *Poštovanje križa u Konavlima* (3 str.); 30) *Cvijetće* (6 str.); *Ljekovite trave* (4 str.); 31) *Kletve, psovke i umetci u govor* (5 str.); 32) *Rečenice / slutnje* (4 štampane str. + kopija); 33) *Korot ili korota* (7 str.); 34) *Spasovi križi* (1 str.); 35) *Običaji pri okopavanju polja* (2 str.); 36) *Muzika i ples* (2 str.); 37) *Tuđin* (dubrovačka nahočad; 6 str. u zasebnoj omotnici); 38) *Brci* (2 str.); 39) *Vuna / Bube i svila*

/ *Lan* (7 str.); 40-42. vidi: Napomena; 42) *Bojadisanje / Masti* (boje; 3 str.); 43) Konavoski vez: a) meko uvezana bilježnica: "Zgode i nezgode Konavoskog veza iliti historija kako je konavoski vez tokom vremena ugledao Božije svijetlo. Napisano godine 1905." (11 str.); b) Nomenklatura vezova (9 str., pag. 1-9); c) Konavoski vez (52 str.); d) Die Sticherein in Canali-Thale(s), 10 str.); e) umetnuta bilješka: "Konavoski vez već se davno nalazi kod tog visokog Zavoda"; 44) *Kozarski govor ili tajni jezik* (4 str.); 45) *Anagrafa 1890, 1899–1900.* (13 str., prijepis crkvenih statistika + 2 pisma na talijanskom jeziku istog autora (dat. 5/2/1900.; dat. 7/2/1900); 46) Zemljopis: 2 rukom crtane zemljopisne karte Konavala; 47) Hajduk Pero Lasić (6 str.); 48) a) Dvije isprave o robovima u Blagom djelu u Dubrovniku: novinski članak (podlistak) iz lista "Prava Crvena Hrvatska" (2/8/1912., 1 tiskana str. oštećena bušenjem), b) Robinjice. Dvije mlade Konavočice u robstvu (1 str.); 49) Biskupi Konavljani (2 str.); 50) vidi: Napomena; 51) *Jedna siromašna porodica u Konavlima* (2 str.); 52) *Kapela na Sniježnici* (1 omotnica; pismo svećenika iz Pridvorja 09/08/1935. god. o kapelici (2 str.); Pavlinin dodatak pismu (1 str.) + 1 fotografija kapelice; 53) Zemljopis: *Soko* (tvrđava; 1 str.); 54) Zemljopis: Ponornica Ljuta i njezine jegulje (1 str.); 55) Čast-dar (3 str.); 56) Prehrana: *Konavoski jelovnik* (4 + 2 str.), *Konavoski objed* (2 str.); 57) *Raboš* (5 str.); 58) *Konavoski satirički duh* (2 meko uvezana sveska, 24 str.).

Napomena:

Rkp. (nevezani arci i listovi umetnuti u omotnice i numerirani prema sadržaju građe). Stranice nisu originalno paginirane već su pobrojane ispisane stranice unutar svake cjeline. Prema prijedlogu sadržaja Pavline Bogdan-Bijelić: pod br. 40) "Tkanine: sukno i prtena roba", pod br. 41) "Pređa i kudjelja", pod br. 50) "Konavljani pomorski kapetani". Ti se posebni prilozi ne nalaze u rukopisu, ali se o tim temama piše unutar prisutnih svezaka.

Format: 18 x 21 cm; 21 x 34 cm.

5. Bogdan-Bijelić, Pavlina

Etnografska građa iz Konavala, 1904. – 1907., SZ 107c, 229 str. + 48 crteža u boji.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

I. *Konavle – Riječi ili kojih nema u riječnicima ili koje ne odgovaraju pravome značenju* / rječnik lokalizama (str.1 – 133); uzrečice (str. 134–165, str. 170–174); pitalice (str. 166–169); napomena: "priloženo iz posebnog fascikla 8.III.1956"; II. *Zagonetke* (52 str.); III. Narodna nošnja: a) 45 crteža u boji i skica olovkom; b) Konavoska nošnja (izrada nošnje; 50 str. + 3 crteža); c) omotnica s popisom dijelova muške i ženske narodne nošnje (3 str.); pismo naslovljeno na Akademiju s popisom dijelova nošnje i veza koje je Pavlina već poslala Akademiji (2 str., nije dat.); d) 3 prazne omotnice s Pavlininim rukopisom.

Napomena:

Rkp. (nevezani arci i listovi umetnuti u omotnice i numerirani prema sadržaju građe). Stranice nisu originalno paginirane već su pobrojane ispisane stranice unutar svake cjeline. Rukopisna građa je uložena u omotnice i umetnuta u tvrdo ukoričeni fascikl s mehanizmom.

Format: 18 x 21 cm.

6. Bogdan-Bijelić, Pavlina

Etnografska građa iz Konavala, 1904. – 1907., SZ 107d.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

Zbirka sadrži 54 uzorka veza s uputama i pojašnjenjima.

Napomena:

Uzorcima veza ulijepljeni su i pričvršćeni na kartone i papire različitih formata.

Format: Razni formati.

7. Bogdan-Bijelić, Pavlina

Etnografska građa iz Konavala, 1904. –1907., SZ 107e, 72 str.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Konavle.

Sadržaj:

1) Časopis "Nada", Sarajevo 01/11/1901, br. 21, god. VII; Pavlina B. Bijelić: "Konavoski ženski rad i običaji" (str. 332–334; fotografije str. 330–333; format 28 x 36 cm); 2) Omotnica u kojoj su bile fotografije s Pavlininim natpisom: "Fotografije 14 komada (fali stari kostum, žena u hondelju, pokrivači i djevojka u povezanoj kapi; pa fali i konavoska trpeža koja sliči trpezi Gospodinove večere neumrlog talijanskog umjetnika)."; 3) *Cavtajska radnja iz slame* (1 arak; 2 str.); 4) *Zaruke, dar, ugovor, ženidba, prvijenci i babine na Obodu* (14 str.) + *Običaji, koji su se strogo držali na Obodu do nazad 10–15 godina* (14 str.); 5) *Kolende*: a) *Kolende* (4 str.), b) *Kolenda* (5 str.; meko uvezani svezak); c) *Pedepsa i nagrada* (većinom opis kolende; 3 isp. str.); 6) *Parokije* (Krsna imena i prisluže): separat iz nepoznatog almanaha, 3 tiskane str.; 7) *Nomenklatura u Konavlima* (6 str.); 8) *Nekoje dubrovaške izabrane riječi* (3 str.); 9) *Lukjerner i večernja sijela* (3 str.); 10) *Dubrovački tacun* (1 str.); 11) *Odkup od ribe* (3 str.); 12) *Konavosko narodno vijeće* (1 str.); 13) *Pozdravi i crkveni blagoslovi* (3 str.); 14) *Očići, materice i mladenci* (2 str.); 15) *Kvadrel (Kvadret)* – sprava za nakit (1 str.); 16) *Iz dubrovačke frazeologije* (1 str.).

Napomena:

Rkp. (neuvezani arci i listovi odijeljeni i numerirani prema sadržaju građe). Stranice nisu originalno paginirane već su pobrojane ispisane stranice unutar svake cjeline.

Format: 21 x 34 cm, 17 x 21 cm.

8. Bogdan-Bijelić, Pavlina

Poslovice, 1907., SZ 245, 732 str.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: Cavtat, Dubrovnik, Konavle.

Sadržaj:

1) *Indeks riječi* (meko uvezani svezak, 9 str.); 2) *Poslovice i uzrečice* / pobrojane unutar manjih svezaka po abecedi termina koji se obrađuju: a) omotnica: "Izrazi u kojim ulazi riječ Bog" – poslovice, 62 str.; b1) 3 str.; b2) 16 str.; b3) *Blagoslov*, 11 str.; c) 9 str.; d) 23 str.; e) 2 str.; g) 8 str.; h) 3 str.; i) 34 str.; j) 7 str.; k) 11 str.; l) 18 str.; m) 20 str.; n) 61 str.; o) 36 str.; p) 96 str.; r) 21 str.; s) 56 str. š) 3 str.; t) 19 str.; u) 19 str.; v) 18 str.; z) 27 str. U prilogu se nalazi i meko uvezani svezak većeg formata s popisom poslovice po abecednom redu (10 str.); 3) *Folkloristička građa*: a) *Praznovjerja* (orig. omotnica formata 10,5 x 17 cm s 80 str.); b) *Predsude i praznovjerja* (3 str.); c) *Poslovice* (pobrojano 414 poslovice; 34 str.); d) *Narodne odgonetke* (3 str.); e) *Izrazi u kojima se spominje riječ "Bog"* (2 str.); f) *Anegdota bez naslova ("O Pavuši Bijeliću")*; 1 str.); g) *Anegdota bez naslova o odnosu vlastele i kmetova* (1 str.); h) *Poslovice* (2 str.); i) *Zagonetka* (1 str.); j) *Šest uzrečica koje počinju sa slovom B* (1 str.).

Napomena:

Rkp. (neuvezani arci i listovi odijeljeni i numerirani prema sadržaju građe). Stranice nisu originalno paginirane već su pobrojane ispisane stranice unutar svake cjeline.

Format: 21 x 34 cm, 17 x 21 cm.

9. Jančir, Kata

Zbornik za narodni život južnih Slavena, 1897. – 1900., SZ 31, 315 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; okolica Siska (Posavina): Trebarjevo Desno.

Sadržaj:

I arak sadrži: 1) pogl. I/1 – 2 (Kraj i mjesta; Gore i vode; str. 28–47); 2) pogl. III/1 (Kojemu narječju pripada govor; str. 47–49); 3) Rječnik (str. 50–51).

II arak sadrži: 1) pogl. IV/5, 6, 7 (Odijelo i obuća, Nakit i češljanje, Ogrjev i posvjet; str. 58–97). 1 omotnica s fragmentima IV i VIII poglavlja (ukupno 6 manjih stranica).

III arak sadrži: 1) pogl. IV/3, 4 (Zgrade izvan dvorišta; Hrana i posude; str. 52–57a).

IV arak sadrži: 1) pogl. I/6,7 (Bilje, Životinje; str. 1–26 + manji fragmenti).

V arak sadrži: 1) pogl. VIII/a/1–3 (Svakidašnji običaji; str. 98–124).

VI arak sadrži: 1) pogl. VIII/a/3 (Običaji u općenju (druženju) s ljudima); 2) VIII/b/1 (Domaći (kućni) običaji kod svetkovanja; str. 125–147).

VII arak sadrži: 1) pogl. VIII/c/2 (Ženidba; str. 148–194).

VIII arak sadrži: 1) pogl. VIII/c/2 (Ženidba; str. 168–194).

IX arak sadrži: 1) pogl. VIII/c/3 (Smrt; str. 195–225) + 13 stranica umetaka dijelova pogl. IX/3, V/b/10, VI/1,5 i VIII/3.

X arak sadrži: 1) pogl. I/3 (Zemlje; str. 1–6).

Napomena:

Građa je pristizala Uredništvu Akademijinog *Zbornika* tijekom trogodišnjeg vremenskog perioda u kojem su dijelovi rukopisne zbirke umetnuti u zasebne arke. Na kraju neuvezane rukopisne zbirke nalaze se ukupno 33 stranice rukopisa različitog formata, nepravilne originalne paginacije s opisom dijelova pojedinih poglavlja Radićeve "Osnove...". Odgovara "Evidenciji" (vidi: SZ 109).

Format: 21 x 34 cm.

10. Jerman, Olga

Građa iz Petrijanca, 1898., 1899. SZ 73, 103 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; okolica Varaždina: Petrijanec.

Sadržaj:

a) *etnološka građa* (prema Radićevoj "Osnovi..."): I. Priroda (narav) oko čovjeka (I/1. Kraj i mjesta; I/2. Gore i vode; I/3. Zemlje; I/4. Zrak i vrijeme; I/5. Tlo; I/6. Bilje (drač, trave); I/7. Životinje; str. 1 – 21); II. Tjelesni ustroj naroda (II/1. Općeniti ustroj tijela; II/2. Posebne pojave; str. 21 – 33); III. Jezik (III/1. Kojemu narječju pripada govor; III/2. Izgovor i naglasak; III/3. Riječi; str. 33 – 34); IV. Životne potreštine (IV/1. Selo i okolina; IV/2. Kuća i dvorište; IV/3. Zgrade izvan dvorišta; str. 35 – 48); IX. Zabave (IX/1. Zabave uopće; IX/2. Razgovori i zabave zrelih ljudi; IX/3. Momačke i djevojačke zabave; IX/4. (Dječje) igre (sigre); IX/5. Igre (ples, tanac); IX/6. Svirka; IX/7. Pjevanje; str. 48 – 60); X. Poezija (X/1. Pjesme; X/2. Pripovijetke; X/3. Priče; X/4. Gatke; X/5. Basne; X/6. Šaljive pripovijetke. Šale; X/7. Zagonetke; X/8. Ljepota prirode i ljudi; str. 60–68); XI. Vjerovanja (XI/1. Postanak i opstanak svijeta; XI/2. Kakove snage ima u svijetu; XI/3. Kakovu snagu imadu neki ljudi; XI/4. Stvorovi kao ljudi; XI/5. Nemani i nakaze; XI/6. Drugi svijet; XI/7. Gatanje; XI/8. Bajanje; XI/9. Vračke (čarolije); XI/10. Sveci. Crkvene stvari; str. 68 – 89).

b) *folkloristička građa*: 14 kraćih usmenih lirskih pjesama (nak. num. 90 – 103).

Napomena:

Rkp. (neuvezani arci papira; jednostrani zapis); nak. pag. (str. 1 – 103; str. 47 je prazna; zbirka sadrži ukupno 102 ispisane stranice).

Format: 21 x 34 cm.

11. Kovač, Slava

Svadbeni običaji u Imbriovcu prije 50 godina, 1938. – 1939., SZ 223, 9 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Podravina: Imbriovac .

Sadržaj:

Opis svadbenih običaja uz dodatak svadbenih pjesama.

Napomena:

Strojopis (5 neuvezanih araka); originalna paginacija.

Format: 21 x 34 cm.

12. Kovač, Slava

Svadbeni običaji u Torčecu prije 40 i 60 godina, 1938. – 1939., SZ 224, 14 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Podravina; kotar Koprivnica: Torčec (kod Drnja).

Sadržaj:

1) Opis svadbenih običaja u Torčecu prije 60 godina (orig. pag. str. 1 – 3); 2) Opis svadbenih običaja u Torčecu prije 40 godina (orig. pag. str. 1 – 11).

Napomena:

Strojopis (neuvezani araci i listovi); orig. pag. (str. 1 – 3; str. 1– 9).

Format: 21 x 34 cm.

13. Kovač, Slava

Svadbeni običaji u Drnju prije 50 godina, 1938. – 1939., SZ 225, 8 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Podravina: Drnje.

Sadržaj:

Opis svadbenih običaja u Drnju prije 50 godina s nekoliko kraćih svadbenih pjesama prema kazivanju Jele Gjelekovčan iz Drnja ("stara 85 godina).

Napomena:

Strojopis (8 neuvezanih araka); originalna paginacija.

Format: 21 x 34 cm.

14. Kovač, Slava

Godišnji običaji (Torčec), 1938., SZ 226, 13 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Podravina; kotar Koprivnica: Torčec (kod Drnja).

Sadržaj:

Opis godišnjih narodnih običaja prema sljedećim poglavljima: 1) "Božićni običaji" (str. 1 – 5); 2) "Uskrs" (str. 6 – 7); 3) "Agrarni folklor" (str. 8 – 9); 4) "Vuzmene pjesme" (str. 10 – 11); 5) "Ivanje" (str. 12 –13); 6) "Žetva" (str. 13).

Napomena:

Strojopis (neuvezani araci i listovi); naknadna paginacija.

Format: 21 x 34 cm.

15. Križe, Marija

Dubovec kraj Križevaca (po Osnovi), 1899. – 1904. SZ 85, 105 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; okolica Križevaca: Dubovec.

Sadržaj:

Opis kraja (str. 1 –3); *Opis ljudi* (str. 4 – 5); *Liječenje bolesti* (str. 5 – 6); *Hiže* (str. 6 – 8); *Hrana* (str. 8 – 19); *Nošnja* (str. 19 – 22); *Porod* (str. 23 – 25); *Ženidba* (str. 25 – 49): kratki opis ženidbenih običaja (str. 25) i 36 svatovskih pjesama; *Pripovesti* (22 pripovijetke, str. 50 – 85); *Zagonetke* (83 zagonetke, str. 86 – 102); *"Kak se vuroki*

nameću" (str. 103); *"Kak se pregovara koga kača ugrisne"* (str. 104); *"Dodatak pokopu koji je već opisan"* (str. 105).

Napomena:

Zbirka sadrži rukopisnu građu na ukupno 105 ispisanih stranica, te prijepis originalnog rukopisa strojopisom na 8 pretipkanih stranica (rkp. str. 86 – 105). Prema "Evidenciji" (vidi: SZ 109) može se zaključiti da je građa zaprimljena u dva navrata tijekom 1899. i 1904. godine, a pisana je prema odabranim poglavljima Radićeve "Osnove..." (I – IV, VIII, X).

Format: 21 x 34 cm.

16. **Sajvert - Pokupska, Milena**

Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni život i običaji, 1897. – 1905., SZ 29, 606 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; okolica Karlovca: Hrnetić.

Sadržaj:

Obradena su sva poglavlja Radićeve "Osnove..." zadanim redoslijedom:

1) **pogl. I/1 – 7 Priroda** (str. 1 – 15): 1. Kraj i mjesta (str. 1/ a, b); 2. Gore i vode (str. 2/ a) 1 – 3, b) 1 – 3); 3. Zemlje (str. 3/ a, b); 4. Zrak i vrijeme (str. 3 – 4/ a, b); 5. Tlo (str. 5/ a, b); 6. Bilje (str. 5-/ a-e; str. 7 – 10 sadrži popis biljaka); 7. Životinje (str. 11 – 15/ a) 1 – 3, b) 1 – 3, c-f).

2) **pogl. II/1 – 2 Tjelesni ustroj naroda** (str. 16 – 20): 1. Općeniti ustroj tijela (str. 16/ a) 1– 4); 2. Posebne pojave (str. 16 – 20/ a) 1– 4, Dodatak I: Bolesti, Vanjske bolesti, Dodatak II: Unutrašnje bolesti, Duševne bolesti).

3) **pogl. III/1 – 3 Jezik** (str. 21): 1. Kojem narječju pripada govor (str. 21); 2. Izgovor i naglas (str. 21); 3. Riječi (str. 21).

4) **pogl. IV/1 – 10 Životne potreštine** (str. 22 – 46): 1. Selo i okolina (str. 22 – 24); 2. Kuća i dvorište (str. 24 – 28/ a) Dvorište (str. 24/1 – 4), b) Kuća i pokućstvo (str. 25/1 – 5), c) Druge zgrade za ljude (str. 27), Dodatak (str. 27), d) Zgrade za sjeno, žitak, živež, sprave i oruđe (str. 27), e) Zgrade za životinje (str. 27), f) Što je još oko kuće (str. 28), g) Zdenac (str. 28), h) Drvna (str. 28), i) Gnojište i smetište (str. 28); 3. Zgrade izvan dvorišta (str. 28); 4. Hrana i posudje (str. 28-34/ a) Spremanje i priređivanje mesa, smoka i sočiva (str. 28/ 1 – 8), Dodatak (str. 30/ a-b), b) Priređivanje hrane (str. 33/ 1– 4), c) Kad se koje jelo jede (str. 34), d) Gdje se kada jede (str. 34); 5. Odijelo i obuća (str. 35 – 37/ a) Odijelo za djecu (str. 36), b) Muško odijelo (str. 35), c) Žensko odijelo (str. 36/ 1 – 5), d) Obuća (str. 36/ 1-2), e) Ostalo što k odijelu spada (str. 37), f) Posteljina (str. 37), g) Ostale tkanine (str. 37/1 – 6), Dodatak (str. 37/ 1– 5); 6. Nakit i češljanje (str. 39/ a) Nakit (str. 39/1-3), b) Češljanje (str. 39/1– 2); 7. Ogrjev i posvjet (str. 40/ a) Oganj i ogrjev (str. 40/1-4), b) Posvjet (str. 40/1– 4); 8. Pušenje (str. 40/ a-e); 9. Lijekovi (str. 41– 42/ a) Kako se liječe bolesti bez lijeka (str. 41/1– 4), b) Što se upotrebljuje za lijek (str. 42/1– 3), c) Kako se liječi koja bolest (str. 42 – 46); 10. Tamanjenje životinja i gamadi (str. 46/a-b).

5) **pogl. V. Rad:** *A. Sprave i oruđe* (V/a/1 – 7, str. 46 – 50): 1. Lovske sprave (str. 46); 2. Poljodjelske sprave i orudje (str. 46 – 47); 3. Sprave za priređivanje lana i konoplje (str. 47); 4. Sprave za priređivanje živeža (str. 48 / a-e); 5. Sprave za vožnju (str. 48 /a); 6. Sprave i oruđe za izradjivanje razne gradje (str. 49 / a) 1 –2, b) 1 –4); 7. Sitno domaće oruđe (str. 50). *B. Poslovi* (V/b/1 – 10, str. 50 – 85): 1. Lov (str. 50 / a) Tko se bavi lovom?, b) Što se lovi, c) Kako se lovi; 2. Gojenje stoke i živadi (str. 51 – 57/ a) Gojenje blaga 1 – 2, b) Gojenje živadi, Dodatak I-V; 3. Obradivanje zemlje (str. 57 – 70/ a) Priređivane zemljišta (str. 57 / 1 – 3), b) Sijane i obrađivanje usjeva (str. 58 / 1 –2), c) Spremane (brane) priroda (str. 63), d) Bilje od kojeg se pravi platno (str. 67), e) Duhan i cvijeće (str. 68), f) Livade /sjenokoše/ (str. 68/ 1 – 2), g) Voće (str. 69), Dodatak (str. 70); 4. Kućni poslovi (str. 70 / a-d); 5. Gradjevine (str. 71 / a-d); 6. Izgradjivanje sprava i

orudja (str. 73 / a-b); 7. Ličenje građevina (str. 74 / a-b); 8. Ženske ruktovrine (str. 74 / a-d); 9. Kičenje tkanja (str. 80 / a) Kakovih ima oblika za kičenje ruha? (str. 80 / 1 – 3), b) Čime se kiti tkanje? (str. 80), c) Kako se kiti? (str. 80 / 1 – 2); 10. Prijedlog rada i počinka (str. 80 – 84/ a) Dnevni rad i počinak (str. 80 / 1 – 4), b) Godišnji rad (str. 83 / 1 – 2), c) Vanredni poslovi (str. 84). *C Dodatak* (V/c/1 – 2 (str. 85 – 87): 1. Trgovina / a) Domaća trgovina (str. 85 / 1), b) Sajmovi (str. 86); 2. Poslovi s upravnom oblašću (str. 86).

6) **pogl. VI/1 – 9 Život** (str. 87 – 135); 1. Život u zadruzi (str. 87 – 95/ a) O zadruzi uopće (str. 87 / 1– 3), b) Red u zadruzi (str. 89 / 1 – 2), c) Družina (str. 90 / 1– 2), d) Zadruga na okupu (str. 93 / 1 – 3), Dodatak I-III (str. 95); 2. Život u obitelji (str. 97 – 102/ a) Muž i žena (str. 97 / 1– 4), b) Roditelji i djeca (str. 99 / 1 – 2), c) Rodbina (str. 101 / 1 – 2); 3. Život sa susjedima (str. 103 / 1– 2); 4. Život prema dobi (str. 104 – 108 / a) Momkovanje i djevovanje (str. 104 / 1– 3), b) Mlada (snaha), str. 106, c) Žena (str. 106/1 – 3), d) Muž (str. 107 / 1 – 3), e) Starci (str. 108); 5. Život prema zanimanju i imetku (str. 109 – 121/ a) Pastiri (str. 109 / 1– 3), b) Zanatlije (majstori) i trgovci (str. 110 / 1– 2), c) Lekari (vrači), str. 112, d) Gajdaši (hegeduši, svirci), str. 112, e) Sirotina i sirota (str. 112 / 1– 2), f) Sluge (str. 113), g) Prosjaci (str. 114), h) Cigani (str. 116), "kako se pojedine riječi izgovaraju na *ciganski*" (str. 118 – 119), i) Gospoda (str. 120), k) Odsutni (str. 121); 6. Kako žive bolesni i nakazni ljudi (str. 122 – 123/ a) Bolesni i nakazni na tijelu (str. 122 / 1 – 2), b) Bolesni na pamet (str. 123 / 1 – 2); 7. Zločinci i drugi rđavi ljudi (str. 123 – 130 / a) Zločinci (str. 129), b) Pijanice, vikači, svadljivci, razbijači (str. 130), c) (Ima li u selu kurva..), str. 130; 8. Vjerski život (str. 131 – 133/ a) Koja je narod vjere (str. 131), b) Ima li u kraju kakova nova vjera (str. 133); 9. Škola (str. 134 / a-b).

7) **pogl. VII. Pravo: A. Privatno pravo** (VII/a/1 – 3, str. 136 – 169): 1. Obitelj (str. 135 – 147/ a) Šira obitelj (str. 136 / 1– 30), b) Uža obitelj (str. 142 / 1 – 22), c) Dioba zadruge (str. 146 / 1 – 10), d) Nasljedstvo (str. 147/ 1-5); 2. Stvari (str. 147 – 154 / a) Cijelo selo kao zadruga (str. 147 / 1 – 6), b) Susjedi i međaši (str. 148 / 1 – 12), c) Stvari uopće. Stvari svačije i ničije (str. 154 / 1 – 8); 3. Obveze (str. 158 – 168 / a) Pogodba i ugovor uopće (str. 158 / 1 – 5), b) Kupovanje i prodavanje (str. 159 / 1 – 3), c) Mijenjanje. Posuđivane (str. 160 / 1 – 3), d) Najam (str. 161 – 167 / 1– 5), e) Skupni poslovi (str. 168), f) Darovane (str. 168). *B. Javno pravo* (VII/b/1 – 3, str. 169 – 173): 1. Seoska općina (str. 169); 2. Građanski i kazneni postupak (str. 170-171); 3. Kazneno pravo (str. 171-173 / a-f).

8) **pogl. VIII. Običaji: A. Svakidašnji običaji** (VIII/a/1 – 3, str. 173 – 248): 1. Običaji kod poslova i rada / Običaji kod domaćih poslova, str. 173 / 1 – 5 (4. se odnosi na životinje). Raznovrsna folkloristička građa: zdravice i vinske pjesme (str. 178 – 187); pripovijetku o ženi koja je htjela "žehtati na kvaterni torak i Kvaternači" (str. 188); stihovi pjesme koje težakinje zapjevaju kada im "gospodinja" donese jelo prilikom okapanja kukuruza (str. 190); pjesme koju pjevaju žene i cure kada se sjeno suši: "Junak i djevojka" i "Lipe moje sinokoše" (str. 190 – 192); pjesme uz žetvene običaje: "Pjesma žetelica", "Tancali su vlasici", "Šetao se vezir" i dr. (str. 193 – 199); pjesme koju naizmjenice pjevaju "dečki i cure" prilikom "gulenja" kukuruza (str. 200 – 215); b) Običaji kod zajedničkih poslova: stihovi pjesme koje cure i mlade snaše pjevaju kada zajedno šiju (str. 220 – 221). 2. Pravni običaji / a) Pravni običaji u obitelji: što se govori kada umre gospodar i kada najstariji član misli da bi on mogao postati gospodarom (str. 222), b) Običaji kod stvarnog prava (str. 223), c) Običaji kod obveznog prava (str. 224 / 1 – 4): što se obično govori na sajmenom danu kod pogađanja (str. 224), d) Običaji kod javnog prava (str. 237), e) Običaji kod kaznenog prava (str. 239); 3. Običaji u općenu (druženu) s ljudima: a) Drugovanje. Pobratimstvo i Posestrinstvo (str. 240), b) Kumstvo (str. 240), c) Susjedstvo (str. 240): kako susjedi međusobno razgovaraju (str. 241), d) Prijateljstvo i poznanstvo (str. 241), e) Stranci i gosti (str. 242): pripovijetka o "Kristušu" (str. 242), f) Susretanje:

kako se ljudi pozdravljaju (str. 244, 245), g) Svađe, psovke, kletve. Pomirdba (str. 246). *B. Godišnji običaji VIII/b/1 – 2* (str. 248 – 335): 1. Domaći (kućni) običaji kod svetkovanja / a) Svetkovine pojedinih (kuća) obitelji (str. 248), b) Svetkovine čitavog kraja (ili naroda) (str. 249); pripovijetka o blagu koja se govori na Badnjak (str. 255-260) te o majci koja je na Badnjak zaklela svoje dijete (str. 262); što ukućani govore kada gospodar iz kuhinje nosi "libnicu" sa svijećom (str. 263); stihovi pjesme koju ukućani pjevaju da pozdrave mladog Božića (str. 264 – 265); što govori gospodar dok po "hiži razbacuje bažulja" (str. 268); što matere govore djeci koja se igraju i valjaju po slami (str. 268 – 269); stihovi pjesme koja se pjeva na polnoćki (str. 274 – 280); što se govori prilikom povratka s polnoćke (str. 281 – 282); stihovi koji se na Božić pjevaju u gostima (str. 284); što kaže dečko curi kad mu ona daje božićnicu (jabuku) i čemu ljudi razgovaraju kada idu na večernju misu (str. 286); što djevojke govore kad se posjećuju na Božić (str. 288); Štefanje (str. 289); što ljudi govore na Štefanje kada traže Štefa u kući gdje ga nema (str. 289); što muškarci govore ženama kada one dođu po njih u "birtiju" (str. 290); Januševo, Hervdoševo (str. 290); Tomaševo (str. 291); Silvestrovo: Što ljudi govore za Silvestrovo (str. 291); Novo ljeto (str. 292): pismo ujaku Josipu Matanu od sestrića Mike Topola iz Amerike za Novo ljeto (str. 294 – 296); Tri Kralja (str. 296): stihovi pjesme koji se pjevaju za Tri kralja (str. 298); Svećnica, Blaževo, Fašnik (str. 300); Pepelnica (str. 302); Josipovo, Cvetnica, Veliki četvrtak, Veliki petak (str. 303); Velika subota (str. 304): što se govori kada se svako drvo u vrtu udari ručnikom (str. 306); Vazam (str. 306); Vazmeni pondilak, Bila nedilja, Jurjevo (str. 308): stihovi pjesma koje pastiri pjevaju na Jurjevo (str. 309), Markovo, Florijanovo, Sofija, Prosni dani, Sv. Urban (str. 310), Spasovo, Trojaki, Trojački ponidiljak, Trojstvo, Tjelovo, Ivajne (str. 311): stihovi pjesme kojom "krisnice curu oladaju" (str. 312); "Pjesme kresnicah kod brata i sestre" (str. 313); "Pjesma kresnicah pred vrati mladića" (str. 314); Pjesma "kresnicah na Tarofu" (str. 315); pjesma kad "Krisnice ladaju oko varoša" (str. 316); pjesma koju pjevaju "Oko mladićev pri varošu" (str. 317) te što ljudi govore "krisnicama" (str. 319); Petrovo (str. 321): pripovijetke o sv. Petru (str. 321, 322) i pjesma o sv. Petru (str. 322); Margetinje, Anjine, Ilijevo, Lovrinčevo (str. 323): stihovi pjesme koju slijepi ljudi pjevaju "po prošćejnih": "Slipačka o sv. Lovrincu" (str. 324); Velika Maša (str. 326); Sv. Rok, Štefajne, Glavosik, Mala Maša, Terezijino (str. 329); Svi Sveti (str. 330); Mrtvi godi (str. 331); Martinje (str. 331); Andraševno (str. 331 – 333); Barbarinje, Nikolinje, Lucijevo (str. 333); Tominje (str. 334). *C. Porod, ženidba, smrt (VIII/c/1 – 3, str. 335 – 428)*: 1. *Porod* (a) Gatanja i vjerovanja o porodu, str. 335 / 1 – 2, b) Porod, str. 339 / 1, c) Novorođenče, str. 341 / 1-2, d) Porodila, str. 343 / 1–2: stihovi koji se pjevaju novorođenčetu, str. 345, e) Kumovi, str. 346, f) Pohode, str. 347, g) Uvod, str. 348. 2. *Ženidba* (a) Momak i djevojka prije svadbe, str. 348 / 1–6: što govore mladoj muškoj i ženskoj djeci, str. 348-349; što se govori kad roditelji imaju kćer jedinicu, str. 350; što roditelji govore momku kada traži djevojku, str. 350; što kada im ta djevojka nije po volji, str. 350: stihove pjesme koju je "gudac" pjevao na piru svoje voljene osobe, str. 355 i stihovi pjesme koju dečki pjevaju, str. 357; b) Pripreme za svadbu, str. 359 / 1: što se govori kad u djevojčinu kuću dođu "uprosnice", str. 359 – 365, c) Od snuboka do svatova: što se govori kad momak i djevojka dođu kod župnika, str. 368; što se govori na zarukama, str. 369-370; što se govori kada dolaze gledati djevojčinu škrinju, str. 377: stihovi pjesama koji se pjevaju kad se dolazi po djevojčinu škrinju, str. 387 – 384, stihovi pjesama koje pjeva barjaktar, str. 390 – 393, d) Svatovi (svadba), str. 395: stihovi pjesme koju djevojke pjevaju o vijencu, str. 395-396; što se govori kad svatovi dođu po mladu, str. 396: distih koji izgovara gospodar ako svatovi ne pjevaju, str. 399; stihovi pjesme koju pjeva "gudac" i zove mladenku po imenu, str. 400; što se govori dok se šiša muško dijete, str. 403; što "starešina" govori dok reže "pečenku", str. 403; što se govori dok se sakuplja dar za kuharicu, str. 404: stihovi pjesme

koja se pjeva dok se pleše "vanjkušac", str. 405; stihovi koji se pjevaju dok se "tanca tanac – "Jedna ruka hrvatska, druga ruka mađjarska", str. 406; stihovi koji se pjevaju kad se mlada dovede mladoženjinoj kući, str. 409; što govori mlada kada svekrvi pruža zdravicu, str. 410; e) Čast poslije svadbe, str. 413; f) Dodatak, str. 413. 3. *Smrt* (a) Pripreme za smrt, str. 415; b) Umiranje, str. 419; c) Mrtvac u kući, str. 420 / 1 – 5; d) Ukop, str. 424 / 1– 6; e) Kajane (žalovane za pokojnikom), str. 427.

9) **pogl. IX. Zabave** (1 – 7, str. 428 – 474): 1. Zabave uopće, str. 428; 2. Razgovori i zabave zrelih ljudi, str. 429 / a) Sastajališta, str. 429, b) Razgovori šale i zabave, str. 430 / 1 – 3; 3. Momačke i djevojačke zabave, str. 434 / a) Momačke zabave, str. 434, b) Djevojačke zabave, str. 435, c) Zajedničke zabave, str. 436; 4. Dječje igre, str. 437, a) Dječje igre uopće, str. 437 / 1 – 3, b) Igre za jačanje, str. 441 / 1 – 2, c) Trčanje, skakanje i brzo gibanje, str. 443 / 1 – 10, d) Vještina, str. 446, e) Pogađanje, str. 446 / 1– 2, f) Pažnja, str. 448, g) Mudrost, str. 448, h) Šale i psine, str. 449; 5. Igra (ples, tanac), str. 451 / a) Igranje (tancanje), uopće, str. 451 / 1–3, b) Dječje igranje, str. 451, c) Momačko i djevojačko igranje, str. 451 / 1 – 4 (Stihovi pjesme koja se pjeva u kolu, str. 453, Stihovi koji se pjevaju prilikom plesanja plesa "Staro sito i korito", str. 452, plesa "Lipice", str. 453, plesa "Horvatska", str. 453, plesa "Magjarica", str. 453, "Polke", str. 454, "Čaradša", str. 454, pri plesu "Ciganska", str. 454, i plesu "Djekarica", str. 455; 6. Svirka, str. 456 / a) Svirala, str. 456 / 1– 6, b) Svirci, str. 457 / 1–3, c) Sviranja, str. 458 / 1–2; 7. Pjevanje (popijevanje), str. 458 / a) Pjevanje, str. 458 / 1, b) Popijevke (pjesme), str. 459 (Autorica navodi stihove 6 pjesma koje se pjevaju kod tancanja, str. 460 – 463, stihove pjesme "Slipačka popivka" na str. 463, stihove 22 pjesma koje cure pjevaju kad u žanju u polju, str. 464 – 473., pjesmu pod broj 23 pjevaju muškarci kad plešu, str. 473, atihovi koje muški pjevaju "kad koju curu će ju truat, da joj budu išli na veselje", str. 473, stihovi koji se pjevaju pri povratku sa sajma, str. 473, stihovi koje pjevaju djeca, str. 473–474.

10) **pogl. X. Poezija** (X/1– 8, str. 475 – 539): 1. Pjesme, str. 475; 2. Pripovijetke, str. 475: "Dva brata", str. 476; "Žena i kći coprnice", str. 477; "Mati coprnica", str. 478; "Cucek i vuk", str. 479; "Od trih bratov", str. 482; "Muž i vrag", str. 484; "Careva kći", str. 487; "Vuk i lisica", str. 492; "Vuk i ris", str. 493; "Dva brata: Jabuka i Lupinka", str. 495; "Vlah i cigan", str. 499; "Muž i žena i sin Bučica", str. 506; "Vrt neznanog kralja", str. 509; "Cvilidreta", str. 517; "Kak su se jedna cura i dečki imali rad", str. 521; "Baba i vrag", str. 524; "Hrvat i Kranjec", str. 524; "Dva tata", str. 524. 3. Priče, str. 526; 4. Gatke, str. 527; 5. Basne, str. 528; 6. Šaljive pripovijetke, šale, str. 528: stihovi pjesama koje se pjevaju o selu Bosiljevu i o Bogičevu, str. 529; 7. Zagonetke, str. 531: 24 zagonetke na str. 532 i 62 zagonetke na str. 533 i 534, odgonetke na str. 535 i 536; 8. Ljepota prirode i ljudi, str. 537, 538.

11) **pogl. XI. Vjervanja** XI/1 – 10 (str. 539 – 590): 1. Postanak i opstanak svijeta, (str. 539); 2. Kakove snage ima u svijetu (str. 540); Kakovu snagu imadu neki ljudi (str. 548); Što neki ljudi mogu za života (str. 548/1), Vračitelji (str. 548), Izgovaritelji (str. 549), Coprnice (str. 549), Vilenjaci (str. 555); 3. Popi, Fratri (str. 555), Ljudi po smrti (str. 555), Vukodlak; 4. Stvorovi kao ljudi (str. 555), Vile (str. 555), Sudjenice, Muna, Kuga, Kužija, Mrak (str. 557), Mračnak, Mora, Sreća i Nesreća (str. 558), Bura, Jug, Smrt (str. 559), Kvatri, Kvatrenača, Perač, Pepeljarka (str. 560), Pasoglavac (str. 561); 5. Nemani i nakaze (str. 561), Zmaj, Duh (str. 562), Strah (str. 564); 6. Drugi svijet (str. 564); 7. Gatanje (str. 568 – 577), Gatanje po prirodnim pojavama, Gatanje po danima i svecima, Gatanje po čovječjem poslu, Gatanje po stvarima, Gatanje po snu; 8. Bajanje ("izgovaranje") (str. 578 – 580): Uroki, Prišt na jeziku, Na oku jačmenac, Jarbolac, Bjeli cvit; 9. Coprije (str. 581); 10. Sveci i crkvene stvari (str. 587 – 590).

12) **pogl. XII. Iskustvo, znanje, mudrovanje** (XII/1 – 7, str. 590 – 620): 1. Poznavanje prirode (str. 590/a), Nebo i zrak (str. 590/1-2), Zemlja i šta je na njoj (str.

593/1-2); 2. Brojenje vremena i stvari (str. 595/a,b); 3. Poznavanje zemalja i naroda (str. 599/a-c); 4. Poznavanje prošlosti: Rat, Zima, Kuga, Velika voda (str. 600 – 604); 5. Mišljenje o ljudima i životu (str. 605 – 606): Obitelj, Domovina, Društvene uredbe; 6. Mišljenje o svijetu i životu (str. 608 – 611); 7. Poslovice (str. 613 – 620).

Napomena:

Rkp. (neuvezani pojedinačni listovi); orig. pag. pojedinih poglavlja i nak. pag. cijele zbirke (str. 1 – 606). Odgovara "Evidenciji" (vidi: SZ 109).

Format: 21 x 34 cm.

17. Skender, Katica; Šarac, Ljubica

Narodne pjesme, s.a. SZ 177, 9 str.

Lokalitet: Hrvatska; južna Hrvatska; Dalmacija: otok Šipan.

Sadržaj:

Zbirka sadrži ukupno 9 kraćih "ženskih" pjesama: "Kiša pada, trava raste!", "Čedo" (deseteračka), "Ružu brala Anica devojka", "Šetala se paunka kraj Dunava" (svadbena), "Dobra večer domaćine" (kolenda), "Narasila je narančka, posred potoka", "Žen se, žen se, dragane!" te dvije šaljive pjesmice.

Napomena:

Rkp. (neuvezani arci ispisani običnom olovkom); originalna paginacija.

Format: 17 x 21 cm.

18. Vudy (Wudy), Marija

Narodne pjesme, 1898., SZ 59, 152 str.

Lokalitet: Hrvatska; istočna Hrvatska; Slavonija; okolica Nove Gradiške: Rešetari.

Sadržaj:

1) "Poezija" (uvod u kojem autorica daje osnovne podatke o prikupljenim i popisanim pjesmama, 1 str.); 2) *Narodne pjesme*: a) 119 dužih i kraćih u pravilu deseteračkih pjesama lirskog sadržaja ("Ove se pjesme pjevaju sve od reda u kolu kada plešu uhvativ se za ruke. To pjevaju bez glasbe", str. 1–139); b) 157 "poskočnica" tj. deseteračkih dvostihova ("Pjesmice kratke od dva retka pjevaju uz tamburicu...Ove pjesme ne pjevaju samo u kolu već pjevaju također i sjedeć pred kućom i iduć s posla", str. 140–151).

Napomena:

Rkp. (neuvezani listovi); orig. pag. (str. 1–152; uvodni list "Poezija" nije paginiran). Odgovara "Evidenciji" (vidi: SZ 109). Prema "Evidenciji" se može zaključiti da je građa zaprimljena u Uredništvo 1898. godine.

Format: 21 x 34 cm.

19. Walka-Stipetić, Ana

Sabrano u selima Turkovčina, Bedenica, Bosna, Beloslavec i Jertovac / kotar Sv. Ivan Zelina (etnografska građa), 1904. – 1905., SZ 120, 225 str.

Lokalitet: Hrvatska; središnja Hrvatska; Prigorje; okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec.

Sadržaj:

Građa o narodnom životu i običajima prema odabranim poglavljima Radićeve "Osnove":

1) opis svadbenih običaja (pogl. VIII/c/2), str. 1-36; 2) "Narodni običaji iz sela Bedenica..." (pogl. VIII/b: ivanjski krijes, Duhovi; pogl. VIII/c/3: smrt; pogl. XI/7: gatanje (vračanje); pogl. XI/10: legende o svecima, tri pjesme i dvije legende o Majci Božjoj), str. 37 – 79; 3) "Narodna građa iz sela "Bedenica", str. 81 – 123 (pogl. VII/a/1 – 3: obitelj, stvari, obveze, str. 82 – 95; pogl. VI/2: život u obitelji, str. 96 – 105; pogl. V/c/1,2: domaća trgovina, poslovi s upravnom oblašću, str. 106 – 107; pogl. IV/5: odijelo

i obuća, str. 108 – 112; pogl. IV/9: medicina, str. 113 – 123); 4) "Građa sabrana u selâ: Bedenica, Turkovčina, Bosna i Beloslavec. Župa: Bedenica Kotar: Sv. Ivan Zelina", str. 124 – 225: (pogl. IV/6: Nakit i češljanje, str. 125 – 128; pogl. IV/7: Oganj i ogrjev, str. 129 – 131; pogl. IV/8: Pušenje, str. 132; pogl. I/1: Kraj i mjesta, str. 133 – 134; pogl. V/b/3: Obradivanje zemlje, str. 135 – 149; pogl. V/b/10: Pregled dnevnog i godišnjeg rada i počinka, str. 150 – 153; pogl. VII/a/1: Šira obitelj, zadruga, str. 154 – 161; pogl. VI/1: Život u zadruzi, str. 162 – 172; pogl. VI/3: Život sa susjedima, str. 173 – 175; pogl. VI/5: Život prema zanimanju i imetku, str. 176 – 191; pogl. VI/4: Život prema dobi, str. 192 – 204; pogl. V/b/1,2,4,9: Poslovi, str. 205 – 222; pogl. VI/8: Vjerski život, 223 – 225).

Napomena:

Rkp. (neuvezani listovi); originalna i naknadna paginacija pojedinih poglavlja. Nedostaje stranica 80 (pismo) – umetnuto u *Zbirku korespondencije*.

Format: 21 x 34 cm.

VIII. ODABRANI DIJELOVI ETNOGRAFSKIH ZAPISA AKADEMIJINIH SURADNICA

(Prilozi 32 – 39)

Prilog 32

Jančir, Kata. 1897. – 1900. *Zbornik za narodni život južnih Slavena* (etnografska građa sabrana u selu Trebarjevo Desno u okolici Siska).

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO*, sign. SZ 31).

Prilog 32a: *Etnografska građa sabrana u selu Trebarjevo Desno u okolici Siska*, str. 125–135.

Da se tak posvade žene, a potom jim je za nekulike dan mam žal, zate najncer će su se prve jake spravljale, za kojekakve dokojnke, dok je tera kej de čela stem je mam brže bole kne daje, je glej kej sem čula, pak ona ke za Boga, onda drugi put pak ona donese tak nove glasi, onda špotaju ovoga pak onoga te je tak te tak i to je činil i to je tam tak i se su one zvezle i znesle i dopovedale pak onomu onda pak onomu kej je i šta ne to su se one znale.

A kad su se posvadile onda im je bile teške i ne nijena imala skem domenkuvati onda je detetu kej de da ili (...) ili ole te šalate, ili ju posne, pođi si domanek po rukovčicu i kej više donesi ti vržem u parile, onda se pak da se nejne dete naske stuče, ili se de zakala onda ta mam k nemu doječe, i tak se zdecu pomiriju, a pak druge vidiju i je deci dragi te se baš nemreju razkrstiti, te se moraju spreči ništa mi nezname spak su one kole pustile, sad pak hiče sega čak zdruge fare, te budu znale kej car jobedva.

A te nemru ufalu biti, onda ke se jale tak, pak se kej v sele prijeti, bežiju kojni, čiji i se što bije, ili teri čovek nagajna svoju ženu, joj onda one druge tam ječu gledet, onda ta nedospe jalnica, pak pita ke je to, što je kriv kake (je) to bile što koga a ove druge žene pak svoju deru nijena nijene nečuje. Onda se na tu nameri onda ju spitava, a ta se drži steček kada je ni nečuje, a take nekak česule poveda, i zate se mam ženem spominaju sok se odonde rasađaju je gle ti te kak su se tu jele spominati, a ona se hocinda nebi ni spominala da se ono kne netiče, a nebi bile se i kak onde za spomenek zele da je ne bile sram nas ke sme čule kaku je mrske za sem trurala, a taki se one skesepe ko da se nigdar nesu kasala je je to mene za čude velike tak se mrske zake got posvadili, i tak degat pomiriti.

Tak se muži spominaju za svoje žene de se već sprave, o moja žena je mene za sake dele kad mene ne doma ona mene se priredi, i ona se nupa k blagu, o ne moja nejde ni blizu f lev, ja tak nikam neodim nek na dalu dem domom, pak si ja sam priređujem, nek kej nam ne bi žena delala, bi ja nekoga plačal nek zake ju ja imam, nu tak tak vi falesiči ki navek odete po Siske i sekut vam moraju bite žene doma meste (...) na dekoje žene delaju, kak i negde robu kak čujem povedajuč.

Onda te tak doma poveda svoje žene kak sad i je najviše same muž i žena, a negde i po jene dvoje a i troje dece, vidiš ti žena dojde večer ili čes den domom kak se fali ki se ščim ima, a kejču ja siromak, što se ščim fali, ludi svojemi ženami, kak jim delaju same blage kidaju, i na prežuju kajne, a ti neš k mene ni gledet, a to znaš da nem, ja tebe nebun tvega dela delala, a ja se bum pod repuv tikala da bu zvezda belila am mene bu vas se opraviti i

obleči, i sebe, i ne jeden dan nek saki den, a da napale namaknete onda vas bum da se poredem pot kober tikala dok vam rubače zasem, neke, kak za deždem oče sojnčece sinuti pak je pojiti napole a kam onda.

Takve ja žen dosta poznam ke delaju muške dele a onda nema sebe keje treba i mužu i dece, a tem dvem Sučicam je lake, kem muži za se očeju znati, da je spresti i zatkati i zašiti zate su one navek v štale se ja to znam, njovi muži otideju de tak v sele ili na brek ona mam ide polagat i napajat i vode leč, a je žen keje špotaju, kad je vide da idu tak na posel, a zake špotaju keji je briga, a špotaju je žene, več semi ja čudaj čula da nete te kam ide zdoma te dugalija, onda mu ona ide sprezat i na prezat i sega mu tam prinašat i najke mu da v suke i luč, to je lepe to ne nike zla, je ali je to prinas čudne žena delati muški posel.

(...)

A dekoja žena ni ne za svoje dele vete ji je v našem sele, ke smrdi kudela i se ke druge, ja i sam najši vidim ženu da dela seke, ali vidim druge kak ji je mrske gledeti, tak toga nam je mrske gledeti, ali je sejne nerečete najdi same je li ide, a kak je toga gledeti de žena plača da muž kej kupuje, a nekojse ti u to sem ja videl baš ludi kem ja nebi toga rekel i ako zove litru vina ili kej bile ona plača a on stoji vužim kakti val, baš pravi val.

A Boga je nevideti i žene kakvaje to kabi mene tak delala bi bil prine šatofalin pak biju prosil dej žena plati ili kupi več kej, je vete te babe Fijalička mlueka keli je je bila, ne nek sestrična, pak i den denešni ima mrske pridevkov kojnarica i dudarica i kličarica, a toje je od toga keje da dekla bila, i jasila dečkom delala gusle i klince, onda teromu ne štela teju je špotal, i potlem si

Je tak sad mora prinas biti, mora biti žena muž/smuž, i muž žena saki je sam, a semu je treba pri iže kak je got bile negola/negoda sem skupa međ družinu, dovesti drv zjorati drv naseči, vreče zmelina donesti, toge prve činil muž saki svoje, onda kejga briga, a sad si to se sam svara a da se sega onda mora ona. Voziju žene vreče na melin v tačkaj i na jarnicaj, kak je se neke v križe prija zate ni ne se pet prave negdašne kušaste jake zdrave zarulene nek se šklebe ražmeknejnke bleđa žute i bu prav modre koda je stučena po jovazu.

Onegda ne ona znala za tuliku muku nek je bile ženam koda su dekle. A znaši ti draga moja kej ja tebe povem je takve žen i muži, de nemore žena do jenoga prebitoga krajcera, je pak ja to nam verujem, om/am to i je dud/duk muški peneze spravlati, je ali ji nezapirati. To se zna da je muž gospodar i da žena nesme zeti prez negvoga znajna ništo, a pravi muž neče i prez žejnskoga znajna, a zake bi svoj muž predem vna zapal ja tak morem do sega. Kagot i onije kad ti neči zeti a mnoga žena bi zamela vedre neke.

Ka žena je tak hale za muške delo a i držisega, a to je pravi čoso, pak da naprežuje daje ide muž kam, onda vidi tera susedica ili tera ka bregem ide, onda je veli joj da bi ti išla prest a ne toga delat, to si naj dela muž i tak sama sobu a če ima pajdaša onda i živim, onda pak druga oj mreža te kej nese stem veriš, sej(...) druge dragše, kej bi išel norcu muškemu naprezat, se mene veđa zdiči od preslice pit vode a kam tak sekam na dele skem je ne briga.

Onda muži ki su sve glave a takve ji je dosta ki se kak baviju, oče mu se pušiti, a nema penes i če ima teri krajcer to mu je treba kupiti soli i masti a mnoge maste i kruva, a daje krajcere za duvan, onda si sirota žena, skriva jejce k jejcu i proda i kupi si solčice i melice, ali on z gnezda krane, i odnese k teromu susedu, onda pita za tere nijove dete, onda ga zazove van i tam mu naskrivečke tiče v žep, onda mu veli ali naj moje babe ni nesme nikomu povedati, onda se trefi da zide toga deteta mati ili joča, ke je to kej mu dajete, ja znam kej, je deče naj, naj povedati, bi bile greja o kej me je briga.

Dekoja pane a ta sirota da zgreši pita de se već nadoje što mu je ispeditar, a tak da kam videju ludi onda spraviju pit onda teri se koji žene i rat bi daga nebi žena v jela daje on kakav got gospodar, onda tem veli deči reče da nesme tulike zapili, ja vrej to platim da kej da kej kak se ona ni nezmisli kime klela. Onda pak kurveši, da su de v drugem sele na dele i na svadbe, onda se tam meša zdrugemi ženami, a zate nesme znati negva žena, i da ide zdela od kut zvaradino onda je tam. Kupi sukec ili špice ili ili makar kej, a to negni pajdaši znaju onda ji on prosi dečki jezik za zube najte nikom povedati a kam moje žene će bi to što drugi znal poveje, a to se potlem se pomale zavede i dozna ali je neč stare.

Je muži, i to oni ke metu nepoštene žene ki svoje žene zanike nigde nepove če kej prada ili kupi on ne zate nike nepove. Keje dal i keje dobil ništa, a ki ne pita je am tje muž prodal zemne ili prase , a je toga, ne, am mi zname da je, je am ti neznaš kabi prva morala znati, onda se žene spominaju joj gle sirota kak žive pri iže kakti peti v plugu, to znaju šoce kem zate budu rupci i rekledi, a ona sirota odi kakti ciganica.

To se vu sem onom vidi, da je muž to baš preštimateši, ako dojde teri čovek šta prosit i toga ne prosi žene nek je pita za muža onda da idu napijac zblaščetem ili s kakvem žitkem onda stem ide muž i to kao ku pusti muž sake ni napusti nek ide on sam kej ti mu je žena spačka, a jeji ka jaš sprej muža otera blašče i prodaj, i pred nu nesme muž nikomu ništa dati dok ne nepita, to ali tomu veliju puculiček i sekak po sramotnu, same ji je male, a je ji dosta, ki nebi kej bi mene mišiva žena gospodarila toga Boga nema ja naredim kej oču i kak oču, pem ja jeli žene pitat, mene moja žena nesme ni pisnuti ništa me ne briga nike živičim nej jesti kudelu, i tak je da bi jek činil nesme ona ni zevnuti nike.

A takva si sirota i muž, nek se drži kakti tuđi, i tak je znaju žene govoriti, je kake tebe tak zlo i mrske ti baš nesmeš tomu svemu steklijam nike reči zanike kakti tuđi, a kak mu drage mene je već sejene jasem se tak već naučila, ja same nu(...) on vetu poveda i govori onda kad sem ja štela prve kej reči onda je on mam name vikal, onda sad mučim, kad je takve vraže čudi, aj je lepe tvoje zelve ka naredi kej got oče kagot i on, je ali nega takvi kolduši špotaju da je puculiček, kej mu ne žena za novca. Kake tak a za dele to je zame tu neče reči da ti nespada name, nek kej morem i nemorem, to moram, si nesem smela dok su mi bila deca mala ni dece prirediti nek je navek m(...) jezik držal, a stem tebe nebu Bog pomogle, ja tebe nepitam za nikakve dete to je ziviš.

De je prava i poštena mati ona mam decu od malosti vuči na lepe poštene zadržavajne, da uvek zejske dete de sedi pak si diže nogu gore, i se obuva pak si nepomekne rubače dole a nogu diže ali mati mam najm vikne, kak te noge držiš pokri si te noge i tak se ne držiš sama sebe zabiš, onda takve dete mati vuči da ide spat male je ali mu se neda sleči do gologa pred sobu ni pred jocem a kamoli daje što tuđi, onda to dete dobi prve sram nek one de je držiju da je to se sejene je pak kej zate, segde se sleče i se prednami govori takve duge nema srama, a naoge tele se nebi nigda skrile nek kej se mora druge gledeč i same zvekšega.

(...)

Da se uvek vlete kuplu žene i muži i deca i se skupa deca idu desu žene a muži onda na banu najne, nebili tere zavatili gale, onda prosi dekla matere rasleno ili po podoblačka vučem bi se kupala, deklica deset dvanajest let stara, a koje tak prez srama mati, onda se ozeri najnu, kejti oče kakav zaslen četi je aperutnele kej buš skrivala buš zanike drapala zaslen, neje bale za zaslen nek je se da bi imela vremene dete, a nogi put si krocne kakav prjinek skem se zakrije pak da oseti mati joj narc kej skrivaš če si ti zamučena dekla.

(...)

Tele od pasa i muške i žejske do debeloga stegna toga prava žena ni čovek nikada nigde ne povkaže, ni žena svoje prsi, ali je sveta na saku felu ko se srami i ko se ne srami.

(...)

Prave i poštene tele se skrije kej se i one more, lepe zaslen prece kak već prinas je vujnega se more lepe i jedre tele zamotati onda vode si tele pere i čese od gane zate se tak nevidi, je snej i deke kasi zaslen vrže tak dok vležne vodu, ali potlem vode ga priveže jokaj pasa, a se prsi su jim gole i još je peru a nogu se obrne još k bregu kak ju maj dragi vidiju ludi da ona ima sesce, ja morem unuk vikati najne, pak mi je već i dekla rekla da kej bi one skrival kej Bog da, je pak kejčeš, a kej nema srama same ti ga vujnega nebuš naterala zničim.

Uvek okoše da svet vozi sene i da se spravla, onda se noge sene jake praši, onda da dojdu žene spravljajna, onda se ide kupat još tam govori, joj kake mene vruče i sakt sem puna trava i prašine, ome sem pe kupat dok dojdem domom, onda si zeme zaslen naruku, pak zove susedice svoje a čeje nema baš rada onda zove čak od šeste sedme iže, Dorič ili Marič odi dej idem se kupat, a vidi ju tam sneja i dole pak dekla, pak veli a ta se ide (...) kupat kad ima zaslen narukaj. Onda jena druge gledeč se ide e kad se ide ta idem se i ja, pak tak i druga kak se ji skupi čeli črejn. Ode pod savu se zdrkavaju jena na drugu bole, onda se slače, se jedna druge podboce gleda kakva je tera, jeli bela potele jeli tusta, tera se kak skriva, onda će se ta koje tusta neće popravu sekut i pokušala skrivati, onda se one ke su jalne kej ona ima kušacice nekakve bolše nek su nejovi pak ju špotaju, ti Bog oslobodi da bi bila debela kak je sveta ta bi se odgizde nabregu slekla, pak druga ti nafte žene će se ona zate štima morti je ne toga ni namisli e to ne to.

A čudaj se putov trefi da se najbolje slečiju sneje i dekle, i onda dojdu dečki i muži onde nadne, onda stoje onde a da je tera speti onda veli oj žene glejti vene vragov onda se laže sleče kaseje počela pak drči vodu ali se nesi ni prekrižila, ni grude itila, nema čaš, a ki zastignu još same kej se počne svlačiti onda oni onde čuvajne, ona se ide, ti dejte ote dotu, kej tu zupite a oni se same smeju, a čeje tera speti mam da idu onda jim neki više suk suk, kaj ječete pastuvi onda ti keje nesu slekle čekaju, a oču sestu dok se nevola odmami, ti dej se sleči, nam pokaži šta čekaju tu onda otide, a oni se idu pak kejam ni počime, je one se kuplu, a one na bajure sediju, već su one vode ozimele a neufaju se van, onda keje bole sram oni otideju a oneje kum i špotaju, a jesi idu ja idem nekojim se ja nike nek štruči tičemu baš tri dane podjene.

Prilog 32b: *Etnografska građa sabrana u selu Trebarjevo Desno u okolici Siska*, str. 67–68.

Mi kupujemo žejsku i mužku i deteču jopravu najviše na pijacu na Gorice i Ivaniču. Otide čovek, a negda i žena, ka nema muža ili je betežen, a ima mest, de ne ni dosta muž požarjen, pak ide prodavat, ki kravice, ki paujceka, ki junčece, ki vagan kukuruzice, ki kej more, pak si onda pokupe jopajinke, cabajke, habe i to oni, ki imaju žene. A ki siromak doma nema ni krajcera, kej bi si na put zel, a na pijacu ništa ne proda, onda nema za ke kupiti, onda veli svojem pajdašem: A, kak mu drage, štel sem si ja neke kupiti, pak se nike ne da prodati. A bu i Martinske vesi prošcejne, morti dotlem kej premorem, pak si kupim neke i žene i detetu.

Martinsek vese na posvetile, na Preobražejne, majke Bože na Martine, mi bližni ljudi kupujemo, kejti su ovi krojači i prjnari z nami već poznati, pak da pravomu i poštenomu čoveku i na veru, počaka ga dan, dva, dok si neke pak prevredi, pak mu plati.

Martine, to je pri nam zajni pijac. Već e blizu sveta Kata. Onda ide saka dekla svem dečakem i z joci i z matermi kupovat gujnov, blazin, rupcov. A ki su božačneši dečke i dekla, ti kupe poplune i buhačke blazine, i baršujnsku cabajku, ka je bogateša svilnu i tabački gujn i šare blazine.

I dolni ljudi dohađaju k nam na proščejne, ali ništa ne kupuju. One žene si daju se Siske krojačom šivati: cabajke, čurake i reklece, kejti one očeju, da jim baš jopravče k telu stoji i daju si metati v cabajke kušake, kak su lepšoga tela.

Krznari ili čurčeje, oni pak šivaju mentene, same je takve zanađije male, kejti su menteni skupi, pak je malo takvoga posla.

Muži, oni se nose bole po purgarski neg po selački, pak kupuju od čifutov gotovu robu: vuske lače, male kaputiče, zaklopače lajbeke, široke čifutske škrlake.

Majstori ki šivaju za nas selake, vučiju se Zagrebe, Siske, Ivaniče, Petrine, a dekoji se vuči i na sele. Tim se veli saboli, ki doma šivaju. Onda veliju, te se je pri sabole navčil, ali ne znaju de koji šivati, neg same lače i lajbeke, a ima ji, ki znaju i mužke i žejnske cabajke i mužku su jopravu cakompak.

Kad se zvuči majstor de bile bile, onda v tere kraj dojde, onda šiva, kak se vu nem kraju nosi, onda znaš da se majstori ili švele ravnaju po ludej i po narodu, kejti da bi pri nas krojač zašil s kakvega bile štofa ili cajga cabajku, pak bi jokol cabajku opšil z nareganem crlenem sukmem, to bi mu se prve došle neg bi je prodal, bi govorili ljudi: da bi ja nigdar ne znal, ke je cabajka, ja nebi toga nosil.

Prilog 33

Bogdan - Bijelić, Pavlina. 1901. – 1907. *Etnografska građa iz Konavala*.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO*, sign. SZ 107a-e).

Prilog 33a: *Etnografska građa iz Konavala*. SZ 107b, sv. 43.

Konavoski vez

Zgode i nezgode Konavoskog veza

iliti historija kako je konavoski vez tokom vremena ugledao Božije svijetlo

Napisano godine 1905.

Moje bilješke

Napisala L.B.B.

Moja majka, Mare Medanić-Bijelić, bila je najprva koja je upoznala ljepotu i važnost narodnih konavoskih vezova. (Ona je imala službenicu Konavoku, pa je nastojala da na izvoru upozna najbolje tehniku ovoga divnoga veza, na koga se tad još nitko ni osvrtao nije.) Od moga djetinjstva čula sam iz njezinih usta govoriti s udivljenjem ob ovom vezu. Ona je željela i nastojala da bi mene u djetinstvu zaljubila u taj vez. (Ona mi je ljubav prema ovome blagu skoro ulila s materinskim mlijekom.) Još mi zvuče one njezine drage riječi: "Ako se jedna žica (nit) zabroji, radnja je pogriješana i nemože se dalje (valja ispraviti)!"

Ljubav i razumjevanje konavoskog veza, sve sam više godinama poprimala. Otiđem na nauke u preparandio, ali ne zaboravim konavoske vezove. Moje pričanje o ljepoti konavoskih vezova, nije ni najmanje djelovalo na učiteljicu ručnih radnja u zavodu, poznatu vještačicu meštrinju Jelu Milošević, kasnije Kobenzel.

Nakon ispita zrelosti budem odma imenovana učiteljicom u moje rodno mjesto Cavtat, gdje sam imala doticaj s Konavokama. Druge godine moje službe primim naredbu od starije vlasti da spravim sve školske zadaćnice i ženske radnje za izložbu (koja se je te godine držala u Splitu prigodom pokrajinske školske konferencije). Ova naredba veoma me obradovala. Iako Konavoski vez nije bio propisan u školskoj osnovi a i ako prvi bodi mojih učenica nijesu bili dostojni izložbe, promislim da ću ipak na drugi način izvesti moju nakanu da proturim konavoski vez na izložbu, jedali bi tako probudila na to pažnju. Ja sam već u to doba posjedovala dobru zbirku vezova i bila sam sva izvan sebe na pomisao da ću pokušati iznjeti i izložiti ju na javnost i tim potaknut pažnju inteligencije na konavoski vez. Ali, kako bi ja mogla izložiti moju zbirku, koja nije spadala na školske radnje a narodni vez nije bio propisan u školskoj osnovi?!

Promislim, da bi ipak nekako u taj posao umješala moje učenice. Imala sam baš dragih i vrijednih a dobro stojećih učenica i meni na osobiti način privrženih, koje sam i privatno podučavala u prvim laganim bodima konavoskog veza. Dvije, koje su bile mogućnije nagovorim da bi, sa dopustom roditelja, obukle mi dvije lutke, t.j. jedna da bi obukla u konavosko, a druga u župsko odijelo, po odobrenju dobrostojećih roditelja. Ove učenice su bile drage a i veoma telentirane, prva Ane Grgin, a druga Nike Vragolov (obe sad pokojne udate gospođe). Prva mi obuče Konavoku, a druga Župku po svim tačnim pravilima narodnog kostima. Majka moje drage Anetice, morala je dati napraviti cijelo odijelo konavoske žene. Ona je dala izatkati malu tkanicu (pâs), malu opregaću, navesti vez prema veličini i sve ostalo; ovo je sve po napose tačno izrađeno a veoma je skupo stalo (ova uprav umjetnička ludka, kašnje je svršila u Americi). S druge strane draga moja učenica Nike Vragolov spravljala je isto tako lutku u Župskom kostimu sve po strogom običaju one dobe. Kad je sve bilo gotovo, uz ove majstorski obučene ljutke ja sam pridodala moje uzorke narodnih vezova, pa cijele vezove, prsi i rukave pa konavoskih ženskih i muških košulja. Uz ovo umetnem uzorke cavtajskih tkanina, cavtajske čipke pa cavtajske slamnate radnje. U nadi da će ovo u Splitu svak svrnuti pažnju. Tko je bio veseliji do mene!

Kućni prijatelj – onda sudija u Cavtatu – gospodin Kostan, skoro me prisili da sve ovo uz školske radnje, prije no odašaljem u Split – izložim u školi. Ovo je bilo na veliku radost roditelja i pučanstva. Nakon tri dna složim sve i spremim za Split. Na sve ove moje izložene stvari nije se nitko u Splitu ni osvrnuo. Kad se potužih te izrazila negodovanje kotarskom školskom nazorniku, gospodinu Vicku Adamoviću, ovaj mi odvrati: "Zato je cijeli dubrovački kotar bio pohvaljen, a da Vas za to nagradim, predložit ću da budete imenovana u stalni odbor." Mene je čudilo da konavoski vezovi nijesu na se pritegli osobitu pažnju, pa da nije bila o tome posebna riječ za to sam u srcu osjećala neku čudnu prazninu! Dakle moj cilj da se svrne pažnja na konavoski vez, nije bio postignut i to je bila moja žalost! Pokušah poslati na pokrajinsku skupštinu koja se je zatim držala u Kotoru, ali opet nije bilo bolje sreće. Tadašnji dubrovaški kotarski nadzornik, gospodin Zore, reče mi: "Imali smo mnogo prešnijih rasprava da nijesmo imali vremena osvrutati se na izložbe; vaš se kašun nije ni otvorio!"

Gospodin Zore uvaži sve ono što je od mene čuo o ljepoti i važnosti konavoskih vezova, pa on u svojstvu nadzornika naredi učiteljici gospođici Pomirel koja je učiteljevala u Konavlima, selu Čilipi, da bi svrnula pažnju na konavoski vez i da bi se ozbilno za to zauzela i o tome nešto pripremila za dođuću kotarsku skupštinu. No ova, vrijedna i zaslužna mlada učiteljica dostojno se odazove i donese nekoliko motiva konavoskog veza u narisima. Ovo je po nastojanju gosp. Zore izazvalo pažnju cijele skupštine. Ovo je napokon počelo da budi svijest o ljepoti ove grane narodne umjetnosti. Na prijedlog istog kotarskog nazornika, pokrajinska školska vlast pohvalila je gospođicu Pomirel i u novcu ju nadari (50 fiorina). Potaknuta ovim hvalevrijednim primjerom, druge godine na kotarsku skupštinu, donese gospođica Kate Kuzman – učiteljica u Konavlima, selu Pločice, nekoliko motiva konavoskih vezova, ne više narisanih, nego navezenih bojadisanom svilom na šupljem papiru (carta bucata). Cijela je skupština ovaj rad uvažila i pohvalila. Svi prisutni su se divili konavoskom ženskom umjeću do tad nepoznatom i neuvaženom. Pokrajinska školska vlast pohvalila je ovu učiteljicu pa i nju novčano obdarila.

Ja sam veoma uživala da se je počela buditi svijest, da se počimlje poznavati i uvaživati ljepota, važnost i vrijednost ove do tad uprav neopažene narodne umjetnosti.

Bogu hvala, kad se ipak malo po malo počelo naprijed kretati pa ovo narodno blago ide da uzgleda božije svijetlo koje po pravdi božijoj zaslužuje. Svaku hvalu i priznanje

zaslužuju vrijedne učiteljice Pomiarel i Kuzman jer su one prve doniele nešto konkretna, što bi se dalo prenieti u štampu. Ali svakako ovaj divni vez, koga naše male Konavočice počimlju da uče jedna od druge na paši valja svakako naučiti na licu mjesta od samih Konavoka, jer se ovo nesmije kopirati iz narisa pošto Konavoke imaju svoju posebnu tehniku i vezu svoje vezove s naopake strane brojeć žice na postavu, te ako bi se zabrojila cigla jedna žica (nit) radnja neide dalje. Konavoke počimlju učiti vez kao čobanice jedna od druge na paši, pa kako rastu tako se u radu usavršavaju pa nauče izvesti više stotina motiva sve iz pameti bez uzoraka. Svaka djevojka mora navesti sebi vezove za košulje koje spadaju u ruho, a to su na kraju jedno 30– 40.

Godine 1900. gospođica Nike Balarin – učiteljica u Konavlima na Grudi potaknuta parokom Don J. Crnicom, pošalje svoj bogati Album konavoskih uzoraka sa nomenklaturom na svjetsku izložbu u Pariz pa i ja sam poslala moju zbirku novih i prastarih vezova i tom prigodom budem obdarena diplomom i medaljom. Kasnije sam izložila zbirku svojih uzoraka pa i samih raznih starinskih prastarih građa niz prsi i rukava i dobila priznanje sa diplomima i medaljama na raznim svjetskim izložbama.

Žena, majka i udovica

Konavoke se ljeti bijele kao vile. One ljeti nose haljine, iz domaćeg bijelog platna za radne dane a iz prefinog postava kupovnog nazvanog kostanca za svečanog dana. Zimi nose vunene haljine iz domaće raše nazvane modrine svakim danom, a u svečanim danom iz kupovne svile; jedno i drugo u tmasto modroj boji. Noge obuvaju u bijele bječve, spletene nizduž s lavurima tako zvanom lozicom; zimi vunene a ljeti prtene, pa nose kod radnje opanke s nazuvcima a u svečane dane crvene od kaizera papuče. Glavu imaju povezanu rubcem što se zove "pocijelica", a povrh toga veliki bijeli naštipani rubac. Kad idu u crkvu, Cavtat, varoš ili Dubrovnik stavljaju na glavu hondelj a vrh ovog u crkvi stavljaju pokrivaču. Pokrivača ima zlatne izmete i zlatne kerice a u korotu izmeti su bijeli i kerice bijele. Na sindiru imaju duge crvene vrpce, ako je korot, onda su vrpce modre. U Konavlima je modra boja znak korota, pa je dovoljan taj znak. Korotuje se i susjed. U znak korota provede se na rubcu što se nosi na glavi modra svilena nit.

Udovica sama, nosi sve crno, osim modrine; ona mora i vezove omastiti u crno pa nosi i crnim povezanu glavu, crne bječve i papuče.

Majka konavoska uzgaja svoju djecu u strahu Božijem i u sramu ljudskom. Ona ih još u povelju počme učiti da poznaju Boga, pak dok dijete još nije svijestno i snažno da podigne svoju ručicu ona mu je podiže i križa ga govoreći: "U ime Oca, Sina i Duha Svetoga Amen!" Konavoska majka iz malena uči djecu na dužnosti; uzgaja ih u skladnosti, na posluhu starijemu, u redu, u čistoći itd. Uči ih na neke formule u govoru n. p. pozdrav: "Faljen Jesus!" – "Vazda budi!" – " Pomagaj Bog!" – "Dao Bog dobro!" – "Dobra sreća!" – "Dao Bog dobru!" Ako pak stariji zove da ima biti odgovor: "Šta velite?"⁵⁵² Neka bi starijem čovjeku kazali vazda: Dundo, a starijoj ženi: Tetka⁵⁵³. Kad sprema svoje manjgurice na pašu uz dobre savjete, naznačila bi im koliko moraju navesti da nebi one u igri izdangubile..

Konavoska žena ima vazda ruke pune posla osim kućnog, a kad kad i poljskog ima švenja, krpanja, prediva, motanja itd. Hrani ona svilene bube, vadi, prede, pripređa i masti svilu u razne boje za vezovane. Striže ovce, pere, češlja, karta, prede, mota i pripravlja vunu za bječve i tkanje, pravi sir, spravlja mastila iz: šipčine, jabučine, lučine, žute trave i skopnja. O Uskrsu pošto napiše voskom jaja, masti ih u kampiću. Pređu lan i spravlja ju ga tkalji u Cavtat⁵⁵⁴. Konavoke kad idu i vraćaju se iz polja sa radnje nose sa sobom bječvu ili kudjelju pa putem da prikrate vrijeme pletu ili pređu⁵⁵⁵.

Kad Konavoka – u nekim prigodama – ide u posjet prijateljicama, propitkiva s interesom za vezove što su manjgure već zgotovile pa pokaziva želju da ih vidi jer kod svakoga nijesu vezovi onako lijepi kako se to zahtjeva. Ljepota veza zavisi o osobnoj

⁵⁵² *Ovako je bio običaj u starom Dubrovniku. Riječ dolazi od povelje i znači: Što zapovijedate?*

⁵⁵³ *Dundo i tetka govori se u Konavlima za neko poštovanje mjesto gospodar i gospođu.*

⁵⁵⁴ *U starije doba sijali su se u Konavlima lan pa su tkali i pravili od ovog košulje za radnje. I muške gaće za radnje ljeti pravili su iz domaćeg platna. Ovo se još vršilo do 60 godine IX vijeka.*

⁵⁵⁵ *Kudjelja je zlogodnica, pa ako susretu osobito čovjeka skrivaju za sebe: Ako čovjek susrete ženu s kudjeljom, ne ide u lov, nego se vrati nase.*

darovitosti i valjanosti. One vezove djevojčina majka – često s nekim osobitim ponosom – pokaziva svojoj drugi.

Kod slučaja da djevojka drugim pobjegne, sved –s malom iznimkom – pada krivnja na majku, jer da je tobož ona za to znala. Nepojmljivo je, da Konavljanin nije pometnuo stare običaje pa još ženu drži za njemu inferiornu. Premda kreće na bolje ipak još nije rijedko čuti: "Za vas je kudjelja!" pa: "Gdje ljudi zbore nije za ženu!"

U Konavlima žena nije imala pravo na biće i nije nosila druge prćije, osim ruha. U zadružnim kućama, žene ne sjede za soprom – osim ženâ koje dođu kao gosti – zajedno s ljudima. Konavljanin govoreći o svojoj vlastitoj supruzi kad ju ima pred građaninom spomenuti reče: "Da prostite moja žena". O ovomu i Vodopić⁵⁵⁶.

---

⁵⁵⁶ Stvar je čudnovata, da Konavljanin, premda je dotekao do neke mjere kulture, i zna biti uljudan i prijatan sa svakim, kako malo koji težak, nije ipak pometnuo stare običaje prema ženskom spolu.

Žene u Konavlima

U staro doba Konavljani su smatrali ženu ravnu službenici, da paće i nižu, jer bi se vazda sramio pred svijetom spomenuti njezino ime (a najviše brđani nebi je nikad zvali po imenu nego: Kamo te? A govoreći o ženi kazali bi: "Tamo ona!"); a kad bi bio usilovan da ga izusti rekao bi: "Da prostiš, moja žena". A da izrazi da mu je žena povila: "Da prostiš, našo mi se sin – kći." i t. d. Žene njesu smjele kod ljudi, one su odijeljene od njih jele i u ognjistu okolo ognja odijeljeno od njih radile i grijale se. Nije smjela žena ni pisnuti pred čovjekom jer bi joj odma predbacio: "Za žene je kudjelja a gdje ljudi govore ženi nema mjesta." ("Za tebe nije zapovjedat nego kudjeljom"). Žena se je morala nekim strahopočitanjem pred čovjekom ustati na noge svaki put kad bi ovi kud prolazio i biti mu poslušna na dlaku, tako da kud čovjek okom tu žena skokom. Otac je bio pravi gospodar svoje kćere pa je i udavao diplomatskim putem bez upitat je. Danas već počimlju izčezavati stari običaji prema ženskomu spolu. Danas već žena nije tako podli niski stvor. One danas nijesu samo robinje svojih muževa, premda još nijesu uzele svoje mjesto na trpezi među ljudima nego još odijeljene od njih za stolom sjede. Tuđe žene, kao gosti za trpezom ali odijeljene od ljudi. –

Konavoske se žene, kao i djevojke, bijele se kao vile u svojoj bijeloj čistoj ljetnoj haljini. Košulje su im ukrašene njihovim osobitim vezovima (napravljenom iz domaćega postava za radni dan a za sveća iz prefinoga kupovnoga postava kako koja može po biću) Zimi nose modrinje napravljene iz tmasto modroga sukna a svetačnim danom iz fine tmasto modre kupovne svite. Na noge obuvaju bijele bječve, lavurane, žimi iz domaće vune a ljeti pamučne uz to krasne nazuvke i carape s opancima za radnje a svećom crvene papuče. Stegnuta je pasom ili tako zvanom tkanicom i sarenom kurđijelicom a sprijeda nosi narodnu bijelu opregacu na dnu s vodoravnim sarenim prugama. Jačerma i prefine crne svite navezena crnom svilom ili zlatom a k tomu ukrašena zlatnim pucima. Pod vratom nosi zlatne puce ili velike zlatne ploče niz prsi i niz bok objesi svilenu sarenu vrpcu u usi stavi osobite narodne vrećine a za pas zadjede srebrnu britvu o kome visi dugi srebrni sindir a uz to kralješ sa srebrnim medaljama pak mali ubručicak a ob rame veliki svileni rubac. Nazad koje 20 godina konavoska je žena nosila još vrh toga i koret iz prefine crne svite navezen po okrajcima zutom svilom a uz to bi još udata žena zamjenula djevojačku kapu sa hondeljem. (stavila bi prvu nedjelju iza udadbe) (Ovaj je bio obilježje muza Ako je ovaj imao bijelu kitu bio je obilježje mužatice) Vrh hondelja, samo u crkvi, stavile bi krasnu bijelu koprenu nazvanu pokrivača.⁵⁵⁷ Ako je imala na krajima zlatne umete i zlatne kere zvala se je zlatnica. Objelnica zvala se ona, što je imala samo bijele umete. U korotu nijesu nosile zlatnicu već svilenicu. Danas udata žena nenosi hondelj nego djevojka kapu zamjeni sa šarenim ubručićem, kojim poveže glavu a vrh toga stavi umjetno nastipani bijeli ubručić.

Udate žene rade i pomagaju svojim ljudima, kao i djevojke, u lakšim poljskim poslima. Pak siju, pletu, kopu, sire, hrane kokosi, saraju i maste o uskrsu jaja, siju lan, hrane svilce – zajedno sa djevojkama – obrađivaju sirovi materijal, koga upotrebljavaju u domaćem obrtu. One predu lan i vunu i pripravljavu svilu pak ju doma maste; Neke Konavočke kću: torbice, bisake, vreće i struke. Konavočke se ne bave finim tkanjem one nose svoje natre u

---

⁵⁵⁷ Pokrivača je prefin koprena iz pamuka ili svile - svilenica - duga 1.5 m Imala je na krajima krasne i skupocjenjene umete a jour - persijanske i dubrovaske na kanulice izrađene picilje - sad veoma tražene pod imenom *poent de Raguse*.

Cavtat, tkaljicama. Ovim osim novčane plate nose i tako zvanu užinu koja sastoji u: vinu, ulju, muki, sočivu, zeleni pa i slanini. Svaka kuća ima stalne tkalje, što tekom vremena postane i neko prijateljstvo. Kad u konavosku kuću bane nenadno gost žene ga uljudno i prijatno pričekaju znadu ga dvoriti i gostiti, znadu i brzo zavinuti kokoši i pilićima vrat. (Kad idu i vraćaju se iz polja pa i uprćene bremenom vazda ili pletu bječvu ili predu kudjelju ali samo moraju ovu skriti kad putem susretu čovjeka.) One dok su bile doma živjele su na očevu biću ali po davnom obicaju po udatbi nebi imale više nijednoga prava na biću, i nebi nosile u prćiju ništa osim svoga ruha. (Svaka žena kao i djevojka primila bi da spremi i čuva u svojoj skrini za svoje potrebe suhoga voća n. p. smokava, mantale i t. d. Domaćin bi im do vina masta a one bi za sebe činile mantale).

Prilog 34

Wàlka-Stipetić, Ana. 1904. – 1905. *Sabrano u selima Turkovčina, Bedenica, Bosna, Beloslavec i Jertovac / kotar Sv. Ivan Zelina.*

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO, sign. SZ 120*).

Prilog 34a: VII/a/1 – *Obitelj (Obitelj uža; S obzirom na osobe)*, rkp. str. 83–87

Muž i žena.

Žena mora biti svome mužu, kojega nazivlje – moj gospodar – poslušna. Njoj je riječ "Šuti babo!". Kako muž kaže, kako radi i zapovijeda, tako mora biti, pa makar ne samo svoj, već i ženin imetak potrošio – prorajitao. – Jedino u tome popušta muž ženi, i pušta joj na slobodnu volju, kada snubi majka svoje dijete. Kada žena muža što zapita radi udaje ili ženidbe djeteta, onda joj muž naprosto odgovori – delaj kaj znaš. To su vaši babski posli, ali drugoč mi se ne mešaj vu moje posle. – Isto pravo nad ženom posjeduje i domazet. Domazet pridržuje i nadalje svoje prezime, a prima ga i njegova žena i djeca, no posjed – grunt – nosi ime oca žene, pa makar i otac umro.

Roditelji i djeca.

Kao što otac zapovijeda cijelom kućom, tako zapovijeda i svojom djecom. On si odgoji svoju djecu tako, da su mu sinovi, pa bili već i oženjeni, poslušni, i rade kako otac zapovijeda. Ako je sin neposlušan i lijen, otac ga ne drži kod kuće, već ga potjera iz kuće u službu. Ode li takovo dijete u svijet, pa želili se vratiti kući, otac mu to ne brani, on ga opet primi. Oženi li se sin, pa žene radi, ili čega drugoga ne može da se složi s ocem, to on ne ima ništa protiv tomu, da mu sin ide na zakup – na rendu pa bio jedinac. Na rastanku mu veli otac - želim ti srećen pot. Meni je žal, da nemres z menom baviti. No nikaj zate. Bodi pošten i marliv, pak boš i tak živel na rendi. A boš se zasitil tuđeg zemlišta, a ti se povrni nazaj na svoj grund, kojega bom tak i tak po mojoj smrti tebi ostavil. – Ako je malo zemlišta, a mnogo djece tj. sinova, to obično najstariji ostane kod kuće, a ostali idu što u zanat, što u službu. Umre li otac, sinovi se vraćaju kući, podijele zemljište, pa ili proda svoj dio kojemu od braće ili si na svome kvadratu zagradi kućicu, oženi se, te uzima od kojeg obližnjeg vlastelina zemljište ili u zakup ili iz dijela, pa tako životari. Ostanu li tako svi sinovi kod kuće još za života oca si, onda uzimlju i opeta od kojeg vlastelina u zakup, ili iz dijela zemljište. Djeca dohrane svoje roditelje – starce – no mnogo se desi, da ne lijepo postupaju sa roditeljima si.

Adoptovano dijete.

– za svoje zete dete. Ostanu djeca bez roditelja i kućišta, ili su imućni gospodari, a nemaju potomaka, to si uzmu ili od rođaka, ili posve tuđe dijete za svoje, bilo to ili mušku, ili žensko. Događa se, da se adoptovano dijete više voli od svojih vlastitih. Osobito vole majke svoje pokćerke. Od ovog dana, kad dođe pokćerka ili posinak u kuću, uživa isto pravo kao što vlastita djeca. Među djecom nema razlike, ni u odijelu, ni u poslu, a tako rekuć ni u ljubavi. Jedina je razlika ta, ako su vlastita djeca u kući, onda su baštinici samo vlastita djeca, dočim adoptovana djeca dobivaju svadbu – goste – jednu ili dvije krave, rublje, dvoje svinje, pa im se uvijek pomaže, ako su već i svoji gospodari, ili gospodarice. Svoje poroditelje nazivlju kao i vlastita djeca – mumek i japa. – A živu li roditelji od adoptovanog djeteta, to ne pita jednu

za drugoga, a ni onda ako i nađe smrt. Adoptovano dijete je onda baštinik svojih poroditelja, ako neimaju vlastitu djecu. Događa se, da se posinjuje oženit čovjek sa čitavom njegovom obitelji.

Nezakonske žene i djeca.

Nije ništa neobična i grijehota prema moralu u narodu, ako muž i žena žive u konkubinatu. Nezakonita žena bud u zadruzi, ili na običnom – gruntu – gledana je kao zakonita. Ona se u zadruzi tako udomi, da si sva prava zakonite žene prisvaja. Pa tako isto i njena djeca. Ni jedno, ni drugo ne osjeća da nijesu zakoniti. A narod dapače teži, da bude krsnim kumom kojemu nezakonitom djetetu – fotujez to se veli – da će sreću donesti. Jedino pravo gubi nezakonita žena i njena djeca u baštini zadružnog zemljišta, jedino ako otac nezakonite djece posjeduje kakov osubunjak – sobunjek – t.j. zemljište, što si ga on kupio, a u gruntovnici ne glasina zadrugu, već na njegovo ime. I to onda otac testira ženi i djeci. Nezakonitu ženu i djecu zovu vazda po prezimenu oca, no umre li otac, onda zovu djecu po krsnom imenu njezove majke. Muž štuje svoju nezakonitu ženu kao da je zakonita, a nezivlje ju pred svijetom svojom – ženom, a ona – svojim gospodarom. Jedino, žena koja imade nezakonito dijete, te živi sama, bude umalovažena, no i takova žena nađe zakonita muža. Narod je ispričava – nije ona kriva, nek lopov, fakin koji ju je nasajukal. – Nezakonito dijete – kod muškaraca osobito – štovano je ko svako zakonito. Nezakonitu ženu koja se inače u redu drži, štuju, kao svaku prvu – gospodaricu – zakonitu ženu.

β) S obzirom na stvari.

Imetak, što ga žena svome mužu donese, zove se – ženinje – i to zemljište. Dođe li žena u zadrugu, pa dovede li uz zemljište koju kravu, ta je vazda njena. Na njezin imetak – osobunjak – imade pravo samo muž i djeca, no zadruga ne. Ali žena uživa i od zadruge, a žitak, što ga na svome zemljištu bere je njezino i njenog muža. Njezin imetak vazda stoji na njeno ime, no laskoumni muž može i njezino potrošiti za njena života. Uzmimo, ako su muž i žena dvadeset godina u zadruzi, to ona vazda imade pravo na svoju kravu, svinjće itd. ako se odjeli od zadruge. Poslije smrti majčine našljeđuju djeca njen imetak. Darovi i novac što dobije ostaje njojzi, samo ako je njena dobra volja, dađe gospodaru zadruge po koju forintu, ili po koji dar gospodarici zadruge. Ostavi li žena muža – vrlo rijetki slučaj – pokupi sve svoje i djecu, pa gospodari sa djecom. Sve što je dobila mora joj muž vratiti, ako nije protepao. Umre li žena a ne ima djece, ostavlja sve mužu i bratu, a onda prelazi na rođake.

Prilog 34b: VI/2 – *Život u obitelji (familiji); Muž i žena, rkp. str. 96–99*

Muž i žena.

Muž obavlja sve gospodarstvene poslove. Ore, kopa, kosi, češe blago t.j. konje i krave, dvori ih hranom, mlati žitak, kreći, siječe drva, doprinaša ženi vode, kada ona rublje pere, pomaže joj vodu nositi, ide za marvom na pašu, a u nuždi podoji i krave, pa nahrani i svinje, te sije žitak.

Žena kuri peći, pere rublje, hrani perad i svinje, kopa, žanje, prede, krave doji, ide na pašu sa blagom i svinjama, te tukama, travu suši, drva siječe za peći, šiva rublje, konoplje i lan posprema, bažulja bere i drač za svinje bere.

Žena i muž zovu se međusobno krasnim imenom, a razgovara li žena sa drugim o svomu mužu, nazivlje ga – gospodarom – Muž ju nazivlje – žena – ili – moja gazdarica. – Žena kaže mužu – ti – pa bio i mnogo stariji od nje. Muž i žena javno ispovijedaju svoju sreću ili nesreću pred svijetom. Oni to pokazuju, bud riječu, bud činjenicom. Ogovara jedan

drugoga, prave jedan drugome sve u prkos, ili opeta hvale jedan drugoga, te se oboje sluša. Na čudni način ispovijeda muž svojoj ženi svoju ljubav i nježnost. N.pr. žena i muž sjede jedan uz drugoga pa se odmaraju.

Žena: No, ne si z delem gotov.

Muž: Fala Bogu! Homaj jenpot. Već me se boli.

Žena: Joj, ja sem se komaj tebi sčekala, da boš mučke pri meni.

Muž: Vrag te jaši, em znaš, da sem i ja vesel pri tebi.

Žena: Vrag te delaj, em znaš, da sem z volom za tebe išla.

Muž: Stvoril te i dal, videl sem ja kako so ti oči za menom frkale.

Žena: Delaj te vič, nesi ni ti zabadav v moju hižu dohajal.

Muž: ... a joj – a tebi bilo to jako žal!..... itd.

*vič = vrag

Ićim više voli muž svoju ženu, tim ljepša i delikatnije kletve i poruge njoj dobacuje u šali i razgovoru.

Seljaci ne paze na to, da se baš svaki mora – sreće radi – iz ljubavi ženiti. Njemu je glavno, da je žena radnica i da nješto miraza donese, pa on š njom srećno i zadovoljno živi. Imade slučajeva da, kad si momak koju izbere, ali mora za volju svojih rođaka drugu uzeti, da ne trpi ženu si. Da ju javno proganja i prezire, no ali to traje samo tako dugo, dok mu žena ne pokloni dijete. Tim časom zaboravlja on svu mržnju, te je obljubi i živi srećno š njom.

Što se tiče morala, to muž vrlo pazi na svoju ženu. Uhvati ju sa tuđim muškarcem, onda ne mari, kud mu šaka pane. U starija vremena malo je bilo lahkoumnih žena, no danas je toga mnogo više, dapače i djevojaka. Ako imadu žena i muž što među sobom, kakovu prepirku, to oni sami izglađe, a da ni ne zna susjestvo, pa tako ne imaju ni zgone susjedice, da mire braćni par. Samo mi je jedan slučaj poznat i to ne davno, da je žena tužila drugu ženu radi preljuba sa njenim mužem. Bilo je dosti – graje, a muž nevjerne žene malda ju nije ubio.

Klimao selo: – a joj, kaj se den denes sega ne događa. I mi smo mladi bili, ali toga nigdar nej bilo. A gde so naša stara vremena! –

Žena je vrlo strpljiva i podnaša najosorniji postupak muža si, dapačeš i onda ako joj muž voli drugu ženu, dapače, dođe li k njojzi dijete njezine suparnice, pa da je i osvjedočena, da je tomu djetetu njezin muž – otac –, ona će ga vazda pomilovati i nadariti komadićem sira ili kruha. Ona uzdahne – a kaj je siromašne bogečke dete krive za greh svoje matere. Vužgal ju boži bič. Tam gde je – njega ž njom skop, kega je zacoprala. –

Ako žena otiđe od svoga muža, što je vrlo rijetki slučaj, to joj je zbilja nepodnosivo uz njenog muža, i to, što ju mnogo tuče. A otiđe li od njega, onda uzme djecu i vrati se svojim roditeljima, a ne ima li roditelje, onda kojoj svojoj tetki ili kumi, ili pako sama uzme sobicu u zakup, pa se muči dok joj djeca ponarastu.

Vakov muž ne mari ni za ženu, a ni za djecu, jer su obično ti muževi moralne propalice. Umre li muž ovakove nesretnice, pa vide li muškarci, kako je patila i usto pošteno živjela, oženit će je svaki rado dapače i mladić.

Dosti imade, da muž i žena žive u konkubinatu. Danas ne djeluje to osobito na seljaka. ... Ha – sleže s ramenom. – stopil jen k drugomo. Kaj ćemo, zakaj na to pop bale ne gleda. –

Ovakova žena i muž drži se pred svijetom kan da su vjenčani. Dapače, zgodom prave sami komedije iz njihovog konkubinata. Život im je složan i miran.

Desi se i to – ali rijeđe – da muž otjera svoju priložnicu, pa si uzme drugu, no djecu si on pridrži, ili njegovi roditelji.

Prilog 35

Križe, Marija. s.a. *Dubovec kraj Križevaca*.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO*, sign. SZ 85).

Prilog 35a: *Dubovec kraj Križevaca* (str. 1–2)

Dubovec je u okolici Križevčki i pripada pod općinu Ravensku. Okolica je lepa i zdrava, više bregovito neg ravna, ali puta pravega nigde ni, vletu se još zajde kad je suhe, onda je moći voziti makar ni put kamenit, al zate kad se odeždži, prem na praletje i jeseni, onda zna takve blate biti, da ni nikad nikam moći, takvega blata morti nigdeni, prem pak pri melinu, tam je navek najveće blate, tak da se od kol trapi skriju u blatu; i baš se tem putem mora u Raven iti. U Ravnu je pošta i obična kom i Dubovec pripada. Do Ravna je ½ ure voziti se da je dober put, al gda je blate, onda treba 1 ½ uru dok se tam dovleče. Taj melin kraj kojega se te ide u Raven, pripada gos. Josipu pl. Kipahu vlastelinu Križevčkom, Gregurovečkom (koje je u Mihalečki fari) i Dubovečkom; Dubovečki je on i kolater. On ima velik imetek u Dubovcu, ima i švaicariju. U tem melinu celi Dubovec mele, kajti Dubovčani nemaju drugoga melina. Ktomi melinu dva potoka idu, Kamešnica, i Černec. Kamešnica teče kraj sela Oslavca, Černec, pak kraj sela Kučari.

Na preletje i jesen, gda duga dežč curi onda se obadva potoka razleju i je sve pod vodama, kaj ga je vravnici, same se vrbe van vide, onda ni moći nikud nikom. Kuliku put nemru ljudi k meši dojtij koj su prek vede, prek im zna de hižnega praga dojtij, onda same Boga prosime da šte neobeteža kajti nebi mogli niti Doktora niti svećenika debiti. Zate duge voda netraje, te je same jeden dan, onda prejde.

U Dubovec pripačaju još i ova sela brez Oslovca i Kučara, Tkalec gornji u tem selu ima imajne Presvetli gos: biskup Križevčki Julio Drahobecki. Onda je Tkalec doljni Doljanec, Pavlovec, Velika, Bektinec Dobovec doljni i Dubovec gornji, u svih tih selih jednaka je šega i nošnja.

U Dubovcu gornjem je cirkva, farof, škola, i 5 mužkih hiž. Dubovec gornji je u žlebu. Cirkva je na Visokem bregu na lepem vidiku, na sve strane se lepe vidi; vidi se susedna fara Miholjec, Sv. Peter Orehovec i Kalnik. Pod bregom je farof starinski, odspodi je zidan, a prvi štuk je drveni, tak je star i slab, da se sve steple kad se hodi po hižah.

Od farofa ide se po štengah do cirkve kojih 82 ima. Iz svih sel mora narod iti po tih štengah u Cirkvu izvan sela Bektinca, koje selo je od severa za Cirkvem na bregu. Na druge strane žleba na jugu je tekajše breg i lepa mlada šuma, župnička i mužka lisičak zvana, ta je velika šuma od juga sve okoli do severa, u žlebu je lepo spole.

Za šumom su pak gorice bregi zvane, na lepem su bregu i na lepem mestu, celi dan su na suncu, i jake fine vine rodi gde je ižče preostale od filescira, vekšim talom su prepale čiste, da niti jednega trsa ni, pak su već vekošim talam počeli regulati i Amerikajnska tersje saditi; gde kaj gospodar već i bral Amerikanca, ove lete. Prve nisu verovali da bi te debre bile, rekli su kaj bi Boga varali i proti Bogu silu delali, em vre bu pak Bog rod dal, tak su jednega leta gusenice došle, da jih je tulike bile sikud kak mravlah, kulike sme jih tamanili i lepice lovili pak jih je se više bile, onda su poklam same neham otišle, pak bu tak i zgoricami.

Ali saditak vide da zgoricami tak ni kak zguseniciami, pak se sad jagme ki bu lepše zasadil. Prvešnih let deh je vine redile, išli su muži i žene i deca u brege (oni ne vele u klet) kurili

ogen, mesa pekli na rajni, krampir u prhajki pak su pili i popevali do kesne dobe neči, onda su išli doma popevajuč i juškajuč, pak su doma nosili piti onim ki nisu mogli zdoma oditi. Bile jih je lepe videti kak su svaki svetek išli kak da idu na preščejne, žene su nesile platnenu torbu na jednim pleču, skrampirem, lukem, sirem i drugim smokem, kaj je več gdo zmogel išle su na čopore, tak su i mužkarci išli više nih skup te je bile nikove največše veselje, al sad tega ni komu još kaj radi taj gleda da si preda da kaj ste ga obali, štibru, sol, obuče i koje kakve potrebože akemu kaj ostane te si lepe po male sam potroži.

I kruh slabe rodi, več tri leta ni bile ranine (hrži) te nekaj kukurezke kaj je redile te ni dost za cele lete, kaj ti su dosti slabe zemlje, više je ilovače neg crnice zemlje prem pri nas gde je pole po bregu, kad je suša ni delice, kad je močvar ni dobre, i morale bi se svake lete gnojiti, morti bi onda kaj bile, al gde bi se tulike gnoja ze! Zate je pri nas jake male gospodarev ki nebi na preletje morali kruh kupiti. (...)

Prilog 35b: *Kak decu rode* (str. 23–24)

Babicu nigdar nijedna na žena ne zove same da netreba platiti, zvun gde je več velika sila da je težek porod onda pošlu po babicu, dek ju bake več svu zmuče a borme negde je i doktor treba. Vekšim talem su starejše žene pri porodu, vkoja se več razme u te posle. Gda ženu primi trudi, onda ju mom sposte potegne nakla, onda ju muž prime pod pazuhem pak ju drži, ake mam nemre raditi, onda ju steplu, ake išče nemre, poroditi, onda ju apiče na glavce, i sim i tam natežu, tak se leže deteta raši, kad se tak nateže.

Kad se deteta oslobodi, onda brže baba dete zeme i pup mu zaveže, a ženu onda vpostel spravi, date onda namaže zmaslem ili pak zmaščum pak ga vheritu kuple, zmaslem zate namaže da se lipše i čistejšje opere. Otec deteta ide onda kumov iskat, ake več prve komu negovori za kumstve. Ake je dete slabe pokrste ga doma, same se te redke trefi, da bi doma krstili, kajti neveruju, da taj krst kaj gilta, ake ga i pokrste doma zate da itak donesu vcirkvu na krst ake prve nevumre.

Kad je dete oprane, onda ga vpzнке zamora i zabubem povine (Obrub odtrgne odspad od starih rubač.) Dete denu na vajnkuš, okoli glavice mu omota rubček iz domačega platna, pokriju gu spečami ake je vzimi, onda ga bole pokriju, ake je vletu, onda ga same zjednum pečm pokrije, po vsem detetu i prek preveže žnorum, Ake je muške dete, onda je peča s čerlenim pismem natkana, ake je pak ženske, onda je splavim iliti žalostnim pismena natkana. onda nose na krst. Ma krst nese navek dve žene, kuma i druga koja je pomaže nesit. Muškem davaju ove imena: Franc, Jendraš, Imbrek, Jožek, Marke, Gjurek Štef Matek, Ivanec, Mikec, Miške, Jadan (Adam) i Korlek, Iakopec, Tomaš, Gobrek i Ludvič.

Ženskim: Jaga, Jana, Jalže, Mara, Kata, Magda, Dara, Tereza, Jula, Jela, Jarša (Urša) Margeta, Eva.

Kad je dete pokrščene, onda kuma dane detetu pod glavicu dar, koja dva zeksera, koja tri, koja i pet zekserov, kak je več koja premoguča. Kuma onda pokodja betežnicu, po tri i četiri put. Svaki put ji odnese, govedsku iliti kokošijnu juhu na juhi rezance ili pak hajdenu kašu, pečenega mesa, štruklev od sira ili pak od orehov, i piti. Kad se dva tedna spune, nese pogaču, kuma i rodjaki i susedi i prijateli. Pogača, te je kruh šenični veliki ki po 18 de 20 funti važe. Ti pogačari dojdou navadne po poldan, negdi jih je čudaj, zna jih biti po 10 12 i više, svaki donese veliku pogaču, pečenega pevca i baril vina, onda se sednu svi za stol, kak se kojekaj spomijnoju, deklem je večerja gotova. Za večerju govedsku juhu i rezance na juhi, onda govedinu zrenem, gibanicu od sira, ili peru od sira, na rajni pečenega mesa govedske ili svinske, a piti kulike šte more. Te traje do pol neči, negdi i do dana, onda se razidu dobre vole.

Kad je dete vtrejtem letu, onda mu kuma nesi dar, ake je mužke, donese mu več zešite i oprane, gotove same za obleči. Dugu rubačku, i remen za opasati, škrilačec privezačec na rubačku šćim ošvice i gulir zaveže i rubček iz domačega platna kaj mu vruke dene. Ake je ženske, tekajše dugu rubačku, žnorušćim se opoše, fertunčec i žnoru najnega, kraljuščec i pantleke svilne na kraljuš odzadi i na prve i rubček vruke.

Prilog 35c: *Kak se vuroki nameću* (str. 103)

U ime oca i sina i duha svetega.

Bože pomozí, i Marija majka Boža. (Iti jen vuglen vu vodu) Vi ste vureki. Niste vureki nek ste vurićí. Ake ste devojaćki ote (hodte pod partu. Ake ste junaćki ote pod škrilok. Ake ste ženski ote pod peću. (Pak iti vuglen vu vodu) Ake ste muški, ote pod kapu. Ili ste stranski ili ste domaći, ili ste jutrejšni ili opoldešni, ili ste večerešni. Ja vas zgajnam iz ovega tela (mora se imenuvati komu vuroke nameće, Mato, Bara, Mara, ili kak bile več onem ime, ili maržetu mora se reći negve ime) zmojum rećjum, i z Božjum pomoćjum i prećiste blažene device Marije (iti pak vuglen vu vodu) neznajuć ste došli, neznajuć se i rastepite. Oće naš, zdrava Marija (nesme se reći nigde Amen) U ime oca, i sina i duha svetega. Kak ste obeteža, da ima vručínu, ili da ga glava boli, te je prve da se veli, vrećen je, onda zovu ženu koja te zna vuroke nametati, ake ozdravi onda su hasneli vuroki, i bil je onda vrećen. Ake mam neozdravi onda idu po drugu babu, koja bole zna, kajti od sake nehasne. Nekaj plati kaj, nekaj, nikaj. Same joj daju piti i jesti.

Prilog 35d: *Kak se pregovara koga kaća vgrizne* (str. 104)

Najprve se moli Oće naš. Ali se nesme reći amen.

Išel je putem Gospodin Bog, i majka Božja, zestal se je Gospodin Bog, i majka Božja svetim Augustinem. Pital je Gospodin Bog i majka Božja svetega Augustina. Kam ti sveti Augustin ideš?

Ja sveti Augustin idem N. N. koga kaća v grizla vraćit.

Išel ja putem sveti Augustin, zestal se je z Gospodinom Bogom i z majkom Božjom. Pital je sveti Augustin Gospodina Boga i majku Božju. Kam ti Gospodin Bog i majka Božja ideš?

Ja Gospodin Bog i majka Božja, idem vraćit N. N. koga je kaća vgrizla.

Išel je putem Gospodin Bog, i majka Božja. Zestal se je Gospodin Bog i majka Božja svetim Augustinem. Pital je Gospodin Bog i majka Božja svetega Augustina. A kam ti sveti Augustin ideš.

Ja sveti Augustin idem vraćit N. N. kega je kaća vgrizla.

Te se mora devet put opetuvat. Deveti put se veli: Išel je putem Gospodin Bog, i majka Božja, zestal se je Gospodin Bog i majka Božja svetega Augustina. Pital je Gospodin Bog i majka Božja svetega Augustina. A kom ti sveti Augustin ideš?

Ja sveti Augustin idem vraćiti N. N. kega je kaća vgrizla.

Veli Gospodin Bog i majka Božja, nejdi, vrni se, on je već ozdravil.

Sad se moli Oće naš, zdrava Marija, i veru Božju, same se nesme nigde reći amen.

Prilog 35e: *Dodatak pokopu, kaj je već opisan* (str. 105)

Oni ženi koja nemre poroditi, koja prejde iz ovega svijeta noseća, takvi ženi med petami rubaču s čavlem klesu pribiju. Da ne bi tak rubaču pribili, zišel bi za 7 let poroj iz žene, ili pak vukodlak.

Koja žena pak more poroditi, ali se jene vumre, takvu ženu prepašu z rodzgum od kupine, koja čez tri grabe zraste. Kad je sprevod, kad je sprevod več pred grobljem, onda skol muži ženin les i na tragle ga denu, onda četiri žene primu tragle zlesem i odnesu čez vrata od groblja, a svećenik dene štolu na les. Kad tak jene 3–4 korake naprave, onda grobari nose do groba. Te se kakti žena vpela mrtva, kad ni mogla biti živa vpelana.

Prilog 36

Jerman, Olga. 1898/9. *Građa iz Petrijanca.*

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO, sign. SZ 73*).

Prilog 36a: *Pogl. XI: Vjervovanja.*

1. Postanak i opstanak svijeta.

Se kaje je na sveto, to je se od Boga i zemla i kameje, trave, vode, se, se, to je od Boga; on je samo hotel da bude, pak je postalo. To se se drži u ime Boga, i to bu se stalo dok Bog hoće.

Sonce, mesec i zvezde to je se gori vu zrako, a zemla stoji pod nami, a pod jom je voda; ona stoji sa nad vodoj; znado da mi kopamo zdence, pa sigdar dojedmo do vode. Da se mesec soncom zide, te mesec sonce rastre pa sonce potemneje.

Kaj pa je grom i strela? Ha, to jim sam Bog zna! To ludi vele tak, da kao se vetri skupa bijeda i strelado. Vu školaj so nas nigdar nikaj od tega vučili. Bog zna ali ve?

Prvi ludi postali so od zemle, kajti gospodin Bog je napravil od zemle človeka. Prveši svet je bil vnogo jakši i vekši neg je vezda. Vezda so se slabeši ludi, a to dojde po tem, da so predi gore rodile z vinom pa so ludi pili; i onaj šteri ni imel goric, došel je k onomo šteri je imel, pa je pil i bil je jak – vezda pa, kak bo jak i velik srasel, da ga ni zgore kreposti.

Prilog 36b: *Pogl. XI: Vjervovanja.*

2. Kakove snage ima u svijetu.

Zemla more človeka naškoditi vu tem da se na joj prehladi; na priliko da bi što na zemli spao (kak je negda moj bratić) te se more pokvariti kaj dobi kakov betek.

I sonce človeka svojom vručinom more naškoditi; tak soldati da maširijo, sonce tak strašno zna peći, da samo od vrućine pade dole na zemlo; a i na poli, da ludi kopado pole ali gore.

Za mesec ne znam drugo, neg da se človek, da ide po mesečini sovje teme more tak prebojati kaj čisto zadrveni od straha; lahko misli da ice što vred šjim. I to zna biti kaj neštetni človek čisto pobledi v mesečini; trdo spi, a hodi okolikak da bi ne spal.

Za zvezde neznam nič da bi človeko mogla kaj. Ludi samo vele, da štera zvezda dole opadne, da teda nešto vumre.

Zrak i obleki moredo naškodeti; zrak more naškodeti; da človek dojde na friški zrak vun da se prehladi; a zoblakov ali "meglah" kak mi vleimo, zjil nam more led padati na naše krvave žule, pa nam potuče kruh, živleje našo!

Noć nam daje sima veliko temo, a to je dosti zlo, či je človek gde na poslo; a naj gorše so pa strahi kaj ih je v noći dosti!

Od kaće povedado, či bi što tak srećen bil kaj bi mogel živaj pred Jurjevim odrezati s kakvim nofcom jezik, te nebi nigdar bil siromak; takof novec onda prisebi nositi, pa bi navek dosti i drugih penezi imel.

Za zveri neznamo da bi imele svojega krala ali gospodara! Samo za kaće, to je! One imado svojega krala, a te se zove "kaćec"; on ma rožo na glavi i fučka negda; ovdi ga ni nišči videl, kajti on živi samo vu velikih planinaj.

Prilog 36c: *Pogl. XI: Vjerovanja.*

4. Stvorovi kao ljudi.

Mi znamo za takve stvore kaj so na človečjo spodobo. *Vile* so tak kak puce, a *smrt* je kak žena (Meni se je jenkrat skazala, i to na sam Božić k večeri; ja sem si predi neg sem štel spati, lepo molil i najemput, kak sem imel proti obloko oči vuprle, vidim strahovito veliko, belo žensko preleteti; obrnem se ja, ali lasi meni samo h višak, i nisem za Boga mogel zaspati – mislil sem navek kaj je vender to za ženska – i tak outem mišlejo i straho, morti za jeno vuro, dojde moja rodbina pa me zove nad oblok, Valent bodi, Jana so hmrli. Te sem znal, da je to smrt i nebom nigdar tega zabil, dok bom god na sveto –).

I *sreća* je kak žena; i koga je ženska i jo so ludi vidli češ Petrance iti glih ono leto, da nas je Bog s tom nesrećnom svinskom kugom kaštigal.

Prilog 37

Sajvert-Pokupska, Milena. 1897.–1905. *Hrnetić (kraj Karlovca). Narodni život i običaji*.

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO*, sign. SZ 29).

Prilog 37a:

Careva kći (pripovijetka, str. 472–476)

Bil jen car i carica i imali su jednu ćer, i si su skup lipo i dobro živjeli, al najenput carici nekaj pofali i ona umre. Al predi neh je vumrila reče si mužu, tomu caru:

– Znam ti se buš još ženil, al nemoj nikor drugu zet za ženu nek koja bu čisto na moju spodobu!

Nu kak da ni bila bedasta, kad mu je išla tak reći! – Carica umre; car ju da lipo opraviti i zakopati. A onda otide on sam iskat si ženu, koja bu čisto na spodobu njegove pokojne žene. – Ide on, ide, i već je prošal tri carstva, i tri kraljevstva, al se još nigdi ni namiril na takvu ženu, koja bi bila na spodobu njegove pokojne žene.

Kad se je već dost naputoval i pregledal tudjih carstvah, onda se povrne čisto turoban domom. Al kad on doma, izajde mu na oči njegova ći, i ta je bila čisto na spodobu svoje matere.

– Ha to mi bu žena! reče car, pak se onda obrne ćeri i reče joj:

– Hoćeš li mi biti žena? – Ći se prestraši, al se ni vufala suprotstaviti, nek si je mislila, da bu ona već nadmudrila svoga oca, pak mu odgovori:

– Ću, zakaj ne? – Al mi prej moraš dati napraviti menten od mišljih kožic! – I car ju je posluhnul i dal joj je napraviti menten, od samih mišljih kožic.

Kad je menten bil gotov, onda ga on donese pred svoju ćer, pak joj reče:

– Na ti menten, kak god si si ga zaželila! – Hoćeš li mi sad biti žena? – Ću, zakaj ne? – odpovrne ći, al mi moraš dati napraviti od zvizd opravu! –

To je se ona samo zato si zaželila, kad je mislila da joj toga nebu car mogal dati, i onda nebu nigdar njegova žena. Kak ni bila mudra! – I sopet ju je car posluhnul i dal joj napraviti opravu od samih zvizd.

Kad je bila oprava gotova, iznese ju taj car pred svoju ćer, pak joj reče:

– Na ti opravu od samih zvizd, kak god si si ju zaželila. Hoćeš li mi sad bit žena? –

– Ću, zakaj ne? odpovrne sopet ći; al mi moraš dati prije napraviti od sunca opravu.

I sopet ju car posluhne, i donese joj od sunca opravu i reče joj:

– Na ti i od sunca opravu, koju si si zaželila. Ćeš li sad mi biti žena?

– Ću, zakaj ne? – Al mi još moraš dati napraviti takva kolica, u koja kad sednem pak rečem: frk maglica pred menom, i frk maglica za menom, da me mahom odnesedu prek tri kraljevstva proč.

I to joj je car dal napraviti, pak kad su bila kolica gotova onda ih pripela pred ćer, i reče joj:

– Na ti kolica koja si si zaželila! Ćeš biti sad moja žena?

– Ću, zakaj ne? Samo mi još daj napraviti preslicu takovu, da kad ju zataknem u zaglavlje u postelju, da bu onda mogla svaki put reći: taki! – taki! –

I to joj je car za volju napravil. Pak kad je bila preslica gotova donese ju pred svoju ćer, i reče joj:

–Na ti preslicu, koju si si zaželila! Ćeš sad biti moja žena? –

– Ću, zakaj ne? odpovrne ći; samo se pri pravi onda idemo na poruku.

Car čisto sretan i zadovoljan otide, da mahom se pripravi za vinčanje, a dotle je ta careva ći svu svoju robu: menten od mišljih kožic, opravu od zvizd, opravu od sunca; se je to svezala u prtičak, preslicu kaj brž zatakla u zaglavlje, vrata zaklenula, i čes oblok hitro sela u kolica i rekla:

–Frk maglica za menom, i frk maglica pred menom! I otišla je! –

Med tem toga došal je taj car, već kad je sve bilo pripravljeno za poruku, i za pir i već za sve; pak pokuca na vrata i pita:

–No jesi li gotova da idemo na vinčanje?

– Taki, taki! – odglasi se iznutar; a to je bila preslica u zaglavlju ka je tak odgovarala.

Car čeka, čeka, pak kad vidi, da se još vrata ne odpiraju, onda sopet zapita:

– No jesi li se već opravila, da idemo na vinčanje? –

– Taki, taki! – odpovrne preslica iznutar. – I tak je zaredom tri put pital, i tri put mu preslica odgovorila:

– Taki, taki! – A onda mi ipak bilo to već čuda za čekati, onda on sune u vrata, onda su se odprla vrata i onda on vidil da mu te njegove mlade nigdir ni; pak samo spazi u zaglavlju preslicu. Sav srdit reče:

– Ha pasja vera; zato sam te još i sam dal delati, da me buš sad ti trucala i varala? –

Onda još opazi da fali: oprava od zvizd, oprava od sunca, menten od mišljih kožic, i kolica; onda se još jač razsrdil. Al to mu se skup ni niš hasnilo kad mu je već ta njegova cí bila éa u trejtom kraljevstvu.

Kad je ona došla u to trejto kraljestvo, otide ona kralju da mu se ponudi u službu.

Al ona ni bila sad lipo opravljena, i poničem se ni poznalo da je to carska cí. Kad su ju tak zmazanu i podrapanu vidili, reče joj ona, ka je bila za majericu u kraljeskom dvoru:

– Hm, mi te nemremo trebovati za niš. Tak podrapana kakva jesi, baš i nisi za drugo, van ako ćeš biti za cuckaricu. – Češ?–

- Ču, zakaj ne? odpovrne ta carska cí; al za koju ni nikor znal, da je to carska cí. Niti za njezinu robu, ni za kolica, ni nikor niš znal.

I tak je ona ostala u dvorcu za cuckaricu. Kad je došla prva nedilja, onda je ta carska cí, prosila majericu da ju pušća k svetoj maši.

– Tak zamazana češ pojť? – Kaj te nebi bilo sram, ti cuckarica, ti? –

Al ta cuckarica niš nemari, nek kad je majerica prošla, onda ona kaj brže obleče na se menten od mišljih kožic, i sedne u kolica i reče:

– Frk maglica pred menom i frk maglica za menom! – i mahom je bila va crikvi. Onda si je sela v klup baš na suprot, kak su sedili kraljevski sini. – Maša se zgotovila, a ta cuckarica si sopet sela u kolica i rekla:

– Frk maglica pred menom, i frk maglica za menom! I mahom je bila doma.

Kad su došli kraljevski sini od maše doma, počeli su domarom pripovidati; kak je bila va crikvi jedna lipa, lipa frajla, ka je imala menten ki se sjajil, da ga je samo milota bila pogledati. A nikor ni znal gdo je to! – A cuckarica samo je to slušala, al se ni odala da je to ona bila.

Druge nedilje, sopet se ona opravila k maši, a taj put je na se vrgla opravu od zvizd. I sopet ona sela u svoja kolica i

– Frk maglica pred menom, i frk maglica za menom; i ona je već bila va crikvi.

Kad ona va crikvu, al već sediju tam ti kraljevski sini. Začudno im je bilo gledati onu lipu frajlu, pak se sdogovore da se budu žurili iz crikve, pak da budu za njom išli sve do njezinoga doma, baš da saznaju: gdo je to? Al kad se maša je zvršila već je ta frajla med sim svetom izašla sela u kolica i

– Frk maglica pred menom, i frk maglica za menom! – I zginila je i nikor ni znal kam.

Dojdu ti kraljevi sini doma i pripovidaju, kak je i danas bila u crikvi ona se ista frajla, al da je još lipša bila, nek pasane nidilje i da je imala opravu od samih zvizd.

Sopet je to slušala cuckarica, al samo je mučala, da se nebi odala. A kad je došla i trejta nedilja, onda se ona i sopet opravila i oblikla svoju tu opravu od sunca, sela u kolica i

– Frk maglica pred menom, i frk maglica za menom! – otišla je va crikvu. – I već su bili i ti kraljevi sini tam, i još svi ju jač gledali, kad je tak bila lipa, lipa, – da ju je samo bila milota za pogledati. – Sad su se oni požurili, i otišli pred crikvena vrata stat, još prvo, nek je maša pasala. – Al sve zabadav, ta frajla med sim svetom samo je zginula. A kak nebi? Kad je imala ta svoja kolica, već tak sgotovljena za zginuti.

Sad su došli kraljevi sini doma, žalosni, žalosni. A kak nebi bili? Kad im je i sopet zginula ta frajla, a oni nisu nigdar mogli sezveti: Ki je to? Al taj dan je majerica zaboravila nekaj u kraljevsku sobu postaviti, pak je zato poslala cuckaricu. A cuckarica kak je od maše došla, tak se ni žurno mogla sleći, nek je samo na onu svoju lipu opravu, oblikla onu svoju zmazanu i podrapanu pratež. Ni joj bilo lazno se preslić, kad je znala da se jako najnu pazi.

Sad kad je ona došla u hižu i postavila već sve na stol kak triba, obrne se da bu izašla. Al nekak joj se ta zmazana gornja oprava obisi za čaval. Ona pocukne, samo da prej izajde; – al joj se ta oprava čisto razpori, i pod njom se pokaže ta lipa od sunca oprava. Mahom se sva hiža razsvitli. Si se začude, a ti kraljevski sini potrčiju za njom, za njom, i taj ki je bil najmlajši taj ju šćapi i reče:

– To si ti cuckarica bila? – Povij, – povij kak je to bilo! –

Sad su ju svi počeli trcati, i kralj i kraljica i ti njezini sini; pak kad je vidla ta cuckarica da drugač ni, onada je sve izpripovjedala.

Kad su to sve ovi čuli, razžali im se i daju joj toga najmlajega sina za muža. I živili su dobro. Najen put im se rodi dite. Sad si ona zaželi da bi joj došal njezin otac u pohode. Mahom joj je taj njezin muž tu želju ispunil i pisal je njezinom ocu, da naj dojde pogledati si kćer i njezino dite.

Kad je njezin otac sve čital kak je bilo, i kak je sad, onda se je oblikal čisto na siromaški, kak kakav bogac i otišal je k toj svojoj ćeri. –

U gradu ga niki ni prepoznal da bi to mogel biti kakav car, samo ta njegova ći ga je mahom prepoznala; al ju je bilo špot s tim petlarom, da bi se izvedlo da joj je to otac, pak mu je zato rekla; da naj prespi u njezinoj hiži, a kad bu sjutri dan, onda naj kajbrž otide.

Kad su u gradu si pozaspali, onda se je taj car ki je došal kak petlar k svojoj ćeri potiho stane i vubije dite, pak nju pošćropi ditećjom krvju, samo da bi se mislilo da je to ona napravila.

A to joj je on zato napravil, kad ga ona ni htela za muža, nek ga je vozala.

Sjutri dan, kad su se si prebudili, vidili su kraj te mlade kraljice mrtvo dite, a nju svu pošćrihanu s krvju, taki su si osumničili nju da je svoje dite ubila. Onda su joj od jada dali izkopati oči, odsić ruke i na te batučke su joj dili dite, pak su ju poseli u jedna kola, a kočijaš ju je moral voziti po cilom svitu, i sakomu pripovidati, ki kod bi pital za nju, sve kak je ona dite ubila.

I tak ju je taj kočijaš vozil, i vozil i sakomu pripovidal, – a ona sirota, samo da u črnu zemlju neprepadne, kak ju je bilo špot. I tak su se vozili, dok su došli u jednu gustu lozu, do jednoga vrila. Tu su hteli počivati. Sad je bilo toj kraljici malo laglje, kad si je smislila:

– Tu makar mi bu mir, tu nebu nigdo spitoval za me!

Al oko pol noći izajde pred nje lisica, pak pita kočijaša: da koga to vozi? – Sad joj on se ispriповida, a njoj se jako razžali za tu mladu kraljicu, pak reče:

– Na, namaži si tom vodom iz tog vrila ruke, oči i to tvoje mrtvo dite! – Kraljica posluhne i tak napravi, se kak joj je lisica rekla. I mahom je ozdravila. Ruke već nisu bili batučki, na oči je dobro vidila i to njezino dite je oživilo. – Sad ju je kočijaš odpelal u dvor k njezinom mužu, pak kad su se povidali kak je bilo razžali im se sim da su joj tak krivicu delali, i od sad su ju imali si jako rado i dobro su šnjom živili.

Prilog 37b:

IX. *Zabave* (str. 413–476)

1. Pri nas baš nisu čuda bez posla, kajti baš i nemoreju biti. Sad su muški po Ameriki, onda je gospodarstvo samo, onda oni ki su doma moraju baš živo pritisnuti, da sve obataliju. Čuda je posla, pak ni nikomu napameti, bez posla iti. Nu istina Bog ima ih i takovih, al to su lenguze. Dobar gospodar toga netrpi, da mu družina je bez posla, al niti netrpi, da k njemu drugi bez posla dohajaju. Kad koj dečko, al već bud cura koja dojde, pak po hiži podštajkuje, onda već zna takav gospodar reči: – No kaj bi rad? – Kaj nimaš doma nikakovog posla? Samo ti lipo hodi doma, i nemoj štentati moje družine! – Onda pak svojoj družini veli: – A vi hajd saki na svoj posal! Ni vam trib gledati vekšega bedaka nek ste i sami! – Nu da, da se najde i takov gospodar koji nima niš suprot toga, da mu tuja družina zabadav v hižu vlezne. Al ti i znaju zakaj to trpe. Već bud zato da im snašaju kaj, kaj u kuću; bud pak zato da se malo snahe porazvesele.

2. a. Al po blagdanih i po svetkih, kad pri hiži baš takvoga posla ni, onda se već zberedu i cure med seбом, i dečki med seбом, a onda već u čijoj hiži i dečki i cure pak se pozabave. To već navadno će je ljeto, pak lipi i vrući dan, onda cure otidu u brig pak u hladu sedidu i plevaju, ili se kupaju u Kupi. Dečki se tak isto. I oni si kam poležeju u sence, pak frčeju cigaretline i pripovedaju si kaj šta, a najveć se do gola slečeju, i frk u Kupu. I onda po nutri jariju one ki neznaju plavati, i pustiju ih da se prav naločeju vode. To je njihova nauka. Dok nezna plavati, naj loče vodu; potlam se već i sam čuva. Po nidilah je popoldan viditi žene, kak sa prtajni idu, već po jedna sama, al po jedna, pak s decum, al pak po dvi, – pak hajd. To idu u pohode, već bud k rodu, al k materi, al kumi, se kaj kud. A tak isto i muški. I oni projdu u selo se jen k drugomu, pak se onda već na čijem dvorišću sastaneju i divanidu o svem i svačem, najveć o življenju. To već saki zna kaj šta pripovidati. A znaju i posedati na pajnje, pak jedan čita novine na glas, a drugi ga lipo slušaju. I onda već znaju o tom divaniti. Onda zna koji to još i pripovidati, kaj je čul, il čital u drugih novinah. A kad snig okopni, onda već idu po pet, po šest i više njih skup, pak obilaze po polju, i štundiraju, kud bi se jarki izkopali, da bu laglje voda odticala; al kud bi se kanal izkopal, da nebi Kupa tak u polje

prodirala. A koji nima sam grunta dosta, onda tak po nidiljah već ide okol Kaštelskih gruntov, i se si tak premišlja, kak bi koju parcelu izrendiral, i kaj bi bilo bolj zasijati. A ima ih bome i takovih, koji se kam zavličedu, pak se kartaju. Zakartali bi pak i božju kapu. Oni se tak skrivadu, da ženske nedoznaju, da se kartaju. Al su ženske mudre, pak već podvuće dicu, i onda ta dica se razštrkaju kak telići se naokol, dok nanušidu gdi se muški kartaju. Koj prvi prenajde, taj veselo doma k materi trči, i pripovida već kaj je videl. – Al nisu ni muški šuple glave; pak kad vide da su ih dica zanjušila, onda dici obećaju bombona, samo da budu mučala. Al dica su dica! Pak dojdu k materi, pak velidu: –Majko, najte me preodati! Čaće su mi obećali bombona, ak vam nebum povedal da sam ga našal u mlinu (ili već gdi god). – Onda pak mati veli: Muči sinko! Kad pojdem u Karlovac, dobil buš cipola. Samo hodi još i pazi. – I tak redom, a dica navlaš onda svadju prave samo da kaj već dobidu.

2. b. I žene se znaju sastat na divan. One se pak po najveć razdivane kad dojdu u goste po porodu; al kad mrtvog idu škropit, al i drugač se znaju sastajati pri čijoj hiži.

2. b. 1. Kad se muški sastanu, onda je divana o svem i svačem. Sad kad idu ljudi u Ameriku, sad je divan po najveć okol toga. Već, jedan zna reći: Kak bi lipo bilo da je moći po suhom do Amerike! – Drugi pak nato: Je, onda bi saki bedak mogal lahko tam i nazaj, bez velikog stroška. Ja bi mahom išal! – Onda svi prasneju u smih, i znaju reč, tak, onde si ti taj bedak! Kad sam veliš, da bi onda saki bedak lahko sim i tam došal! – Onda je toga sram. – Onda oni ki po kirijah idu oni pak znaju sačesar napripovidati, i kaj je bilo, i kaj ni bilo. To, kak je gdi veliki sajam bil! Koliko je meštrov već vozil, koliko si je zaslužil; a onda već se pak koj mudrijaš spuhne koj zna reći: Joj da su meni oni novci, kaj sam ih po kiriji zaslužil, imal bi dost, da sto let živim! A drugi mu pak na to: –I da imaš ono vino kaj si pil na kirijah! – Imaš prav – dost bi bilo i meni tebi. Onda se znaju još divaniti o pazaru. To se zna za sakoga tija iz trejtoga sela, kaj je gdo kupil il prodal, i za kuliko. Onda pak će je koj došal iz soldačije, taj pak pripovida, se kak je tam. Onda zna i već krat dici reći: mučte dečki već bute vidli kak vam bu, kad vas budu bosoklali. Pak će nebuta znali mahom halbrehsati, taki ste pod špangom, al pak v reštu. Ja, ja, tak vam je to! – Nespi se bome tam tak u toplom kak doma. Tu se vi zavličete kak mački, okol tople peći, tam pak i pod bilcem vam zubi cvokoću. Kad iz muštre se dojde, kak cucek truden, a gladan kak vuk, pojil bi onoga komisa i tri libca, a kad tam moraš gledati kak po onoj župi plava komadičac govedine, a nesmiš zagrabit, dok nisi se spucoval. Nu istina Bog; ima i tam dobrih oficirov, pak zažma na jedno oko; – al ti su redki. Pak onda, ki su pri husarih! – Ti vim znaju, kaj je soldačija. Pucaj kojna, pucaj sebe. Kojn mora biti tust i svitle dlake, al se nepita će je kojnu dost ona porcija sena ku dobi. Nepita se ni za kojna ki je carski, a to još majne za soldata. Tu, tu se navči kleti! – Pak jeli je onda kaj s tim bolj? Zna zapitat koja stara baba iz zapečka. Hm, bolj? – bolj ni! – al šturmiralo bi se i na nebo i na pakal da je moći, – kajti na kaprala se nesmi. I tak čuda, čuda se toga napripovida. Večkrat sega i sačesar, da nebi ni kuja pojila. Kad već niš drugo neznaju, onda pričmu od duhov pripovidati. Onda se dica stisneju k materam, a matere pak čvrsto si zasednu na stolac, i će bi trebalo u peć al u kuhinu pogledati, se onda jedna drugu tira: – Nu hodi, hodi ti! – Pak onda ova drugoj veli: –Hodi, ti, vim si bliže vrat! – I se jedna drugu truca, al ni jedna nima juša van izajt. A baš i dečki, će se baš kuraže, da se niš nebojdu, ipak se nijem neda, makar da samo blagu prigleda. – Dok se ipak koji to neojunači pak se stane, pretegne, malko kriljak naheri, lulu s leva na desno pomakne, još malo zafajfa, a onda ju strese i spravi u žep, pak tobož kak da to se ni niš, veli: – Nu pak idem ja! – Česa bi se bojal? – To govori, al se još omolava, misli, da bu morbit još se koji javil i kazal da ide i on. Al se ljuto prevari. Si su tiho, kaj da su mrtvi. Onda vidi da ni drugač, ta kaj će on? nebi rad da mu se ki izšpotava, a neće mu se ni van. Nu onda ipak se razkorajži i otide, al već u krpljetu pričme fučkati, i fučka fort dok po vani hodi. Nekak je bolj siguran kad si fučka. A to već saki zna. I netraje dugo, i on je

već nazaj u hiži. – Onda ga znaju trcati: Nu Štefa, zakaj si si fučkal? Kaj te je bilo strah? – Je, – strah bi me bilo! – A kaj bi njega bilo strah? Vim se samo malo boji! – zna koj odpovrnut. Onda već pozabe na duhe, kajti već sad imaju posla okol toga, kak se je vani bojal.

Kad se tak zvečera sastanu pri čijoj hiži, onda su žene bliže posrita, kajti ak ni baš blagdan, onda one već šivaju, al šlingaju, a će ima koja na krosnu, onda je i za krosnom, a muški sediju se okol po pojsteljah i klupah; će još dođu i žene iz sela, onda već saka dojde s povismom okol glave, pak cmrče i prede kaj i mačka. Nu tim za presti ni trib posvita, te već onda sediju kaj bliž peći. Dica se zavličeju za peć, al pak koje baš i na peć, pak slušaju divan. Kadi koje tak i zaspi; a kadi koje nebi ni do dana. Na subotu pak, al pak pred sveticom, al na blagdan, onda se niš pri hiži nedela, onda se samo zabavlja, divani se i već kad su svadbe, onda vode dokončke gdi je koja cura, i kuliko ima. A znaju po nidiljah otiti muški i na bircama, pak pri litri vode svoje divane. Misliju makar im je tu mir od dice i bab; al se bogci prevare. Najprev matere pošlju dicu po njih, a kad neće doma, onda bome dođu i žene. A muški već to znaju, pak onda saki svojoj veli: Na sedi stara pak si operi jezik! – A stara neće spraznoga; pak tak ostane i ona. Već krat onda idu obadva pijani doma. Kad se sastanu tak na bircazu onda nima dice polak, onda zna se sačesar nadivaniti, kaj baš dica netrebaju znat. Nu pri hiži, onda već se malko pripazi kaj se divani; al i tu ne baš bog zna kak. Vim se skoro ni nerazme, kad se jen pred drugoga divani. To već imaju malko rešpekta, ak koj stari divani, onda mlaji slušaju; nu taj pak već zna, kaj smiju dica čuti, a kaj pak ne. A baš još i najveć, da se dica med seбом meću i tuku, pak podignu takvu halabuku, da ih moraju se van stirati. Nu istina Bog, ak je kmica, al zima, onda ih nestiraju, al im se zagroze, će nebudu mirni, da ih budu u snig pobacali.

2. b. 2. I žene se tak isto idu na divan u selo. Pak već se jedna drugoj pripovida od svoga življenja. Mnoga ima naviku, da navik i za navik se tuži, već bud na muža, bud na dicu; a mnoga pak se hvali i sovim i sonim, kaj da ima jezera pod glavum. Sto put zna reči: Hvala budi Bogu, imam i preimam sega! Neprosim niš tudjega. Samo mi Bog daj zdravlje, i meni, i mužu i mojoj dici! Onda pak pripovida od dice, i ta su dobra. Nijedno da bi samo tuliko poželilo tujega, čim bi si oko na trusil. – Onda ju već zna koja ženska na lipi način ugristi, i da joj razmeti, da se zna kak joj je koje dite bilo na tujoj slivi, al pod tujimi jabukami. Al joj pak morbit će koja odrapi. A moja kuma kaj to divaniš, vim si i ti sama u Dugoj resi prodavala "gosponove" jabuke. – Onda cmok i gotovo je! Otide i srdi se, dok pak nezabi malko. Kadi koje pak divane koliko su kvočak nasadile; koliko su u vrtu posijale i posadile; koliko po krojile i pošile. Koliko ima na krosnu i kak se kaj, kaj, a najveć ogovaraju se jedna drugu, a kad se baš i ove razistanu, onda još pak i ove dvi sopet jedna drugu. To su već tak babji divani. Zato kad muški čuju, kak babe divane, znaju reč: Hm, trla baba lan, da joj projde dan! A baš tak i je!

2. b. 3. Za divan i dokončke nisu nigdar ni muški ni ženski prestari, i to se baš nigdor iz toga nešpotljava će baš bog zna kak stari dođu na divan. To već jedino, ako čisto, baš čisto stara koja ženska dojde kam gdi ih je više na divanu, onda zna već koji od dečkov reč: A majko, kaj je vas doneslo sim? – Ha sinko noge! odpovrne ona. Al to su redke koje idu okol. Već to navadno, da takve doma moraju biti, kajti ih mlaje snahe pri hiži tak nereda i neopravljaju, pak onda i nimaju vačem iti. Onda takva sirota će je, će ni, ona mora biti bolestna. I na bircaus smiju starci it, će imaju samo s čim. Već krat bi koji išal jako rad, da se malko povese, al ni grošov. Pak kad ga ki zove da naj ide, onda se zna spričati: Je, je, išla bi baba v Rim, da ima sčim! – Ni po prošćejnih ni sramota it, al samo plevat, – a to ne! Kad koj navrši 40–45 let, onda netanca nit ne pleva, samo kad su pri vinu. Dok su od 40 let, dotl znaju sve dva po dva plevati, a poslje već velidu, da im se nešika. Al kad su pri vinu, onda nepitaju više za krstni list. Misle onda, da kad oni nikoga nevide, da onda i njih nigdo nevidi. Onda baš

i netrebaju biti dva! Će je baš samo jedan, on već pleva i za dva. Istina Bog pijani nezna kaj dela, al trezni mu se ipak pošpotaju, i znaju med seбом već tak o tom divaniti, kak se vim nepristoji da tak pijan pleva, a doma već ima veliku dicu. I za žene vele se tak isto. Još je i mrskije viditi pijanu ženu, neg i samoga muškoga. A još već bi bil špot, da ka žena ima crn rubac na glavi, pak da ide plevajuć.

3. a. Momci baš čisto sami su redko kad, to jedino već ti kojnari, kad su na paši, nu onda da, onda ni cur, ni dice, ni nikogar. Al onda i brbljaju sačesar bez glave i repa. A navlaš znaju još i karte imati uzase, pak se kartaju. Ti kojnari, to su pravi svinjari. Kak ti momki znaju divaniti, da ni samo štant za pripovidati. Će su baš i oženjeni, to onda stopram i divane. Kad koji je tak brezsraman, da se od svoje žene pripovida. I onda znaju mrsko plevati. Ti navadno idu i po kirijah, pak onda od svojega doživljenja pripovidaju, već krat i takve stvari pripovidaju, kaj nigdar ni bilo, ni nebu. Onda se znaju se jen drugomu špotat, kak mu je kojn slab; kak mu je sustal na putu. A to se zna da takve divane, gospodari skupo plaćaju. Jer onda kad su na kiriji, onda se jagmidu s kojni koj bu brž, koj bu bolj napred, a onda vudri i vudri po kojnu, dok ga razsiće. Tak je Protulipčev Mika zatukal nekoliko pari kojnov. Sa dva se odpelal, s jednim doma došal; al se pak odpelal na svojih kojnih, a stujimi doma došal: svoje moral na cesti ostaviti. Al već se je čudaj zla dogodilo po tih kojnarih. – I tak ti momci dok su na samo, baš nisu čuda vridni; samo piju i kartaju se. To su redki, ki bi si čitali kad bi bili med seбом. Onda se još i pismaju, rihtara igraju onda špankat.

3. b. Cure one već. Ak se makar dvi samo sastanu, one već znaju divan držati. To se jedna drugoj pripovida od šivajna, od šlingajna, od heklajna, pak znaju u brig otiti, sednu u hlad, i šivaju al šlingaju, pak plevaj da se zvenči. Po nediljah znaju se takaj plevati, a znaju bome i zatancati. Već krat se po dvi za ruke primeju, stopala se jedna k drugoj stisneju, i onda se vitlaju. A znaju se i jedna po jedna vitlati, se tak dugo, dok opadneju. A znaju bome sad već i cure sest pak se kartat, al ne za novce. One se kartaju: cvik, marjaš, durak, dvadeset i jedan; al to već navadno na lišnjake. Onda znaju još cure u leti otiti u šumu na vrgajne i na jagode. Iduć plevaju, beruć plevadu i šalidu se. Se jedna pred drugu se jagmi, koja će već nabrati. Onda to prodaju, a za te novce kupuju sebi: svuze, rubce, kozalde; već se kaj šta, kaj se kojoj bolj lipo vidi. – I dečki znaju it na glive i jagode; i oni si kupuju, al niš pametnoga. To njim rabi za cigareline i vino. Onda znaju cure još se i nihati. Ak je pak prav vruće, onda se znaju zaronit u vodu; navlaš pod večer, onda ih je vidit ka i vile. Tu se jare, plavaju na plećih, se jedna drugu roni u vodu, pod vodom grabi za noge, škakla i sčiplje, tak da je čuti baš dosta daleko kak vriskaju, i kričiju. Već krat znaju i dečki med njih dojt, al se onda cure fletno razbižidu. Bi ih matere!

3. c. Kak god bi matere (ne baš sve) svoje ćere klele, da se s dečki kupaju i po vodi jare, tak im pak niš nevelidu, ak se doma zabavljaju. To po večerah dojdu dečki u hižu gdi već znaju da je cura, onda dojdu još i druge cure, pak vudri sakojake igre. Tak se znaju u fašniku sastajat. Pri hiži kadi je cura, tam znaju dečki dojt, pak onda drže bal. Tancaju, tamburaju, plevaju, igraju se, a većkrat se i obličedu u mačkure i onda plašiju cure. Zna se koj dečko očadjavit, pak onda dojde med cure; te ga mahom nespoznaju, onda vrisčidu. Kadi koj pak zna se oblič čisto po varoški: kakva šara krila dene nase, pak rehlac, pak podrapanu marelu odpre, i nu baš fine frajle. Kad koj pak se zna opravit kak cura, al mlada, se kaj kak; onda je smiha dost.

Onda kad mrtvaca čuvaju, onda se tak isto sakojake komendije delaju. Igraju se skup s curami: Ja visim; Kaj štoštar, to kalfa; cin, cin, bom bom; onda vitičajne; onda spogajnajne.

Već se tak gdi se kušuju. Če je pak lipo, da moreju biti po vani, onda se igraju: Sitce i rešetce, šišmiš, kvočka i škajnac.

Kad se cure i dečki sastanu, recimo pri čuvajnu, onda se i nerazajdu do jutra; a će pak tak samo na balu, onda već tak dugo, dok ih gospodar nerazstira. Zna im reč: Tak sad je dost! Sad hote saki k sebi. Kad i kad se znaju cure i dečki i igrati, i šaliti, a najenput, eto bome i suz, i cure otidu: to jedna u zapećak, to druga u kujhinu, to spet koja baš i doma. A to se zato, kajti zna i med dečki biti koj fant, koj curam kaj morskoga bud veli, al napravi. To se zna da onda ki su stariji i pametniji špotaju. A baš radi toga ima kadi koja mat, ka neda svojoj kćeri da ide bud na čuvajne, bud na tanac. Znaju cure i dojt prosit k materi, al ona neda. Za takovu velidu, da je gizdava. I cura sama se zna kad i kad plakati suprot toga, al joj zna otac i mat reč: Tebi toga ni treb! Ti hodi lipo spat, a jutri na posal; tak se šika za curu! – Onda zna cura cmizdrit i se onak gutati suze, pak zna reč: – A zakaj druge cure? – Slobodno; druge cure slobodno; zato su njihovi roditelji! –Al ti nesmiš! Kaj ti to valja, da ti kakav god falot kaj žalnoga veli. – Ti hodi spat! – Dobru kravu se ne vodi na pazar! – Sad cura hoće al neće, mora it spat. Da, ona leži, – al s otprtimi očmi spi. – Zmirom joj se sajna, kak druge tancaju i veselidu se, a ona ne; – ona mora spat. Onda već komaj dočeka jutro, i se izpitkuje druge cure kak je bilo. Drugi dan, sigurno naj nebu niki jako žedan pri hiži, kajti vodarica ima na šterni čudaj posla. To ona pita, a druge vodarice joj pripovidaju. Već krat zna samo pol kriglje donest, samo da kaj brž more na šternu it. I onda je nima dugo nazaj. A kad dojde, onda joj već ki od domarov zna reč: No tebe bi bilo dobro po smrt poslat!

Još se znaju dečki s curami sastajat po prošcejnih. Onda se tanca i pleva. A navadno na takvih tancih se dečko s curom spozna, koju ima potlam oženiti.

Prilog 38

Bernas-Belošević, Štefanija. 1940.–1941. *Mrzlo polje žumberačko – zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz.*

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO, sign. SZ 248*).

Prilog 38a:

Život u obitelji (str. 133–136)

Iza razvojačenja granice ostale su još stare zadruge. Tek u novije vrijeme razdijeljene su zadruge i svaka je porodica počela da živi na svoj račun na "dijelcu" zemlje koji joj je kod diobe dopao. I narodni se život u mnogočemu promijenio i postao teži.

Otac je postao "gospodar" u porodici, a majka je preuzela zadatak "gospodinje". Na manjem komadu zemlje teže se živi, naročito ako je više "glava dece" u porodici.

A i za rad je teže, jer dok su djeca mala, pada sav posao na teret oca i majke. Kako oni jedva čekaju "smienu" u poslu, traže "prinovu" radne snage na taj način, da vrlo rano "žene" sina. No mladić traži drugaricu sebi ravnu, i tako sklapaju brak mladić i djevojka u godinama kad su još u najboljem tjelesnom razvitku. Djevojka od 15–18 god ne samo da nije tjelesno još za brak zrela u onim životnim prilikama, već nije nikako poučena za rad i dužnosti u braku.

No to se uopće ne pita u času priprema za ženidbu. Onda je najvažnije pitanje "dota" (miraz), jer je to jedini način da se popravi teško gospodarsko stanje porodice.

"Dota" je "mamac" kojim se "privuku" "mladoženje". Obećaje im se sve i sva, pa i ono što se ne kani dati.

No što se više obećaje u novcu, volovima i vinu (samo se po sebi razumije da djevojka donosi i "ruvo" i "poištvo"), pa ako se odmah i nešto od toga daje – lakše se uda kćer. A djevojka bez "dote" čeka i po 20 god. pa onda možda dočeka kakvog udovca s "punom kućom dece"!

Među mladim bračnim družima dolazi odmah do svađe ako se obećana "dota" ne isplati. A i roditelji se upletu u taj nemir, prestanu dobri odnosi između djevojčinih i momkovih roditelja, a koji put dolazi i do suda zbog "dote".

Pa i onda kad je "dota" isplaćena, opaža svekrva kod mlade i neiskusne "snaje" svaki nedostatak. Nastaju prigovori i odgovori, a prije braka nije nitko mislio na to da djevojku pouči.

Drugiput se opet "razgoropadi" "snaja" koja je donesla veliku "dotu".

I jedan učeni Žumberčanin piše ovo: "Gizdava je kao pijevčev rep. Samo se po kući šepiri. Dakako da neće niš delati. Na oknovima je blato na prst debelo tako, da se kuma van vidi. Veža je sva u blatu. Lonci neoprani. Crna pratež leži u komori. Pa ko bi bogatu snaju načerao da cijeli dan stoji u vodi i da udara komadima prateži po daski ili kamenu. Niko se mladoj ne ufa niš kazati. Ona je prva u kući. Ako ko šta kaže, otresa se i veli, da će se vratiti svojoj materi, a onda će sobom uzeti i "dotu".

Ima slučajeva gdje mladi par počne život u miru i zadovoljstvu, ali tu se često slabo gospodari s "dotom". Dok ima novaca mnoga se stotica zapije u birtiji i "prorajta" na "prošćenju" prama onoj narodnoj: kako došlo, tako prošlo!

Još bi i ovu poslovicu mogli primijeniti na mnoge slučajeve: dok ima ni car bolje, kad nema ni pas gorje!

Poznam ljude, koji su na "prošćenju" plaćali najskuplju pečenku i prolijevali vino, a poslije toga jeli po mjesec dana "suhoparno" jelo (bez začina).

U težim životnim prilikama teži je život žena i djece. Žene radeći i najteže poslove, često uz slabu hranu i odjeću, vrlo brzo ostare i iznemognu. Teko onaj, koji je Mrzlopoljku vidio gdje tegli od zore do mraka, zna, kako se žena ovdje iskorišćuje.

A i djeca sudjeluju u radu od najranije mladosti. Nit se dovoljno naspavaju, nit su hranjena kako treba, a ovce, svinje i blago čuvaju na brdinama i u dolovima od zore do mraka; često vuku "smuke" iz šume; u jesen čuvaju kukuruz od jazavaca, koji put i do ponoći.

Zato je današnji naraštaj tjelesno i duševno slabiji i neotporniji.

Dosta malo djece ulazi u zanat, a još manje u više škole.

Do sada odlazilo je vrlo mnogo muškaraca na rad u Ameriku. Tamo su ostali par godina i dolazili kući s nešto ušteđena novca. Tim su popravili kuću ili sagradili novu. Danas ima dosta muškaraca i žena na radu u Njemačkoj.

No makar i teško žive, ipak ne ide nitko u prošnju. Pa i oni najsiromašniji prehranjuju se uz pomoć suseljana.

Prilog 39

Kovač, Slava. 1938/9. *Svadbene običaji u Torčecu prije 40 i 60 godina.*

Kovač, Slava. 1938. *Godišnji običaji (Torčec).*

Izvor: Arhiv Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (*Stara zbirka ONŽO*, sign. SZ 224, SZ 226).

Prilog 39a: *Svadbene običaji u Torčecu prije 40 godina* (str. 1–8)

Prije 40 godina, a još više prije 60 mnogo se pazilo na odgoj ženske djece. Pazilo se, kako se djevojke ponašaju i u kakovom se društvu kreću. Smatralo se da je najljepši ures svake djevojke čednost, poštenje i marljivost. Na ove se vrline naročito pazilo kod izbora snahe dotično žene. Djevojke se nisu smjele razgovarati s momcima, a ako je to ipak po neka učinila o tom je govorilo cijelo selo. Djevojka čije je ponašanje bilo slobodnije, teško se ili nikako mogla udati, a često je služila kao primjer kakove djevojke ne smiju biti.

O nekom poblížem poznanstvu između momaka i djevojaka – u današnjem smislu – ne može biti govora. Poradi toga i nisu neke lične simpatije igrale vidniju ulogu kod sklapanja braka. Da je došlo do braka između dvoje mladih bila je stvar njihovih roditelja, a još više spretnih rođaka i susjeda. Djevojke su poznavale one, koji su danas sutra trebali postati njihovim muževima jedino po viđenju i to slabo, budući im stid nije dopuštao da ih promatraju, već više po onom što je selo govorilo o njima. Obično su – izuzevši vrlo rijetke slučajeve – prepuštala djeca izbor svog životnog druga svojim iskusnim roditeljima, koji su se vrlo rijetko u tom prevarili. I ako su roditelji kod ženidbe svoje djece imali glavnu riječ nije se ipak moglo čuti, da bi oni upotrebljavali silu da provedu svoju volju. Nisu li mogli djecu nagovoriti razboritim razlaganjima prepuštali su im na volju. I danas se još može čuti kako roditelji govore: "Nek ide za njega zamož, sama si bode kriva, ako potlam ne bo dobro. Al nek mi se ne dojde onda domo splakivat. Je, kak si prestre onak bo i spala."

U ono doba nije još "osebunjek" igrao tako veliku ulogu kao danas, već je više odlučivala djevojčina čestitost. Mnogo se pazilo na djevojčine vrline, na poštenje njezinih roditelja, a više puta i na cijeli rod. Kod momka se opet pazilo da nije pijanica, kartaš i da je marljiv. No već dvadeset godina kasnije, a čim dalje tim više se cijene "rali". Još prije, nego dođe momak u prosce i ispita koliko djevojka dobiva "rali na osebunjek" i gdje se one nalaze. Danas postoji izreka da se "žene rali, a ne dekle". Otkada se pamti, uvijek se ovdje žene i udaju u jesen do sv. Katalene, a rijeđe u siječnju, i to samo u onom slučaju, kada zbog bilo kojih razloga nije bilo moguće u jesen. Vjenčanje se obavljalo /a i obavlja se / uvijek u nedjelju i blagdan, osim kratkih vremenskih razmaka u kojima se vjenčanje, pod pritiskom svećenika, obavljalo srijedom. No s nestankom tih svećenika prestalo je i to.

Svadbene običaji /prije 40 godina/

Roditelji su spomenuli momku, kada je "otslužil vojsku" o ženidbi. Obično su mu i nabrojili par djevojaka, koje bi bile vrijedne da dođu u njihovu kuću. Pitali su ga: "Kaj veliš bi slobodno išli tam prosit. Kak ti se kaj dekla vidi." Momak im je odgovorio, ako mu se djevojka sviđala: "Poročete slobono samo, ako bo ona mene štela." Roditelji su sada najprije

poslali k toj djevojci "poročka, jel bi slobono došli v snoboke". Išla je jedna rođakinja ili znanica k djevojčinih roditeljima i pitala ih je da li bi htjeli svoju kćer udati za toga i toga momka. Sviđao li im se i momak i "mesto" rekli su toj ženi, koji dan može momak doći u prosee. U protivnom opet slučajju izgovarali su se, da je još mlada ili da nemaju još "niš pripravleno", da će već "poročiti, kak so odlučili". To je bio znak, da oni nemaju volju udati kćer za toga momka.

U dogovoreni dan navečer išle su "v snoboke dvije žene /katkad dva muškarca/ i to majka momkova i još jedna rođakinja /ili rođjaci/. Žene koje su došle "v snoboke" nisu smjele preći preko trama, jer ne bi dobile djevojku. One su se tada dogovorile s djevojčinih roditeljima kada će biti "zaroki", vjenčanje, i koliko će djevojci dati "na osebunjek". Obično su davali po jednu ral i sto forinti /50 forinti bilo je "dečku na strošek", budući da je on morao plaćati "mužikaše" ozove i vjenčanje/.

Sljedećeg jutra ili za par dana išao je momak i djevojka "na zapis" s njima su išli njihovi očevi ili koji bliži rođak. Župnik ih je pitao kršćanski nauk i više puta se znalo desiti, da nije htio vjenčati one koji mu ne bi dobro znali tako dugo dok ne bi naučili. To je ovisilo o strogosti pojedinih župnika. U crkvi su se ozivali kroz tri nedjelje. Treće je nedjelje bilo vjenčanje. Djevojke nisu nikada prisustvovala svojim prvim ozovima tj. nisu te nedjelje bile kod sv. mise, jer se držalo da bi im djeca bila gluha, ako bi čule svoj prvi oziv. One nedjelje, kada su mladenci bili drugi puta ozivani, nosio je momak k djevojci kolače. Kada su momak i djevojka bili prvi put u crkvi ozvani pripremalo se za svatove. Majka od djevojke, a isto tako i od momka, išla je pozivati svoje rođakinje da joj dođu zadnji tjedan pomoći "pripravlat za svate". Išle su samo k onim rođacima, koje su mislile pozvati na svadbu. "Pripravlat" je išla obično od svake kuće po jedna žena, a /s tim/ se počelo zadnja tri do četiri dana prije vjenčanja.

Osam dana prije vjenčanja u nedjelju navečer donio je momak djevojci kolače, /tri ili pet diganih kolača svezanih u rupcu/. S njim je došao i jedan njegov rođak. Kako su ovi ušli u sobu stao je momak dozivati djevojku da si dođe po kolače: "Hodi si Maro po kolače." "Nejdem, dej mi je sim bliže." I tako je to trajalo, dok je on ne bi pozvao treći put. Sada su pošli jedan prema drugome i sreli se na sredini sobe, gdje je momak sasuo kolače "vu frtunj". /Nijedan nije htio prvi da prekorači ispod trama, jer bi bio onaj slabiji u braku koji bi to učinio./ Ovdje su se zabavljali do pola noći. Na polasku dala je i djevojka momku kolače i to uvijek dva više, nego što bi on njoj donio.

Četiri dana kasnije bile su kod djevojke zaruke. U četvrtak navečer išao je momak, njegov otac i majka, prva /buduća/ podsnehalja i dever k djevojci na zaruke. Uvijek ih je išlo pet. Kod djevojke je taj dan bila večera. /Bilo je slučajeva, da je taj dan odmah momak donio i kolače, a nije ih nosio posebno./ Odmah kako su došli išli su "menjat prstene". Podsnehalja drži na sred sobe tanjur pokriven "zaročnim robcem", na koji metnu mladenci svoje prstene. Podsnehalja ih je sada izmijenila. Momak je tada metnuo na tanjur tri jabuke koje su bile ukrašene novcima. Momak je davao "na prstene" pet ili deset forinti, već prema tome koliko je bio "moguć". Djevojka uzme zaročni robec i tri puta ga "prepeliva čez dečkov lajbec". Prvi i drugi puta izvuče ga sasvim /mora ga visoko "zdignuti kaj ji bode len velik"/ a treći tj. zadnji puta ostavi ga u prsluku. Svi su sada posjedali oko stola i večeraju. /I momkovi roditelji su davali nešto jela za tu večeru. To je donijela prva podsnehalja u košari na glavi./ Djever se pogađao za "robec na pijar" /taj je rubac dolazio na pehar, koji je stajao na stolu ispred devera na dan vjenčanja kod objeda./, a ako se nije mogao pogoditi sada, pogađao se kada su došli po "mlado" no onda su mu ga objesili "za štrof na oreh".

U subotu poslije podne išao je momak "pozivat s mužikom" svoje rođake na "večerjo". Momak je bio obučen onako kako je išao drugi dan na vjenčanje. Imao je tamno odijelo i

čizme. Okolo šešira imao je "kitico" i na desnoj strani veliki cimer. Kitica i cimer su bili od crveno-ružičastog umjetnog cvijeća. Na prsima je imao dva isto takva cimera, s kojih su visjele crvene vrpce. U džepovima kaputa je imao složene rupce i to tako da su im uglovi visjeli van. On je ovako pozivao: "Dober večer. Draga rodbino poslali su me japek i majka, kaj bi se potrudili k nam na čašo vina, šalico juhe, a dale kak Bog da." Rođaci su mu se lijepo zahvalili i obećali mu da će doći svi, ako su imali, ponudili su ga obično vinom. Poslije podne toga dana išla je prva podsnehalja po "cimere k dekle, koja ji je morala kupiti". Navečer sakupila se kod momka sva njegova rodbina. Te večeri su se imenovali gospoda svati: "gospon starešina, gospon dever, gospe podsnehalje i gosponi zastavnici". Starešina je bio obično stric ili ujak momkov /ako ih je imao/, a ako ne onda jedan bliži rođak. Dever mu je "svak" tj. sestrin muž. Podsnehalje su momkove udate sestre ili sestrične. Za zastavnike uzeo si je mladoženja svoje najbolje prijatelje – "pajdaše" –. Prva podsnehalja šije "prišivava" svima svatovima cimere. Poslije toga su se zabavljali do pola noći.

U nedjelju već ujutro sakupe se rođaci i kod djevojke i kod momka na "froštukel". /Najprije se pila žganica i jeli kolači, zatim pečene kobasice i čurke i hladnetina./ Još prije doručka izvješavale su se kod mladoženje zastave /dvije/. Zastave su od crvenih rubaca – šamija i bijelih, urešene raznobojnim vrpcama. Na kraju zastava je utaknuta "naranda" i "bušpan". Zastavnici su uzeli zastave i plešući izašli s njima na ulicu. Muzika ih je pratila svirajući još neko vrijeme na ulici, nakon čega su zastavnici predali zastave da ih objese na tavanski prozor. Sada se išlo "k froštuklu".

Mladenku su uređivale mlađe žene za vjenčanje. Obukle ju, lijepo počešljale i složile na glavi "kitico i venca". Mlada je bila obučena u bijelu suknju i "frtunj" od "retkine". Bluzu "tušlinko" imala je crnu, a preko nje je bio svezan plavi svileni rubac. Na nogama je imala crne cipele /koje su se već ovdje počele nositi mjesto čizama/. Kitica i venec /od umjetnog cvijeća/ joj je pokrivala čitavu glavu. Iz kitice joj je niz leđa padala crvena vrpca. Starije žene su se opet postarale za savjete, kako se ima držati na vjenčanju i paziti da joj ne bi tko šta "nacopral" ili da je tko "ne vreće". Stavile su joj u "zanadre tri letne šibe /vrbove/ da bi se navek mladila kak vrba". Ovako opremljena čekala je da dođu po nju. Po mladu je došla prva podsnehalja, a povorku su čekale na prvom "križanju" ili pred mladenkinom kućom. Od mladoženjine kuće već je kretala povorka i to ovim redom. Prvi su išli zastavnici, iza njih pustosvati /najobičnije dva/, zatim mladenec između starešine i devera, pa onda druga podsnehalja i to samo do prvog raskršća gdje su ih dočekale mlada i prva podsnehalja. Sada je išla mlada među podsnehaljama do crkve. Povorku prati muzika koja cijelim putem svira. Mladenci u crkvi stoje jedan pored drugoga. Iza njih stoji starešina i dever. Dever drži kod vjenčanja zapaljenu svijeću, s kojom kasnije kod mladenke blagoslivlja kruh. Iza starešine i devera stoje podsnehalje. Iz crkve idu mladenci zajedno i to samo do prvog raskršća. Odavle odprati opet prva podsnehalja mladu do njezine kuće, a mladoženja s ostalim svatovima produžio je svojoj kući.

Pred kućnim pragom dočekaju mladu žene sa zrcalom, da bi bila uvijek mlada i lijepa kao taj dan i s vrećom u kojoj se nalazi klupko pređe. Mladenka mora ovu vreću istresti da bi joj porod bio lagan.

Poslije podne oko tri sata spremaju se od mladoženje "po mlado". Svi svatovi složili su se u povorku isto tako kako su išli na vjenčanje samo što je sada nešto veća, jer je išlo i par od ostalih gostiju. Naprijed su sada išla dva dječaćića koji su nosili darove k mladenki. Jedan je nosio par pilića i "bonca", a drugi "baril vina". Djeca su bila okićena bušbanom. I podsnehalje su nosile dar mladenkinim sokaćicam. Jedna je nosila v kanticu vino, a druga "zbornjaka" /kuglof lijepo ukrašen/. Kod mladenke su ih nestrpljivo očekivali, a kada su već bili blizu otvorila je mladenka "leso" /ali je ipak prije "puhнула čez leso" pero, da "ji bude porod lakši"/ i

sakrila se. Svatove je dočekaio domaći starešina /koji taj dan zamjenjuje mladenkine roditelje/ s flašom vina. Domaći je starešina postavljao na mladenčevog starešinu i devera razna pitanja na koja su ovi trebali točno odgovoriti. Pitanja su bila ova: "Otkod ste došli? S kem ste se sreli? itd.". Ako je bio dom. starešina strog, a starešina i dever od mladoženjine strane manje spretan znalo se to oduljiti sat a i više vremena. Za to vrijeme kada je dom. starešina zadržavao svatove, otišli su dječaci i podsnehalje sa svojim darovima u kuhinju, gdje su ih trebali predati sokačicama. Već kod kuće su naučili djecu, da moraju biti "jako fletni i hititi" piliće i bonca u krušnu peć, no sokačice koje su se tome nadale čekale su ispred peći i htjele djecu /od šale/ namočiti u "ščavnjaku". No više nego li na djecu pazile su sokačice na podsnehalje, koje su im donesle dar. Bojale su se da im ne bi koja podsnehalja gurnula drvo na "ognjišču". Dogodi li se to ipak gdje, da podsnehalja kao slučajno gurne drvo, tu svatovi hoće sve jelo pojesti i nikako im se ne može dovoljno jela nanositi na stol. Da nekako to sokačice spriječe brojile su one mladoženjine svatove /k mladenki na objed su išli i drugi svatovi, a ne samo oni koji su vršili neku dužnost, ali uvijek određeni broj/ s kuhaćom, tim im se "jelo zaprlo", pa onda nisu mogli toliko jesti. Muškarci koji su to opazili "prerezali so s nožem stolnjake da im se jelo nazaj otpre". Domaći starešina dovede svatove u sobu. U sobi pobira starešina od mladoženje blagoslova. U kolo se slože starešina, dever, mladoženja, mladenka, podsnehalje i zastavnici. Svi se oni drže za ruke. Muzika svira:

"Trgali smo ružico od zemle,
Davali je dragome od žele".

Starešina je sada "prosil samo jenpot blagoslova". Kolo se jedanput okrenulo, starešina se zaustavio kod djevojčinih roditelja i domaćeg starešine, koji su tu stajali, skinuo je šešir i rekao: "Hvaljen Isus i Marija. Ova so naša deca zastopila vu jeden hižni zakon i ona prose blagoslov od japeka i majke." Starešina ih je vodio sve za stol i to od strane peći /na to mora jako paziti da "ne bi svate pelal za stol od one strane na koje ji mora oko pol noći spelati vun"/. Mladenci su sjedjeli "pod zrcalom". Na čelo stola je sjedio domaći starešina do njega na lijevo starešina od mladenca, zatim dever, mladenci, podsnehalje, zastavnici, a dalje redom ostali svatovi, kako su dospjeli. Prije nego se počelo jesti molili su svi svatovi na glas očenaš, koji je i muzika tiho pratila. Poslije molitve "križal je dever kruha". Dever se ustao i blagoslivljao kruh sa zapaljenom svijećom /onom istom koju je imao kod vjenčanja/ govoreći: "U ime oca i sina i Duha" – "u ime oca i sina i Duha" – treći i zadnji put – "u ime oca i sina i Duha" – završio je sa "sin – kći", na koje riječi je ugasio svijeću. Dever je kod blagoslivljanja morao paziti, da uvijek nastavi tamo gdje je pred tim prestao. /Ne smije dever kazati "amen" jer bi se mladencima dogodila nesreća./ Kruh je dever razrezao i podijelio svatovima. Iza raznih jela, koja su se redala za vrijeme objeda došlo je na stol "zelje sa svinjetinom". Dever se ustao i pošao s prvom podsnehaljom "otpirat tanca", do tog vremena nije nitko plesao. Dever i podsnehalja su neko vrijeme plesali i zaustavili se pred dom. starešinom, dever je kazao: "Hvaljen Isus i Marija, sad se piše po Kristuševem narođenju godina jena hilada! To dajem gosponu kapetanu od domaće strane." U drugoj stanci: "H. I. i M. drugi pot. Sad se piše po K... narođenju godina jena hilada osem sto. To dajem gosponu kapetanu od naše strane." Treći puta: "Hvaljen Isus i Marija treći pot sad se piše po Kristuševem narođenju godina jena hilada osam sto devedeset i sedma. To dajem našem mladencom, i sem svatom prosto i blagosloveno." Podsnehalje su pjevale:

"Naši so mladenci, denes vero dali.
Denes vero dali pred svetem ontarom.
Prva jim je vera denes sveta meša.

Druga jim je vera presveti šakrament."

Za vrijeme objeda ustao se starešina od mladenčeve strane i "napijal":

"Draga rodbino i prijatelji. Današnjim danom vidim ovde veliko veselje, koda mu ni kraja ne će biti. A što je tomu uzrok? Tomu je uzrok našega domaćina či, koja je danas izvršila ono, što naša katolička vera od nas zahteva. Ona je danas primila sakramenat ženidbe u kojem se ona zavjerila svojem zaručniku, a isto tako i on njoj. Oni so si danas tvrdu vjeru zadali jedan drugomu i svoju ljubav otkrili, pak stoga razloga roditelji od jedne i druge strane nisu htjeli sami da proslave ovo retko svečanost, već su pozvali i nas da se i mi tu poveselimo, i da mi tomu prisustvujemo. Pak stoga ja im se zafalujem i želim da se ove nakane njihove što bolje ispune, da bodo zadovoljniji i ne daj Bože da bi ikad požalili. Ne dao Bog da bi se ikada morali potužiti na svoju kćer ili zeta. Ako bi što i pogrešili neka im oprostite, pak stoga ja im želim napredak u njihovom gospodarstvu. Rodilo im polje pšenicom a gore vinovom lozicom. Živili mnogo godina, sretni bili. Živili!" (...)

Prilog 39b: *Godišnji običaji u Torčecu. Vuzmene pjesme* (str. 10–11)

Za vrijeme cijele korizme nije se smjelo pjevati, jer pjesmi kao izrazu veselja nema mjesta u doba žalosti. Mladež se teško suzdržava da ne zapjeva, a ako je i gdje zaorila pjesma brzo je utihnula pod strogim ukorima starijih. Majke su opominjale, naročito svoju žensku djecu, da "neje red v korizme popevati" neka počekaju "Vuzma" kada će se moći raspjevati do mile volje. Nitko nije s tolikim veseljem i s nestrpljenjem očekivao Uskrs kao djevojke i momci, jer s njim dolazi doba kada će moći dati "oduška" svojoj mladosti u pjesmi. Na "Vuzem" odmah poslije objeda napunile se ulice mladeži. No ne samo mladeži, već i njihovih roditelja koji su došli na ulicu da se naslušaju pjesama i međusobno porazgovore. Uvijek ih se više sakupi pred jednom kućom. Žene su donesle sa sobom "stolčiče i klopi" i sjele pred kućom, a muškarci kud koji bilo na "klade od koša" bilo na "trčkovje" /oboreno stablo – hrast ili slično koje drvo koje stoji na ulici za gradnju/. Djevojke i mlade snahe složile se u kolo pa pjevale ili se igrale "sirakruha", "tretaka" i slične igre. Cijelo se selo orilo od pjesama koje su se redale jedna za drugom i sve jedna ljepša od druge. Momci su opet imali svoja sastajališta i svoje igre od kojih im je bilo najmilije da se "kotače". Djevojke su pjevale na ulici svake nedjelje i blagdana, a momci večerom, kroz cijelo ljeto. Njihova pjesma znala se oriti duboko u noć.

Počelo se sa "Vuzmom" da se nastavi svake nedjelje i blagdana poslije podne kroz cijelo ljeto – tamo do "Male maše" kad su dani postali kraći i ružniji, a i poslovi jači. Ove pjesme su, radi toga nazvali, što su ih pjevali odnosno počeli pjevati na Vuzem "vuzmenima".

I danas sjede po nedjeljama na ulici, ali se više ne igraju, a i rijetko se čuje djevojke pjevati. Za njih više ulica ne znači ono, što je značila za njihove majke, a još više bake. Danas se "tretake i sira kruha" igraju manje djevojčice, a još prije petnaest godina privlačile su te igre djevojke i momke za ženidbu. Znali su se igrati i pjevati, više puta navečer do deset sati, razumije se pod nadzorom roditelja koji su nedaleko sjedili i razgovarali. Sa kakovim veseljem su odlazile djevojke, poslije večere na ulicu da se igraju a mi manji osjetili smo se silno počašćeni ako su u nedostatku većih uzeli nas u igru. Nekadašnju "vulicu" danas

nadomještavaju zabave i krčme kuda djevojke danas slobodno odlaze odnosno ne upisuje im se to u grijeh, kao prije.

IX. KATA ČOVO – kazivačica narodnih pjesama i molitava (prilog Kate s. Judite Čovo uz rekonstrukciju života i djelovanja kazivačice fra Jeronima Šetke)

Prilog 40

Kata Čovo r. Runje
Rođena: Karakašica kod Sinja, 19. studenoga 1861.
Otac: Nikola Runje
Majka: Šima Runje r. Žmire
Vjenčana: Sinj, 24. veljače 1886.
Suprug: Ante Čovo
Majka četvero djece: 4 sina i 4 kćeri
Preminula: Karakašica, 20. prosinca 1958.
Posljednje zemno počivalište: Sinj, Groblje *Svetog Frane*

"Fizički malena, skromna, duhovno jaka i bogata osoba. Bila je uvijek u svako doba raspoložena kazivati pjesme za zapisivanje. Moglo joj se pristupiti u svako doba. Bila je izvanrednog pamćenja. Nikada se nije ponavljala. U vrijeme zapisivanja pjesama čak ju nije smetalo prekidanje dok bi kazivala pjesmu: ona bi jednostavno nastavila na sadržaj tamo gdje je stala." Takvom Katu pamti zapisivač Katinih pjesama fra Stjepan Ante Čovo.

Kata je bila obdarena čudesnim darom pamćenja. Pjesme, molitve, pripovijesti, sve što bi jednom čula, doslovce bi zapamtila. Sama sebi bi ih uvečer prije spavanja ponovila te tako zastalno utvrdila. Uglavnom ih je čula od svoga oca i strine te ponekoga iz susjedstva.

Već od svoje 7. godine mladiće i djevojke prije vjenčanja poučavala *dotrinu*, tj. osnovnu vjersku pouku, što je sadržavalo: *Vjervanje, Ispovijed, Zdravo Kraljice, Anđeo Gospodnji, Deset Božjih zapovijedi, Sedam svetih sakramenata, Pet zapovijedi Svete Matere Crkve, Sedam smrtnih grijeha, Djela milosrđa...*

Kata je bila vrlo dobra i plemenita osoba, prava vjernica i dobra kršćanka. U tom duhu proživljavala je radosne trenutke ali i one veoma bolne. Od osmero djece koliko ih je rodila troje su preminuli kao mala djeca, dva sina i jedna kći. Njezin sin Petar preminuo je u muževnoj dobi, gotovo iznenada zahvaćen nekom infekcijom. Prethodno je preminula njegova prva supruga pri porodu, a nekoliko godina poslije njegove smrti preminula je i druga njegova supruga ostavivši troje djece, dvije kćeri i sin, za koju su brigu preuzeli mlađi bakin Sin Mate i nevjesta Marija r. Jurela. Neizlječiva bol i tuga ostale su u Katinu biću nakon što je njezin sedamnaestogodišnji unuk Ivan, mobiliziran kao domobran, mučenički završio život negdje kod Bihaća od četnika živ spaljen, što se tek mnogo kasnije doznalo. Unuka Marija-

Nevenka, inače bakina miljenica, spominje da je baka često plakala i naricala za unukom riječima: „O Ivane, dite moje, di su sada tvoje kosti... ili u vodi, ili u gori...“.

Kata je bila omiljena i poštovana u obitelji i imala je prednost uvijek i u svemu od sina, kćeri, nevjeste, unuka. Zračila je mirom i toplinom, sigurnošću, nekom unutarnjom snagom žene majke i bake. Jedan primjer i za to: Bakina unuka Mara kao 14-godišnjakinja ostala je bez majke. Bilo joj je teško da ona nikoga više ne može zvati *Majko*. Zamolila je baku da nju zove *Majko* i tako je dotična cijeloga života u baki našla majku.

Toplinu, skrb, nježnost čime je baka Kata ispunjala nas svoje unuke, u nama trajno živi. Ona nas je znala obradovati iznenađenjima, otkrivajući nam male "tajne" primjerice kad bi nam majka nešto posebno pripremila ili nabavila, baka bi sretna 'potajice' požurila da nam to priopći. Ujedno, kao realna žena, često je znala upozoriti roditelje kako jedna unuka, koja se spremala u zatvoreni samostan, ako baku ne bi poslušala da ide spavati, dugo u noći ostaje moleći. Istom revnošću i upornošću poticala je već udanu unuku Anđu Bošnjak kad bi nam dolazila u posjete da se vrati kući "za vidila", tj. dok još sunce ne zađe.

Kata je bila članica Franjevačkog trećeg svjetovnog reda. Kao takva sudjelovala je u izradi barjaka Trećega reda koji su trećoretkinje nosile u procesiji. Pri tome je za trošak dala mnogo veći doprinos nego ostale članice koje su joj na to rekle: "Vidi se da ti je muž krčmar..." Naime, njezin suprug Ante, naš djed, imao je *'oštariju'*, tj. gostionicu. „Ne – odvratila im je - to je od moga rada“. Kata je, naime, vrlo lijepo izrađivala neke dijelove narodne nošnje, a uzgajala je i perad te i od toga zarađivala poglavito prodajom jaja.

U svojstvu pripadnosti pobožnome društvu bila je obvezna obavljati pobožnost *Križnoga puta* 20. dana svakoga mjeseca; uglavnom je to činila oko 14 sati. Tu je obvezu savjesno ispunjala stalno provjeravajući datum da se i nehotice ne bi dogodio propust. Pobožnost je molila držeći u rukama poveće Raspelo koje joj je poklonila njezina kći Anđa Čovo, pripadnica franjevačke zajednice posvećenih djevice. U kući se znalo vrijeme kada baka moli *Put križa* – kako se govorilo – i to se duboko poštivalo. Naime, nama djeci bilo je zanimljivo čuti baku – već duboku staricu – kako pjevuši tadašnji popratni napjev uza svaku postaju i riječi od pjesme *Od žalosti Majko Sveta* (tj. pjesma *Stala Majka*). Ali, morale smo poštivati strogu naredbu naše majke (bakine nevjeste) da se ne ulazi u bakinu sobu dok ona obavlja tu svoju pobožnost.

Svoje dane u poodmaklim godinama Kata je započinjala s krunicom i štapom u ruci: dva predmeta od kojih se cijeloga dana nije dijelila kao od svojih potpornja za dušu i tijelo. Večeri Kata je ispunjala "kantanjem", tj. kazivanjem svojih "pisama", nama ukućanima i susjedima koji bi nam se redovito rado pridruživali, poglavito u zimskim večerima.

Kata je bila omiljena i poštovana u selu, pa i snažan *auktoritet* u nekome smislu, što osvjetljava sljedeći primjer. Naime, jedan susjed, rasrđen, kaznio je svoga sina dječaka tako da ga je privezao uza stablo. Zgrožena time, Kata je učinila ono što se nitko u selu nije usudio učiniti: smjesta je odriješila dječaka. Dotični je susjed ostao je šutke i prihvatio oslobađanje dječaka kada je doznao da je to učinila *Runjuša* (tako su Katu nazivali po njezinom djevojačkom prezimenu).

Katine odlike zapažala su i djeca. Primjerice, dječić Stanko Čovo od oca Duje i majke Anđe r. Strujić, u dobi od 5-6 godina, rekao je svojoj majci dok ga je prekoravala za nestašluke da će se i on za nju brinuti kada ona ostari kao što se i *did Mate* (Katin sin) *brine za svoju mater*.

Poneke majke s brojnom djecom, prezaposlene, rado su prigodice ostavljale malu djecu "na čuvanje" uz Katu, "na dvoru", tj. ispred kuće, iako je Kata već bila u dubokoj starosti. Prizor koji je duboko dirao, neizbrisivo: starica smežurana lica i dijete koje spokojno uza nju sjedi ili se poigrava.

Kata je bila milostiva osoba koja je imala sluha za ljude u potrebi. Iskazivala je to i prema siromasima prošnjacima koji su često nailazili u naše selo. Često se događalo da je prošnjacima ne samo davala potrebito, nego bi ih zadržala da se odmore a često im u kući pružala prenoćište. To su nastavili raditi i njezin sin i nevjesta te se u našoj kući često nalazio koji siromah ili siromašica, gotovo kao pripadajući član obitelji. Svi smo to doživljavali kao blagoslov.

Jednostavnost i dobrohotnost Katina bića prepoznavali su i vrapčići koji su danomice slijetali na njezin dlan i hranili se mrvicama koje bi im ona pripremila.

Mudrost i životna vedrina nisu napuštale Katu ni kada je duboko zakoračila u svoje deseto desetljeće. Tjelesnu nemoć ona je promatrala kao starost a ne kao bolest. Premda vedra i zadovoljna životom, na pitanje je li joj žao umrijeti, odlučno bi odgovorila: "Ne, jer su svi moji s kojima sam živila već tamo".

Katin prijelaz u Onostranost dogodio se 20. dana u mjesecu (prosinac 1958.), nadnevak na koji je ona neizostavno svakoga mjeseca obavljala pobožnost Križnoga puta. Njezina unuka Marija Nevenka o tome kaže: "Kad je iznemogla i kada se počela približavati smrt, svima nam je bilo teško. Dobro se sjećam večeri kad je umirala: svi smo bili uz nju... par puta se prekrstila i zadnji put kad se počela krstiti ruka joj je ostala nad prsima, a pogled uprt u svete slike koje su bile na zidu. Prvi Božić kad nam je došao, proveli smo ga u plaču. Draga i mila baka još i majka napustila nas je u 97. godini života."

Životne situacije vlastite i drugih mnogo puta su me navele na promišljanje koliko smo mi, unuke i praunuci moje babe iznutra obogaćeni njezinim životom. Na neki način bude mi žao svih onih koji takvu sreću možda nisu imali.

Prema spomenu na baku njezinih unuka
Ane s. Anđelike Čovo, sestre klarise
Marije Nevenke Ajduković
Ljube Ajduković
sabrала unuka Kata s. Judita Čovo, ŠSF

U Splitu, 28. travnja 2015.

X. POPIS KRATICA I TEKSTOLOŠKA NAPOMENA

Popis kratica:

AHAZU – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

K.SZ – korespondencija Stare zbirke

K.MH – korespondencija Matice Hrvatske

MH – rukopisna zbirka Matice Hrvatske

NZ ONŽO – Nova zbirka Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena

ONŽO – Odbor za narodni život i običaje Južnih Slavena

SZ ONŽO – Stara zbirka Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena

ZbNŽO – Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena

NAPOMENA UZ PRILOGE:

Tekstološka napomena:

Prijepis rukopisa i pisama je sukladan originalu izuzev intervencija na jezičnoj (pravopisnoj) razini kod nedosljednosti u postavljanju interpunkcijskih znakova (zarezi, točke, točka-zarez, apostrofi), velikog i malog slova i razdvajanju riječi (npr. *ni sam, iz pod, dase, toje, tese* itd.).

Pri navođenju arhivskih izvora iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za uruđbirane spise (Regesta) koji se vode pod brojem 2/2 korištene su oznake **HR AHAZU R** s pripadajućim brojem spisa te datumom i godinom spisa, a za zapisnike sjednica koji se vode pod brojem 1/1 korištene su oznake **HR AHAZU Z** s datumom održavanja sjednica.

9. ŽIVOTOPIS

Klementina Batina rođena je 17. kolovoza 1972. godine u Zagrebu gdje je završila osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je povijest umjetnosti i komparativnu književnost (1999.) te muzeologiju (2013.). Od završetka studija do 2003. godine radila je u turističkoj djelatnosti na poslovima komercijalista i turističkog pratitelja, a od 2003. godine zaposlena je u Odsjeku za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u istraživačkom zvanju više stručne suradnice za znanstveno polje etnologija/antropologija.

Na Odsjeku obavlja znanstvene, stručne i administrativne poslove koji uključuju zaštitu, istraživanje i korištenje arhivskog i knjižnog gradiva Odsjeka, priređivanje publikacije *Zbornik za narodni život i običaje* za objavljivanje, organizaciju znanstveno-stručnih skupova, koordiniranje projekata digitalizacije i dr. Tijekom odvijanja znanstvenoistraživačkog projekta *Etnološka i folkloristička građa HAZU: zaštita/obrada i kritičko objavljivanje* pod vodstvom akademkinje Maje Bošković-Stulli od 2003. do 2010., sudjelovala je u stručnim i tehničkim poslovima zaštićivanja te znanstvenoistraživačkom radu dokumentiranja arhiva Odsjeka. Kontinuirano sudjeluje u prepisivanju, kolacioniranju, skeniranju, digitaliziranju i znanstvenom obrađivanju etnoloških i folklorističkih rukopisnih zbirki odabranih za kritičko objavljivanje.

Od 2003. usavršavala se u heritološkim, muzeološkim i bibliotekarskim disciplinama na znanstvenim i stručnim skupovima i seminarima Europske udruge za baštinu, Hrvatskog arhivističkog društva, Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, godišnjim skupovima Hrvatskog etnološkog društva i Hrvatske sekcije *ECOVAST*-a (Europskog vijeća za sela i male gradove). Sudjelovala je s priopćenjima na četirima znanstvenim skupovima.

Rezultate znanstveno-istraživačkog i stručnog rada objavljuje u etnološkim publikacijama i znanstvenim skupovima. Objavila je u koautorstvu jednu znanstvenu knjigu, četiri znanstvena i dva stručna rada, a kao jedna od urednica izdanja *Rukopisna baština* Matice hrvatske sudjeluje u kritičkoj obradi i objavi folklorističkih rukopisnih zbirki HAZU.

Popis objavljenih radova:

1. Batina, Klementina. 2014. "Tradicijska kultura, život i običaji bistranskog kraja". U *Bistra: monografija*, ur. Ljiljana Dobrovšak. Bistra: Općina Bistra, str. 247–268. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
2. Batina, Klementina; Miloš, Irena; Perić-Polonijo, Tatjana (ur.). 2013. *Narodne pjesme, pripoviedke, poslovice i zagonetke. Kupio oko Vrhovca u Hrvatskoj Gjuro Kamenar. 1878.*, prir. Sanja Benković-Marković. Zagreb: Matica hrvatska. *Biblioteka Hrvatske narodne pjesme. Rukopisna baština (Novi niz)* knj. 3.
3. Batina, Klementina. 2012. "Ostavimo mužu muški, a ženi ženski posao: žene zapisivačice u okviru Radićeve *Osnove*" (prethodno priopćenje). *Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 56*: 147–169. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
4. Batina, Klementina. 2012. "Postmoderni putnik: prilog razumijevanju suvremene kulture putovanja" (pregledni rad). *Studia ethnologica Croatica 24*: 61–85.
5. Batina, Klementina. 2010. "Zaštita, obrada i korištenje arhivske građe Odsjeka za etnologiju" (stručni rad). *Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 55*: 39–44.
6. Batina, Klementina; Marković, Jelena; Polonijo Ivana; Primorac, Jakša; Šešo, Luka. 2010. "Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti". *Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 55*: 45–654.
7. Batina, Klementina. 2009. "Kulturalni studiji i njihov prilog razumijevanju fenomena ubrzanog rasta muzeja" (pregledni rad). *Etnološka istraživanja 14*: 253–279.
8. Batina, Klementina. 2004/2005. "Baština Gorskog kotara i njezina primjena: oblici muzeološke i turističke prezentacije" (prethodno priopćenje). *Etnološka tribina 27–28 / vol. 34/35*: 185–196.

Zagreb, 30. lipanj 2015.